CIEN AÑOS DE SOLEDAD
GABRIEL GARCÍA MARQUES
ԳԱԲՐԻԵԼ ԳԱՐՍԻԱ ՄԱՐԿԵՍ
ՀԱՐՅՈՒՐ ՏԱՐՎԱ ՄԵՆՈՒԹՅՈՒՆ

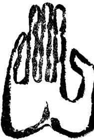

GABRIEL GARCÍA MAKQUES

CIEN AÑOS DE SOLEDAD

«ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ»

ԳԱԲՐԻԵԼ ԳԱՐՍԻԱ ՄԱՐԿԵՍ

ՀԱՐՅՈՒՐ ՏԱՐՎԱ ՄԵՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌՈՒՍԵՐԵՆԻՑ
ՌՈՒԲԵՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ, ԵՐԵՎԱՆ 1979

И (Амер)
Մ 37

Մ $\frac{70304\ (581)\ 167}{705\ (01)\ 79}$ 79 «Տ»

© «Սովետական գրող» հրատարակչություն
Թարգմանված է հայերեն 1979

Անցնեն շատ տարիներ և գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան գնդակահարության պատի տակ կանգնած, կմտաբերի հեռավոր այն իրիկունը, երբ հայրն իրեն սառույց տեսնելու տարավ։ Բամբուկից ու կավից շինված մի քսան տանյակ խրճիթներով փոքրիկ ավան էր այդ տարիների Մակոնդոն, որ ծվարել էր ճերմակ հղկված նախապատմական ձվերի չափ հսկայական քարերով հուն և թափանցիկ ջրեր ունեցող գետակի ափին։ Աշխարհն այնպես նորածին էր, որ շատ իրեր դեռ անվանում չունեին և մարդիկ ստիպված էին մատով ցույց տալ։ Ամեն տարի մարտին քրքջոտ գնչուների մի գլգախումբ վրաններ էր խփում ավանի ծայրամասում և նրանց սուլիչների ճռճռոցի ու թմբուկ-դափերի աղմուկի տակ մակոնդոցիները ծանոթանում էին գիտնականների նոր գյուտերին։

Սկզբում գնչուները մագնիս բերեցին։ Մի թավ մորուքով, բարակ թռչնաթաթի նման կեռված մատներով մարմնեղ մի գնչու, որ իրեն Մելքիադես էր կոչում, իրագործեց մագնիսի, ինչպես ինքն արտահայտվեց՝ աշխարհի ութերորդ հրաշալիքի փայլուն ցուցադրումը։ Երկաթե երկու չորսու ձողերն առած նա խրճիթից խրճիթ էր անցնում և սարսափահար մարդիկ տեսնում էին թե

խորդեր էին իրենց տեղերից բարձրանում տաշտակները, կաթսաները, ամանները բովարանները, նույնիսկ գամերը կողովները հու ահագին կատաղությամբ ճզմում էին դուրս պրծնել լարվածությունից ճարճատող տախտակներից։ Վաղուց ի վեր անհույս կորած իրերը հանկարծ հայտնվում էին հատկապես ամենից շատ փնտրած տեղերում և խառնիխուռն լազմությամբ ձգվում էին Մելքիադեսի կախարդական շարժումների տակից։ «Իրերն էլ շնչավոր են,— խիստ շեշտադրումով հայտարարեց գնչուն — միայն թե պետք է կարողանաս արթնացնել նրանց հոգիները»։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան, որի անզուսպ երևակայությունը միշտ էլ տանում էր նրան ոչ միայն գնալ այն սահմանը, որի առաջ կարկամում է բնության անճարը, այլև ավելի հեռուն՝ հրաշքների, կախարդանքների աշխարհը, մտածեց, որ առայժմ անօգտակար գիտական այդ հայտնագործությամբ կարելի է ընդերքից ոսկի կորզել։

Մելքիադեսը, որ ազնիվ մարդ էր, զգուշացրեց. «Այդ գործի համար մագնիսն անպետք է»։ Բայց Խոսե Արկադիո Բուենդիան դեռևս չէր հավատում գնչուների ազնվությանը և մագնիսական ձողերի դիմաց առաջարկեց իր ջորին ու մի քանի այծ։ Իզուր էր փորձում գործարքը ձախողել նրա կին Ուրսուլա Իգուարանը, որն ուզում էր այդ կենդանիներով շտկել ընտանիքի քայքայված վիճակը։

«Շատ շուտով տունը ոսկու մեջ կլողա» — պատասխանեց նրան ամուսինը։ Մի քանի ամիս շարունակ համառորեն ճգնում էր կատարել խոստումը։ Թիզ առ թիզ նա հետազոտեց շրջակա տեղանքը, նույնիսկ գետի հատակը՝ ձեռքից բաց չթողնելով երկաթե ձողերը և բարձրաձայն կրկնելով Մելքիադեսի սովորեցրած հմայության խոսքերը։ Միակ բանը, որ հաջողվեց նրան լույս աշխարհ հանել, 15-րդ դարի ժանգոտած ասպազենքն էր, որը երբ դիպչում էիր, շաչում էր քարերով լցված դդումի նման։ Երբ Խոսե Արկադիո Բուենդիան և նրան ուղեկցող չորս համագյուղացիները մասնատեցին ասպազենքը, ներսում հայտնաբերեցին քայքայված մի կմախք, որի վզից կանացի մազափունջ պարունակող պղնձե մեդալիոն էր կախված։

Մարտին գնչուները կրկին հայտնվեցին։ Այս անգամ նրանք

իրենց հետ հեռադիտակ էին բերել։ Թմբուկի մեծությամբ ոսպնյակ և հայտարարեցին, թե ամստերդամյան հրեաների ամենավերջին գյուտերն են դրանք։ Հեռադիտակը տեղադրեցին վրանների մոտ, իսկ փողոցի հեռավոր ծայրում նստեցրին մի գնչուհու։ Վճարելով հինգ ռեալ, հեռադիտակով կարող էիր նայել ու այնքան մոտ տեսնել գնչուհուն, որ թվում էր ձեռքդ էլ կհասնի նրան։ «Գիտությունը ջնջել է հեռավորությունը,— հայտնեց Մելքիադեսը։— Շուտով առանց տնից դուրս գալու մարդը հնարավորություն կունենա տեսնելու այն ամենը, ինչ կատարվում է աշխարհիս ուզած անկյունում»։

Մի շոգ կեսօր հսկայական ոսպնյակի միջոցով գնչուներն անսովոր ներկայացում սարքեցին՝ փողոցի կենտրոնում նախապես կուտակած չոր խոտի վրա ուղղեցին արևի ճառագայթները և խրձերը բոցավառվեցին։ Մագնիսի հետ կապված անհաջողությունից դեռ չմխիթարված, Խոսե Արկադիո Բուենդիան անմիջապես ոգեշնչվեց ոսպնյակը մարտական զենք դարձնելու մտահղացմամբ։ Առաջին անգամվա պես Մելքիադեսը փորձեց ետ պահել նրան այդ որոշումից, բայց ի վերջո համաձայնեց ոսպնյակի դիմաց վերցնել մագնիսական չորսուները և երեք ոսկե դրամ։ Ուրսուլան նույնիսկ լաց եղավ վշտից։ Ամենաանհրաժեշտ բաներից իրեն զրկելով ամբողջ կյանքում, հայրն էր կուտակել ոսկեդրամները, պահել այն սնդուկում, որ Ուրսուլան թաքցրել էր մահճակալի տակ ու որոշել էր բաց անել սոսկ այն ժամանակ, երբ այդ ոսկիները ներդնելու արժանի գործ պատահեր։ Խոսե Արկադիո Բուենդիայի մտքով չանցավ էլ մխիթարել կնոջը։ Նա գլխովին խորասուզվեց իր փորձերի մեջ, որ կատարում էր իսկական գիտնականին վայել անձնազոհությամբ, երբեմն իսկապես վտանգելով կյանքը։ Թշնամական զորքերի դեմ ոսպնյակի օգտակարությունն ապացուցելու նպատակով նա արևի կենտրոնացած շողերի ազդեցությանը ենթարկեց սեփական մարմինը և այնպիսի այրվածքներ ստացավ, որոնք հետո խոցեր դարձան ու երկար ժամանակ չէին ապաքինվում։ Քիչ էր մնացել և տունն էլ կրակի տար, բայց կինը վճռականապես դեմ կանգնեց վտանգներով հղի այդ մտահղացմանը։ Ժամեր շարունակ իր

սենյակում փակված Խոսե Արկադիո Բուենդիան նորագույն զենքի ստրատեգիական հնարավորություններն էր ուսումնասիրում։ Նույնիսկ զենքի կիրառման ձեռնարկ կազմեց, որն աչքի էր ընկնում շարադրանքի բացառիկ պարզությամբ, դատողությունների անհաղթահարելի ուժով։ Ձեռնարկը և կից բազմաթիվ փորձերի նկարագրությունը մի քանի էջանոց բացատրական գծագրերը նա իշխանություններին ուղարկեց սուրհանդակի միջոցով, որը հաղթահարեց լեռնաշղթան, մոլորվեց անանցանելի ճահիճներում, լեռնային գետեր լողաց անցավ, վայրի գազաններից բզկտվելու, կարոտից մեռնելու ահը սրտում, ժանտախտից կործանվելու վտանգի միջով վերջապես հասավ փոստային կանոնավոր գծին։ Այդ տարիներին թեև քաղաք հասնելը համարյա անհնար բան էր, Խոսե Արկադիո Բուենդիան խոստացել էր ներկայանալ իշխանությունների հենց առաջին կանչով՝ զինվորական պետերին ցուցադրելու իր հայտնագործության կիրառումը, սովորեցնելու նրանց արևային պատերազմի դժվարին արվեստը։ Մի քանի տարի նա պատասխանի էր սպասում։ Վերջապես հոգնելով սպասումից նա Մելքիադեսին խոստովանեց հերթական ձախողումը և գնչուն այլևս կասկած չհարուցող համոզչությամբ ապացուցեց իր ազնվությունը. ետ վերցրեց ոսպնյակը, վերադարձրեց ոսկեդրամներն ու Խոսե Արկադիո Բուենդիային նվիրեց պորտուգալացի ծովայինների քարտեզներն ու նավագնացության զանազան սարքեր։ Իր իսկ ձեռքով Մելքիադեսը համառոտակի գրի առավ վանական Գերմանի աշխատությունները, որպեսզի դրանց օգնությամբ Խոսե Արկադիո Բուենդիան տեղեկանա աստրոլյաբիայի, բուսոլի և սեքստանտի օգտագործման եղանակներին։ Անձրևային անվերջանալի ամիսներին Խոսե Արկադիո Բուենդիան փակվում էր տան խորքի փոքր սենյակում, ուր նրան ոչ ոք չէր կարող խանգարել։ Բոլորովին մոռանալով տնային պարտականությունները գիշերներն անց էր կացնում բակում՝ դիտարկելով աստղերի շարժումը և քիչ մնաց արևահար լինի, երբ փորձում էր գտնել զենիթի որոշման ճշգրիտ եղանակը։ Կատարելապես յուրացնելով սարքերը նա տեր դարձավ տարածական մի այնպիսի հստակ պատկերացման, որ այսուհետ,

առանց սենյակից դուրս գալու կարող էր լողալ անծանոթ ծովերով, հասնել անմարդաբնակ կղզիներ, ծանոթություն հաստատել զարմանահրաշ արարածների հետ։ Ճիշտ այդ օրերին նա ձեռք բերեց ինքն իր հետ խոսելու սովորությունը։ Տան մեջ ետ ու առաջ էր քայլում, ուշադրություն չդարձնելով ոչ մեկի վրա, իսկ Ուրսուլան և երեխաները դաշտում թիկունքներն էին ծռում բանան ու մալանգա, մանիոկա ու յամսը, աուլյամո ու սմբուկ մշակելով։ Շուտով, սակայն, անսպասելիորեն ընդհատվեց Խոսե Արկադիո Բուենդիայի եռուն գործունեությունը՝ տեղը զիջելով տարօրինակ մի վիճակի։ Ասես կախարդված լիներ. անվերջ քրթմնջում էր կիսաձայն, զանազան ենթադրություններ էր հերքում, զարմանում էր ու չէր ուզում հավատալ ինքն իրեն։ Վերջապես, դեկտեմբերյան մի երեքշաբթի ճաշի ժամին նա մեկեն ազատվեց իրեն տանջող կասկածներից։ Երեխաները մինչև կյանքի վերջ կհիշեն, թե բորբոքված երևակայության հիվանդագին ու երկարատև աշխատանքից տառապած իրենց հայրը ինչպիսի հանդիսավորությամբ, նույնիսկ վեհությամբ, բազմեց սեղանի գլխին և դողալով, ասես ջերմում էր, ձևակերպեց իր հայտնագործությունը։

— Նարինջի նման կլոր է երկիրը։

Ուրսուլան դուրս ելավ իր ափերից. «Եթե դու որոշել ես ցնդել, աստված քեզ հետ,— բղավեց նա,— բայց անիծյալ գնչուների զառանցանքները երեխաների գլուխը մի խցկիր»։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան տեղից չշարժվեց. զայրույթի պոռթկման մեջ աստրոլյաբիան փշրող կնոջ կատաղությունը չարտասփեցրեց նրան։ Նա մի այլ աստրոլյաբիա պատրաստեց, գյուղի տղամարդկանց իր սենյակը հրավիրեց և նրանց բոլորին անհասկանալի տեսության օգնությամբ ապացուցեց, որ եթե անընդհատ նավարկես դեպի արևելք, ապա կվերադառնաս ճիշտ այն կետը, որտեղից մեկնել ես։ Մակոնդոյում համոզված էին, որ Խոսե Արկադիո Բուենդիան ցնորվել է, բայց ահա, հայտնվեց Մելքիադեսը և ի լուր ամենքի փառաբանեց մարդկային բանականությունը, որն ընդամենը աստղագիտական դիտարկումների միջոցով Մակոնդոյի բնակիչներին թեև անհայտ, բայց վաղուց արդեն հաստատված հայտնագործություն էր կատարել, և, ի

նշան իր հիացմունքի, Խոսե Արկադիո Բուենդիային նվիրեց մի ընծա, որին վիճակված էր վճռական ազդեցություն ունենալ բնակավայրի ճակատագրի վրա. ալքիմիայի լաբորատորիայի կահավորանք էր։

Ճիշտ այդ ժամանակ Մելքիադեսը զարմանալիորեն արագ ծերացավ։ Երբ գնչուն առաջին անգամ հայտնվեց ավանում՝ Խոսե Արկադիո Բուենդիայի հասակակիցն էր կարծես։ Վերջինս դեռ պահպանել էր իր արտակարգ ուժը — նրա համար դատարկ բան էր ձիուն ականջներից բռնած գետին գցելը — այնինչ գնչուին կարծես մաշում էր համառ մի ցավ։ Իրականում Մելքիադեսի քայքայումը հետևանք էր ոչ թե մեկ, այլ բազմաթիվ ու հազվագյուտ հիվանդությունների, որ նա ստացել էր աշխարհից աշխարհ անվերջ թափառելիս։ Օգնելով Խոսե Արկադիո Բուենդիային կահավորելու փորձասենյակը նա պատմեց, թե ինչպես է մահն ամենուր ու կրնկակոխ հետևել իրեն, բայց այդպես էլ դեռ չի համարձակվել բռնել վերջնականապես։ Նրան հաջողվել էր անվնաս դուրս պրծնել բոլոր այն դժբախտություններից ու աղետներից, որ տեսել էր մարդկությունը։ Նա ողջ էր մնացել, թեև Պարսկաստանում հիվանդացել էր պելլագրայով, Մալայան արշիպելագում՝ լնդախտով, Ալեքսանդրիայում՝ բորոտությամբ, Ճապոնիայում՝ բերի բերիով, Մադագասկարում՝ այտուցային ժանտախտով, Սիցիլիայում ընկել էր երկրաշարժի բերանը, Մագելանի նեղուցում փրկվել էր բազմաթիվ մարդկանց կյանք խլած նավաբեկությունից։ Դառը փառքով ծանրացած այդ արտասովոր արարածը, որ հավատացնում էր, թե իրեն հայտնի են Նոստրադամուսի[1] գաղտնիքները, մռայլ կերպարանք ուներ, նրա ասիական աչքերը թվում էր տեսել էին իրերի մյուս երեսը։ Լայն մեծ գլխարկ էր դնում, որի սև եզրերը ագռավի չռված թևերի էին նման, ու դարավոր բորբոսի փառով պատած բաճկոն հագնում։ Եվ չնայած իր անսահման իմաստության ու խորհրդավորության լուսապսակին՝ նա միսուարյուն մարդ էր, հողը ձգում բռնած էր պահում նրա մարմինը՝ դարձնելով

---

[1] Նոստրադամուս (1503—1566) — ֆրանսիացի աստղագուշակ և բժիշկ, հեղինակը մարդկության ապագան գուշակող «Դարեր» գրքի

նրան առօրյա կյանքի տհաճությունների ու հոգսերի գերի։ Նա զզվում էր ծերունական տկարությունից, տառապում փողի պակասությունից և շատ վաղուց չէր ծիծաղում այլևս, որովհետև լնդախտից թափվել էին բոլոր ատամները։ Նաև Արկադիյ Բունինը իրենց մեծ բարեկամության սկիզբն էր համարում այն տոթ կեսօրը, երբ Մելքիադեսը սիրտը բացելով, պատմեց իր դաղտնիքները։ Երեխաներին ապշեցնում էին գնչուի աներևակայելի պատմությունները։ Աուրելիանոն, որն այն ժամանակ հինգ տարեկան էր, ողջ կյանքում կհիշի, թե ինչպես էր Մելքիադեսը նստել իրենց դիմաց՝ շատ հստակ առանձնանալով պատուհանի լուսավոր քառակուսու ֆոնի վրա, կհիշի նրա ցածր երգեհոնի հնչյունների նըման ձայնը, որ թափանցում էր երևակայության ամենախոր անկյունները, իսկ քունքերից շոգից հալված ճարպի նման, ծորում էր քրտինքը։ Արկադիոն Աուրելիանոյի ավագ եղբայրը կփոխանցի այս հրաշալի կերպարը իր բոլոր հետնորդներին՝ որպես ժառանգական հիշողություն։ Ինչ վերաբերում է Ուրսուլային, ապա նրա վրա, ընդհակառակը, գնչուի այցելությունը թողեց շատ տհաճ տպավորություն, որովհետև տուն մտավ ճիշտ այն պահին, երբ Մելքիադեսը անզգուշորեն ջարդել էր քլորային սնդիկով լեցուն սրվակը։

— Սատանայի հոտն է սա,— ասաց նա։

— Բոլորովին էլ ոչ — հակառակեց Մելքիադեսը,— սատանային բնորոշ են ծծմբային հոտերը, իսկ սա ընդամենը սուլեմա է։

Եվ նա ուսուցանողի տոնով մի ամբողջ դասընթաց կարդաց կինովարի սատանայական հատկությունների մասին։ Ուրսուլան, հետաքրքրություն չցուցաբերելով, երեխաներին դուրս տարավ աղոթելու։ Այդ սուր հոտը այնուհետև նրան միշտ էլ պիտի Մելքիադեսին հիշեցնի։

Պարզունակ լաբորատորիան բաղկացած էր— եթե չհաշվենք բազմաթիվ կաթսաները ձագարները, թորանոթները, մաղերը և քամիչները,— սովորական քուրայից փիլիսոփայական ձու հիշեցնող երկար, նեղ վզով ապակե մի սրվակից, և գնչուների ձեռքով պատրաստված երեք ճյուղավորում ունեցող կաթսայով թորիչից, ինչից ժամանակին օգտվել

էր Մարիա Եբրայեցին[1]։ Բացի դրանից, Մելքիադեսը Խոսե Արկադիո Բուենդիային տվեց նաև յոթ մոլորակներին համապատասխանող յոթ մետաղի նմուշներ, ոսկու քանակի կրկնապատկման Մովսեսի ու Զոսիմայի բանաձևեր, նշումներ ու գծագրեր, որոնք վերաբերում էին մեծ մագիստերիայի[2] մարզին, և որոնց օգնությամբ նա, ով կկարողանա գլուխ հանել այդ ամենից, կկարողանա նաև փիլիսոփայական քարը պատրաստել։ Ոսկու կրկնապատկման բանաձևի պարզությունից գայթակղված, Խոսե Արկադիո Բուենդիան մի քանի շաբաթ շողոքորթում էր Ուրսուլային ավանդական սնդուկի հնագույն մետաղադրամները ձեռքը գցելու և դրանք այնքան անգամ ավելացնելու համար, որքան հնարավոր է մասնատել սնդիկը։ Ուրսուլան ամեն անգամվա պես անձնատուր եղավ ամուսնու անվարան համառությանը։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան կաթսայի մեջ գցեց երեսուն դուբլոն և հալեց դրանք աուրիպիգմենտի, պղնձի խարտվածքի, սնդիկի և կապարի հետ։ Հետո այս ամենը լցրեց գերչակի ձեթով կաթսան և ուժեղ կրակի վրա եռացրեց այնքան, մինչև որ ստացվեց թանձր, գարշահոտ մի լուծույթ և ոչ թե կրկնապատկված ոսկի։ Թորման, մոլորակային յոթ մետաղների հետ վերաձուլման, հերմետիկ սնդիկով և արջասպով մշակման խոզի ճարպի մեջ — քանի որ կար բողկի յուղ կրկնակի եռացման հուսահատ և վտանգավոր փորձերից հետո Ուրսուլայի թանկարժեք ժառանգությունը վերածվեց խանձված խորխողների որոնք անհնար էր այլևս պոկել կաթսայի տակից։

Մինչ կրկին կհայտնվեին գնչուները, Ուրսուլան հասցրել էր ավանի բոլոր բնակիչներին լարել նրանց դեմ։ Սակայն հետաքրքրասիրությունը վեր էր ահից գնչուները երաժըշտական ամենատարբեր գործիքների խլացնող աղմուկի տակ անցան փողոցով, իսկ նրանց մունետիկը հայտարարեց, թե պիտի ցուցադրվի նազիանզցիների[3] ամենամեծ հայտնագոր-

[1] Մարիա Եբրայեցի—կին ալքիմիկոս (3 րդ դարի վերջերը մ թ ա)

[2] Մեծ մագիստերիա կամ փիլիսոփայական քար—ալքիմիական նյութ, որի օգնությամբ մետաղը ոսկու պիտի վերածվեր։

[3] Նազիանզցիներ—Փոքր Ասիայում գտնվող հինավուրց Նազիանզ քաղաքի բնակիչներ։

դությունը։ Եվ բոլորը շարժվեցին դեպի գնչուական վրանը, որտեղ մուտքի համար մեկական սենտավո վճարելով, տեսան երիտասարդացած Մելկիադեսին՝ առողջ առանց կնճիռ նոր, փայլուն ատամներով։ Նրանք, ովքեր հիշում էին լնդախտից մերկացած նրա լնդերը, թորշոմած այտերը, շրթները, ցնցվեցին գնչուի գերբնական հզորության այդ վերջին ապացույցից։ Սարսափը վերածվեց խուճապի, երբ Մելկիադեսը բերանից դուրս բերեց ատամները, ցույց տվեց ամբոխին — բոլորն էլ սպիտակ առողջ — մի կարճ պահ միայն դառնալով այն զառամյալ ծերուկը որին ծանոթ էին մակոնդոցիները հետո էլի տեղը դրեց և ժպտաց՝ կրկին վերածնված երիտասարդության հասակը մտնելով։ Նույնիսկ Խոսե Արկադիո Բուենդիան կասկածեց, թե Մելկիադեսի իմացությունները արդյո՞ք չե՞ն խախտել մարդուն թույլատրելի սահմանները բայց երբ մենակ մնացին և գնչուն բացեց կեղծ ատամների գաղտնիքը նա հանգստացավ և բռնկեց անզուսպ ուրախ ծիծաղով։ Այդ ամենը Խոսե Արկադիո Բուենդիային թվաց այնքան հասարակ և միաժամանակ այնքան անսովոր, որ արդեն հաջորդ օրը նա ամբողջովին կորցրեց հետաքրքրությունը ալքիմիայի նկատմամբ։ Նրան թախիծ պատեց ուտում էր երբ պատահեր և առավոտից իրիկուն աննպատակ սենյակից սենյակ էր անցնում։ «Երկրի երեսին աներևակայելի բաներ են կատարվում — բողոքեց նա Ուրսուլային։— Հենց մեր կողքին գետակի մյուս ափին բազմատեսակ կախարդական սարքեր կան, իսկ մենք այստեղ շարունակում ենք ապրել անասունների նման» Նրանք ովքեր գիտեին նրան Մակոնդոն հիմնելու օրերին, ապշում էին թե որքան է փոխվել Մելկիադեսի ազդեցության տակ։

Նախկինում Խոսե Արկադիո Բուենդիան երիտասարդ մի նահապետ էր կարծես նրա խորհուրդով էին ցանում, երեխաներին դաստիարակում անասուն պահում։ Օգնում էր բոլորին չխորշելով և ֆիզիկական աշխատանքից միայն թե համայնքի կյանքը բարելավվեր։ Բուենդիա ընտանիքի տունը ամենալավն էր ավանում և բոլորը ձգտում էին կառուցել նման տներ։ Մի մեծ, լուսավոր դահլիճ էր վառ ծաղիկներով զարդարված պատշգամբ ճաշասենյակ երկու ննջասենյակ

բակում հսկայական շագանակենի էր աճում: Տան ետև փռված էր խնամքով մշակված դաշտը, նաև փարախը, որ հաշտ ու խաղաղ ապրում էին այծերը, խոզերն ու հավերը: Եվ միայն մարտական աքլոր չէին պահում այդ տանը, ինչպես նաև ամբողջ ավանում:

Ոսկուլյան աշխատասիրությամբ չէր զիջում ամուսնուն: Գործունյա, լուրջ, պողպատյա նյարդերով փոքրիկ այդ կինը, որ կյանքում երևի ոչ մի անգամ չէր երգել, օժտված էր արևածագից մինչև ուշ գիշեր միաժամանակ ամեն տեղ լինելու հազվագյուտ շնորհքով: Ամենուր նրան ուղեկցում էր հոլանդական կտավից կարված օսլայած շրջազգեստի թեթևակի շրշյունը: Ոսկուլյայի շնորհիվ կավե հատակը, չափտակեցրած կավածեփ պատերը, ինքնաշեն կոպիտ կահույքը մշտապես փայլում էին մաքրությունից, իսկ արկղերն ու սնդուկները, որտեղ հագուստն էր պահվում, ալբաակիր թույլ բույր էին արձակում:

Խոսե Արկադիո Բուենդիան՝ ավանի ամենաբանիմաց մարդը, հրահանգում էր այնպես կառուցել տները, որ ոչ ոք գետից ջուր բերելու համար ավելի ջանք չթափեր, քան մյուսները: Նա այնքան հմտորեն էր նշագծել փողոցները, որ շոգ ժամերին յուրաքանչյուր կացարանի վրա արևի ճառագայթների հավասար քանակություն էր թափվում: Հիմնադրումից մի քանի տարի անց արդեն Մակոնդոն դարձել էր ամենամաքուր, ամենաբարեկարգ բնակավայրը բոլոր այն բնակավայրերի համեմատությամբ, ուր եղել էին նրա երեք հարյուր բնակիչները: Դա իրոք երջանիկ բնակավայր էր, որտեղ ոչ ոք չէր անցել երեսնամյա տարիքի սահմանը, որտեղ դեռ ոչ ոք չէր մեռել:

Մակոնդոյի հիմնադրման օրերին արդեն Խոսե Արկադիո Բուենդիան պատրաստեց թակարդներ և վանդակներ: Շուտով նա պիրոլներով, դեղձանիկներով, մեղվաքաղեներով և շիկահավերով լցրեց ոչ միայն սեփական տունը, այլև ավանի մնացած տները: Բազմատեսակ հավքերի մշտական համերգները դարձան այնքան խլացնող, որ ցնորվելու ահից Ոսկուլյան ականջները փակեց մոմով: Երբ առաջին անգամ հայտնվեց Մելքիադեսի ցեղախումբը և սկսեց գլխացավի ճերմակ, ապակյա հաբեր վաճառել, Մակոնդոյի բնակիչները

շատ զարմացան, թե լայնարձակ հովտում թաքնված իրենց ավանը ինչպես գտան այդ գնչուները։ Եվ սրանք խոստովանեցին, որ շարժվում էին թռչունների երգին ընդառաջ։

Սակայն հանրօգուտ այս գործունեությունը Խոսե Արկադիո Բուենդիայի հոգում շուտով իր տեղը զիջեց մագնիսային տենդին, աստղագիտական պրպտումներին, ոսկի արտադրելու երազներին և աշխարհի հրաշքները ճաշակելու տենչին։ Եռանդուն մաքրասեր Խոսե Արկադիո Բուենդիան աստիճանաբար ծույլ-անբանի տեսք ստացավ մարդամեջ էր դուրս գալիս կեղտոտ շորերով և խառնափնթոր մորուքով, որը Ուրսուլան էր երբեմն-երբեմն ու մեծ դժվարությամբ կտրում խոհանոցային սուր դանակով։ Գյուղում շատերն էին կարծում թե Խոսե Արկադիո Բուենդիան չարքի զոհ է։ Սակայն նույնիսկ նրանք, ովքեր համոզված էին, որ խելագար է, լքեցին իրենց գործն ու ընտանիքը հետևեցին նրան, երբ նա ուսն առնելով բահով ու բրիչով պարկը խնդրեց օգնել իրեն բացելու Մակոնդոյից դեպի մեծ հայտնագործությունները տանող ճանապարհը։

Խոսե Արկադիո Բուենդիան բացարձակապես չգիտեր շրջակայքի աշխարհագրությունը։ Նրան հայտնի էր միայն, որ արևելքում վեր է խոյանում անանցանելի մի լեռնաշղթա, իսկ դրանից էլ դենը հինավուրց Ռիոաչա քաղաքն է, որտեղ ժամանակին,— նրա պապ առաջին Աուրելիանո Բուենդիան էր պատմել,— սըր Ֆրենսիս Դրեյկն էր զվարճանում՝ թնդանոթներով կայմանների վրա կրակելով։ Սպանված կենդանիներին նրա հրամանով կարկատում էին, լցնում հարդով և ուղարկում էին Եղիզավետա թագուհուն։ Ջահելության տարիներին Խոսե Արկադիո Բուենդիան և մյուս տղամարդիկ, բոլորն էլ իրենց կանանցով, երեխաներով, ընտանի կենդանիներով և եղած-չեղածով, կտրեցին անցան այն լեռնաշղթան՝ հուսալով ծով հասնել, սակայն երկու տարի երկու ամիս թափառելուց հետո հրաժարվեցին իրենց մտադրությունից բայց որպեսզի ետ չվերադառնան, կանգ առան ու հիմնեցին Մակոնդո ավանը։ Ահա թե ինչու, նրան չէր հետաքրքրում դեպի անցյալը տանող արևելյան ուղղությունը։ Հարավում ճահիճներ էին՝ հավերժական բուսականությամբ ծածկված, և մեծ հովիտ, որ գնչուների վկայությամբ

անծայր, անսահման մի մեծ աշխարհ էր։ Արևմուտքում հովիտը վեր էր ածվում անընդգրկելի ջրային տարածության, ուր նուրբ մորթ, կնոջ գլուխ ու իրան ունեցող կետակերպ արարածներ էին ապրում, որոնք իրենց հրեշավոր ստինքների հմայքով կործանում էին ծովագնացներին։ Գնչուները ողջ կես տարի նավարկել էին մինչև հասել էին ցամաքի ծայրին, որտեղով անցնում էր փոստային կանոնավոր գիծը։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան համոզված էր որ քաղաքակրթված աշխարհ հասնելու միակ հնարավորությունը շարժումն է դեպի հյուսիս։ Եվ ահա, բահերով, բրիչներով, որսորդական հրացաններով զինելով բոլոր այն տղամարդկանց ովքեր իր հետ հիմնել էին Մակոնդոն, նա ուղեպարկը գցեց նավարկման սարքերն ու քարտեզները և դուրս եկավ համարձակ արշավի։

Առաջին օրերին դժվարությունների առանձնապես չհանդիպեցին։ Քարքարոտ գետափով հասան այնտեղ որտեղից տարիներ առաջ գտել էին հնավուրց ասպազենքը և վայրի նարնջի ծառերի միջև ընկած արահետով մտան անտառ։ Առաջին շաբաթվա վերջում նրանց հաջողվեց մի եղնիկ սպանել։ Խորովեցին, բայց վճռեցին ուտել միայն կեսը, իսկ մնացածը՝ աղել ու պահել որպես պաշար։ Այդ զգուշավորությամբ նրանք փորձում էին իրենցից հեռացնել այն օրը, երբ հարկադրված կլինեին սնվել թութակներով որոնց կապտագույն միսը սուր մշկահոտ է արձակում։ Հաջորդ տասը օրվա ընթացքում նրանք բոլորովին չտեսան արևի լույս։ Հողը ոտքերի տակ դարձել էր հրաբխամոխրի նման խոնավ ու փափուկ, ամեն քայլափոխին մացառուտներն առավել սպառնալից տեսք էին ստանում, թռչունների ճիչը և կապիկների գվվոցն արդեն լսվում էին հեռվից — թվում էր աշխարհը մշտապես կորցրել էր իր ուրախությունը։ Տամկության ու լռության այդ թագավորությունում որ նման էր դրախտին, երբ դեռ չէր կատարվել ամենաառաջին մեղքը, մարդկանց ոտքերը խրվում էին յուղալի ու ծխացող ինչ-ինչ հեղուկով լցված փոսերը, մաչետները կտրատում էին ոսկեգույն սալամանդրներին, արյան կարմիր ներկված հիրիկները մարդկանց տանջում էին վաղուց մոռացված հիշողությունները։ Մի ամբողջ շաբաթ, համարյա առանց

քաղ փոխանակելու, նրանք լուսնոտների նման շարժվում էին վշտի խավար երկրով, որ լուսավորվում էր միայն լուսատտիկների թարթող կրակներով և ուժասպառվում էին արյան հեղձուցիչ հոտից։ Ետդարձի ճամփա չկար, որովհետև արահետը, որ նրանք էին բացում, իսկույն ևեթ անհետանում էր նոր, համարյա աչքի առաջ բուսնող կանաչի տակ։ «Ոչինչ,— ասում էր Խոսե Արկադիո Բուենդիան,— կարևորը ուղղությունը չկորցնելն է»։ Աչքը չկտրելով կողմնացույցի սլաքից, նա շարունակում էր տանել մարդկանց դեպի անհայտ հյուսիս, մինչև որ վերջապես, նրանք դուրս պրծան կախարդական շրջանից։ Նրանց հիմա շրջափակել էր մութ, անաստղ գիշերը, բայց այդ մութը հագեցած էր թարմ օդով։ Երկարատև արշավից սաստիկ հոգնած մարդիկ հոճեր կապեցին և, առաջին անգամ երկու շաբաթվա ընթացքում, քնեցին խոր, հանդիստ քնով։ Նրանք արթնացան երբ արեգակն արդեն շատ էր բարձրացել և քարացան զարմանքից։ Ուղիղ նրանց դիմաց, վաղորդյան մեղմ լուսավորության մեջ, վեր էր ցցվել ձարխոտերով և արմավենիներով շրջապատված ճերմակ ու խարխլված իսպանական մի գալիոն։ Նավը փոքր ինչ թեքվել էր աջ կողի վրա, խոլորձներով զարդարված նավասարքերի արանքներում, բոլորովին անվնաս կայմերից կախված էին առագաստների աղոտ պատառիկներ, իսկ քարացած խեցիների զրահով և նուրբ մամուռով պատած իրանը հիմնավորապես խրվել էր ամուր հողի մեջ։ Թվում էր, թե այդ կառույցը գտնվում է մի ինչ-որ սահմանափակ տարածության մեջ՝ մենության ու մոռացության մի արգելանոցում, ուր մուտք չունեն ոչ ժամանակը՝ իր քայքայիչ ուժով, ոչ էլ հավքերն իրենց աղմուկ-աղաղակով։ Ճամփորդները զսպված անհամբերությամբ խուզարկեցին գալիոնի ներսը և չգտան ոչինչ, բացի ծաղիկների խիտ անտառակից։

Ծովի մոտիկությունը վկայող գալիոնի հայտնաբերումը ընկճեց Խոսե Արկադիո Բուենդիայի մարտական ոգին։ Հնարքներով շռայլ իր ճակատագրի հեգնական չար կատակ համարեց նա այն իրողությունը, որ չհասավ ծովին, երբ անհամար զրկանքներ ու տառապանքներ կրելով փնտրում էր մի ժամանակ և գտավ հիմա, երբ որոնելու միտք էլ չու-

ներ։ Ծովը փռված էր ուղիղ նրա դիմաց որպես անհաղթահարելի արգելք։ Կանցնեն շատ տարիներ դնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան կհայտնվի այս կողմերում, ուր գործելիս կլինի փոստային կանոնավոր գիծը իսկ գալիոնի տեղում նա կտեսնի կակաչների ծովն ընկած ածխացած նավակմախքը միայն նվ համոզվելով որ այդ պատմությունը հոր երևակայության արգասիքը չէ նա հարց կտա իրեն ինչպե՞ս է պատահել որ գալիոնը հայտնվել է ցամաքի վրա, ծովից այսքան հեռու։ Բայց Խոսե Արկադիո Բուենդիան ինքն իրեն չէր տանջում նման խորհրդածություններով, երբ ևս չորսօրյա ճամփորդությունից հետո, գալիոնից տասներկու կիլոմետր հեռավորության վրա, տեսավ ծովը։ Նրա երազանքները մարեցին այդ փրփրոտ կեղտոտ, մոխրի նման գորշ ծովի մոտ, ծով որ չարժեր իր և իր ուղեկիցների կրած տառապանքներին ու վտանգներին։

— Անեծք քեզ չար սատանա,— բացականչեց Խոսե Արկադիո Բուենդիան։— Մակոնդոն բոլոր կողմերից շրջապատված է ջրերով։

Այն միտքը թե Մակոնդոն գտնվում է թերակղզու վրա, երկար ժամանակ իշխող էր շնորհիվ բավական կասկածելի այն քարտեզի որ կազմել էր Խոսե Արկադիո Բուենդիան արշավից հետո։ Նա գծմծել էր դա կատաղությամբ գիտակցորեն չափազանցնելով արտաքին աշխարհի հետ հաղորդակցման դժվարությունները ասես ուզում էր պատժել իրեն, որ այդպես թեթևամտորեն է ընտրել ավանի տեղը։ «Մենք այստեղից երբեք դուրս չենք պրծնի,— դառնորեն բողոքեց նա Ուրսուլային։— Ողջ-ողջ կփտենք՝ այդպես էլ չճաշակելով գիտության շնորհները»։ Այս միտքը, որ նա մաստակի պես ծամծմում էր մի քանի ամիս իր փորձասենյակում, նրան հասցրեց Մակոնդոն առավել հարմար մի վայր տեղափոխելու վճռին։ Բայց այս անգամ Ուրսուլան կանխեց նրան և խափանեց այդ ցնորամիտ ծրագիրը։ Մրջյունի նման աննկատ ու համառությամբ գործելով, նա ավանի կանանց սադրեց այրերի տեղափոխման պատրաստություններ տեսնող տղամարդկանց թեթևամտության դեմ։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան չէր կարող ասել, թե երբ և թշնամական ինչ ուժերի միջոցով իր ծրագրերը խճճվեցին պատճառաբանություն-

ների, խոչընդոտների պատրվակների անանց թավուտում, վերջիվերջո վերածվելով անպտուղ նյագի։ Ուրսուլան միամիտ տեսքով հետևում էր ամուսնուն և նույնիսկ մի փոքր խղճաց նրան, երբ մի առավոտ տեսավ, որ նա արկղներում դասավորում է իր սարքերը՝ քթի տակ մրմնջալով տեղափոխման զառանցանքները։ Նա թույլ տվեց, որ ամուսինն անի բոլոր գործը։ Քանի դեռ Խոսե Արկադիո Բուենդիան արկղերն էր մեխում և վրձինը թաթախելով թանաքի մեջ գրում էր դրանց վրա իր անվան և ազգանվան սկզբնատառերը, Ուրսուլան հանդիմանանքի ոչ մի բառ չասաց, թեև ամուսնու խուլ մենախոսություններից համոզված էր, որ նա գիտե՝ գյուղի տղամարդիկ չեն պաշտպանելու իր ձեռնարկումը։ Միայն այն ժամանակ, երբ նա փորձեց ծխնուց պոկել սենյակի դուռը, Ուրսուլան քաջություն ցուցաբերեց հարցնելու, թե ինչու է այդպես անում։ Եվ Խոսե Արկադիո Բուենդիան նկատելի դառնությամբ պատասխանեց. «Եթե ոչ ոք չի ցանկանում հեռանալ, կգնանք մենակ»։ Ուրսուլան բացարձակապես հանգիստ պահեց իրեն։

— Ոչ, մենք ոչ մի տեղ չենք հեռանա,— ասաց նա։— Մենք կմնանք Մակոնդոյում, որովհետև այստեղ է ծնվել մեր զավակը։

— Բայց այստեղ մեզանից դեռ ոչ ոք չի մեռել,— նկատեց Խոսե Արկադիո Բուենդիան։— Մարդը կապված չէ այն հողին, որտեղ հանգուցյալ չունի։

Ուրսուլան առարկեց մեղմորեն, բայց վճռական.

— Եթե մնալու համար իմ մահն է պետք, ապա ես կմեռնեմ։

Խոսե Արկադիո Բուենդիան չէր կարծում, թե իր կինը կարող է այդքան անհողդողդ լինել։ Նա փորձեց կախարդել նրան իր երևակայությամբ, հրաշք-երկրի խոստումներով, որտեղ բավական է հողը ջրցանել մոգական բաղադրությամբ, և ծառերը կսկսեն պտղավորվել մարդու կամոք, որտեղ չնչին վճարով կարելի է գնել տարբեր հիվանդությունների բուժող դեղանյութեր։ Բայց Ուրսուլային չէին գայթակղում ամուսնու մարգարեությունները։

— Խելագար ձեռնարկումների մասին օրերով մտածելու փոխարեն, ավելի լավ է զբաղվես երեխաներով,— պատաս-

խանեց նա — Մի՞ նրո՞ց նայիր թողել ես բախտի քմահաճույքին առանց լակոտներ լինենի։

Խոսե Արկադիո Բուենդիան կնոջ հանդիմանանքը ընկալեց բառացի։ Նա նայեց պատուհանից ու արևոտ դաշտում տեսավ ոտաբոբիկ երկու տղաների և նրան թվաց թե նրանք ծնվել էին անգոյությունից ճիշտ այդ պահին Ուրսուլայի հմայախոսքի կանչով։ Եվ նույն պահին մի ինչ որ կարևոր ու տարօրինակ բան կատարվեց նրա ներսում. արմատահան արեց իր ապրած ժամանակից և դուրս բերեց հիշողության ցրերում նավարկելու։ Քանի դեռ Ուրսուլան ավլում էր տան հատակը — հիմա նա համոզված էր որ ամուսինն այլևս չի լքի այդ տունը — Խոսե Արկադիո Բուենդիան շարունակում էր զարմանքով անտղել զավակներին և, վերջապես նրա աչքերը խոնավացան. նա մաքրեց արցունքներն ու հրաժարման խոր հառաչանք արձակեց

— Դե լավ։ Ասա նրանց որ օգնեն՝ իրերն արկղերից հանենք։

Ավագ որդին՝ Խոսե Արկադիոն տասնչորս տարեկան էր. նա քառակուսի գլուխ ուներ, խիտ գանգուրներ և հոր կամակոր բնավորությունը։ Ու թեև հոր նման ուժեղ էր ու հույս էր ներշնչում հսկա դառնալ, սակայն արդեն ակնհայտ էր, որ հոր երևակայությունը չունի։ Նա սաղմնավորվեց ու լույս աշխարհ եկավ Մակոնդոյի հիմնումից առաջ, լեռնային դժվար արշավի ժամանակ և ծնողները փառք տվեցին աստծուն, երբ համոզվեցին, որ նորածինն անասնակերպ չէ։ Մարտին պիտի լրանար Աուրելիանոյի՝ Մակոնդոյում ծնված առաջին մարդ արարածի, վեց տարին։ Նա լռակյաց ու ինքնամփոփ տղա էր։ Մոր փորում նա լացելիս էր եղել և ծնվեց բաց աչքերով։ Մինչև կկտրեին պորտալարը, նա գլուխը մի կողմից մյուսն էր շրջում, ասես ուսումնասիրելով սենյակի իրերը, և հետաքրքրասիրությամբ ու առանց վախի զննում էր շրջապատողների դեմքերը։ Հետո այլևս բանի տեղ չդնելով բոլոր նրանց, ովքեր մոտենում էին ծանոթանալու իր հետ, նա ուշադրությունը կենտրոնացրեց արմավենու տերևներից շինված կտուրանը, որ ամեն րոպե սպառնում էր փուլ գալ՝ թափվող հեղեղի տակ։ Ուրսուլան հիշեց այդ լարված հայացքն այն օրը, երբ երեքամյա Աուրելիանոն մտավ խոհա-

նոց և ինքը նրա ներկայությամբ սալօջախից վերցնելով սեղանին դրեց եռացող կերակրով լի կճուճը։ Երեխան անվճռական շեմը դոփդոփելով ասաց «Հիմա կընկնի»։ Կճուճը հաստատուն կանգնած էր սեղանի ճիշտ կենտրոնում, բայց հենց տղան արտասանեց այս խոսքերը՝ ասես հրվելով ներքին մի ուժից, կճուճն սկսեց սահել դեպի եզրը, ապա վայր ընկավ հատակին, փշուր-փշուր եղավ։ Հուզված Ուրսուլան դիպվածի մասին իսկույն հայտնեց ամուսնուն, սակայն Խոսե Արկադիո Բուենդիան տարօրինակ ոչինչ չտեսավ դրա մեջ։ Միշտ այդպես էր՝ Խոսե Արկադիո Բուենդիան չէր հետաքրքրվում որդիների կյանքով մասամբ այն պատճառով, որ մանկությունը համարում էր մտավոր տհասության շրջան, մասամբ էլ այն պատճառով, որ գլխովին խրված էր իր ցնորքների մեջ։

Բայց այն երեկոյից ի վեր, երբ նա կանչեց երեխաներին ու օգնեն իրեն բաց անելու սարքերով գործիքներով լեցուն արկղերը, Խոսե Արկադիո Բուենդիան սկսեց իր լավագույն ժամերը տրամադրել որդիներին։ Մեկուսացված խցիկում, որի պատերը օրեցօր ավելի ու ավելի էին ծածկվում աներևակայելի քարտեզներով ու ֆանտաստիկ գծագրերով, նա տղաներին կարդալ, գրել, հաշվել էր սովորեցնում, պատմում նրանց աշխարհի հրաշքների մասին՝ օգտվելով ոչ միայն ունեցած գիտելիքներից, այլև գործի դնելով իր երևակայության անսահման հնարավորությունները։ Ահա այս կերպ երեխաները սովորեցին, որ Աֆրիկայի հարավային ծայրամասում բնակվում են խելացի, խաղաղասեր մարդիկ, որոնք բանուգործ չունեն, նստում, մտածում են միայն, իսկ մինչև Սալոնիկ նավահանգիստ Էգեյան ծովը կարելի է կարել անցնել ոտքով՝ կղզուց կղզի ցատկոտելով։ Ամենատարբեր հորինվածքներով համեմված իրիկնային այդ դասերն այնպես խոր տպավորվեցին տղաների հիշողության մեջ, որ շատ տարիներ անց գնդակահարության պատի տակ կանգնած գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան կառավարական զորքերի սպայի «կրակ» հրամանից ակնթարթ առաջ կրկին կվերապրի մարտյան այն տաք իրիկունը, երբ հայրն ընդհատելով ֆիզիկայի դասը, ձեռքը վեր պարզած և անշարժացավ հեռվից լսել էր գնչուների թափառախմբի

Գլեյտայի, թմբուկների ու դափերի ձայները, որ ի լուր ամենքի հայտնում էին Մեմֆիսի իմաստունների վերջին, ամենացնցող հայտնագործության մասին։

Դրանք նոր գնչուներ էին։ Ճկուն ձեռքերով մաշկները կուղով օծած միայն իրենց լեզվով խոսող այդ չահել տղամարդիկ ու կանայք գնչուական ցեղի հոյակապ ներկայացուցիչներ էին. փողոցները լցրեցին աղմկալի անկանոն ուրախությամբ, երաժշտությամբ ու պարերով իրենց հետ բերեցին իտալական ռոմանսներ երգող գույնզգույն փետուրներով թութակներ, բոժոժների զնգզնգոցի տակ ոսկե ձու ածող (յուրաքանչյուր անգամ՝ հարյուրից ոչ պակաս) հավ, մտքեր կարդացող կապիկ, մի բարդ մեքենա, որը թե կոճակներ էր կարում և թե՛ հիվանդների ջերմությունն էր իջեցնում. տհաճ հիշողությունները ջնջող դեղահաբ, ժամանակը կարճելու սպեղանի և էլի հազար ու մի բան, բոլորն էլ այնքան հրաշալի անսովոր, որ Խոսե Արկադիո Բուենդիան հաճույքով կստեղծեր հիշողության մեքենա որպեսզի այդ ամենը չմոռացվեր։ Մի ակնթարթում գյուղի տեսքը փոխվեց։ Տոնավաճառային խառնաշփոթությամբ խլացած Մակոնդոյի բնակիչներին սպառնում էր սեփական փողոցներում կորչելու վտանգը։ Երեխաների ձեռքերից բռնած, որ չկորցնի նրանց սարսափելի հրմշտոցում ամեն քայլ հանդիպելով մեկ ոսկեզրահ ատամներով խարդախ դեղագործին մե՛կ վեցձեռանի աճպարարին շնչահեղձ լինելով մարդկանց այդ կուտակումից արձակվող թրիքի ու ճանդանի խառը հոտից Խոսե Արկադիո Բուենդիան խելագարի նման դեսուդեն էր նետվում՝ ամենուր փնտրելով Մելքիադեսին, որպեսզի սա իրեն հաղորդակից դարձներ այս հեքիաթային տեսարանի գաղտնիքներին։ Նա գնչուներին հարցնում էր Մելքիադեսի մասին բայց նրանք չէին հասկանում իր լեզուն։ Վերջապես նա հասավ այնտեղ, ուր սովորաբար Մելքիադեսն էր վրան խփում. հիմա այստեղ թախծոտ դեմքով մի հայ գնչու էր նստած, որ իսպաներեն լեզվով մարդուն անտեսանելի դարձնող հմայության խոսքեր էր մրմնջում։ Գնչուն հենց նոր էր մի ումպով դատարկել սաթագույն անհայտ հեղուկով լեցուն բաժակը, երբ Խոսե Արկադիո Բուենդիան ճեղքելով զմայլված հանդիսականների պատնեշը

տվեց իր հարցը։ Գնչուն պարուրեց նրան զարմացած հայացքով և տեղնուտեղը կերպարանափոխվեց ու դարձավ ձյութի գարշահոտ, ծխացող մի լճակ, որի երեսին դեռ հնչում էր պատասխանը «Մելքիադեսը մեռավ»։ Այս լուրից ցնցված Խոսե Արկադիո Բուենդիան քարացավ տեղում և փորձելով տիրապետել իրեն կանգնած մնաց այնքան մինչև այլ հրաշքներով տարված հանդիսականները ցրվեցին, իսկ թախծոտ դեմքով հայ գնչուից մնացած լճակը գոլորշիացավ ցամաքեց։ Հետո արդեն գնչուներից մեկը հաստատեց, որ Մելքիադեսը Սինգապուրի ճահիճներում մեռավ ջերմախտից և որ նրա մարմինը ծովը նետեցին՝ Ճավայի մոտերքում ամենախոր ջրերում։ Երեխաներին այդ տեղեկությունները չէին հետաքրքրում։ Նրանք քարշ էին տալիս հորը՝ տեսնելու Մեմֆիսի իմաստունների վերջին հայտնագործությունը, որի մասին բարբառում էր վրաններից մեկի վրա փակցված ցուցանակը։ Իսկ վրանը, եթե հավատայիր գրածին, պատկանում էր Սողոմոն թագավորին։ Տղաները այնքան չեկան, և Խոսե Արկադիո Բուենդիան հարկադրված երեսուն ռեալ վճարելով նրանց հետ վրան մտավ, որտեղ գլուխն ածիլած, բրդոտ մարմնով, ռունգից պղնձյա օղակ կախած և ոտքի կոճից ծանր երկաթյա շղթա կապած մի աժդահա հսկում էր մի սնդուկ՝ նման այն սնդուկներին, որոնց մեջ ծովահենները իրենց գանձերն էին պահում։ Երբ աժդահան բարձրացրեց կափարիչը, սնդուկից սառնեցնող ցուրտ փչեց։ Ներսում ոչինչ չկար, բացի անթիվ-անհամար սպիտակ ասեղիկներով լիփլեցուն հսկայական, թափանցիկ մեծաբեկորից։ Իրիկնային լույսն ընկնելով այդ ասեղիկների վրա՝ ցրիվ էր գալիս խայտաբղետ ու հազարավոր աստղերի տեսքով։

Խոսե Արկադիո Բուենդիան շվարած էր, բայց զգալով, որ երեխաներն իրենից անհապաղ բացատրություն են սպասում, փնթփնթաց

— Սա աշխարհի ամենամեծ գոհարն է։

— Ոչ,— ուղղեց նրան աժդահան։— Սա սառույց է։

Խոսե Արկադիո Բուենդիան ոչինչ չհասկանալով ձեռքն ուղղեց դեպի մեծաբեկորը, բայց վիթխարին նրան սաստեց «Էլի հինգ ռեալ վճարեք, եթե ձեռք տալ եք ուզում»։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան վճարեց հինգ ռեալ, ափը դրեց սա-

ռույցին և այդպես պահեց մի քանի րոպե։ Շփվելով գաղտնիքի հետ նրա սիրտը կծկվեց ահից ու հիացմունքից։ Չիմանալով թե ինչպես բացատրի երեխաներին այդ սրտառուչ զգացողությունը, նա էլի տասը ռեալ վճարեց որպեսզի հենց իրենք ճաշակեն։ Փոքրիկ Խոսե Արկադիոն հրաժարվեց ձեռք տալուց։ Աուրելիանոն ընդհակառակը համարձակորեն կռացավ, ձեռքը սեղմեց սառույցին բայց և իսկույն ետ քաշեց։ «Եռում է» — վախեցած ճչաց նա։ Հայրը նույնիսկ ուշադրություն չդարձրեց նրա վրա։ Հրաշքի ակնհայտությամբ հարբած, նա այդ պահին մոռացել էր թե իր ցնորամիտ ձեռնարկումների ձախողումները և թե կոկորդիլոսների կեր դարձած Մելքիադեսի դին։ Վճարելով էլի հինգ ռեալ Խոսե Արկադիո Բուենդիան հանդիսավորությամբ ձեռքը դրեց սառույցին ինչպես դատարանում ցուցմունք տվող վկան է ձեռքը դնում Աստվածաշնչին և բացականչեց

— Սա մեր ժամանակների ամենախոշոր հայտնագործությունն է։

* * *

Երբ 16 րդ դարում ծովահեն Ֆրենսիս Դրեյկը պաշարեց Ռիոաչան Ուրսուլա Իգուարանի նախատատն այնպես սարսափեց զանգերի տագնապալի զարկերից ու հրանոթների կրակոցներից որ իրեն կորցնելով նստեց շիկացած սալօջախին։ Այրվածքներն այնքան ուժեղ էին որ նա մեկընդմիշտ կորցրեց ամուսնական կյանքի իր պիտանիությունը։ Նա կարողանում էր նստել միայն մի կիսով, այն էլ փափուկ բարձերի վրա և քայլվածքն էլ, ըստ երևույթին կարգին չէր. օտար մարդկանց ներկայությամբ նա չէր համարձակվում քայլել։ Երևակայելով, թե իրենից խանձահոտ է գալիս, նա հրաժարվեց մարդկանց հետ շփվելուց։ Գիշերները մինչև արևածագ, անց էր կացնում բակում չհամարձակվելով տուն մտնել քնելու։ Նրան անվերջ թվում էր թե լուսամուտներից ներս են խցկվում կատաղի շներով անգլիացիները և շիկացած երկաթներով ամոթալի չարչարանքների են ենթարկում իրեն։ Նրա ամուսինը, որն արագոնցի վաճառական էր և որից նա երկու տղա էր ծնել, իր ունեցվածքի կեսը վատնեց բժիշկների ու դեղամիջոցների վրա՝ աշխատելով գոնե փոքր-

ինչ թեթևացնել կնոջ տառապանքները։ Ի վերջո, նա վաճառեց իր կրպակը ընտանիքը տեղափոխվեց ծովից հեռու, խաղաղասեր հնդկացիների բնակավայրը, որ գտնվում էր լեռնաշղթայի ճյուղավորումներից մեկի վրա, և այդտեղ կառուցեց առանց լուսամուտների ննջասենյակ, որպեսզի կնոջ գիշերային մղձավանջների ծովահենները ներս թափանցելու հնար չունենային այլևս.

Այդ լքյալ գյուղակում հին ժամանակներից ապրում էր մի կրեոլ Խոսե Արկադիո Բուենդիա անունով, որը զբաղվում էր ծխախոտագործությամբ սրա հետ Ուրսուլայի պապը մի այնպիսի շահութաբեր ձեռնարկություն կազմակերպեց, որ շատ շուտով երկուսն էլ մեծ ունեցվածքի տեր դարձան։ Մի քանի հարյուրամյակ անց կրեոլի ծոռան ծոռը ամուսնացավ արագոնցու ծոռան ծոռնուհու հետ։ Ամեն անգամ, երբ ամուսնու հերթական խենթությունը համբերությունից հանում էր Ուրսուլային, մի ոստյունով նա կտրում-անցնում էր ամենատարբեր իրադարձություններով լեցուն երեք հարյուր տարին և սկսում էր անիծել այն օրը, երբ Ֆրենսիս Դրեյկը պաշարեց Ռիոաչան։

Այս ամենը սակայն նա անում էր հոգին թեթևացնելու համար միայն. իրականում նա ամուսնու հետ ողջ կյանքում կապված էր սիրուց էլ ամուր կապերով։ Խղճի խայթի ընդհանրությամբ էին կապված նրանք։ Ուրսուլան և նրա ամուսինը յոթը պորտը լանցած ազգականներ էին։ Նրանք միասին էին մեծացել այն հինավուրց գյուղում, որը շնորհիվ իրենց նախնիների աշխատասիրության և հեզության դարձել էր նահանգի լավագույն բնակավայրերից մեկը։ Ու թեև նրանց ամուսնությունը կանխորոշված էր հենց այն օրից, երբ լույս աշխարհ եկան, այնուամենայնիվ, ծնողները դիմադրեցին՝ ջահելների ամուսնության ցանկությանը տեղեկանալով։ Նրանք վախենում էին, որ հարյուրամյակների ընթացքում խաչասերվող երկու տոհմերի առողջ շառավիղները կխայտառակվեն լույս աշխարհ կբերեն իգուանի։ Նման սարսափելի դեպք արդեն պատահել էր։ Ուրսուլայի հորաքույրը ամուսնացել էր Խոսե Արկադիո Բուենդիայի քեռու հետ և մի զավակ էր ծնել։ Ամբողջ կյանքի ընթացքում նեղ շալվարի փոխարէն նա լայն փոխան էր հագնում և

մեռավ քառասուներկու տարեկան հասակում, արյան կորըստից։ Բոլորովին կույս, քանի որ ծնվել-մեծացել էր պոչով. կռճիկային կարթ էր՝ ծոպավոր ծայրով։ Իսկական խոզի պոչ էր, որ նա ցույց չտվեց և ոչ մի կնոջ և որը, վերջիվերջո, խլեց նրա կյանքը երբ ծանոթ մսագործը, իր իսկ խնդրանքով, հատեց այդ տհաճությունը միսը կտրատող կացնով։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան տասնիննամյա տարիքի ողջ անհոգությամբ վերջ տվեց վիճաբանություններին միամիակ արտահայտությամբ «Թող գոճիներ ծնվեն, միայն թե խոսել իմանան»։

Հարսանիք արեցին երաժշտությունը, հրաձգությունը շարունակվեց երեք օր ու գիշեր։ Եվ կապրեին ջահելները երջանիկ կյանքով եթե Ուրսուլայի մայրը չվախեցներ աղջըկան ապագա սերունդների մասին մռայլ գուշակություններով։ Վախեցրեց այնպես, որ Ուրսուլան կտրականապես հրաժարվեց կատարել ամուսնական իր պարտականությունը։ Մտածելով, թե ամուսինը՝ հզոր ու ասածի տեր Խոսե Արկադիո Բուենդիան, կտիրի ուժով. Նա մինչև անկողին մտնելը հագնում էր վարտիքի նման մի բան, որ մայրն էր կարել հաստ պարուսինից։ Վարտիքը ամրանում էր խաչաձևվող գոտիների մի ամբողջ ցանցով, որը առջևի մասում կոճկվում էր երկաթյա հաստ ճարմանդով։ Այսպես, ահա, ամուսինները ապրեցին ամիսներ։ Ցերեկով Խոսե Արկադիո Բուենդիան իր մարտական աքլորներն էր վարժեցնում, իսկ Ուրսուլան մոր հետ ասեղնագործում էր քարգահով։ Գիշերները նրանք անց էին կացնում տանջալի ու դաժան պայքարի մեջ, որն աստիճանաբար սկսում էր փոխարինել սիրո գործողությանը։ Ամեն ինչ կռահող հարևանները կարծես հոտն առան, և գյուղով մեկ տարածվեց լուրը, թե ամուսնությունից մեկ տարի անց Ուրսուլան դեռ կույս է մնացել, ամուսնու մեղքով։ Լուրն ամենավերջում լսեց ինքը Խոսե Արկադիո Բուենդիան։

— Լսո՞ւմ ես, Ուրսուլա, թե ինչ են ասում մարդիկ,— շատ հանգիստ ասաց նա կնոջը։

— Թող դուրս տան — պատասխանեց Ուրսուլան։— Մենք հո գիտենք, որ սուտ է։

Եվ այսպես նրանց կյանքը նախկինի նման շարունակվեց էլի կես տարի մինչև այն չարաբաստիկ կիրակին, երբ

Խոսե Արկադիո Բուենդիայի աքաղաղը հաղթեց Պրուդենսիո Ագիլյարի աքաղաղին։ Պարտությունից զազրած, արյան տեսքից բորբոքված Պրուդենսիո Ագիլյարը դիտավորյալ փոքր ինչ հեռացավ Խոսե Արկադիո Բուենդիայից, որպեսզի բոլոր ներկաները լսեն իր խոսքերը։

— Շնորհավորում եմ,— ճչաց նա։— Գուցե թե այս աքլորը վերջապես երջանկացնի կնոջդ։ Տեսնենք։

— Խոսե Արկադիո Բուենդիան անխռով հատակից բարձրացրեց իր աքլորին։ «Հիմա կգամ» — ասաց նա բոլորին։ Ապա շրջվեց դեպի Պրուդենսիո Ագիլյարը։

— Իսկ դու գնա տուն և վերցրու հրացանդ, ես քեզ սպանելու եմ։

Տասը րոպե անց վերադարձավ պապից մնացած հաստ նիզակը ձեռքին։ Գյուղի գրեթե կեսը հավաքված էր աքլորակռվի ասպարեզ դարձած ղախանոցում, իսկ դռան մոտ կանգնած էր Պրուդենսիո Ագիլյարը։ Նա չհասցրեց պաշտպանվել։ Հրեշավոր ուժով ու այն անվրեպ նշանառությամբ, որի շնորհիվ իր ժամանակին առաջին Աուրելիանո Բուենդիան կոտորեց նահանգի բոլոր հովազներին, Խոսե Արկադիո Բուենդիայի նետած նիզակը խրվեց Պրուդենսիո Ագիլյարի կոկորդը։ Գիշերը, երբ աքլորակռվի ղախանոցում հանգուցյալի հարազատները ողբում էին դագաղի մոտ, Խոսե Արկադիո Բուենդիան մտավ ննջասենյակ և տեսավ, որ կինը հագնում է ողջախոհության իր վարտիքը։ Նիզակը ճոճելով նա հրամայեց «Հանիր դա»։ Ուրսուլան ճիգ չթափեց փորձելու ամուսնու վճռականությունը։ «Եթե որևէ բան պատահի, դու ես պատասխանատու»,— զգուշացրեց նա։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան նիզակը տնկեց հողե հատակին։

— Եթե քեզ վիճակված է իգուան ծնել, ինչ արած, իգուան կմեծացնենք,— ասաց նա։— Բայց այս գյուղում քո մեղքով էլ ոչ ոք չպիտի սպանվի։

Հունիսյան հոյակապ սառը լուսնկա գիշեր էր։ Նրանք չքնեցին և մինչև արևածագ ցնցում էին անկողինը՝ ուշք չդարձնելով քամուն, որ ննջասենյակ էր խուժել, հետը բերելով նաև Պրուդենսիո Ագիլյարի հարազատների ողբը։

Ժողովուրդն այս դիպվածը մեկնաբանում էր որպես պատվի մենամարտ, բայց ամուսինների հոգում խղճի խայթ

մնաց։ Մի գիշեր Ուրսուլյան չէր կարողանում քնել։ Նա դուրս եկավ ջուր խմելու և բակում կավե մեծ կժի մոտ նկատեց Պրուդենսիո Ագիլյարին։ Ճերմակ-ճերմակ էր, տխուր և խծուծի պատառով փորձում էր փակել կոկորդի արյունոտ վերքը։ Մեռելին տեսնելով Ուրսուլյան չսարսափեց, խղճահարություն ապրեց։ Նա տուն մտավ պատմեց ամուսնուն, բայց Խոսե Արկադիո Բուենդիան բանի տեղ չդրեց նրա խոսքերին։ «Մեռելները դուրս չեն գալիս գերեզմաններից,— ասաց նա։— Պարզապես խիղճն է մեզ տանջում»։ Երկու գիշեր անց Ուրսուլյան լողարանում կրկին հանդիպեց Պրուդենսիո Ագիլյարին, որը խծուծով մաքրում էր վզին չորացած արյունը։ Մեկ այլ գիշեր Ուրսուլյան նկատեց, որ նա զբոսնում է անձրևի տակ։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան, որին ձանձրացրել էին կնոջ տեսիլքները, նիզակով զինված բակ դուրս եկավ։ Մեռելն այնտեղ էր իր մշտական տխուր տեսքով։

— Հեռացիր գրողի ծոցը,— բղավեց նրա վրա Խոսե Արկադիո Բուենդիան։— Քանի դաս մեկ է սպանելու եմ։

Պրուդենսիո Ագիլյարը չհեռացավ, իսկ Խոսե Արկադիո Բուենդիան չհամարձակվեց նետել նիզակը։ Եվ այդ օրվանից նա չէր կարողանում հանգիստ քնել։ Նրան տանջում էին անձրևի միջից նայող հանգուցյալի անհուն հուսահատությունը, ողջերի նկատմամբ նրա աչքերում փայլող խոր կարոտը և այն անհանգստության հիշողությունները, ուով Ագիլյարը շուրջն էր նայում՝ խծուծի պատառը թրջելու համար ջուր գտնելու հույսով։ «Երևում է դժվար է նրա բանը,— ասաց Խոսե Արկադիո Բուենդիան կնոջը։— Երևում է սարսափելի մենակ է նա»։ Ագիլյարի նկատմամբ Ուրսուլյան համակվեց այնպիսի կարեկցանքով, որ հերթական հանդիպման ժամանակ երբ նկատեց, թե ինչպես է նա տնտղում սալօջախին դրված կաթսան և գլխի ընկնելով, թե ինչ է փնտրում, այդ օրից տան բոլոր անկյուններում սկսեց բասաններով ջուր թողնել։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան անձնատուր եղավ այն գիշերը, երբ իր իսկ ննջասենյակում տեսավ վերքը լվացող Ագիլյարին։

— Դե լավ, Պրուդենսիո,— ասաց նա։— Մենք կգնանք այս գյուղից որքան հնարավոր է հեռու և այլևս չենք վերադառնա։ Իսկ հիմա հանգիստ թող մեզ։

Ահա այսպես եղավ, որ նրանք ձեռնարկեցին դեպի ծովը տանող ու լեռնաշղթան կտրող արշավը։ Խոսե Արկադիո Բուենդիայի մի քանի բարեկամներ՝ նրա պես ջահել, արկածասեր, լքեցին իրենց տները և կանանց ու երեխաների հետ ելան փնտրելու... ոչ ավետյաց երկիր։ Նախքան գյուղից հեռանալը Խոսե Արկադիո Բուենդիան բակում թաղեց նիզակը և մեկը մյուսի ետևից գլխատեց մարտական հոյակապ աքլորները՝ հուսալով, որ այդ զոհողությամբ հանգստություն կպատճառի Պրուդենսիո Ագիլյարին։ Ուրսուլան իր հետ վերցրեց միայն պսակի հանդերձով սնդուկը, տնային որոշ իրեր և հորից ժառանգած ոսկեդրամներով սնդուկը։ Ոչ ոք նախապես չէր մտահոգվել, թե որ ճանապարհով է ավելի հարմար շարժվել։ Պարզապես վճռեցին գնալ Ռիոաչայի հակառակ ուղղությամբ, որպեսզի ոչ մի ծանոթի չհանդիպեն ու կորչեն անհետ։ Անհեթեթ ուղևորություն աշխարհը չէր տեսել։ Մեկ տարի երկու ամիս անց ստամոքսը կապիկի մսով և օձապուրով հիմնավորապես փչացնելով Ուրսուլան լույս աշխարհ բերեց առաջնեկին, որի մարմնի բոլոր անդամները բացարձակապես մարդկային էին։ Ուրսուլան արշավի համարյա կեսը [illegible] էր պառկել ձողից կախված ճոճում, [illegible] էին երկու տղամարդ, որովհետև ուռել էին նրա ոտքերը, և [illegible] երակները փքվել էին պղպջակների պես։ Երեխաների ուղևորության դժվարությունները ծնողներից հեշտ էին տանում և ժամանակի մեծ մասը ուրախուրախ վազվզում էին, թեև խղճուկ տեսք ունեին՝ փոս ընկած աչքեր, փքված փորեր։ Մի առավոտ, շուրջ երկու տարվա թափառումներից հետո, ճամփորդները լեռնաշղթայի արևմտյան լանջի բոլոր մահկանացուներից առաջինը տեսնելու բախտին արժանացան։ Ամպերով պարուրված լեռնագագաթից նրանք դիտեցին գետերով կտրատվող անսահման հարթությունը, որ մինչև աշխարհի մյուս ծայրը ձգվող հսկայական հովիտ էր։ Ծովին, սակայն, նրանք չհասան։ Եվ մի քանի ամիս թափառելով ճահիճներում, արդեն վաղուց չհանդիպելով մարդ արարածի, նրանք մի գիշեր ճամբար խփեցին քարե գետի մոտ, որի ջուրը նման էր հոսքի ժամանակ սառած հեղուկ ապակու։ Շատ տարիներ անց, քաղաքացիական երկրորդ պատերազմի ժամանակ, գնդապետ

Աուրելիանո Բուենդիան մտադրվելով անակնկալի բերել Թեոդորայի կայազորին և փորձելով մոտենալ քաղաքին ճիշտ այս տեղերով վեցերորդ օրը գլխի հասկացավ, որ իր ճիգերը ոչ ավել ոչ պակաս խելագարություն են։ Ու թեև գետափին ճամբար խփելու գիշերը թե՛ հայրը, թե՛ նրա ուղեկիցները նման էին նավաբեկյալների, այնուամենայնիվ, արշավի ընթացքում նրանց բանակը մեծացել էր, և նրա բոլոր զինվորները մտադիր էին ապրել մինչև խոր ծերություն (և դա նրանք իրագործեցին)։ Գիշերը Խոսե Արկադիո Բուենդիան երազ տեսավ, իբր ճամբարի տեղում վեր է խոյացել աղմկոտ մի քաղաք, որի տների պատերը շինված էին թափանցիկ ու փայլուն ինչ-որ նյութից։ Նա հարցրեց, թե այս ո՞ր քաղաքն է և որպես պատասխան լսեց անծանոթ ու բավականին անիմաստ Մակոնդո անվանումը։ Հաջորդ օրը նա համոզեց մարդկանց, որ իրենց երբեք չի հաջողվի ծով հասնել։ Հրամայեց գետափի մոտ, ամենազով մասում կտրատել ծառերը։ Հենց այդտեղ էլ հիմնեցին ավանը։

Խոսե Արկադիո Բուենդիան մինչ սառույց տեսնելու օրը չկարողացավ բացատրել թափանցիկ պատերով տների երազը։ Ու երբ տեսավ վճռեց, որ ըմբռնել է մարգարեական երազատեսության խոր իմաստը։ Մոտ ապագայում կարելի է գործի գցել ջրից՝ ամենամատչելի նյութից, սառցե աղյուսի արտադրությունը և բոլորի համար դրանցով նոր տներ կառուցել։ Մակոնդոն, որտեղ շոգից ծռվում էին սողնակներն ու լուսամուտների ծխնիները, շիկացած քուրայից կվերածվի հավերժ զով քաղաքի։ Եվ եթե Խոսե Արկադիո Բուենդիան շատ չհամառեց սառույցի ֆաբրիկա ստեղծելու իր մտադրության վրա, ապա սոսկ այն պատճառով, որ այդ ժամանակ ամբողջովին կլանված էր որդիների դաստիարակությամբ, հատկապես՝ Աուրելիանոյի, որը հենց առաջին օրվանից հազվագյուտ ընդունակություններ ցուցաբերեց ալքիմիայի բնագավառում։ Փորձասենյակում կրկին եռաց աշխատանքը։ Վերընթերցելով Մելքիադեսի գրառումները, հիմա արդեն հանգիստ առանց նախկին բորբոքվածության, հայր ու որդի համառորեն ու համբերատար ջանում էին անջատել Ուրսուլայի ոսկիները կաթսայի պատերին կպած, այրված զանգվածից։ Կրտսեր Խոսե Արկադիոն գրեթե չէր

մասնակցում փորձերին։ Մինչ հայրը հոգով և մարմնով տրվեց քուրային, նրա քմահաճ առաջնեկը, որն իր տարիքի համեմատ առանց այն էլ խոշոր էր, դարձավ հասուն պատանի։ Ձայնը կոշտացավ։ Կզակն ու այտերը ծածկվեցին աղվամազով։ Մի անգամ Ուրսուլան մտավ այն սենյակը, ուր քնելուց առաջ շորերն էր հանում Խոսե Արկադիոն և ամոթի ու խղճահարության խառն զգացում ունեցավ. ամուսնուց բացի որդին առաջին տղամարդն էր, որին նա մերկ էր տեսնում։ Ու կյանքի համար այնպես լավ էր զինված նա, որ Ուրսուլան նույնիսկ սարսափեց։ Երրորդ երեխայով հղի Ուրսուլայի ներսում կրկին արթնացան այն սարսափները, որոնք տանջում էին իրեն նորապսակ ժամանակ։

Այդ օրերին Բուենդիայի տուն հաճախ էր գալիս ուրախ աշխույժ լեզվանի մի կին, որն օգնում էր Ուրսուլային տնտեսության գործերում և կարողանում էր խաղաթղթով գուշակություններ անել։ Ուրսուլան նրան հայտնեց իր տագնապները։ Որդու արտասովոր հասունացումը նրան թվում էր այնքան անբնական, որքան ազգակցի խոզի պոչը։ Կինը քրքջաց անզուսպ ծիծաղով, որ բյուրեղյա զանգակի նման արձագանք տվեց բոլոր սենյակներում։ «Ընդհակառակը,— ասաց նա։— Երջանիկ կլինի»։

Մի քանի օր անց ասածի իրավացիությունը հաստատելու համար նա իր հետ բերեց խաղաթղթերի կապուկը և Խոսե Արկադիոյի հետ փակվեց խոհանոցամերձ մառանում։ Խաղաթղթերը մաշված դազգահի վրա անշտապ դասավորելով, նա շաղակրատում էր դեսից-դենից, իսկ տղան կանգնել էր նրա կողքին ու այնքան հետաքրքրված այդ ամենով, որքան հոգնած ու ձանձրացած։ Հանկարծ գուշակուհին ձեռքը պարզեց և դիպավ նրան։ «Այ քեզ բան»,— բացականչեց նա անկեղծ սարսափով և այլևս չկարողացավ ոչ մի բառ արտասանել։

Խոսե Արկադիոն զգաց, որ ոսկորները փափկում, դառնում են սպունգի նման, նրան հալումաշ անող վախ համակեց, նա հազիվ զսպեց արցունքները։ Կինը նրան ոչնչով չքաջալերեց։ Բայց տղան ողջ գիշեր փնտրում էր նրան, ողջ գիշեր նրան թվում էր, թե շնչում է այն ծխի բույրը, որ տարածվում էր կնոջ թևատակերից. այդ բույրը, ասես,

ներծծվել էր նրա մարմինը։ Նա ուզում էր ընդմիշտ այդ կնոջ հետ լինել, ուզում էր, որ իրենք երբեք դուրս չգային մառանից և որ կինն ասեր իրեն «Այ քեզ բան» ձեռք տար էլի ու կրկներ՝ «Այ քեզ բան»։ Հասավ այն օրը, երբ նա այլևս չդիմացավ տառապանքին ու գնաց նրա տուն։ Այցելությունը շատ պաշտոնական էր ու անհասկանալի։ Խոսե Արկադիոն այցելության ընթացքում ոչ մի անգամ չբացեց բերանը։ Հիմա նա կնոջը չէր տենչում։ Կինը հիմա բոլորովին նման չէր թվում այն կերպարին, որ առաջացնում էր իր մեջ նրա հոտը, ասես նա չէր, մեկ ուրիշն էր։ Տղան սուրճ խմեց և, վերջնականապես ընկճված, հեռացավ նրանից։ Գիշերն անքնությունից տառապելով նա կրկին զգաց կրքոտ ու կոպիտ ցավեր, բայց հիմա նա ցանկանում էր ոչ թե նրան, ում հետ մառանում էր, այլ նրան, ով երեկոյան նստած էր իր դիմաց։

Մի քանի օր անց, անսպասելիորեն, իբր ուզում է խաղաթղթով անճարարություն սովորեցնել, կինը իր տուն կանչեց Խոսե Արկադիոյին և դուրս բերելով սենյակից որտեղ նստած էր մոր հետ, ուղեկցեց նրան ննջասենյակ։ Այստեղ նա մի այնպիսի անպարկեշտությամբ դիպավ նրան, որ տղան ցնցվեց մարմնով մեկ, բայց հիասթափություն ու սարսափ ապրեց և ոչ թե վայելք։ Հետո կինն ասաց որ իր մոտ գա գիշերով։ Խոսե Արկադիոն խոստացավ որ արագորեն հեռանա նա գիտեր, որ չի գնալու։ Սակայն գիշերը, իր շոգ անկողնում, նա հասկացավ որ պարտավոր է գնալ, թեև դժվար է դա անել։ Շոշափելով գտավ վրան գցեց շորերը մթության մեջ լսեց եղբոր խաղաղ շնչառությունը, հարևան սենյակից եկող հոր կոշտ հազը, բակից հավերի շնչահեղձ կռթկռթոցը, մժղուկների տզզոցը, իր իսկ սրտի թմբկահարումը, աշխարհի անկանոն ողջ այս աղմուկը, որ առաջ չէր զբաղեցնում նրա ուշադրությունը։ Հետո դուրս եկավ քնած փողոց։ Նա ամբողջ հոգով ցանկանում էր, որ դուռը փակ լինի սողնակով և ոչ թե կիսաբաց, ինչպես խոստացել էին իրեն։ Բայց դուռը փակ չէր։ Մատների ծայրերով նա հրեց դուռը և ծղխնիները հնչեղ, թախծոտ տնքոց արձակեցին, որ սառցային արձագանքով թրթռաց նրա ներսում։ Կողքանց, աշխատելով չաղմկել, ներս մտավ և իսկույն

զգաց ծանոթ հոտը։ Խոսե Արկադիոն գտնվում էր դեռ առաջին սենյակում, ուր կնոջ եղբայրները քնելու համար կապել էին իրենց ճոճերը։ Թե որտեղ էին կախված դրանք, նա չգիտեր և խավարի մեջ չէր կարող որոշել, ուստի խարխափելով պիտի հասներ ննջասենյակի դռանը բաց պիտի աներ ու շարժվեր ճիշտ ուղղությամբ, որպեսզի չշփոթեր անկողինները։ Նա առաջացավ և նույն պահին դիպավ սպասվածից ավելի ցածր կապված ճոճի գլխամասին։ Մինչ այդ հանգիստ խռմփացնող տղամարդը քնի մեջ շուռ եկավ մյուս կողմն և որոշ հիասթափությամբ ասաց «Չորեքշաբթի էր»։ Երբ Խոսե Արկադիոն հրեց ննջասենյակի դուռը, ճռինչ լըսվեց. դուռը քերում էր անհարթ հատակը։ Ընկնելով թախծով ու տագնապով տոգորված անթափանց խավարի մեջ, նա գլխի ընկավ, որ մոլորվել է վերջնականապես։ Անձուկ սենյակում քնած էին մայրը, նրա երկրորդ աղջիկը՝ ամուսնու, երկու երեխաների հետ և նա, որ, հավանաբար, այլևս չէր սպասում Խոսե Արկադիոյին։ Նա կարող էր հոտով փնտրել կնոջը, բայց այդ հոտն ամենուր էր՝ միշտ այնպես իր ներսը խըցկված [illegible] և միաժամանակ շատ որոշակի։ Խոսե Արկադիոն երկար կանգնել էր անշարժ սարսափած հարց տալով ինքն իրեն, թե ինչ կերպ հայտնվեց անօգնականության այս խորխորատում, երբ հանկարծ մատը շոշափող ձգված մատներով ինչ-որ մեկի ձեռքը քսվեց դեմքին։ Նա չզարմացավ, որովհետև ինքն իրենից անկախ սպասում էր դրան, վստահեց և բոլորովին ուժասպառված թույլ տվեց, որ այդ ձեռքն իրեն տանի [illegible] մահճակալ, որտեղ նրան մերկացրին, կարտոֆիլի պարկի պես թափ տվեցին անթափանց խավարի մեջ, [illegible] շրջեցին, որտեղ նա զգաց, որ ձեռքերն ավելորդ են, որտեղ ոչ թե կնոջ, այլ ամոնիակի հոտ էր արդեն բուրում։ [illegible] մշուշի մեջ զգում էր, որ անում է այն, ինչ վաղուց էր ցանկանում, թեև երբեք չէր կարծել, թե ընդունակ է անելու։ Նա չգիտեր, թե ինչպես են դա անում, չգիտեր ուր է գլուխը, ուր են ձեռքերը, ում գլուխն է սա, ում ոտքերը, հասկանում էր, որ այլևս չի կարող և, միաժամանակ, թե՛ կրքոտ, ամեն ինչ խլացնող փախչելու ցանկություն ուներ և թե՛ այս անհույս մթության մեջ այս վախեցնող մենության մեջ ընդմիշտ մնալու պահանջ։

Կնոջ անունը Պիլար Տեռներա էր։ Ծնողների կամքով նա մասնակցեց այն մեծ ճամփորդությանը, որը պսակվեց Մակոնդոյի հիմնադրումով։ Ծնողները ցանկանում էին բաժանել աղջկան այն տղամարդուց, որը զրկել էր նրան անմեղությունից երբ Պիլար Տեռներան տասնչորս տարեկան էր, և որը դեռ շարունակում էր կապը, բայց չէր օրինականացնում, որովհետև ուրիշ գյուղից էր։ Նա երդվեց, որ չի լքի աղջկան ուր էլ նա գնա, մինչև աշխարհի ծայրը միայն թե ավելի ուշ կգա, երբ կարգավորի գործերը։ Այդ օրից Պիլար Տեռներան սպասում էր նրան արդեն կորցրել էր հանդիպման հույսը։ Թեև խաղաթղթերը միշտ էլ նրան ամենատարբեր տղամարդիկ էին խոստանում բարձրահասակ և կարճլիկ, շիկամազ ու սևահեր որոնք պիտի իր մոտ հասնեին մեկը ցամաքից, մյուսը՝ ծովից մեկը երեք օր, մյուսը երեք ամիս, երրորդը՝ երեք տարի անց։ Սպասման մեջ նա աստիճանաբար կորցրեց ազդրերի ամրությունը, ստինքների պրկությունը, մոռացավ տղամարդկային գուրգուրանքի փայլերը բայց անձեռնմխելի պահպանեց սրտի խենթությունը։ Հրաշալի ու նոր խաղալիքով հիացած, Խոսե Արկադիոն հիմա ամեն գիշեր գնում էր գտնելու նրան սենյակի լաբիրինթոսում։ Մի օր էլ դուռը փակ էր նա սկսեց թակել, մտածելով, որ եթե համարձակություն է ունեցել թակել առաջին անգամ, ապա պետք է շարունակել մինչև վերջ.. Երկար սպասելուց հետո դուռը բացվեց։ Ցերեկը անքնությունից ոտքի վրա հազիվ մնալով, նա անցած գիշերվա հիշողություններն էր վայելում։ Բայց երբ Պիլար Տեռներան հայտնվում էր Բուենդիայի տանը՝ միշտ ուրախ անտարբեր ծաղրանքով, Խոսե Արկադիոն ջանք չէր թափում թաքցնելու իր հուզմունքը, որովհետև այդ կինը, որի հնչուն ծիծաղը վախեցնում էր բակում բզզող աղունիկներին ոչ մի ընդհանրություն չուներ անըմբռնելի այն ուժի հետ, որը սովորեցրեց իրեն շունչը պահած հաշվել սրտի զարկերը և օգնեց հասկանալու, թե ինչից է, որ տղամարդիկ վախենում են մահից։ Տարված էր ապրումներով, նա նույնիսկ գլխի չընկավ, թե ինչու բոլորն ուրախացան, երբ հայրն ու եղբայրը ցնցեցին տունը մեկ այլ տեղեկությամբ, թե իրենց վերջապես հաջողվեց ազդել մետաղախորխոզի վրա

և անջատել Ուրսուլայի ոսկին։ Նրանք հասան դրան երեքօրյա համառ փորձերից հետո։ Ուրսուլան երջանիկ էր և նույնիսկ փառաբանում էր աստծուն՝ ալքիմիան ստեղծելու համար, իսկ գյուղի բնակիչները լցվեցին փորձասենյակ, որտեղ նրանց ի նշումն կատարված հրաշքի, հյուրասիրեցին սերկևիլի մուրաբայով և բլիթներով։ Ընտանիքի հայր Բուէնդիան ցույց տվեց բոլորին անջատված ոսկով հալոցը և նրա տեսքը այդ պահին այնպիսին էր, կարծես ինքն էր [illegible] ահա հնարեց ոսկին։ Մեկից մյուսին անցնելով նա [illegible] ավագ որդուն, որը վերջերս համարյա չէր լինում փորձասենյակում։ Նա որդու աչքերին մոտեցրեց դեղնավուն, [illegible] մոխիրը և հարցրեց. «Հը՞, ի՞նչ տեսք ունի»։

Խոսե Արկադիոն անկեղծորեն պատասխանեց

— Շան քաքի։

[illegible] այնպես խփեց նրա շրթներին, [illegible] Խոսե Արկադիոյի բերանից արյուն [illegible] գիշերը Պիլար Տեռներան [illegible] մեջ խարխափելով դտավ դեղի սրվակն ու բամբակը, փոխեց թրջոցը դրեց ուռուցքին և արեց այն ամենը, ինչ ցանկանում էր Խոսե Արկադիոն՝ առանց չարչարելու [illegible] Նրանք մտերմության այն աստիճանին հասան, որ քիչ անց, [illegible] առաջին անգամ գիշերային այս [illegible] ընթացքում սկսեցին կամացուկ խոսել։

Ես ուզում եմ, որ մենք մենակ լինենք,— փսփսաց Խոսե Արկադիոն։ Շուտով ես բոլորին կհայտնեմ ու վերջ կտամ այս պահմտոցուն։

Պիլար Տեռներան չփորձեց համոզել [illegible]

— Լավ կլինի,— համաձայնեց նա։— Եթե մենակ լինենք, կվառենք լամպը, տեսնենք իրար և ես կկղավեմ՝ ինչքան ուզենամ, իսկ դու ականջիս կասես լեզվիդ եկած ամեն մի հիմարություն։

Այդ զրույցը, որ արդյունքն էր հոր նկատմամբ կծու չարության ու այն համոզվածության, թե անօրինական այս սերը ոչ ոք իրենից չի խլի, Խոսե Արկադիոյին համակում էր խաղաղ արիությամբ։ Առանց որևէ նախապատրաստության, նա ամեն ինչ պատմեց եղբորը։ Սկզբում փոքրիկ Աուրե-

լիանոն Խոսե Արկադիոյի արկածներում միայն եղբոր սպառնացող ահավոր վտանգ տեսավ. նա չէր հասկանում, թե այդ ինչ ուժ է եղբորը ձգում։ Բայց աստիճանաբար Խոսե Արկադիոյի հուզմունքը փոխանցվեց նրան։ Նա ստիպեց եղբորը պատմել ամենաչնչին մանրամասները, հաղորդակցվեց նրա տառապանքներին ու վայելքներին, թե՛ վախ ապրեց, թե՛ երջանկություն։ Հիմա նա սպասում էր Խոսե Արկադիոյի վերադարձին և մինչև լուսաբաց աչք չէր փակում՝ շուռումուռ գալով ասես այրվող ածուխով լցված իր անկողնում։ Հետո եղբայրները խոսում էին մինչև այն ժամը, երբ պետք էր վեր կենալ, և շուտով երկուսն էլ ընկան կիսանիրհի տհաճ մի վիճակի մեջ, համակվեցին թե՛ ալքիմիայի, թե՛ հոր գիտության նկատմամբ նույն զզվանքով ու դարձան ինքնամփոփ։ «Երեխաները շշմել, թուլացել են,— ասաց Ուրսուլան — Երևի ճճու ունեն»։ Մանրացրած, փոշի դարձրած մեքսիկական թեյից անդուր տեսքով խմիչք պատրաստեց, որը երկուսն էլ ընդունեցին անսպասելի քաջությամբ։ Աուրելիանոն ոչ միայն հասկանում էր եղբոր անհանգստությունը, այլև ապրում էր դրանով, ասես իր սեփականը լիներ։ Մի անգամ երբ Խոսե Արկադիոն մանրամասնորեն նկարագրեց սիրո մեխանիզմը նա հարցրեց «Իսկ ի՞նչ ես այդ ժամանակ զգում», Խոսե Արկադիոն ուշացրեց պատասխանը

— Ոնց որ երկրաշարժ լինի։

Հունվարյան մի հինգշաբթի գիշերվա ժամը երկուսին ծնվեց Ամարանտան։ Մինչ որևէ մեկին սենյակ ներս թողնելը Ուրսուլան մանրազնին քննեց երեխային։ Աղջիկը թեթև էր ու շարժուն, ինչպես մողես, բայց նրա ամեն ինչը մարդկային էր։ Աուրելիանոն կատարվածի մասին տեղեկացավ այն ժամանակ միայն, երբ տունը լցվեց մարդկանցով։ Խառնաշփոթությունից օգտվելով, նա դուրս եկավ փնտրելու եղբորը, որի անկողինը դատարկ էր ժամը տասնմեկից։ Նա այս որոշումն ընդունեց այնքան անսպասելիորեն, որ նույնիսկ չհասցրեց մտածել, թե ինչպես պիտի Պիլար Տերներայի ննջասենյակից դուրս բերի Խոսե Արկադիոյին։ Մի քանի ժամ թափառեց Աուրելիանոն Պիլար Տերներայի տան շուրջը, սուլելով իրենց պայմանական սուլոցը, մինչև որ մոտալուտ լուսաբացը ստիպեց նրան վերադառնալ դատարկաձեռն։

Մոր սենյակում նա տեսավ նորածին քրոջը զվարճացնող, անմեղ դեմքով Խոսե Արկադիոյին։

Ծննդաբերությունից քառասուն օր էլ չէր անցել, երբ կրկին հայտնվեցին գնչուները։ Սառույցը բերած նույն խեղկատակներն ու ձեռնածուներն էին։ Շատ շուտով պարզվեց, որ, ի տարբերություն Մելքիադեսի ցեղախմբի, սրանք թամաշա սարքողներ են, և ոչ թե առաջընթացի մունետիկներ։ Նույնիսկ այն ժամանակ, երբ սառույց էին բերել, ցուցադրում էին դա ոչ թե որպես մարդուն օգտակար մի բան, այլ որպես կրկեսային հերթական խաղ։ Այս անգամ գնչուները այլ հրաշքների հետ բերել էին նաև թռչող խսիր։ Բայց դա էլ զվարճալիք էր և ոչ թե էական ներդրում հաղորդակցման միջոցների զարգացման ասպարեզում։ Ժողովուրդն, ինչպես, [illegible] գրպանները՝ անանի տանիքներից վեր թռչելու [illegible] [illegible] [illegible] լուսանցումից սահեցված [illegible] անտառականության պաշտպանության տակ, [illegible] Արկադիոն [illegible] Պիլարը ժամեր էին բացարձակ [illegible] [illegible] Ամբոխի մեջ կորսված երջանիկ հարս ու փեսա [illegible] [illegible] նույնիսկ սկսել էին գլխի ընկնել [illegible] առավել [illegible] [illegible] [illegible] կարող է լինել բան իրենց գաղտնի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] հաճույքը։ Սակայն Պիլարը [illegible] [illegible] տանկուսիտ արեց։ Ոգևորված այն հաճույքից ու [illegible] էր Խոսե Արկադիոյի ներսում իր [illegible] Նա սեանակին ընկալեց որպես էության և [illegible] [illegible] ողջ աշխարհը փուլ տվեց նրա գլխին։ «Հիմա [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]»,- հայտարարեց նա։ Նա բանի [illegible] Խոսե Արկադիոն [illegible] [illegible] թե ինչ է ուզում ասել.

[illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] չէր համարձակվում զուրս [illegible] [illegible] [illegible] լսեր խոհանոցից եկող Պիլարի [illegible] [illegible] և ռեզնուտեղը թարնվում էր փորձասենյա[illegible] [illegible] Ուրսուլայի օրհնանքով կրկին եռում էր աշխատանքը Խոսե Արկադիո Բուենդիան ուրախությամբ ողջունեց [illegible] որդու դարձը և իրազեկ դարձրեց փիլիսոփայական [illegible] որոնման գաղտնիքին որի լուծմամբ վերջապես, [illegible] էր զբաղվել ինքը։ Մի երեկո եղբայրներին հիացմունք

պատճառեց թռչող խսիրը, որը սլացավ փորձասենյակի լուսամուտի մոտով, իր վրա տանելով գնչու-կառապանին և գյուղի մի քանի տղաների, որոնք ձեռքի թափահարումով ողջունեցին ալքիմիկոսներին։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան նույնիսկ չշրջվեց դեպի լուսամուտը։ «Թող զվարճանան,— ասաց նա։— Մենք կթռչենք ավելի գիտական եղանակով և ոչ թե այս խղճուկ փուցով»։ Չնայած փիլիսոփայական ձվի նկատմամբ իր շինծու հետաքրքրությանը Խոսե Արկադիոն այդպես էլ չըմբռնեց թե ինչ հզորությամբ է դա օժտված և հոգու խորքում այդ ձուն յարզապես ան աջող ձուլված շիշ էր համարում։ Զբաղմունքը փորձասենյակում չփրկեց նրան տանջող մտքերից։ Նա կորցրեց ախորժակը, քունը նրան տիրեց թախիծը, ինչպես հոր հետ էր լինում հերթական ձեռնարկման յուրաքանչյուր անհաջողությունից հետո։ Որդու ընկճված վիճակն այնպես էր աչքի զարնում, որ Խոսե Արկադիո Բուենդիան ազատեց նրան փորձասենյակային պարտականություններից կարծելով թե նա սրտին շատ մոտ է ընդունում ալքիմիա դիտությունը։ Աուրելիանոն ի տարբերություն հոր հասկանում էր, որ եղբոր ցավը կապ չունի փիլիսոփայական քարի որոնման հետ սակայն նրան այդպես էլ չհաջողվեց Խոսե Արկադիոյից խոստովանություն կորզել։ Ավաղ եղբայրը կորցրել էր իր նախկին անկեղծությունը։ Նրա մշտական բարյացակամությունը մարդամոտությունն իրենց տեղն էին զիջել ծածկամտությանն ու թշնամանքին։ Առանձնության ծարավից տոչորված, ամբողջ աշխարհի նկատմամբ չարությամբ թունավորված նա մի գիշեր կրկին լքեց իր անկողինը բայց Պիլար Տեռներայի մոտ չգնաց այլ խառնվեց գնչուների վրանների շուրջը վխտացող ավարաներին։ Թափառելով հնարամիտ բազմաթիվ խաղասարքերի շուրջ և հետաքրքրվելով դրանցից ոչ մեկով նա ուշադրություն դարձրեց այն բանին ինչը ցուցադրման համար չէր։

Ապակյա ուլունքների ծանրությունից կռացած մի չահել, համարյա աղջնակ գնչուհի էր նա, որից ավելի գեղեցիկ կին Խոսե Արկադիոն իր կյանքում դեռ չէր տեսել։ Աղջիկը կանգնած էր ամբոխի մեջ դիտում էր տխուր այն ներկայացումը, որի ընթացքում ծնողին չլսող զավակը վեր էր ածվում օձի

Խոսե Արկադիոն նույնիսկ չնայեց խեղճին։ Մինչ ամբոխը մարդ-օձին հարցուփորձ էր անում՝ իմանալու նրա կյանքի պատմության մանրամասները, երիտասարդ Բուենդիան բոթբոթելով հասավ առաջին շարք, կանգնեց գնչուհու ետևում։ Հետո սեղմվեց նրան։ Աղջիկը փորձեց մի կողմ քաշվել, բայց Խոսե Արկադիոն ավելի սեղմվեց։ Եվ այդ ժամանակ գնչուհին զգաց նրան։ Քարացավ տեղում՝ զարմանքից ու վախից դողալով, չհավատալով զգացողություններին, հետո ի վերջո շուռ եկավ ու երկչոտ ժպիտով նայեց Խոսե Արկադիոյին։ Այդ պահին երկու գնչու վանդակ խցկեցին մարդ-օձին և տարան վրան։ Գնչուներից մեկը հայտարարեց.

— Իսկ այժմ, տիկնայք և պարոնայք, սարսափելի համար ցույց կտանք ձեզ, մի կնոջ, որին ամեն գիշեր ճիշտ այս ժամին ահա հարյուր հիսուն տարի է, գլխատում են, որովհետև նա տեսել է այն, ինչ չպետք է տեսներ։

Խոսե Արկադիոն և աղջիկը գլխատմանը ներկա չէին։ Նրանք վրանը մտան և անձկալի հուզմունքով համբուրվում էին, միաժամանակ հագներից գցելով շորերը։ Գնչուհին ազատվեց իրար վրա կապած գոտիներից, դեղնած ժանյակե շրջազգեստներից, մետաղալարե սեղմիրաններից, որ բոլորովին պետք չէր նրան, ապակյա ուլունքների ծանրությունից և փաստորեն վերածվեց ոչնչի։ Թույլ զարգացած կրծքերով և Խոսե Արկադիոյի ձեռքերից էլ բարակ ոտքեր ունեցող այդ փոքրիկ գորտիկը օժտված էր, սակայն, այնպիսի վճռականությամբ այնպիսի կրակով, որ լիովին փոխհատուցում էր նրա փխրունությունը։ Դժբախտաբար, Խոսե Արկադիոն չէր կարողանում պատասխանել նույն կրքոտությամբ, որովհետև հաճախ էին վրան մտնում գնչուները, բերում էին զանազան իրեր, զբաղվում էին իրենց գործերով և, նույնիսկ, նստոտեցին մահճակալի մոտ, հատակին, որ զառ գցեն։ Վրանի մեջտեղում ձողից կախված էր լամպը, ու լուսավորում էր բոլոր ծակուծուկերը։ Գգվանքների կարճատև մի արանքում մերկ Խոսե Արկադիոն անօգնական փռվեց անկողնում և չգիտեր անելիքը, իսկ աղջիկը կրկին ու կրկին ջանում էր գրգռել նրան։ Քիչ անց վրան մտավ փարթամամարմին մի գնչուհի, մի տղամարդու ուղեկցությամբ, որը ոչ թափառախմբից էր

և ոչ էլ Մակինդոյից։ Երկուսն էլ սկսեցին մեկնել ուղիղ մահճակալի մոտ։ Կինը պատահաբար նայեց Խոսե Արկադիոյին և ուղղակի հիացավ, տեսնելով նրա քնած գազանը։

— Տղաս,— բացականչեց նա,— թող Նրան աստված պահի քեզ համար։

Խոսե Արկադիոյի ընկերուհին խնդրեց, որ իրենց հանգիստ թողնեն և նոր զույգը պառկեց հատակին մահճակալի կողքին։ Նրանց կիրքը վերջապես ցանկություն արթնացրեց Խոսե Արկադիոյի մեջ։ Նրա հենց առաջին գրոհից աղջկա ոսկորներն անկանոն թխկթխկոցով դոմինոյի քարերի նման ասես ցրիվ եկան տարբեր կողմեր, մաշկը լուծվեց անգույն քրտինքի մեջ, աչքերը լցվեցին արտասուքով, իսկ ամբողջ մարմինը թախծոտ տնքոց արձակեց։ Խոսե Արկադիոյից անիմի հոտ էր գալիս։ Բայց գնչուհին հիացմունքի արժանի ուժով և արիությամբ հաղթահարեց այդ բուռն գրոհը։ Խոսե Արկադիոն զգաց, որ ինքը համբառնում է գրախտային, ամպերից էլ գենը բարձունքներ, նրա լցված սրտից քնքուշ անպարկեշտություններ ժայթքեցին շատրվանի պես, որ խցկվեցին աղջկա ականջներից ներս և արդեն թարգմանված դուրս եկան բերանից։ Հինգշաբթի էր։ Իսկ լույս շաբաթվա գիշերը Խոսե Արկադիոն գլուխը կապեց կարմիր փալասով և գնչուների հետ փախավ Մակոնդոյից։

Նկատելով որդու անհայտացումը, Ուրսուլան սկսեց գյուղով մեկ փնտրել նրան։ Այն տեղում, ուր գնչուների վրաններն էին խփված, Ուրսուլան միայն աղբ տեսավ ու մարած խարույկների մոխիր, որ դեռ ծխում էր։ Ապակյա ուլունքներ գտնելու հույսով աղբը քրքրող մի մակոնդացի Ուրսուլային ասաց, որ նախօրյակին գիշերով տեսել է նրա որդուն խեղկատակների հետ։ Խոսե Արկադիոն հրում էր մարդ-օձի վանդակը տանող սայլակը։ «Նա գնչու է դարձել»,— ճչաց Ուրսուլան ամուսնու երեսին։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան առաջնեկի անհայտացման լուրն առնելով անհանգստության ոչ մի նշան ցույց չտվեց։

— Ավելի լավ,— ասաց նա, շարունակելով ծեծել արդեն հարյուր անգամ ծեծված, տաքացրած ու կրկին սանդի մեջ հայտնված ինչ որ նյութ։— Տղամարդ կդառնա։

Ուրսուլան տեղեկացավ, թե որ ուղղությամբ են հեռացել

դնչունները։ Նա ուղևորվեց նույն ճանապարհով, հարցախույզ անելով ամեն պատահածի և թափառախումբը գտնելու հույսով հեռացավ, անընդհատ հեռացավ ավանից մինչև վերջապես հասկացավ, որ չարժե այլևս վերադառնալ՝ շատ էր հեռացել։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան նկատեց կնոջ բացակայությունը երեկոյան ժամը ութին միայն, երբ աթարի փռոցի վրա տաքացնելու համար նյութը դնելով նա տուն մտավ իմանալու, թե ինչ է պատահել լացից արդեն խռպոտած փոքրիկ Ամարանտային։ Նրանց երկար-բարակ մտածելու նա լավ զինված համագյուղացիներից մի ջոկատ կազմեց, Ամարանտային մի ծծմոր հանձնեց և, Ուրսուլային որոնելով խճճվեց ոտք չդիպած արահետներում։ Աուրելիանոյին հետը տարավ։ Լուսաբացին անհասկանալի լեզվով խոսող հնդկացի ձկնորսները նշաններով գլխի գցեցին, որ այդ ափերով ոչ ոք չի անցել։ Երեքօրյա անհաջող որոնումներից հետո նրանք գյուղ վերադարձան։

Խոսե Արկադիո Բուենդիան երկար թախծեց։ Ամարանտային նա մոր նման էր խնամում։ Լողացնում էր բարուրում, օրը չորս անգամ ծծմոր մոտ էր տանում, իսկ երեկոյան նույնիսկ երգում էր նրա համար՝ ինչը չէր կարողանում անել Ուրսուլան։ Մի անգամ Պիլար Տեռներան առաջարկեց մինչև Ուրսուլայի վերադարձը տնտեսության հոգսը իր վրա վերցնել։ Երբ Աուրելիանոն, որի խորհրդավոր բնազդը դժբախտությունից ավելի էր սրվել, տեսավ տուն մտնող Պիլար Տեռներային, կարծես հոտն առավ։ Նա հասկացավ, չգիտես ինչ կերպ, բայց այդ կինն է դարձել եղբոր փախուստի հետ նաև մոր անհետացման պատճառ և նրան այնպիսի լուռ ու անխուսափ թշնամանքով դիմավորեց, որ կինն այլևս չերևաց։

Ժամանակն ամեն ինչ իր տեղը դրեց։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան և նրա որդին իրենք էլ չնկատելով՝ թե ինչպես և երբ դա կատարվեց, կրկին փորձասենյակ մտան, մաքրեցին փոշին, վառեցին քուրայի կրակը, էլի տարվեցին մի քանի ամիս աթարե փռոցին մնացած նյութի հետ կապված քրոնաթոր հոգսերով։ Սնդիկի գոլորշիներով ներծծված սենյակում ուռենու ճյուղերից հյուսված զամբյուղի մեջ պառկած Ամարանտան հետաքրքրությամբ դիտում էր հոր և եղ-

բոր աշխատանքը։ Ուրսուլայի անհետացումից մեկ ամիս անց փորձասենյակում տարօրինակ երևույթներ սկսեցին տեղի ունենալ։ Պահարանում վաղուց ընկած դատարկ շիշը հանկարծ այնպես ծանրացավ, որ անհնար էր տեղից շարժել։ Աշխատասեղանին դրած կաթսայի միջի ջուրը եռաց ինքն իրեն, առանց կրակի, և մի կես ժամ բլթբլթում էր, մինչև գոլորշիացավ ամբողջովին։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան և նրա որդին հրճվում էին հրաշքներով. նրանք չգիտեին, թե, ինչպես բացատրեն այդ ամենը, սակայն ենթադրում էին, որ, հավանաբար, նյութի մի նոր վիճակի բացահայտման նախադռանն են կանգնած։ Մի գեղեցիկ օր, ապշած Աուրելիանոյի աչքի առաջ, Ամարանտայի զամբյուղը, առանց արտաքին ազդեցության, հանկարծ մի օղակ գծեց սենյակում։ Աուրելիանոն շտապեց բռնել զամբյուղը, իսկ Խոսե Արկադիո Բուենդիան բացարձակապես չանհանգստացավ։ Նա զամբյուղը էլի իր տեղը տարավ և կապեց սեղանի ոտքից։ Զամբյուղի վարմունքը նրան վերջնականապես համոզեց, որ իրենց հույսն իրականանալու վրա է։ Ճիշտ այդ ժամանակ էր, որ Աուրելիանոն լսեց, թե ինչպես հայրն ասաց.

— Եթե աստծուց չես վախենում՝ վախեցիր մետաղներից։

Անհետացումից շուրջ հինգ ամիս անց վերադարձավ Ուրսուլան։ Նա հայտնվեց բորբոքված, երիտասարդացած՝ նոր հագուստով, որից գյուղում ոչ ոք չուներ։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան ուրախությունից քիչ մնաց խելքը թռցներ։ «Տեսա՞ք։ Եղավ այն, ինչ կարծում էի»,— ճչաց նա։ Եվ դա ճիշտ էր. փորձասենյակում ճգնելու օրերին նա հոգու խորքում աղոթում էր աստծուն, որ սպասվող հրաշքը լինի ոչ թե փիլիսոփայական քարի հայտնագործությունը, ոչ թե տան բոլոր կողպեքներն ու ծխնիները ոսկի դարձնելու գյուտը, այլ հենց այն, ինչ եղավ՝ Ուրսուլայի վերադարձը։ Սակայն կինը անտարբեր մնաց նրա բուռն ուրախությանը։ Սովորական մի համբույր պարգևելով ամուսնուն, կարծես ժամ առաջ էին տեսնվել, ասաց

— Հապա մի դուրս եկ։

Խոսե Արկադիո Բուենդիայից երկար ժամանակ պա-

հաշվից որպեսզի կարողանա ուշքի գալ փողոցում, ուղիղ իր տան դիմաց տեսնելով անծանոթ մարդկանց ամբոխ։ Նրանք գնչուներ չէին մակոնդոցիների նման հարթ մազերով, թուխ մաշկով տղամարդիկ ու կանայք էին, որոնք խոսում էին նույն լեզվով և բողոքում էին նույն ցավերից։ Նրանց հետ տարբեր մթերքներով բեռնված ջորիներ կային և եզներին լծված սայլակներ՝ կահույքով տնային իրերով՝ երկրային գոյության անպաճույճ պիտույքներով, որ պարզամտորեն վաճառքի են հանում առօրյա իրականության առևտրականները։

Այդ մարդիկ եկել էին հովիտի մյուս ծայրից ուր կարելի էր հասնել երկու օրում, և որտեղ սակայն, ամիսը մեկ փոստ էին ստանում և օգտվում կյանքը հեշտացնող ամենատարբեր մեքենաներից։ Ուրսուլան չէր հասել գնչուներին, բայց փոխարենը գտել էր այն ճանապարհը, որ չէր կարողացել գտնել ամուսինը՝ մեծ հայտնագործությունների ետևից իր անհաջող հետապնդումների ընթացքում։

* * *

Պիլար Տերներայի որդուն պապոնց տուն բերեցին ծննդյան օրից երկու շաբաթ հետո։ Ուրսուլան թեև դժկամությամբ, այնուամենայնիվ, ներս առավ մանկանը՝ մի անգամ ևս անձնատուր լինելով ամուսնու համառության առաջ։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան թույլ չէր տալիս մտածել, թե Բուենդիայի տոհմի շառավիղը կարող է թողնվել բախտի քմահաճույքին։ Բայց Ուրսուլան պայման դրեց, ըստ որի, երեխան երբեք չպիտի իմանա իր ծագման մասին։ Տղային կոչեցին Խոսե Արկադիո ու որպեսզի չշփոթեն հոր հետ, առժամանաբար սկսեցին պարզապես Արկադիո անվանել։ Այդ օրերին Մակոնդոյի բնակիչները մեծ գործեր էին ձեռնարկել, և Բուենդիայի տանը մի այնպիսի իրարանցում էր, որ երեխաներով զբաղվելու ժամանակ չկար։ Նրանց հանձնեցին գուախիրո ցեղի հնդկուհի Վիսիտասիոնի խնամքին, որը եղբոր հետ Մակոնդո էր փախել, փրկվելով իր հայրենիքում մոլեգնած կործանարար ու վարակիչ հիվանդությունից՝ անքնությունից։ Սիրալիր էին ու աշխատասեր թե՛ քույրը, թե՛ եղբայրը, և Ուրսուլան ընդունեց նրանց իր տուն՝ վճարով

աշխատելու։ Ահա այսպես եղավ, որ Արկադիոն ու Ամարանտան սկսեցին դուախիրո լեզվով ավելի վաղ խոսել քան իսպաներեն, վարժվեցին նաև մողեսներից ու սարդերի ձվերից պատրաստված կերակուրներին, սակայն Ուրսուլան այս ամենը չէր նկատում, որովհետև գլխովին կլանված էր մեծ շահույթ բերող նաբաթե թռչունների ու գազանիկների արտադրությամբ։ Մակոնդոն շատ էր փոխվել։ Ուրսուլայի բերած մարդիկ ամենուր այնպես գովաբանեցին Մակոնդոյի բարեմասնությունները, շրջակա հողերի բերրիությունը, որ շատ շուտով համեստ ավանը վերածվեց աշխույժ քաղաքի՝ կրպակներով, արհեստանոցներով և առևտրական բանուկ ճանապարհով, որով այստեղ եկան անկրունկ կոշիկներով, ականջների բլթակներից օղակներ կախած առաջին արաբները և սկսեցին ապակյա ուլունքները, մանյակները փոխանակել թութակներով։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան մի րոպե հանգիստ չուներ։ Հմայված շուրջը վխտացող իրական կյանքով, որն այժմ ավելի ֆանտաստիկ էր թվում քան իր երևակայության լայնարձակ աշխարհը նա կորցրեց հետաքրքրությունն ալքիմիական փորձասենյակի նկատմամբ, թողեց, որ հանգստանա տարբեր փոխակերպումների ենթարկված նյութը, և կրկին դարձավ դատող, եռանդուն այն մարդը, որի հրահանգով էին փողոցներ գցում ու այնպես կառուցում տները, որ ոչ մեկը մյուսից առավելություն չունենար։ Նոր վերաբնակները մեծ հարգանքով էին վերաբերվում նրան և առանց նրա խորհրդի ոչ մի հիմք չգցեցին, ոչ մի պարիսպ չկանգնեցրին, նրան էին վստահում, նույնիսկ հողերի սահմանազատումը։ Երբ իրենց շարժական տոնավաճառով, որ հիմա վեր էր ածվել մոլի խաղերի հսկայական հիմնարկի, վերադարձան գնչու—խեղկատակները, նրանց դիմավորեցին ցնծությամբ, քանի որ հույս ունեին, թե թափառախմբի հետ կհայտնվի նաև Խոսե Արկադիոն։ Բայց Խոսե Արկադիոն չվերադարձավ, խեղկատակների հետ չէր նաև մարդ-օձը, միակ կենդանի արարածը, որ Ուրսուլայի կարծիքով գիտեր որդու տեղը, և այդ պատճառով գնչուներին արգելեցին կանգ առնել Մակոնդոյում և նույնիսկ զգուշացրեցին, որ այսուհետև ևս չհամարձակվեն երևալ հիմա գնչուներին նրանք համարում էին ագահության ու մեղ-

քերի տարածողներ։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան ավելացրեց սակայն, որ Մակոնդոյի զարգացմանը մեծապես նպաստած հազարամյա իմաստությամբ օժտված ու հրաշք հայտնագործություններով զինված Մելկիադեսի հնագույն ցեղը միշտ էլ այս կողմերում կընդունվի գրկաբաց։ Բայց Մակոնդո հասած տարբեր ճամփորդների ու թափառաշրջիկների պատմելով Մելկիադեսի ցեղը ջնջվել էր երկրի երեսից, որովհետև նրանք համարձակվել էին խախտել մարդուն թույլատրված իմացությունների սահմանը։

Երևակայության տառապալի գերությունից ազատվելով, Խոսե Արկադիո Բուենդիան կարճ ժամանակամիջոցում կարգի գցեց քաղաքի համաչափ, գործարար կյանքը, որի խաղաղ ընթացքը խախտվեց մեկ անգամ միայն, հենց իր կողմից, նա բաց թողեց Մակոնդոյի հիմնադրման օրից իրենց դիլ երգով ժամանակը ցույց տվող թռչուններին և դրանց փոխարեն յուրաքանչյուր տանը տեղադրեց երաժշտական ժամացույցներ։ Գեղեցիկ ժամացույցներ էին, պատրաստված արաբներից թութակների փոխարեն վերցրած զարդանախշ փայտից, և դրանց ընթացքը Խոսե Արկադիո Բուենդիան այնպիսի ճշգրտությամբ էր կարգավորել, որ յուրաքանչյուր կես ժամը մեկ քաղաքը հրճվում էր միևնույն վալսի մի քանի տակտը լսելով՝ ամեն անգամ տարբեր տակտեր էին հնչում, իսկ ուղիղ կեսօրին, առանց որևէ աղավաղման, ժամացույցները միաձայն նվագում էին ամբողջ վալսը։ Խոսե Արկադիո Բուենդիային էր պատկանում նաև ակացիաների փոխարեն փողոցներում նշենիներ տնկելու գաղափարը, և հենց նա էլ գտավ այդ ծառերը հավերժական դարձնելու միջոցը, որի գաղտնիքն այդպես էլ իր հետ գերեզման տարավ։ Տարիներ հետո, երբ Մակոնդոն վերակառուցվեց փայտաշեն, ցինկե տանիք ունեցող տներով, ամենահին փողոցներում դեռ շարունակում էին աճել նշենիները՝ փոշեփառ, ճղակոտոր, բայց ոչ ոք արդեն չէր հիշում, թե ում ձեռքով են դրանք տնկվել։

Մինչ հայրը կարգի էր գցում քաղաքը, իսկ մայրն ամրապնդում էր ընտանիքի բարեկեցությունը՝ օրը երկու անգամ տնից վաճառքի ուղարկվող փայտե պուլերով նաբաթե հրաշալի աքլորների ու ձկների արտադրու-

թյամբ, լքված փորձասենյակում անվերջանալի ժամերով փակված Սուրենյանը զուտ հետաքրքրասիրությունից դրդված յուրացրեց ոսկերչական գործը։ Նա այնպես էր աճել, որ եղբորից ժառանգած շորերը շուտով փոքր եկան վրան, և նա սկսեց օգտվել հոր հագուստից։ Ինարկե, Վիլյամսոնը ստիպված էր կարճացնել թևերը և նեղացնել շալվարները, որովհետև Սուրենյանը դեռ նիհար էր եղբորից էլ, հորից էլ։ Պատանեկան տարիքին հասնելով, նրա ձայնը հիշացցավ։ Նա դարձավ լռակյաց և վերջնականապես ամփոփվեց իր մենակության մեջ, իսկ հայացքը կրկին ձեռք բերեց այն լարված արտահայտությունը, որ ցնցել էր Ուրասյային ծննդաբերության ժամ։ Սուրենյանը այնպես էր սևեռվել ոսկերչական գործի վրա, որ համարյա դուրս չէր գալիս փորձասենյակից։ Նրա մարդախուսությունից անհանգստացած, Խոսե Արկադիո Բուենդիան որդուն տվեց տան բանալիները և մի քիչ փող, մտածելով, թե նրան, հավանորեն, կին է պետք։ Սուրենյանը այդ փողերով աղաթթու գնեց, որ արծաթաջուր պատրաստի, իսկ բանալիները ոսկեզօծեց։ Սակայն Սուրենյանի ծայրահեղությունները խամրում էին Արկադիոյի և Ամարանտայի արարքների առաջ. արդեն կաթնատամներն էին ընկնում, բայց նրանք դեռ ամբողջ օրը քայլում էին հնդկացիների փեշերից բռնած և համառորեն խոսում էին գուախիրո լեզվով և ոչ թե իսպաներեն։ «Ոչ մեկին մի մեղադրիր,— ասաց Ուրասյան ամուսնուն։— Երեխաները ժառանգում են ծնողների խելագարությունը»։ Եվ համոզված, որ զավակների անհեթեթ սովորությունները պակաս չեն խոզի պոչից, նա ուզում էր անիծել չար բախտը, երբ Սուրենյանը հանկարծ իր սևեռուն հայացքով շփոթմունքի մեջ գցեց նրան։

— Ինչ որ մեկը պիտի գա,— ասաց Սուրենյանը։

Ուրասյան տեսարույծ իր տրամաբանությամբ, փորձեց կոտրել որդու վստահությունը ինչպես միշտ էր անում, երբ Սուրենյանը որևէ բան էր կանխագուշակում։ Առանձնահատուկ ինչ կա, եթե որևէ մեկը պիտի գա։ Մակոնդոյի միջով ամեն աստծո օր տասնյակ օտարերկրացիներ են անցնում և ոչ մեկին այդ բանը չի անհանգստացնում ու մեկը հարկ

չի համարում կանխագուշակել նրանց հայտնությունը։ Սակայն Աուրելյանոն, հակառակ բոլոր տեսակի տրամաբանությունների, իրենը պնդեց

— Չգիտեմ, ով է գալու,— ասաց նա,— բայց այդ մարդն արդեն ճանապարհ է ընկել։

Եվ իրոք, կիրակի օրը հայտնվեց Ռեբեկան։ Նա հազիվ տասնմեկ տարեկան կլիներ։ Մանաուրայից դժվար ճանապարհ էր կտրել կաշվի վաճառականների հետ, որոնց հանձնարարել էին աղջկան ու մի նամակ հասցնել Խոսե Արկադիո Բուենդիայի տունը։ Նրանք այդպես էլ չկարողացան հասկացնել, թե այդ ով է նման բան խնդրել։ Նորեկի ամբողջ ուղեբեռը հագուստի մի սնդուկ էր, վառվռուն գույներով ծաղկազարդված ճոճաթոռ և պարուսինե մի պարկ, որից անվերջ չխկրտոց էր լսվում. պարկում ամփոփված էին նրա ծնողների ոսկորները։ Խոսե Արկադիո Բուենդիային հասցեագրված նամակը կազմված էր արտակարգ սիրալիր արտահայտություններից, որոնց հեղինակը, չնայած ժամանակին ու հեռավորությանը, շարունակում էր ջերմորեն սիրել նրան և իրեն պարտավորված էր զգում՝ հանուն մարդասիրության կատարելով բարեգթական այս քայլը, ուղարկում էր խեղճ, անպաշտպան որբին, Ուրսուլայի զարմուհուն, հետևաբար և Խոսե Արկադիո Բուենդիայի հեռավոր ազգականուհուն, որովհետև նա աղջիկն էր անմոռաց բարեկամ Նիկանոր Ուլլոայի և նրա արժանավոր կողակցի՝ Ռեբեկա Մոնտիելի, որոնց երկուսին էլ աստված իր երկնային արքայությունը տարավ և որոնց ոսկորները ուղարկվում են նամակին կից՝ համառոտ, որ քրիստոնեական կարգով կթաղվեն հողին։ Երկու անուններն ու ստորագրությունը նամակի վերջում բավականին ընթեռնելի էին և այդուհանդերձ ո՛չ Խոսե Արկադիո Բուենդիան ոչ էլ Ուրսուլան չկարողացան մտաբերել այդ ազգականներին և ոչ էլ հիշեցին, թե նման ազգանունով ծանոթ ունե՞ն հեռավոր Մանաուրա գյուղակում։ Բացարձակապես անհնար էր նաև լրացուցիչ որևէ տեղեկություն իմանալ աղջկանից։ Տուն մտնելով նա տեղնուտեղը նստեց իր ճոճաթոռին և սկսեց ծծել մատը, նայելով բոլորին խոշոր, զարհուրած աչքերով, հարցերն ըմբռնելու և ոչ մի նշան չցուցաբերելով։ Նրա հագին սև կտավից մի հին շրջազգեստ

էր և ճաքճքած լաքած ոտնամաններ։ Ծոծրակի մոտ հավաքած մազերի երկու փնջերն էլ կապված էին սև ժապավենով։ Վզից կախված էր քրտինքից աղճատված պատկերներով թալիսման, իսկ աջ դաստակից՝ պղնձյա շղթայիկով գիշատիչ ինչ-որ գազանի ժանիք, որ չար աչքից պահպանող համայիլ էր։ Կանաչավուն մաշկը ու փքված, թմբուկի նման ձգված փորը նրա վատառողջության ու մշտական թերսնման վկաներն էին և այդուհանդերձ երբ ուտելիք բերեցին, նա չշարժվեց տեղից ու նույնիսկ չդիպավ ծնկներին դրված ափսեին։ Բոլորն այդժամ ենթադրում էին, որ աղջիկը խուլ ու համր է, բայց երբ հնդկացիներն իրենց լեզվով հարցրեցին, թե չի՞ ուզում արդյոք ջուր խմել, նա գլխով նշան արեց՝ ուզում է։

Նրան ընդունեցին տուն. չէ՞ որ այլ ելք չկար։ Որոշեցին նրան Ռեբեկա կոչել — ինչպես և մորն էին կոչում, եթե հավատայիր նամակին,— որովհետև թեև Աուրելիանոն չծուլացավ ընթերցեց ողջ տոնացույցը, աղջիկը և ոչ մի անվանը չարձագանքեց։ Քանի որ այդ տարիներին Մակոնդոյում դեռևս գերեզմանատուն չկար դեռ ոչ ոք չէր հասցրել մեռնել ոսկորներով պարկը պահեցին մինչև որ թաղման համար արժանավայել տեղ կգտնեին և դեռ երկար ժամանակ այդ պարկը ոտքի տակ էր ընկնում ամենատարբեր անկյուններում, ավելի շատ այնտեղ, ուր չէին էլ ենթադրում հայտնաբերել և ամեն անգամ ոսկորները թխսկան հավերի կթկթոցի նման ձայն էին արձակում։ Շատ ժամանակ անցավ մինչև որ Ռեբեկան մերվեց ընտանիքին։ Սկզբում տան մի ծածուկ անկյունում իր ճոճաթոռին նստելու ու մատը ծծելու սովորությունն ուներ։ Ոչ մի բան չէր շեղում նրա ուշադրությունը, միայն, երբ կես ժամը մեկ սկսում էր երգել ժամացույցը, նա ամեն անգամ վախեցած շուրջբոլորն էր նայում, ասես հուսալով տեսնել ձայները օդում։ Նա ոչինչ չէր ուտում։ Ոչ ոք չէր հասկանում, թե նա ինչպես չի մեռնում քաղցից, մինչև հնդկացիները որոնք գիտեին ամեն ինչ, որովհետև անլսելի քայլերով անվերջ ետ ու առաջ էին անում տանը, հայտնաբերեցին, որ Ռեբեկան ախորժում է միայն խոնավ հողը և պատից եղունգներով պոկած կիրը։ Ակնհայտ էր որ ծնողները կամ նրանք ովքեր մեծացրել էին նրան անպատիժ չէին թողել այդ դիշ սովորությունը։

Հողն ու կիրը աղջիկն ուտում էր ծածուկ, մեղքի գիտակցությամբ և ջանում էր պաշարներ կուտակել, որ վայելեր ազատորեն երբ կողքին ոչ ոք չլիներ։ Ռեբեկայի վրա մըշտարթուն հսկողություն կարգեցին։ Բակի հողը թրջեցին կովի լեղիով, իսկ տան պատերին հնդկական կծու պղպեղ քսեցին՝ հուսալով, թե այդ կերպ կբուժեն աղջկան, սակայն Ռեբեկան սնունդ հայթայթելու գործում այնպիսի խորամանկություն ու հնարամտություն ցուցաբերեց, որ Ուրսուլան ստիպված էր դիմել ամենազորեղ միջոցներին։ Նա ամբողջ գիշեր դրսում սառեցրեց նարնջի հյութով ու խաշնդեղով լի կաթսան, իսկ առավոտյան մինչև նախաճաշը, Ռեբեկային տվեց այդ դեղը։ Թեև Ուրսուլային նման հիվանդագին հակումների դեմ որպես դեղամիջոց այդ խառնուրդը ոչ ոք չէր հրաշխավորել, այնուամենայնիվ նա համոզված էր, որ ուղածդ դառը հեղուկն ընկնելով դատարկ ստամոքս, ծակոցներ պիտի առաջացնի լյարդում։ Չնայած վտիտ տեսքին, Ռեբեկան բավականին կատաղի ու ուժեղ աղջիկ էր. դեղը խմեցնելու համար ստիպված եղան վարվել այնպես, ինչպես հարու տվող հորթուկի հետ։ Նա ջղաձգվում էր, ճանկռում կծում, թքում էր և ճչում անհասկանալի բաներ, որ զայրացած հնդկացիների սնդամամբ դուախիրո լեզվով ամենակոպիտ հայհոյանքներն էին։ Իմանալով դա Ուրսուլան բուժմանն ավելացրեց նաև գոտու հարվածներ։ Այդպես էլ երբեք չպարզվեց թե ինչը, ի վերջո վճռեց հաջողությունը՝ խաշընդե՞ղը, գոտի՞ն, թե երկուսն էլ հայտնի է միայն, որ մի քանի շաբաթ անց երևացին Ռեբեկայի ապաքինման առաջին նշանները։ Այժմ նա խաղում էր Արկադիոյի և Ամարանտայի հետ, որոնք նրան ընդունում էին որպես ավագ քույր, և ախորժակով ուտում էր՝ հմտորեն օգտագործելով պատառաքաղն ու դանակը։ Հետագայում պարզվեց, որ նա իսպաներեն նույնքան վարժ է խոսում, որքան հնդկացիների լեզվով, որ նա ձեռագործելու արտակարգ շնորհք ունի և որ ժամացույցի վալսը երգում է իր իսկ հնարած շատ սրտառուչ բառերով։ Շուտով Ռեբեկան կարծես դարձավ ընտանիքի նոր անդամը։ Ուրսուլայի հետ նա ավելի քնքուշ էր, քան հարազատ երեխաները, Ամարանտային անվանում էր քույրիկ, Արկադիոյին՝ եղբայրիկ, Աուրելիանո-

յին՝ բնափ, իսկ Իլ և Արկադիո Բուենդիային՝ լարիկ։ Այսպիսով, Ռեբեկան նույնպես արժանացավ Բուենդիա տոհմանվանը միակը, որ նա ուներ և արժանապատվորեն կրեց մինչև մահ։ Հողակերության գեշ հիվանդության բուժումից հետո, երբ Ռեբեկային արդեն տեղավորել էին Ամարանտայի ու Արկադիոյի սենյակում, հնդկուհին, որ երեխաների հետ էր քնում, մի գիշեր պատահաբար զարթնեց ու լսեց տարօրինակ ընդհատվող ձայն, որ գալիս էր հեռավոր անկյունից։ Անհանգստացած նա վեր թռավ անկողնուց՝ ենթադրելով, թե ուրեմն կենդանի է ներս խցկվել, և տեսավ, որ իր ճոճաթոռին նստած մատն է ծծում Ռեբեկան, իսկ նրա աչքերը մթության մեջ առկայծում են կատվի աչքերի պես։ Սարսափից քարացած Վիսիտասիոնը նրա աչքերի մեջ նկատեց նշանները այն նույն հիվանդության, որի սպառնալիքը ստիպել էր իրեն ու եղբորը հավետ լքել հնագույն թագավորությունը, որտեղ նրանք թագաժառանգներ էին։ Տուն էր մտել անքնությունը։

Չսպասելով մինչև լուսաբաց, հնդկացի Կատաուրեն հեռացավ Մակոնդոյից։ Իսկ քույրը մնաց, որովհետև բախտահավատ հնդկուհու սիրտը հուշում էր, որ մահացու ախտը, միևնույն է, մինչև աշխարհի ամենահեռավոր անկյունն էլ հետամուտ է լինելու իրեն։ Ոչ ոք չէր հասկանում Վիսիտասիոնի տագնապները։ «Չքնե՞նք։ Ավելի լավ,— հաճույքով ասաց Խոսե Արկադիո Բուենդիան։ — Այդպիսով կհասցնենք ավելի շատ բան ստանալ կյանքից»։ Բայց հնդկուհին բացատրեց. սարսափելին այն չէ, որ կորցնում ես քունդ, դրանից մարմինդ բնավ էլ չի հոգնում, սարսափելին այն է, որ հետո անխուսափելիորեն վրա է հասնում մոռացումը։ Այս ասելով, նա նկատի ուներ այն, որ երբ հիվանդը վարժվում է անքնությանը, նրա հիշողությունից նախ սկսում են ջնջվել մանկության հուշերը, հետո իրերի անվանումներն ու նշանակությունները, իսկ հետո նա այլևս չի ճանաչում ծանոթներին, կորցնում է նույնիսկ իր սեփական անհատականությունը և, անցյալի հետ ամեն տեսակի կապերը խզած, ընկղմվում է ապուշության [illegible] վիճակի մեջ։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան քիչ մնաց մեռներ ծիծաղից և եզրակացրեց, որ խոսքը թերևս նախապաշարված հնդկա-

ցիների հորինած աղետներից մեկին է վերաբերում։ Բայց զգուշավոր Ուրսուլան, համենայն դեպս, առանձնացրեց Ռեբեկային երեխաներից։

Որոշ ժամանակ անց, երբ Վիսիտասիոնի վախն արդեն անտեղի էր թվում, Խոսե Արկադիո Բուենդիան հանկարծ զգաց, որ գիշերվա կեսին անկողնում կողքից կողք է շուռ գալիս ու չի կարողանում փակել աչքերը։ Ուրսուլան, որ նույնպես անքուն էր, հարցրեց, թե ինչ է պատահել։ Եվ նա պատասխանեց. «Ես էլի Պրուդենսիո Ագիլյարի մասին եմ մտածում»։ Նրանք ոչ մի րոպե չքնեցին, բայց առավոտյան ոտքի ելան բոլորովին առույգ և իսկույն մոռացան անքուն գիշերը։

Նախաճաշին Աուրելիանոն զարմանքով հայտնեց, որ ինքն իրեն հրաշալի է զգում, թեև ողջ գիշերը նստել է փորձասենյակում, որտեղ Ուրսուլայի ծննդյան օրվա առթիվ կրծքազարդ ընծան էր ոսկեզօծում։ Բայց ոչ ոք նշանակություն չտվեց այդ տարօրինակություններին, մինչև որ երկու օր անց, ճիշտ նույն ժամին, երբ Բուենդիաները սովորականի պես պատրաստվում էին անկողին մտնել, բոլորը հանկարծ զգացին, որ չեն ուզում քնել։ Երկար խորհելով նրանք գլխի էլ ընկան, որ չեն քնել արդեն հիսուն ժամից ավելի։

— Երեխաներն էլ չեն քնում։ Դե, եթե այդ ժանտախտը տուն է մտել, ուրեմն ոչ ոք չի փրկվի,— իրեն հատուկ բախտապաշտությամբ ասաց հնդկուհին։

Եվ իրոք ընտանիքը հիվանդացել էր անքնությամբ։ Ուրսուլան, որ մորից սովորել էր խոտերի բուժիչ հատկություններից օգտվել, ակոնիտից դեղ պատրաստեց և խմեցրեց տնեցիներին, բայց դրանից հետո էլ ոչ ոք չկարողացավ քնել, դեռ ընդհակառակը՝ բոլորն էլ սկսեցին արթմնի անըրջել։ Ընկնելով կիսքուն-կիսարթուն մի տարօրինակ վիճակի մեջ, նրանք տեսնում էին ոչ միայն սեփական, այլև ուրիշների անուրջ-պատկերները։ Թվում էր, թե ողջ տունը լցվել է հյուրերով։ Խոհանոցի անկյունում ճոճաթոռին նստած Ռեբեկան անրջում էր, թե իրեն շատ նման մի տղամարդ, որ սպիտակ քաթանի կոստյում էր հագել և վերնաշապիկի օձիքին ոսկյա դնդասեղ ուներ, վարդերի փունջ էր բերել։ Տղամարդու կողքին նուրբ ձեռքերով մի կին էր կանգ-

նած և այս կինը վերցնելով վարդերից մեկը ամրացնում էր Ռեբեկայի մազերի մեջ։ Ուրսուլան գլխի ընկավ, որ աղամարդն ու կինը Ռեբեկայի ծնողներն են, բայց որքան էլ ճգնեց, չկարողացավ հիշել նրանց։ Նա վերջնականապես համոզվեց, որ նախկինում նրանց չի տեսել։ Մի աներևակայելի անփութությամբ, որի համար Խոսե Արկադիո Բուենդիան չէր կարողանում իրեն ներել, տանը պատրաստվող նաբաթները առաջվա նման քաղաք էին տանում վաճառքի։ Երեխաներն ու մեծահասակները մեծ բավականությամբ ծծում էին անքնության հրաշալի կանաչ աքլորները, անքնության ընտիր ու վարդագույն ձկները, անքնության դեղին ու նուրբ ձիերը, և երբ երկուշաբթի օրը լույսը բացվեց, ամբողջ քաղաքն արդեն անքուն էր։ Սկզբում ոչ ոք չանհանգստացավ։ Շատերը նույնիսկ, ուրախացան, չէ՞ որ Մակոնդոյում այդ օրերին գործը շատ էր ու ժամանակը չէր բավարարում։ Մարդիկ այնպիսի փութաջանությամբ գործի անցան, որ կարճ ժամանակամիջոցում ամեն ինչ արեցին և հիմա առավոտյան ժամը երեքին, ձեռքերը ծալած նստում էին ու հաշվում, թե քանի նոտա կա ժամացույցի նվագած վալսում։ Նրանք, ովքեր ուզում էին քնել ոչ թե հոգնությունից, այլ քնի կարոտից, դիմում էին ամենատարբեր միջոցների, որպեսզի ուժասպառ լինեն։ Նրանք հավաքվում էին մեկտեղ ու շատախոսում առանց դադարի, ժամերով կրկնում էին միևնույն զվարճալի դիպվածները, պատմում էին կրտած ճերմակ աքաղաղի հեքիաթը, որը դիտմամբ բարդացնելով հասնում էին հուսահատության։ Դա խաղ էր, այն խաղերից, որոնք երբեք չեն ավարտվում խաղավարը հարցնում է բոլորին, թե ցանկանո՞ւմ են արդյոք լսել կրտած ճերմակ աքաղաղի հեքիաթը և եթե պատասխանում են «այո», նա ասում է, որ ինքը չի խնդրել ասել «այո», այլ խնդրել է պատասխանել՝ ուզո՞ւմ են, արդյոք լսել կրտած ճերմակ աքաղաղի հեքիաթը, եթե պատասխանում են «ոչ», նա ասում է, որ ինքը չի խնդրել ասել «ոչ», այլ խնդրել է պատասխանել՝ ուզո՞ւմ են, արդյոք, լսել կրտած ճերմակ աքաղաղի հեքիաթը, եթե լռում են, խաղավարն ասում է, որ ինքը չի խնդրել լռել, այլ խնդրել է պատասխանել՝ ուզո՞ւմ են, արդյոք, լսել կրտած ճերմակ աքաղաղի հեքիաթը։ Եվ ոչ մեկը

չէր կարողանում հեռանալ, որովհետև խաղավարն ասում էր, որ ինքը չի խնդրել հեռանալ, այլ խնդրել է պատասխանել՝ ուզո՞ւմ են, արդյոք, լսել կրտած ճերմակ աքաղաքի հեքիաթը։ Եվ այսպես անվերջ, փակ շրջանով, գիշերներ շարունակ։

Երբ խոսե Արկադիո Բուենդիան հասկացավ, որ վարակը բռնել է ողջ քաղաքը, հավաքեց բոլոր ընտանիքների գլխավորներին՝ հայտնելու նրանց այն ամենը, ինչ գիտեր այդ հիվանդության մասին, որպեսզի հարևան գյուղերն ու քաղաքները համաճարակից փրկելու մի ճար գտնեն։ Ահա այդ ժամանակ էլ այծերի վրայից հանեցին զանգուլակները, որ թութակների փոխարեն ստացել էին արաբներից, և կախեցին Մակոնդոյի մուտքից, որպեսզի նրանք ովքեր չլսելով ժամապահների խորհուրդներն ու աղերսանքները, այնուամենայնիվ, քաղաք մտնել էին ցանկանում, օգտվեին դրանցից։ Մակոնդոյի փողոցներում հայտնված բոլոր եկվորները այդ օրերին պարտավոր էին հնչեցնել զանգուլակները՝ զգուշացնելով հիվանդներին որ առողջ մարդ է անցնում։ Քանի դեռ նրանք գտնվում էին քաղաքում, իրավունք չունեին ուտել, խմել, որովհետև հիվանդությունն անկասկած փոխանցվում էր բերանով իսկ Մակոնդոյի ամբողջ ուտելիքն ու խմելիքը վարակված էր անքնությամբ։ Այս միջոցառումների շնորհիվ համաճարակը դուրս չեկավ քաղաքի սահմաններից։ Նախազգուշական արգելափակումը պահպանվում էր խստորեն և որոշ ժամանակ անց, բոլորն էլ հարմարվեցին արտակարգ այդ իրավիճակին, կյանքը կրկին իր հունը մտավ առաջվա պես եռում էր աշխատանքը, և այլևս ոչ ոք չէր վշտանում, որ կորցրել է քնելու անօգտակար սովորությունը։

Հիշողության կորստի դեմ պայքարի միջոցը որ մի քանի ամիս շարունակ օգնեց բոլորին գտավ Աուրելիանոն։ Եվ գտավ պատահաբար։ Հսկայական փորձ ունեցող հիվանդը,— չէ՞ որ նա անքնության առաջին զոհերից էր,— կատարելապես յուրացրել էր ոսկերչի արհեստը։ Մի անգամ նրան պետք եկավ փոքրիկ զնդանը,— դրա վրա էին նրանք սովորաբար տափակեցնում մետաղները,— բայց արի ու տես, որ չէր հիշում դրա անվանումը։ Հայրը հուշեց՝ «Զնդան»։

Աուրելիանոն գրեց այդ բառը թղթի վրա ու սոսնձեց գործիքի պատվանդանին: Այժմ նա վստահ էր, որ երբեք այլևս չի մոռանա այդ բառը: Նա գլխի էլ չէր ընկել, որ պատահարը հիշողության կորստի առաջին նշանն էր: Մի քանի օր անց նա նկատեց, որ դժվարությամբ է հիշում փորձասենյակի համարյա բոլոր իրերի անունները: Նա համապատասխան պիտակներ սոսնձեց դրանց վրա ու հիմա բավական էր կարդալ մակագրությունը և իսկույն պարզ կդառնար, թե ինչի հետ է գործը: Երբ անհանգստացած Հայրը բողոքեց, թե մոռանում է նույնիսկ մանկության ամենահուզիչ տպավորությունները, Աուրելիանոն պատմեց նրան այդ միջոցը և Խոսե Արկադիո Բուենդիան սկսեց իր ընտանիքում, ապա և քաղաքում գործի դնել այդ հայտնագործությունը: Վրձինը թանաքի մեջ թաթախելով՝ նա պիտակներ գրեց տան բոլոր առարկաների համար. «սեղան», «աթոռ», «ժամացույց», «դուռ», «պատ», «մահճակալ», «կաթսա»: Հետո փարախ գնաց ու դաշտ և պիտակավորեց կենդանիները, թռչունները, բույսերը. «կով», «այծ», «խոզ», «հավ», «մանիոկա», «բանան»: Աստիճանաբար ուսումնասիրելով մոռացման անսահման տեսակները՝ մարդիկ հասկացան, որ կգա մի օր, երբ իրենք մակագրությամբ կճանաչեն առարկան, սակայն չեն կարողանա հիշել դրա կիրառումը: Ամեն ինչ ավելի խճճվեց:

«Սա կով է, որին պետք է կթել ամեն առավոտ, որպեսզի կաթ ունենաս, իսկ կաթը պետք է եռացնել, որպեսզի խառնես սուրճի հետ ու ստանաս կաթով սուրճ»:

Կովի վզից կախված այս հայտարարությունն էլ երևի բավական է պատկերացում կազմելու համար, թե ինչպես էին Մակոնդոյի բնակիչները պայքարում հիշողության կորստի դեմ:

Այսպես ապրում էին նրանք իրենցից մշտապես փախչող իրականության մեջ, որը դեռևս կարճ ժամանակով հնարավոր էր պահել, բայց որն անխուսափելի ու վերջնականապես պիտի անհետանար՝ հենց մոռացվեր տառերի նշանակությունը:

Քաղաքադռանը հայտարարություն կախեցին՝ «Մակոնդո», մեկ ուրիշը, ավելի մեծը, որ հռչակում էր, թե «Վերևում

տաշված կաշ, ամրացրին կենտրոնական փողոցում։ Բոլոր տների վրա գծմծել էին տարբեր պայմանական նշաններ, որոնց օգնությամբ հիշողության մեջ պիտի վերածնվեին առարկաներն ու զգացողությունները։ Սակայն նման համակարգը պահանջում էր չթուլացող ուշադրություն և բարոյական հսկայական ուժ։ Ահա թե ինչու շատերը չդիմացան երևակայական իրականության հմայքներին. այդպես գործնական չէր, բայց հարմար էր։ Վերն ասված ինքնախաբեության տարածմանը ամենից շատ նպաստում էր Պիլար Տերներան, որը հմտացել էր խաղաթղթերով անցյալը կարդալու մեջ, ինչպես նախկինում ապագան էր կարդում։ Շնորհիվ նրա խորամանկ հնարամտության, Մակոնդոյի անքուն բնակիչները հայտնվեցին խաղաթղթերի անորոշ ու հակասական ենթադրություններից սարքված մի աշխարհում, որ էզ դժվարությամբ հիշում էին հորը, որպես սևամաշ մի տղամարդու, որ այստեղ հասավ ապրիլի սկզբներին, իսկ մորը՝ ձախ ձեռքին ոսկե մատանի կրող թուխ մի կնոջ, ծննդյան տարեթիվը հիշվում էր որպես այն վերջին երեքշաբթին, երբ դափնու վրա երգում էր արտույտը։ Սփոփանքի այս արարողությունից գլխովին ջախջախված Խոսե Արկադիո Բուենդիան վճռեց ստեղծել հիշողության մեքենա. Ճիշտ այնպիսին, ինչպիսին մի ժամանակ երազում էր պատրաստել՝ գնչուների հրաշալի հայտնագործությունները հիշելու համար։ Մեքենան պիտի գործեր կյանքում ստացած բոլոր գիտելիքները ամեն օր կրկնելու սկզբունքով։ Դա պտտվող բառարան էր լինելու, որը բռնակի միջոցով գործի պիտի դցեր սռնակին նստած մարդը, և, այդպիսով, կարճ ժամանակի ընթացքում նրա աչքերի առջև հայտնվելու էին ապրելու համար անհրաժեշտ բոլոր տեղեկությունները։ Գյուտարարին արդեն հաջողվել էր տասնչորս հազար քարտ լրացնել, երբ հովտից եկող ճանապարհին, քունը չկորցրած մարդկանց թախծոտ զանգուլակը հնչեցնելով հայտնվեց անսովոր տեսքով մի ծերուկ՝ պարանով կապկպված ցմփոր, ճամպրուկով և սև փալասներով ծածկված սայլակով։ Նա գալիս էր ուղիղ դեպի Խոսե Արկադիո Բուենդիայի տուն։

Ծերուկի առջև դուռը բաց անող Վիսիտասիոնը չճանաչեց եկվորին և կարծեց թե վաճառական է, որը չգիտե, որ ան-

հուսալքորեն մոռացման ճահիճն ընկղմված քաղաքում հնարավոր չէ որևէ բան վաճառել։ Հալիվոր էր այդ Լիվորը։ Թեև նրա ձայնը դողում էր անվստահությունից, իսկ ձեռքերը ասես չէին հավատում իրերի գոյությանը, ակնհայտ էր, որ նա հայտնվել է այն աշխարհից, որտեղ մարդիկ քնում են և հիշողություն ունեն։ Երբ Խոսե Արկադիո Բուենդիան դիմավորելու դուրս եկավ, հյուրասենյակում նստած Հալիվորը բրբրված գլխարկով հով էր անում իրեն և ուշադիր, կարեկցական արտահայտությամբ կարդում պատին փակցված մակագրությունները։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան խոր հարգանքով ողջունեց նրան՝ վախենալով, թե գուցե նախկինում գիտեր այդ մարդուն, իսկ հիմա, ահա, մոռացել է։ Սակայն հյուրը հասկացավ տանտիրոջ խորամանկությունը։ Նա զգաց, որ մոռացել են իրեն — մոռացել են սակայն ոչ սրտի, այլ ուրիշ, առավել դաժան ու վերջնական մի մոռացումով, որ քաջ ծանոթ էր նրան, որովհետև դա մահվան մոռացումն էր։ Նա ամեն ինչ հասկացավ։ Բնորոշման չենթարկվող իրերով լեցուն ճամպրուկը բացեց և միջից բազմաթիվ սրվակներով լի մեկ այլ փոքրիկ ճամպրուկ դուրս բերեց։ Հետո տանտիրոջը մեկնեց հաճելի գույն ունեցող հեղուկով մի սրվակ, որի պարունակությունը խմելով Խոսե Արկադիո Բուենդիայի հիշողությունը լուսավորվեց։ Նրա աչքերն արտասուքով լցվեցին ավելի վաղ, քան կհասցներ տեսնել ինքն իրեն այդ անհեթեթ սենյակում, որտեղ բոլոր առարկաները մակագրված էին, ավելի վաղ, քան ամոթով կկարդար պատերին գրված վերամբարձ հիմարությունները և նույնիսկ ավելի վաղ, քան երբ ուրախության վառ բռնկումից գրեթե կուրացած ճանաչեց հյուրին։ Մելքիադեսն էր։ Մինչ Մակոնդոն տոնում էր հիշողության վերադարձը, Խոսե Արկադիո Բուենդիան և Մելքիադեսը մաքրեցին իրենց հին բարեկամության վրա նստած փոշին։ Գնչուն մտադիր էր բնակվել Մակոնդոյում։ Նա իրոք եղել էր այն աշխարհում, բայց չհաշտվելով մենության հետ՝ ետ էր դարձել։ Ցեղախմբից մերժված կյանքի հետ կախարդությունների չափից ավելի կապված լինելու համար երիցս պատժված Մելքիադեսը վճռել էր խաղաղ հանգրվան գտնել մահին դեռ անհայտ հողագնդի այս անկյունում և իրեն

նվիրաբերել դագեռոտիպության գործին։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան ոչինչ չէր լսել այդ հայտնագործության մասին։ Լայց երբ տարբեր գույներով շողշողացող մետաղյա թիթեղի վրա նա ընդմիշտ դրոշմված տեսավ իրեն և բոլոր տնեցիներին քարացած զարմանքից այդ օրերին է ստեղծվել արդեն ժանգոտած այն դագեռոտիպը, որ պատկերում է Խոսե Արկադիո Բուենդիային նա մոխրագույն ու բիզ բիզ ցցված մազերով էր, վերնաշապիկով որի օսլայած օձիքը կոճկված էր պղնձյա ճարմանդով, իսկ դեմքին քարացել էր հանդիսավոր ու զարմացական արտահայտություն։ Ծիծաղից թուլացած Ուրսուլան պնդում էր, թե նա նման է «վախեցած գեներալի»։ Ճիշտն ասած, դեկտեմբերյան այդ թափանցիկ առավոտ երբ Մելկիադեսը պատրաստեց դագեռոտիպը, Խոսե Արկադիո Բուենդիան իրոք վախեցած էր. նա վախենում էր, որ պատկերը մետաղյա թիթեղին փոխանցելով մարդն աստիճանաբար կմաշվի իրեն։ Բայց որքան էլ տարօրինակ է, այս անգամ գիտությանը պաշտպան կանգնեց Ուրսուլան և ցրեց ամուսնու անհեթեթ մտքերը։ Հին հաշիվները մոռանալով հենց նա էլ վճռեց, որ Մելկիադեսը պիտի ապրի իրենց տանը։ Սակայն նա այդպես էլ թույլ չտվեց, որ իր դիմքն էլ դրոշմեն թիթեղին, որովհետև, ինչպես ինքն արտահայտվեց, չէր ցանկանում թոռների առաջ ծիծաղի առարկա դառնալ։ Հիշյալ այդ առավոտ նա երեխաներին հագցրեց ամենալավ շորերը, երեսներին դիմափոշի քսեց ու ստիպեց մի-մի գդալ ծուծոսկրի արգանակ խմել, որ կարողանան մոտ երկու րոպե բացարձակապես անշարժ կանգնել Մելկիադեսի հրաշք խցիկի առջև։ Ընտանեկան այդ եզակի նկարում սև թավշյա կոստյում հագած Աուրելիանոն կանգնած է Ամարանտայի և Ռեբեկայի միջև։ Ճիշտ այն հոգնատանջ տեսքն ունի ու պայծառատես հայացքը, ինչով նա տարիներ անց պիտի կանգնի գնդակահարության պատի տակ։ Բայց նկարի պատանին դեռ չէր լսել իր ճակատագրի կանչը։ Նա առայժմ հմուտ ոսկերիչ էր, որին հովտի բոլոր քաղաքներում ու գյուղերում հարգում էին նուրբ ու մանրակրկիտ աշխատանքի համար։ Արհեստանոցում, որը Մելկիադեսի փորձանոցն էր նաև, Աուրելիանոյի ձայնը չէր լսվում։ Մինչ նրա հայրն ու գնչուն աղմուկով վիճում էին, սրվակների զրնգոցի

ու դագեռոտիպի տաշտակների լխկլխկոցի տակ մենաբանելով Նոստրադամուսի գուշակությունները, մինչ բազմաթիվ ձախորդություններ էին պատահում,— աղաթթուն էր թափվում և կամ աճապարանքի մեջ բրոմային արծաթն էր փչանում,— Աուրելիանոն, թվում էր, ճախրում է ինչ-որ մեկ այլ երկրում։ Նա ինքնամոռաց տրվել էր աշխատանքին և գիտեր պաշտպանել իր շահը, այդ իսկ պատճառով շատ շուտով սկսեց ավելի վաստակել, քան Ուրսուլան՝ նաբաթե գազանիկների վաճառքով։ Մի բան էր զարմացնում բոլորին՝ ինչո՞ւ նա, լիովին հասունացած այդ տղամարդը, դեռ կին չի տեսել։ Եվ իրոք նա կին դեռ չէր ունեցել։

Մի քանի ամիս անց Մակոնդոյում կրկին հայտնվեց Ֆրանսիսկո Մարդը, մի հին թափառաշրջիկ, որն արդեն երկու հարյուր տարեկան կլիներ։ Նա հաճախ էր այցելում քաղաք՝ հետը բերելով իր իսկ հեղինակած երգերը, որոնք ամենայն մանրամասնությամբ շարադրում էին այն դեպքերն ու իրադարձությունները, որ կատարվում էին երգչի ճանապարհին ընկած քաղաքներում ու գյուղերում՝ սկսած Մանաուրայից մինչև հովիտի մյուս ծայրը և նա ով ուզում էր լուր ուղարկել ծանոթներին և կամ հաղորդել աշխարհին ընտանեկան որևէ դիպվածի մասին, վճարում էր երկու սենտավո, որպեսզի Ֆրանսիսկո Մարդը մտցնի դրանք իր համերգային ծրագրի մեջ։ Մի երեկո, երբ Ուրսուլան որդուց որևէ տեղեկություն ստանալու հույսով լսում էր երգչին, բոլորովին անսպասելի իմացավ մոր մահվան մասին։ Ֆրանսիսկո Մարդը որ այդպես էր կոչվում երգահանության մենամարտում սատանային հաղթելու համար և որի իսկական անունը ոչ մեկին հայտնի չէր, չքվեց Մակոնդոյից անքնության համաճարակի ժամանակ և ահա հիմա անսպասելի ու անակնկալ կրկին հայտնվեց Կատարինոյի պանդոկում։ Բոլորը գնացին լսելու նրան՝ տեղեկանալու թե ինչ է կատարվել աշխարհում։ Ֆրանսիսկո Մարդու հետ Մակոնդո էին ժամանել մի գեր կին, որին չորս հնդկացի ճոճով էին տանում, և անպաշտպան տեսքով գեռատի մի խառնածին, որն արևից պաշտպանելու համար հովանոց էր պահում գեր կնոջ գլխավերևում։ Այդ անգամ Աուրելիանոն էլ գնաց Կատարինոյի պանդոկ։ Հետաքրքրասերների շրջանի կենտ-

րոնում շատ նման հնդկական քամելիոնի, բազմել էր Ֆրանսիսկո Մարդը։ Նա երգում էր կերկերուն ծերունական ձայնով, նվագակցում էլի այն հին ակորդեոնով, որ նվեր էր ստացել սըր Ուոլտեր Ռելիից[1] Գվիանայում և մեղեդուն համապատասխան թխկթխկացնում էր մոլի ճանապարհորդի իր խոշոր ոտնաթաթերով, որոնք ճաքճքել էին ծովի աղից։ Խորքում մեկ այլ սենյակի դուռն էր երևում, և դեպի այդ սենյակն էր ձգվում տղամարդկանց հերթը։ Դռան մոտ նըստած էր գեր կինը, նա, որին ճոճով էին բերել, և անշտապ թափահարում էր հովհարը։ Ականջի հետև արհեստական վարդ խցկած Կատարինոն եղեգնագինն էր վաճառում ու պատեհ առիթը բաց չէր թողնում, որ մոտենա տղամարդկանց ու ձեռք տա նրանց հայտնի տեղերին։ Կեսգիշերին շոգն անտանելի դարձավ։ Աուրելիանոն բոլոր լուրերը լսեց մինչև վերջ, բայց իր ընտանիքի համար հետաքրքրական ոչինչ չերգվեց։ Նա արդեն մտադիր էր հեռանալ, երբ գեր կինը նրան ձեռքով մոտ կանչեց։

— Դու էլ մտիր,— ասաց նա։— Ընդամենը քսան սենտավո է գինը։

Աուրելիանոն մետաղադրամը կնոջ ծնկներին դրված բաժակը գցեց և բաց արեց դուռը՝ ինքն էլ չիմանալով, թե ինչ է իրեն սպասում։ Անկողնում պառկած էր դեռատի խառնածինը՝ բոլորովին մերկ, և նրա ստինքները շան պտուկներ էին հիշեցնում։ Աուրելիանոյից առաջ այստեղ վաթսուներեք տղամարդ էր եղել։ Քրտինքի հոտով և հոգոցներով հագեցած բազմաթիվ թոքերից դուրս եկած օդը թանձրացել էր ցեխի նման։ Աղջիկը հանեց թրջված սավանը և խնդրեց Աուրելիանոյին, որ բռնի մյուս ծայրից։ Սավանը ծանր էր՝ թաց կտավի նման։ Ծայրերը ոլորելով նրանք քամեցին այնքան, մինչև սավանը կրկին իր նախկին քաշը ձեռք բերեց։ Հետո նրանք թափ տվեցին խսիրը, և դրանից նույնպես քրտինք կաթկթեց։ Աուրելիանոն տենչում էր, որ այս ամենը շարունակվի անվերջ։ Սիրո տեսական մեխանիկան նրան հայտնի էր, բայց ծնկները դողում էին, և նա հազիվ էր ոտքի վրա մնում։ Երբ աղջիկն ավարտեց անկողնու հար-

[1] Ուոլտեր Ռելի (1522—1618)— անգլիացի ծովագնաց։

դարանքը և հրամայեց հանվել, Աուրելիանոն սկսեց կցկտուր բացատրել «Ինձ ստիպեցին ներս գալ։ Ասացին քսան սենտավո ցցիր բաժակի մեջ և խնդրեցին երկար չմնալ»։ Աղջիկը հասկացավ նրա վիճակը։ «Դուրս գալուց մեկ էլի քսան սենտավո ցցիր, կարող ես ավելի երկար մնալ» — կամացուկ ասաց նա։ Ամոթից տանջվելով Աուրելիանոն հանեց շորերը։ Նրան հանգիստ չէր տալիս այն միտքը, որ իր մերկությունը համեմատության ոչ մի եզր չունի եղբոր մերկության հետ։ Չնայած աղջկա բոլոր ջանքերին, նա ավելի ու ավելի էր անտարբեր դառնում և իրեն սարսափելի միայնակ զգում։ «Ես էլի քսան սենտավո կցցեմ»,— հուսահատ փնթփնթաց նա։ Աղջիկը լռելյայն արտահայտեց իր շնորհակալությունը։ Նրա մաշկը պիրկ ձգված էր կողոսկրերի վրա։ Մեջքը հարված էր արյունոտվելու չափ։ Շնչառությունը ծանր էր։ Ծայրաստիճան ուժասպառությունից շնչառությունը դարձել էր ընդհատվող ու ծանր։ Երկու տարի առաջ Մակոնդոյից շատ հեռու նա քնել էր առանց մոմը մարելու, իսկ երբ արթնացել էր, շրջապատում ամեն ինչ բոցավառվելիս էր եղել։ Այն տունը, որտեղ ապրում էր նա իրեն դաստիարակող տատմոր հետ, այրվեց մինչև վերջին լաթը։ Այդ օրվանից ահա տատմերը նրան քաղաքից քաղաք է տանում, գյուղից գյուղ և քսան սենտավո վճարով անկողին է մտցնում տղամարդկանց հետ՝ որպեսզի փոխհատուցվի տան արժեքը։ Աղջկա հաշիվներով դեռ էլի տասը տարվա նման կյանք էր սպասվում իրեն, եթե ամեն գիշեր ընդուներ յոթանասուն տղամարդու, չէ՞ որ ծախսերից բացի նա պիտի վճարեր ճանապարհածախսի, սննդի համար, ինչպես նաև բեռնակիր հնդիկների վարձը պիտի ապահովեր։ Երբ տատմերը դուռը թակեց երկրորդ անգամ, Աուրելիանոն դուրս եկավ սենյակից՝ հազիվ զսպելով արցունքները, այդպես էլ ոչինչ չարած։ Այդ գիշեր նա չկարողացավ քնել և խղճահարության ու ցանկության խառը մի զգացումով մտածում էր աղջկա մասին։ Նրան սիրելու ու պաշտպանելու անհաղթահարելի ձգտում էր համակել տղային։ Առավոտը անքնությունից ու տենդից տառապած Աուրելիանոն հանգել էր այն հաստատ որոշման, որ պիտի պսակվի աղջկա հետ, ազատագրի նրան տատմոր գերությունից և ինքը միայնակ ամեն գիշեր

ստանա այն վայելքը, որ տրվում է յոթանասուն տղամարդու։ Բայց երբ ժամը տասին նա հասավ Կատարինոյի պանդոկ, աղջիկն արդեն Մակոնդոյում չէր։

Ժամանակը որոշ չափով պաղեցրեց պատանու կրակոտ ու թեթևամիտ մտահղացումները, բայց և սրեց լիրագործված հույսերի դառնության զգացողությունը։ Նա աշխատանքի մեջ էր որոնում փրկությունը։ Նա հաշտվեց այն մտքի հետ, որ մինչև կյանքի վերջ ստիպված է կույս մնալ, որպեսզի թաքցնի իր տկարությունը։ Այդ օրերին Մելքիադեսը հանձնարեց թիթեղների վրա տպել այն ամենը ինչ արժանի էր Մակոնդոյում նկարելու և փորձասենյակը տրամադրեց Խոսե Արկադիո Բուենդիայի զառանցական փորձերին։ Դագերոտիպության օգնությամբ Խոսե Արկադիո Բուենդիան վճռել էր աստծո գոյության գիտական ապացույցներ հայթայթել։ Նա համոզված էր, որ տան մի քանի անկյուններում նկարահանված պատկերների բազմաստիճան շերտավորման միջոցով վաղ թե ուշ կստանա աստծո դագերոտիպը եթե, իհարկե, նա կա, կամ մեկընդմիշտ կժխտի նրա գոյության վարկածը։ Ինչ վերաբերվում է Մելքիադեսին ապա նա խորասուզվեց Նոստրադամուսի ուսումնասիրության մեջ։ Թավշյա խունացած բաճկոնակը հագին նա նստում էր մինչև ուշ գիշեր և թղթի վրա ինչ-ինչ ոլորագծեր ճանկռոտում իր չոր-չորուկ թաթիկներով։ Մի երեկո նրան թվաց թե Մակոնդոյի ապագայի վերաբերյալ մարգարեությանն է հանդիպել։ Մակոնդոն կդառնա հրաշալի մի քաղաք՝ թափանցիկ ապակուց շինված մեծ տներով և այդ քաղաքում Բուենդիա տոհմի հետքն անգամ չի լինի։ «Ինչ հիմարություն,— զայրացավ Խոսե Արկադիո Բուենդիան — Ոչ թե ապակուց այլ սառույցից, ինչպես ես եմ տեսել երազում և հետո Բուենդիաներից միշտ էլ կլինի որևէ մեկը մինչև դարի վերջը»։ Ուրսուլան համառորեն ճգնում էր գեթ փոքր ինչ առողջ դատողություն մտցնել խենթերի այս կացարանը։ Նա մի մեծ վառարան ճարեց և ի լրացումն նաբաթե գազանիկների արտադրության, սկսեց զամբյուղներով լի հաց թխել և բազմատեսակ պուդինգներ, ձվակարկանդակներ բիսկվիթներ այս ամենը մի քանի ժամում անհետանում էր հովիտ տանող ճանապարհներին,

Տարիների հետ Ուրսուլան դառնում էր էլ ավելի գործունյա, թեև հասել էր այն տարիքին, երբ մարդ հանգստանալու իրավունք է ձեռք բերում։ Նա այնպես էր տարված իր ծաղկող ձեռնարկությամբ, որ մի երեկո, մինչ հնդկուհին շաքար կլցներ կաթսան լուսամուտից ցրված դուրս նայելով զարմանքով նկատեց մթնշաղի փափուկ լույսի տակ ասեղնագործող երկու անծանոթ, ջահել գեղեցիկ աղջիկների։ Ռեբեկան ու Ամարանտան էին։ Նրանք նոր էին հանել սգո սև շորերը, որ երեք տարի հագնում էին տատի հիշատակը հարգելով, և գունավոր շրջազգեստները բոլորովին կերպարանափոխել էին նրանց։ Սպասածին հակառակ Ռեբեկան գեղեցկությամբ գերազանցել էր Ամարանտային։ Նա թափանցիկ մաշկ ուներ, խոշոր հանգիստ աչքեր և կախարդական ձեռքեր, որ քարգահի հենքով ասեղնագործում էին, ասես, աներևույթ թելերով։ Ամարանտան նրբագեղ չէր, սակայն հանգուցյալ տատից ժառանգել էր բնատուր ազնվություն և սեփական արժանապատվության զգացում։ Նրանց կողքին Արկադիոն երեխա էր թվում, թեև արդեն զգացվում էր հոր ֆիզիկական հզորությունը։ Ակուրեխանոյի ղեկավարությամբ նա զբաղվում էր ոսկերչությամբ և հենց նրա օգնությամբ էլ գրել-կարդալ սովորեց։ Ուրսուլան գլխի ընկավ, որ տունը լցվել է հասուն մարդկանցով, որ իր երեխաները շուտով կամուսնանան, իրենց երեխաները կունենան և որ ընտանիքը ստիպված բաժան բաժան պիտի լինի, որովհետև այս հարկի տակ բոլորին տեղ չի բավականացնի։ Եվ նա դուրս բերեց երկար տարիներ ծանր աշխատանքով կուտակած փողերը, պայմանավորվեց վարպետների հետ ու եռանդով սկսեց տան ընդարձակման գործը։ Կարգադրեց կառուցել մի մեծ շքասրահ հյուրերի համար, ավելի հարմարավետ և զովաշունչ մեկ այլ դահլիճ ընտանիքի համար, ճաշասենյակ՝ տասներկու տեղանոց սեղանով, ինը ննջասենյակ՝ բակ նայող պատուհաններով և երկար կեսօրյա պայծառ արևից պաշտպանված մեծ վարդանոցով վերնասրահ, որի երկայնքով ձարխոտերի ու բեգոնիաների ծաղկամանների համար տակդիրներ պիտի շարվեին։ Որոշել էր նաև լայնացնել խոհանոցը, որպեսզի երկու վառարանի տեղ լինի, քանդել մառանը, որտեղ Պիլար Տեռներան Խոսե Արկադիոյի բախտն

էր գուշակել, և կառուցել նորը՝ ավելի մեծը, որպեսզի տանը միշտ էլ մթերքի բավարար պաշար պահվեր։ Բակում, հենց շագանակենու ստվերի տակ Ուրսուլան կարգադրեց կառուցել երկու լողարան՝ մեկը կանանց, մյուսը՝ տղամարդկանց համար, իսկ տան ետև՝ ընդարձակ ձիանոց, ցանցապատ հավանոց, անասնակիթի համար գոմ և չորս կողմերից բաց վանդակ, որտեղ հեռվից հեռու եկած թռչունները հաճույքով պիտի բնավորվեին։ Տասնյակ որմնադիրների, ատաղձագործների գլուխն անցած, մի այնպիսի հուզմունքով, որ ասես ամուսնու նյարդայնության տենդով էր վարակված, նա որոշում էր, թե ինչպես պիտի ընկնի լույսը և որտեղից պիտի գա ջերմությունը, բաշխում էր տարածությունը՝ բոլորովին հաշվի չնստելով նրա սահմանների հետ։ Մակոնդոյի հիմնադրման օրերին կառուցված համեստ բնակարանը լցվեց գործիքներով, շինանյութերով և բանվորներով, որոնք անվերջ խնդրում էին ոտքի տակ չընկնել, թեև հենց իրենք էին բոլորի ոտքի տակն ընկնում։

Եվ ամենուր ցցվում էր ոսկորներով լեցուն պարկը՝ իր խուլ չխկոցով կատաղեցնելով նրանց։ Ոչ ոք գլխի չընկավ, թե այդ իրարանցման, շմարած կրի ու եփվող կուպրի գոլորշիների միջից կարծես երկրի ընդերքից, ինչպես բարձրացավ ոչ միայն Մակոնդոյի ամենամեծ, այլև գավառի ամենահյուրասեր ու զովաշունչ տունը։ Այդ բանը մյուսներից ավելի քիչ էր ընդունակ հասկանալու Խոսե Արկադիո Բուենդիան, որը նույնիսկ կառուցման ամենաթեժ օրերին շարունակում էր Աստվածային նախախնամությանը անակնկալի բերելու իր փորձերը։ Նոր տունը գրեթե պատրաստ էր, երբ Ուրսուլան ամուսնուն դուրս քաշեց պատրանքների թագավորությունից և տեղեկացրեց, որ հրաման է ստացել տան ճակատամասը երկնագույն ներկել և ոչ թե ճերմակ, ինչպես իրենք մտադրվել էին։ Նա ցույց տվեց պաշտոնական թղթի վրա գրված կարգադրությունը։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան մեկեն չհասկանալով կնոջ խոսքերի իմաստը, նախ ուսումնասիրեց ստորագրությունը։

— Ո՞վ է այս տիպը,— հարցրեց նա։

— Կոռեխիդորը,— պատասխանեց վշտից կծկված Ուր-

սուլան,— Ասում են՝ պետ է և որ նրան ուղարկել է կառավարությունը։

Դոն Ապոլինար Մոսկոտե կոռեխիդորը Մակոնդո էր ժամանել անաղմուկ։ Հանգրվանել էր Հակոբի հյուրանոցում, որը հիմնել էր թութակները մանր մունր զարդարանքներով փոխանակելու համար եկած առաջին արաբներից մեկը, և հենց հաջորդ օրը Բուենդիայի տնից երկու թաղամաս հեռու, ուղիղ փողոցին նայող դռնով սենյակ էր վարձել։ Սենյակում Հակոբից գնված մի սեղան էր դրել, աթոռ, պատին փակցրել էր հետը բերած հանրապետության գերբը, իսկ դռանը կախել էր «Կոռեխիդոր» մակագրությունը։ Նրա առաջին կարգադրությունն ազգային անկախության տարեդարձի առթիվ բոլոր տները երկնագույն ներկելու հրամանն էր։

Հրամանի օրինակը ձեռքին Խոսե Արկադիո Բուենդիան հայտնվեց կոռեխիդորի մոտ այն պահին, երբ սա համեստ գրասենյակում կապված ճոճի մեջ հետճաշյա քունն էր վայելում։ «Դո՞ւք եք գրել այս թուղթը»,— հարցրեց Խոսե Արկադիո Բուենդիան։ Դոն Ապոլինար Մոսկոտեն, որ տարիքն առած կենսուրախ մարդու կազմվածքով, բայց և տեսքից բավականին երկչոտ տղամարդ էր, դրական պատասխան տվեց։ «Ի՞նչ իրավունքով»,— կրկին հարց տվեց Խոսե Արկադիո Բուենդիան։

Դոն Ապոլինար Մոսկոտեն սեղանի դարակում որոնեց գտավ մի թուղթ ու մեկնեց նրան։ «Ուղարկվում է հիշյալ քաղաքը կոռեխիդորի պարտականությունները ստանձնելու համար»։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան համարյա չնայեց փաստաթղթին։

— Այս քաղաքում կարգադրողները թղթերը չեն,— առարկեց նա խաղաղությամբ։— Եվ հիշեք մեկընդմիշտ՝ մեզ տնօրինող պետք չէ։ Տնօրինելու ոչինչ չունենք։

Ինչպես սկզբում, առանց ձայնը բարձրացնելու նա մանրամասնորեն պատմեց անվրդով տեսքը պահպանող Դոն Ապոլինար Մոսկոտեին, թե ինչպես իրենք հիմնեցին ավանը, ինչպես բաժանեցին հողերը, ճանապարհ գցեցին, արեցին այն ամենը ինչ անհրաժեշտ էր՝ առանց անհանգստացնելու որևէ մի կառավարության, և իրենց էլ ոչ ոք չի անհանգըստացրել։ «Մենք խաղաղ ժողովուրդ ենք, մեզանում դեռ ոչ

մեկը չի մեռել,— ասաց Խոսե Արկադիո Բուենդիան։— Տեսնում եք չէ՞ մինչև օրս Մակոնդոյում գերեզմանատուն չկա։ Ինքը չի բողոքում կառավարության դեմ ընդհանրապես, ուրախ է որ իրենց չեն խանգարել հանգիստ զարգանալ և հուսով է որ այսուհետ էլ այդպես կլինի իրենք Մակոնդոն հիմնել են ոչ այն բանի համար որ հիմա առաջին պատահած մեկը կարգադրի թե ինչպես է պետք ապրել։ Դոն Ապոլինար Մոսկոտեն հագավ կոպիտ բամբակե գործվածքից բաճկոնը, որ ճերմակ էր ինչպես և շալվարը՝ ոչ մի րոպե չմոռանալով բարեկիրթ լարվեցողության կանոնները։

— Այնպես որ, եթե դուք ցանկանում եք մնալ մեզ մոտ որպես սովորական հասարակ քաղաքացի ապա բարով եք եկել,— ամփոփեց Խոսե Արկադիո Բուենդիան։— Բայց եթե հայտնվել եք անկարգություն սերմելու՝ տները կապույտ ներկելու հրաման տալու նպատակով, ապա հավաքեք ձեր եղած չեղածն ու գնացեք այնտեղ որտեղից եկել եք։ Իսկ իմ տունը աղավնու նման ճերմակ կլինի։

Դոն Ապոլինար Մոսկոտեն սփրթնեց։ Քիչ ընկրկեց, սեղմեց ծնոտները և ասաց նկատելի հուզմունքով

— Պետք է զգուշացնեմ, որ ես զինված եմ։

Խոսե Արկադիո Բուենդիան նույնիսկ չզգաց, թե որ պահին իր ձեռքերը լցվեցին երիտասարդական այն ուժով, որի շնորհիվ նախկինում ձի էր գետին տապալում։ Ձանկերով Դոն Ապոլինար Մոսկոտեի դարձածալերը խոսե Արկադիո Բուենդիան նրան կարեց գետնից։

— Ես այդպես եմ վարվում — ասաց նա — որովհետև ավելի լավ է մի քանի րոպե կենդանի մարդուն ման ածել, քան հետո ամբողջ կյանքումդ ետևիցդ մեռել քարշ տալ։

Եվ նա դարձածալերից կախված Դոն Ապոլինար Մոսկոտեին տարավ փողոցի մեջտեղով ու զույգ ոտքերի վրա կանգնեցրեց Մակոնդոյից հովիտ տանող ճանապարհին։ Մեկ շաբաթ անց կոռեխիդորը վերադարձավ բոկոտն, քրքրոտ, հրացաններով զինված վեց զինվորների ուղեկցությամբ և եզներ լծած սայլով որի մեջ նստած էին նրա կինն ու յոթ աղջիկները։ Ավելի ուշ երկու սայլ էլ հայտնվեցին՝ կահույ-

քով, անցուղիներում և անույթին հազար ու մի խիկում։ Կարե-
խիզրը ժամանակավորապես, մինչև առն հարկը, բնակնի-
չը անզավորեց Հոնկրի հյուրանոցում է կրկին բաց արեց
իր գրասենյակը՝ գտած Լեոն էլկը Լոմոզայի կարգերով։
Մակենդայի Նորմանդիայի աստատադես ինացին փոխել
ակել Հյուրեյի է ավել որքիններին հեռներն առած,
էլոն Էկոն Լեն է Արկադի Եունեկիայի մա՝ համոզված,
որ ստ իլ իրա կփերցնի հրամանատարությունը։ Բայց խոսե
Արկադիո Բուենդիան հակառակվեց նրանց մտադրությանը,
որովհետև, ինչպես ինքը բացատրեց, դոն Ապոլինար Մասկո-
տեն փերադարձել էր կնոջ և աղջիկների հետ, իսկ տղամար-
դը և փոխել իր չէ խոստանալ մասնակի սեփական ըն-
տանիքը ասաս է լինի պետք է հարթել խոհաղությամբ։

Ապրիլյանան ցանկությունն հայանից ուղեկցել հորը
Ալեյ ժամանակին, այդեն սանձած և ոլորված ծայրերով բեղ
էր պահում ու ձեռք էր բերել այն ազդեցիկ ձայնը, որով նա
սիրտ աչքի ընկնի պատերազմում Անդեն, ուշադրություն
դարձնելով ժամադրահերի վրա, նրանք մտան կարեխիզրի
գրասենյակ։ Դոն Ապոլինար Մասկոտեն շփոթմունքի ոչ մի
նշան ցույց չտվեց։ Նա ներկայացրեց իր երկու դստրե-
րին, որոնք այդ օրին լցիտես ինչու գրասենյակում էին
մոլ նման սեռին։ առանձնացավոր Ամպարոյին և հազիվ
ինը տարին լրացած Ռեմեդիոսին, մի սքանչելի աղջնակի՝
շուշանագույն մաշկով ու կանաչ աչքերով։ Երկուսն էլ վայել-
չակազմ էին և քաղաքավարի։ Բուենդիաները հենց ներս մտան,
աղջիկները բերեցին, մինչև հայրը կհասցներ ներկայացնել,
աթոռներ։ Լատարգեցին Տղամարդիկ սակայն չցանկացան
նստել։

— Լավ, ու այդ խոսե Արկադիո Բուենդիան, — մենք
կթույլատրենք, որ մնաք այստեղ, բայց ոչ այն պատճա-
ռով, որ դռանը հրացանակիր ականապահներ են դրված, կնոջդ
և դուստրերիդ նկ մամի հարգանքն է ... տալիս։

Խոն Ապոլինար Մասկոտեն կխփաց. սակայն խոսե
Արկադիո Բուենդիան թույլ չտվեց որ պատասխանի։

— Բայց մենք երկու պայման ենք դնում, — ավելացրեց
նա։ — Առաջին. յուրաքանչյուր պետք ներկի իր տունն իր
ուզած գույնով։ Երկրորդ. զինվորները հենց հիմա թող հեռա-

նան Մակոնդոյից։ Քաղաքի կարգուկանոնի համար մենք ենք պատասխանատու։

Կորեխիդորը բարձրացրեց ձգված մատներով աջ ձեռքը։

— Պատվի՞ խոսք է

— Թշնամու խոսք է,— ասաց նրան Արկադիո Բուենդիան։ Եվ ավելացրեց դառնությամբ.— Որովհետև ես ձեզ ուզում եմ ասել հետևյալը. մենք՝ դուք և ես, մնում ենք թշնամիներ։

Այդ երեկո զինվորները հեռացան քաղաքից։ Մի քանի օր անց Խոսե Արկադիո Բուենդիան կորեխիդորի ընտանիքի համար տուն գտավ։ Եվ բոլորը խաղաղվեցին, բացի Աուրելիանոյից։ Նրա սրտում ինչ-որ տեղ մշտական ցավ պատճառելով մնացել էր Ռեմեդիոսի՝ կորեխիդորի կրտսեր աղջկա պատկերը, որի համար Աուրելիանոն հայր կարող էր կոչվել։ Դա ֆիզիկական զգացողություն էր, որ կոշիկ մտած քարի նման խանգարում էր քայլել։

* * *

Վերակառուցված, աղավնու նման ճերմակ տան բացումը նշվեց պարահանդեսով։ Դրա գաղափարը Ուրսուլայի գլխում ծնվեց այն երեկո, երբ նա նկատեց, որ Ռեբեկան ու Ամարանտան հասուն աղջիկներ են դարձել, ճիշտն ասած, ձեռնարկած շինարարության հիմնական պատճառը հենց աղջիկների համար վայելուչ հյուրասենյակ ստեղծելու ցանկությունն էր։ Որպեսզի գաղափարը մեծ շուքով կյանքի կոչի, Ուրսուլան ճգնում էր տաժանակրի նման. թե՛ վերափոխումների ընթացքում և թե՛ մինչ դրանց ավարտը նա քաղցրավենիքի ու հացի վաճառքից այնքան փող էր կուտակել, որ կարողացավ տունը զարդարելու բարեկարգելու համար պատվիրել հազվագյուտ ու թանկագին շատ իրեր, որոնց մեջ, իհարկե առանձնանում էր պիանոլան, մի հրաշք գործիք, որը պիտի աշխուժացներ ողջ քաղաքը և հրճվանք պատճառեր ջահելներին։ Նվագարանը մաս-մաս մի քանի արկղերով բերեցին և բեռնաթափեցին վիեննական կահույքի, բոհեմյան բյուրեղապակու, թանկարժեք ճաշասպասքի, հոլանդական կտավից սավանների անհամար ու բազմատեսակ լամպերի մոմակալների ծաղկամանների ծածկոց-

ների ու գործերի հետ։ Այս ամենն առաքող առևտրական տունն իր հաշվին ուղարկել էր իտալացի վարպետ Պյետրո Կրեսպիին, որը պիտի հավաքեր ու լարեր պիանոլան, պիտի սովորեցներ օգտագործման եղանակները ինչպես նաև պարեր պիտի ուսուցաներ ժամանակակից այն երաժշտության տակ, որ ձայնագրված էր տներով սալիկային վեց գլանների վրա։

Պյետրո Կրեսպին երիտասարդ էր շիկահեր, գեղեցիկ ու կիրթ. նման տղամարդ Մակոնդոյում չէին տեսել։ Եվ այնքան ուշադիր էր իր արտաքինի նկատմամբ, որ անգամ հեղձուցիչ շոգին անդադար աշխատում էր արծաթյա զարդանկարներով կաշվե ժակետով և հաստ մուգ մահուդե թիկնոցը հագին։ Քրտինքի մեջ կորած, տանտերերից պատշաճ հեռավորություն պահպանելով նա մի քանի շաբաթ փակվեց հյուրասենյակում և գործի լծվեց այնպիսի մոլեռանդությամբ, որ ակամա հիշեցնում էր ոսկերչությամբ տարված Աուրելիանոյին։ Մի գեղեցիկ առավոտ առանց հյուրասենյակի դուռը բացելու, առանց իր հրաշագործության ականատես որևէ վկայի կանչելու Պյետրո Կրեսպին պիանոլայի մեջ դրեց առաջին գլանը, և հանկարծ ընդհատվեցին մուրճերի ձանձրացնող հարվածները, ընկնող ռախտակների անվերջանալի շրխկոցները, իրենց տեղը զիջելով մի լռության, որ լցված էր կարգապահ ու մաքուր երաժշտության նկատմամբ ունեցած զարմանքով։ Բոլորը վազեցին հյուրասենյակ։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան քարացավ, ոչ թե մեղեդու գեղեցկությունից, այլ իրենց-իրենց բարձրացող ու իջնող ստեղների տեսքից։ Նա նույնիսկ գործի դրեց Մելքիադեսի խցիկը հույս ունենալով, թե կորսա աներևույթ երաժշտին պատկերը։ Այդ առավոտ իտալացին նախաճաշեց Բուենդիաների հետ։ Ռեմեդիոսը սպասարկող Ռեբեկան և Ամարանտան երկյուղած էին, սովորելով թե ինչ զարմանալի նրբանկատ էր գանակն ու առատորդ ... հրեշտականման այդ մարդու կողքին, մատանիներով չզարդարված ձեռքերը։ Հյուրասենյակին կից գանձարանում Պյետրո Կրեսպին հանց պարի դասերը։ Աղջիկներին չդիպչելով և ժամանակացույցով չափ ու ռիթմ, նա տարբեր քայլերը ցուցադրեց և այդ ամենը կատարում էր ու մի բոլոր չափ-

լինը չլքող Ուրսուլայի սիրալիր հսկողության տակ։ Այդ օրերին Պյետրո Կրեսպին հագնում էր պարահանդեսային կոշիկներ և շատ նեղ ոտքերը գրկող հատուկ տաբատ։

«Իզուր ես այդպես անհանգստանում,— կնոջն ասաց Խոսե Արկադիո Բուենդիան.— Նա, ինքը տղամարդ էլ չէ»։ Բայց Ուրսուլան լքեց իր պահակակետը միայն այն ժամանակ, երբ պարուսուցումն ավարտվեց և իտալացին մեկնեց Մակոնդոյից։ Ու սկսվեց տոնակատարության նախապատրաստությունը։ Ուրսուլան կազմեց հրավիրյալների խիստ մի ցուցակ, որի մեջ էին Մակոնդոն հիմնող ընտանիքները միայն, բացառությամբ Պիլար Տեռներայի, որը մինչ այդ հասցրել էր անհայտ տղամարդկանցից երկու զավակ էլ ծնել։ Ընտրությունը, ըստ էության, դասակարգային էր, բայց և պայմանավորված էր բարեկամական զգացմունքներով. հրավիրվածները չէ՞ որ Բուենդիայի բարեկամներն էին նաև մինչ այն արշավը, որ պսակվեց Մակոնդոյի հիմնադրումով. նրանց որդիներն ու թոռները մանկությունից Աուրելիանոյի և Արկադիոյի ընկերներն էին, իսկ դուստրերը՝ միակ ընկերուհիները, որոնց թույլ էին տալիս Ռեբեկայի ու Ամարանտայի հետ զբաղվել ասեղնագործությամբ։ Դոն Ապոլինար Մոսկոտեի՝ Մակոնդոյի մեղմաբարո կառավարչի իշխանությունը փաստորեն դատարկ բան էր. անձնական սուղ միջոցներով փայտե մականները ձեռքին երկու ոստիկան էր պահում, և նրա գործունեությունը դրանով էր սահմանափակվում։ Որպեսզի ծայրը ծայրին հասցնեն, նրա աղջիկները ստիպված եղան կարի արհեստանոց բացել, որտեղ պատրաստվում էին նաև արհեստական ծաղիկներ, քաղցրավենիք ու հատուկ պատվերով՝ սիրային նամակներ էին գրում։ Համեստ ու սիրալիր, քաղաքի ամենագեղեցիկ ու նոր պարերը ամենալավ պարող այդ աղջիկները, չնայած բոլոր այս բարեմասնություններին, պարահանդես չհրավիրվեցին։

Մինչ Ուրսուլան, Ամարանտան ու Ռեբեկան տեղադրում էին կահույքը, մաքրում էին արծաթեղենը և որմնագիրների բարձրացրած պատերի միջև ընկած դատարկ տարածությունները կենդանացնում վարդերով լեցուն նավակը նստած թախծոտ օրիորդներ պատկերող նկարներով, Խոսե Արկադիո Բուենդիան հրաժարվեց տեր աստծուն հետապնդելու

մարից՝ անցնելով այն եզրակացության, որ նա չկա և սկսեց քրքրել պիանոլյան բացահայտելու ըլլա կախարդական գաղտնիքը։ Պարահանդեսից հետո ու առաջ չգիտես որտեղից հայտնված ավելորդ հյուրերի ու մուրճիկների քանակությունից շլված, ջղաձգորեն խճճվելով լարերի ցանցում (լարը, որոնք երբ փորձում է տեղից մի ծայրից, խճճվում է ոլորվելով շրջելն յաւնում մյուս ծայրում), նա մի կերպ հավաքեց ի խաղաղանք։ Երբեք Լուսնդրյանը նման խլարանցում ու ժխոր չէր եղել պարահանդեսն, նախքին նոր լամպերը վառվեցին նշանակված ճիշտ օրն ու ժամին, խեժի չեն չորացած կեղ 'ռա արձակող աանը բացվեց ու ձևերը և Մակնդոյի նորընտրելի դավակների թոնները մուտք գործեցին նախատեսված բեզոնիանելով լարդարված վերնատրահ սենյակները, որ դեռևս լռությունն էր տիրում ծանոթացան վարդարույլ այգուն և հետո միայն համարվեցին հյուրասենյակում սպիտակ սավանի տակ թաքնված խորհրդավոր հրաշքի շուրջ։ Նրանք ովքեր տեսել էին նախկին այլ քաղաքներում սարածված դաշնամուր գործիքը փոքր ինչ հիասթափվեցին սակայն ամենադառը խասթափությունը Արտաշյայինն էր առաջին գլանը միացնելով նա կարգադրեց որ Ռեբեկան ու Ամարանտան բաց անեն պատուհանները խսկ պիանոլյան չգործեց Արդեն գրեթե կուրացած ծերությունից բաժան-բաժան լինող Մելկիադեսը փորձեց վերջին կախարդանքի նախկին իր հմտությունը և նորոգել նվագարանը։ Վերջապես հոսե Արկադիո Բուենդիան բացարձակապես պատահականորեն շարժեց սղից խախտված մի մաս և պիանոլայից երաժշտություն ժայթքեց. սկզբում դա խզխզոց էր որ հետո վերածվեց խառնիխուռն հնչյունների մի կատաղի հորձի։ Սատանան գիտե թե ձգված և նախանձելի խիզախությամբ լարված նվագարանի լարերին խփող մուրճիկները ինչպես էին տրեփում իրենց հեռույթներից։ Սակայն ծով հասնելու ճամփին անանցանելի լեռնաշղթան հաղթահարող լանդերհու քաջերի համառ ժառանգները սոսյաթյամբ շշնջացին երաժշտական անկման հորդի սոսյալ խափերը և պարահանդեսը շարունակվեց մինչ առավոտ

Պյետրո Կրեսպին Իրալիայից վերադառնալուց նա

թղթի պիանոլան Ռեբեկան և Ամարանտան օգնում էին նրան կարգի գցելիս լարերը ու զվարճանում էին՝ հիշելով վալսերի աղավաղված մեղեդիները. Իտալացին այնքան բարեհամբույր էր և այնպիսի արժանապատվությամբ էր իրեն պահում, որ Ուրսուլան այս անգամ ազատեց նրանց իր հսկողությունից։ Պյետրո Կրեսպիի մեկնելուց առաջ նորոգված պիանոլայի երաժշտության տակ չնախատեսված պարահանդես հրավիրեցին և իտալացի Ռեբեկա զույգը ժամանակակից պարի բարձր արվեստ ցուցադրեց։ Արկադիոն և Ամարանտան նրբությամբ ու ճարպկությամբ չէին զիջում նրանց։ Բայց ցուցադրական պարերը ստիպված էին ընդհատել, որովհետև այլ հետաքրքրասերների հետ դռան մոտ կանգնած Պիլար Տեռներան սկսեց քաշքշել այն կնոջ մազերը, որը համարձակվել էր ասել, թե երիտասարդ Արկադիոյի քամակը կանացի է։ Արդեն կեսգիշեր էր։ Պյետրո Կրեսպին հրաժեշտի զգացմունքային ճառ արտասանեց և խոստացավ էլի բախտավորեցնել իր այցելությամբ։ Ռեբեկան նրան ուղեկցեց մինչև շեմը, իսկ երբ փակվեցին դռները և մարեցին լամպերը, նա իր սենյակը մտավ և սկսեց լաց լինել դառնագին արցունքներով։ Այդ անմխիթար լացը տևեց մի քանի օր, և ոչ ոք նույնիսկ Ամարանտան չգիտեր պատճառը։ Ռեբեկայի գաղտնապահությունը զարմացրեց տնեցիներին։ Առաջին հայացքից մարդամոտ սիրալիր Ռեբեկան իրականում ինքնամփոփ բնություն ուներ և գաղտնապահ սիրտ։ Թեև արդեն սիրուն, առողջ երկարոտն օրիորդ էր դարձել, բայց և այնպես շարունակում էր նստել այն ճոճաթոռին, որով Բուենդիայի տուն էր մտել։ Մի քանի անգամ նորոգել էին ճոճաթոռը և դրա արմնկակալներն այլևս չկային։ Ոչ ոք չէր կասկածում, թե Ռեբեկան այդ տարիքում էլ շարունակում է մատ ծծելու իր սովորությունը։ Դրա համար էր նա ամեն պատեհ առիթ օգտագործում, որ փակվի լոգարանում և վարժեցնում էր իրեն՝ քնել երեսը դեպի պատը։ Անձրևոտ իրիկուններին, բեգոնիաներով պատած վերնասրահում ընկերուհիների հետ ասեղնագործելիս հանկարծ պատահում էր այնպես, որ նա կորցնում էր զրույցի թելը, և այգու թաց ծառուղիների ու որդաշատ տիղմի բլրակների տեսքը միայն կարոտի դառը արցունք էր ծնում՝ թրջելով նրա քիմքը։

Բանն այն էր, որ այն օրից ինչ նա սկսել էր լաց լինել, նարնջի հյութի և խաշնդեղի միջոցով ժամանակին բուժված դեղ սովորությունը անհաղթահարելի ուժով կրկին արթնացել էր նրա ներսում։ Ռեբեկան դարձյալ սկսել էր հող ուտել։ Առաջին անգամ նա կերավ ավելի շատ հետաքրքրությունից, համոզված, որ անդուր համը կդառնա դայթակղության դեմ ամենաարդյունավետ դեղը։ Եվ, իրոք, նա իսկույն հետ թքեց այն։ Բայց անհագ կարոտին անձնատուր, շարունակեց փորձել և աստիճանաբար վերակենդանացրեց իր վայրենի կիրքը։ Նա գրպանները լցնում էր հողով և ծածուկ, պտղունց-պտղունց, երջանկության ու տառապանքի անորոշ զգացումով ուտում էր ամբողջ՝ միաժամանակ ուսուցանելով ընկերուհիներին ձեռագործման բարդությունները, զրուցելով նրանց հետ ամենատարբեր տղամարդկանց մասին, որոնք արժանի չէին, որ հանուն նրանց հող ուտես կամ կիր։ Հողի այդ պտղունցները, կարծես, ավելի իրական էին դարձնում ավելի չէին մոտեցնում միակ այն տղամարդուն, հանուն որի արժեր այդպես նվաստանալ։ Նա ասես զգում էր տղամարդու իրեն հաղորդվող արյան ծանրությունն ու տաքությունը, որ փոխանցվում էր աշխարհի մյուս ծայրից, բոլոր այն տեղերից, ուր ոտք էր դնում նա իր լաքած ու նրբագեղ կոշիկներով։ Ռեբեկան զգում էր դա բերանը սաստիկ այրող և սրտում հանգստացնող նստվածք առաջացնող հողի համից։ Մի երեկո Ամպարո Մոսկոտեն թույլտվություն խնդրեց տեսնելու նոր տունը։ Անսպասելի այցելությունից շփոթված Ռեբեկան և Ամարանտան կարեկցորեն ավագ դստեր դիմավորեցին սառը պաշտոնական։ Ցուցադրեցին նրան վերակառուցված շենքը, միացրեցին պիանոլան, հյուրասիրեցին օշարակով և թխվածքով։ Ամպարոն բոլորին արժանապատվության, քաղաքավարության այնպիսի դաս տվեց, որ հասցրեց նույնիսկ մի քանի րոպեով հյուրասենյակ մտած Ուրսուլայի վրա տպավորություն գործել։ Երկու ժամ անց, երբ խոսակցությունը սկսում էր մարել, Ամպարոն օգտվելով Ամարանտայի ակնթարթային անուշադրությունից, Ռեբեկային նամակ հանձնեց։ Ռեբեկան ծրարի վրա հասցրեց նկատել հարգելի դոնյա Ռեբեկա Բուենդիայի անունը, որ գրված էր նույն կանոնավոր տառերով, նույն կանաչ թանաքով և բառերի

ճիշտ նույն գեղեցիկ շարքով, ինչպես պիանոլայի ձեռնարկը։

Մատների ծայրով նամակը ծալելով և իրանակալը խցկելով նա Ամպարո Մոսկոտեին նայեց մի այնպիսի հայացքով, որի մեջ անսահման շնորհակալություն և ցմահ մեղսակցության լուռ խոստում էր առկայծում։

Ամպարո Մոսկոտեի և Ռեբեկայի անակնկալ ծնված մտերմությունը հույսի սերմ ցցեց Աուրելիանոյի հոգում։ Նրան շարունակում էր տանջել փոքրիկ Ռեմեդիոսը, որին տեսնելու առիթ այդպես էլ չէր եղել։ Ամենամոտ ընկերներ Մագնիֆիկո Վիսբալի և Գերինելդո Մարկեսի — Մակոնդոյի հիմնադիրների որդիներն էին, հայրերի անունները էին կրում — հետ քաղաքում զբոսնելիս, նա տենչացող հայացքով փնտրում էր նրան կարի արհեստանոցում, ուր միշտ այնպես ավագ քույրերն էին լինում միայն։ Ամպարո Մոսկոտեի հայտնվելն իրենց տանը լավ նախանշան էր։ «Նա պետք է նրան էլ հետը բերի — ինքն իրեն շշնջում էր Աուրելիանոն — պիտի բերի»։ Նա այնպիսի համոզվածությամբ և այնքան կրկնեց այս խոսքերը, որ մի երեկո արհեստանոցում ոսկե ձկնիկ պատրաստելիս հանկարծ զգաց, որ Ռեմեդիոսն արձագանքեց իր կանչին։ Եվ, իրոք, քիչ անց երեխայի ձայն լսելով բարձրացրեց աչքերն ու նրա սիրտը սառույց կտրեց սարսափից. դռան մեջ կանգնած էր վարդագույն շրջազգեստ և սպիտակ կոշիկներ հագած մի աղջիկ։

— Չի կարելի, Ռեմեդիոս,— վերնասրահից ճչաց Ամպարո Մոսկոտեն։— Այստեղ աշխատում են։

Սակայն Աուրելիանոն ժամանակ չտվեց աղջկան, որ ըմբռնի քրոջ խոսքերի իմաստը։ Շրթունքից շղթայով կախված ոսկե ձկնիկը օդում ճոճելով նա ասաց.

— Նե՛րս արի։

Ռեմեդիոսը մտավ արհեստանոց և ձկան մասին մի հարց տվեց, բայց շնչարգելության հանկարծակի բռնկումը Աուրելիանոյին թույլ չտվեց պատասխանել։ Նա ուզում էր իր հոգին պահել շուշանագույն այդ մաշկը, այդ զմրուխտյա աչքերը, այդ ձայնը, որով նա իր յուրաքանչյուր հարցին մի այնպիսի հարգանքով էր ավելացնում «սենյոր» բառը, ասես հարազատ հորն էր դիմում։ Արհեստանոցի անկյունում, սեղանի մոտ նստած Մելքիադեսը խազմզում էր իր անընթեռ-

նելի մորերը։ Աուրելիանոն ատեց նրան։ Հազիվ էր հասցրել առաջարկել Ռեմեդիոսին որպես բշտիկ վերցնել ոսկե ձկնիկը, երբ աղջիկը վախեցավ ու շտապեց հեռանալ արհեստանոցից։ Այդ իրիկուն Աուրելիանոն ընդմիշտ զրկվեց իր զողունի համբերությունից, որի շնորհիվ նա մինչ այդ կարողանում էր սպասել սեպակցությանը։ Նա թողեց աշխատանքը։ Հուսահատական շատ փորձեր արեց կենտրոնանալու, Ռեմեդիոսին վերստին կանչելու անհույս փորձեր շատ արեց, բայց աղջիկն այլևս չէր ենթարկվում ներշնչանքին։ Նա փնտրում էր նրան կարի արհեստանոցում, վարագուրածածկ պատուհաններում, նրա սան շրջակայքում հարևխիդարի վրանմյակում, բայց գտնում էր միայն իր սրտում և այդ պատկերը գեղեցկացնում էր Աուրելիանոյի սարսափելի մենությունը։ Ժամերով նստում էր հյուրասենյակում Ռեբեկայի հետ լսում էր պիանոլայի վալսերը։ Ռեբեկան լսում էր որովհետև այդ երաժշտության տակ էր Պյետրո Կրեսպին պարել սովորեցնում իրեն։ Աուրելիանոն լսում էր այն պարզ պատճառով, որ ամեն ինչ, նույնիսկ երաժշտությունը հիշեցնում էր Ռեմեդիոսին

Տունը լցվել էր սիրով։ Աուրելիանոն իր սերն արտահայտում էր սկիզբ ու վերջ չունեցող ոտանավորներով։ Նա գրի էր առնում դրանք Մելքիադեսի նվիրած կոշտ մագաղաթի վրա լողարանի պատերին, ձեռքերին, և բոլոր այդ բանաստեղծությունների կենտրոնում կերպարանափոխված Ռեմեդիոսն էր. Ռեմեդիոսը շշմեցնող միջօրեի մեջ, Ռեմեդիոսը վարդերի խաղաղ բույրերի մեջ, Ռեմեդիոսը առավոտվա տաք հացի բուրմունքի մեջ՝ Ռեմեդիոսը ամենուր էր, ամեն տեղ։ Ռեբեկան իր սիրուն սպասում էր ամեն օր ժամը չորսին՝ պատուհանի մոտ նստած ասեղնագործելով։ Նա շատ լավ գիտեր, որ փոստը բերող ջորին Մակոնդո է հասնում միայն ամիսը երկու անգամ, բայց և այնպես նա սպասում էր ամբողջ ժամանակ, որովհետև հուսաձում էր թե սխալմամբ փոստը կարող է ժամանել ամեն [illegible]։ Բայց պատահեց ճիշտ հակառակը. մի անգամ ջորին չհայտնվեց սահմանված օրը։ Վշտից խենթացած Ռեբեկան գիշերվա կեսին ելավ անկողնուց ու հուսահատ ինքնասպանի ագահությամբ սկսեց պտղունց պտղունց կլանել այգու հողը՝ վշտից ու

կատաղությունից լաց լինելով, խխունջների խեցիների կտորտանքներով լնդերը պատառոտելով։ Մինչև լուսաբաց փսխում էր։ Նա ընկավ տենդային հուսալքման գիրկը, կորցրեց գիտակցությունը և զառանցանքների մեջ նրա սիրտն անամոթաբար բաց արեց գաղտնիքը։ Զայրացած Ուրսուլան ջարդելով կողպեքը, բաց արեց սնդուկը և ամենախորքում գտավ վարդագույն ժապավենով կապված տասնըվեց բուրավետ նամակ, հին գրքերի էջերի միջև պահված տերևներ, ծաղկաթերթեր և չորացած թիթեռներ, որոնք մատով դիպչելիս վերածվում էին փոշու։

Միայն Աուրելիանոն էր ընդունակ հասկանալու Ռեբեկայի հուսահատության խորությունը։ Այդ երեկո, երբ Ուրսուլան փորձում էր դուրս բերել աղջկան տենդի ճանկերից, Աուրելիանոն Մագնիֆիկո Վիսբալի և Գերինելդո Մարկեսի հետ գնաց Կատարինոյի պանդոկը։ Պանդոկին կցված էր տախտակներով վանդակների բաժանված մի նոր վերնասրահ, որտեղ ապրում էին մեռնող ծաղիկների հոտ ունեցող միայնակ կանայք։ Ակորդեոնահարից և թմբուկ զարկողներից կազմված երաժշտախումբը կատարում էր արդեն մի քանի տարի Մակոնդոյում չերևացող Ֆրանսիսկո Մարդու երգերը։ Երեք ընկերները եղեգնացինի պատվիրեցին։ Աուրելիանոյի հասակակից, բայց կենցաղային հարցերում ավելի թրծված Մագնիֆիկոն և Գերինելդոն ծնկներին նստեցրած կանանց հետ դանդաղ, անշտապ խմում էին։ Թառամած ոսկյա ատամներով մի կին փորձում էր գուրգուրել Աուրելիանոյին։ Բայց տղան հրեց նրան։ Նա հանկարծ զգաց, որ ինչքան խմում, այնքան ավելի հաճախ է հիշում Ռեմեդիոսին, բայց և մեղմանում են հիշողության պատճառած ցավերը։ Հետո Աուրելիանոն սկսեց ճախրել։ Շուտով նկատեց, որ ընկերներն էլ կանայք էլ են ճախրում աղոտ լուսավորված մշուշում — անձև, անկշիռ մարմիններ էին,— և արտասանում են շրթունքներից չարձակվող բառեր, խորհրդավոր նշաններ են անում, որ չէին համապատասխանում ձեռքի շարժումներին։ Կատարինոն ձեռքը դրեց նրա ուսին ու ասաց. «Շուտով տասնմեկը կըխփի»։ Աուրելիանոն շրջվեց, տեսավ ականջի ետև արհեստական վարդ խցկած դեմքի հսկայական ճապաղ մի կին, կորցրեց հիշողությունը, ինչպես մոռացման համաճարակի

ժամանակ, և կրկին ուշքի եկավ բոլորովին անծանոթ սեն-յակում, արդեն հաջորդ առավոտ։ Նրա դիմաց ոտաբոբիկ, գզգզված մեկ տակ շապիկով կանգնել էր Պիլար Տերներան, լամպով լուսավորում էր հյուրի դեմքը ու չէր հավատում աչքերին

— Աուրէլիանո։

Աուրելիանոն մի կերպ պահելով հավասարակշռությունը, բարձրացրեց գլուխը։ Նա չգիտեր, թե ինչպես է այստեղ ընկել, բայց գիտէր, թե ինչ մտադրությամբ, որովհետև սրտի անձեռնմխելի գաղտնարաններում մանկուց էր պահել այդ մտադրությունը։

— Ես էկել եմ, որ քնեմ ձեզ հետ — ասաց նա։

Աուրելիանոյի հագուստը աղտոտված էր՝ ցեխոտ էր փըս-խոտած։ Պիլար Տերներան — հիմա նա ապրում էր միայն իր երկու փոքրիկ տղաների հետ — ոչինչ չհարցրեց։ Ուղեկցեց դեպի անկողին։ Թաց փալասով մաքրեց Աուրելիանոյի դեմ-քը, հանեց շորերը, ինքն էլ մերկացավ և իջեցրեց մոծակնե-րից պաշտպանող սավանը, որպեսզի որդիները եթե զարթ-նեն էլ, ոչինչ չտեսնեն։ Նա արդեն հոգնել էր սպասելուց այն տղամարդուն, որից բաժանել էին հարազատ գյուղում, այն տղամարդկանց, ովքեր վերադարձի խոստումով մեկնել էին ընդմիշտ, անհամար այն տղամարդկանց, ովքեր խաղաթղ-թերի գուշակության անորոշությունից դուրս չհանած այդ-պես էլ չգտան նրա տան ճանապարհը։ Մինչ սպասում էր նրանց, մաշկը կնճռոտվել էր, ստինքները կախ էին ընկել և սրտի կրակն էլ էր մարել։ Պիլար Տերներան մթության մեջ գտավ Աուրելիանոյին, ձեռքը դրեց փորին և մայրական քնքշությամբ համբուրեց նրա վիզը։ «Իմ խեղճ տղա»,— շշնջաց նա։ Աուրելիանոն դողացնում էր։ Հանգիստ ու վըս-տահ առանց հապաղելու, նա ճանապարհ ընկավ տրտմու-թյան ափերից և հանդիպեց կույր, անասնական, թարմ արդուկած սպիտակեղենի հոտ արձակող անծայրածիր մահիճ դարձած Ռեմեդիոսին։ Ճամփա ընկնելիս նա լաց եղավ։ Սկզբում այդ լացը ինքնակոչ, ընդհատ հեկեկոց էր։ Հետո արցունքները ժայթքեցին անզուսպ հոսքով և նա զգաց, թե ինչպես իր ներսում ուռած ու ցավեցնող մի բան պայթեց։ Մատների ծայրով հարդարելով Աուրելիանոյի մազերը, կինը

սպասեց մինչև նրա մարմինն ազատվեց կյանքը թունավորող սև ուժերից։ Հետո միայն Պիլար Տեռներան հարցրեց. «Ո՞վ է նա»։ Եվ Աուրելիանոն խոստովանեց։ Կինը քրքջաց նրա ծիծաղը, որ ժամանակին օդ էր թողնում վախեցած աղավնիներին, հիմա չարթնացրեց նույնիսկ քնած երեխաներին։ «Սկզբում ստիպված պիտի լինես դայակություն անել հարսնացուիդ» — կատակեց նա։ Բայց այդ կատակի մեջ Աուրելիանոն խոր կարեկցանք էլ զգաց։ Երբ նա դուրս եկավ սենյակից այնտեղ թողնելով ոչ միայն իր տղամարդկային արժանիքների նկատմամբ ունեցած կասկածները, այլև ահա քանի ամիս սիրտը ծանրացնող դառը բեռը, Պիլար Տեռներան անսպասելիորեն ասաց.

— Ես կխոսեմ աղջկա հետ և նրան քեզ մոտ կբերեմ սկուտեղի վրա։ Այ կտեսնես։

Նա իր խոստումը կատարեց։ Բայց պահը հարմար չէր, որովհետև Բուենդիաների տանը խաղաղ չէր։ Երբ իմացվեց Ռեբեկայի կրքոտ սիրո պատմությունը, իսկ թաքցնել դա հնարավոր չէր, քանի որ Ռեբեկան ննջի մեջ բղավում էր այդ մասին, Ամարանտան անկարծ հիվանդացավ ջերմախտով։ Նրան էլ էր խայթել սիրո փուշը։ Լոգարանում փակվելով նա անհույս կրքի տառապանքներն արտահայտում էր կրակոտ նամակներում, բայց չէր ուղարկում, բավարարվում էր նրանով, որ թաքցնում էր դրանք իր սնդուկի ամենախոր անկյուններում։ Հազար կտոր եղած Ուրսուլան խնամում էր հիվանդներին։ Ձնալած երկար ու խորամանկ հարցապնդումներին նրան չհաջողվեց պարզաբանել Ամարանտայի տանջող պատճառները։ Վերջապես նա գլխի ընկավ չարդել սնդուկի կողպեքը։ Վարդագույն ժապավենով կապված թարմ շուշաններով ծաղկազարդված արցունքներից դեռ խոնավ նամակներ գտավ, հասցեագրված էին Պյետրո Կրեսպիին։ Կատաղությունից լաց լինելով Ուրսուլան անիծեց այն օրն ու ժամը, երբ վճռեց պիանոլա գնել։ Նա փակեց ասեղնագործության դասերը և առանց մեռելի հայտարարեց սգի նման մի բան, սուգը պիտի շարունակվեր այնքան մինչև աղջիկները թաղեին իրենց հույսերը։ Իր սկզբնական կարծիքը Պյետրո Կրեսպիի մասին փոխած և երաժշտական գործիքների հետ վարվելու նրա վարպետությամբ հիացած Խոսե

Արկադիո Բուենդիայի միջամտությունը գործին չօգնեց։ Ահա թե ինչու երբ Պիլար Տերներան հայտնեց, որ Ռեմեդիոսն ամուսնանալու համաձայնություն է տվել, Աուրելիանոն հասկացավ, որ այդ լուրը միայն կավելացնի ծնողների վիշտը։ Բայց, միևնույն է, նա կճուեց երես-երեսի դուրս գալ հակառակորդին ընդառաջ։ Պաշտոնական բանակցությունների համար հրավիրված Խոսե Արկադիո Բուենդիան և Ուրսուլան ամբողջությամբ լսեցին որդու հայտարարությունը։ Բայց իմանալով հարսնացուի անունը, Խոսե Արկադիո Բուենդիան շառագունեց կատաղությունից։ «Խելառե՞լ ես սիրուց, ինչ է, — որոտաց նա։ — Չորս բոլորդ այդքան սիրուն, պարկեշտ աղջիկներ, իսկ դու մեր թշնամու դստեր հե՞տ ես ուզում պսակվել»։ Սակայն Ուրսուլան հավան էր ընտրությանը։ Նա խոստովանեց, որ Մոսկոտեների յոթ քույրերն էլ գեղեցկությամբ, աշխատասիրությամբ, համեստությամբ, կրթվածությամբ իրենց դուր էին գալիս և գովեց որդուն ողջախոհության համար։ Կնոջ ոգեշունչ գովքից զինաթափված Խոսե Արկադիո Բուենդիան միայն մի պայման դրեց. Ռեբեկան, որի սերը փոխադարձ է, պետք է ամուսնանա Պյետրո Կրեսպիի հետ։ Իսկ Ուրսուլան պետք է ժամանակ գտնի Ամարանտային գավառի գլխավոր քաղաք տանելու, որպեսզի ուղևորությունը և փոփոխությունը օգնեն աղջկան փարատելու հիասթափությունը։ Ռեբեկան հենց իմացավ այս ամենը, իսկույն առողջացավ, փեսացուին հրճվալից նամակ գրեց և, ծնողների համաձայնությունը ստանալով, ինքն էլ փոստ տարավ։ Ամարանտան ցույց տվեց, թե ենթարկվում է ծնողների որոշմանը, բայց հոգու խորքում երդվեց, որ Ռեբեկան մարդու կգնա միայն իր դիակի վրայով։

Հաջորդ շաբաթ օրը Խոսե Արկադիո Բուենդիան հագավ մուգ մահուդե կոստյումը, ցելյուլոիդե օձիքը, թավշակաշվե ճտքավոր կոշիկները, որ նորոգել էր պարահանդեսի կապակցությամբ և գնաց խնդրելու Ռեմեդիոս Մոսկոտեի ձեռքը։ Կոռեխիդորը և նրա կողակիցը ուրախ էին անակնկալ այցելությունից, բայց և անհանգստացան, քանի որ չգիտեին պատճառը։ Իմանալով այցի նպատակը, նրանք ենթադրեցին, որ Խոսե Արկադիո Բուենդիան շփոթել է ապագա հարսի անունը։ Որպեսզի ցրի թյուրիմացությունը, մայրն

անկողնուց բարձրացրեց Ռեմեդիոսին, գրկած բերեց հյուրասենյակ աղջիկը դեռ վերջնականապես չէր արթնացել Նրան հարցրեցին իրո՞ք վճռել էս ամուսնանալ, և նա փնթփնթաց, թե ինքը միայն մի բան է ուզում՝ քնել։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան հասկացավ Մոսկոտե ամուսինների տարակուսանքի հիմնավորվածությունը և տուն դարձավ Աուրելիանոյի հետ բացատրվելու։ Երբ նա ետ եկավ ամուսինները հասցրել էին իրադարձությանը պատշաճ զգեստավորվել, հյուրասենյակում կահույքի որոշ տեղափոխություն էին արել, ծաղկամանները թարմ ծաղիկներով էին լցրել և սպասում էին ավագ դուստրերով շրջապատված։ Իր հիմար վիճակից ու կոշտ օձիքի պատճառած տհաճությունից նեղվելով Խոսե Արկադիո Բուենդիան պնդեց, որ այդ ընտրյալը Ռեմեդիոսն է։ «Բայց դա առողջ բանականությանը հակառակ բան է,— ասաց սրտմտած Ապոլինար Մոսկոտեն։— Բացի նրանից մենք վեց աղջիկ ունենք՝ բոլորն էլ մարդու տալու, յուրաքանչյուրն էլ ուրախությամբ կհամաձայնի դառնալ ձեր լրջմիտ ու աշխատասեր որդու կինը, իսկ Աուրելիանոն ահա, ընտրում է այն միակին, որը դեռ թրջում է տակը»։ Թախծոտ աչքերով, անշատապ շարժվածքով և լավ պահպանված Մոսկոտեի կողակիցը հանդիմանեց ամուսնուն գռեհկության համար։ Մրգահյութ խմելուց հետո Աուրելիանոյի համառությունից հուզված ամուսինները տվեցին իրենց համաձայնությունը։ Սենյորա Մոսկոտեն խնդրեց միայն, որ իրեն հնարավորություն տան խոսել Ուրսուլայի հետ։ Ուրսուլան փնթփնթաց, թե ինչու են իրեն խառնում տղամարդկանց գործերին, բայց իրականում հետաքրքրությունը կրծում էր նրան և հենց հաջորդ օրը հուզվելով ու այդ պատճառով քիչ մախվրած հայտնվեց Մոսկոտեների տանը։ Կես ժամ անց նա վերադարձավ այն տեղեկությամբ, թե Ռեմեդիոսը դեռ չի հասունացել։ Աուրելիանոյի համար դա լուրջ արգելք չէր։ Նա այնքան երկար էր սպասել, որ հիմա պատրաստ էր սպասել որքան անհրաժեշտ է։

Կյանքի խաղաղ ընթացքի վերականգնումը խախտվեց միայն Մելքիադեսի մահով, որին կարծես թե սպասում էին, անսպասելին դեպքի հանգամանքներն էին։ Վերադարձից մի քանի ամիս անց Մելքիադեսի վրա նկատվում էին յառա

վելու նշանները ծերացումը այնքան արագ ու անդարձ էր ընթանում, որ գնչուն շուտով դարձավ մեկը այն պապերից, որոնք սավերների նման սենյակից սենյակ են անցնում՝ ոտքերը հազիվ քարշ տալով և բարձրաձայն հիշելով լավ-լավ ժամանակները. ու ոչ ոք գլուխ չի դնում նման ծերունիների հետ, չեն էլ հիշում մինչև որ մի առավոտ նրանց գտնում են անկողնում մեռած։ Դագեռոտիպությամբ ու Նոստրադամուսի մարգարեություններով հիացած Խոսէ Արկադիո Բուենդիան սկզբում օգնում էր Մելքիադեսին։ Բայց հետո նա ավելի ու ավելի հաճախ էր գնչուին մենակ թողնում, որովհետև գնալով դժվարանում էր շփումը նրա հետ։ Մելքիադեսը կուրացել էր ու խլացել, թվում էր խոսակիցներին շփոթում է այն մարդկանց հետ, որոնց ճանաչել է վաղուց անհետացած պատմական ժամանակաշրջաններում, հարցերին պատասխանում էր տարբեր լեզուների մի անհասկանալի խառնուրդով։ Տան մեջ թափառելով նա միշտ շոշափում էր օդը, թեև իրերի արանքներով շարժվում էր անբացատրելի ճարպկությամբ, ասես օժտված էր նախազգացումների վրա հիմնված կողմնորոշման բնազդով։ Մի անգամ նա մոռացավ հագնել արհեստական ատամները, որ գցել էր մահճակալի մոտ դրված ջրով լի բաժակը և այդ օրից այլևս չօգտագործեց դրանք։ Տունն ընդարձակելիս Ուրսուլան կարգադրեց Աուրելիանոյի արհեստանոցի կողքին մի առանձին կացարան շինել Մելքիադեսի համար՝ տան խլարանցումից աղմուկից հեռու մի սենյակ էր դա՝ լայն, լուսավոր պատուհանով և գրադարակով, որի վրա Ուրսուլան ինքը շարեց ծերունի հնացած, ցեցը կերած գրքերը, հեշտությամբ պատառոտվող անհասկանալի նշաններով գրոտած թղթերը ու արդեն իրենց ցեղին փոքրիկ ծաղիկները բացած ինչ-որ ջրային բույսեր սնող արհեստական ատամների բաժակը։ Նոր կացարանը, ըստ երևույթին, Մելքիադեսի սրտովն էր, նա ճաշասենյակ չէր գալիս այլևս։ Նրան կարելի էր տեսնել միայն Աուրելիանոյի արհեստանոցում, ուր նա մնում էր ժամեր շարունակ, խորհրդավոր խազերով գրոտում էր ժամանակին իր հետ բերած մագաղաթները, որ պատրաստված էին ասես ամուր ու չոր նյութից և ճեղերի էին բաժանվում, ինչպես շերտավոր

խմորը։ Նա հենց արհեստանոցում էր, օրը երկու անգամ, ընդունում էր Վիսիտասիոնի բերած ուտելիքը, այսինքն վերջերս ախորժակ էլ չուներ և ուտում էր միայն բանջարեղեն, որից շուտով բուսակերներին հատուկ վատառողջ մարդու տեսք ստացավ։

Հագից երբեք չհանած հնադարյան բաճկոնակի բորբոսը ներքուստ պատել էր նաև նրա մաշկը, նրանից ինչպես քնած կենդանուց գեշ հոտ էր գալիս։ Բանաստեղծությունների հորինման մեջ ընկղմված Աուրելիանոն ի վերջո դադարեց նկատել գնչուի ներկայությունը, բայց մի անգամ նրա ականջին հասավ Մելքիադեսի փնթփնթոցը։ Աուրելիանոն լարեց ուշադրությունը։ Միակ բառը որ նա կարողացավ առանձնացնել խճճված մութ զառանցանքից, մուրճի հարվածների նման անվերջ կրկնվող «գիշերահավասար», «գիշերահավասար», «գիշերահավասար» բառն էր և մեկ էլ Ալեքսանդր ֆոն Հումբոլդտի անունը։ Ծերուկի հետ մտերմությունը հաստատեց ոսկերչական գործում հորեղբորն օգնող Արկադիոն։ Բավարարելով զրույց սկսելու նրա ցանկությունը, Մելքիադեսը երբեմն իսպաներեն էր խոսում, բայց նրա խոսքերը ոչ մի կապ չունեին շրջապատող իրականության հետ։ Մի երեկո սա կայն գնչուին անակնկալ հուզմունք համակեց։ Կանցնեն շատ տարիներ, և գնդակահարության պատի տակ կանգնած Արկադիոն կհիշի, թե ինչպես ողջ մարմնով դողացող Մելքիադեսը կարդաց մի քանի էջ իր անմատչելի շարադրանքից։ Արկադիոն, իհարկե, ոչինչ չհասկացավ, բայց ինչ լսեց, նման էր մեղեդու վերածված պապի կոնդակի։ Ավարտելով ընթերցումը Մելքիադեսն առաջին անգամ վերջին տարիներին ժպտաց և արտասանեց իսպաներեն «Երբ ես մեռնեմ, թող իմ սենյակում երեք օր սնդիկ այրեն»։ Արկադիոն հաղորդեց Խոսե Արկադիո Բուենդիային այս խոսքերը, և վերջինս ծերուկից փորձեց լրացուցիչ բացատրություն լսել, բայց միայն մի կարճ պատասխան ստացավ «Ես հասա անմահության»։ Երբ Մելքիադեսը գարշահոտություն արձակեց, Արկադիոն նրան ամեն չորեքշաբթի առավոտ սկսեց գետը տանել՝ լողանալու։ Մելքիադեսը մերկանում էր ու ջուրն էր մտնում տղաների հետ, և կողմնորոշման խորհրդավոր զգացողությունը օգնում էր նրան շրջանցելու խոր և

վտանգավոր տեղերը։ «Մենք բոլորս էլ ջրից ենք ծնվել»,— ասաց նա մի անգամ։

Ժամանակն անցնում էր, ծերուկը տանն էր և տանը չէր, նրան տեսան միայն այն գիշեր, երբ նա սրտառուչ ջանասիրությամբ փորձում էր կարգի գցել պիանոլան։ Եվ ամեն չորեքշաբթի էին տեսնում, երբ նա ցամքոցի մեջ փաթաթված չորացած դդմիկը արմավենուց պատրաստված օճառի կտորը թևատակն առած Արկադիոյի հետ գնում էր գետը։ Մի չորեքշաբթի մինչև Արկադիոն կգար Մելկիադեսին գետը տանելու, Աուրելիանոն լսեց ծերուկի մրմնջոցը․ «Ես մեռա զողկերոցքից՝ Սինգապուրի ճահճուտներում»։ Այս անգամ ջուրը մտնելով Մելկիադեսը տեղը [illegible] ու այնտեղ որտեղ պետք էր, նրան գտան հաջորդ օրը միայն, հոսանքն ի վար մի քանի կիլոմետր հեռավորության վրա։ Նա պառկած էր լուսավոր գետախորշի ծանծաղուտում և նրա փորին հավի ծերտ էր կպել։ Վրդովված Ուրսուլայի առարկությունները լսելու տալով — ընչուի մահը նա ավելի դառն էր ողբում քան հոր մահը,— Խոսե Արկադիո Բուենդիան արգելեց դիակը հողին հանձնել։ «Մելկիադեսն անմահ է և ինքն է հայտնագործել հարության բանաձևը» — ասաց նա, թեժացրեց բուրալի կրակը և վրան դրեց սնդիկով լի կաթսան, որ պիտի եռար դիակի կողքին՝ անկենդան մարմինը աստիճանաբար կապույտ պղպջակներով պատելով։ Դոն Ապոլինար Մոսկոտեն համարձակվեց հիշեցնել Խոսե Արկադիո Բուենդիային որ չթաղված խեղդվածը վարակի օջախ է և վտանգներով հղի։ «Հիմարություն է — առարկեց Խոսե Արկադիո Բուենդիան։— Չէ՞ որ նա ողջ է» — Եվ սնդիկի գոլորշիներով դիակի ծխահարումը շարունակեց ուղիղ յոթանասուներկու ժամ։ Այդ ընթացքում [illegible] արձակելով և տունը ապականիչ հոտ ցնելով դիակն արդեն կապտասպիտակավուն բողբոջի նման սկսում էր պայթել։ Միայն այդ ժամանակ Խոսե Արկադիո Բուենդիան թույլ տվեց որ Մելկիադեսին թաղեն, բայց ոչ հենց այնպես, [illegible], այլ հարգ ու կարգով, ինչպես վայել է Մակոնդոյի մեծագույն բարերարին։ Քաղաքի առաջին և ամենաբազմամարդ հուղարկավորությունն էր սա, [illegible] հարյուր տարի անց կգերազանցի։

այն էլ հազիվհազ, Մեծ Մոր[1] հիշատակը մեծարող հուղարկավորման դիմակահանդեսը միայն Գնչուին իջեցրին գերեզմանատան համար հատկացված ամայի մի տարածության մեջ փորված փոսը, իսկ շիրմաքարին գրեցին այն ինչ հայտնի էր՝ անունը «Մելքիադես» Հետո ինչպես կարգն էր, ինն օր շարունակվեց հոկումը։ Օգտվելով բակի իրարանցումից, որ տիրում էր ամբողջ այդ ընթացքում, ուր սուրճ խմելու, զվարճալի պատմություններ փոխանակելու, թղթախաղի էին հավաքվում հարևանները, Ամարանտան հարմար պահ գտավ իր սերը խոստովանեց Պյետրո Կրեսպիին. իտալացին քանի շաբաթ առաջ էր հայտարարել Ռեբեկայի հետ ամուսնանալու լուրը և հիմա կահավորում էր երաժշտական գործիքների ու լարովի խաղալիքների խանութը, որ բաց էր արել այնտեղ, ուր ժամանակին արաբները մանր-մունր զարդարանքներ էին թութակներով փոխանակում։ Այդ տեղը ժողովրդի մեջ հայտնի էր Թուրքերի փողոց անունով։ Պյետրո Կրեսպին, որի փայլուն, ասես լաքած խոպոպները ստիպում էին կանանց հոգոց հանել, Ամարանտային լսեց այնպես, ինչպես լսում են երես առած աղջնակին, որին պետք չէ լրջորեն ընդունել։

— Ես փոքր եղբայր ունեմ — ասաց նա — Շուտով պիտի գա, որ օգնի ինձ խանութում։

Ամարանտան իրեն ստորացած զգաց և խայթող չարությամբ պատասխանեց, որ որոշել է ինչ գնով էլ լինի խանգարել քրոջ ամուսնությունը, եթե հարկ եղավ, նույնիսկ իր դիակը կփռի տան շեմին։ Սպառնալիքից ցնցված իտալացին չդիմացավ գայթակղությանը՝ ամեն ինչ պատմեց Ռեբեկային։ Ահա թե ինչպես եղավ, որ Ուրսուլայի զբաղվածության պատճառով անվերջ հետաձգվող Ամարանտայի ուղևորությունը նախապատրաստվեց մեկ-երկու օրում։ Ամարանտան չհակառակվեց, բայց և Ռեբեկային հրաժեշտ տալիս շշնջաց

— Իզուր հույսեր չկապես։ Թող ինձ աշխարհի ծայրը

[1] Մեծ Մայր — Գաբրիել Գարսիա Մարկեսի «Մեծ Մոր հուղարկավորությունը» պատմվածքի հերոսուհի։ Պատմվածքի գործողությունները կատարվում են Մակոնդոյում

տանեն մեկ է ես կխափանեմ հարսանիքը։ Թեկուզ և քեզ սպանելու գնով։

Ուրսուլայի բացակայությամբ և սենյակներում իր խորհրդավոր գրառումները շարունակող Մելքիադեսի աներևույթ ներկայությամբ տունը թվում էր ավելի մեծ ու դատարկ։ Ռեբեկային հանձնարարված էր հետևել տնտեսությանը, իսկ հնդկուհին փուռն էր տնօրինում։ Երեկոները, երբ նախ նարգոսի թարմ հոտը, հետո նաև Պյետրո Կրեսպին էր հայտնվում անպայման նվերով — լարովի որևէ խաղալիք — հարսնացուն ընդունում էր նրան գլխավոր հյուրասենյակում՝ դիտավորյալ լայն բացելով բոլոր դռներն ու լուսամուտները, որ ոչ մեկին առիթ չտա բամբասելու։ Նախազգուշությունները ավելորդ էին։ պարկեշտ իտալացին նույնիսկ չէր համարձակվում բռնել ձեռքն այն աղջկա, որը պիտի ամենաուշը մի տարի հետո իր կինը դառնար։ Տունը աստիճանաբար լցվեց հրաշալի խաղալիքներով։ Լարովի պարուհիներ, մարզիկ կապիկներ, խնդկատակ-թմբկահարներ, վարգող ձիեր. Պյետրո Կրեսպիի բերած կենդանական այս հարուստ աշխարհը ցրեց Մելքիադեսի մահից հետո Խոսե Արկադիո Բուենդիային կրծող թախիծը և վերադարձրեց նրան այն ժամանակները, երբ ինքը զբաղվում էր ալքիմիայով։ Նա բնակություն հաստատեց փորոտիքները թափած զսպանակներով բանդված, մասերի բաժանված մեխանիզմներով դրախտում և փորձում էր ճոճանակի սկզբունքով հավերժական շարժում հաղորդելով կատարելագործել դրանք։ Ինչ վերաբերում է Աուրելիանոյին, նա լքեց արհեստանոցը և սկսեց փոքրիկ Ռեմեդիոսին գրել-կարդալ սովորեցնել։ Սկզբնական շրջանում աղջիկն իր տիկնիկները գերադասում էր օտար այդ տղամարդուց, որ հայտնվում էր ամեն երեկո և որի մեղքով իրեն կտրում էին խաղալիքներից, լողացնում էին, զուգում զարդարում ու նստեցնում հյուրասենյակում։ Աուրելիանոյի համբերատարությունն ու հավատարմությունը, սակայն, ի վերջո այն աստիճան գրավեցին նրան, որ նա արդեն հաճույքով էր ժամեր շարունակ ուսումնասիրում տառերը, գունավոր մատիտներով նկարում տներ, կովեր՝ փարախում և բլուրների ետև գլորվող դեղին ճառագայթներով խոզոտված կլոր արեգակ։

Դժբախտ էր միայն Ռեբեկան։ Նա չէր կարողանում մո-

ռանալ բրոշ սպառնալիքը։ Ռեբեկան քաջ գիտեր Ամարանտայի բնավորությունը, նրա զուսպ ոգին և սարսափում էր լար վրեժխնդրությունից։ Ժամերով նստում էր լողարանում, ծծում էր մատը և կամքի հուսահատական լարումով կռվում էր ինքն իր հետ, որ զսպի հող ուտելու ցանկությունը։ Տագնապներից փրկվելու համար նա կանչեց Պիլար Տերներային, որ սա գուշակի իր բախտը։ Սովորական անորոշ բարբաջանքից հետո Պիլար Տերներան վերջապես ասաց

— Լավ օր չես տեսնի, քանի դեռ ծնողներդ թաղված չեն։

Ռեբեկայի մարմինը դող ընկավ։ Հեռավոր երազ հիշելու նման նա իրեն փոքրիկ մի աղջկա կերպարանքով տեսավ Բուենդիայի տուն մտնելիս՝ սնդուկով, փայտյա ճոճաթոռով և պարկով, որի պարունակությունն անհայտ էր նրան։ Նա հիշեց ճաղատ պարոնին, որ քաթանե կոստյումով էր, վերնաշապիկի օձիքին ոսկյա գնդասեղ ուներ, և բոլորովին նման չէր խաղաթղթի թագավորին։ Հիշեց շատ երիտասարդ և շատ գեղեցիկ մի կնոջ՝ տաք, բուրավետ ձեռքերով, որոնք ընդհանուր ոչինչ չունեին ասես հոդացավով տառապող փափուկ աղջկա մատների հետ։ Այդ կինը զարդարում էր իր մազերը ծաղիկներով, որպեսզի դուրս գան իրիկնային քաղաքի կանաչ փողոցներում զբոսնելու։

— Ես չեմ հասկանում,— ասաց նա։

Պիլար Տերներան շփոթվեց։

— Ես էլ, բայց այդպես են ասում խաղաթղթերը։

Ռեբեկան այնպես էր անհանգստացած անորոշ գուշակությունից, որ պատմեց եղելությունը Խոսե Արկադիո Բուենդիային։ Վերջինս հանդիմանեց նրան, որ հավատում է դատարկ բաներին, բայց տեղնուտեղն էլ, բոլորից ծածուկ սկսեց քրքրել սնդուկներն ու պահարանները, տեղաշարժել կահույքը, քանդել հատակի տախտակները, որպեսզի գտնի ոսկորներն ամփոփող պարկը։ Որքան հիշում էր, տան վերակառուցումից հետո պարկն աչքովը չէր ընկել։ Բոլորից ծածուկ նա կանչեց որմնադիրներին և նրանցից մեկը խոստովանեց, որ ինքն է պարկը զմռսել ննջասենյակներից մեկի պատի մեջ, որովհետև, ասաց նա, շատ էր խանգարում։ Մի քանի օր շարունակ նրանք ականջները պատերին հպած, ուշադիր լսում էին, մինչև որ վերջապես որսացին ոսկորնե

րի հեռավոր շխկրտոցը։ Անցք բացեցին պատի մեջ ոսկորներով պարկը անվնաս այնտեղ էր։ Հենց նույն օրը պարկը թաղեցին անշիրմաքար գերեզմանում Մելքիադեսից ոչ հեռու և Խոսե Արկադիո Բուենդիան տուն դարձավ թեթևացած խիղճը տանջող այն ծանրությունից, որ թեև կարճ ժամանակով սակայն նույնքան տանջալի էր, որքան Պրուդենսիո Ագիլյարի մասին հիշողությունը։ Խոհանոցով անցնելիս նա համբուրեց Ռեբեկայի ճակատը։

— Գլխիցդ հանիր այդ հիմարությունը — ասաց նա։— Երջանիկ կլինես։

Ռեբեկայի հետ մտերմությունը Պիլար Տերներայի առաջ բացեց տան դռները որ փակել էր Ուրսուլան Արկադիոյի ծննդից հետո Պիլար Տերներան այծերի հոտի նման հայտնվում էր օրվա ուզածդ պահին և լիցքաթափում էր գործունեության իր անհագ ծարավը՝ ձեռք զարկելով տնային ամենադժվար գործերին։ Երբեմն նա արհեստանոց էր մտնում և մի այնպիսի քնքշությամբ ու խնամքով էր օգնում Արկադիոյին մշակելու դագերոտիպի թիթեղները որ ի վերջո, պատանին սկսեց շփոթվել։ Նրա գլուխը պտտվում էր այդ կնոջ ներկայությամբ։ Պիլար Տերներայի տաք մաշկը, նրա ծխահոտը բարձրաձայն ծիծաղը որ բոլորովին տեղին չէր մութ սենյակում շեղում էին տղայի ուշադրությունը, ստիպում անվերջ վրիպել։

Մի անգամ Պիլար Տերներան արհեստանոցում տեսավ ձկնիկներով տարված Աուրելիանոյին արմունկներով կռթնեց սեղանին և հիացմունքով սկսեց հետևել նրա համբերատար ու նրբին աշխատանքին։ Ահա այսպես եղավ Աուրելիանոն համոզվելով որ Արկադիոն հարևան սենյակում է, բարձրացրեց աչքերը և հանդիպեց Պիլար Տերներայի հայացքին որտեղ միտքն ընթերցվում էր այնքան պարզ ասես լուսավորված էր կեսօրվա արևով։

— Դե — ասաց Աուրելիանոն։— Ի՞նչ կա

Պիլար Տերներան կծեց շրթունքը և տխուր ժպտաց։

— Դու ծնվել ես պատերազմի համար,— պատասխանեց նա։— Ուր նշան ես բռնում, այնտեղ էլ խփում ես։

Աուրելիանոն թեթևություն զգաց՝ համոզվելով որ հաստատվեց իր նախազգացումը։ Նա կրկին գլուխը հակեց սե-

ղանին առանց ոչինչ էլ չէր եղել, և նրա ձայնը հնչեց հանգիստ վճռական։

— Ես տեր եմ նրան,— ասաց նա,— Նա իմ անունը կկրի։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան վերջապես հասավ նրան, ինչին ձգտում էր պարուհիներից մեկին միացրեց ժամացույցի զսպանակը և տիկնիկը երեք օր շարունակ պար էր գալիս իր իսկ նվագած երաժշտության տակ։ Այս գյուտը Խոսե Արկադիո Բուենդիային ուրախացրեց ավելի, քան նախկին անհեթեթ ձեռնարկումներից յուրաքանչյուրը։ Նա չէր ուտում։ Չէր քնում։ Ուրսուլայի հովանավորությունից ու հսկողությունից ազատագրված նա թույլ տվեց, որ երևակայությունն իրեն տանի հավերժական անուրջների աշխարհը, որտեղից նա այլևս ի վիճակի չէր դուրս գալ։ Գիշերներն անվերջ նա թափառում էր սենյակներում՝ բարձրաձայն խոսելով, ճգնելով գտնել սայլի խոփի և մարդուն օգտակար շարժվող ամեն ինչի համար ճոճանակի սկզբունքի կիրառումը։ Անքնությունը բացարձակապես քայքայել էր Արկադիո Բուենդիային, և երբ մի առավոտ ննջասենյակ մտավ ձյան նման ճերմակ գլխով և անվստահ կեցվածքով մի ծերունի, նա չճանաչեց Պրուդենսիո Ագիլյարին։ Այո, այդ նա էր։ Վերջապես հյուրի ով լինելը պարզելով և ցնցված այն մտքից, որ մեռելներն էլ են ծերանում, Խոսե Արկադիո Բուենդիան թախծի զիրկն ընկավ։ «Պրուդենսիո,— բացականչեց նա,— ինչպե՞ս գտար մեզ»։ Մեռյալների աշխարհում երկար տարիներ ապրելով ողջերի նկատմամբ կարոտը այնպես էր սրվել, մեկնումեկի հետ շփվելու անհրաժեշտությունը այնքան էր դարձել անհետաձգելի, իսկ մահվան ներսում էլի նոր մահի շունչը այնքան էր սարսափելի, որ Պրուդենսիո Ագիլյարը սկսել էր սիրել ոխերիմ թշնամուն։ Նա վաղուց էր փնտրում Խոսե Արկադիո Բուենդիային։ Հարցուփորձ էր արել Ռիոաչայից ժամանած մեռելներին, Վայյե դե Ուպարից և հովիտից հայտնված հանգուցյալներին, բայց ոչ ոք ոչինչ չգիտեր. չէ՞ որ Մակոնդոն հայտնի չէր մեռածներին, քանի դեռ չէր եկել Մելկիադեսը ու մահվան խայտաբղետ քարտեզների վրա սև կետով չէր առանձնացրել այդ քաղաքը։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան մինչ լուսաբաց զրուցեց Պրուդենսիո Ագիլյարի հետ։ Մի քանի ժամ անց անքնությունից ուժասպառ Խոսե Արկադիո Բուեն-

ցիան մտավ արհեստանոց ու հարցրեց Աուրելիանոյին «Շաբաթվա ո՞ր օրն է»։ Աուրելիանոն պատասխանեց թե «երեքշաբթի է»։ «Ես էլ էի այդպես կարծում,— ասաց խոսե Արկադիո Բուենդիան,— բայց հետո նկատեցի, որ այնուամենայնիվ երեկվա օրը՝ երկուշաբթին, է շարունակվում։ Այսօր էլի երկուշաբթի է»։ Հոր խելառություններին վարժված Աուրելիանոն ուշադրություն չդարձրեց այս խոսքերի վրա։ Հաջորդ օրը խոսե Արկադիո Բուենդիան կրկին հայտնվեց արհեստանոցում։ «Պարզապես դժբախտություն է,— ասաց նա,— նայիր օդին, լսիր, թե ոնց է զրնգում արեգակը ճիշտ և ճիշտ այնպես, ինչպես երեկ էր, հիմա չէ առաջին օրը։ Այսօր էլի երկուշաբթի է»։ Երեկոյան Պյետրո Կրեսպին վերնասրահում հանդիպեց արտասվող խոսե Արկադիո Բուենդիային՝ տգեղ ծերունական լացով նա ողբում էր Պրուդենսիո Ագիլյարին, Մելկիադեսին, Ռեբեկայի ծնողներին, իր հորն ու մորը՝ բոլոր նրանց, ում կարողացել էր հիշել և ովքեր մահվան մենության մեջ էին։ Պյետրո Կրեսպին երկու թաթով լարի վրա քայլող լարովի արջուկ նվիրեց, բայց միևնույն է չկարողացավ կտրել նրան ողբից։ Իտալացին ցանկացավ իմանալ, թե ինչ վիճակում է այն նախագիծը, որի մասին վերջերս է պատմել հարգելի խոսե Արկադիո Բուենդիան՝ ճոճանակով թռչող մեքենայի նախագիծը։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան պատասխանեց, որ նման մեքենա անհնար է ստեղծել, որովհետև ճոճանակն ընդունակ է օդ բարձրացնելու ամեն ինչ, բայց ոչ ինքն իրեն։ Հինգշաբթի խոսե Արկադիո Բուենդիան վերջնականապես հուսահատված նորից արհեստանոց մտավ։ «Ժամանակի մեքենան փչացել է,— համարյա հեկեկալով ասաց նա,— իսկ Ուրսուլան ու Ամարանտան այնքան հեռու են»։ Աուրելիանոն նախատեց հորը, ինչպես երեխային կնախատեն, և խոսե Արկադիո Բուենդիան հնազանդորեն լսեց։ Վեց ժամ շարունակ նա ուշադիր զննում էր իրերը փորձելով որոշել, թե արդյոք չի՞ փոխվել դրանց տեսքը և որպես ապացույց շարժվող ժամանակի, համառորեն փոփոխություն էր փնտրում։ Ողջ գիշեր բաց աչքերով պառկած իր տագնապները հայտնելու համար նա կանչում էր Պրուդենսիո Ագիլյարին, Մելկիադեսին և բոլոր մեռածներին։ Բայց ոչ ոք չհայտնվեց։ Ուրբաթ առավոտյան,

երբ տանը բոլորը դեռ քնած էին, նա էլի սկսեց ուսումնասիրել շրջապատը, մինչև փարատեց ամենավերջին կասկածն իսկ, որ առաջվա նման երկուշաբթի օրն է շարունակվում։ Եվ կատաղի դաժանությամբ իր անհելի ուժը բանեցնելով, դռներից մեկից պոկեց երկաթե նիգը, ջարդուփշուր արեց ալքիմիական սարքերը, դագեռոտիպության փորձասենյակը, ոսկերչական արհեստանոցը՝ անվերջ բղավելով,— կարծես չարք էր մտել նրա մեջ — զանազան բառեր հնչեղ ու հանդիսավոր, բայց և բացարձակապես անհասկանալի լեզվով։ Նա մտադիր էր տան հաշիվները ևս մաքրել, բայց Աուրելիանոն օգնության կանչեց հարևաններին։ Տասը մարդ պետք եղավ Խոսե Արկադիո Բուենդիային գետին գցելու համար, տասնչորս մարդ՝ կապոտելու, քսան մարդ՝ բակի քարշ տալու, հսկա շագանակենու բնից պարաններով կապելու համար։ Նա իր տարօրինակ լեզվով շարունակում էր հայհոյել և բերանից կանաչ փրփուր էր թողնում։ Երբ վերադարձան Ուրսուլան ու Ամարանտան, անձրևից ամբողջովին թրջված, բայց բոլորովին խաղաղված ու անվտանգ Խոսե Արկադիո Բուենդիայի ձեռքերն ու ոտքերը դեռ կապված էին։ Ուրսուլան ազատ արձակեց, արյունոտվելու չափ տրորված նրա դաստակներն ու ոտնակոճերը և թողեց միայն գոտկատեղի պարանը։ Ավելի ուշ նրա համար արմավենուց ծածկ շինեցին, որ պաշտպանվի արևից ու անձրևից։

* * *

Աուրելիանո Բուենդիան և Ռեմեդիոս Մոսկոտեն պսակվեցին մարտյան մի կիրակի, պադրե Նիկանոր Ռեյնի կարգադրությամբ հենց հյուրասենյակում շինված փոքրիկ ծխասեղանի դիմաց։ Մոսկոտեների տանը դա վերջին օրն էր ամբողջ մեկ ամիս տևած այն հուզումների ու տագնապների, որ առաջացրել էր փոքրիկ Ռեմեդիոսի վաղաժամ հասունացումը։ Մայրը նախապես իրազեկ էր պահել նրան այն փոփոխություններին, որ իր հետ բերում է օրիորդական տարիքը, և չնայած դրան, փետրվարյան մի երեկո Ռեմեդիոսը սարսափահար ճչալով խուժեց հյուրասենյակ, ուր ավագ քույրերը զրուցում էին Աուրելիանոյի հետ, ու ցույց տվեց նրանց ինչ-որ մգությամբ լղոզված վարտիքը։ Հարսանիքի

որ նշանակեցին։ Հարսնացուին հազիվհազ հաջողեցին սովորեցնել ինքնուրույն հագնվել-լվացվել ու տնային ամենապարզ հոգսերը հոգալ։ Որպեսզի վերջ տա անկողինը թրջելուն, նրան ստիպեցին միզել տաքացրած աղյուսների վրա։ Մեծ ջանքեր պետք եղան նրան համոզելու, որ սրբություն է ամուսնական մահիճը, որովհետև, երբ տեղեկացրին առաջին գիշերվա մանրամասները, նա այնքան զարմացավ և այնպես հրճվեց, որ պատրաստ էր իմացությունները կիսել պատահած մարդու հետ։ Նա չարչարեց բոլորին, բայց՝ և ծիսակատարության նշված օրը կենցաղային հարցերում քույրերից պակաս գիտակ չէր։ Ռեմեդիոսի ձեռքը բռնած դոն Ապոլինար Մոսկոտեն հրթիռների ճայթյունների և մի քանի նվագախմբերի երաժշտության տակ հարսնացուին դուրս բերեց ծաղիկներով ու դրասանգներով զարդարված փողոց։ Ռեմեդիոսը թափահարում էր ձեռքը և ժպիտով շնորհակալություն հայտնում հարևաններին, որոնք իրենց տան պատուհաններից երջանկություն էին մաղթում նրան։ Սև մահուդե կոստյումով և մետաղյա ճարմանդ ունեցող լաքե կոշիկներով Աուրելիանոն— մի քանի տարի անց հենց այս կոշիկները հագին է կանգնելու գնդակահարության պատի տակ— հարսնացուին դիմավորեց տան շքամուտքի առաջ և ուղեկցեց մինչև ծիսաբեմ։ Նա գունատ էր ու դող էր բռնել կոկորդը։ Ռեմեդիոսը իրեն շատ բնական ու համեստ էր պահում. ինքնատիրապետումը չդավաճանեց նրան նույնիսկ այն պահին, երբ Աուրելիանոն վայր գցեց մատանին, որ փորձում էր հագցնել հարսնացուի մատը։ Հյուրերն իրար անցան, փսփսոց ընկավ շուրջբոլորը, իսկ ասեղնագործած թևքով ձեռքը բարձրացրած, մատնեմատը պարզած Ռեմեդիոսը շարունակեց անվրդով սպասել, մինչև իր փեսացուն ոտքը վրան դնելով կանգնեցրեց դեպի դուռը գլորվող մատանին և ետ եկավ ամբողջովին կարմրած։ Վախենալով, թե ծիսակատարության ընթացքում Ռեմեդիոսը սխալներ թույլ կտա, մայրն ու քույրերը լարվածությունից այնպես հոգնեցին, որ հենց իրենք վրիպեցին՝ հուշելով նրան առաջինը համբուրել փեսացուին։ Հենց այս օրվանից նկատվեցին Ռեմեդիոսի պատասխանատվության զգացումը, բնատուր սիրալիրությունը, ինքնատիրապետումը, հատկանիշներ, որ

դժվար հանգամանքներում միշտ էլ նրան հատուկ են լինելու։ Սեփական նախաձեռնությամբ նա առանձնացրեց հարսանեկան կարկանդակի ամենալավ կտորը և ափսեով ու պատառաքաղով մատուցեց Խոսե Արկադիո Բուենդիային։ Արմավենու ծածկի տակ փայտյա նստարանին կծկված ծեր հսկան, որ կապված էր արևից ու անձրևներից գունատված շագանակենու բնին, շնորհապարտ ժպտաց և բթի տակ անհասկանալի աղոթք մրմնջալով կարկանդակն սկսեց ուտել ձեռքերով։ Մինչև երկուշաբթի առավոտ շարունակվող աղմըկալի խնջույքում միակ դժբախտը Ռեբեկա Բուենդիան էր։ Նրա տոնն էր խափանվել։ Ուրսուլայի համաձայնությամբ Ռեբեկան պիտի պսակվեր այս նույն օրը, սակայն ուրբաթ Պյետրո Կրեսպիին հանձնեցին մի նամակ, որ տեղեկացնում էր նրա մոր մահամերձ վիճակի մասին։ Հարսանիքը հետաձգեցին։ Նամակը ստանալուց մեկ ժամ հետո Պյետրո Կրեսպին մեկնեց գավառի գլխավոր քաղաք, իսկ նրա մայրը Մակոնդո հասավ առանց ուշացման լույս շաբաթ օրվա գիշերը, ու Աուրելիանոյի հարսանիքին երգեց թախծալի մի երգ, որ նախատեսել էր երգել որդու հարսանիքին։ Հինգ ձի փոխելով, այնուամենայնիվ իր հարսանիքին հասնելու մտադրությամբ, Պյետրո Կրեսպին վերադարձավ կիրակի գիշերը, երբ հարսանքավորներն արդեն ոտքի չէին ելել։ Այդպես էլ ոչ մեկին չհաջողվեց իմանալ, թե ով էր գրել չարաբաստիկ նամակը։ Ուրսուլան Ամարանտային հարցաքննությամբ այնքան տանջահար արեց, մինչև աղջիկը լաց եղավ զայրույթից և դեռ չքանդած ծիսարանի առաջ երդվեց, որ անմեղ է։

Պսակադրությունն օրինականացնելու նպատակով դոն Ապոլինար Մոսկոտեն հարևան քաղաքից հրավիրել էր պադրե Նիկանոր Ռեյնին, մի ծերունու, որին դաժանացրել էր իր անշնորհակալ մասնագիտությունը։ Համարյա ուղղակի ոսկորների վրա ձգված մոխրագույն մաշկ ուներ նա և նկատելի դուրս ընկած կլորիկ փոր, իսկ դեմքը, ինչպես պառաված հրեշտակի դեմք, ավելի շատ բարեհոգություն էր արտահայտում, քան բարություն։ Հարսանիքից հետո նա մտադիր էր իր հոտը վերադառնալ, բայց սարսափը համակեց նրան, երբ տեսավ, թե ինչպես են Մակոնդոյի բնակիչները թավալվում մեղքերի մեջ՝ նրանք ենթարկվում էին բնության օրենքներին

միայն չէին կնքում իրենց երեխաներին, չէին նշում եկեղեցական տոները։ Գալով այն մտքին, որ սույն հողը անհապաղ հերկման կարիք ունի, նա վճռեց Մակոնդոյում մնալ էլի մեկ շաբաթ որպեսզի մկրտի թլփատվածներին ու հեթանոսներին օրինականացնի անօրեն կենակցությունները և օրհնի հանգուցյալներին։ Բայց նրան ոչ ոք լսել չէր ուզում։ Նրան պատասխանեցին թե ահա երկար տարիներ առանց քահանայի էլ շատ լավ են ապրում հոգու փրկության բոլոր հարցերը կարգավորում են անմիջականորեն հենց աստծո հետ հաղորդակցվելով և մեղքեր չեն էլ գործում

Դատարկ տեղը քարոզելուց հոգնելով, պադրե Նիկանորը որոշեց ուժերը ներդնել բնական չափսի սրբերի արձաններով և ապակե նկարներով զարդարված աշխարհի ամենախոշոր տաճարի շինարարության գործին, որպեսզի նույնիսկ Հռոմից Մակոնդո գան մարդիկ՝ աղոթելու անաստվածության այս ամենակենտրոնում։ Պղնձյա թասը ձեռքին նա շրջում էր ամենուր և նվիրատվություն էր ժողովում։ Առատորեն էին նվիրաբերում մակոնդոցիները, բայց նա պահանջում էր ավելին որովհետև տաճարը մի այնպիսի զանգ պիտի ունենար, որի ղողանջից նույնիսկ ջրահեղձները ջրի երես ելնեին։ Նա այնպես էր աղերսում, որ շուտով ձայնը կորցրեց, իսկ ոսկորները նվվում էին հոգնությունից։

Մի շաբաթ օր մոտավոր հաշիվ անելով, որ հավաքած գրամը տաճարի դռանն էլ չի բավականացնի, նա հուսահատական վերջին քայլին դիմեց։ Քաղաքային հրապարակում ծիսաբեմ շինել տվեց և կիրակի օրը զանգակը ձեռքին վազ տվեց բոլոր փողոցներով ինչպես համաճարակների ժամանակ, հրավիրելով մարդկանց բացօթյա պատարագի։ Շատերը հետաքրքրասիրությունից եկան։ Մյուսները՝ պարապությունից, երրորդները՝ այն վախից, թե արհամարհանքը իր միջնորդի նկատմամբ աստված կարող է որպես անձնական վիրավորանք ընդունել։ Այսպիսով, առավոտ ժամը ութին քաղաքի բնակչության կեսը հավաքվել էր հրապարակում, ուր պադրե Նիկանորը փող մուրալուց խռպոտած ձայնով ավետարանն էր կարդում։ Պատարագից հետո երբ հավաքվածներն արդեն ցրվում էին, նա ուշադրություն պահանջելով բարձրացրեց ձեռքերը։

— Մի րոպե,— ասաց նա։— Հիմա դուք տեր աստծո անսասան հզորության անառարկելի ապացույցը կտեսնեք։

Պատարագի ընթացքում պադրե Նիկանորին օգնող մանչը թանձր ծխացող շոկոլադով լեցուն մի բաժակ բերեց։ Քահանան մի շնչով կլանեց ողջ հեղուկը։ Հետո փարաջայի թևքից հանեց թաշկինակը, սրբեց շրթները, ձեռքերը կարկառեց իր դիմաց ու փակեց աչքերը։ Եվ հենց այդ պահին պադրե Նիկանորը գետնից բարձրացավ քսան սանտիմետրի չափով։ Փաստարկը խիստ համոզիչ էր։ Մի քանի օր շարունակ քահանան քաղաքում տաք շոկոլադով կրկնում էր իր հրաշքը և ծառայողը պարկի մեջ այնքան փող հավաքեց, որ, ամիս էլ չանցած, սկսվեց տաճարի շինարարությունը։ Ոչ ոք, բացի Խոսե Արկադիո Բուենդիայից, չէր կասկածում, որ պադրե Նիկանորի իրագործած հրաշքը աստվածային ծագում ունի։ Երբ մի առավոտ հերթական համբառնմանը մասնակցելու համար շագանակենու մոտ ամբոխ հավաքվեց, Խոսե Արկադիո Բուենդիան միակն էր, որ անվրդով մնաց, միայն թեթևակի ձգվեց նստարանին ու թոթվեց ուսերը, տեսնելով թե ինչպես է աթոռի հետ գետնից բարձրանում պադրե Նիկանորը։

— Hoc est simplicissimum,— ասաց Խոսե Արկադիո Բուենդիան։ — Homo iste statum quartum materiae invenit[1]

Պադրե Նիկանորը բարձրացրեց ձեռքերը և աթոռի բոլոր չորս ոտքերն էլ միաժամանակ իջան հողին։

— Nego,— առարկեց նա։— Factum hoc existentiam Dei probat sine dubio[2]

Այդ այս կերպ իմացվեց, որ Խոսե Արկադիո Բուենդիայի սատանայական բարբաջանքը լատիներենն է եղել։ Վերջապես հայտնվեց մի մարդ, որ ընդունակ էր բացատրվել նրա հետ և պադրե Նիկանորը վճռեց օգտագործել երջանիկ պատահականությունը՝ հավատով լուսավորելու խաթարված սույն այս բանականությունը։ Ամեն իրիկուն նա

[1] Հասարակ բան է։ Այդ մարդը բացահայտել է նյութի գոյության չորրորդ վիճակը (լատ.)

[2] Ժխտում եմ։ Այս փաստը անառարկելիորեն ապացուցում է աստծո գոյությունը (լատ.)

նստում էր շագանակենու տակ և լատիներեն քարոզներ էր կարդում, սակայն Խոսե Արկադիո Բուենդիան համառորեն չէր ընդունում քահանայի ո՛չ ճարտասանական հնարքները, ո՛չ շոկոլադային համբարձումը և որպես միակ անառարկելի ապացույց, պահանջում էր տեր աստծո դագեռոտիպը. Եվ պատեր Նիկանորը նրա համար սրբապատկերներ ու փառաբանություններ բերեց, նույնիսկ Վերոնիկայի թաշկինակի երեսնկարը, բայց Խոսե Արկադիո Բուենդիան մերժեց այդ ամենը՝ որպես գիտական հիմքից զուրկ, արհեստագործական արհեստի պտուղներ. նա այնքան համառություն դրսևորեց, որ պատեր Նիկանորը նահանջեց առաքելական իր մտադրություններից և այդպես շարունակում էր այցելել ծերունուն զուտ մարդասիրական նկատառումներով. Բայց հիմա էլ Խոսե Արկադիո Բուենդիան նախաձեռնությունն իր ձեռքը վերցրեց և չար-տրամաբանական հենց փաստարկներով փորձում էր խախտել քահանայի հավատը. Մի անգամ պատեր Նիկանորը տուփով շաշկու խաղաքարեր բերեց, վանդակավոր տախտակ և առաջարկեց խաղալ իր հետ, բայց Խոսե Արկադիո Բուենդիան հրաժարվեց որովհետև, ինչպես ինքը բացատրեց, իմաստ չի տեսնում այն պայքարում, որ ընթանում է սկզբունքային հարցերում տարակարծություններ չունեցող հակառակորդների միջև։ Պատեր Նիկանորը, որ շաշկի խաղը մինչ այդ չէր քննարկել նման տեսանկյունից, այդպես էլ չկարողացավ փոխել նրա համոզումը։ Ավելի ու ավելի հիանալով Խոսե Արկադիո Բուենդիայի բանականությամբ, նա հարցրեց, թե այդ ինչպես է պատահել, որ նրան կապել են ծառից։

Hoc est simplicissimum,— պատասխանեց Խոսե Արկադիո Բուենդիան,— կապել են, որովհետև խելագար եմ։

Այդ խոստովանությունից հետո, հանուն իր հավատի անսասանության, քահանան վերջ տվեց վտանգավոր այցելություններին և գլխովին տրվեց տաճարի շինարարությանը։ Ռեբեկան զգում էր, թե ինչպես է իր ներսում վերածնվում հույսը։ Տաճարի կառուցման հետ էր կապված նրա բախտը, սկսած այն կիրակիից, երբ պատեր Նիկանորը իրենց տանը ճաշելիս, հենց սեղանի շուրջ ամբողջ ընտանիքի համար նկարագրեց ապագա ծիսակատարությունների հոյակապու-

թյունը։ «Ամենից շատ Ռեբեկայի բախտը բանեց» — նկատեց Ամարանտան։ Եվ որովհետև այս խոսքերից Ռեբեկան ոչինչ չհասկացավ, Ամարանտան միամիտ ժպիտով բացատրեց.

— Չէ՞ որ դու քո հարսանիքով բաց կանես եկեղեցին։

Ռեբեկան փորձեց արգելել այդ հնարավորության քննարկումը։ Շինարարությունը դանդաղ էր ընթանում, և տաճարը պատրաստ կլիներ ամենաքիչը տասը տարի հետո։ Պադրե Նիկանորը չհամաձայնեց նրա հետ հավատացյալների օրեցօր աճող առատաձեռնությունն առավել լավատեսական հաշվարկների է տրամադրում։ Գժտված բայց և լուռ Ռեբեկան կիսատ թողեց ճաշը, իսկ Ուրսուլան հավանություն տվեց Ամարանտայի գաղափարին ու կառուցումն արագացնելու համար խոստացավ մի նոր, խոշոր գումար հատկացնել։ Պադրե Նիկանորը հայտարարեց էլի նման մի նվիրատվություն, և երեք տարի հետո տաճարը պատրաստ կլինի։ Այդ օրվանից Ռեբեկան ոչ մի խոսք չփոխանակեց Ամարանտայի հետ որովհետև համոզված էր, որ քրոջ արարքն այնքան էլ միամիտ չէր որքան փորձում էր ներկայացնել նա։ «Դեռ շնորհակալ եղիր, որ ես ավելի վատ բան չարեցի — ասաց Ամարանտան դաժան վիճաբանության ժամանակ որ ծագեց նրանց միջև երեկոյան։— Այսպիսով գոնե երեք տարի ես ստիպված չեմ լինի սպանել քեզ»։ Ռեբեկան ընդունեց մարտահրավերը։

Նոր հետաձգման մասին տեղեկանալով Պյետրո Կրեսպին հուսահատվեց, և այս անգամ հարսնացուն ցուցաբերեց իր հավատարմության վերջին ապացույցը «Մենք կփախչենք այստեղից երբ դու ցանկանաս»։ Բայց Պյետրո Կրեսպին զուրկ էր արկածախնդրության կրակից։ Ի տարբերություն նշանածի նա կոռթկուն չէր և հարգում էր տված խոստումը։ Եվ Ռեբեկան հարկադրված ավելի մեղմ միջոցների դիմեց։ Չգիտես որտեղից հայտնված քամին սկսեց հանգցնել հյուրասենյակի լամպերը, և Ուրսուլան մթության մեջ հաճախ էր բռնացնում համբուրվող զույգին։ Շփոթված Պյետրո Կրեսպին նավթի լամպերի որակից էր բողոքում և նույնիսկ օգնեց Ուրսուլային հյուրասենյակում առավել հուսալի, նոր լամպեր կախել։ Բայց այս անգամ էլ նավթն էր պրծնում կամ պլրիչն էր խցանվում, և Ուրսուլան կրկին աղջկան գտնում էր փե-

սացուի ծնկներին նստած և լռում, Ուրսուլան հրաժարվեց դատարկ բացատրություններ լսելու մտքից։ Հնդկահում հանձնարարելով հայր փոխ ալջ հոգսը նա ճոճը նստեց հսկելու նշանածներին հատուկ վճռելով որ թույլ չի տա հիմարացնել իրեն գնա իր ջանքով, սարքներին հնացած խորամանկություններով։ «Եմ դեռ մայրիկ» — ծաղրանքով ասում էր զայրացած Ռեբեկան, տեսնելով թե ինչպես է Պյետրո Կրեսպին կանոնավոր, քան փոխվող այցելությունների ընթացքում հորանջում Ուրսուլան — Երբ նա մեռնի, պիտի պատժվի ահա այս մեղքերի համար»։ Հսկողության տակ երեք ամիս նման սեր վայելելով ամեն օր տաճարի շինարարությամբ հետաքրքրվող Կրեսպին որ այցելիս էլ չէր տեսնում գործի ավարտը, որոշեց փողեր նվիրել հայր Նիկանորին տալ չրավականացնող դրամը։ Ամարանտային այդ լուրը չհուզեց։ Վերնասրահում ամեն երեկո ասեղնագործելու հավաքված ընկերուհիների հետ զրուցելով, նա անվերջ ու նորանոր դավեր էր նյութում։ Հաշվարկումների մեջ սխալը կործանեց նրա մտահղացումներից մեկը՝ Ամարանտայի կարծիքով ամենափայլունը։ Ննջասենյակում լքված կոմոդից, ուր Ռեբեկան հարսանեկան իր շրջազգեստն էր պահում նա պիտի թռցներ նավթալինի գնդիկները և դա պիտի աներ տաճարի կառույցն ավարտելուց երկու ամիս առաջ։ Բայց մոտալուտ ամուսնության շունչը Ռեբեկային այնպիսի անհամբերություն էր հաղորդել, որ նա ցանկացավ պատրաստել իր հանդերձանքը ավելի վաղ քան նախատեսել էր Ամարանտան։ Կոմոդի արկղը քաշելով Ռեբեկան նախ թղթե փաթույթը բաց արեց, հետո կտավը որի մեջ էր ամփոփված զգեստը, և սարսափով տեսավ, որ ցեցը կերել է շրջազգեստի ատլասե գործվածքը, հարսնաքողի ժանյակները և նույնիսկ պսակի թուրինջածաղիկները։ Փոշի էր դարձել այս ամենը։ Թեև նա շատ լավ հիշում էր, որ փաթեթի տակ նավթալինի գնդիկներ էր դրել, այնուամենայնիվ, դժբախտության երևույթն պատահականության մի այնպիսի կնիք էր դրոշմված որ նա չհամարձակվեց մեղադրել Ամարանտային։ Մինչև հարսանիքը մնացել էր ամսից էլ քիչ, բայց Ամպարո Մոսկոտեն հանձն առավ մեկ շաբաթվա ընթացքում կարել նոր շրջազգեստ։ Անձրևային մի օր երբ ճերմակափրփուր ժանյակների շեղջի տակից

Հաղիվ նկատվող կորեխիզորի դուստրը տուն մտավ մի վերջին անգամ փորձելու շրջազգեստը Ամարանտան ընկ մնաց ուշագնաց լինել: Լեզուն կապ ընկավ պաղ քրտինքի մի շիթ վազեց ողնաշարի առվակով: Երկար ամիսներ այս ժամին սպասելով անհոգ թփրտում էր Ամարանտան, որովհետև լավ գիտեր, որ եթե հարսանիքը խափանող մի վերջնական ճար չգտնի, ապա օրհասական պահին պիտի թունավորի Ռեբեկային:

Մինչ Ամպարո Մոսկոտեն համբերատար քարոզների օգնությամբ ու անսահման համբերությամբ ատլասե զրահն էր համարձակում շնչահեղձ լինող Ռեբեկայի մարմնին Ամարանտան մի քանի անգամ սխալվեց գործվածքի հատերը հաշվելիս ծակեց մատը շյուղով, բայց և ահավոր սառնասրտությամբ վճռեց. հարսանիքին նախորդող վերջին ուրբաթ օրը սուրճի բաժակի մեջ լցրած ափիոնի թուրմն է միջոցը: Սակայն որքան անհաղթահարելի, այնքան էլ աննախադեպ մի այլ արգելք անորոշ ժամկետով հետաձգեց հարսանիքը: Ռեբեկայի ու Պյետրո Կրեսպիի պսակադրության նշանակված օրից մի շաբաթ առաջ փոքրիկ Ռեմեդիոսը գիշերվա կեսին արթնացավ տաքից գլուխ թրջված իր իսկ ներսից պոկվող ձայն հիշեցնող ժայթքումից և երեք օր անց մեռավ՝ սեփական արյամբ թունավորված երկվորյակների պտուղն էր փչացել: Ամարանտային խղճի խայթն էր տանջում: Նման գթասրտություն չէր նրա աղերսածը: Ռեմեդիոսն ուրախություն շունչ էր հաղորդել տանը: Նա ամուսնու հետ թեև տեղավորվել էր արհեստանոցի կողքի ննջասենյակում, որ զարդարել էր իր երեկվա մանկության տիկնիկներով ու խաղալիքներով, բայց նրա թրթռուն կենսուրախությունը քարերեր քամու պես ննջասենյակի չորս պատերը ծակելով հասնում էր մինչև բեգոնիաներով պատած վերնասրահ: Տան միակ արարածն էր, որ համարձակվում էր Ռեբեկայի ու Ամարանտայի գժտությունը խաղաղեցնել: Նա նաև հանձն է առել Խոսե Արկադիո Բուենդիային խնամելու դժվարին հոգսը: Ուտելիք էր մատուցում, լողացնում էր նրան օճառած ճիլոպով և հետևում, որ նրա մազերի մորուքի մեջ ոջիլ ու անիծ չհայտնվի: Նորոգում էր կաճկոճը և ամպրոպների ժամանակ արմավենու տերևների վրայից անջրանցիկ բրեզենտ էր փռում: Կյանքի

վերջին ամիսներին նա պարզունակ լատիններենով սկսել էր բացատրվել Խոսե Արկադիո Բուենդիայի հետ։ Երբ ծնվեց Աուրելիանոյի և Պիլար Տեռներայի երեխան՝ որին տուն բերեցին ու ընտանեկան նեղ շրջանում Աուրելիանո Խոսե անունով կնքեցին, Ռեմեդիոսը որոշեց նրան իր ավագ որդին համարել։ Նրա մայրական բնազդը ապշեցրեց Ուրսուլային։ Ինչ վերաբերվում է Աուրելիանոյին, ապա նա Ռեմեդիոսի մեջ գտավ իրեն պակասող սեփական գոյության արդարացումը։ Ամբողջ օրը նա աշխատում էր արհեստանոցում, իսկ Ռեմեդիոսը նրան սուրճ էր մատուցում։ Իրիկունները միասին Մոսկոտեների տուն էին գնում։ Աուրելիանոն ու աները դոմինո էին խաղում, իսկ Ռեմեդիոսը շաղակրատում էր քույրերի հետ և կամ էլ մոր հետ մեծական գործեր քննարկում։ Բուենդիա ընտանիքի հետ ազգակցական կապը Մակոնդոյում ամրապնդեց Ապոլինար Մոսկոտեի հեղինակությունը։ Նա հաճախ էր մեկնում գավառի գլխավոր քաղաք և նրան հաջողվեց համոզել իշխանություններին, որ Մակոնդոյում դպրոց հիմնեն, ուր պետք է դասավանդեր պապի մանկավարժական շնորհքը ժառանգած Արկադիոն։ Հորդորանքներով նա հասավ այն բանին, որ ազգային անկախության օրը տների մեծ մասն արդեն երկնագույն էին ներկված։ Պադրե Նիկանորի թախանձանքով նա Կատարինոյի պանդոկը կարգադրեց տեղափոխել մի խուլ փողոց և փակել տվեց քաղաքամիջի անառականոցները։ Երբ մի անգամ դոն Ապոլինար Մոսկոտեն վերադարձավ գավառի գլխավոր քաղաքից վեց ոստիկանների ուղեկցությամբ և նրանց հանձնարարեց կարգուկանոնի պահպանման հոգողությունը, ոչ ոք նույնիսկ չհիշեց Մակոնդոյում զինված մարդիկ չպահելու նախնական համաձայնությունը։ Աուրելիանոյին դուր էր գալիս աներոջ հետևողականությունը։ «Դու հաստլիկ կդառնաս, ինչպես աներդ» — ասում էին նրան ընկերները։ Բայց արհեստանոցային նստակեցությունից ավելի էին սրվում նրա այտոսկրերը, ավելի փայլուն դառնում աչքերը, իսկ քաշը չէր փոխվում, ինչպես և զուսպ բնավորությունը. ընդհակառակը, բերանի գծագրում ուղիղ մի թել հայտնվեց, որ ծածուկ խոհերի ու անխախտ վճռականության նշան էր։ Աուրելիանոն և նրա կինը երկու ընտանիքներում էլ սիրելի էին, ու երբ Ռե-

մեդիոսը հայտնեց, որ երեխայի է սպասում նույնիսկ Ամարանտան ու Ռեբեկան զինադադար հայտարարեցին, ջանասիրաբար գործելով նորածնի օժիտը. կապույտ բրդից, եթե բան է, տղա ծնվի և վարդագույնից՝ եթե աղջիկ լինի։ Ռեմեդիոսը վերջինն է, որին մի քանի տարի անց պիտի հիշի գնդակահարության պատի տակ կանգնած Արկադիոն։

Ուրսուլան մեծ սուգ հայտարարեց, փակեց բոլոր պատուհաններն ու դռները առանց ծայրահեղ անհրաժեշտության ոչ մեկին տուն չէր թողնում և դուրս գալու իրավունք էլ չկար մի ամբողջ տարով նա արգելեց բարձրաձայն խոսել և այն պատից որի մոտ թաղման օրը Ռեմեդիոսի դագաղն էր դրված կախեց հանգուցյալի սև ժապավենով շրջանակված դագեռոտիպը իսկ դրա տակ՝ անմար կանթեղը։

Կանթեղի կրակը անմար պահող Բուենդիաների հաջորդ սերունդները շփոթմունք էին ապրում մանրածալքերով շրջազգեստ ուրիշակ կոշիկներ հագած, մազերին ժապավեն կապած այդ աղջկա տեսքից նրանց չէր հաջողվում Ռեմեդիոսին և նախատատի մասին իրենց պատկերացումները համատեղել։ Ամարանտան Աուրելիանո Խոսեին իր խնամակալության տակ առավ։ Նա հուսով էր, թե տղան կկիսի իր մենությունը և կթեթևացնի տառապանքը, որ կեղեքում էր դաժանորեն որովհետև կամքից անկախ, բայց և անխոհեմ աղոթքների միջոցով էր ափիոնի թույնը խառնվել Ռեմեդիոսի սուրճին։ Երեկոները ոտնաթաթերի վրա տուն էր մտնում գլխարկին սև ժապավեն կապած Պյետրո Կրեսպին, որպեսզի լուռ տեսակցություն ունենա նախկին Ռեբեկային հիշեցնող ուրվականի հետ. մինչև դաստակները ծածկող թևերով և շրջազգեստ հագին աղջիկն, սև, արյունաքամ եղած լիներ։ Հարսանիքի նոր օր նշանակելու միայն միտքն արդեն սրբապղծություն էր, և նշանդրեքը վերածվեց հավերժական, հանձրացնող կապանքի ու մեկին այլևս չհետաքրքրող սիրո ասես լամպերը փչացնող ու մթության մեջ համբուրվող սիրահարները անվերադարձ մահվան ճանկն էին ընկել։ Հույսը կտրած Ռեբեկան կրկին սկսեց հող ուտել։

Եվ հանկարծ, երբ սգի սկզբից բավական ժամանակ էր անցել և վերնասրահում վերսկսվել էին խալակիր ասեղնագործուհիների նիստերը, շոգ օրվա մեռյալ լռության մեջ,

Ճիշտ ժամը երկուսին ինչ որ մեկը ներս ընկավ ուժով հրեց քրտնոտ որ ողջ տունը երերաց. վերնասրահում նստած Ամարանտային ու նրա ընկերուհիներին էլ սենյակում մատը ծծող Ռեբեկային խոհանոցում աշխատող Ուրսուլային, արհեստանոցում փակված Աուրելիանոյին և յուրին այնպես թվաց թե շինությունը փուլ է գալիս նոր սկսվող երկրաշարժից. Տան շեմին ցցվեց արտասովոր անհասի մի տղամարդ. Նրա քառակուսի ուսերը տեղ չէին անում դռան մեջ. Այդ ցուլի պարանոցից Ամենափրկիչ կույսի սրբապատկերն էր կախված, ձեռքերն ու կուրծքը ամբողջովին ծածկված էին խառնիխուռն դաջվածքով իսկ աջ դաստակը սեղմ օղակված էր պղնձյա թալիսման ապարանջանով. Մաշկը այրված էր ծովի ալիքների աղի քամիներից մազերը կարճ էին ու ցից-ցից ինչպես ջորու բաշ, կզակը վճռական էր, իսկ հայացքը թախծոտ. Նեկվորը ձիու փորքաշից երկու անգամ լայն գոտի էր կապել, պայտած կրունկով երկարաճիտ, խթաններով կոշիկներ էր հագել. Նրա քայլվածքից ամեն ինչ երերում էր ինչպես ստորգետնյա ցնցման ժամանակ. Նա անցավ հյուրասենյակը դահլիճը՝ ձեռքից ցցելով թրթռված խուրջինը և ամպրոպի հարվածի նման թնդեց բեգոնիապատ վերնասրահի լռության մեջ. Ամարանտան և նրա ընկերուհիները պարզապես քար կտրեցին, ասեղներն անշարժացան օդի մեջ. «Բարի օր» — ասաց նա հոգնած ձայնով սեղանին ասեղների առաջ շպրտեց բեռը և շարժվեց դեպի տան խորքը. «Բարի օր» — ասաց նա նեշասենյակից ծիկրակող Ռեբեկային «Բարի օր» — ասաց նա ամբողջին բոլոր հինգ զգայարաններով գործի վրա կենտրոնացած Աուրելիանոյին. Տղամարդը ոչ մի տեղ չէր կանգնում և ուղիղ դեպի խոհանոց և միայն այստեղ կանգ առավ, ավարտելով այն ուղևորությունը, որ սկսել էր աշխարհի հակառակ ծայրից «Բարի օր»,— ասաց նա. Բերանը բաց մի պահ քարացավ Ուրսուլան, հետո, նայելով նեկվորի աչքերին, ճչաց ուրախությունից հեկեկալով նրա վզովն ընկավ. Խոսե Արկադիոն էր. Նա վերադարձել էր նույնքան աղքատ որքան հեռանալիս էր Ուրսուլային հարկ եղավ նույնիսկ երկու պեսո տալ որդուն՝ որպեսզի վճարի ձիավարձը. Խոսում էր իսպաներեն, շաղախելով ծովային ժարգոնը.

Նրան հարցրեցին թե որտեղ էր այդքան ժամանակ, և նա պատասխանեց՝ «Այնտեղ»։ Իրեն հատկացված սենյակում ճոճ կապելով, նա ուղիղ երեք օր քնեց։ Արթնանալով նա ոչնչացրեց տասնվեց պինդ խաշած հավկիթ և գնաց Կատարինոյի պանդոկ, ուր նրա հսկա, հզոր մարմինը իրարանցում առաջացրեց հետաքրքրասիրությամբ համակված կանանց մեջ։ Նա իր հաշվին երաժշտություն և օղի պատվիրեց ներկաների համար և գրազ եկավ հինգ տղամարդու հետ, որ բոլորով միասին չեն կարողանա իր ձեռքը ծալել։ «Դա անհնար է,— ասացին նրանք և համոզվեցին որ շարժել նույնիսկ դժվար է այդ հսկա ձեռքը։— Կախարդական ապարանջան կա վրան»։ Ուժային խաղերին հավատ չընծայող Կատարինոն տասներկու պեսոյով գրազ եկավ, որ Խոսե Արկադիոյին չի հաջողվի տեղից շարժել վաճառասեղանը։ Խոսե Արկադիոն հատակից պոկեց վաճառասեղանը, բարձրացրեց գլխից վեր և փողոց դուրս բերեց։ Ներս բերելու համար տասնմեկ տղամարդ պետք եղան։ Ընտանիքի հետ Խոսե Արկադիոն համարյա չէր շփվում։ Ցերեկը քնում էր, գիշերներն անցկացնում հասարակաց տների թաղամասում։ Երբ մորը հաջողվում էր նրան ընտանեկան սեղանի շուրջ պահել, Խոսե Արկադիոն համընդհանուր ուշադրություն էր գրավում հատկապես հեռավոր երկրների իր արկածները պատմելով։ Խորտակված նավից ճողոպրելով, նա Ճապոնական ծովում երկու շաբաթ մնացել էր տաշեղի պես լողացող մակույկի վրա և սնվել սովից ու արևահարությունից մեռած ընկերոջ մսով։ ծովի ջրի աղած և արևի տակ ապխտած այդ միսը կոշտ էր ու քաղցրավուն էր։ Մի անամպ կեսօր Բենգալյան ծոցում նավարկելիս ճանապարհին, նավի անձնակազմը ծովային վիշապ սպանեց։ Որի փորից դուրս բերեցին խաչակիր ասպետի սաղավարտ ճարմանդներ և զենքուզրահ։ Կարիբյան ծովում նա տեսել էր Վիկտոր Հյուգի ծովահենային նավի ուրվականը, որի առագաստները պատառոտել էին մահվան քամիները, իսկ առագաստափայտերն ու կայմերը կերել էին ծովային ուտիճները, նավը փորձում էր վերադառնալ Գվադելուպայի ափերը, բայց կորստյան էր դատապարտված։ Ուրսուլան հենց այդտեղ սեղանի մոտ լաց եղավ, ասես երկար սպասված բայց այդպես էլ տեղ չհասած նամակներ էր

կարգում, որոնց մեջ Խոսե Արկադիոն պատմում էր իր քաջագործությունների ու արկածները։ «Իսկ մենք, ղավակս, այստեղ այնքան մեծ տուն ենք կառուցել,— հառաչեց նա,— և այնքան ուտելիք ենք թափում խոզերի առաջ»։ Նրան ոչ մի կերպ չէր հաջողվում ըմբռնել, որ գնչուների տարած տղան հաշին կես գոմեշ ուտող հենց այս վայրենին է, որի բաց թողած ուժեղ քամիներից թառամում են տան բոլոր ծաղիկները։ Նույն վիճակում էին և մնացածները։ Ամարանտան չէր կարողանում թաքցնել իր զզվանքը, որ առաջացնում էր սեղանի մոտ գկռտալու Խոսե Արկադիոյի սովորությունը։ Իր ծննդյան գաղտնիքին այդպես էլ անտեղյակ Արկադիոն հազիվ էր կարողանում բանալ բերանը ու պատասխանի ակընկալությամբ պատասխանում համակրանքը շահել ձգտող Խոսե Արկադիոյի հարցերին։ Աուրելիանոն, երբ իր մեջ ջանում էր արթնացնել այն ժամանակները, երբ իրենք քնում էին միևնույն սենյակում, փորձում էր վերակենդանացնել մանկական տարիների մտերմությունը, սակայն բազմաթիվ դիպվածներով ծովային կյանքը ծանրաբեռնել էր նրա հիշողությունը։ Առաջին հայացքից միայն Ռեբեկան էր խելքը թռցրել։ Այն երեկո, երբ Խոսե Արկադիոն անցավ նրա ննջասենյակի դռան մոտով, Ռեբեկան մտածեց, որ Պյետրո Կրեսպին ընդամենը դճնված մի չոփ է այս ցեղարուի համեմատությամբ, որի հրաբխային շնչառությունը լսվում է նույնիսկ տան ամենահեռավոր անկյուններից։ Տարբեր պատրվակներով նա հանդիպում էր նրան։ Մի անգամ Խոսե Արկադիոն անամոթ ուշադրությամբ զննեց նրա մարմինն ու ասաց. «Քույրիկ, դու արդեն կին ես դարձել»։ Ռեբեկան կորցրեց ինքնատիրապետումը։ Սկսեց հող և կիր ուտել անցած օրերի ագահությամբ, և այնպիսի մոլուցքով էր ծծում մատը, որ կոշտուկ առաջացավ։ Նա սննդի մեջ դողալով խելագարության հետևից տալով նա չէր լսում գիշերները, անհամբերությամբ սպասում էր լուսաբացի այն պահին, երբ տունը պիտի ցնցվեր՝ ազդարարելով Խոսե Արկադիոյի վերադարձը։ Մի անգամ պառի օրերին Ռեբեկան, այլևս չդիմանալով, նրա սենյակը մտավ։ Աչքերը բաց Խոսե Արկադիոն մեկ տակ փոխանով մեկնվել էր ճոճում, որ կախված էր առաստաղի գերաններից նավակներն ափին կապող ճոպաններով։ Այդ-

կան ցնցեց այդ հսկայական մերկ մարմինը, և նա նահանջելու ցանկություն զգաց ներսում։ «Ներեցեք, ասաց նա,— ես չգիտեի, որ դուք այստեղ եք»։ Բայց նա խոսեց ցածրաձայն այնպես, որ ոչ ոք չարթնանա։ «Մոտ արի»,— կանչեց Խոսե Արկադիոն։ Ռեբեկան հնազանդվեց։ Երբ աներևակայելի հզորությամբ, փոթորիկ հիշեցնող քայլ և նպատակասլաց մի ուժ թռցրեց նրան կոնքերից բռնած ու երեք հաշվով տկլորացրեց ինչպես մի թռչնակի, Ռեբեկան անբնական լարում գործադրեց, որ չմեռնի։

Երեք օր անց իրիկնային պատարագի ժամանակ նրանք պսակադրվեցին։ Նախօրյակին Խոսե Արկադիոն Պյետրո Կրեսպիի խանութ գնաց։ Իտալացին կիթառի դաս էր տալիս և Խոսե Արկադիոն նրան նույնիսկ չկանչեց մի կողմ, որ ասի ասելիքը։ «Ես ամուսնանում եմ Ռեբեկայի հետ»,— ասաց նա։ Պյետրո Կրեսպին գունատվեց, կիթառը հանձնեց աշակերտներից մեկին ու հայտարարեց, որ դասն ավարտված է։ Երբ նրանք մենակ մնացին երաժշտական գործիքներով և լարովի խաղալիքներով լեցուն խանութում, Պյետրո Կրեսպին ասաց.

— Նա ձեր քույրն է։

— Կարևոր չէ — պատասխանեց Խոսե Արկադիոն

Պյետրո Կրեսպին մաքրեց ճակատը նարդոսի բույր ու ձակող թաշկինակով։

— Բնության հակառակ է,— բացատրեց նա — և դրանից բացի՝ արգելված է օրենքով։

Խոսե Արկադիոն ավելի շատ զզվված էր Պյետրո Կրեսպիի գունատությունից և ոչ թե այս փաստարկներից։

— Թքել եմ բնության վրա — հայտարարեց նա։— Եվ հայտնեցի ձեզ այս ամենը որպեսզի դուք այլևս նեղություն չկրեք և Ռեբեկային էլ հարցեր չտաք։

Բայց Պյետրո Կրեսպիի աչքերում արտասուք նկատելով մեղմացավ։

— Դե լավ լավ — ասաց նա բոլորովին այլ տոնով,— եթե շատ եք հավանել մեր ընտանիքը ահա ձեզ համար մնում է Ամարանտան

Թեև կիրակնօրյա իր քարոզում պադրե Նիկանորը հայտարարեց ի լուր բոլորի, որ Խոսե Արկադիոն և Ռեբեկան եղ-

բայց ոչ մի ուրիշն Արշամ ն յ յ ւ յ ձևերից նրանց այդ քայ-
լը։ Նա այդ ամեն սովորական ընթացքից դուրս՝ առաքական
արգանքի անթույլատրելի առնում։ Լ և էլ Նվաճապակ-
ներյ ֆերապարձան եկեղեցուց, նա արգելեց նրանց ոտք դնել
տան շեմքին։ Ուրսուլայի համար նրանք մեռած էին։ Նրա-
նք գերեզմանատան գծից անդին փորձեցին, բնա-
կարվեցին այնտեղ՝ հետները տանելով միայն Խոսե Արկա-
դիոյի ճոճը, որը մրառամանիկ նրանց միակ ունեցվածքն
էր։ Ամուսնության գիշերը Ռեբեկայի ոտքը խայթեց կոշիկի
մեջ թաքնված կարիճը։ Նրա լեզուն պապանձվեց, բայց դա
չխանգարեց նորապսակներին ամեկայի անցկացնելու։ Ենգը
միայն Հոբեանները սարսափում էին գիշերվա ընթացքում
մինչև ութ իսկ մեռյալ ժամերին մինչև երեք անգամ ամ-
բողջ թաղամասը արթնացնող ճիչերից և աղոթում էին, որ
այդ անզուսպ կիրքը չվրդովի հանգուցյալների հանգիստը։

Միայն Աուրելիանոն էր նորապսակների հոգսը հոգում։ Նա կահկարասի գնեց նրանց համար և փող էր տալիս եր-
բորդ քանի դեռ Խոսե Արկադիոն չէր սթափվել ու չէր սկսել
տան շրջակայքի հողերը մշակել։ Ինչ վերաբերվում է Ամա-
րանտային, ապա նա այդպես էլ չկարողացավ մոռանալ իր
չարությունը Ռեբեկայի նկատմամբ, թեև կյանքը նրան այն-
պիսի բավարարություն էր պարգևել, որի մասին նա չէր էլ
երազել։ Խայտառակ վեճերից դուրս կորցրած Պյետրո Կրես-
պին Ուրսուլայի կամքով ամեն երեքշաբթի շարունակում էր
ճաշել Բուենդիաների տանը՝ համբերատար և արժանապատվորեն
կրելով իր դժբախտությունը։ Ի նշան ընտանիքի նկատմամբ
հարգանքի նա չէր հանում գլխարկին ամրացված սև ժապա-
վենը և մեծ բավականություն էր ստանում տարաշխարհիկ
ընծաներով Ուրսուլային իր համակրանքն արտահայ-
տելով. պորտուգալական սարդին էր բերում, վարդի թերթե-
րից եփված թուրքական մուրաբա, մի անգամ նույնիսկ
մանիլյան գեղեցիկ շալ նվիրեց։ Ամարանտան ուշադիր ու սի-
րալիր էր նրա նկատմամբ։ Կռահում էր իտալացու ցանկու-
թյունները, կարում էր նրա թևքածայրերից դուրս պրծած թե-
լերը, իսկ ծննդյան օրվա առթիվ տասներկու թաշկինակների
վրա ասեղնագործեց Պյետրո Կրեսպիի անվան սկզբնատառե-
րը։ Երեքշաբթի օրերին, ճաշից հետո, երբ Ռեբեկան ասեղ-

նագործում էր վերնասրահում իտալացին նռանդով զվարճացնում էր նրան։ Այդ աղջիկը, որին Պյետրո Կրեսպին երեխա էր համարել միշտ, հիմա կարծես գլուխ լիներ։ Վայելչագեղությունն էր պակասում նրան, բայց դրա փոխարեն նա օժտված էր ծածուկ քնքշությամբ ու զգացմունքների հազվագյուտ նրբությամբ։ Ոչ ոք արդեն չէր կասկածում, որ Պյետրո Կրեսպին Ամարանտայի ամուսնության առաջարկ կանի։ Եվ իրոք, հերթական մի երեքշաբթի նա խնդրեց աղջըկան իր կինը դառնալ։ Ամարանտան չընդհատեց աշխատանքը։ Համբերեց մինչև սառչեն շիկացած ականջները և ձայնին հանդիստ վստահ հասուն մարդու էրանգ հաղորդելով, ասաց

— Անշուշտ համաձայն եմ, Կրեսպի — ասաց նա — բայց միմյանց ավելի լավ ճանաչելուց հետո։ Շտապելը գործին օգուտ չի տա։

Ուրսուլան շփոթվեց։ Թեև հարգում էր Պյետրո Կրեսպիին, բայց և չէր հասկանում, թե բարոյականության տեսանկյունից լա՞վ է թե վատ նրա որոշումը, չէ՞ որ նա երկար ժամանակ Ռեբեկայի հետ էր նշանված։ Ի վերջո, նա իտալացու առաջարկն ընդունեց առանց որևէ գնահատականի, որպես կատարված իրողություն, որովհետև ոչ ոք չէր կիսում նրա մտահոգությունները։ Ընտանիքի գլուխ կանգնած Աուրելիանոն խորհրդավոր ու կտրուկ իր հայտարարությամբ էլ ավելի խառնեց մոր հոգին,

— Հիմա հարսանիքների ժամանակ չէ։

Այս խոսքերը,— դրանց իմաստը Ուրսուլային հասավ ամիսներ անց միայն,— միակ անկեղծ կարծիքն էր, որ այդ պահին կարող էր հայտնել Աուրելիանոն ոչ միայն հարսանիքների, այլև ուզածդ խորհրդածության կապակցությամբ։ Բացառությամբ՝ պատերազմի։ Գնդակահարության պատի տակ կանգնած նա այդպես էլ չի կարողանա որոշակի բացատրել, թե ինչպես հյուսվեց իրեն այստեղ հասցնող աներևույթ, բայց և անխուսափելի պատահականությունների շըղթան։ Ռեմեդիոսի մահը նրան ավելի քիչ ցնցեց, քան սպասում էր։ Առաջացրեց խուլ կատաղություն միայն, որ աստիճանաբար լուծվեց խաբված հույսերի ձանձրալի ու ծույլ զգացողությունների մեջ։ Նման զգացում նա ունեցել էր նաև

այն օրերին, երբ վճռել էր Հրաժարվել կանանցից։ Նա տարօ-վեց ոսկերչությամբ, բայց պաշտպանեց անհրաժեշտ հետ զոհերն խաղաղ ստրկությունը։ Այդ խումբն մեջ Հրաշք իշխնա-յին գրողները ամբողջացրին ազատագրական քաղաքակրթու-թյունը՝ ձևերից դուրս Սուրբինյանն, առում էր նրան-ցին Աղայինար Մոնտեանն։ Նա գիտեր մեջ հզոր ունեմ, որին ստեղծում է ինքը՝ Ընդունելություններից չի տալ կարե-կինները, Վերնակյան ու գործունեությունից Մոկինյա վերադարձավ՝ երկրի քաղաքական քննակոլ մտածողական։ Լիբերալները պարտադրված էին գաղտագիծ առանձնահերձեր։ Բանի որ Սուրբինյանն այլ համանակ դոռ մատներգրում ունենա պաշտպանաթևերին և հերթ սեխերի մասին, անհրը հա-մառու լայնաթևերով տիրված էր պարզաբանել երկու կա-ռակցությունների միջև եղած տարբերությունը։ Լիբերալները, ասում էր նա, հասուններ են դեղձ մարդիկ, որոնք ուզում են կախել քաղաքներին, քաղաքացիական ամուսնությունների ու բռնությունների կարգ են ուզում հաստատել, իրավա-հավասարություն են քարոզում օրինական և այդօրինի երե-խաների միջև և գիրավոր հասավարությունը տապալելով։ Հայրենիքը մեր ... անխլով փորձում են երկիրը հաշակել միությունն է հեղափոխության սրանց, պահպանողականները նրանք են, որոնք կատավարման սանձերը տալցել են առեծ Աստծուց, որոնք կարգուղում են հանուն հասարակական կա-յուն կարգի ու քրիստոնեական բարոյականության, պաշտում են Քրիստոսին իշխանության սկզբունքը և չեն ցանկանում թույլ տալ, որ երկիրը անդամահատեն։ Մարդկային զգաց-մունքներից ելնելով Ուրբինյանն համակրում էր լիբերա-ներին, երբ նրանք բաշխադրանում էին ապօրինի երեխաների իրավունքները, բայց չէր հասկանում անհրաժեշտությունը այնպիսի ծայրահեղության, ինչպիսին պատերազմն էր՝ անօրոշ անհեթեթ ինչ-ինչ բաների համար։ Ընտրություն-ների օրերին քաղաքական կրքերից բացարձակապես զուրկ քաղաքում գինվորներ ունենալու անհրաժեշտ ցանկությունը նրան լափազանց թվաց Սերժանտի գլխավորությամբ վեց զինվորները ոչ միայն անմիջապես ժամանեցին այլև տնից տուն անցան, բռնագրավեցին որսորդական հրացանները, մաչետաները, նույնիսկ խոհանոցային դանակները, հետո

քսան տարեկանից բարձր տղամարդկանց պահպանողական-ների թեկնածուների անուններով երկնագույն և լիբերալների թեկնածուների անուններով վարդագույն թղթեր բաժանեցին։ Շաբաթ, ընտրությունների նախօրեին դոն Ապոլինար Մոսկոտեն անձամբ հրապարակեց կեսգիշերից սկսած մինչև քառասունութ ժամ ոգելից խմիչքների վաճառքի արգելման հրամանը։ Արգելվում էր նաև երեք հոգուց ավելի խմբերի հավաքույթները, եթե նրանք նույն ընտանիքի անդամներ չեն։ Ընտրությունները խաղաղ անցան։ Կիրակի ժամը ութին հրապարակում դրվեց փայտե քվեատուփը, որ հսկում էին վեց զինվորներ։ Քվեարկությունը բացարձակապես ազատ էր, դրանում համոզվեց Աուրելիանոն, որ համարյա ամբողջ օրը կանգնած էր աներոջ կողքին, կորեխիդորը հետևում էր, որ ոչ ոք մեկից ավելի ձայն չտա։ Ժամը չորսին թմբկազարկը ազդարարեց ընտրության ավարտը և դոն Ապոլինար Մոսկոտեն քվեատուփը կնքեց իր իսկ ստորագրությունը կրող պիտակով։ Երեկոյան Աուրելիանոյի հետ դոմինո խաղալիս, նա կարգադրեց սերժանտին պոկել կնիքը և հաշվել ձայները։ Վարդագույն թերթիկները համարյա այնքան էին, որքան երկնագույնները, բայց սերժանտը թողեց միայն տասը վարդագույն և ավելացրեց երկնագույնները։ Հետո քվեատուփը նոր պիտակով կնքեցին ու հաջորդ օրը, լույսը բացվելուն պես գավառի գլխավոր քաղաքը տարան։

«Լիբերալները կպատերազմեն»,— ասաց Աուրելիանոն։ Դոն Ապոլինար Մոսկոտեն նույնիսկ գլուխը չբարձրացրեց։ «Եթե կարծում ես, թե թերթիկները փոխս գցելու պատճառով այդ սխալվում ես,— առարկեց նա։— Նրանք չեն կարող բողոքել, որովհետև քվեատուփում վարդագույն թերթիկներ մնացին»։ Աուրելիանոն իր համար պարզեց օպոզիցիոն կուսակցության անհարմար վիճակը։ «Եթե ես լիբերալ լինեի,— նկատեց նա,— կպատերազմեի հենց այս թերթիկների նենգափոխման պատճառով»։ Աները նրան նայեց ակնոցի վերևից։

— Է՜ Աուրելիանո,— ասաց նա,— եթե դու լիբերալ լինեիր, պարզ չէ՞, որ չէիր տեսնի թերթիկների փոփոխումը։ Փեսա չէ, ով ուզում ես եղիր։

Քաղաքում զայրույթ առաջացրեց ոչ թե ընտրության ար-

դյունքը այլ այն, որ զինվորները հրաժարվեցին վերադարձնել բռնագրաված դանակներն ու որսորդական հրացանները։ Կանայք խնդրեցին Աուրելիանոյին, որ նա աներոջից գոնե խոհանոցի դանակները վերցնի։ Ապոլինար Մոսկոտեն հայտնեց նրան, որ բռնագրաված զենքը որպես իրեղեն ապացույց լիբերալների պատերազմի նախապատրաստության, զինվորները տարել են գավառի գլխավոր քաղաք։ Այդ հայտարարության լկտիությունը ցնցեց Աուրելիանոյին։ Նա ոչինչ չասաց, բայց մի երեկո ընկերական շրջանում, երբ քննարկում էին խոհանոցային դանակների պատմությունը, և երբ Գերինելդո Մարկեսը ու Մագնիֆիկո Վիսբալը հարցրեցին նրան, թե ով է ինքը՝ լիբերա՞լ, պահպանողակա՞ն, Աուրելիանոն վայրկյան իսկ չերկմտեց։

— Եթե անպայման պետք է լինել այս կամ այն, ապա ես լիբերալ եմ, որովհետև պահպանողականները սրիկաներ են։

Հաջորդ օրը ընկերների հորդորանքով նա այցելեց բժիշկ Ալիրիոյին, իբր բուժելու տնքացող լյարդը։ Աուրելիանոն ո՛չ պատկերացում չուներ, թե ինչի համար է այդ կեղծիքը։ Բժիշկ Ալիրիո Մակոնդո էր եկել մի քանի տարի առաջ՝ իր հետ բերելով անհամ հաբերի անսպառ պաշար և բժշկական, բոլորի համար անըմբռնելի «սեպը սեպով են հանում» նշանաբանը։ Սակայն Նոգերան միայն ցույց էր տալիս, թե բժիշկ է։ Անհաջողակ բժշկի անմեղ դիմակի տակ ահաբեկիչ էր թաքնված։ Նրա բարձր սռնապանները թաքցնում էին ոտնակոճերին դաջված հնգամյա տաժանակրության շղթաների հետքերը։ Իր համար ամենաատելի զգեստը՝ փարաջան հագած նա Կյուրասաո փախավ բանտից, ուր ընկել էր միութենականների առաջին խռովությունից հետո։ Երկարաձգվող տարագրության վերջում, ոգևորված բարի լուրերով, որ Կարիբյան ծովի բոլոր կղզիներից Կյուրասաո էին բերում քաղաքական վտարանդիները, նա մաքսանենգների երկկայմ առագաստանավով Ռիոաչա հասավ՝ զինված մաքուր շաքարից պատրաստված հաբերով և Լայպցիգի համալսարանի դիպլոմով, որ ինքն էր իր ձեռքով կեղծել։ Ռիոաչայում նա նույնիսկ լաց եղավ հիասթափությունից։ Նախընտրական մշուշում հույսերը ինքնագոհության սառույցով էին պատել միութենականներին, որոնցից յուրաքանչյուրին վտարանդիները ներ-

հայացրել էին որպես պայթելու պատրաստ մի մի վառոդի շտեմարան։ Անհաջողությունից ընկճված և երազելով լուռ ապահով մի անկյուն, ուր կարելի է հասնել օր-ծերության, կեղծ հոմեոպաթը թաքնվեց Մակոնդոյում։ Արդեն մի քանի տարի նա բնակվում էր քաղաքային հրապարակից ոչ հեռու գտնվող տան, ամբողջովին հաբերի սրվակներով լցված փոքրիկ ու նեղ սենյակում ապրում էր այն անհույս հիվանդների հաշվին, որոնք բոլոր դեղամիջոցները փորձարկելուց ձանձրացած հիմա մխիթարվում էին շաքարե գնդիկներով։ Քանի դեռ Ապոլլինար Մոսկոտեն ձևական իշխանություն էր, բժշկի ագիտատորական հակումները մնում էին չօգտագործված։ Իր ողջ ժամանակը նա վատնում էր հիշողությունները քրքրելով և աստմայի դեմ պայքարելով։ Մոտալուտ ընտրությունները նրա համար դարձան ուղեցույց թել, որից բռնած նա կրկին հասավ իշխող կարգերը խորտակելու կծիկին։ Քաղաքականապես անհաս երիտասարդության հետ կապեր հաստատելով, նա գաղտնի ու համառ, կատաղի ու հրահրիչ քարոզչություն ծավալեց։ Քվեատուփում հայտնված վարդագույն թերթիկներից շատերը, որ դոն Ապոլլինար Մոսկոտեն համարում էր ջահելության հատուկ թեթևամտության արգասիք, Նոգերայի ծրագրի մի մասն էր միայն։ Նա էր պարտադրել իր աշակերտներին քվեարկել, թող համոզվեն, որ ընտրությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ խեղկատակություն։ «Միայն բռնությունը կհաղթի»,— ասում էր նա նրանց։ Աուրելիանոյի ընկերների մեծ մասը տարված էր պահպանողական կարգերը ոչնչացնելու գաղափարներով, բայց ոչ մեկը չէր համարձակվում սիրտը բացել նրա առաջ, և այդ վախը ավելի շատ Աուրելիանոյի ծածկամիտ խուսափողական խառնվածքից էր սնվում, քան կոռեխիդորի հետ ունեցած նրա բարեկամական կապերից։ Եվ դրանից բացի հայտնի էր բոլորին, որ Աուրելիանոն աններող ցուցումով քվեատուփ էր գցել կնագույն թերթիկ։ Այսպիսով, սոսկ պատահականությունը բացահայտեց նրա քաղաքական համակրանքը և դրա հետաքրքրասիրության համար նա կատարեց այդ խելագար քայլը. գնաց բժշկի մոտ՝ գանգատվելու մի ցավից, որ երբեք չէր ունեցել։ Սարդոստայնի ու քաֆուրի հոտերով խողանոցի նման աղոտ սենյակում նա տեսավ պառաված իգուանի հի-

շեցնող մեկին, որի թոքերը սուլոց էին արձակում արտա-
շնչելիս։ Ոչինչ չհարցնելով, բժիշկն Աուրելիանոյին լուսա-
մուտի մոտ տարավ և զննեց նրա ստորին կոպի ներսը։ Ի-
ւր։ «Այդտեղ չի ցավում — ասաց Աուրելիանոն, ինչպես սո-
վորեցրել էին։ Հետո մատների ծայրերով լյարդը սեղմեց ու
ավելացրեց — Ահա այստեղ է ցավում ու ցավն ինձ քուն
չի տալիս»։ «Միևնույնն առանց այն էլ արևոտ է» պա-
տըրվակով բժիշկ Նոգերան փակեց լուսամուտը և ամենա
պարզ բառերով բացատրեց Աուրելիանոյին, թե հայրե-
նասերն ինչու է պարտավոր սպանել պահպանողականներին։
Մի քանի օր շարունակ Աուրելիանոն Նոգերայի տված սրվա-
կը պահում էր վերնաշապիկի գրպանում։ Երկու ժամը մեկ
հանում էր գրպանից, ափին թխկթխկացնելով երեք հաբ էր
դուրս բերում և երեքն էլ միասին բերանը դցում ու լեզվին
առած դանդաղ ծծում էր շաքարահյութը։ Դոն Ապոլինար
Մոսկոտեն ծաղրում էր նրա հոմեոպաթության հավատը, իսկ
դավադրության մասնակիցները Աուրելիանոյին իրենց մար-
դը համարեցին։ Դավադրության մեջ էին ներքաշված Մակոն-
դոյի համարյա բոլոր հնաբնակների որդիները, որոնցից ոչ
մեկը սակայն կարգին չգիտեր, թե որն է իրենց անելիքը։
Երբ բժիշկը որպես գաղտնիք ծանոթացրեց գործողություն-
ների իր ծրագրին, Աուրելիանոն հրաժարվեց խմբից։ Բժշկի
մտահղացումները նրան ցնցեցին։ Թեև նա այդ ժամանակ
գիտակցում էր պահպանողականների ոչնչացման անհրաժեշ-
տությունը, Ալիրիո Նոգերան անհատական ահաբեկման
կողմնակից էր։ Ըստ նրա ծրագրի համաձայնեցված անհա-
տական ահաբեկումները մի միասնական, համազգային հար-
ված պիտի կազմեին և պիտի ոչնչացնեին պետական բոլոր
պաշտոնյաներին իրենց ընտանիքների ու հատկապես ե-
րեխաների հետ միասին, այդպիսով պահպանողականների
սերմն իսկ չմնար երկրի երեսին։ Դոն Ապոլինար Մոսկոտեն,
նրա կինը և վեց դուստրերը, բնականաբար, իրենց տեղը
ունեին ցուցակում։

— Դուք լիբերալ էլ չեք — առանց դեմքն այլայլելու ասաց
Աուրելիանոն բժշկին։— Դուք պարզապես մսագործ եք։

— Այդ դեպքում — պատասխանեց բժիշկը նույնպես ան-

վրդով — վերադարձրու սրվակը։ Դրա պետքն այլևս չունես։

Միայն կես տարի անց Աուրելիանոյին հայտնի դարձավ, որ բժիշկն իրեն համարել էր գործի համար անհուսալիորեն անպիտան, թույլ բնավորության և ճգնաժամային որոշակի հակումների տեր զգայացունց անհաջողակ։ Ընկերները փորձեցին ահ տալ Աուրելիանոյին, երկյուղելով, թե նա կմատնի դավադրությունը։ Աուրելիանոն հանգստացրեց նրանց՝ ինքը ոչ մեկին ոչ մի բառ չի հայտնի, բայց այն գիշեր, երբ կփորձեն կոտորել Մոսկոտեի ընտանիքը, տան շեմին կհանդիպեն իրեն։ Նրա վճռականությունը այնպիսի տպավորություն գործեց դավադիրների վրա, որ նրանք անորոշ ժամանակով հետաձգեցին ծրագրի իրագործումը։ Հենց այս օրերին Ուրսուլան որդու մոտ եկավ Պյետրո Կրեսպիի և Ամարանտայի ամուսնության շուրջ խորհրդակցելու, և Աուրելիանոն պատասխանեց, որ հիմա հարսանիքների ժամանակ չէ։ Արդեն մի շաբաթ Աուրելիանոն անդրջրհեղեղյան մի ատրճանակ էր պահում ծոցում։ Նա ուշադիր հետևում էր ընկերներին։ Նա հիմա ճաշից հետո սուրճ էր խմում Խոսե Արկադիոյի և Ռեբեկայի արդեն փոքրիշատե կարգավորված տանը, իսկ երեկոյան վեցից հետո աներոջ հետ դոմինո էր խաղում։ Առավոտները նախաճաշելիս նա զրուցում էր բարձրահասակ պատանի դարձած Արկադիոյի հետ և նկատում, որ նա օրեցօր ավելի ու ավելի էր հրճվում անխուսափելի պատերազմի մոտեցող շնչից։ Իր դպրոցում, որտեղ հազիվ խոսող երեխաների կողքին նստում էին նաև ուսուցչից մեկ տարով մեծ տղաներ, Արկադիոն վարակվեց լիբերալիզմի տենդով։ Նա ճամարտակում էր այն մասին, որ հարկավոր է պատին դեմ անել պապը Նիկանորին, եկեղեցին դպրոց դարձնել, հռչակել սիրո ազատություն։ Աուրելիանոն փորձում էր չափավորել նրա պոռթկումները։ Խորհուրդ էր տալիս ողջամիտ և զգուշավոր լինել։ Բայց Արկադիոն չէր լսում Աուրելիանոյի խորհուրդները և հրապարակավ մեղադրեց նրան թուլամորթության մեջ։ Աուրելիանոն սպասում էր։ Վերջապես դեկտեմբերի առաջին օրերին արհեստանոց խուժեց տագնապահար Ուրսուլան։

— Պատերազմ է սկսվել։

Իրականում պատերազմը երեք ամիս առաջ էր սկսվել: Ամբողջ երկրով մեկ ռազմական դրություն էր հայտարարված: Մակոնդոյում այդ մասին միայն դոն Ապոլինար Մոսկոտեն գիտեր, բայց զգուշանում էր լուրը կիսել նույնիսկ կնոջ հետ, քանի դեռ չէր ժամանել զինվորական ջոկատը, որ հրաման ուներ քաղաք ներխուժել անակնկալ: Զինվորներն եկան անաղմուկ, դեռ լույսը չբացված, երկու թեթև հրանոթներով, որ ջորիներն էին բարձ տալիս և զբաղեցնելով դպրոցը՝ դարձրին զորանոց: Երեկոյան ժամը վեցը հայտարարվեց պարետային ժամ: Բոլոր տներում խուզարկեցին ավելի խիստ քան առաջին անգամ և բռնագրավեցին նույնիսկ գյուղատնտեսական գործիքները: Բժիշկ Նոգերային անմիջապես դուրս բերեցին տնից, հրապարակում կապեցին ծառից ու առանց դատ ու դատաստանի գնդակահարեցին: Պադրե Նիկանորը զինվորականների վրա փորձեց ազդել համբառնման իր հրաշքով, բայց զինվորներից մեկը խզակոթով խփեց նրա գլխին: Լիբերալների հուզումը մարեց և վերածվեց սարսափահար լռության: Ինքն իր մեջ ամփոփված սփրթնած Աուրելիանոն ընկերոջ հետ շարունակում էր դոմինո խաղալ: Նա հասկացել էր, որ դոն Ապոլինար Մոսկոտեն կրկին ձևական իշխանություն է դարձել, թեև հռչակվել էր քաղաքացիական ու ռազմական կառավարիչ: Որոշումներ էր արձակում միայն կայազորի պետ կապիտանը, որը հասարակական կարգի պաշտպանների կարիքը հոգալու համար ամեն առավոտ մի նոր, արտակարգ հարկ էր հորինում: Նրա հրամանով չորս զինվոր հենց փողոցում խզակոթերով սպանեցին մի կնոջ, որին կատաղած շուն էր կծել: Քաղաքը գրավելուց երկու շաբաթ անց կիրակի օրը Աուրելիանոն մտավ Գերինելդո Մարկեսի տուն և իրեն հատուկ զգուշավորությամբ դառը սուրճ խնդրեց: Երբ խոհանոցում երկուսով մնացին, Աուրելիանոյի ձայնը փոխվեց, դարձավ ազդու: «Նախապատրաստիր տղերքին,— ասաց նա:— Կռվելու ենք»: Գերինելդո Մարկեսը հավատաց նրան:

— Ի՞նչ զենքով,— հարցրեց նա:

— Նրանց,— պատասխանեց Աուրելիանոն:

Երեքշաբթի գիշերը իրագործվեց խելացնորության սահման համարձակ ռազմական մի գործողություն. դաշնակն-

թով, երկաթե սրված կտորներով զինված երեսունը լրացրած քանամեկ ջահելներ, Աուրելիանո Բուենդիայի գլխավորությամբ անակնկալի բերեցին կայազորին, բռնագրավեցին հրացանները և հրապարակում գնդակահարեցին կապիտանին ու այն չորս զինվորներին, որոնք տանջամահ էին արել անմեղ կնոջը։

Այդ գիշեր, երբ հրապարակում դեռ չէին լռել համազարկերը, Արկադիոն նշանակվեց Մակոնդոյի քաղաքացիական և ռազմական կառավարիչ։ Ապստամբներից ամուսնացածները մինչ բախտի քմահաճույքին թողնելը հազիվ հասցրեցին հրաժեշտ տալ իրենց կանանց։ Լուսաբացին Աուրելիանոյի ջոկատը, ահաբեկումից ազատագրված բնակիչների ցընծալի ողջույնների ուղեկցությամբ, հեռացավ Մակոնդոյից, որպեսզի միանա ըստ վերջին հաղորդագրությունների դեպի Մանաուրե շարժվող հեղափոխական գեներալ Վիկտորիո Մեդինայի զորքերին։ Հեռանալուց առաջ Աուրելիանոն դոն Ապոլինար Մոսկոտեին դուրս բերեց պահարանից։ «Մի հուզվեք, աներս,— ասաց նա։— Նոր իշխանությունը երաշխավորում է ձեր և ձեր ընտանիքի անձեռնմխելիությունը»։ Դոն Ապոլինար Մոսկոտեն մեծ դժվարությամբ գլխի ընկավ, որ երկարաճիտ կոշիկներով, հրացանն ուսն առած այս խռովարարն ու իր փեսան, որի հետ ինքը մինչև երեկոյան ժամը ինը դոմինո էր խաղում, նույն մարդն է։

— Աուրելիտո, բայց դա անմտություն է,— ճչաց նա։

— Անմտություն չէ,— ասաց Աուրելիանոն։— Պատերազմ է։ Եվ ինձ մի կոչեք այլևս Աուրելիտո, այսուհետև ես գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան եմ։

* * *

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան երեսուներկու զինված ապստամբություն բարձրացրեց և երեսուներկուսն էլ տանուլ տվեց։ Նա տասնյոթ տարբեր կանանցից տասնյոթ արու զավակ ունեցավ, և տասնյոթն էլ մի գիշերվա ընթացքում սպանվեցին, նրանցից ամենաավագի երեսունհինգն էլ չէր լրացել։ Իսկ ինքը տասնչորս մահափորձից, յոթանասուներեք շուրջկալից, գնդակահարությունից և ձիու բաժին մարմին պարունակող սուրճ ըմպելուց հետո մնաց ողջ-ողջ։ Նա չըն-

վեց Պատվո շքանշանից, որ պարգևել էր Երկրի պրեզիդենտը։ Երկրի սահմաններում նա դարձավ Հեղափոխական ուժերի գերագույն հրամանատար, և իրենից արդարադատության ու ռազմական իշխանություն էր ներկայացնում, որից ամենից շատ կառավարությունն էր վախենում։ Նա հրաժարվեց ցմահ թոշակից, որ առաջարկեցին պատերազմից հետո, և մինչև խոր ծերություն ապրում էր Մակոնդոյի իր արհեստանոցում պատրաստած ոսկե ձկների եկամուտով։ Չնայած նա միշտ էլ կռվում էր առաջին շարքում, միակ վերքը ստացել էր իր իսկ ձեռքով, համարյա քսան տարի տևած քաղաքացիական պատերազմներին վերջ տվող Նեերլանդյան համաձայնագիրը ստորագրելուց հետո։ Նա ատրճանակից կրակեց կրծքին և գնդակը առանց դիպչելու կենսական կենտրոններին դուրս եկավ թիկունքից։ Այս ամբողջ պատմությունից մնաց միայն նրա անունը կրող փողոցը Մակոնդոյում։ Սակայն, ինչպես ինքը խոստովանեց ծերության օրերին մահից քիչ առաջ նման բաների մասին չէր էլ երազում այն առավոտ, երբ քսանմեկ ցանկներից բաղկացած ջոկատի գլուխն անցած հեռացավ Մակոնդոյից որպեսզի միանա գեներալ Վիկտորիո Մեդինայի բանակին։

— Մենք քեզ ենք թողնում քաղաքը — ահա այն ամենը, ինչ ասաց նա Արկադիոյին հեռանալիս։— Թողնում ենք կարգուկանոնով, և տես՝ երբ վերադառնանք ամեն ինչ ավելի լավ լինի։

Արկադիոն այդ հրամանը բավական յուրօրինակ մեկնաբանեց։ Ոգևորված Մելքիադեսի գրքերից մեկի գունավոր ներդիրներով նա իր համար մարշալական տրեզներով և ուսադիրներով համազգեստ հորինեց, իսկ գոտուց կախեց ոսկյա ծոպերով թուրը, որ պատկանում էր գնդակահարված նավապետին։ Հետո երկու թնդանոթն էլ տեղադրեց քաղաքի մուտքի մոտ, զինվորական համազգեստ հագցրեց իր կրակոտ կոչերից բորբոքված նախկին աշակերտներին, զենք տվեց նրանց ու հրամայեց շրջել փողոցներում, որպեսզի օտար աչքի համար քաղաքի անառիկության տպավորություն ստեղծվի։ Նրա խորամանկությունը հիշեցնում էր «Փայտը երկու ծայր ունի» ասացվածքը կառավարությունն, իրոք, գրեթե մի ամբողջ տարի չէր համարձակվում Մակոնդոն

դրավելու հրաման արձակել, բայց երբ վերջացած համար-ձակվեց քաղաքի վրա այնքան ուժեր թափեց որ դիմադրությունը ճզմվեց կես ժամում։ Կառավարման հենց սկզբից պարզվեց, որ Արկադիոն մեծ սեր ունի դեկրետների նկատմամբ։ Երբեմն նա մի օրում չորս որոշում էր արձակում հրամայում էր՝ ինչ խելքին փչեր։ Նա տասնութ տարեկանից զինվորական պարտադիր ծառայություն սահմանեց, հայտարարեց, որ երեկոյան վեցից հետո փողոցում բռնված կենդանիները կհամարվեն հասարակական սեփականություն և պարտադրեց հասուն տղամարդկանց կարմիր թևկապեր կրել։ Նա կալանավորեց պադրե Նիկանորին իր իսկ տանը, գնդակահարության սպառնալիքով արգելեց նրան դուրս գալ և թույլ տվեց պատարագ մատուցել ու զարկել զանգերը միայն այն դեպքերում երբ լիբերալների հաղթանակը կտոնեն։ Որպեսզի ամենքի համար պարզ լինի որ կատակելու մտադրություն չունի Արկադիոն զինվորներին հրամայեց զինավարժվել հրապարակում՝ կրակելով խրտվիլակի վրա։ Սկզբում ոչ ոք լրջորեն չէր ընդունում այս ամենը։ Այդ զինվորները չէ՞ որ, ի վերջո մեծահասակներին կապկող լակոտներ էին, դպրոցականներ։ Բայց մի գիշեր երբ Արկադիոն Կատարինոյի պանդոկ մտավ և խաղախմբի շեփորահարը զվարճացրեց հասարակությանը՝ ողջունեց նորաթուխ պետին զիլ շեփորականչով։ Իշխանություններին չհարգելու համար Աուրելիանոն հրամայեց գնդակահարել շեփորահարին։ Բոլոր նրանց, ովքեր համարձակվեցին բողոքել, նա շղթայակապ փակեց դպրոցի սենյակներից մեկում՝ կարգադրելով սնել միայն հաց ու ջրով։ «Դու մարդասպան ես — ամեն անգամ բղավում է Ուրսուլան լսելով նրա հերթական կամայականության լուրը։- Երբ Աուրելիանոն իմանա կգնդակահարի քեզ, և առաջինը ես կուրախանամ դրա համար»։ Բայց ամեն ինչ իզուր էր։ Արկադիոն ավելի ու ավելի ուժեղ էր ձգում իր անհարկի դաժանության պնդօղակները և ի վերջո դարձավ ամենաանմարդկային կառավարիչը, որ երբևէ հայտնի էր Մակոնդոյին։ «Հիմա նրանք կտեսնեն տարբերությունը — մի առիթով ասաց Ապոլինար Մոսկոտեն։— Ահա սա է լիբերալների դրախտը»։ Արկադիոյի ականջին հասան այս խոսքերը։ Զինվորական պարեկների գլուխն անցած նա դրավեց

դոն Ալոյինար Մոսկոսոյի տունը, ուշքի վիրածեց կա-հույքը, ծեծեց լից քույրերին, իսկ նախկին կարեխեցարին փողոցներով քարշ տալով հասցրեց զորանոց։ Դեպքի լուրն առած Ուրսուլան փայտով կարեց անցավ ողջ քաղաքը ամոթից ոռնալով ու կատաղորեն թափահարելով ձյութած մտրակը երբ նա զորանոցի լակ խուժեց, հրաձգային ջոկն արդեն կազմ ու պատրաստ շարվել էր գնդակահարելու դոն Ալոյինայ Մոսկոտեին, և Արկադիոն ինքը պիտի «կրակ» հրամայեր։

Հապա փորձիր, փժժածյ,— ճչաց Ուրսուլան

Մինչ Արկադիոն ուշքի կգար Ուրսուլան նրա լյա բչեցրեց թիվ ցիկերից հյուսված ծանր մտրակի առաջին հարվածը։ «Հապա փորձիր մարդասպան,— ճչում էր նա։— Ինձ էլ սպանիր պոռնիկի զավակ։ Սպանիր, որ էլ ամոթից լաց չլինեմ՝ քեզ պես հրեշ մեծացնելու համար»։ Նա անխնա մտրակեց ու հետապնդեց այնքան մինչև խխունջի նման կոլոլված Արկադիոն սեղմվեց բակի ամենահեռավոր անկյունում։ Դոն Ալոյինայ Մոսկոտեն որ կապկպված էր այն սյունից, որից մինչ այդ կախված էր գնդակներով ծակծկված խրտվիլակը կորցրել էր գիտակցությունը։ Ջոկատի տղաները այս ու այն կողմ փախան վախենալով, թե Ուրսուլան զայրույթի մնացորդն իրենց վրա կթափի։ Բայց նա նույնիսկ չնայեց էլ զինվորների կողմը։ Բաց թողնելով բրբռված զավից ու կատաղությունից մռնչացող Արկադիոյին, նա կապանքներից ազատեց դոն Ալոյինայ Մոսկոտեին և տուն տարավ։ Մինչ զորանոցից դուրս գալը նա ազատ արձակեց բոլոր ձերբակալվածներին։

Այդ պահից սկսած քաղաքը կառավարում էր Ուրսուլան։ Նա վերսկսեց կիրակնօրյա պատարագները, վերացրեց կարմիր թևակապերը և չեղյալ համարեց Արկադիոյի խիստ դեկրետները։ Եվ այնուամենայնիվ չնայած՝ ցուցաբերած արիության Ուրսուլան ծածուկ սգում էր իր բախտը։ Նա իրեն այնքան միայնակ էր զգում որ սկսեց փրկություն որոնել շագանակենու տակ մոռացության մատնված՝ ամուսնու մոտ։ «Տես, թե ինչ օրի հասանք,— ասաց նա՝ սրմավենու տերևներով ծածկը քշել-տանել սպառնացող հունիսյան անձրևի աղմուկի տակ։— Մեր տունը դատարկվեց մեր որդիները

ցրվեցին և ես ու դու չէի մենակ մնայինք»։ Սակայն խելագարության խորխորատներն ընկղմված Խոսե Արկադիո Բուենդիան խուլ էր այդ բողոքների հանդեպ։ Նա նստած էր իր նստարանին, իսկ Ուրսուլան մաս մաս լողացնում էր նրան ու պատմում ընտանեկան հոգսերը. «Հա չորս ամիս է, ինչ Աուրելիանոն պատերազմ է գնացել ու մենք նրանից ոչ մի լուր չունենք — ասաց նա օճառած փալասով տրորելով ամուսնու մեջքը։— Խոսե Արկադիոն վերադարձավ՝ քեզնից բարձրահասակ է, ողջ մարմինը խաչերով նախշված, բայց դե նրանից ոչ մի օգուտ չկա։ Մենակ թողնես խայտառակ անի»։ Նրան թվաց թե վատ նորությունները վշտացնում են ամուսնուն։ Եվ նա սկսեց խաբել նրան. «Մի գլուխ փնթփնթում եմ, բայց ինձ մի հավատա — ասաց նա մոխրացան անելով նրա արտաթորանքները։ Հետո դրանք թիի մեջ առավ։ — Աստված կամեցավ, որ Խոսե Արկադիոն ու Ռեբեկան պսակվեն ու հիմա նրանք երջանիկ են»։ Նա սկսեց սուտն այնքան ճշմարտանման, որ, ի վերջո, ինքն էլ սկսեց մխիթարվել իր պատմություններով։ «Արկադիոն արդեն լուրջ ու համարձակ տղամարդ է դարձել — ասում էր նա — Եվ այնպես կտրիճ տեսք ունի երբ հագնում է համազգեստը ու կապում թուրը»։ Սա նույն բանն էր, ինչ դիակի հետ խոսելը, որովհետև Խոսե Արկադիո Բուենդիային ոչինչ այլևս չէր ուրախացնում ու չէր վշտացնում։ Բայց Ուրսուլան շարունակում էր զրուցել ամուսնու հետ։ Տեսնելով նրա հեզությունը և անտարբերությունը, Ուրսուլան վճռեց արձակել կապերը։ Պարաններից ազատված Խոսե Արկադիո Բուենդիան նույնիսկ տեղից չշարժվեց։ Այդպես նստած էլ մնաց արևի ու անձրևի տակ, ասես պարանները ոչ մի նշանակություն էլ չունեին, ասես աչքի համար տեսանելի շղթաներից էլ հզոր մի ուժ էր նրան պահում շագանակենու բնին կապված։ Օգոստոսին, երբ բոլորին սկսեց թվալ թե ձմեռը երկարելու է հավերժորեն, Ուրսուլան վերջապես կարողացավ ամուսնուն հայտնել իր կարծիքով ճշմարիտ մի լուր։

— Բախտը կրնկակոխ հետապնդում է մեզ — ասաց նա։ — Ամարանտան ու իտալացին, նա, որ պիանոլան էր նորոգում, շուտով կամուսնանան։

Ամարանտայի ու Պիետրո Կրեսպիի մտերմական հարա-

ընկերություններն իրար խառնացել էին շնորհիվ Ուրսուլայի քաջալերող վստահության առաջվա նման Ուրսուլան հարկ չէր համարում ներկա գտնվել իտալացու այցելություններին: Փեսացությունը մթնշաղի լույսերով էր ներկված: Պյետրո Կրեսպին հայտնվում էր իրիկունները՝ մերակի մեջ ծաղիկ խրած, ու Ամարանտայի համար թարգմանում էր Պետրարկայի սոնետները: Նրանք նստում էին վարդերի ու սուսամբարների բույրերով լեցուն վերնասրահում այնքան, մինչև մժեղները ստիպում էին ապաստանել հյուրասենյակում: Պյետրո Կրեսպին կարդում էր, իսկ Ամարանտան ժանյակ էր հյուսում, և երկուսն էլ անհաղորդ էին պատերազմի անակընկալներին ու դժբախտություններին: Ամարանտայի զգացմունքայնությունը, նրա զուսպ, բայց պարուրող քնքշությունը սարդոստայնի պես ցանցապատել էին փեսացուին և ամեն անգամ ժամը ութին, գնալու համար ոտքի ելնելով, նա բառացիորեն վրայից պիտի պոկոտեր անտեսանելի այդ թելերը: Ամարանտայի օգնությամբ նա Իտալիայից ստացած բացիկներից մի հրաշալի ալբոմ կազմեց: Յուրաքանչյուր բացիկի վրա պատկերված էր կանաչավուն զբոսայգու մի անկյուն, սիրահար զույգ և դրվագազարդ որ կամ նետով խոցված սիրտ էր կամ ոսկեզօծ ժապավեն, որի ծայրերը կտուցներով աղավնիներն են պահում: «Ես դիտեմ Ֆլորենցիայի այս զբոսայգին,— ասում էր Պյետրո Կրեսպին բացիկները ջոկջոկելով:— Բավական է ձեռքդ պարզես, և թռչուններն արդեն մոտդ կգան փշրանքներ կտցելու»: Երբեմն Վենետիկյան ջրանցքների տեսարանից ծնված հայրենիքի կարոտը նրա հիշողության մեջ ջրանցքներից արձակվող լճատիղմի ու ծովային փտող խեցիների գարշահոտը վեր էր ածում ծաղիկների հաճելի բույրի: Ամարանտան ախ էր քաշում, ծիծաղում էր և երազում մանուկների լեզվով խոսող գեղեցիկ տղամարդկանց ու կանանց այդ երկրի մասին, հնագույն քաղաքների մասին, որոնց երբեմնի փառքից աղբանոցները փքքող կատուներն էին միայն մնացել: Վերջապես Պյետրո Կրեսպին սիրո տեր դարձավ: Տեր դարձավ իրեն լոկից ընկած օվկիանոսը կտրելուց հետո Ռեբեկայի հետ հապշտապ ու կրակոտ համբույրներից հետո: Նա կիրքը սիրո տեղ էր ընդունել: Երջանկությունն իր հետ նաև գործի հաջողություն

էր բերել։ Պյետրո Կրեսպիի խանութը հիմա մի ամբողջ թաղամաս էր զբաղեցնում և դարձել էր երևակայության իսկական ջերմոց. այստեղ կարելի էր տեսնել Ֆլորենցիայի զանգակատան ճշգրիտ պատճենը, իր ղողանջներով ժամերն էր ազդարարում. Սորենտոյից բերված երաժշտական արկղիկներ, չինական դիմափոշու տուփեր, որոնք բացվելիս հինգ նոտայով մեղեդի էին նվագում. կարելի էր տեսնել ուզածդ երաժշտական գործիքը ու ամենաաներևակայելի լարովի սարքը։ Խանութի գլուխ էր կանգնել Բրունո Կրեսպին՝ կլրտսեր եղբայրը, որն օժտված չէր երաժշտական դպրոցը տնօրինելու տաղանդով։ Նրա շնորհիվ Թուրքերի փողոցը՝ խաղալիքների իր շլացուցիչ ցուցահանդեսով վերածվեց մի հեքիաթային արգելանոցի, որտեղ մարդիկ մոռանում էին թե Արկադիոյի կամայականությունները, թե պատերազմի հեռավոր մղձավանջները։ Երբ Ուրսուլայի հրահանգով վերսկսվեցին կիրակնօրյա պատարագները, Պյետրո Կրեսպին եկեղեցուն նվիրեց գերմանական մի ֆիսհարմոն, կազմեց մանկական երգչախումբ, սովորեցրեց գրիգորյանական ողջ երգացանկը. այս ամենը պադրե Նիկանորի համեստ ժամերգությանը որոշակի փայլ տվեց։ Իտալացու և Ամարանտայի երջանկությանը ոչ ոք չէր կասկածում։ Իրենց զգացմունքները թողնելով ռահուն, բնական ընթացքին, նրանք անշտապ հասան այն սահմանին, երբ մնում էր միայն պսակադրության օրը նշանակել։ Ոչ ոք մտադիր չէր արգելք հարուցել։ Ուրսուլան, որ հոգու խորքում մեղադրում էր իրեն՝ անվերջ հետաձգումներով Ռեբեկայի կյանքը այլանդակելու համար, հիմա չէր ցանկանում կրկնապատկել խղճի խայթը։ Պատերազմի արհավիրքները, Աուրելիանոյի բացակայությունը, Արկադիոյի դաժանությունը, Խոսե Արկադիոյի և Ռեբեկայի արտաքսումը — այս ամենը ետին պլան էին մղել Ռեմեդիոսի մահվան կապակցությամբ հայտարարված խիստ սուգը։ Համոզված, որ հարսանիքը անպայման կկայանա, Պյետրո Կրեսպին նույնիսկ ակնարկեց, թե Աուրելիանո Խոսեին, որին սիրում էր համարյա հայրական սիրով, ցանկանում է իր ավագ որդին համարել։ Ամեն ինչ այնպես էր, որ թվում էր, թե Ամարանտան արդեն հասնում է անամպ երջանկության խաղաղ հանգրվանի։ Սակայն ի տարբերություն Ռեբեկայի, նա

ցույց չէր տալիս հուզմունքի և ոչ մի նշույլ։ Նույն հանդարտությամբ, ինչպես սփռոցներն էր նախշում, հրաշալի տրեզներն էր հյուսում արքայական սիրամարգերի իր ասեղնագործում, նա սպասեց այնքան, մինչև Պյետրո Կրեսպին այլևս չկարողացավ դիմադրել սրտի պահանջին։ Ամարանտայի ժամը եկավ հոկտեմբերյան կատաղի անձրևին։ Հետո Պյետրո Կրեսպին Ամարանտայի ծնկներից վերցրեց ասեղնագործության զամբյուղը և սեղմեց նրա ձեռքը իր ափերի մեջ։ «Այլևս ուժ չունեմ սպասելու,— ասաց նա։— Մենք կամուսնանանք այս ամիս»։ Նա նույնիսկ չսարսռաց, զգալով խոնավ մատների շփումը։ Նրա ձեռքը անհնազանդ գազանիկի նման ազատվեց գերությունից և կրկին սկսեց գործել։

— Միամիտ հո չե՞ս, Կրեսպի,— ասաց Ամարանտան ժպտալով,— ես ավելի շուտ կմեռնեմ, քան քո կինը կդառնամ։

Պյետրո Կրեսպին կորցրեց ինքնատիրապետումը։ Առանց ամաչելու նա հեծկլտաց, քիչ էր մնում հուսահատությունից կոտրատեր մատները, բայց Ամարանտայի որոշումն անսասան էր։ «Իզուր ժամանակ մի կորցրու,— պատասխանեց նրան Ամարանտան,— Եթե դու իրոք սիրում ես ինձ, ապա այլևս ոտքդ չդնես այս տան շեմից ներս»։ Ուրսուլան ամոթից ուզում էր գետինը մտնել։ Պյետրո Կրեսպին սպառեց աղերսական բառերի ողջ պաշարը։ Նա աներևակայելի նվաստացումների հասավ։ Մի ամբողջ երեկո լաց եղավ Ուրսուլայի փեշերի մեջ և խիղճ կինը հաճույքով կվաճառեր հոգին, միայն թե սփոփեր նրան։ Անձրևային գիշերներին մետաքսե անձրևանոցը բռնած Պյետրո Կրեսպին թափառում էր տան շուրջբոլորը՝ հայացքը հառած Ամարանտայի լուսամուտին։ Դեռ երբեք այդպես նրբորեն չէր հագնվել իտալացին։ Տառապած կայսրի նրա հոյակապ գլուխը արտասովոր վեհություն էր ձեռք բերել։ Նա իր աղերսներով ձանձրացրեց վերնասրահում ասեղնագործելու հավաքվող Ամարանտայի ընկերուհիներին, խնդրում էր, որ համոզեն հարսնացուին՝ փոխել որոշումը։ Նա բարձիթողի արեց բոլոր գործերը։ Օրերով մնում էր խանութի հետնասենյակում, ուր խելացնոր նամակներ էր հորինում, զարդարում ծաղկաթերթերով, չորացրած թիթեռներով և ուղարկում Ամարանտային։ Ծրարներն

առանց բացվելու ետ էին գալիս։ Փակվելով նույն սենյակում, նա ժամերով կիթառ էր նվագում։ Մի գիշեր նա երգեց Արթնացած Մակոնդոն հմայվեց կիթառի կախարդական հնչյուններով ու սիրով առլեցուն ձայնով, որի նմանը դժվար էր երևակայել։ Պյետրո Կրեսպին լուսավորված տեսավ քաղաքի բոլոր պատուհանները, բացի մեկից՝ Ամարանտայի պատուհանից։ Նոյեմբերի երկուսին, մեռելոցի օրը, նրա եղբայրը, բացելով խանութի դուռը, նկատեց, որ բոլոր լամպերը վառվում են, երաժշտական բոլոր տուփերը բաց են ու նվագում են, բոլոր ժամացույցները առանց դադարի զանգահարում են և այս անհեթեթ համերգի հնչյունների տակ նա հետնասենյակում գտավ Պյետրո Կրեսպիին. կտրատված էին դաստակների երակները և երկու ձեռքն էլ ընկղմված էր [illegible] լեցուն լվացարանի մեջ։

Ուրսուլան կարգադրեց, որ իտալացու դագաղն իր տանը դնեն։ Պադրե Նիկանորը չէր ուզում ինքնասպանին հավուր պատշաճի հուղարկավորել։ Ուրսուլան բանավեճի բռնվեց նրա հետ։ «Այս մարդը սուրբ է,— հայտարարեց նա։— Թե ինչպես դա պատահեց ոչ ես, ոչ էլ դուք, չենք հասկանա։ Որքան էլ դեմ լինեք միևնույն է ես նրան կթաղեմ Մելքիադեսի կողքին»։ Հուղարկավորման շքեղ արարողությունից հետո նա այդպես էլ վարվեց՝ արժանանալով համընդհանուր հավանության։ Ամարանտան դուրս չեկավ ննջասենյակից։ Անկողնու մեջ պառկած նա լսեց Ուրսուլայի լացը, տանը խմբված մարդկանց ոտնաձայներն ու փսփսոցները, ողբացող կանանց կոծը։ Հետո նաև տրորված ծաղիկների հոտով ներթափանցված լռությունը։ Իրիկուններն Ամարանտան նարդոսի բույր էր առնում, բայց նա իր մեջ ուժ գտավ կռվելու խելագարության դեմ։ Ուրսուլան լքեց նրան։ Նույնիսկ աչքերը չբարձրացրեց, որ խղճա նրան այն երեկո, երբ Ամարանտան խոհանոց մտավ, ձեռքը դրեց շիկացած սալօջախին ու պահեց այնքան մինչև հետզհետե սաստկացող ցավի փոխարեն զգացվեց խորովվող մսի ապականիչ հոտը։ Միայն խղճի խայթի դեմ սայլքարի խիստ ազդու միջոց էր դա։ Մի քանի օր Ամարանտան շարժվում էր տան մեջ ձեռքը ձվի դեղնուցի մեջ պահած և կամաց-կամաց այրվածքները լավացան Ասես նույն դեղնուցների բարերար ազդեցության

թափ սփռված նաև սրտի միջով։ Սակայն ազնվության նշանակի մի կողմը ու մեծության վերակացուն էր, որ մինչև մահ վերջ ծանրի Մակոնդոյի այցելած ձեռքը։

Արկադիոն անտարակույս մեծահոգությամբ հրաման արձակեց պաշտպանելու այդ Պյետրո Կրեսպիի մահը։ Ուրսուլան նրա այդ քայլը գնահատեց որպես մոլորյալ զավակի վերադարձը։ Բայց նա սխալվեց։ Արկադիոն կորած էր նրա համար և նույնիսկ ոչ այն պահից, երբ զինվորական համազգեստ հագավ. նա երբեք էլ չէր պատկանել Ուրսուլային։ Ուրսուլան համոզված էր, որ դաստիարակել է նրան սեփական երեխայի պես, ինչպես և Ռեբեկային՝ ոչ երես էր տվել, ոչ էլ զրկել որևէ բանից։ Եվ, այնուամենայնիվ, Արկադիոն ինքնամփոփ, երկչոտ տղա էր մեծանում, որովհետև նրա մանկությունը համընկավ անքնության համաճարակի, Խոսե Արկադիո Բուենդիայի խելագարության, Ուրսուլայի շինարարական տենդի, Աուրելիանոյի ճգնավորության, Ամարանտայի ու Ռեբեկայի թունոտ գժտության հետ։ Աուրելիանոն նրան կարդալ ու գրել էր սովորեցնում օտար մարդու պես, անվերջ այլ բաներ մտածելով։ Նա Արկադիոյին էր նվիրում իր հագուստը, որ Վիսիտասիոնը նրա չափով վերաձևի, բայց նվիրում էր այն ժամանակ, երբ դրանք վերջնականապես մաշվում էին։ Արկադիոն տառապում էր ոտքին չեկող մեծ կոշիկներից, շալվարի կարկատաններից, կանացի իր հետույքի տեսքից։ Մեծ մասամբ նա խոսում էր Վիսիտասիոնի և Կատաուրեի հետ նրանց լեզվով։ Նրանով իսկապես հետաքրքրվող միակ մարդը Մելկիադեսն էր, որը Արկադիոյի համար կարդում էր իր անհասկանալի գրառումները, ծանոթացնում էր դագեռոտիպության արվեստի գաղտնիքներին։ Արկադիոն բոլորից ծածուկ էր սգում իր վիշտը, և ոչ ոք չիմացավ, թե ինչպես էր ողբում նա ծերունու մահը, ինչպիսի խելահեղությամբ էր գնչուին վերակենդանացնելու միջոց որոնում՝ ապարդյուն քրքրելով նրա գրառումները։ Դպրոցը, ուր բոլորը լսում, հարգում էին Արկադիոյին, հետո էլ դաժան որոշումներ արձակող ու հոյակապ համազգեստ կրող իշխանությունը ազատագրեցին նրան դառնության մշտապես ճնշող զգացողությունից։ Մի երեկո Կատարինոյի պանդոկում մեկը համարձակվեց չպրտել նրա երեսին. «Դու արժա-

նի չես այն ազգանվանը, որ կրում ես»։ Հակառակ սպասածի Արկադիոն չգնդակահարեց անպատկառին։

— Ի պատիվ ինձ,— ասաց նա,— ես Բուենդիաներից չեմ։

Այս պատասխանը լսելով որդեգրության գաղտնիքն իմացողները ենթադրեցին, թե նա գիտե ամեն բան, այնինչ Արկադիոն մինչև մահ ապրեց անտեղյակության մեջ։ Իր մոր՝ Պիլար Տերներայի նկատմամբ, նա նույն անորոշ հակումն ուներ, ինչ ժամանակին զգում էին Խոսե Արկադիոն և Աուրելիանոն։ Երբ Պիլարը մտնում էր այն մութ սենյակը, ուր նա դագեռոտիպությամբ էր զբաղվում, արյունը սկսում էր փլթփլթալ Արկադիոյի երակներում։ Թեև Պիլար Տերներան կորցրել էր իր հմայքներն ու վարակիչ ծիծաղը, բայց դեռ մնացել էր դառը ծխախոտի այն հոտը, որը հոտոտելով էլ որոնում, գտնում էր նրան Արկադիոն։ Մի անգամ պատերազմից ոչ շատ առաջ նա փոքր որդու ետևից գալով եկավ կեսօրին սովորականից քիչ ավելի ուշ։ Արկադիոն սպասում էր նրան այն սենյակում, ուր ամեն օր հետճաշյա հանգիստն էր անցկացնում, ուր հետագայում հրամայեց կալանավորներ դնել։ Երեխան խաղում էր բակում, իսկ ինքը ճոճը մտամ ու անհամբերությունից դողում էր, որովհետև գիտեր, որ Պիլար Տերներան անպայման պիտի անցնի այս սենյակի միջով։ Եվ նա եկավ։ Արկադիոն բռնեց նրա ձեռքը և փորձեց կնոջը ճոճը գցել։ «Չեմ կարող, չեմ կարող,— սարսափահար ասաց Պիլար Տերներան։— Դու նույնիսկ չես պատկերացնում, թե որքան եմ ուզում քեզ հաճույք պատճառել, բայց աստված է վկա, չեմ կարող»։ Բուենդիաների ժառանգական ուժով Արկադիոն գրկեց Պիլարի կոնքերը և կնոջ մարմնի շփումից սևացան նրա աչքերը։ «Սուրբ ես ձևանում,— ասաց նա։— Բոլորը գիտեն, որ բոզ ես»։ Պիլարը ներսում ճզմեց սեփական ճակատագրի նկատմամբ զզվանքը։

— Երեխաները կնկատեն,— շշնջաց նա։— Ավելի լավ է այս գիշեր դուռը մի կողպիր։

Գիշերը Արկադիոն սպասում էր նրան ճոճի մեջ, տենդից ատամները կրճտացնելով։ Աչքերը բաց, ականջները սրած նա լսում էր ծղրիդների միալար երգը, ճիշտ տեղին և ասես սահմանված կարգով արձակված ջրցուլների ճիչը և ամեն րոպե ավելի ու ավելի էր համոզվում, որ խաբել են իրեն։

Իր նրա [illegible] կասսաց մեկով սահմանին հասավ դուռը [illegible] բացվեց։ Մի քանի ամիս անց, գնդակահարության [illegible] կանգնած Արկադիոն կվերադարձ այս պա-[illegible] Լիկի երկրում հարևան սեն-[illegible] սառնամանիք [illegible] ուղիղ շարժ-վեց [illegible] խումբը խառնա-վ Լոուրկայի ճարճի [illegible], որը թրթռաց սրտի անհամաչափ հարվածներից, և դա Արկադիոյի տրոփից սրտի թմբկահարումը չէր։ Նա պարզեց ձեռքը և հանդիպեց մի այլ ձեռքի [illegible] մատներից մեկին երկու մատանի էր հագցված, հանդիպեց ճիշտ ժամանակին, որպեսզի փրկի նրան արդեն կյանքը [illegible] երախից։ Նա շոշափեց նրա [illegible]րունկները, [illegible] թրթուռը, բախտի խա-[illegible] խոնավ ափամեջը, որ բթամատի տակ հաստված էր հաճախ մանգաղով։ Եվ Արկադիոն հասկացավ, որ սա այն կինը չէ, ում սպասում էր սրանից ոչ թե դառը ծխի, այլ ծաղկաջրի հոտ էր գալիս սա հարթ, տղամարդու ստինք-ների նման պինդ ստինքներ ուներ, և անփորձությունից բոր-բոքված անհանգիստ ընդչություն։ Նա աղջիկ էր, և կոչում էին նրան անհավանական մի անունով՝ Սանտա Սոֆիա դե լա Պիեդադ։ Պիլար Տեռներան իր խնայողությունների կեսը՝ հի-սուն պեսո վճարել էր նրան, որպեսզի սա աներ այն ամենը, ինչ հիմա անում էր։ Մթերային կրպակում ծնողներին օգնող այս աղջկան Արկադիոն բազմիցս էր տեսել և ոչ մի անգամ ուշադրություն չէր դարձրել, որովհետև Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը օժտված էր հազվագյուտ մի ձիրքով՝ անկանալ, քանի դեռ չի զգացվել իր անհրաժեշտությունը։ Այդ գիշերից սկսած, սակայն, նա կատվի նման կուչ եկավ Արկադիոյի տաքուկ ձեռքերի տակ։ Պիլար Տեռներան խնայողություննե-րի մյուս կեսն էլ տվել էր աղջկա ծնողներին և սրանց թույլ-տվությամբ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը դպրոց էր գա-լիս հետճաշյա հանգստի ժամերին։ Հետագայում, երբ կա-ռավարական զորքերը զբաղեցրին դպրոցական շենքը, նրանք հանդիպում էին կարագի արկղերով ու եգիպտացորենի պարկերով լեցուն կրպակի հետնասենյակում։ Նրանց աղջիկը ծնվեց այն ժամանակ, երբ Արկադիոն նշանակվեց քաղաքա-ցիական ու զինվորական կառավարիչ։

Այս ամենին տեղյակ էին միայն Խոսե Արկադիոն ու Ռեբեկան, որոնց հետ Արկադիոն սերտ կապ էր պահպանում այդ օրերին՝ ելնելով ոչ այնքան ազգակցական զգացմունքներից, որքան մեղսակցությունից։ Խոսե Արկադիոն ծռել էր վիզը ամուսնական լծի ծանրության տակ։ Ռեբեկայի ուժեղ բնավորությունը, նրա ընդերքի անհագությունը, անկոտրում փառասիրությունը սանձահարել էին ամուսնու վայրենի բնությունը. ծույլ ու կնամոլ Խոսե Արկադիոն դարձել էր խոշոր և ամեհի բանող մի անասուն։ Նրանց տանը մաքրություն, կարգուկանոն էր տիրում։ Առավոտյան Ռեբեկան կրնկի վրա բացում էր պատուհանները և գերեզմանատան քամին սենյակ խուժելով, բակ էր սուրում դռնից, տան պատերին ու կահկարասու վրա թողնելով փոշու նուրբ շերտ։ Հող ուտելու ցանկությունը, հոր ու մոր ոսկորների չխկչխկոցը, իր արյան կանչը, Պյետրո Կրեսպիի ծույլ քնքշությունը, այս ամենը նա հիշողության ձեղնահարկ էր շպրտել։ Ամբողջ օրը Ռեբեկան ասեղնագործում էր պատուհանի մոտ՝ պատերազմի սարսափներին անհաղորդ, և երբ ցնցվում էին դարակին շարված կավե կճուճները, նա ոտքի էր ելնում կերակուրը տաքացնելու և դա անում էր ավելի շուտ, քան կհայտնվեին որսորդական ցեխակոլոլ շները, նրանց ետևից էլ երկփողանին ուսած, խթաններով երկարաճիտ կոշիկները հագին հսկան. երբեմն Խոսե Արկադիոյի ուսին եղնիկ էր լինում, ավելի հաճախ նա շարաններով ճագար էր բերում կամ վայրի բադեր։ Մի երեկո, իր կառավարման առաջին օրերին Արկադիոն անսպասելի այցելեց Ռեբեկային ու նրա ամուսնուն։ Նա չէր հանդիպել ազգականներին այն օրից, երբ նրանք հեռացել էին տնից, բայց այնքան ջերմ էր նրա վերաբերմունքը, այնքան հարազատ, որ տապակած միս ուտելու հրավերքի արժանացավ։

Միայն այն ժամանակ, երբ Ռեբեկան սուրճ մատուցեց, Արկադիոն հայտնեց այցելության նպատակը՝ Խոսե Արկադիոյին ամբաստանող դիմում էր ստացել։ Բողոքում էին, որ իր բակը հերկելուց հետո Խոսե Արկադիոն խուժել է հարևանների բակ՝ եզների ոտքերի տակ տրորելով ցանկապատերն ու շինությունները, յուրացրել շրջակայքի բոլոր լավագույն հողերը։ Բոլոր այն գյուղացիներին, որոնց հողը չէր

զավթել ուրիշների բերրի հողեր չէին, ստիպում է հարկ վճարել և ամեն շաբաթ օր երկփողանին ուսած, շների ոհմակն առաջը գցած ինքն է գալիս հարկը ստանալու։ Խոսե Արկադիոն ոչինչ չհերքեց։ Նա վկայակոչեց այն փաստը, որ իր գրաված հողերը Մակոնդոյի հիմնադրման օրերին բաժանել է Խոսե Արկադիո Բուենդիան, իսկ ինքը կարող է ապացուցել, որ հայրը դեռ այն ժամանակ էր խելագար, այլապես ինչո՞ւ պիտի Բուենդիա ընտանիքին պատկանող հողերը բաշխեր ուրիշներին։ Այս արդարացումների կարիքը չկար։ Արկադիոն նրան դատապարտելու համար չէր եկել։ Նա առաջարկեց ստեղծել արձանագրային մի կոմիտե, որը կօրինականացնի Խոսե Արկադիոյի զավթած հողերը, բայց պայմանով, որ նա տեղական իշխանություններին զիջի հարկահավաքման իր գործը։ Այդպես էլ պայմանավորվեցին։ Մի քանի տարի անց երբ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան կվերանայի հողային իրավունքների հարցը, զարմանքով կհայտնաբերի, որ եղբոր անունով են գրված բոլոր այն հողակտորները, ներառյալ և գերեզմանատունը, որ հնարավոր է ընդգրկել հայացքով նրա բարձրադիր բակից։ Կհայտնաբերի նաև, որ Արկադիոն կառավարման տասնմեկ ամիսների ընթացքում գրպանները լցրել է ոչ միայն հավաքած հարկերով, այլև այն փողերով, որ կորզել է մեռելատերերից Խոսե Արկադիոյին պատկանող հողերում թաղման թույլտվություն վաճառելով։

Ամիսներ անցան մինչ Ուրսուլան իմացավ այն ինչ գիտեին բոլորը, սակայն թաքցնում էին, որպեսզի չկրկնապատկեն նրա տառապանքը։ Սկզբում կասկած մտավ սիրտը։ «Արկադիոն իր համար տուն է շինում»,— կեղծ հպարտությամբ հայտնեց նա ամուսնուն, երբ փորձում էր դդմաճյութով լի դգալը նրա բերանը խցկել։ Եվ, այնուամենայնիվ, չկարողացավ զսպել հառաչանքը։ «Չգիտեմ ինչու, բայց սրտովս չէ այս ամենը»։ Հետո, երբ տեղեկացավ, որ Արկադիոն տուն է կառուցել ու վիեննական կահույք է գնել, այլևս ոչ մի կասկած չմնաց, որ նա պետական փողերն է ծախսում։ Մի անգամ, կիրակնօրյա պատարագից վերադառնալիս նա տեսավ, թե ինչպես է Արկադիոն նոր տանը թղթախաղի նստել իր սպաների հետ։ «Դու մեր ընտանիքի խայտառա-

կությունն եմ» — ճչաց նա։ Արկադիոն նրա կողմն էլ չնայեց։ Միայն այդ օրը Ուրոսովան իմացավ, որ Արկադիոն վեց ամսական աղջկա հայր է, և որ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը, անօրինական այդ հայրը, էլի երեխայի է սպասում։ Ուրոսուլան վճռեց նամակ հղել գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային— որտեղ էլ նա լինի— և տեղեկացնել եղած-չեղածի մասին, սակայն հաջորդ օրվա իրադարձությունները ոչ միայն խանգարեցին իրագործելու մտադրությունը, այլև նույնիսկ ստիպեցին զղջալ, որ նման բան է մտածել։ Հեռավոր ու մշուշոտ պատերազմը, որ մինչ այդ մակոնդոցիների համար սոսկ բառ էր, հնչյունների միացություն էր դարձել դրամատիկական իրողություն։ Փետրվարի վերջին քաղաքի շրջապարիսպի մոտ ավելով բարձված էշը նստեց դյած, հայտնվեց փոշուց գորշագույն ներկված մի պառավ։ Բուռավին անվնաս տեսք ուներ, և ժամապահները առանց ավելորդ հարցերի ներս թողեցին նրան, մտածելով, թե պառավը հովտից եկած սովորական առևտրականներից է։ Պառավը քայլեց ուղիղ դեպի զորանոց։ Արկադիոն ընդունեց նրան նախկին դասասենյակում, որ հիմա թիկունքային ճամբարի պես մի բան էր դարձել. այս ու այնտեղ նկատվում էին արձակված կամ օղակներից կախված ճոճեր, բոլոր անկյունները խցանված էին խսիրներով, հատակին անկանոն ընկած էին հրացաններ, կարաբիններ և նույնիսկ որսորդական երկփողանիներ։ Պառավը ձգվեց, ինչպես կարգն էր, զինվորական պատիվ ավեց ու ներկայացավ.

— Գնդապետ Գրեգորիո Ստիվենսոն։

Նա լուր բերել էր բերել լիբերալների դիմադրության վերջին օջախները նրա վկայությամբ, ճնշվել էին։ Մարտելով Ռիոաչայից նահանջող գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի հանձնարարությամբ էր նա ներկայացել Արկադիոյին։ Մակոնդոն պետք էր հանձնել առանց դիմադրության, պայմանով միայն, որ ազնիվ խոսքով երաշխավորվեր լիբերալների կյանքի և ունեցվածքի ապահովությունը։ Արկադիոն արհամարհական կարեկցանքով նայեց տարօրինակ լրաբերին, որին հեշտությամբ կարելի էր շփոթել խեղճուկրակ պառավի հետ

— Դուք իհարկե, գրավոր որևէ հրաման ունեք,— ասաց Արկադիոն։

— Իհարկե չունեմ — պատասխանեց լրաբերը։— Նման հանգամանքներում, հայտնի բան է, զգուշավորություն է պահանջվում։

Իրանակալի տակից դուրս բերելով Նա սեղանին դրեց ոսկե մի ձկնիկ։ «Կարծում եմ սա բավական է»,— ասաց Նա։ Արկադիոն հաստատեց, որ դա իրոք «Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի պատրաստած ձկներից մեկն էր։ Բայց չէ՞ որ որևէ մեկը կարող էր գնած լինել դա դեռ պատերազմից առաջ, և այդ պատճառով ոսկե ձկնիկը չի կարող ծառայել որպես մանդատ։ Վստահություն ներշնչելու համար սուրհանդակը նույնիսկ ռազմական գաղտնիք հայտնեց։ Նա ուղևորվում է Կյուրասաո արտակարգ հանձնարարությամբ՝ հավաքագրելու Կարիբյան ծովի կղզիներից արտաքսվածներին և զենք հայթայթելու համար, որպեսզի տարվա վերջին կրկին փորձեն ափ դուրս գալ։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան հավատում է այս ծրագրի հաջողությանը և կարծում է, որ տվյալ պահին պետք չէ անիմաստ զոհողությունների դիմել։ Բայց Արկադիոն անկոտրում էր։ Նա հրամայեց սուրհանդակին հսկողության տակ պահել, քանի դեռ չի պարզվել նրա ով լինելը, և վճռեց ինչ գնով էլ լինի պաշտպանել Մակոնդոյի ամրոցը։

Երկար սպասելու հարկ չեղավ։ Լիբերալների պարտության լուրերը օր-օրի առավել արժանահավատ էին դառնում։ Մի գիշեր մարտի վերջին, երբ ժամանակից շուտ սկսված անձրևները լողացնում էին Մակոնդոյի փողոցները, նախորդ շաբաթների լարված լռությունը հանկարծ պատռվեց շեփորի հուսահատական ազդանշանով, իսկ դրան հաջորդեց հրանոթային կրակոց, որ եկեղեցու գլխից թռցրեց զանգակատունը։ Դիմադրության վճիռն, իրոք, անմտություն էր։ Իր տրամադրության տակ Արկադիոն ընդամենը հիսուն մարդ ուներ, բոլորն էլ վատ զինված, քսան փամփուշտից ոչ ավելի պաշարով։ Այդ մարդկանց թվում էին նաև իր աշակերտները, որոնք բոցավառված ուսուցչի ամպագոռգոռ կոչերից պատրաստ էին նույնիսկ հանուն անհուսալի գործի զոհաբերել իրենց կյանքերը։ Հողը դողում էր թնդանոթաձգություններից,

ջնջում էին ցաքուցրիվ կրակոցներ, ոտնաձայներ, խրար հակասող հրամաններ, և անհեթեթորեն ազդանշաններ էր փչում շեփորահարը։ Երբ այն մարդը, որ իրեն գնդապետ Ստեփենսոն էր կոչել, վերջապես Արկադիոյի հետ տեսակցելու թույլտվություն ստացավ։ «Փրկեք ինձ այս անպատվաբեր մահից։— Ոտքերս կոճղերի մեջ, հագիս՝ կանացի փալաս փուլուս,— ասաց նա։— Եթե ինձ վիճակված է մեռնել, թողեք մեռնեմ կռվելով»։ Նրա խոսքերը համոզիչ էին Արկադիոն հրամայեց զենք տալ կալանավորին ու քսան փամփուշտ, իսկ ինքը սպայակույտի հետ աճապարեց գլխավորելու պաշտպանությունը։ Արկադիոն չհասցրեց հովիտ տանող ճանապարհ դուրս գալ։ Մակոնդոյի դարպասի բարիկադները խորտակվել էին, և քաղաքի պաշտպաններն արդեն կռվում էին փողոցներում տնից տուն վազելով սկզբում, քանի դեռ չէին վերջացել փամփուշտները, նրանք կրակում էին հրացաններից, հետո թշնամական հրացանների դեմ գործեցին ատրճանակներ և վերջապես բանը ձեռնամարտի հասավ։ Պարտության սպառնալիքը շատ կանանց ստիպել էր խոհանոցային դանակներով զինված փողոց դուրս գալ։ Այդ խառնաշփոթության մեջ Արկադիոն տեսավ իրեն փնտրող Ամարանտային գիշերանոցը հագին, Խոսե Արկադիո Բուենդիայի հին ատրճանակները ձեռքին՝ աղջիկը խելագարի էր նման։ Մարտում զենքը կորցրած մի սպայի տալով իր հրացանը, Արկադիոն Ամարանտայի հետ նրբանցք նետվեց, որպեսզի նրան տուն հասցնի։ Ուրսուլան սպասում էր դռան մոտ, արհամարհելով սուլող արկերը, որոնցից մեկը փոս դցեց հարևան տան ճակատապատը։ Անձրևը կտրվել էր, բայց փողոցները կակղած օճառի պես լպրծուն էին, փափուկ ու գիշերվա խավարի մեջ նրանք կուրորեն էին քայլ դցում։ Արկադիոն Ամարանտային մորը հանձնեց շուռ եկավ և կրակեց հարևան տան անկյունից իր կողմը կրակ բացած երկու զինվորի վրա։ Պահարանում երկար ժամանակ անգործ ընկած ատրճանակները չգործեցին։ Ուրսուլան իրենով փակեց Արկադիոյին և փորձում էր նրան դեպի տուն հրել։

— Գնանք, աստծու սիրուն,— ճչաց նա։— Վերջ տուր հիմարություններիդ։

Զինվորները նրանց նշանառության տակ վերցրին։

— Թողեք այդ մարդուն, սենյորա,— բղավեցին նրանք,— այլապես մենք պատասխանատու չենք։

Արկադիոն պոկվեց Ուրսուլայից ու անձնատուր եղավ։ Քիչ անց հրաձգությունն ավարտվեց, և զանգերը ղողանջեցին։ Դիմադրությունը ճնշվել էր ընդամենը կես ժամվա ընթացքում։ Արկադիոյի մարդկանցից և ոչ մեկը ողջ չմնաց, սակայն մինչ մեռնելը բոլորն էլ քաջաբար մարտնչեցին թշնամական երեք հարյուր զինվորների դեմ։ Նրանց վերջին հենակետը զորանոցն էր։ Երբ կառավարական զորքերն արդեն պատրաստ էին նետվելու վճռական գրոհի, իրեն գնդապետ Ստիվենսոն կոչող սուրհանդակը բաց թողեց կալանավորներին և հրամայեց մարտիկներին թողնել զորանոցը, կռվել փողոցում։ Նրա արտակարգ շարժունակությունը, որի շնորհիվ հաջողում էր կրակ բաց անել տարբեր պատուհաններից, նրա անսխալ նշանառությունը, որ դրսևորվեց բոլոր քսան փամփուշտներն արձակելիս, տպավորություն էին ստեղծել, թե զորանոցը գերազանց է պաշտպանված և պաշարողները ստիպված էին հրանոթները գործի դցել։ Գրոհը գլխավորող կապիտանը ապշեց, երբ նկատեց, որ զորանոցի փլատակներում ոչ ոք չկար, բացի մի դիակից, որի հագին միայն փոխան կար։ Արկի պայթյունից կտրված նրա ձեռքը սեղմված էր դատարկ փակաղակով հրացանին։ Սպանվածը կանացի խիտ ու երկար մազեր ուներ, որ հավաքվել ամրացվել էին ծոծրակին սանրի տակ, իսկ վզից կախված էր ոսկե ձկնիկով թալիսմանը։ Կոշկածայրով դիակը շրջելով, որ դեմքը երևա, կապիտանը քարացավ զարմանքից։ Այ քեզ բան։ Այլ սպաներ մոտեցան։

— Տեսեք, թե որտեղ հայտնվեց նա,— ասաց կապիտանը։— Սա Գրեգորի Ստիվենսոնն է։

Լուսաբացին ռազմադաշտային ատյանի դատավճռի համաձայն, գերեզմանատան պատի մոտ գնդակահարվեց Արկադիոն։ Կյանքի վերջին երկու ժամերի ընթացքում նա այդպես էլ գլխի չընկավ, թե ինչպես անհետացավ մանկությունից իրեն տանջող ահը։ Բացարձակապես [illegible]ատ, բայց ոչ այն պատճառով, որ ցանկանում էր ցուցադրել հենց նոր ծնված արիությունը, նա լսեց բազմաթիվ կետերից բաղկացած մեղադրականը։ Արկադիոն մտածում էր Ուրսուլայի

Մասին, երևի նա այդ պահին շաղանակենու տակ սուրճ է խմում Խոսե Արկադիո Բուենդիայի հետ։ Մտածում էր ութ ամսական դստեր մասին, որին չէին հասցրել դեռ անվանակոչել, և այն երեխայի մասին, որ օգոստոսին պիտի ծնվեր։ Մտածում էր Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի մասին, հիշում որ երեկ երեկոյան, երբ ինքը կռվելու էր գնում, նա շաբաթ օրվա ճաշի համար աղցանում էր եղնիկի միսը։ Հիշեց ու կարոտեց ուսերին թափվող նրա սև մազերը անհրական թվացող խիտ ու երկար արտևանունքները։ Հարազատներին վերաբերող նրա մտորումներում զգայացունց ոչինչ չկար. նա խստորեն ամփոփում էր ապրած կյանքի արդյունքները հիմա միայն հասկանալով, թե որքան է, իրականում, սիրում այն մարդկանց, որոնց ամենքից շատ էր ատում։ Ռազմադաշտային ատյանի նախագահը եզրափակիչ ճառն էր արդեն ասում, բայց Արկադիոն դեռ չէր նկատել, որ երկու ժամ է անցել։

«Եթե թվարկած մեղադրանքները նույնիսկ չհաստատվեին բազմաթիվ հանցանշաններով,— ասաց նախագահը,— ապա իր ենթականերին դեպի անիմաստ կործանում ուղարկող մեղադրյալի անպատասխանատու և հանցավոր անպատկառությունը բավական էր արդեն մահվան դատավճիռ արձակելու համար»։ Մահին ուղեկցող այս ձևականություններն Արկադիոյի համար անհեթեթ թվացին այստեղ, այս ավերված դպրոցում, ուր նա իշխանության գլուխ անցնելով առաջին անգամ զգացել էր ինքնավստահության հաճույքը։ ուր նա առաջին սիրուց ծնված վախեր էր ունեցել։ Մահը, ի վերջո, նրա համար նշանակություն չուներ. Արկադիոյին կյանքն էր պետք, ահա թե ինչու դատավճիռը լսելով նա ոչ թե վախ, այլ կարոտ ապրեց։ Նա ոչ մի բառ չարտասանեց մինչև չհասավ վերջին ցանկությունը հայտնելու պահը։

— Ասացեք կնոջս — խոսեց նա հնչեղ ձայնով,— որ Ուրսուլա կոչի մեր աղջկանը։— Եվ քիչ լռելուց հետո հաստատեց — Ուրսուլա տատի անունով։ Ասացեք նրան նաև, որ եթե երեխան տղա լինի, Խոսե Արկադիո կոչեն, բայց ոչ թե հորեղբոր, այլ պապի պատվին։

Մինչ պատի մոտ տանելը, պադրե Նիկանորը փորձեց խոստովանեցնել նրան. «Ես խոստովանելու ոչինչ չունեմ» —

տաց Արկադիոն և մի բաժակ սև սուրճ խմելով զինվորների տնօրինությանը հանձնվեց: Գնդակահարության հրամանատար էին նշանակել կապիտանին, որին բոլորովին էլ պատահականորեն չէին Ռոկե Մսագործ կոչում: Նա զանգվածային սպանությունների մասնագետ էր: Համառորեն մաղմղող անձրևի տակ դեպի գերեզմանատուն քայլելիս Արկադիոն տեսավ, որ հորիզոնն է գրավում չորեքշաբթի օրվա արևածագող առավոտը: Գիշերվա մշուշի հետ ցրվեց նրա վախիծը ևս՝ իր փոխարեն թողնելով անսահման մի հետաքրքրասիրություն: Նրան հրամայեցին թիկունքով դեպի պատը կանգնել և այդ ժամանակ միայն նա նկատեց տան լուսամուտները լայն բաց անող թաց մազերով վարդագույն ծաղիկներով շրջազգեստ հագած Ռեբեկային: Արկադիոն ջանաց իր ողջ կամքը, որպեսզի գրավի նրա ուշադրությունը: Ռեբեկան իրոք հանկարծ մի հայացք գցեց պատի կողմը, քարացավ սարսափից, հետո սթափվելով որպես հրաժեշտի նշան թափահարեց ձեռքը: Արկադիոն պատասխանեց նույն կերպ: Հենց այդ պահին նրան նշանառության տակ էին վերցրել հրացանների ծխապատ փողերը, իսկ նա բառ առ բառ լսում էր Մելքիադեսի երգած կոնդակները, դասասենյակում մոլորված Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի ոտնաձայները և զգում էր, թե ինչպես է իր քիթը ձեռք բերում այն պաղ սնդությունը, որ տեսել էր մեռած Ռեմեդիոսի դեմքին: «Էհ, գրողը տանի,— զարմացավ մտածել նա,— մոռացա ասել, որ եթե աղջիկ ծնվի, կոչեն Ռեմեդիոս»: Եվ հենց այդ պահին, ասես մի խորտակիչ հարվածով նրան կրկին ցնցեց այն վախը, որ տանջել էր ողջ կյանքում: Կապիտանը հրամայեց կրակել: Արկադիոն հազիվ հասցրեց դուրս ցցել կուրծքը, բարձրացնել գլուխը, չհասկանալով, թե որտեղից է հոսում ազդրերն այրող տաք հեղուկը:

— Սրիկաներ,— գոչեց նա.— Կեցցե լիբերալների կուսակցությունը:

* * *

Մայիսին ավարտվեց պատերազմը: Հնդկացի հեքիմի հագուստով համարյա արևմտյան սահմանի մոտերքը հալած գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային գերեցին երկու շաբաթ

առաջ այն ճոռոմ կոչի հրապարակումից, որով կառավարությունը պաշտոնապես հայտնում էր պատերազմի ավարտը ու խոստանում անխնա պատժել խառնակիչներին։ Նա պատերազմ էր գնացել՝ իր հետ տանելով քսանմեկ մարդու, որոնցից տասնչորսը սպանվել էին մարտերում, վեցը վիրավորվել էին և միայն մեկն էր նրա կողքին վերջնական պարտության պահին՝ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի գերության լուրը Մակոնդոյում հայտարարվեց արտակարգ մի դեկրետով։ «Նա ողջ է,— ասաց Ուրսուլան ամուսնուն։— Աղոթենք, որ թշնամիները նրա նկատմամբ ներողամիտ լինեն»։ Երեք օր նա ողբաց որդու համար, իսկ չորրորդ օրը, խոհանոցում կաթնաշերից անուշեղեն թխելիս, շատ որոշակի լսեց նրա ձայնը, որ չգիտես որտեղից էր գալիս։ «Սա Աուրելիանոն է,— ճչաց նա և վազեց շագանակենու մոտ, որ հայտնի ամուսնուն։— Չգիտեմ, թե ինչ հրաշքով է փրկվել, բայց ողջ առողջ է, ու մենք շուտով կտեսնենք նրան»։ Ուրսուլան համոզված էր, որ այդպես էլ կլինի։ Մի շաբաթ անց նրա մարգարեությունը հաստատվեց չգիտես որտեղից եկած, բայց այս անգամ դեկրետի ուժ չառած չար լուրերով։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան դատապարտված էր գնդակահարության, և մահապատիժը քաղաքի բնակիչներին ահաբեկելու նպատակով, պետք է ի կատար ածվեր Մակոնդոյում։ Երկուշաբթի առավոտյան, ժամը տասնմեկի կողմերը, Աուրելիանո Խոսեի շորերը հագցնելիս, Ամարանտան հանկարծ շփոթի հեռավոր ձայն լսեց ու անորոշ աղմուկ, իսկ քիչ անց սենյակ խուժեց Ուրսուլան ու ճչաց «Բերում են»։ Խղակիթերի հարվածներով զինվորներն անթիվ անհամար ամբոխի մեջ ճանապարհ էին բացում։ Մարդկանց խիտ շարքերը ճեղքելով, Ուրսուլան և Ամարանտան հասան հարևան փողոց և այնտեղ տեսան նրան։ Նա մուրացկանի էր նման։ Ոտաբոբիկ էր, պատառոտված հագուստով, մորուքն ու մազերը գզգզված էին։ Նա քայլում էր առանց զգալու շիկացած փոշու այրող շփումը, թիկունքին ոլորված նրա ձեռքերը կապված էին պարանով, որի ծայրը հեծյալ սպայի ափի մեջ էր սեղմված։ Կողքից քայլում էր գնդապետ Գերինեյդո Մարկեսը՝ նույնպես փոշե կոլոլ ու գզլոտ։ Նրանց տեսքը տխուր չէր։ Ավելի ճիշտ

Նրանք կայծես հուզված էին զինվորների դիմին ամեն տեսակի լուսանք թե փող ամբոխի վերաբերմունքից։

— Զավակս,— համընդհանուր աղմուկի մեջ լսվեց Ուրսուլայի ճիչը. Նա խփեց իրեն պահել ցանկացող զինվորին։ Սպայի ձին խրտնեց։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ցնցվեց, կանգ առավ և մոր ձեռքերից խույս տալով, ասաց.

— Տո՛ւն գնացեք, մայր։ Իշխանությունից տեսակցության խնդրեք և եկեք բանտ։

Նա հայացքը Ուրսուլայի ետևում անվճռական կանգնած Ամարանտայի վրա գցեց, ժպտաց նրան ու հարցրեց. «Ձեռքդ ի՞նչ է եղել»։ Ամարանտան բարձրացրեց սև վիրակապով ձեռքը։ «Այրվել է» — ասաց նա ու մի կողմ քաշեց Ուրսուլային։ Զինվորները օդ կրակեցին։ Հեծյալները շրջապատեցին գերյալներին և վարգով դեպի զորանոց տարան նրանց։

Երեկոյան Ուրսուլան գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային տեսնելու եկավ։ Նա փորձեց տեսակցության թույլտվություն ստանալ Ապոլինար Մոսկոտեի միջնորդությամբ, սակայն ամբողջ իշխանությունը հիմա կենտրոնացել էր զինվորականների ձեռքում և կոռեխիդորի խոսքը կշիռ չուներ։ Պադրե Նիկանորը լյարդի բորբոքումով անկողին էր ընկել։ Գնդակահարության չդատապարտված գնդապետ Գերինելդո Մարկեսի ծնողները արդեն փորձել էին այցելել որդուն, բայց նրանց վռնդել էին խզակիթներով։ Հույսը միջնորդներից կտրելով, համոզված որ Աուրելիանոյին լուսաբացին կգնդակահարեն, Ուրսուլան որդուն անհրաժեշտ իրերից կապոց սարքեց և մենակ գնաց զորանոց։

— Ես գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի մայրն եմ — հայտարարեց նա։ Ժամապահները փակեցին նրա ճանապարհը։ «Ամեն դեպքում կանցնեմ,— ասաց Ուրսուլան — Այնպես որ, եթե ձեզ հրամայված է կրակել, ապա մի ուշացրեք»։ Ուժեղ հարվածով նա իրենից հեռացրեց ժամապահներից մեկին ու մտավ նախկին դասարան, ուր մի խումբ կիսամերկ զինվորներ հրացաններն էին մաքրում։ Հաստ ապակիներով ակնոց դրած, արտաքինից հաճելի, կարմրադեմք ու հարգալից մի սպա նշան արեց Ուրսուլայի ետևից ընկած ժամապահներին, որ չքվեն։

— Ես գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի մայրն եմ,— կրկնեց Ուրսուլան։

— Սենյորա, դուք ցանկանում եք ասել,— սիրալիր ժպտալով ուղղեց նրան սպան,— որ սենյո՞ր Աուրելիանո Բուենդիայի մայրն եք։

Նրա նրբակիրթ խոսքում Ուրսուլան որսաց լեռնցի կաչակոներին հատուկ ծորուն արտասանություն։

— Թող «սենյոր» լինի,— համաձայնեց նա,— միևնույն է, միայն թե տեսնեմ նրան։

Վերևից արված հրամանով մահվան դատապարտված անձանց հետ հանդիպումները արգելված էին, սակայն սպան իր պատասխանատվությամբ Ուրսուլային տասնհինգ րոպեանոց տեսակցություն պարգևեց։ Ուրսուլան ցույց տվեց նրան, թե ինչ է բերել կապոցով. մաքուր սպիտակեղեն, որդու հարսանեկան կոշիկները և անուշեղենը, որ պահել էր այն օրից, երբ նախազգացել էր Աուրելիանոյի վերադարձը։ Նա գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային գտավ այն սենյակում, ուր կալանակոճղերն էին դրված. նա պառկել էր ձեռքերը լայն պարզած, որովհետև թևատակերին թարախապալարներ էին գոյացել։ Նրան թույլ էին տվել, որ սափրվի։ Ոլորված ծայրերով նրա բեղը ընդգծել էր այտոսկրերի սրությունը։ Ուրսուլային թվաց, թե նա ավելի գունատ է, քան առաջ էր, ավելի բարձրահասակ և ավելի միայնակ։ Աուրելիանոն գիտեր այն ամենը, ինչ կատարվել էր տանը, գիտեր Պյետրո Կրեսպիի ինքնասպանության, Արկադիոյի անօրինությունների, նրա գնդակահարության մասին, շագանակենու տակ ապրող Խոսե Արկադիո Բուենդիայի խենթությունների մասին։ Գիտեր, որ Ամարանտան իր որբևայրի կուսությունը նվիրաբերել է Աուրելիանո Խոսեի դաստիարակությանը, գիտեր, որ արտակարգ ընդունակությամբ որդին կարդալ գրել է սովորել լեզուն բացվելուն պես։ Դասասենյակ մտնելու պահից Ուրսուլան իրեն ազատ չէր զգում. նրան շփոթեցրել էր հասունացած որդու տեսքը, այն ուժը, ազդեցիկությունը, որ ճառագում էին Աուրելիանոյի խոշոր մարմնից։ Ուրսուլան զարմացավ, որ որդին այդպես լավ իրազեկ է ընտանիքի անցուդարձին։ «Դու գիտես, չէ՞,— կատակեց Աուրելիանոն,— որ ձեր որդին պայծառատես է»։ Եվ ավելացրեց արդեն լրջ

րեն — Սուքիասյան երբ բերում էին ինձ ես կարծես տեսնում էի այդ ամենը։

Եվ իրոք քանի դեռ շուրջբոլորը աղմկում էր ամբոխը, և, տարված էր իր մտքերով զարմացած, որ ընդամենը մեկ տարում այդպես ծերացել էր քաղաքը։ Նշենիների տերևները սպիտակած էին նախ երկնագույն, ապա վարդագույն ներկված տները վերջիվերջո անորոշ մի երանգ էին ձեռք բերել։

— Հապա ի՞նչ էիր կարծում,— հառաչեց Ուրսուլան,— ժամանակն անցնում է։

— Իհարկե,— համաձայնեց Աուրելիանոն,— բայց և այնպես... տարօրինակ է։

Եվ տեսակցությունը, որին երկուսն էլ հարցեր նախապատրաստելով, նույնիսկ պատասխանների մասին մտածելով երկար էին սպասել, վերածվեց սովորական առօրյա զրույցի։ Երբ ժամապահը հայտնեց, որ անցել է տասնհինգ րոպեն, Աուրելիանոն մահճակալի վրա գցված խսիրի տակից դուրս բերեց խողովակաձև ոլորած քրտնահոտ բանած թղթեր։ Իր ոտանավորներն էին։ Նրանք, որ Ռեմեդիոսին էր նվիրել ու հետը վերցրել տնից հեռանալիս, և նորերը, որ գրել էր մարտերի միջև ընկած կարճատև դադարների ժամանակ։ «Խոստացեք, որ ոչ ոք չի կարդա,— ասաց նա։— Հենց այս երեկո վառեք սրանք օջախում»։ Ուրսուլան խոստացավ ու ոտքի ելավ, որ համբուրի որդուն։

— Ես քեզ ատրճանակ եմ բերել,— շշնջաց նա։

Գնդապետ Աուրելիանոն ստուգեց, թե արդյոք մոտերքում չէ՞ ժամապահը։ Եվ պատասխանեց նույնպիսի ցածր ձայնով։ «Ինչի՞ս է պետք։ Ասենք, տվեք, թե չէ մեկ էլ տեսար նկատեցին, երբ նրանց կողքով անցնելիս լինեք»։ Ուրսուլան ծոցից հանեց ատրճանակը, և գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան թաքցրեց դա խսիրի տակ։ «Իսկ հիմա հրաժեշտ մի տվեք ինձ,— ասաց նա ընդգծված հանգիստ ձայնով։— Չխնդրեք ոչ մեկին, չխոնարհվեք ոչ մեկի առաջ։ Ստիպեք ձեզ մտածել, որ ինձ գնդակահարել են շատ վաղուց»։ Ուրսուլան արցունքները հազիվ զսպելով կծոտեց շրթունքները։

— Թևատակերիդ տաք քարեր դիր,— ասաց նա, շրջվեց ու դուրս եկավ սենյակից։

Իր մտքերի մեջ ընկած գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան այնքան մնաց կանգնած մինչև դուռը փակվեց։ Հետո նա կրկին պառկեց ու տարածեց թևերը։ Այն օրերից, երբ պատանեկության շեմը կոխելով, նա գիտակցեց պայծառատեսության իր շնորհքը, հավատացած էր, որ մահը որոշակի, սակայն անառարկելի որևէ նշանով կհայտնի իր գալուստը, բայց ահա մինչև գնդակահարությունը ընդամենը մի քանի ժամ է մնացել, իսկ նշան չկա ու չկա։ Մի երեկո Տուկուրինկեի ճամբար էր մտել գեղեցիկ մի աղջիկ ու ժամապահներին խնդրել, որ թույլ տան տեսակցելու գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի հետ։ Նրան թույլ տվեցին ամենքին էր հայտնի, որ որոշ մոլեռանդ մայրեր փառապանծ զորավարի անկողին էին ուղարկում իրենց աղջիկներին որպեսզի, ինչպես իրենք էին բացատրում, ազնվացնեն ցեղը։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ավարտում էր անձրևի տակ ճամփան կորցրած մարդու մասին բանաստեղծությունը, երբ հանկարծ սենյակ մտավ աղջիկը։

Գրոտած էջը ցանկանալով թաքցնել սեղանի դարակում, ուր նա փակի տակ պահում էր իր ոտանավորները, գնդապետը թիկունքով շրջվեց դեպի հյուրը։ Եվ հենց այդ պահին զգաց մահվան շունչը։ Ետ չնայելով, նա դարակից թռցրեց ատրճանակն ու ասաց

— Չկրակեք, խնդրում եմ։

Երբ ատրճանակը ձեռքում սեղմած նա շրջվեց, աղջիկն արդեն իջեցրել էր իր զենքը և կանգնած էր գլուխը բոլորովին կորցրած։ Այսպես ահա նրան հաջողվեց խույս տալ տասնըմեկ մահափորձերից չորսի ժամանակ։ Բայց ուրիշ դեպք էլ պատահեց. անհայտ մեկը, որին այդպես էլ չհաջողվեց բռնել, գիշերով խցկվել էր Մանաուրայի ճամբար ու դաշույնով սպանել գնդապետ Մագնիֆիկո Վիսբալին։ Սա հիվանդ էր տենդով, և գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ժամանակավորապես նրան էր զիջել իր մահճակալը։ Իսկ ինքը քնել էր նրա կողքին ճոճի մեջ ու ոչինչ չէր լսել։ Նախազգացումները քրքրելու ըմբռնելու նրա բոլոր ճիգերն ապարդյուն անցան։ Դրանք ծնվում էին անակնկալ, ինչպես աստծու արձակած լույս, ինչպես բացարձակ ակնթարթային ու անորսալի համոզմունք։ Երբեմն այնքան բնական էին դրանք

թվում, որ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան կարծում էր, թե նախազգացել է այն, ինչ արդեն կատարվել էր։ Երբեմն էլ նախազգացումները թեև շատ էին որոշակի լինում, սակայն չէին կատարվում։ Հաճախ էր նա դրանք շփոթում նախապաշարմունքների հետ։ Սակայն երբ կարդացին մահվան դատավճիռը և հարցրեցին, թե որն է մահապարտի վերջին ցանկությունը, նա իսկույն հասկացավ, որ նախազգացումն է հուշում պատասխան

— Ես խնդրում եմ, որ դատավճիռն ի կատար ածվի Մակոնդոյում,— հայտարարեց նա։

Ատյանի նախագահը զայրացավ

— Մի փորձեք մեզ հիմարացնել, Բուենդիա,— ասաց նա։ — Դուք պարզապես խորամանկում եք որպեսզի ժամանակ շահեք։

— Չեք ցանկանում՝ ձեր գործն է — պատասխանեց գնդապետը,— բայց դա է իմ վերջին ցանկությունը։

Այդ պահից նախազգացումները լքել էին նրան։ Ուրսուլայի բանտ գալու օրը, երկար խորհելուց հետո, նա այն եզրակացությանը հանգեց, թե այս անգամ մահը, շատ հավանական է, չի տեղեկացնի իր մասին որովհետև ինչպես ենթադրում էր նա, մահն այս անգամ դահիճների ձեռքում էր և ոչ թե պատահականությունների։ Թարախապալարների մրմուռից տառապելով, նա չքնեց ողջ գիշեր։ Լուսաբացից քիչ առաջ միջանցքում ոտնաձայներ լսվեցին։ «Գալիս են» — ասաց նա ինքն իրեն և չգիտես ինչու հանկարծ հիշեց Խոսե Արկադիո Բուենդիային, որը ճիշտ այդ նույն պահին, լուսադեմի մռայլ կիսամութի մեջ շագանակենու տակ նստած, մտածում էր որդու մասին։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի հոգում ոչ թախիծ կար, ոչ սարսափ, նա խոր կատաղություն էր ապրում այն մտքից, որ ահա այս վաղաժամ մահվան պատճառով իրեն վիճակված չէ տեսնել, թե ինչպես է ավարտվելու այն ամենը, ինչ ինքը չկարողացավ ավարտել։ Դուռը բացվեց, սուրճի բաժակը ձեռքին ներս մտավ մի զինվոր։ Հաջորդ օրը, նույն ժամին, երբ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան դեռևս խելագարվում էր թևատակերի ցավից, կրկնվեց նույնը։ Հինգշաբթի օրը նա ժամապահներին բաժանեց Ուրսուլայի բերած անուշեղենը, հագավ լաքած

կոշիկները ու մաքուր ներքնաշորերը, որ վրան նեղ եկան։ Ուրբաթ օրն էլ եկավ, իսկ նրան դեռ չէին գնդակահարում։

Անկեղծ ասած, զինվորական իշխանությունները չէին համարձակվում ի կատար ածել դատավճիռը։ Ողջ քաղաքը համակած հուզումը ստիպել էր նրանց մտածել, որ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի գնդակահարությունը քաղաքական ծանր հետևանքներ կառաջացնի ոչ միայն Մակոնդոյում, այլև ամբողջ գավառում և այդ պատճառով խնդրեցին գլխավոր քաղաքի միջամտությունը։ Լույս շաբաթվա գիշերը, երբ դեռ չէր ստացվել պատասխանը, կապիտան Ռոկե Մսագործը այլ սպաների հետ Կատարինոյի պանդոկ մտավ։ Սպասուհիներից մահու չափ վախեցած մի կին միայն համաձայնեց նրան իր սենյակը տանել։ «Նրանք չեն ուզում քնել մի մարդու հետ, որի թիկունքում մահն է դարանակալած,— բացատրեց կինը։— Ոչ ոք չգիտի, թե ոնց է դա պատահելու, բայց ամենքը խոսում են, որ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային գնդակահարող սպան ու նրա բոլոր զինվորները վաղ թե ուշ անպայման պիտի սպանվեն մեկը մյուսի ետևից, եթե նույնիսկ թաքնվեն աշխարհի մյուս ծայրում»։ Կապիտան Ռոկե Մսագործը քննարկեց այս հնարավորությունը մնացած սպաների, սրանք էլ իրենց պետերի հետ։ Կիրակի օրը, թեև ոչ ոք ոչ մեկին ուղղակի ոչինչ չէր ասել և զինվորականները չէին խախտել Մակոնդոյում տիրող լարված խաղաղությունը, ամբողջ քաղաքում արդեն հայտնի էր, որ սպաները չեն ցանկանում իրենց վրա վերցնել պատասխանատվություն ու ամեն պատրվակով մտադիր են խուսափել մահապատժին մասնակցելուց։ Երկու օրից փոստը բերեց գրավոր հրամանը՝ քսանչորս ժամվա ընթացքում դատավճիռը պետք է ի կատար ածվի։ Երեկոյան սպաները գլխարկի մեջ գցեցին իրենց անունները գրված թղթի յոթ կտոր, և կապիտան Ռոկե Մսագործի ձախորդ բախտը նրան շահող տոմսակ ընծայեց։ «Ճակատագրից չես փախչի,— ասաց դառնացած կապիտանը։— Բոզի տղա ծնվել եմ, այդպես էլ կմեռնեմ»։ Առավոտյա ժամը հինգին էլի վիճակահանությամբ նա զինվորների ջոկը ընտրեց, շարեց բակում և ավանդական դարձած խոսքով արթնացրեց մահապարտին.

— Գնացինք, Բուենդիա,— ասաց նա։— Ժամն է։

— Ահա թե ինչ,— արձագանքեց գնդապետը։— Սրաքումս, ախար, տեսա, որ իրր պայթում են թարախապալարները։

Ռեբեկա Բունինդիան, սկսած այն պահից երբ իմացավ Աուրելիանոյի դատավճռի մասին, ամեն օր արթնանում էր գիշերվա ժամը երեքին։ Խոսե Արկադիոյի խուցից ցնցվող մահճակալում նստած, նա կիսաբաց պատուհանի արանքից նայում էր գերեզմանատան պատին։ Նա մեկ լռիվ շաբաթ սպասեց այնպիսի մի թաքուն համառությամբ, ինչպես իր ժամանակին Պյետրո Կրեսպիի նամակներին էր սպասում։ «Այստեղ նրանք չեն գնդակահարի Աուրելիանոյին,— ասաց նրան Խոսե Արկադիոն։— Կգնդակահարեն ուշ գիշերով, զորանոցում որպեսզի ոչ ոք չիմանա, թե ով գնդակահարեց, ու այնտեղ էլ կթաղեն»։ Ռեբեկան շարունակում էր սպասել։ «Նման անամոթ գեռուններն կգնդակահարեն և այստեղ»,— պատասխանեց նա։ Նա այնքան էր համոզված դրանում, որ մտածում էր, նույնիսկ, այնպես բաց թողնել դուռը, որ կարողանա ձեռքով հրաժեշտ տալ մահապարտին։ «Ասում եմ, չէ՞, նրան վեց վախկոտ զինվորի հսկողությամբ չեն տանի քաղաքի փողոցներով,— իրենն էր պնդում Խոսե Արկադիոն։— Նրանք գիտեն, որ ժողովուրդը ոչ մի բանի առաջ չի կանգնի»։ Ամուսնու տրամաբանության անհասու, Ռեբեկան շարունակում էր հերթապահել պատուհանի մոտ։

— Դե կտեսնես, թե ինչպիսի անամոթ գեռուններ են դրանք,— պնդում էր նա։

Երեքշաբթի, առավոտ ժամը հինգին, երբ Խոսե Արկադիոն արդեն խմել էր սուրճը և շներին էր բաց թողնում, Ռեբեկան հանկարծ փակեց լուսամուտը և բռնեց մահճակալի գլխից, որ վայր չընկնի։ «Տանում են,— հառաչեց նա։— Ինչ գեղեցիկ է նա»։ Խոսե Արկադիոն նայեց լուսամուտից դուրս և անսպասելի դողով բռնված, լուսաբացի գունատ լուսավորության մեջ նկատեց եղբորը որի հագին այն նույն շալվարն էր որ պատանեկության տարիներին ինքն էր հագնում։ Աուրելիանոն արդեն կանգնած էր պատի մոտ, ձեռքերը կանթած։ Թևատակերի այրվող թարախապալարները թույլ չէին տալիս իջեցնել թևերը։ «Այսքան չարչարվես,— փնթփնթում էր գնդապետ Աուրելիանո Բունինդիան,— այսքան տառապես ու

ալդ ամենը հանուն նրա, որ վեց ամորձատվածներ սպանեն քեզ։ Եվ դու ոչինչ չես կարող անել»։ Նա անվերջ կրկնում էր այս խոսքերը, իսկ կապիտան Ռոկե Մասգորթը, նրա կատաղությունը ջերմեռանդության տեղ ընդունելով, ենթադրեց, թե գնդապետը աղոթում է և դրանից հուզվեց։ Երբ զինվորները բարձրացրին հրացանները, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի կատաղությունը վերածվեց նյութականացված այնպիսի մի վիճակի, որից նրա լեղուն բար կտրեց և փակվեցին աչքերը։ Լուսաբացի ալյումինե փայլը հանկարծ չքվեց, և նա կրկին տեսավ իրեն տղայական հասակում՝ կարճ շալվարով, վզին՝ փողկապ, տեսավ հորը, որ իրեն մի պարզ իրիկուն գնչուների վրանը տարավ, տեսավ սառույցը։ Երբ ճիչ արձակվեց, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ենթադրեց, թե դա զինվորներին տրված վերջին հրամանն էր։ Տենդոտ հետաքրքրասիրությամբ նա բացեց աչքերը, սպասելով, թե հայացքը գնդակների հետագիծը կդիմավորի, բայց տեսավ միայն կապիտան Ռոկե Մասգորթին, որ կանգնել էր ձեռքերը վեր տնկած, և Խոսե Արկադիոյին, որ վազելով փողոցն էր հատում՝ որսորդական սարսափելի կրակելու պատրաստ հրացանը պարզած։

— Չկրակե՛ք,— ասաց կապիտանը դիմելով Խոսե Արկադիոյին։— Ձեզ աստվածային նախախնամությունն է ուղարկել։

Եվ հենց այստեղ սկիզբ առավ մի նոր պատերազմ։ Կապիտան Ռոկե Մասգորթը և նրա վեց զինվորները գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի հետ մեկնեցին ազատելու Ռիոաչայում մահվան դատապարտված հեղափոխական գեներալ Վիկտորիո Մեդինային։ Ժամանակ շահելու նպատակով նրանք վճռեցին կտրել-անցնել լեռնաշղթան այն ճանապարհով, որով գնացել էր Խոսե Արկադիո Բուենդիան։ Բայց մեկ շաբաթ էլ չէր անցել, երբ նրանք հասկացան, որ դա անիրագործելի ձեռնարկում է։ Հարկադրված էին վտանգավոր տեղերով անցնել լեռնաճյուղով, թեև հաշված փամփուշտներ ունեին այնքան, որքան ստացել էին գնդակահարության համար։ Քաղաքների մոտերքում նրանք ճամբար էին խփում, և ամեն մեկը ծպտված, օրը ցերեկով ոսկե ձկնիկը ձեռքին թափառում էր փողոցներում կամ էլ հաստատում ընդհատակ մտած

լիբերալների հետ, որոնք հաջորդ իսկ առավոտ որսի էին դուրս գալիս որպեսզի այլևս չվերադառնան։ Երբ լեռնանցից նրանք վերջապես տեսան Ռիոաչան, գեներալ Վիկտորիո Մեդինան արդեն գնդակահարված էր։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի կողմնակիցները նրան հռչակեցին Կարիբյան ծովափի հեղափոխական ուժերի հրամանատար՝ տալով գեներալի կոչում։ Նա համաձայնեց դառնալ հրամանատար, սակայն հրաժարվեց գեներալական կոչումից ու ինքն իրեն խոսք տվեց, որ չի կրի այդ կոչումը քանի դեռ չի տապալվել պահպանողականների կառավարությունը։ Երեք ամսվա ընթացքում հաջողվեց ոտքի հանել և զինել ավելի քան հազար մարդ, բայց գրեթե բոլորն էլ ընկան մարտերում։ Ողջ մնացածները փախան արևելյան սահմանով։ Հետագայում հայտնի դարձավ, որ նրանք նավարկելով Անթիլյան կղզիներից, կրկին հայրենիք հասան, ափ իջնելով Կաբո-դե-լա-Վելա հրվանդանում։ Ճիշտ այդ օրերին հեռագրով երկրի բոլոր անկյունները հասավ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի մահվան ցնծալի հաղորդագրությունը։ Իսկ երկու օր անց մի երկար հեռագիր, որ առաջինի հետ համարյա միաժամանակ էր տեղ հասել, հարավային դաշտավայրում բռնկված ապստամբության լուրը բերեց։ Ահա այսպես ծնվեց ամենազոր գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի առասպելը։ Միաժամանակ իրար բացարձակապես հակասող հաղորդագրություններ էին ստացվում. Գնդապետը հաղթել է Վիլյանուևայում, պարտվել Գուակամայալում, նրան կերել են մոտիլոնես ցեղի հնդկացիները, մեռել է հովտի գյուղերից մեկում, կրկին ապստամբություն է բարձրացրել Ուրումիտայում։ Լիբերալների կուսակցության առաջնորդները, որոնք այդ օրերին պառլամենտ խցկվելու բանակցություններ էին վարում, հայտարարեցին թե գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան բախտախնդիր մեկն է և իրավասու չէ ներկայացնել կուսակցությունը։ Կառավարությունը նրան համարեց ավազակ և գլուխը գնահատեց հինգ հազար պեսո։ Տասնվեց պարտությունից հետո գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան դուրս եկավ Գուախիրայից և, տրամադրության տակ ունենալով երկու հազար զինված հնդկացի, գրոհեց Ռիոաչայի վրա։ Հանկարծակիի եկած կայազորը փախավ քաղաքից։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան

Ռիոաչայում հիմնեց իր շտաբ-կայանը և համաժողովրդական պատերազմ հայտարարեց պահպանողականներին: Կառավարության առաջին պաշտոնական արձագանքը եղավ այն սպառնալիքը, թե տեղնուտեղը կգնդակահարվի գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը, եթե ապստամբների զորքերը չնահանջեն դեպի արևելյան սահմանը: Շտաբի պետ դարձած գնդապետ Ռոկե Մասագորձի դեմքը բավականին թթված էր հեռագիրը հրամանատարին հանձնելիս, այնինչ Աուրելիանոն անսպասելիորեն հրճվեց:

— Հրաշալի է,— բացականչեց նա: — Մեզ մոտ Մակոնդոյում արդեն հեռագրատուն կա:

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի պատասխանը կտրուկ էր: Երեք ամիս հետո նա մտադիր է տեղափոխել իր շտաբ-կայանը Մակոնդո: Եթե նա այնտեղ ողջ և առողջ չգտնի գընդապետ Գերինելդո Մարկեսին, առանց դատուդատաստանի, առաջին հերթին կգնդակահարի գերված բոլոր գեներալներին, բոլոր սպաներին և իր ենթականերին հրաման կտա վարվել նույն կերպ՝ մինչև պատերազմի ավարտը: Երեք ամիս անց, երբ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի հաղթական զորքերը մտան Մակոնդո, առաջին մարդը, որ գրկեց նրան հովտում, գնդապետ Գերինելդո Մարկեսն էր:

Բուենդիաների տունը լեփ-լեցուն էր երեխաներով: Ուրսուլան իր հարկի տակ էր առել Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադին՝ ավագ և երկվորյակ տղաների հետ, որոնք ծնվեցին Արկադիոյի մահապատժից հինգ ամիս հետո: Որդու վերջին ցանկության հակառակ նա աղջիկ թոռանը Ռեմեդիոս կնքեց: Ես համոզված եմ, որ Արկադիոն հենց սա էր ուզում ասել,— իբրև արդարացում հայտարարեց նա: — Մենք նրան Ուրսուլա չենք անվանի, այդ անունով նրա կյանքը դժվար կլինի: Երկվորյակներին անվանեց՝ Խոսե Արկադիո Երկրորդ և Աուրելիանո Երկրորդ: Ամարանտան քույրն էլ իր հովանավորության տակ վերցրեց: Հյուրասենյակում փայտե փոքր աթոռներ շարեց և հարևանների երեխաներին էլ հավաքելով մանկատան նման մի բան ստեղծեց: Երբ հրթիռների հրավառության ու զանգերի տակ քաղաք մտավ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան, հարազատ տան շեմին նրան դիմավորեց մանկական երգչախումբը: Պայի

նման բարձրահասակ ու հեղափոխական զորքերի սպայի համազգեստ հագած Աուրելիանո Խոսեն ինչպես կարգն էր, պատիվ տվեց գնդապետին։

Ոչ բոլոր նորություններն էին ուրախացնող։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի ձախողված գնդակահարությունից մի տարի անց Խոսե Արկադիոն և Ռեբեկան Արկադիոյի կառուցած տունն էին տեղափոխվել։ Ոչ ոք այդպես էլ չիմացավ, որ Խոսե Արկադիոն է փրկել գնդապետի կյանքը։ Քաղաքային հրապարակի լավագույն մասում՝ թռչնային երեք բներ օրորող նշենու ստվերի տակ տեղադրված նոր տունը շքամուտք ուներ և չորս պատուհան։ Ամուսիններն այստեղ հիմնեցին իրենց հյուրասեր օջախը։ Ռեբեկայի նախկին ընկերուհիները և նրանց թվում Մոսկոտե չորս քույրերը, որոնք դեռևս օրիորդներ էին, վերականգնեցին ասեղնագործության իրենց հավաքները, որ մի քանի տարի առաջ ընդհատվել էին բեգոնիաներով պատած վերնասրահում, Խոսե Արկադիոն շարունակում էր օգտվել զավթած հողերից, պահպանողականների կառավարությունը հաստատել էր նրա իրավունքը։ Երեկոները կարելի էր տեսնել, թե ինչպես է նա ձին հեծած, երկփողանին ձեռքին, ճագարների շարանը թամբից կախ տուն վերադառնում՝ կատաղած շների ոհմակով շրջապատված։ Սեպտեմբերյան մի օր մոտեցող ամպրոպը ստիպեց նրան սովորականից վաղ տուն դառնալ։ Ճաշասենյակում բարևելով Ռեբեկային նա բակում կապեց շներին, ճագարներին խոհանոց տարավ, որ հետո աղ դնի և ննջասենյակ մտավ՝ հագուստը փոխելու։ Հետագայում Ռեբեկան հավատացնում էր, որ երբ ամուսինը ննջասենյակ մտավ, ինքը լվացվում էր լողարանում և ուրիշ ոչինչ չգիտե։ Նրա խոսքերը կասկածելի էին թվում, բայց և ոչ ոք չէր կարող բացատրել, թե ինչու պիտի Ռեբեկան սպաներ մի մարդու, որն իրեն երջանկացրել էր։ Թերևս դա միակ գաղտնիքն էր Մակոնդոյում, որ այդպես էլ չբացահայտվեց։ Խոսե Արկադիոն հենց իր ետևից փակեց ննջասենյակի դուռը՝ տանը թնդաց ատրճանակի կրակոցը։ Դռան տակից դուրս պրծած արյան շիթը կտրեց-անցավ հյուրասենյակը, ցած իջավ աստիճաններով, թափվեց փողոց և առաջացավ անհարթ մայթերով, ոտնակների վրա ելավ Թուրքերի փողոցի ողջ երկարությամբ վազ

տվեց, ուղիղ անկյան տակ թեքվեց դեպի Բուենդիայի տուն, սեղմվեց փակ դռան տակ, պտտվեց հյուրասենյակի պատերին կպած, որ գորգերը չմրոտի, անցավ երկրորդ հյուրասենյակով, ճաշասենյակում սեղանի մոտ մի մեծ աղեղ գծեց, օձի պես գալարվեց բեգոնիաներով պատած վերնասրահում, աննկատ վազ տվեց Աուրելիանո Խոսեին թվաբանություն սովորեցնող Ամարանտայի աթոռի տակով, հոսեց մառանով և հայտնվեց խոհանոցում, ուր հացի խմորը հունցող Ուրսուլան պատրաստվել էր ջարդել երեսունվեցերորդ ձուն։

— Սուրբ Աստվածածին,— ճչաց Ուրսուլան։

Եվ գնաց արյան շիթի հակառակ ուղղությամբ, ու կնայի իմանա, թե որտեղից է հայտնվել. մառանն անցավ, մտավ վերնասրահ, ուր Աուրելիանո Խոսեն հաստատում էր, որ երեքին գումարած երեք հավասար է վեցի, իսկ վեցին գումարած երեք կլինի ինը, կտրեց-անցավ ճաշասենյակներն ու հյուրասենյակները և փողոց իջնելով՝ քայլեց միշտ ուղիղ, միշտ ուղիղ, հետո՝ աջ թեքվեց, հետո՝ ձախ և Թուրքերի փողոց հասավ։ Այդպես էլ չնկատելով, որ քաղաք է դուրս եկել գոգնոցով ու հողաթափերով, նա հայտնվեց հրապարակում, մտավ մի տուն, ուր երբեք չէր եղել, հրեց ննջասենյակի դուռը և այրված վառոդի հոտից շնչահեղձ լինելով՝ տեսավ հատակին ընկած որդուն, որ երեսնիվայր պառկած էր ճտքավոր կոշիկների վրա,— նա հասցրել էր հանել դրանք,— և նկատեց, որ արյան արդեն չհոսող շիթը սկիզբ էր առնում Խոսե Արկադիոյի աջ ականջից։ Նրա վրա ոչ մի վերք չկար, և հնարավոր չեղավ պարզել, թե ինչ զենքով է սպանված։ Հնարավոր չեղավ նաև դիակն ազատել վառոդի սուր հոտից, թեև օճառով լողացրին երեք անգամ, քացախով աղ քսեցին, կիտրոնի հյութով մոխիր, հետո վեց ժամ ժավելով լեցուն տակառում պահեցին։ Ի վերջո դիակը սկսեց քայքայվել և հարկ եղավ արագացնել թաղումը։ Հանգուցյալին երկու մետր երեսուն սանտիմետր երկարությամբ և մեկ մետր տասը սանտիմետր լայնությամբ, ներսից երկաթյա թերթերով ամրացրած, պողպատյա հեղույսներով ձգված հատուկ դագաղի մեջ զմռսեցին, բայց միևնույն է, վառոդի հոտը զգացվում էր բոլոր այն փողոցներում, որտեղով շարժվում էր թաղման թափորը։ Փքված թմբուկի պես

ձգված լարգով պարզե Նիկանորը օրհնեց մեռելին՝ մահճակալից ցած լիջնելով։ Հետագայում գերեզմանը ծածկեցին աղյուսների մի քանի շերտով և բոլոր արանքները լցրեցին մոխրով, տաշեղներով, չմարած կրով, բայց գերեզմանատնից դեռ երկար տարիներ վառոդի հոտ էր գալիս, մինչև այն օրը, երբ բանանի ընկերության ինժեներները երկաթ-բետոնե զրահով ծածկեցին գերեզմանատան բլրակը։ Հենց դագաղը դուրս բերեցին, Ռեբեկան փակեց տան դուռն ու ինքն իրեն ողջ ողջ թաղեց, ամբողջ աշխարհի նկատմամբ ատելության մի այնպիսի զրահ հագավ, որպիսին ճեղքելու ուժ չուներ երկրային և ոչ մի գայթակղություն։ Նա փողոց դուրս եկավ լոկ մի անգամ, արդեն պառավված, հին արծաթի գույն ցնծցող կոշիկներով և մանրիկ ծաղիկներով զարդարված գլխարկը հագին։ Դա այն ժամանակ էր, երբ Մակոնդոյում հայտնըվել էր Թափառական Հրեան ու մի այնպիսի շոգ էր սկսվել քաղաքում, որ ծտերը պատուհանների լարացանցերից ճեղկըվում էին ներս ու անշնչացած ընկնում հատակին։ Վերջին անգամ Ռեբեկային ողջ առողջ տեսել էին այն գիշերը, երբ նա դիպուկ կրակոցով սպանել էր տան դուռը ջարդել փորձող դողին։ Այնուհետև բացի մտերիմ սպասուհի Արխենիդայից, նրա հետ ոչ ոք չէր հանդիպել։ Մի ժամանակ խոսում էին, թե Ռեբեկան ուղերձներ է գրում եպիսկոպոսին, որին նա իր զարմիկն էր համարում, սակայն, որքան հայտնի է, պատասխանել չէին ստացվում։ Ու քաղաքը մոռացավ նրան։

Հաղթական վերադարձի արտաքին շուքն ու փայլը չէր հրապուրում գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային։ Կառավարական զորքերը հանձնում էին ամրոցներն առանց դիմադրության, և այդ հանգամանքը լիբերալական ավերով տարված բնակչության մեջ ստեղծում էր հաղթանակի պատրանք. Հաղթանակ, իհարկե, կար, սակայն ապստամբները գիտեին ճշմարտությունը, իսկ ամենից լավ դա գիտեր գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան։ Նրա հրամանատարության տակ հինգ հազար զինվոր կար, նա իշխում էր առափնյա երկու նահանգում, սակայն հասկանում էր, որ կտրված է ողջ երկրից, սեղմված է ծովին և խրվել է քաղաքական մի շատ անորոշ վիճակի մեջ։ Զուր չէր, որ երբ նա կարգադրեց վերականգնել կառավարական հրետանու ավերած եկեղեցու զան-

զինկատունը, հիվանդ պատրե Նիկանորը մահճակալից դուրս չգալով ասաց. «Ինչպիսի անհեթեթություն. քրիստոնեական հավատի պաշտպանները քարուքանդ են անում եկեղեցին, իսկ մասոնները հրամայում են վերականգնել»։ Փրկության ծակուծուկ որոնելով, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ժամեր շարունակ մնում էր հեռագրատանը, խորհրդակցում էր ապստամբ այլ խմբավորումների հրամանատարների հետ և օր-օրի համոզվում, որ պատերազմը փակուղի է մտել։ Ապըստամբների ցանկացած հաջողության մասին իսկույն հայտնում էին ժողովրդին, բայց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան, քարտեզների վրա այդ հաղթանակների իրական մասշտաբները չափելով, համոզվում էր, որ փառապանծ իր բանակը ճահիճն է խրվում և ջերմախտից ու մժեղներից պաշտպանվելով շարժվում է ոչ այն ուղղությամբ, որով պիտի առաջանար։ «Մենք ժամանակ ենք կորցնում,— բողոքեց նա իր սպաներին։— Մենք պիտի կորցնենք, քանի դեռ կուսակցական այդ ապուշները աթոռ են մուրում կոնգրեսում»։ Հենց այն նույն սենյակում, ուր վերջերս գնդակահարության էր սպասում, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան անքուն գիշերներ էր անցկացնում ճոճում պառկած և փորձում էր պատկերացնել սևազգեստ այդ օրենսդիրներին, ինչպես են նրանք վաղորդյան ցրտին դուրս գալիս պրեզիդենտական պալատից մինչև ականջները բարձրացնելով օձիքները, շփելով ձեռքերը, փսփսալով ու չքվելով գիշերային սրճարանների խավարում՝ քննարկելու այն հարցը, թե իրականում ի՞նչ էր ուզում ասել պրեզիդենտը, երբ ասաց «այո» կամ ինչ էր ուզում ասել, երբ ասաց «ոչ» և նույնիսկ գուշակելու, թե ինչ էր մտածում պրեզիդենտը, երբ ասաց մտացածին բոլորովին հակառակ մի բան։ Իսկ այդ նույն պահին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան երեսունհինգ աստիճանի շոգի մեջ մժղուկներ էր քշում և զգում, թե ինչ անողոքությամբ է մոտենում այն ահավոր առավոտը, երբ լուսաբացի հետ նա իր զորքերին պիտի հրամայի ծովը նետվել։

Խլրտացող կասկածներով լի նման մի գիշեր բակում զինվորների հետ երգող Պիլար Տերներայի ձայնը լսելով, գնդապետը խնդրեց նրան իր բախտը նայել։ «Պահպանիր բերանդ,— ահա այն ամենը, ինչ Պիլար Տերներային հաջող

վեց կորզել խաղաթղթերից երեք փորձից հետո։ — Ջեմ հասկանում, թե ինչ է սա նշանակում, բայց զգուշացումը շատ պարզ է՝ պահպանիր բերանդ»։ Երկու օր անց ինչ-որ մեկը դուռը սուրճ տվեց գնդապետի համհարզներից մեկին, սա էլ երկրորդին փոխանցեց, երկրորդն էլ երրորդին և այսպես ձեռքից-ձեռք անցնելով, սուրճը հասավ Աուրելիանո Բուենդիայի առանձնասենյակ։ Գնդապետը սուրճ չէր խնդրել, բայց որ բերել էին, խմեց։ Սուրճի մեջ պարունակող թույնը բավական էր ձի սպանելու համար։ Երբ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային տուն հասցրեցին, նրա քարացած մկանները ջղաձգվում էին, իսկ լեզուն դուրս էր ընկել բերանից։ Ուրսուլան մահից ետ խլեց որդուն։ Մաքրելով նրա ստամոքսը փսխադեղերով, նա տաք թաղիքե վերմակով փաթաթեց Աուրելիանոյին և երկու օր սնում էր միայն ձվի դեղնուցով, մինչև որ հոգնատանջ մարմինը վերականգնեց իր բնական ջերմությունը։ Չորրորդ օրը գնդապետի կյանքը փրկված էր։ Ուրսուլայի և սպաների պնդմամբ Աուրելիանո Բուենդիան մնաց անկողնում էլի մի ամբողջ շաբաթ։ Միայն այդ օրերին նա տեղեկացավ, որ իր բանաստեղծություններն այրված չեն։ «Ես չէի ուզում շտապել,— բացատրեց Ուրսուլան.— Այն երեկո, երբ ես վառեցի օջախը, ինքս ինձ ասացի՝ ավելի լավ է համբերեմ, քանի դեռ չեն բերել նրա դիակը»։ Ապաքինման մշուշում, Ռեմեդիոսի փոշոտ տիկնիկներով շրջապատված գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան վերընթերցեց ձեռագրերը և հիշեց իր կյանքի բախտորոշ բոլոր պահերը։ Նա կրկին սկսեց բանաստեղծություններ գրել։ Հիվանդության երկար ժամերին, փակուղի հասած պատերազմի տհաճություններից կտրված, նա բաժան-բաժան անելով հանգավորում էր իր կենսափորձը, որ ձեռք էր բերել մահվան հետ պահմտոցի խաղալիս։ Նրա մտքերն այնպիսի պայծառության հասան, որ նա կարող էր լարդալ դրանք թե ձախից աջ, և թե աջից ձախ։ Մի երեկո նա հարցրեց գնդապետ Գերինելդո Մարկեսին.

— Ասա ինձ, բարեկամ, հանուն ինչի՞ ես դու կռվում։

— Հանուն նրա, հանուն ինչի պարտավոր եմ,— պատասխանեց գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը,— հանուն լիբերալների մեծ կուսակցության։

— Բախտավոր մարդ ես, որ գիտես։ Իսկ ես հիմա միայն գլխի ընկա՝ որ կռվում եմ հպարտությունից։

— Դա վատ է,— նկատեց գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը։

Նրա անհանգստությունը զվարճացրեց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային։

— Իհարկե,— ասաց նա։— Բայց ավելի լավ է, քան երբ չգիտես թե հանուն ինչի ես կռվում։ — Նա ընկերոջ աչքերին նայեց ժպտաց ու ավելացրեց — կամ, երբ կռվում ես ինչպես դու, հանուն ինչ-ինչ բանի որը ոչ մեկի համար արժեք չի ներկայացնում։

Նախկինում հպարտությունը թույլ չէր տալիս նրան կապվել երկրի խորքում գործող ապստամբ ջոկատների հետ, քանի դեռ լիբերալ կուսակցության առաջնորդները հրապարակավ չէին հրաժարվում իրենց այն հայտարարությունից, թե գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ավազակ է։ Նա քաջ գիտեր, որ եթե թքի ինքնասիրության վրա ապա կկտրվի արատավոր այն շրջանագիծը որով ընթանում է պատերազմը։ Հիվանդությունը նրան խորհելու հնարավորություն ընձեռեց։ Նա համոզեց Ուրսուլային զոհել իր պատկառելի խնայողությունները նվիրական սնդուկում պահված պապենական ոսկու մնացորդները գնդապետ Գերինելդո Մարկեսին կարգեց Մակոնդոյի քաղաքացիական ու զինվորական կառավարիչ և մեկնեց քաղաքից՝ կապ հաստատելու երկրի խորքում գործող ապստամբների հետ։

Գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը միայն գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի համար չէր հավատարիմ մարդ Ուրսուլայի տանը նրան որպես ընտանիքի անդամ էին ընդունում։ Մեղմ, ամաչկոտ, ի ծնե սիրալիր Գերինելդո Մարկեսը, այնուամենայնիվ, մարտերում իրեն առավել անկաշկանդ է զգում քան կառավարչի առանձնասենյակում։ Քաղաքական խորհրդատուների տեսության լաբիրինթոսում նրան խճճելը ոչինչ չարժեր։ Այդուհանդերձ նա Մակոնդոյում կարողացավ ստեղծել գյուղական լռության ու խաղաղության այն մթնոլորտը որի մեջ երազում էր մեռնել խոր ծերության տարիներին ոսկե ձկնիկներով զբաղված գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան։ Գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը

շաբաթական երկու-երեք անգամ ճաշում էր Ուրսուլայի տա-նը, թեև ապրում էր ծնողների հետ։ Նա ավելի վաղ, քան հարմար էր տարիքին, զենքի հետ վարվել սովորեցրեց Աուրե-լիանո Խոսեին և Ուրսուլայի թույլտվությամբ մի քանի ամ-սով տեղավորեց նրան զորանոցում, որպեսզի նա տղա-մարդ դառնա։ Տարիներ առաջ, համարյա նույնպես Գերինելդո Մարկեսը իր սերն էր խոստովանել Ամարանտային։ Պյետրո Կրեսպիի նկատմամբ կրքով տարված Ամարանտան միայն ծիծաղել էր նրա վրա։ Գերինելդո Մարկեսը որոշել էր սպա-սել։ Մի անգամ, դեռ բանտում գտնվելու օրերին նա գրու-թյուն ուղարկեց, որով Ամարանտային խնդրում էր բատիստե սանդերկու թաշկինակների վրա հոր անվան և ազգանվան սկզբնատառերը ասեղնագործել։ Գրության հետ նա նաև փող էր ուղարկել։ Մեկ շաբաթ անց Ամարանտան բանտ տարավ պատրաստի թաշկինակները, վերադարձրեց դրամը, և նրանք անցյալը վերհիշելով երկար զրուցեցին։ «Երբ դուրս գամ այստեղից, կամուսնանամ քեզ հետ» — ասաց Գերինելդո Մարկեսը բաժանվելիս։ Ամարանտան ծիծաղեց, բայց երե-խաներին կարդալ սովորեցնելիս անվերջ նրա մասին էր մտածում և հանուն նրա ցանկանում էր իր մեջ արթնացնել այն ջահել կիրքը, որ տածում էր Պյետրո Կրեսպիի նկատ-մամբ։ Կալանավորների հետ տեսակցության օրերին նա Գերինելդո Մարկեսի հարազատների հետ բանտ էր գնում։ Մի շաբաթ օր, Ուրսուլան տեսավ նրան խոհանոցում։ Ամա-րանտան սպասում էր բիսկվիթների թխվելուն, որպեսզի ընտրի ամենահաջողը ու փաթաթի հատուկ այդ նպատակով ասեղնագործած անձեռոցիկով։ Ուրսուլան շատ զարմացավ։

— Ամուսնացիր նրա հետ, — խորհուրդ տվեց նա։ — Դըժ-վար թե այլևս նման տղամարդու հանդիպես։

Ամարանտան արհամարհական արտահայտություն տվեց դեմքին։

— Շատ պետք է վազ տալ տղամարդկանց ետևից, — պատասխանեց նա։ — Գերինելդոյին ես բիսկվիթ եմ տանում, որովհետև խղճում եմ նրան, չէ՞ որ վաղ թե ուշ պիտի գըն-դակահարվի։

Նա խոսեց գնդակահարության մասին՝ չհավատալով նման հնարավորությանը, սակայն հենց այդ օրերին կառա-

վարությունը հրապարակավ հայտարարեց, թե Գերինելդո Մարկեսը կսպանվի, եթե խռովարարները չհանձնեն Ռիոաչան։ Կալանավորի հետ տեսակցությունները արգելվեցին։ Ամարանտան փակվեց ննջասենյակում, արցունք էր թափում և մեղքի գիտակցման նրա տառապանքը հիշեցնում էր այն զգացումը, որ ապրել էր Ռեմեդիոսի մահով. թվում էր, թե անփութորեն շպրտված նրա բառերի կանչով ահա երկրորդ անգամ է, ինչ հայտնվում է մահը։ Մայրը սփոփում էր նրան, հավատացնում, որ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան մահապատիժը խանգարելու մի հնար կգտնի և խոստանում էր պատերազմից հետո Գերինելդոյին հրապուրելու հոգսը իր վրա վերցնել։ Ուրսուլան խոստումը նշանակված ժամկետից շուտ կատարեց։ Երբ Գերինելդո Մարկեսը կրկին նրանց տուն եկավ քաղաքացիական ու զինվորական կառավարչի պատվավոր կոչումով, Ուրսուլան ընդունեց նրան հարազատ որդու պես, պարուրեց նուրբ շողոքորթությամբ և երկինք հղեց ջերմեռանդ աղոթքներ, թող նա հիշի Ամարանտային կին առնելու իր մտադրությունը։ Ըստ երևույթին, նրա աղոթքները տեղ հասան։ Բուենդիաների տանը ճաշելուց հետո գնդապետ Գերինելդո Մարկեսն այդ օրերին Ամարանտայի հետ շաշկի խաղալու էր առանձնանում բեգոնիաներով վերնասրահում։ Ուրսուլան նրանց սուրճ, բիսկվիթ էր մատուցում, և զբաղեցնում էր երեխաներին, որ չխանգարեն նրանց։ Ամարանտան ջանասիրաբար ճգնում էր բորբոքել ժամանակին իրեն այրող ջահել կրքի անթեղած կրակը։ Օրեցօր ավելի ու ավելի անտանելի դառնող անհանգստությամբ էր նա հիմա ճաշասենյակում սպասում գնդապետ Գերինելդո[1] Մարկեսի հայտնվելուն և իրիկնային իրենց առանձնությանը։ Ժամանակը ասես թևեր առած թռչում էր շաշկու խաղաքարերը դողացող մատներով տեղաշարժող թախծալի բանաստեղծական անունով այդ զինվորականի ընկերակցությամբ։ Սակայն, երբ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը կրկին առաջարկեց իր սիրտն ու սերը Ամարանտան նորից մերժեց։

— Ես ոչ մեկի հետ էլ չեմ պսակվի — ասաց Ամարան-

[1] Գերինելդո—իսպանական ժողովրդական ռոմանսի հերոս, պալատական մանկլավիկ, որին սիրում է արքայադուստրը։

տան,— քեզ հետ առավել եմ։ Դու այնքան ես սիրում Աուրելիանոյին, որ վճռել ես ինձ կին առնել, որովհետև նրա հետ հնարավոր չէ ամուսնանալ։

Գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը համբերատար մարդ էր։ «Ես կսպասեմ,— ասաց նա,— Վաղ թե ուշ և քեզ կհամոզեմ»։ Եվ նա շարունակում էր այցելությունները։ Իր սենյակում փակված Ամարանտան թաքուն հառաչանքը խեղդելով մատներն ականջներն էր խոթում, որ չլսի Ուրսուլային պատերազմական վերջին նորությունները պատմող փեսացուի ձայնը և նրան տեսնելու ցանկությունից տապակվելով, նա այնուամենայնիվ ներսում ուժ էր գտնում դիմանալու։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան այդ օրերին իր տրամադրության տակ դեռևս բավականաչափ ազատ ժամանակ ուներ որպեսզի երկու շաբաթը մեկ գործերի ընթացքը նկարագրող մանրամասն տեղեկություններ կարողանար ուղարկել Մակոնդո։ Բայց Ուրսուլային նա նամակ ուղարկեց միայն մեկ անգամ իր մեկնումից մոտ ութ ամիս անց։ Հատուկ սուրհանդակը բերեց մեծ կնիքով ղմոսած ծրարը որի մեջ գնդապետի գեղեցիկ ձեռագրով մի երկտող էր դրված **«Լավ նայեք հորը, շուտով նա կմեռնի»**։ Ուրսուլան տագնապեց։ «Եթե Աուրելիանոն է ասում ուրեմն այդպես է, որ կա»։ Եվ նա խնդրեց օգնել իրեն որ ամուսնուն ննջասենյակ տեղափոխի։ Խոսե Արկադիո Բուենդիան ոչ միայն նույն ծանրամարմինն էր մնացել այլև շագանակենու տակ երկար տարիներ նստելուց ձեռք էր բերել ուզած ժամանակ քաշն ավելացնելու մի այնպիսի ընդունակություն որ յոթ տղամարդով չկարողացան պոկել նրան նստարանից ու հարկադրված եղան քարշ տալ մինչև մահճակալ։ Ծաղկած շագանակենու, սնկի և դարավոր խոնավության հոտ ընկավ ննջասենյակում երբ տեղավորվեց այստեղ արևահար ու անձրևածեծ այդ հսկա ծերունին։ Հաջորդ առավոտ նրա անկողինը դատարկ էր։ Բոլոր սենյակները քրքրելուց հետո Ուրսուլան ամուսնուն գտավ շագանակենու տակ։ Ստիպված էին կապել մահճակալից։ Նա չդիմադրեց, թեև պահպանել էր նախկին ուժը։ Նա անտարբեր էր ամեն ինչի նկատմամբ։ Նա շագանակենու տակ էր վերադարձել ոչ այն պատճառով, որ գիտակցաբար էր ցանկացել դա այլ որովհետև մարմինն էր

վարժվել տեղին։ Ուրսուլան հետևում էր նրան կերակրում, Սուրբելիանոյից նորություններ հաղորդում։ Բայց անկեղծ ասած Խոսե Արկադիո Բուենդիան արդեն երկար ժամանակ ընդունակ էր հաղորդակցվելու սոսկ մի մարդու՝ Պրուդենսիո Ագիլյարի հետ։ Մահվան ծյուրանքից բոլորովին քայքայված Պրուդենսիո Ագիլյարը օրը երկու անգամ գալիս էր զրուցելու։ Նրանք խոսում էին աքլորներից։ մտադիր էին միասին բուծարան հիմնել, որտեղ հրաշալի աքաղաղներ պիտի բազմացնեին, բայց ոչ նրա համար, որ հրճվեին նրանց հաղթանակներով՝ դրա պետքը չունեին, այլ որպեսզի որևէ զբաղմունք ունենային մահվան այդ անվերջանալի ու տաղտուկ կիրակիի ընթացքում։ Այդ Պրուդենսիո Ագիլյարն էր, որ լողացնում էր Խոսե Արկադիո Բուենդիային, կերակրում ու հետաքրքիր նորություններ պատմում Աուրելիանո անունով մի ոմն գնդապետի մասին։ Մենակ մնալով Խոսե Արկադիո Բուենդիան անթիվ անհամար սենյակների երազով էր սփոփվում։ Երազի մեջ նա իջնում էր մահճակալից, բաց էր անում դուռը ճիշտ առաջինի պես մեկ այլ սենյակ էր մտնում, որտեղ կռածո երկաթի թիկնակով նույն մահճակալն էր դրված, հյուսած նույն բազկաթոռը ու պատին ամրացված էր Ամենափրկիչ կույսի նույն փոքրիկ սրբապատկերը։ Այս սենյակից նա մյուսն էր անցնում, որ հար ու նման էր առաջիններին և որի դուռը բացում էր մեկ այլ նման սենյակ, հետո էլի, անվերջ նման սենյակներ ու էլի էլի և այսպես շարունակ։ Նրան դուր էին գալիս սենյակից սենյակ իր այս անցումները։ տպավորությունն այնպիսին էր, կարծես քայլում ես իրար զուգահեռ հայելաշարերի երկար միջանցքով։ Հետո Պրուդենսիո Ագիլյարը բոթում էր նրա ուսը։ Եվ նա աստիճանաբար արթնանալով, ետ ետ քայլերով սենյակից սենյակ էր անցնում՝ իրագործելու վերադարձի երկար ճամփորդությունը, որ ավարտվում էր իրական սենյակում սպասող Պրուդենսիո Ագիլյարին հանդիպելիս։ Մի գիշեր— երկու շաբաթ էր անցել, ինչ նրան ննջասենյակ էին տեղափոխել— Պրուդենսիո Ագիլյարը բոթեց նրա ուսն այն պահին, երբ Խոսե Արկադիո Բուենդիան միջնասենյակում էր ու բայց կարծելով, թե դա է իրական սենյակը նա այլևս ետ չդարձավ մշտապես մնաց այնտեղ։ Հաջորդ առավոտ,

ամուսնումն նախաճաշիկ տանելիս, Ուրսուլան հանկարծ նկատեց որ միջանցքով գնալի իր կողմն է քայլում անծանոթ մի տղամարդ։ Փոքրամարմին էր նա, կնդակազմ. Հագին սև մահուդից զգեստ էր, գլխին լայնեզր, վշտալի աչքերին թեքված սև գլխարկ։ «Տեր իմ աստված — մտածեց Ուրսուլան — կարող եմ երդվել որ սա Մելկիադեսն է»։ Բայց դա Կատաուրեն էր Վիսիտասիոնի եղբայրը, որ անլուր կորել էր անքնության համաճարակի օրերին տնից փախչելուց ի վեր։ Վիսիտասիոնը հարցրեց, թե ինչու է վերադարձել, և նա իր ցեղի հանդիսավոր ու հնչեղ լեզվով պատասխանեց.

— Եկել եմ թագավորի հուղարկավորությանը մասնակցելու։

Նրանք Խոսե Արկադիո Բուենդիայի սենյակը մտան ուժերի ներածին չափով ցնցեցին մեռածին բղավեցին ականջի մեջ հայելին դեմ արեցին քթին բայց այդպես էլ չկարողացան արթնացնել նրան։ Քիչ անց, երբ դագաղագործը հանգուցյալի չափսերն էր առնում, նկատեցին որ դրսում մանրիկ, դեղին ծաղիկներով անձրև է մաղում։ Անձայն տեղատարափի նման այդ ծաղիկները թափվեցին ողջ գիշեր, ծածկեցին տանիքը ու դուռ խեղդեցին դրսում գիշերած անասուններին։ Երկինքն այնքան ծաղիկ էր մաղել, որ Մակոնդոն առավոտյան կարծես զորդապատված լիներ թաղման թափորի ճամփան բացելու համար հարկ եղավ գործի գցել բահերն ու թիերը։

* * *

Հյուսած ճոճաթոռին նստած, Ամարանտան ծնկներին էր դցել ասեղնագործը և հետևում էր այտերին ու կզակին օճառի փրփուր քսող հումամշակ կաշվե գոտու վրա ածելին սրող, կյանքում առաջին անգամ սափրվող Աուրելիանո Խոսեին։ Շիկավուն աղվամազին բեղի տեսք տալու ցանկությամբ նա մի քանի պզուկ թոցրեց կտրեց վերին շրթունքը ու մնաց նույն Աուրելիանո Խոսեն սակայն սափրման քարդ արարողությունից Ամարանտայի ներսում տպավորություն ստեղծվեց թե հենց այդ պահից եղբորորդին սկսեց ծերանալ։

— Դու ճիշտ և ճիշտ Աուրելիանոն ես, երբ նա քո տարիքին էր — ասաց Ամարանտան։— Դու արդեն տղամարդ ես

Տղամարդ նա վաղուց էր դարձել, հեռավոր այն օրը, երբ նրան դեռևս երեխա համարող Ամարանտան սովորականի պես մերկացավ լողարանում Աուրելիանո Խոսեի ներկայությամբ։ Նա միշտ էր այդպես վարվում՝ տղային իր հովանավորության տակ վերցնելու ժամանակներից սկսած։ Առաջին անգամ Աուրելիանո Խոսեին հետաքրքրել Ամարանտայի ստինքների միջև ընկած խոր փոսիկը։ Նա դեռ այնպես միամիտ էր, որ հարցրեց Ամարանտային, թե այդ ինչպե՞ս է պատահել։ Եվ Ամարանտան պատասխանեց. «Փորեցին, փորեցին ու այսպես փոս դցեցին»,— ու ցույց տվեց ձեռքով, թե ինչպես են դա արել։ Շատ ժամանակ անց, երբ նա ուշքի էր եկել արդեն Պյետրո Կրեսպիի մահից հետո և կրկին սկսել էր լողանալ Աուրելիանո Խոսեի հետ, տղային այլևս չէր գրավում փոսիկը, բայց դարչնագույն պտուկներով ստինքների տեսքից նրա մարմինը մին՝ այդ անծանոթ դող էր ընկնում։ Նա վաղ հասակից Աուրելիանո Խոսեն սովորություն ուներ լույսը բացվելուն պես իր ճոճից վազ տալ և Ամարանտայի անկողինը խցկվել, որտեղ իսկույն չքանում էին խավարի ծնունդ սարսափները։ Բայց հենց այն օրից, երբ նկատեց Ամարանտայի մերկ մարմինը, այլևս ոչ թե մթության վախն էր ստիպում մժղուկներից ցանցով պաշտպանված հաքրոջ մահճակալը մտնել, այլ կանացի մարմինն ու շունչը լուսաբացի մեջ զգալու այրող ցանկությունը։ Ավելի ուշ նրանք մերկ ու միայն միասին էին քնում, տրվելով տանջալից գուրգուրանքներին, այլև թաքնվում էին տան մութ անկյուններում և ցանկացած ժամին փակվում ննջասենյակում՝ մշտական չհանդարտվող գրգիռներով խենթացած։ Մի անգամ Ուրսուլան քիչ մնաց բռնացներ նրանց հանցանքի վայրկյանում՝ նա եկավ մառան, ուր նրանք հենց նոր էին սկսել համբուրվել. «Դու շատ ես սիրում, հա, հորաքրոջդ»,— պարզամտորեն հարցրեց նա թոռանը։ Տղան գլխով արեց։ «Լավ ես անում»,— ասաց Ուրսուլան ու հացի համար ալյուր վերցնելով վերադարձավ խոհանոց։ Այս փոքրիկ միջադեպը սթափեցրեց Ամարանտային։ Նա հասկացավ, որ չափազանց հեռու է գնացել և որ արդեն երեխայի հետ ոչ թե պաչպչոցի է խաղում, այլ թաղվում է վտանգավոր անհեռանկար, ուշացած կրքի երերուն ճահճուտով, և նա կտրուկ ու անվերա-

դարձ վերջ տվեց ամեն ինչին։ Այդ օրերին զինվորական ծառայությունն ավարտող Աուրելիանո Խոսեն ստիպված էր համակերպվել և սկսեց գիշերել զորանոցում։ Շաբաթ երեկոները զինվորների հետ նա Կատարինոյի պանդոկ էր գնում։

Մակոնդո հասած պատերազմական լուրերը դարձան հակասական։ Թեև կառավարությունը պաշտոնապես խոստովանում էր ապստամբների հաղթանակները, սակայն Մակոնդոյի սպաները գաղտնի տեղեկություններ էին ստանում, որ անխուսափելի է պարտությունը։ Ապրիլի սկզբին գնդապետ Գերինելդո Մարկեսին մի սուրհանդակ ներկայացավ։ Նա հաստատեց, որ լիբերալների կուսակցության ղեկավարները, իրոք բանակցություններ են վարում երկրի ներքին մարզերում գործող ապստամբ ջոկատների առաջնորդների հետ և որ շուտով կառավարության հետ կկնքվի համաձայնագիր հետևյալ պայմաններով լիբերալները կստանան մինիստրական երեք աթոռ պառլամենտում կստեղծվի լիբերալների փոքրամասնություն և ներում կշնորհվի զենքը ցած դնող ապստամբներին։ Սուրհանդակը բերել էր գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի հույժ գաղտնի հրամանը, որով նա դեմ էր զինադադարի պայմաններին։ Գնդապետ Գերինելդո Մարկեսին կարգադրված էր ամենահավատարիմ մարդկանցից ընտրել հինգ հոգի և պատրաստվել հեռանալու երկրից։ Հրամանը իրագործվում էր ծայրահեղ գաղտնապահությամբ։ Զինադադարի պաշտոնական հրապարակումից մեկ շաբաթ առաջ, երբ Մակոնդո էին խուժում ամենատարբեր տեղեկություններ, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան և տասը հավատարիմ սպաներ, որոնց թվում նաև Ռոկե Մսագործը, գիշերով ծածուկ հայտնվեցին քաղաքում, ցրեցին կայազորը, թաղեցին զենքը և ոչնչացրին փաստաթղթերը։ Լուսաբացին նրանք գնդապետ Գերինելդո Մարկեսի ու նրա հինգ մարդկանց հետ հեռացան քաղաքից։ Ռազմական այս գործողությունն այնպես արագ ու անաղմուկ կատարվեց, որ Ուրսուլան տեղեկացավ վերջին պահին միայն, երբ ինչ-որ մեկը կամացուկ թակեց նրա ննջասենյակի լուսամուտն ու շշնջաց «Եթե ցանկանում եք տեսնել գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային՝ շտապ դուրս եկեք»։ Ուրսուլան դուրս թռավ մահճակալից և հենց գիշերանոցով նետվեց փողոց, ուր սակայն ոչ ոք չկար այլևս,

խավարից ամբողջ թափով սլացող ձիերի քառատրոփի ձայնն էր լոկ գալիս փոշու ամպով պարուրված հեծելախումբը լքում էր Մակոնդոն։ Հաջորդ օրը միայն Ուրսուլան իմացավ, որ Աուրելիանո Խոսեն էլ է գնացել հոր հետ։ Պատերազմի ավարտն ազդարարող կառավարության և լիբերալների միացյալ հայտարարության հրապարակումից տասն օր անց արևմտյան սահմանում գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի առաջին ապստամբության լուրը ստացվեց։ Փոքրաթիվ ու վատ զինված ապստամբների ջոկատները ջախջախելու համար մի շաբաթից էլ պակաս ժամանակ պահանջվեց։ Բայց տարվա ընթացքում մինչ լիբերալներն ու պահպանողականները հնարավոր ամեն ինչ ձեռնարկում էին, որպեսզի երկիրը հավատա իրենց հաշտությանը գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան կազմակերպեց զինված յոթ ելույթ ևս։ Մի գիշեր երկկայմ առագաստանավից նա հրանոթային կրակ բացեց Ռիոհաչայի վրա որին ի պատասխան Ռիոհաչայի կայազորը անկողիններից դուրս բերեց ու գնդակահարեց քաղաքի տասնչորս ամենանշանավոր լիբերալներին։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան գրավեց սահմանային մաքսատունը պաշտպանեց տասնհինգ օր և այդտեղից դիմեց ազգին համընդհանուր պատերազմ սկսելու կոչով։ Մեկ ուրիշ անգամ նա երեք ամիս թափառում էր հեղեղատներում՝ փորձելով իրագործել անհեթեթագույն մի ծրագիր անցնել շուրջ հազար հինգ հարյուր կիլոմետր կուսական թավուտով հենց մայրաքաղաքի արվարձաններում ռազմական գործողություններ ծավալելու համար։ Մի անգամ էլ նա հայտնվեց Մակոնդոյից քսան կիլոմետր հեռավորության վրա, բայց կառավարական զորքերի առաջապահ ջոկատները նեղեցին նրան և ստիպեցին լեռները քաշվել այդ վայրերը հեռու չէին կախարդված այն բացատից որտեղ շատ տարիներ առաջ նրա հայրը իսպանական գալիոնի կմախքն էր հայտնաբերել։

Հենց այդ օրերին մեռավ Վիսիտասիոնը։ Բնական մահով մեռավ ինչպես ուզում էր, չէ՞ որ հանուն դրա էր հրաժարվել Թագից վախենալով թե անքնության համաճարակի զոհ կդառնա։ Հնդկուհու վերջին ցանկության համաձայն նրա մահճակալի տակ դրված սնդուկից վրտի հանեին դրամները որ նա կուտակել էր ծառայության քսան տարիների ընթաց

քում, ու պատերազմը շարունակելու համար պիտի ուղարկեին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային։ Սակայն Ուրսուլան նույնիսկ մտքով չդիպավ այդ փողերին որովհետև լուր ստացվեց, թե գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան զոհվել է գավառի գլխավոր քաղաքի մոտ ափ իջնելիս։ Նրա մահվան պաշտոնական հաղորդագրությունը, թվով չորրորդը՝ վերջին երկու տարում վեց ամիս շարունակ համարվեց ստույգ, քանի որ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայից այլևս լուրեր չէին ստացվում։ Եվ, ահա, երբ Ուրսուլան ու Ամարանտան արդեն նոր սուգ էին հայտարարել, թեև նախորդների ժամկետները չէին լրացել, Մակոնդո հասավ ցնցող մի լուր։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ողջ է, բայց ամենայն հավանականությամբ հրաժարվել է իր երկրի կառավարության դեմ կռվելուց և միացել է Կարիբյան ծովի այլ հանրապետություններում հաղթականորեն մարտնչող միութենականներին։ Նա հայտնվում էր տարբեր անուններով և յուրաքանչյուր անգամ ավելի ու ավելի հեռու հայրենի հողից։ Հետագայում կպարզվի, որ այդ ժամանակ նա ոգևորված էր Կենտրոնական Ամերիկայի միութենական բոլոր ուժերը միավորելու և ամբողջ մայրցամաքում՝ Ալյասկայից մինչև Պատագոնիա, պահպանողականների կառավարությունը ջնջելու գաղափարով։ Առաջին լուրը, որ Ուրսուլան անմիջաբար ստացավ որդուց, տեղ հասավ Աուրելիանոյի հեռանալուց մի քանի տարի անց միայն. դա ազավաղված տառերով ճմրթված մի նամակ էր, որ ձեռքից ձեռք փոխանցվելով եկել էր, ոչ ավել, ոչ պակաս, Սանտյագո-դե-Կուբայից։

— Մենք ընդմիշտ կորցրեցինք Աուրելիանոյին,— կարդալով նամակը բացականչեց Ուրսուլան։— Եթե այսպես գնա, ապա մի տարի անց նա աշխարհի ծայրը կհասնի։

Այն մարդը, որին ուղղված էին այս խոսքերը և որին Ուրսուլան նամակն ավելի շուտ ցույց տվեց, քան մյուսներին, պահպանողական գեներալ Խոսե Ռաքել Մոնկադան էր, պատերազմից հետո նշանակված Մակոնդոյի ալկալդը։ «Ախ այդ Աուրելիանոն, ափսոս որ նա պահպանողական չէ»,— նկատեց գեներալ Մոնկադան։ Նա իսկապես հիացած էր գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայով։ Պահպանողականների կուսակցության քաղաքացիական շատ անդամների նման,

Խոսե Ռակել Մոնկադան հանուն կուսակցության շահերի մասնակցել էր պատերազմին և մարտադաշտերում էր հասել գեներալի կոչման, թեև զինվորական գործի նկատմամբ ամենաչնչին հակում իսկ չուներ: Նույնիսկ ընդհակառակը՝ գեներալ Մոնկադան կուսակիցներից շատերի նման զինվորականության երդվյալ թշնամին էր: Զինվորականներին նա համարում էր անսկզբունքային ծույլեր, բանսարկուներ և շահամոլներ, որոնք խաղաղ բնակչության վրա են հարձակվում, որպեսզի պղտոր ջրում ձուկ որսան: Խելացի, հաճելի, նեխսուրախ, համեղ ուտելիքի սիրահար, աքլորակռվի մոլի երկրպագու գեներալ Խոսե Ռակել Մոնկադան ժամանակին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի ամենավտանգավոր հակառակորդն էր: Մովափնյա գոտիների նորաՀոգս զինվորականների շրջանում նա հեղինակություն էր վայելում: Մի անգամ երբ ռազմավարական նկատառումները հարկադրեցին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի զորքերին հանձնել մի ինչ-որ ամրոց, նա հաղթողին թողեց երկու նամակ: Ավելի ընդարձակ առաջին նամակով գեներալը առաջարկում էր մարդասիրական եղանակով պատերազմը վարելու միացյալ ռազմարշավ սկսել: Երկրորդ նամակը հասցեագրված էր գեներալի կնոջը, որն ապրում էր ազատամարտիկների գրաված տարածքում: Կից գրությամբ գեներալը խնդրում էր նամակը հասցնել հասցեատիրոջը: Այդ ժամանակից սկսած նույնիսկ պատերազմի ամենաարյունոտ պահերին, երկու հրամանատարներն էլ զինադադար էին կնքում՝ գերիներ փոխանակելու [illegible]: Տոնական ինչ ինչ շնչով հագեցած այդ դադարների [illegible] գեներալ Մոնկադան գնդապետ Աուրելիանո [illegible] շախմատ [illegible] էր սովորեցնում: Նրանք բա-[illegible] էլ նույնիսկ մտածում էին երկու կուսակցու-թյուն[illegible] հասարակ մարդկանց գործողությունները համա-ձայնեցնելու հնարավորության շուրջ: [illegible] էին ազատվել զինվորականության և քաղաքագետների ազդեցությունից, ստեղծել մարդասիրական մի կարգ, որ պիտի կիրառեր հակամարտ ուսմունքների լավագույն [illegible] դրույթները: Երբ պատերազմն ավարտվեց, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան դիվերսիոն գործունեության ոլոր-մոլոր ձորերը մտավ, իսկ գեներալ Մոնկադան նշանակվեց Մակոնդոյի կոռեխիդոր:

Նա կրկին քաղաքացիական հագուստ հագավ, զինվորների փոխարեն հինգ ոստիկաններ կարգեց, պարտադրեց հարգել ներման օրենքը և օգնում էր պատերազմում զոհված որոշ լիբերալների ընտանիքներին։ Նրա ջանքերով Մակոնդոն հռչակվեց ինքնավար մարզի կենտրոն և կոռեխիդորից դառնալով ալկալդ, քաղաքում մի այնպիսի խաղաղություն սահմանեց, որ շուտով պատերազմը սկսեցին հիշել որպես հեռավոր ու անհեթեթ մի մղձավանջ։

Լյարդի հիվանդության նոպաներից տառապած պադրե Նիկանորին փոխարինեց միութենականների առաջին պատերազմի մասնակից պադրե Կորոնելը, որին Մակոնդոյում Անբան էին կոչում։ Բրունո Կրեսպին, որն ամուսնացել էր Ամպարո Մոսկոտեի հետ և որի խաղալիքների խանութը առաջվա պես ծաղկում էր, քաղաքում թատրոն հիմնեց, և Իսպանիայի թատերախմբերը իրենց հյուրախաղերի ցուցակում մտցրեցին նաև Մակոնդոն։ Առանց տանիքի մի տարողունակ շինություն էր թատրոնը, որ փայտե աթոռներ ուներ, հունական դիմակներով զարդարված թավշյա վարագույր, երեք տոմսարկղներն էլ առյուծի գլխի տեսք ունեին, և տոմսերը վաճառվում էին դրանց լայն բացված երախներից։ Կարգի գցեցին նաև դպրոցական շենքը։ Դպրոցը տնօրինում էր հովիտների քաղաքներից մեկից ուղարկված ծեր ուսուցիչ դոն Մելչոր Էսկալոնը, որը ծույլ աշակերտներին ստիպում էր ծնկաչոք սողալ գետաքարով սալահատակված բակում, շատախոսներին՝ հնդկական տաքդեղ ծամել և, այս ամենը՝ ծնողների հավանությամբ։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի կամակոր երկվորյակները՝ Աուրելիանո Երկրորդը և Խոսե Արկադիո Երկրորդը, իրենց քարե տախտակներով, կավիճով ու ալյումինե օղակներով, դասասենյակ մտնող աշակերտներից առաջիններն էին։ Մոր գեղեցկությունը ժառանգած Ռեմեդիոսին արդեն Ռեմեդիոս Գեղեցկուհի էին կոչում։ Չնայած տարիքին, պարտադրված վշտերին և անվերջանալի հոգսերին, Ուրսուլան դեռ չէր հանձնվում ծերությանը։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի օգնությամբ նա մի նոր թափ հաղորդեց հրուշակեղենի արտադրությանը և ոչ միայն վերականգնեց պատերազմի վրա որդու վատնած ողջ կարողությունը, այլև մաքուր ոսկով լցրեց չորացրած մի քանի դդում ու թաք-

ցըրեց ննջասենյակում։ «Քանի աստված չի առել հոգիս — հաճախ էր ասում նա,— խենթերի այս տանը փողը չի պակասի»։ Այսպիսին էր իրավիճակը, երբ Նիկարագուայի միութենական զորքերը դաասլքած գերմանական նավի վրա նավաստի վարձված, Ամարանտայի հետ ամուսնանալու թաքուն որոշումը սրտում Աուրելիանո Խոսեն հայտնվեց խոհանոցում նա ձիու նման խոշոր էր ու ամրակազմ, հնդիկի նման թուխ ու երկարամազ։

Նրան տեսնելով Ամարանտան իսկույն հասկացավ, թե ինչու է վերադարձել, թեև Աուրելիանո Խոսեն դեռ ոչինչ չէր ասել։ Սեղանի շուրջ նստած նրանք չէին համարձակվում նայել մեկմեկու։ Բայց երկու շաբաթ անց Ուրսուլայի ներկայությամբ Աուրելիանո Խոսեն նայելով ուղիղ Ամարանտայի աչքերին ասաց. «Ամբողջ ժամանակ ես քո մասին էի մտածում»։ Ամարանտան խուսափում էր նրանից։ Աշխատում էր չհանդիպել նրան և չէր բաժանվում Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուց։ Մի անգամ Աուրելիանո Խոսեն հարցրեց Ամարանտային, թե մինչև երբ է նա մտադիր պահել ձեռքի սև վիրակապը։ Ամարանտան եղբորորդու խոսքերը ընկալեց որպես ակնարկ իր կուսության և շառագունեց, որի համար ինքն իրեն դատապարտեց։ Երբ վերադարձել էր Աուրելիանո Խոսեն, նա սկսել էր փակել ննջասենյակի դռան սողնակը, բայց հետո, գիշեր գիշերվա վրա լսելով հարևան սենյակից եկող խաղաղ խռմփոցը մոռացել էր այդ զգուշավորությունը։ Մի գիշեր, Աուրելիանո Խոսեի վերադարձից համարյա երկու ամիս անց Ամարանտան հանկարծ զգաց, որ նա ննջասենյակ մտավ։ Եվ փախչելու կամ բղավելու փոխարեն նա քարացավ՝ հանդարտության քաղցր զգացում ապրելով։ Այդ գիշերվանից վերսկսվեցին նրանց անարդյունք մարտերը, որոնք տևում էին մինչև առավոտ։ Լույսը բացվելուն պես Աուրելիանո Խոսեն հեռանում էր, որպեսզի գիշերը կրկին գար և, դուռը փակ չգտնելով, նա ամեն անգամ գրգռվում էր ավելի ու ավելի։ Նրա ցանկությունը ոչ մի պահ չէր մարել։ Նա փախել էր անից, որպեսզի հեռավորության և թմրեցնող այն դաժանության օգնությամբ ինչին զինակիցները անվախություն էին անվանում, փորձեր մոռանալ նրան, սակայն որքան շատ էր նրա պատկերն ապականում պատերազմի կեղտաջրերում, պատե-

բազմն այնքան ավելի շատ էր հիշեցնում Ամարանտային։ Ահա այսպես տառապում էր նա օտարության մեջ, Ամարանտայից փրկվելու համար մահ էր որոնում, մինչև որ մի օր լսեց զվարճալի մի պատմություն, թե ինչպես մեկը ամուսնացավ հորաքրոջ հետ, և սրանց զավակը, փաստորեն, ինքն իր պապն էր։

— Մի՞թե կարելի է ամուսնանալ հարազատ հորաքրոջ հետ,— հարցրեց ապշած Աուրելիանո Խոսեն։

— Ոչ միայն հորաքրոջ,— պատասխանեց նրան մի զինվոր։— Հապա հանուն ինչի՞ ենք կռվում տերտերների դեմ։ Որպեսզի ամեն ոք իրավունք ունենա պսակվելու թեկուզև հարազատ մոր հետ։

Այս խոսակցությունից երկու շաբաթ անց Աուրելիանո Խոսեն դարձավ դասալիք։ «Դու անասուն ես,— ասում էր նրա հարձակումներից ուժասպառված Ամարանտան։— Դու չգիտե՞ս, որ հորաքրոջ հետ կարելի է ամուսնանալ միայն Հռոմի պապի թույլտվությամբ»։ Աուրելիանո Խոսեն հոժարտաց Հռոմ մեկնել, ամբողջ Եվրոպան ծնկաչոք անցնել և համբուրել Նորին սրբության կոշիկը միայն թե Ամարանտան իջեցնի բարձրացնովի իր կամուրջները։

— Բանը միայն թույլտվությանը չէ,— դիմադրում էր Ամարանտան։— Խոզի պոչերով երեխաներ կծնվեն։

Աուրելիանո Խոսեն խուլ էր նրա բոլոր առարկությունների համար։

— Թող կով լինի, ներ ծնվեն,— աղերսում էր նա։

Մի առավոտ չբավարարված ցանկության լարչարանքներից պարտված նա Կատարինոյի պանդոկ գնաց։ Կախ ընկած ծծերով բայց հմայքով ու էժանագին մի կին ընտրեց, որը ժամանակավորապես հանգստացրեց նրա տառապանքը։ Հետո նա Ամարանտային ուզում էր ծնկի բերել ցուցադրական արհամարհանքով։ Մանկյալ վերնասրահ ուր զարմանալի հմտությամբ կարի մեքենան էր բանեցնում Ամարանտան, Աուրելիանո Խոսեն բառ անգամ չէր արտասանում։ Ամարանտայի սրտից կարծես քար ընկավ, նա հանկարծ, ինքն էլ չիմանալով թե ինչպես, սկսեց մտածել կապիտան Գերինելդո Մարկեսի մասին կարոտով հիշեց շաշկու իրիկնային խաղերը և նույնիսկ ցանկացավ տեսնել նրան իր ննջ-

չասենյակում։ Աուրելիանո Խոսեն չէր էլ կարող երևակայել, թե իր սխալ վարմունքով որքան բան կորցրեց։ Մի գիշեր, անտարբերի դերն այլևս խաղալ չկարողանալով, նա կրկին Ամարանտայի սենյակը մտավ։ Հորաքույրը մերժեց նրան դաժան վճռականությամբ և ընդմիշտ փակեց դռան սողնակը։

Աուրելիանո Խոսեի վերադարձից հինգ ամիս անց Բուենդիաների տուն եկավ փարթամ, համբիկի հոտով օծված մի կին՝ հինգ տարեկան որդու հետ։ Կինը հայտարարեց, թե երեխան գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի զավակն է և ինքը ցանկանում է, որ Ուրսուլան կնքի թոռանը։ Անանուն մանկան ծագումը ոչ մեկի մեջ կասկած չհարուցեց. նա ճիշտ և ճիշտ գնդապետն էր այն օրերին, երբ նրան սառույց տեսնելու տարան։ Կինը պատմեց, որ տղան բաց աչքերով է ծնվել և իր գերազանցությունը հասկացող մարդու պես է զննել շրջապատը, նա ասաց, որ իրեն սարսափեցնում է սևեռուն, անթարթ աչքերով նայելու նրա սովորությունը։ «Հոր պնչից է թռել,— ասաց Ուրսուլան։— Մի բան է միայն մնում, որ աթոռները նրա հայացքի տակ սկսեն շարժվել»։ Տղային Աուրելիանո անունով կնքեցին և մոր ազգանունով, նա իրավունք չուներ կրելու հոր ազգանունը, քանի դեռ գնդապետը չէր ընդունել նրան։ Կնքահայր դարձավ գեներալ Մոնկադան։ Ամարանտան պահանջեց իրեն հանձնել երեխայի դաստիարակության հոգսը, բայց մայրը չհամաձայնեց։

Նախկինում Ուրսուլան երբեք չէր լսել աղջիկներին հռչակավոր զինվորականների ննջասենյակը ուղարկելու սովորության մասին (ինչպես հավերին են բաց թողնում ցեղական աքլորի մոտ), բայց այդ տարվա ընթացքում նա համոզվեց, որ գոյություն ունի նման բան. անվանակոչության համար ևս ինը թոռ բերեցին նրա տունը։ Ամենամեծը սևամազ կանաչ աչքերով տարօրինակ տղա էր, որ բոլորովին չէր հիշեցնում Բուենդիաներին — տասը տարեկան էր։ Տարիքով ու գույնով տարբեր երեխաներ էին, բայց բոլորն էլ տղաներ, բոլորն էլ մենության դատապարտվածի տեսքով և այս հանգամանքը ամենավառ վկայությունն էր, որ նրանք Բուենդիա են։ Մի տուն լիքը այս երեխաներից Ուրսուլան միայն երկուսին պահեց հիշողության մեջ։ Տարիքի համեմատ շատ խոշոր մեկը շարդուփշուր արեց ծաղկամանները, ափսեները նրա ձեռ

քերն ասես օժտված էին կտրելու հատկությամբ բոլոր այն առարկաները, ինչին դիպչում էին։ Մյուսը խարտյաշ էր մոր՝ կապտին տվող մոխրագույն աչքերով և աղջկական երկար ու խոպոպավոր մազերով։ Նա տուն մտավ առանց քաշվելու, ասես ամեն ինչ ծանոթ էր նրան, ասես այստեղ էր մեծացել։ Հասավ Ուրսուլայի ննջասենյակ, կանգնեց սնդուկի մոտ ու հայտարարեց «Ես չարովի պարուհի եմ ուզում»։ Ուրսուլան նույնիսկ սարսափեց։ Բացեց սնդուկը, քրքրեց Մելկիադեսի ժամանակների փոշոտված իրերը և գտավ մի զույգ հին գուլպայի մեջ փաթաթված պարուհուն խաղալիքը, մի օր բերել էր Պյետրո Կրեսպին, և դրա մասին մոռացել էին վաղուց։ Տասներկու տարի էլ չէր անցել, ինչ բոլոր զավակները, որոնց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան հասցրել էր ունենալ երկրի տարբեր ծայրերում, ուր նետել էր նրան պատերազմը, Աուրելիանո անունը և մայրական ազգանունները ստացան տասնյոթ տղա։ Սկզբում Ուրսուլան փող էր լցնում նրանց գրպանները, իսկ Ամարանտան փորձում էր պահել իր մոտ։ Բայց հետո Ուրսուլան էլ, Ամարանտան էլ սկսեցին բավարարվել մի որևէ ընծայով ու կնքամայր դեր ստանձնելով։ «Նրանց կնքելն է ի վերջո մեր պարտքը,— ասում էր Ուրսուլան հատուկ գրքում գրելով հերթական մոր ազգանունն ու հասցեն և երեխայի ծննդյան թիվն ու վայրը — Աուրելիանոյի հաշվապահությունը պետք կարգին լինի, չէ՞ որ ինքն է վճռելու նրանց ճակատագիրը, երբ վերադառնա»։ Մի անգամ, ճաշին, գեներալ Մոնկադայի հետ քննարկելով արդեն անհանգստացնող այդ բեղունությունը, Ուրսուլան ցանկություն հայտնեց, որ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան, ի վերջո, տուն գա ու հավաքի բոլոր զավակներին։

— Մի անհանգստացիր, տանտեր,— խորհրդավորությամբ պատասխանեց գեներալ Մոնկադան։— Նա ավելի շուտ կվերադառնա, քան դուք սպասում եք։

Գեներալ Մոնկադան չկամեցավ հայտնել, որ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան արդեն ճամփա է ընկել դեպի հայրենիք, որպեսզի գլխավորի իր բարձրացրած բոլոր ապստամբություններից ամենաերկարատևը, վճռականն ու արյունահեղը։

Դրությունը կրկին դարձավ լարված, ինչպես առաջին

պատերազմի նախօրեին։ Աքլորակռիվները, որոնց կազմակերպիչն ալկալդն ինքն էր, արգելվեցին։ Կայազորի պետ, կապիտան Աքիլես Ռիկարդոն փաստորեն իր ձեռքում կենտրոնացրեց նաև քաղաքացիական իշխանությունը։ Լիբերալները նրան պրովոկատոր անվանեցին։ «Սարսափելի բան է պատահելու,— ասում էր Ուրսուլան Աուրելիանո Խոսեին։— Երեկոյան վեցից հետո փողոց դուրս չգաս»։ Նրա աղերսներն ապարդյուն էին։ Աուրելիանո Խոսեն ինչպես և մի ժամանակ Արկադիոն, այլևս նրանը չէր։ Թվում էր թե վերադարձը, առանց աշխատանքի ու հոգսի ապրելու հնարավորությունը, Աուրելիանո Խոսեի մեջ արթնացրել են զգացմունքային հաճույքների հակում և ծուլություն, որ հատուկ էր հորեղբորը Խոսե Արկադիոյին։ Աուրելիանո Խոսեի կիրքը Ամարանտայի նկատմամբ մարեց՝ չթողնելով նրա հոգում և ոչ մի սպի։ Նա [illegible] կամքին [illegible] էր խագում մենությունն էր փարատում պատահական կանանց գրկում, ընկնում այն գաղտնարանները ուր իր խնայողությունններն էր թաքցնում Ուրսուլան։ Եվ ի վերջո սկսեց տուն գալ միայն հագուստը փոխելու։ «Սրանք բոլորն էլ մի սանրի կտավ են,— բողոքում էր Ուրսուլան։— Սկզբում խելոք են, լավ, մի ճանճ էլ չեն տրորի բայց հենց բեղ ու մորուքը ծլեց ուղիղ գլխով մեղքի մեջ կկորեն»։ Ի տարբերություն Արկադիոյի որն այդպես էլ անտեղյակ մնաց իր ծննդյան գաղտնիքին Աուրելիանո Խոսեն իմացավ, որ Պիլար Տեռներան է իր մայրը։ Պիլարի տանը նա նույնիսկ ճոճ կապեց որպեսզի այնտեղ անցկացնի հետճաշյա հանգիստը։ Նրանք ոչ միայն մայր ու որդի էին, այլև մենության ընկերներ։ Պիլար Տեռներայի հոգում մարել էին հույսի վերջին կայծերը։ Նրա ծիծաղը դարձել էր ցածրաձայն, ինչպես երգեհոնի նվագ, պատահական ու անսեր հանդիպումներից ամքել էին ստինքները թուլացել էին փորը, ազդրերը, վրա էր հասել հասարակաց տան կնոջը վիճակված անխուսափելի ճակատագիրը բայց Պիլար Տեռներայի սիրտը պառավում էր առանց դառնանալու։ Գիրուկ խոսքաշատ, փառամոլ մերժված սիրուհու կեցվածքով այդ կինը այլևս չէր զբաղվում անպտուղ հույսեր ներշնչող գուշակությամբ, իր խաղաղ գետնախորշը մասամբ սփոփվում էր այլոց սիրով։ Տունը, որտեղ Աուրելիանո Խոսեն

էր Խոսյալ ժամն էր անցկացնում հարևան աղջիկների հանդիպման վայրն էր պատահական սիրեկանների հետ։ «Ներս առ ինձ, Պիլար» — ասում էին նրանք առանց քաշվելու երբ արդեն ներսում էին լինում։ «Համեցեք,— պատասխանում էր Պիլարը։ Եվ եթե աղջկա հետ տղամարդ էլ էր լինում բացատրում էր — Երբ տեսնում եմ, որ անկողնում մարդիկ լավ են զգում իրենց ես էլ եմ փառավորվում»

Ծառայության համար նա երբեք փող չէր վերցնում։ Ոչ մեկի խնդրանքը չէր մերժում, ինչպես չէր մերժել մինչև իր վերջալույսի մթնշաղը հետամուտ անհամար տղամարդկանց թեև նրանք ոչ փող էին բերում, ոչ սեր խոկ հաճույք պատճառում էին հազվադեպ։ Պիլար Տերներայի հինգ դուստրերը, որոնք մոր կրակոտ արյունն էին ժառանգել կյանքի ոլորաններում ցրիվ եկան շատ վաղ։ Իր տանը մեծացած երկու տղաներից մեկը սպանվեց, կռվելով գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի դրոշի ներքո, իսկ մյուսը, երբ տասնչորս տարեկան էր վիրավորվեց ու ձերբակալվեց հովիտի քաղաքներից մեկում՝ հավերով լեցուն զամբյուղը թռցնելու փորձ անելիս Աուրելիանո Խոսեն համարյա այն բարձրահասակ թիա եր տղամարդն էր, որին կես դար շարունակ Պիլարի համար խոստանում էր ուղարկել փոսիկի թագավորը, սակայն խաղաթղթերի ղրկած բոլոր տղամարդկանց նման նա Պիլար Տերներայի սիրտը մտավ շատ ուշ, երբ մահն արդեն մոտենում էր

— Այս գիշեր մի գնա — ասաց նա Աուրելիանո Խոսեին — Քնիր այստեղ Կարմելիտա Մոնտյելը խաղից խնդրում գալ քեզ մոտ

Աուրելիանո Խոսեն մոր բառերում հնչող աղոտ նախազգացում չորսացւ

— Սաա թող սպասի կեսգիշերին — պատասխանեց նա։ Եվ գնաց թատրոն ուր իսպանական թափառախումբը «Սորրոյի դաշույնը»[1] պիեսն էր ցուցադրում իրականում դա Սորիլյայի ողբերգությունն էր, բայց կապիտան Աքիլես Ռիկարդոյի հրամանով փոխել էին անվանումը որովհետև լիբերալները «գոթ» էին անվանում պահպանողականներին։

[1] Խոսքը իսպանացի բանաստեղծ և դրամատուրգ Խոսե Սորիլյայի (1817—1893) «Գոթի դատը» ողբերգության է վերաբերում։

Դռան մոտ, տոմսը ցույց տալիս, Աուրելիանո Խոսեն նկատեց որ կապիտան Աքիլես Ռիկարդոն, երկու զինվորի հետ, խուզարկում է բոլոր ներս մտնողներին։ «Հանգիստ կապիտան,— զգուշացրեց Աուրելիանո Խոսեն։— Դեռ չի ծնվել այն մարդը, որը վրաս ձեռք կբարձրացնի»։ Կապիտանը փորձեց խուզարկել նրան ուժով, բայց Աուրելիանո Խոսեն, որի մոտ ոչ մի զենք չկար, փախավ։ Զինվորները չենթարկվեցին հրամանին ու չկրակեցին։ «Նա, ախր, Բուենդիա է»,— բացատրեց մեկը։ Եվ կապիտանն ինքը ձեռքն առավ հրացանը, ճեղքելով մարդկանց պատնեշը փողոց դուրս էլավ և նշան բռնեց։

— Վախկոտներ,— բղավեց նա։— Թող նա թեկուզ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան լինի։

Կարմելիտա Մոնտիելը, որ քսանամյա մի կույս էր, նոր էր լոգվել ծաղկաջրով, Պիլար Տեռներայի մահճակալը զարդարել ռոզմարինի պսակաթերթերով, երբ պայթեց կրակոցը։ Ըստ խաղաթղթերի գուշակության Աուրելիանո Խոսեն նրա հետ պիտի ապրեր այն երջանկությունը, որ մերժեց Ամարանտան, նրա հետ պիտի յոթ երեխա մեծացներ և խոր ծերության տարիքում նրա ձեռքերի վրա պիտի մեռներ, սակայն թիկունքը ծակած և կրծքից դուրս եկած գնդակը, հավանաբար, լավ չէր հանում այդ խաղաթղթերից։ Բայց դրա փոխարեն կապիտան Աքիլես Ռիկարդոն, որին այդ գիշեր մեռնել էր գուշակված իրոք, մեռավ, և մեռավ Աուրելիանո Խոսեից չորս ժամ շուտ։ Հենց պայթեց կրակոցը, կապիտանը երկու գնդակի հարվածից վայր ընկավ, և բազմաձայն ճիչը թնդեց գիշերվա խավարը

— Կեցցե լիբերալների կուսակցությունը։ Կեցցե գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան։

Գիշերվա տասներկուսին մոտ, երբ Աուրելիանո Խոսեի մարմնից այլևս արյուն չէր հոսում և խաղաթղթերը Կարմելիտա Մոնտիելին այլևս բախտ չէին գուշակում, ավելի քան չորս հարյուր մարդ անցավ թատրոնի մոտով՝ ատրճանակների ողջ լիցքը դատարկելով փողոցի մեջտեղում ընկած կապիտան Աքիլես Ռիկարդոյի դիակի վրա։ Մի քանի զինվոր հազիվ սայլի մեջ դցեցին արճճից ծանրացած նրա մարմինը, որ թրջած հացի նման բաժան-բաժան էր լինում։

Կառավարական զորքերի չկոր վերաբերմունքից զայրացած գեներալ Խոսե Ռակել Մոնկադան օգտագործելով քաղաքական իր ամբողջ կապերը կրկին համազգեստ հագավ և ձեռքն առավ Մակոնդոյի քաղաքացիական ու զինվորական իշխանությունը։ Սակայն նա համոզված չէր թե խաղաղասիրական իր գործունեությունը ընդունակ է կանխելու անխուսափելին։ Սեպտեմբերյան հաղորդագրությունները հակասական էին։ Կառավարությունը հայտարարում թե ինքը հսկում է ողջ երկիրը իսկ լիբերալները ներքին գավառներից գաղտնի տեղեկություններ էին ստանում զինված ապստամբությունների մասին։ Իշխանությունները պատերազմական իրավիճակ խոստովանեցին այն ժամանակ միայն երբ հրապարակեցին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային մահապատժի ենթարկելու ռազմական ատյանի հետևյալ որոշումը։ Գնդապետին ձերբակալած առաջին իսկ կայազորը պարտավոր էր ի կատար ածել որոշումը։ «Ուրեմն, վերադարձել է» — ուրախացած ասաց Ուրսուլան գեներալ Մոնկադային։ Բայց գեներալն այդ մասին դեռ ոչ մի լուր չուներ։

Իրականում գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան հայրենիք էր վերադարձել մեկ ամիս առաջ։ Նրա հայտնվելուն ուղեկցում էին ամենատարբեր լուրեր որոնց համաձայն նա իրարից հարյուրավոր կիլոմետրերով հեռու մի քանի վայրերում էր գտնվում միաժամանակ և այդ պատճառով նույնիսկ գեներալ Մոնկադան չէր հավատում նրա վերադարձին մինչև պաշտոնապես չհրապարակվեց որ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան գրավել է մերձափնյա երկու նահանգ։ «Աչքդ լույս, սանամեր,— ասաց գեներալ Մոնկադան Ուրսուլային։ — Շատ շուտով դուք նրան կտեսնեք այստեղ»։ Միայն հիմա Ուրսուլան առաջին անգամ անհանգստացավ «Իսկ դուք, քավոր դո՞ւք ինչ պիտի անեք» — հարցրեց նա։

Գեներալ Մոնկադան շատ անգամ էր ինքն իրեն այդ հարցը տվել։

— Նույնը, ինչ նա, սանամեր, պարտքս պիտի կատարեմ։

Հոկտեմբերի մեկի լուսաբացին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան գերազանց զինավորված հազար մարտիկներով գրոհեց Մակոնդոյի վրա։ Կայազորը հրաման ստացավ դիմադրել մինչև վերջին շունչը։ Կեսօրին, երբ գեներալ Մոն-

կադան ճաշում էր Ուրսուլայի հետ խռովարարների հրանոթային համազարկը ավերեց գանձատան ճակատամասը։ «Նրանք մեզանից վատ չեն զինված,— հառաչեց գեներալ Մոնկադան,— և կռվում են մեծագույն հաճույքով»։ Ժամը երկուսին, երբ հողն արդեն երերում էր հրետանաձգությունից, նա հրաժեշտ տվեց Ուրսուլային խորին այն համոզմունքով, որ պարտության դատապարտված ճակատամարտ է սպասում իրեն։

— Աղաչում եմ աստծուն որ Աուրելիանոն այս երեկո չհայտնվի տանը,— ասաց նա։— Բայց եթե այդպես պատահի, գրկիր իմ փոխարեն, որովհետև, կարծում եմ, ես այլևս չեմ տեսնի նրան։

Գիշերը բռնեցին գեներալ Մոնկադային, երբ նա փորձում էր փախչել Մակոնդոյից, նախապես մի երկար նամակ գրելով, որով նա հիշեցնում էր գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային պատերազմն ավելի մարդասիրական դարձնելու իրենց ընդհանուր մտադրության մասին և մաղթում նրան վճռական հաղթանակ՝ զինվորականների կաշառակերության և երկու կուսակցությունների քաղաքագետների փառասիրական նկրտումների դեմ։ Հաջորդ օրը գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան գեներալ Մոնկադայի հետ ճաշում էր Ուրսուլայի տանը, որտեղ գեներալը կալանված պիտի մնար, քանի դեռ ռազմահեղափոխական դատարանը չէր վճռել նրա ճակատագիրը։ Ընտանեկան խաղաղ հանդիպում էր դա։ Բայց քանի դեռ պատերազմը մոռացած հակառակորդներն անցած օրերն էին հիշում, Ուրսուլան չէր կարողանում ազատվել այն մռայլ մտքից, թե իր որդին հայրենիք է վերադարձել որպես զավթող։ Այդ միտքը նրա մեջ ծնվել էր այն պահից, երբ Աուրելիանոն ապստամբների աղմկալից ուղեկցությամբ տուն մտավ, և զինվորները սկսեցին տակնուվրա անել բոլոր սենյակները, որպեսզի ոչ մի վտանգ չսպառնա գնդապետին։ Աուրելիանոն ոչ միայն չարգելեց խուզարկությունը, այլև առարկություն չհանդուրժող ձայնով ինքը կարգադրեց և թույլ չէր տալիս նույնիսկ Ուրսուլային որ երեք մետրից ավելի մոտենան իրեն քանի դեռ տան շուրջ ժամապահներ չէին կարգվել։ Նա հագել էր կոշտ ու կոպիտ բամբակե, առանց տարբերանշանների զինվորական համազգեստ և ցեխոտ, չորացած

ծրյան հետքերը վրան երկարաճիտ, խթաններով կոշիկներ։ Գոտուց կախված խոշոր տրամաչափի ատրճանակի պատյանը արձակված էր, և զենքի կոթը մշտապես բռնած գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի լարված մատները նույն զգուշավորությունն ու վճռականությունն էին արտահայտում, ինչ և նրա հայացքը։ Արդեն խորացած ճաղատներով նրա գլուխն ասես չորացրել էին մարմանդ կրակի վրա։ Կարիբյան ծովի աղով ներծծված դեմքը մետաղի կարծրություն էր ձեռք բերել։ Անխուսափելի ծերացման դեմ պայքարում էր նրա կենսունակությունը, որ ընդհանուր քիչ բան ուներ նրա ներքին սառնության հետ։ Հիմա նա ավելի բարձրահասակ էր թվում, ավելի գունատ, ոսկրոտ, բան տարիներ առաջ և նկատելի էր, որ իր մեջ ճնշում է հարազատների նկատմամբ կապվածության զգացումը։ «Տեր աստված — տագնապած մտածեց Ուրսուլան։— Նա ամեն ինչի ընդունակ մարդու տեսք ունի»։ Նա հենց այդպիսին էր։ Ամարանտայի համար բերած ացտեկյան գլխաշորը, նրա հուշերը, սեղանի շուրջ պատմած զվարճալի պատմությունները դժվարությամբ էին հիշեցնում նախկին Աուրելիանոյին, ինչպես անթաղած կրակն է հիշեցնում երբեմնի բոցը։ Դեռ չէին հասցրել սպանվածներին թաղել ընդհանուր գերեզմանում, նա արդեն հրամայեց գնդապետ Ռոկե Մսագործին արագացնել ռազմական ատյանի գործերը, իսկ ինքը արմատական այնպիսի բարենորոգումներ ձեռնարկեց, որոնց նպատակն էր հիմնովին ավերել պահպանողական իրավակարգի շենքը։ «Մենք պետք է լիբերալ քաղաքագետներից առաջ անցնենք,— ասում էր նա իր օգնականներին։— Երբ նրանք վերջապես սթափ հայացքով շուրջբոլորը նայեն ամեն ինչ արդեն փոփոխված պիտի լինի»։ Հենց այդ օրերին նա վճռեց ստուգել վերջին հինգ տարիներին արձանագրված հողային իրավունքները և հայտնաբերեց օրենքի ուժով սրբագործված այն թալանը, որով զբաղվել էր Խոսե Արկադիոն։ Գրչի մի հարվածով նա անվավեր համարեց գրությունը։ Հետո որպես հարգանքի վերջին տուրք Ռեբեկայի մոտ գնաց՝ հայտնելու իր որոշումը։

Հյուրասենյակի խավարի մեջ մենավոր այրին՝ նրա թաքուն սիրո երբեմնի հավատարմատարը, որի համառությունը փրկեց Աուրելիանոյի կյանքը նրան անցյալի ուրվական

թվաց։ Մինչև կրունկները սևով կոլոլված, սիրտը մոխրի վերածած այդ կինը, հավանաբար, տեղյակ էլ չէր, որ պատերազմ է երկրում։ Տպավորությունն այնպիսին էր, կարծես նրա ոսկորների ֆոսֆորային առկայծումները թափանցում էին մաշկի միջով, և Ռեբեկան շարժվում էր թափառող կայծերով բռնված օդի մեջ։ Ճահճացրի նման անշարժ այդ օդում դեռ թեթևակի զգացվում էր վառոդի հոտը։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան սկզբում խորհուրդ տվեց փոքր-ինչ մեղմել սուգը, բաց անել տան լուսամուտները և ներել մարդկանց Խոսե Արկադիոյի մահվան համար։ Սակայն Ռեբեկային այլևս պետք չէին երկրային ուրախությունները, որոնք նա ապարդյուն որոնել էր հողի տտիպ համի մեջ, Պյետրո Կրեսպիի բուրավետ նամակներում, ամուսնու փոթորկոտ անկողնում։ Նա հանգստություն էր գտել վերջապես այս տանը, ուր անզուսպ հիշողության կանչով հայտնված անցյալի լուսանկարները մարմին առած մարդ արարածների նման թափառում էին զմռսված սենյակներում։ Հյուսածկեն ճոճաթոռի մեջ ընկղմվելով, Ռեբեկան այնպես նայեց գնդապետին, ասես նա էր անցյալից եկած ուրվականը, և ուշադրության ոչ մի նշան ցույց չտվեց լսելով, որ Խոսե Արկադիոյի յուրացրած հողերը պիտի վերադարձվեն օրինական տերերին։

— Վարվիր այնպես, ինչպես ուզում ես, Աուրելիանո,— ասաց նա։— Դու չես սիրում քո ազգականներին, ես միշտ կասկածել եմ դա և հիմա տեսնում եմ, որ չեմ սխալվել։

Հողային բողոքների վերանայումը ավարտվեց ռազմադաշտային ատյանի դատավարության ավարտից հետո։ Գնդապետ Ջերինելդո Մարկեսի նախագահությամբ ատյանը որոշեց գնդակահարել ապստամբների կողմից գերված բոլոր սպաներին։ Ամենավերջում գեներալ Խոսե Ռաքել Մոնկադային էին դատում։ Ուրսուլան միջնորդեց նրա համար։ «Նա Մակոնդոյին հայտնի ամենալավ կառավարիչն է եղել,— ասաց նա գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային։— Էլ չեմ խոսում մեր ընտանիքի նկատմամբ նրա տածած սիրո, բարության մասին, դու դա բոլորից լավ գիտես»։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան մոր վրա սևեռեց իր դատապարտող հայացքը։

— Ես արտոնված չեմ արդարադատության իրավունքով.

— առարկեց նա։ — Եթե դուք ասելու խոսք ունեք, ապա ասեք ռազմական ատյանի առաջ։

Ուրսուլան ոչ միայն այդպես էլ վարվեց, այլև իր հետ առավ մակոնդացի ապստամբ սպաների մայրերին։ Մեկը մյուսի ետևից քաղաքի այս հնագույն բնակչուհիները— նրանցից ոմանք մասնակցել էին նույնիսկ լեռնաշղթան կտրելու խիզախ արշավանքին— գովաբանեցին գեներալ Մոնկադայի արժանիքները։ Վերջում խոսեց Ուրսուլան։ Նրա վշտալի, հպարտ տեսքը, նրա խոսքերում հնչող ջերմ համոզվածությունը և համընդհանուր հարգանքը նրա անձի նկատմամբ մի ակնթարթ տատանեցին արդարադատության նժարները։ «Դուք շատ լրջորեն վերաբերվեցիք այս սարսափելի խաղին և ճիշտ արեցիք, դուք կատարեցիք ձեր պարտքը,— ասաց նա ատյանի անդամներին։ — Բայց մի մոռացեք, քանի դեռ ապրում ենք, մենք ձեր մայրերն ենք, և եթե մեկ լէ, հարյուրապատիկ հեղափոխական էլ լինեք, միևնույն է մեր նկատմամբ առաջին իսկ անհարգալից վերաբերմունքը նկատելիս իրավունք ունենք հանել ձեր շալվարները և դաղել ճիպոտով»։ Երբ դատարանը հեռացավ խորհրդակցելու, զորանոցի վերածված դասասենյակում դեռ հնչում էին այս խոսքերը։ Կեսգիշերին գեներալ Խոսե Ռակել Մոնկադան դատապարտվեց մահվան։ Չնայած Ուրսուլայի դաժան հանդիմանություններին, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան հրաժարվեց մեղմել պատիժը։ Լուսաբացից քիչ առաջ նա յա հապարոի՝ կալանավորներով լեցուն սենյակը մտավ։

— Իմացած եղիր, քավոր,— ասաց նա,— քեզ ես չեմ գնդակահարում։ Քեզ գնդակահարում է հեղափոխությունը։

Գեներալ Մոնկադան նույնիսկ չիջավ մահճակալից։

— Գրողի ծոցը կորիր,— պատասխանեց նա։

Վերադարձի օրվանից սկսած մինչ այս պահը գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան իրեն թույլ չէր տալիս գեներալին նայել կարեկցանքով։ Հիմա նա զարմացավ նկատելով նրա ծերացած դեմքը, դողդողուն ձեռքերը, առօրեական այն հնազանդությունը, որով մահապարտը սպասում էր իր վախճանին, և սեփական անձի նկատմամբ խոր արհամարհանք զգաց, սակայն շփոթեց այդ զգացումը բորբոքված կարեկցանքի հետ։

— Դու ինձանից լավ գիտես,— ասաց նա,— որ ռազմական ուժեղ դատավարությունը թատրոն է խեղկատակության, իրականում դու վարձահատույց ես լինում ուրիշներին հանցագործության համար։ Այս անգամ մենք ինչ գնով էլ լինի վճռել ենք հաղթել պատերազմում։ Իմ փոխարեն դու նույն կերպ չէի՞ր վարվի։

Գեներալ Մոնկադան ոտքի ելավ, որպեսզի շապիկի փեշով սրբի կրիայի ոսկրից պատրաստված շրջանակով հաստ ակնոցը։ «Թերևս,— նկատեց նա։— Բայց ինձ վշտացնում է ոչ թե այն, որ դու որոշել ես գնդակահարել ինձ, ի վերջո, մեր կարգի մարդկանց համար դա բնական մահ է։— Նա մահճակալին դրեց ակնոցը և շղթայից հանեց ժամացույցը։

Ինձ վշտացնում է — շարունակեց նա,— որ դու, դու որ այնպես ատում էիր զինվորականներին, այնպես պայքարում էիր նրանց դեմ, այնպես հայհոյում էիր նրանց։ Հիմա ինքդ էլ դարձել ես նրանցից մեկը։ Եվ աշխարհում ոչ մի գաղափար չի կարող արդարացնել քո այս նվաստացումը»։ Նա հանեց նշանի մատանին, Ամենափրկիչ կույսի սրբապատկերն ու դրեց ակնոցի և ժամացույցի կողքին։

Եթե գործն այսպես գնա — եզրափակեց նա — ապա մեր երկրի պատմության մեջ դու ոչ միայն ամենադաժան ու արյունարբու բռնակալը կդառնաս, այլև կգնդակահարես կնքամորս Ուրսուլային, որպեսզի խիղճդ քեզ չտանջի։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան նույնիսկ հոնքը չշարժեց։ Երբ գեներալ Մոնկադան նրան հանձնեց ակնոցը, սրբապատկերը, ժամացույցը ու մատանին և ասաց արդեն ուրիշ ձայնով.

Բայց ես քեզ հայհոյելու համար չէի կանչել։ Ես խնդրում եմ, որ այս իրերը կնոջս ուղարկես։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան իրերը գրպանը դրեց։

— Նա դեռ Մանաուրայո՞ւմ է։

— Մանաուրայում,— հաստատեց գեներալ Մոնկադան,— եկեղեցուց ոչ հեռու գտնվող նույն տանը, ուր դու անցյալ անգամ նամակս ուղարկեցիր։

— Խնդիրքդ կկատարեմ մեծագույն հաճույքով, Խոսե Ռաքել,— ասաց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան։

Երբ նա դուրս ելավ կապտավուն մշուշով լցված փողոց,

դեմքն իսկույն խոնավացավ, ինչպես տարիներ առաջ նման մի լուսաբացի մեջ, և հիմա միայն հասկացավ, թե ինչու է կարգադրել դատավճիռն ի կատար ածել զորանոցի բակում և ոչ թե գերեզմանատան պատի տակ։ Դռան դիմաց շարված ջոկը ողջունեց նրան այնպես, ինչպես ընդունված է պատիվ տալ կառավարության գլխավորին։

— Կարող եք դուք դուրս բերել,— հրամայեց նա։

* * *

Գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը առաջինն զգաց պատերազմի անհեթեթությունը։ Որպես Մակոնդոյի քաղաքացիական և զինվորական կառավարիչ նա շաբաթական երկու անգամ հեռագրեր էր փոխանակում գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի հետ։ Սկզբում նրանց հեռագրազրույցները որոշիչ էին ընթացող պատերազմի գործողություններում որոնց պարզ, նկատելի ուրվագծերը ցանկացած պահին հնարավորություն էին ընձեռում ճշտել, թե որ փուլում է գտնվում պայքարը և ինչ ուղղությամբ պիտի զարգանա։ Թեև գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան սիրտը բաց չէր անում նույնիսկ ամենամտերիմների առաջ, այդուհանդերձ, նա դեռ հասարակ, անմիջական խոսակցություն էր վարում այդ օրերին։ Հաճախ էր նա միտումնավոր երկարաձգում հեռագրազրույցը և թույլ տալիս, որ նաև ընտանեկան լուրեր հաղորդեն։ Բայց պատերազմի օրըստօրե ծավալման ու դաժանացման հետ, նրա կերպարը աստիճանաբար աղոտանում էր խրվում անիրական մի աշխարհ։ Նրա ձայնի կետն ու գծիկը ամեն անգամ դառնում էին ավելի հեռավոր ու անվստահ, միանալով ու զուգակցվելով, հիմա դրանք հաճախ էին գրեթե իմաստազուրկ բառեր կազմում։ Նման դեպքերում գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը սահմանափակվում էր լոկ նրանով, որ լսում էր ճնշող ասյրումներ զգալով, կարծես հեռագրագծով հաղորդակցվում էր մեկ այլ աշխարհի անծանոթ էակի հետ։

— Հասկանալի է, Աուրելիանո,— հեռագրասարքի բանալին տկտկացնելով ավարտում էր նա զրույցը։— Կեցցե լիբերալների կուսակցությունը։

Ի վերջո, գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը բոլորովին կտրվեց պատերազմից։ Մի ժամանակ պատերազմը նրա

համար շշափելի գործողություն էր, երիտասարդ օրերի անցյալ կիրք, իսկ հիմա դարձել էր հեռավոր ու օտար, անհեթեթ մի բան։ Նրա միակ ապաստարանը Ամարանտայի աշխատասենյակն էր դարձել։ Նա հայտնվում էր այնտեղ ամեն երեկո։ Նա սիրում էր նայել, թե ինչպես են Ամարանտայի ձեռքերը ծալքեր դնում հոլանդական սպիտակաթույր կտավի վրա, քանի դեռ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին պտտում էր կարի մեքենայի անիվը։ Երկար ժամերն անցնում էին լռության մեջ, տանտիրուհին և հյուրը բավարարվում էին միմյանց ներկայությամբ։ Ամարանտան հոգու խորքում հրճվում էր, որ նրա հավատարմության կրակը չի մարում, սակայն Գերինելդոն իր համար անհասանելի այդ սրտի ծածուկ մտադրություններին մնում էր անտեղյակ։ Իմանալով, որ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը Մակոնդո է վերադարձել, Ամարանտան քիչ մնաց ուշաթափվի հուզմունքից։ Այնուամենայնիվ, երբ Գերինելդո Մարկեսը՝ միակը գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի աղմկոտ շքախմբից, ձեռքը կապած ներս մտավ և Ամարանտան նկատեց, թե ինչպես է դաժան կյանքը օտարության մեջ տրորել, ծերացրել նրան և ինչ կեղտոտ է նա՝ քրտնած փոշոտ ախոռի հոտը վրան, տգեղ, աղջիկը հիասթափությունից ուզում էր մեռնել։ «Աստված իմ,— մտածեց նա,— սա նա չէ, ում սպասում էի»։ Սակայն հաջորդ օրը Գերինելդոն հայտնվեց սափրված և մաքուր, առանց արյունոտ վիրակապի ու նրա բեղից ծաղկաջրի հոտ էր գալիս։ Նա Ամարանտային սադափե կազմով աղոթագիրք նվիրեց։

Տարօրինակ ժողովուրդ են այս տղամարդիկ — ասաց նա, որովհետև չկարողացավ այլ բան ասել։— Ամբողջ կյանքում կռվում են քահանաների դեմ, բայց նվիրում են աղոթագրքեր։

Այդ օրվանից նույնիսկ պատերազմի ամենաճգնաժամային պահերին, նա ամեն երեկո Ամարանտայի մոտ էր գալիս։ Եվ պատահում էր, ինքն էր պտտում կարի մեքենայի անիվը, եթե Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին տեղում չէր լինում։ Ամարանտային շոյում էին նրա հավատարմությունը, համառությունը և այն գիտակցությունը, որ իր դիմաց խոնարհվում է նման մեծ իշխանությամբ օժտված մի տղամարդ, որ նա զենքն ու տարբերանշանը հյուրասենյակում է թողնում և այդպես

անգեն է գալիս իր մոտ։ Ամեն անգամ, երբ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը կրկին ու կրկին իր զգացմունքներն էր խոստովանում, Ամարանտան անփոփոխ մերժում էր, ջանալով սակայն չվիրավորել, որովհետև, թեև նրան դեռ չէր հաջողվել սիրել գնդապետին, բայց և չէր կարողանում ապրել առանց նրա։ Գերինելդո Մարկեսի հավատարմությունից հուզված, նրան պաշտպանության տակ առավ հանկարծ մինչ այդ պահը շրջապատի նկատմամբ բոլորովին անտարբեր Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին, շատերը նրան նույնիսկ տհաս էին համարում։ Հիմա միայն Ամարանտան նկատեց, որ պատանությունը նոր-նոր ծլարձակող իր սանուհին մի այնպիսի գեղեցկուհի է դարձել, որի նմանը չի եղել Մակոնդոյում։ Ամարանտան զգաց, որ իր սրտում թրթռում է ճիշտ այն չարությունը, որ ժամանակին ուներ Ռեբեկայի նկատմամբ։ Աստծուն աղոթելով, որ չարությունն իրեն ծայրահեղության չհասցնի և չստիպի Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու մահը տենչալ, նա սանուհուն վռնդեց իր աշխատասենյակից։ Ճիշտ այդ օրերին գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը զզվանք էր ապրում պատերազմի նկատմամբ։ Հանուն Ամարանտայի փառքը զոհելու պատրաստ գնդապետը, գործի դրեց պերճախոսության իր ողջ պաշարը, իր անսահման երկար ժամանակ զսպված քնքշությունը։ Բայց նրան չհաջողվեց համոզել Ամարանտային։ Օգոստոսյան մի երեկո իր իսկ համառության անտանելի ծանրությունից ճնշված Ամարանտան փակվեց ննջասենյակում, որպեսզի մինչև մահ ողբա իր մենությունը, նա համառ երկրպագուին վերջնական պատասխան էր տվել։

— Մոռանանք իրար,— ասել էր նա,— այդ ամենի համար մենք շատ ենք զառամել։

Հենց այդ երեկո գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի հրավերով գնդապետ Գերինելդո Մարկեսին հեռագրատուն կանչեցին։ Կայացավ սովորական մի զրույց, որը ամենաչնչին իսկ փոփոխություն չէր կարող մտցնել տեղում դոփող պատերազմական գործողությունների մեջ։ Երբ ասվել էր ամեն ինչ, գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը հայացք գցելով դատարկ փողոցներին, նշենիների ճյուղերից կախված անձրևակաթիլներ նկատեց և զգաց, որ կործանվում է մենությունից։

— Աուրելիանո — թախիծով տկտկացրեց նա բանալին — Մակոնդոյում անձրև է գալիս։

Հեռագրագծի մյուս ծայրում երկար լռություն էր։ Հետո սարքը սկսեց շպրտել գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի դաժան կետ-գծերը։

— Հիմարություններ դուրս մի տա, Գերինելդո,— սառցին կետ-գծիկները։— Օգոստոսը հենց նրա համար է, որ անձրև գա։

Գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը փոքր ինչ անհանգստացավ պատասխանի անսովոր խստությունից։ Բայց երկու ամիս անց, երբ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան Մակոնդո վերադարձավ, այդ անորոշ տագնապը վերածվեց զարմանքի։ Համարյա սարսափի։ Նույնիսկ Ուրսուլան էր ցնցված որդու փոփոխությունից։ Նա հայտնվեց անաղմուկ, առանց շքախմբի, թիկնոցի մեջ փաթաթված, թեև շոգ էր։ Նրան ուղեկցում էին երեք սիրուհիներ, որոնց բոլորին նա տեղավորեց մի տան մեջ։ Ճոճի մեջ փռված նա այդ տանն էր անցկացնում օրվա մեծ մասը։ Նա հազիվ էր ժամանակ գտնում կարդալու ռազմի ընթացքը լուսաբանող զեկուցումները։ Մի անգամ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը սահմանային ինչ֊ինչ քաղաքի էվակուացման խնդրով դիմեց նրան, ապստամբ զորքերի այնտեղ մնալու հանգամանքը սպառնում էր բարդացնել միջազգային դրությունը։

— Ամեն չնչին բանով ինձ մի անհանգստացնի,— հրամայեց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան — Աստծուց խորհուրդ հարցրու։

Պատերազմի, թերևս, ամենաճգնաժամային պահն էր։ Սկզբնական շրջանում հեղափոխությունը քաջալերող հողատեր-լիբերալները գաղտնի համաձայնագիր էին կնքել հողատեր պահպանողականների հետ, որպեսզի խոչընդոտեն հողային իրավունքների վերանայումը։ Պատերազմից հարստացած վտարանդի լիբերալ քաղաքագետները հրապարակավ դատապարտում էին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի դաժան միջոցառումները։ Բայց նույնիսկ դա գնդապետին դուրս չբերեց անտարբերության վիճակից։ Նա այլևս չէր վերընթերցում իր բանաստեղծությունները, որոնք հինգ հատոր էին կազմում և հիմա, բոլորովին մոռացված ընկած էին սնդու

վի հատակին։ Գիշերը կամ մեռյալ ժամին նա իր ճոճն էր կանչում երեք կանանցից մեկնումեկին, պարզունակ բավարարություն էր ստանում, քնում էր մեռածի պես և տագնապի ստվեր անգամ չէր լինում նրա դեմքին։ Եվ միայն ինքը գիտեր, որ իր անմիտ սիրտը դատապարտված է անվստահության հավիտենական տառապանքի։ Սկզբում փառավոր իր վերադարձով և աներևակայելի հաղթանակներով արբած նա խոնարհվում էր իր մեծության գլխապտույտ առաջացնող անդունդի առաջ։ Նրան դուր էր գալիս, որ ինքն աջ ձեռքն է համարվում պատերազմական արվեստում իր մեծ ուսուցչի՝ Դուքս Մալբորոյի, որի լազրի մորթուց կարված ամազգեստը հիացնում էր մեծահասակներին ու զարմացնում երեխաներին։ Ճիշտ այդ ժամանակ նա վճռեց ոչ մեկին, նույնիսկ, Ուրսուլային երեք մետրից ավելի իրեն մոտիկ չթողնել։ Ամենուր որտեղ էլ նա հայտնվեր, համհարզները հատակին կավիճով շրջանագիծ էին քաշում, որի մեջ մտնելու իրավունք միայն գնդապետն ուներ և այդ շրջանագծի կենտրոնում կանգնած նա կարճ, կտրուկ հրամաններով վճռում էր աշխարհի բախտը։ Գնդակահարել է գեներալ Մոնկադային, նա իսկույն ևեթ շտապեց կատարել նրա վերջին կամքը, երբ Մանաուրա ընկավ, Այրին վերցրեց ակնոցը, մատանին, սրբապատկերը, ժամացույցը, բայց թույլ չտվեց, որ ընդամենը ոտք դնի շեմին։

— Ներս չգաք, գնդապետ, — ասաց նա, — Հրամայեք ձեր պատերազմում, իսկ իմ տանը ես եմ հրամայում։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ցույց չտվեց, թե զայրացավ, բայց հոգեկան հանգստություն ձեռք բերեց այն ժամանակ միայն, երբ անձնական պահակախումբը կրակի տվեց այրու տունը։ «Պահպանիր սիրտդ, Աուրելիանո,— նախազգուշացրեց այդ պահին գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը,— Դու ողջ-ողջ կփտես»։ Առավոտյան, այդ օրերին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ապստամբ զորքերի հրամանատարության երկրորդ խորհրդակցություն հրավիրեց։ Խայտաբղետ հավաք էր եկել, իդեալիստներ, փառասերներ, արկածախնդիրներ, ստահակներ և նույնիսկ սովորական հանցագործներ։ Եվ դրանց թվում նաև պետական փողերը վատնած մի մանր պաշտոնյա, որ միացել էր հեղափոխու-

թյանը, որպեսզի խույս տա օրինական պատժից։ Շատերը նույնիսկ չգիտեին, թե հանուն ինչի են կռվում։ Այս խառնիճաղանջ հասարակության մեջ, ուր համոզմունքների հակամարտությունն ամեն վայրկյան կարող էր ներքին պայթյուն առաջացնել, ուշադրության էր արժանի մի մռայլ ու ազդեցիկ անձնավորություն՝ գեներալ Թեոֆիլո Վարգասը։ Նա զտարյուն հնդկացի էր, կոպիտ, տգետ, լուռ նենգությամբ մի մարդ, որ օժտված էր մարդկանց մոլագար գարձնելու մարգարեական կրակով։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան խոր հրրդակցությունում հույս ուներ քաղաքագետների մեքենայությունների դեմ միավորել ապստամբ բոլոր ուժերը։ Սակայն գեներալ Թեոֆիլո Վարգասը քանդեց նրա ծրագիրը. մի քանի ժամում նա հասցրեց երկպառակություն գցել ամենահմուտ հրամանատարների միության մեջ և գերագույն հրամանատարությունն իր ձեռքն առավ։ «Այս գեի հետ զգույշ է պետք լինել,— ասաց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան իր սպաներին։— Այդպիսի մարդը մեզ համար ռազմական նախարարից էլ վտանգավոր է»։ Մի երիտասարդ կապիտան, որ մինչ այդ աչքի էր ընկել միայն իր երկչոտությամբ, զգուշավորությամբ բարձրացրեց ցուցամատը։

— Դժվար գործ չէ, գնդապետ,— ասաց նա։— Նրան պետք է սպանել։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային անհանգստացրեց ոչ թե մի քանի վայրկյանով իր իսկ մտքից առաջ ընկած առաջարկության անգթությունը, այլ այն եղանակը, որով դա արտահայտվեց։

Չնայած թե ինչ նման բան կար, պատասխանեց նա։

Երբ նա նույն հրամանն արձակեց. Սակայն տասնհինգ օր անց գեներալ Թեոֆիլո Վարգասը ծուղակն ընկավ և մաչետեների արվածների տակ կտոր կտոր եղավ, իսկ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան դարձավ գերագույն հրամանատար։ Այն գիշեր, երբ նրա իշխանությունը ընդունվեց ապստամբ բոլոր հրամանատարների կողմից, Աուրելիանո Բուենդիան անկարծակի արթնացավ քնից և անհեթեթ սարսափով բանված բղավեց, որ վերմակ բերեն։ Մինչև ոսկորները թափանցող և նույնիսկ կիզիչ արևի տակ մղձկող ներքին

ցուրտը, խանգարեց նրան քնել ամիսներ շարունակ քանի դեռ չէր վարժվել։ Իշխանության հաճույքը երբեմն երբեմն խաթարվում էր ինքնաչգոհության պայթյուններով։ Փորձելով ազատվել ներքին չդադարող ցրտից նա հրամայեց գնդակահարել երիտասարդ այն սպային, որն իրեն խորհուրդ տվեց սպանել գեներալ Թեոֆիլո Վարգասին։ Նրա հրամանները իրագործվում էին ավելի շուտ քան նա կհասցներ արձակել, նույնիսկ ավելի շուտ, քան հասցնում էր մտածել։ Նրա հրամանները խախտում էին այն սահմանը մինչև ուր ինքը չէր էլ համարձակվում հասցնել։ Իր անսահման իշխանության մենության անապատում կծկված նա զգում էր, որ ոտքերի տակից փախչում է հողը։ Նրան հիմա գրգռում էին գրավված քաղաքների բնակչության հրճվալից ճիչերը։ Նրան թվում էր թե ահա նույն կերպ այս նույն մարդիկ պատվել են իր թշնամիներին։ Ամենուր նրան հանդիպում էին իր աչքերին շատ նման աչքերով նայող, իր ձայնին նման ձայնով խոսող իր անվստահության պես անվստահ ողջունող պատանիներ, որոնք հայր էին անվանում իրեն։ Նա տարօրինակ զգացում էր ապրում ասես բազմացրել էին իրեն, բայց դրանից մենությունը դարձել էր առավել տառապալի։ Նա կայուն համոզմունք ուներ, թե սպաները խաբում են իրեն։ Նա սառեց դուքս Մալբորոյի նկատմամբ։ «Լավագույն բարեկամը նա է ով հենց հիմա մեռավ» — այդ օրերին սիրում էր կրկնել նա։ Նա հոգնել մշտարթուն կասկածներից անվերջանալի պատերազմի անհեթեթ շրջանից որի շուրջ պտտվելով փաստորեն գտնվում էր նույն տեղում միայն թե ավելի էր ծերանում ավելի քայքայվում և սկսում էր ավելի քիչ հասկանալ՝ ինչո՞ւ ինչպե՞ս մինչև ե՞րբ։ Կավճագծով սահմանափակված շրջանագծից այն կողմ միշտ էլ լինում էր որևէ մեկը։ Որևէ մեկը, որ կարիքի մեջ էր որի երեխան հիվանդ էր կապույտ հազով որը երազում էր քնել ընդմիշտ, որովհետև մինչև կոկորդը կուշտ էր պատերազմից և որը, սակայն ուժերի վերջին մնացորդները ժողովելով ձգվում էր «զգաստ» հրահանգով ու զեկուցում «Ամեն ինչ կարգին է գնդապետ»։ Եվ այդ «Ամեն ինչ կարգինը» հենց ամենասարսափելին էր անվերջ թվացող պատերազմում դա նշանակում էր որ ոչինչ չի կատարվում։ Մենության պատա-

պարտված, նախազգացումներից լքված մինչև կյանքի վերջն արդեն ուղեկից դարձած ցրտից փախչելով գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան փորձեց Մակոնդոյում գտնել իր վերջին ապաստարանը՝ վճռեց իր ամենահին հուշերի խարույկի մոտ նստել տաքանալու։ Նրա անտարբերությունը այնքան խորն էր, որ երբ հայտնեցին, թե լիբերալների կուսակցության պատվիրակությունն է ժամանել, նա ճոճի մեջ միայն շուռ եկավ մյուս կողքին ու նույնիսկ ջանք չթափեց, որ աչքերը բանա։

— Տարեք դրանց բոզերի մոտ,— մռլտաց նա։

Սև սերթուկներով, լայնեզր գլխարկներով վեց պատվիրակները արիությամբ էին դիմանում նոյեմբերյան այրող արեգակին։ Օրվա մեծ մասը ննջասենյակում փակված նրանք ծածուկ խորհրդակցում էին, իսկ երեկոյան, գինվորների ու ակորդեոնահարների նվագախումբ պահանջելով իրենց համար վարձում էին Կատարինոյի պանդոկն ամբողջությամբ։ «Չխանգարեք նրանց,— հրամայեց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան.— Ես լավ գիտեմ, թե ինչ է նրանց պետք»։ Դեկտեմբերի սկզբին վերջապես սկսված բանակցությունները ընդամենը կես ժամ տևեցին, թեև շատերը կարծում էին, թե անվերջանալի բանավեճեր են ծագելու։

Այս անգամ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան չմոտավ կավճե շրջանագծին, որ տոթ հյուրասենյակում համհարզները գծել էին սպիտակ սավանով պատանավորված ուրվական հիշեցնող պիանոլայի կողքին։ Նա աթոռին նստեց քաղաքական իր խորհրդատուների հետ և թիկնոցով փաթաթված լուռ լսում էր պատվիրակության կարճ առաջարկները։ Նախ և առաջ նրան առաջարկվում էր հրաժարվել հողային իրավունքների վերանայման ցանկությունից, որպեսզի նորից շահեն հողատեր-լիբերալների համակրանքը։ Երկրորդ՝ վերջ տալ եկեղեցու դեմ ծավալված պայքարին, որպեսզի կաթոլիկների պաշտպանությանը կարողանան ապավինել և, վերջապես պետք է հրաժարվել օրինական և ապօրինի երեխաների իրավահավասարության մտքից, որպեսզի պահպանվի ընտանեկան օջախի սրբությունն ու անխախտությունը։

— Ուրեմն — ժպտաց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան

երբ ավարտվեց առաջարկությունների ընթերցումը — մենք պայքարում ենք միայն հանուն իշխանության։

— Մենք այս ճշգրտումները մեր ծրագրում կատարեցինք տակտիկական նկատառումներով,— առարկեց պատվիրակներից մեկը։— Ներկա ժամանակում ամենագլխավորը մեզ համար ժողովրդի համակրանքը շահելն է։ Իսկ հետո՝ կտեսնենք։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի քաղաքական խորհրդատուներից մեկը շտապեց միջամտել։

— Դա հակասում է առողջ բանականությանը,— հայտարարեց նա։— Եթե ձեր ճշգրտումները լավ են, նշանակում է պետք է խոստովանել, որ լավ է և պահպանողականների կարգը։ Եթե ձեր ճշգրտումների շնորհիվ մեզ հաջողվի շահել ժողովրդի համակրանքը, ինչպես հավաստիացնում եք, նշանակում է պետք է խոստովանել, որ պահպանողականների կարգը ժողովրդի համակրանքը վաղուց է վայելում։ Եվ որպես արդյունք, բոլորս պիտի խոստովանենք, որ քսան տարի շարունակ պայքարել ենք ի վնաս ազգի շահերի։

Նա մտադիր էր շարունակել, բայց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան սաստեց նրան. «Իզուր ժամանակ մի վատնիր, դոկտոր,— ասաց նա։— Ամենակարևորն այն է, որ այս պահից մենք պայքարում ենք իշխանության համար»։ Շարունակելով ժպտալ, նա ստորագրելու համար ձեռքն առավ պատվիրակության բերած համաձայնագիրը։

— Եթե այդպես է,— եզրափակեց նա,— մենք առարկություն չունենք։

Նրա սպաները ապշած իրար նայեցին։

— Ներեցեք ինձ, գնդապետ,— կամացուկ ասաց գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը,— բայց դա դավաճանություն է։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան օդում պահեց արդեն թանաքով թաթախված գրիչն ու իր իշխանության ողջ ծանրությամբ հարձակվեց հանդուգն ընկերոջ վրա։

— Հանձնե՛ք ձեր զենքը,— հրամայեց նա։

Գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը ոտքի ելավ ու սեղանին դրեց զենքը։

— Ներկայացեք զորանոց,— հրամայեց գնդապետ Աուրե-

լիանո Բուենդիային— Դուք անցնում եք հեղափոխական ատյանի տրամադրության տակ։

Հետո նա ստորագրեց դեկլարացիան և հանձնեց պատվիրակներին հետևյալ խոսքերով.

— Ահա ձեր թղթերը, սենյորներ, և թող օգտակար լինի դրանց կիրառությունը։

Երկու օր անց գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը պետության դավաճանի մեղադրանքով դատապարտվեց մահապատժի։ Իր ճոճն ընկած գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան կրկին խուլ էր ներման աղերսների հանդեպ։ Մահապատժի նախօրյակին Ուրսուլան արհամարհելով որդու՝ իրեն չանհանգստացնելու հրամանը, մտավ նրա ննջասենյակը։ Ոտից գլուխ սև հագած այդ կինը արտակարգ վեհությամբ կանգնած մնաց ամբողջ տեսակցության ընթացքում, որ երեք րոպե տևեց։ «Ես գիտեմ, դու գնդակահարելու ես Գերինելդոյին,— ասաց նա շատ հանգիստ,— և ես ոչ մի կերպ չեմ կարող խանգարել քեզ։ Բայց ես քեզ զգուշացնում եմ. հենց տեսնեմ նրա դիակը, երդվում եմ հորս ու մորս շիրիմներով, երդվում եմ Խոսե Արկադիո Բուենդիայի հիշատակով, երդվում եմ աստծո առաջ, որ որտեղ էլ լինես, մեկ է, կգտնեմ քեզ ու իմ ձեռքով կսպանեմ»։ Եվ մինչ դուրս կգար սենյակից, պատասխանի չսպասելով, եզրափակեց.

— Դու անում ես նույն բանը, ինչ կանեիր, եթե խոզի պոչով ծնված լինեիր։

Անվերջանալի այդ գիշերվա ընթացքում, մինչև գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը հիշում էր Ամարանտայի աշխատասենյակում անցկացրած ու արդեն անցյալի գիրկն անցած կիրակիները, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ժամ առ ժամ, կոտրելու տենչով համակված, ծակում էր մենության իր կեղևը։ Ճակատագրի պարգևած երջանիկ եզակի պահերը հեռավոր այն երեկոյից հետո, երբ հայրն իրեն տարավ սառույց տեսնելու, նա անց էր կացրել ոսկերչական արհեստանոցում, ուր զբաղվում էր ոսկե ձկնիկներ պատրաստելով։ Նա երեսուներկու պատերազմ սանձազերծեց, խախտեց մահվան հետ կապված բոլոր պայմանագրերը, խոզի պես խրվեց փառքի աղբի մեջ, որպեսզի շուրջ քառասուն տարվա ուշացումով

կարողանա հայտնագործել սովորական կյանքի առավելությունը։

Լուսաբացին, երբ մի ժամ էր մնում մինչև մահապատիժը գիշերվա անքնությունից ուժասպառ Աուրելիանո Բուենդիան մտավ կալանակոճղերով սենյակը։ «Խեղկատակությունն ավարտվեց, բարեկամս,— ասաց նա գնդապետ Գերինելդո Մարկեսին։— Հեռանանք այստեղից քանի դեռ մեր հարբեցողները չեն գնդակահարել քեզ»։ Գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը չկարողացավ զսպել զզվանքը։

— Ոչ, Աուրելիանո,— պատասխանեց նա։— Ավելի լավ է մեռնեմ, քան տեսնեմ, թե դու ինչպես ես վերածվում ծախու վարձկանի։

— Իսկ դու չես էլ տեսնի,— ասաց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան։— Հագիր կոշիկներդ ու օգնիր ինձ ավարտելու այս անիծած պատերազմը։

Այսպես ասելով, նա դեռ չգիտեր, որ ավելի հեշտ է սկսել պատերազմը, քան ավարտել։ Համարյա մեկ տարվա արյունալի դաժանություն պահանջվեց նրանից, որպեսզի ստիպի կառավարության ապստամբներին ձեռնտու պայմաններ առաջարկել և էլի մեկ տարի, որպեսզի համոզի իր կողմնակիցներին՝ ընդունել այդ պայմանները։ Նա հասավ անմարդկայնության աներևակայելի ծայրահեղությունների՝ ճնշելով հաղթանակի առուծախից վիրավորված իր իսկ սպաների ապստամբությունը և որպեսզի վերջնականապես կոտրի նրանց դիմադրությունը, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան չխորշեց նույնիսկ օգտվել կառավարական զորքերի ծառայություններից։

Կյանքում ոչ մի անգամ նա ավելի լավ չէր կռվել։ Համոզմունքը, որ ահա, վերջապես, պայքարում է իր ազատագրության համար և ոչ թե հանուն վերացական այն գաղափարների ու կուլերի, որոնց քաղաքագետները հանգամանքների բերումով կարող էին շուռ տալ աստառն ի վեր, նրան նոր եռանդ էր հաղորդել։ Գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը, որ հանուն պարտության պայքարում էր նույն համոզվածությամբ ու հավատարմությամբ, ինչպես նախկինում հանուն հաղթանակի էլ պայքարում, հանդիմանեց նրան ավելորդ համարձակության համար։ «Մի անհանգստացիր,— ժպտաց

գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան։— Մեռնելն այնքան էլ հեշտ չէ, ինչպես կարծում ենք»։ Իր վերաբերյալ դա ճշմարտություն էր։ Նա հավատում էր, որ իր մահվան օրը կանխորոշված է, և այս հավատը դարձել էր խորհրդավոր մինչ նշված ժամկետը անմահություն ապահովող մի զրահ, որը նրան պատերազմի վտանգների մեջ պահում էր անխոցելի և թույլ տվեց, ի վերջո, պարտություն նվաճել. այս բանը շատ ավելի դժվար էր, քան հաղթություն շահելը և պահանջեց ավելի շատ արյուն ու զոհ։

Պատերազմական քսան տարիների ընթացքում գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան հաճախ էր տանը լինում, սակայն ամենօրյա հապճեպությունը, զինվորական շքախմբի մշտական ներկայությունը և գրեթե առասպելական փառքի նրա լուսապսակը, ինչի հանդեպ անտարբեր չէր նույնիսկ Ուրսուլան, ի վերջո օտարացրել էին նրան հարազատներից։ Մակոնդոյում նրա վերջին հայտնվելու օրերին, երբ երեք սիրուհիների համար առանձին տուն էր վարձել, նա ընդամենը երկու թե երեք անգամ բարեհաճեց ճաշի հրավերքն ընդունել և տեսակցել ողջ ընտանիքի հետ։ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին և պատերազմի թոհուբոհում ծնված երկվորյակները նրան համարյա չէին ճանաչում։ Ամարանտան ոչ մի կերպ չէր կարողանում համատեղել պատանեկությունը ոսկե ձկնիկներ պատրաստելով անցկացրած եղբոր կերպարը առասպելական այն զորավարի կերպարի հետ, որն իր և մնացած մարդկության միջև երեքմետրանոց տարածություն էր սահմանել։ Սակայն երբ զինադադարի լուրը եկավ և բոլորը սկսեցին մտածել, թե գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան հավանաբար շուտով տուն կգա մտերիմների սիրո համար մաշվելի, սովորական մարդ կդառնա, հարազատական զգացմունքները, որ կարծես երկարատև ժամկետով լեթարգիական քուն էին մտել, կենդանացան, աներևակայելի թափ առան։

— Վերջապես,— ասաց Ուրսուլան,— տանը նորից տղամարդու շունչ կընկնի։

Ամարանտան առաջինը զգաց, որ նրան կորցրել են ընդմիշտ։ Զինադադարից մեկ շաբաթ առաջ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան տուն եկավ. առանց շքախմբի, բոկոտն

երկու համհարզների ուղեկցությամբ, որոնք վերնասրահ բերեցին ջորեսարքը, թամբը և բանաստեղծությունների սնդուկը. ահա այն ամենը, ինչ մնացել էր գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի կայսերական հանդերձանքից։ Ամարանտան ձայն տվեց եղբորը երբ նա անցնում էր աշխատասենյակի կողքով։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան կարծես չէր կարողանում հիշել, թե ով է իր դիմաց կանգնել։

— Ամարանտան եմ — ասաց նա սիրալիր ուրախությամբ եղբոր վերադարձից, և ցույց տվեց սև կապով ձեռքը։— Տեսնո՞ւմ ես։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ժպտաց ճիշտ այնպես, ինչպես անցած-գնացած այն առավոտ, երբ մահվան դատապարտված քայլում էր Մակոնդոյում և առաջին անգամ տեսավ այդ սև կապը։

— Սարսափելի է,— ասաց նա։— Ո՞նց է անցնում ժամանակը։

Կառավարական զորքը հարկադրված էր պահակներ կարգել գնդապետի տան առաջ։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան վերադարձել էր ծանակված անարգված և շլինքից կախ այն մեղագրանքը թե ավելի թանկ ծախվելու դիտավորությամբ է ձգձգել պատերազմը։ Նա ցնցվում էր տենդից ու ցրտից նրա թևատակերին դարձյալ թարախապալարներ էին գոյացել։ Վեց ամիս առաջ, լսելով զինադադարի մասին, Ուրսուլան բաց էր արել ու կարգի էր գցել որդու ննջասենյակը, բոլոր անկյունները ծխահարել էր զմռսենիով, համոզված որ Աուրելիանոն կվերադառնա ու այստեղ Ռեմեդիոսի զգզված տիկնիկների կողքին կապրի ծերությունը։ Սակայն Աուրելիանո Բուենդիան վերջին երկու տարում կյանքի հետ մաքրել էր հաշիվները և նույնիսկ ծերությունը նրա համար անցած շրջան էր։ Անցնելով ոսկերչական արհեստանոցի կողքով որ Ուրսուլան առանձնահատուկ խնամքով էր կարգի գցել նա նույնիսկ ուշադրություն չդարձրեց այն հանգամանքի վրա որ բանալին կողպեքի մեջ է ցցված։ Նրա գիտակցությանը չէին հասնում մանր-մունր բայց սիրտ մրմռացնող այն ավերումները, որ ժամանակն էր արել, ավերումներ, որոնք տնից հեռու ապրած յուրաքանչյուր մարդու համար դժբախտություն կհամարվեին, եթե նա պահպանած

չլիներ իր հիշողությունները։ Նրա սրտում ոչ մի բան չէր արձագանքվում ցավով. ոչ պատերի թափվող ծեփը, ոչ անկյունների սարդոստայնները, ոչ անխնամ բեգոնիաները, ոչ թերմիտների կերած հեծանները, ոչ մամռակալած դռան կողփայտերը — կարոտի լարած այս նենգ ծուղակներից և ոչ մեկը նա չընկավ։ Նստեց վերնասրահում, առանց կոշիկները հանելու, թիկնոցով փաթաթված, ասես տուն էր մտել, որ սպասի անձրևի կտրվելուն և ամբողջ երեկո նայում էր, թե ինչպես են կաթիլների տակ լողանում բեգոնիաները։ Եվ Ուրսուլան հասկացավ, որ նա երկար չի ապրի տանը։ «Էլի՞ պատերազմ,— մտածեց նա — իսկ եթե պատերազմ չէ, ուրեմն մահ է»։ Այս միտքը ծնվեց այնքան որոշակի ու համոզեցուցիչ, որ Ուրսուլան ընկալեց դա որպես մարգարեություն։

Երեկոյան ընթրիքին Աուրելիանո Երկրորդն աջ ձեռքով հացը վերցրեց, ձախով՝ դգալը, եղբայրը՝ երկվորյակ Խոսե Արկադիո Երկրորդը ձախ ձեռքով հացը վերցրեց, աջով՝ դգալը։ Շարժումներն այնքան էին համաձայնեցված, որ դեմդիմաց նստած եղբայրները խորամանկ հայելասարքի անիրական արտացոլանքներ էին թվում։ Այդ ներկայացումը, որ երկվորյակները հորինել էին այն օրը, երբ գիտակցել էին իրենց նմանությունը, տրվեց նորեկի պատվին։ Բայց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ոչինչ չնկատեց։ Նա այնքան էր կտրված շրջապատից, որ նույնիսկ չնկատեց ճաշասենյակով բոլորովին մերկ անցնող Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն։ Միայն Ուրսուլան համարձակվեց դուրս բերել նրան իր թանձր խոհերից։

— Եթե դու մտադրվել ես նորից հեռանալ,— ասաց նա,— ապա աշխատիր գոնե հիշել, թե ինչ տեսք ունի մեզանից յուրաքանչյուրը։

Եվ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան հասկացավ, որ այս երկնքի տակ միայն Ուրսուլան է նկատել իր հոգու աղքատությունը։ Նա չզարմացավ, բայց առաջին անգամ այս երկար տարիների ընթացքում քաջություն ունեցավ ուղիղ նայելու մոր դեմքին։ Նա կնճիռներով ակոսված մաշկ ուներ, մաշված ատամներ, չոր անգույն մազեր և զարմացած հայացք։ Աուրելիանոն համեմատեց նրան իր ամենահին հիշողության, այն օրվա Ուրսուլայի հետ, որին ինքն ասաց, թե եռացող

կիրակլոռվ լի կճուճը վայր կընկնի և կճուճն, իրոք, ընկավ հատակին ու կոտրվեց։ Մի ակնթարթում նա նկատեց ավելի քան հիսուն տարվա հոգսերի ու տառապանքների ծնունդ ճանկռվածքները, կոշտուկները, փոսիկները, վերքերն ու սպիները և զգաց, որ այդ վշտալի հետքերն իր ներսում նույնիսկ սովորական կարեկցանք չեն առաջացնում։ Նա մի վերջին ճիգ գործադրեց, որպեսզի փնտրի սրտի այն անկյունը, ուր փտեցրել էր իր բարի զգացմունքները։ Չգտավ։ Ժամանակին նա գոնե ամոթի պես մի բան էր զգում, երբ սեփական մաշկի հոտը Ուրսուլայի հոտն էր հիշեցնում՝ մտքերը հաճախակի մոր վրա սևեռելով։ Բայց պատերազմը ոչնչացրեց ամեն ինչ։ Նույնիսկ Ռեմեդիոսը՝ կինը, սոսկ աղոտ պատկերն էր դարձել մի անծանոթուհու, որն իր դուստրը կարող էր լինել։ Սիրո անապատում հանդիպած անհամար կանանցից և ողջ ծովափում ցրիվ տված սերմերից նրա հոգում հետք անգամ չէր մնացել։ Սովորաբար այդ կանայք նրա մոտ էին գալիս մթում ընկնելուն պես ու հեռանում էին լուսաբացից առաջ և հաջորդ օրը նրանցից ոչինչ չէր մնում, բացի, թերևս, մարմինը լցված գերհոգնեցումից։ Միակ կապվածությունը, որ դիմացել էր ժամանակին ու պատերազմին՝ մանկության տարիներին ունեցած զգացմունքն էր եղբոր՝ Խոսե Արկադիոյի նկատմամբ, բայց դա էլ սիրո մեղսակցության և ոչ թե սիրո ծնունդ էր։

— Ներիր ինձ — խնդրեց նա Ուրսուլայի պահանջից հետո — Այս պատերազմն ամեն ինչ կործանեց։

Հաջորդ օրը նա զբաղվեց այս երկրի վրա իր գոյության հետքերը ջնջելով։ Ոսկերչական արհեստանոցում նա ձեռք չտվեց միայն այն իրերին, որոնց վրա չկար իր կնիքը, հագուստը նվիրեց համհարզներին, իսկ զենքը թաղեց բակում ապաշխարանքի ճիշտ նույն զգացումով, ինչպես հայրն էր թաղել Պրուդենսիո Ագիլյարին սպանող նիզակը։ Իր մոտ պահեց միայն ատրճանակը մեկ հատիկ փամփուշտով։ Ուրսուլան չէր խանգարում նրան։ Մի անգամ միայն դիմադրեց, երբ նա փորձում էր հյուրասենյակի պատից իջեցնել անմար ճրագով լուսավորվող Ռեմեդիոսի դագերոտիպը։ «Այս պատկերը վաղուց արդեն քոնը չէ — ասաց Ուրսուլան։ — Սա ընտանեկան սրբություն է»։ Զինադադարի ստորագրման նա-

խորյակին, երբ տանը Աուրելիանո Բուենդիային հիշեցնող համարյա ոչինչ այլևս չէր մնացել, նա իր բանաստեղծություններով լցված սնդուկը բերեց փուռ, ուր Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը վառարանն էր ուզում վառել։

— Սրանցով վառիր,— ասաց նա, դեղնած թղթերի կապոցը դեմ անելով։ — Այսպիսի հնությունը լավ կայրվի։

Միշտ լռակյաց ու հնազանդ, նույնիսկ իր երեխաներին երբեք չառարկող Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադին այնպես թվաց, թե իրեն արգելված գործ են հանձնարարում։

— Սրանք կարևոր թղթեր են — ասաց նա։

— Ոչ,— պատասխանեց գնդապետը։ — Նման բաներ մարդ ինքն իր համար է գրում։

— Որ այդպես է — առաջարկեց նա,— ինքներդ էլ այրեք, գնդապետ։

Նա ոչ միայն այդպես էլ վարվեց այլև կացնով կոտրատեց սնդուկը և կրակը գցեց։ Դրանից մի քանի ժամ առաջ նրա մոտ էր եկել Պիլար Տեռներան։ Երկար տարիներ նրան չտեսած գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան զարմացավ, որ Պիլարն այդպես պառավել է, լցվել, որ նրա ծիծաղը կորցրել է իր երբեմնի հնչեղությունը, բայց միևնույն ժամանակ ապշած էր այն վարպետությամբ, որին հասել էր նա բախտագուշակման գործում։ «Պահպանիր բերանդ» — զգուշացրեց նրան Պիլար Տեռներան, և գնդապետը մտքերի մեջ ընկավ անցած անգամ՝ իր փառքի ծաղկման օրերին, մի՞թե այս բառերը չդարձան շշմեցուցիչ կռահումը դարանակալ բախտի։ Պիլար Տեռներայի հեռանալուց քիչ անց, աշխատելով չմատնել հետաքրքրությունը, նա պալարներից թարախը հենց նոր հանած անձնական բժշկին խնդրեց ցույց տալ իր սրտի ճշգրիտ տեղը։ Բժիշկը զննեց նրան, հետո յոդով թրջված բամբակով գնդապետի կրծքին փոքրիկ շրջանագիծ նկարեց։

Երեքշաբթի գինադադարի կնքման օրը, անձրևոտ էր, ցուրտ։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան խոհանոցում հայտնվեց իր համար սովորական դարձած ժամը հինգից էլ վաղ և ամենօրյա մի բաժակ դառը սուրճը խմեց։ «Ահա այսպիսի մի օր դու լույս աշխարհ եկար,— ասաց նրան Ուրսուլան։ — Քո բաց աչքերը վախեցնում էին բոլորին»։ Նա ուշք

չդարձրեց մոր խոսքերին, որովհետև վաղ առավոտվա լռությունը խախտող զինվորների ոտնաձայները, շեփորկանչերը և կտրուկ հրամաններն էին նրա ականջներում։ Պատերազմական այսքան տարիներից հետո գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան, թվում էր, վարժված պիտի լինի այդ ձայներին, այնինչ նա թուլություն զգաց ծնկներում և դողէրոցք, ինչպես այն օրը, երբ առաջին անգամ մերկ կին տեսավ։ Եվ վերջապես կարոտի ծուղակն ընկնելով, նա մշուշոտ մտածմունք ունեցավ, որ եթե այն ժամանակ ամուսնանար այդ կնոջ հետ ոչ պատերազմ կունենար, ոչ փառք, կապրեր կըդառնար անանուն արհեստավոր՝ երջանիկ անասուն։ Ուշացած և անսպասելի այս թուլությունը թունավորեց նրա նախաճաշը։ Ժամը վեցին, երբ ապստամբ սպաների խմբի հետ եկավ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը, Աուրելիանո Բուենդիան սովորականից ավելի մռայլ, մտախոհ ու մենավոր տեսք ուներ։ Ուրսուլան փորձեց նրա ուսերին նոր թիկնոց գցել։ «Ի՞նչ կմտածի կառավարությունը,— համոզում էր նա։ — Կմտածեն, թե դու անձնատուր ես լինում, որովհետև նույնիսկ թիկնոցի փող չունես»։ Արդեն դռան մոտ, տեսնելով երկնքից թափվող ջրի շիթերը, նա համաձայնեց հագնել Խոսե Արկադիո Բուենդիայի նրբաթաղիքե հին գլխարկը։

— Աուրելիանո — խնդրեց Ուրսուլան,— խոստացիր, որ եթե քեզ այնտեղ վատ զգաս, կհիշես մորդ։

Նա ժպտաց հեռավոր մի ժպիտով, բարձրացրեց ձեռքը և, բառ իսկ չարտասանելով շեմից դուրս եկավ, որ քայլի ամբողջ քաղաքով մեկ իրեն ուղեկցող սպառնալիքների, հայհոյանքների ու անեծքների միջով։ Ուրսուլան փակեց դռան սողնակը և վճռեց մինչև կյանքի վերջն այլևս բաց չանել։ «Մենք կփտենք կանացի այս մենաստանում փակված,— մտածեց նա։ — Փոշի կդառնանք, բայց մեր արցունքները ցույց տալով ուրախություն չենք պատճառի այս ստոր արարածներին»։ Ամբողջ առավոտ նա փնտրում էր որդուն հիշեցնող գոնե մի չնչին իր, բայց տան ամենախուլ անկյուններում նույնիսկ ոչինչ չհայտնաբերվեց։

Արարողությունը կատարվեց Մակոնդոյից տասներկու կիլոմետր հեռավորության վրա, վիթխարի սեյբայի հովանու տակ, որի շուրջ հետագայում Նեերլանդիա քաղաքը հիմնա-

գրվեց։ Կառավարության ու կուսակցությունների ներկայացուցիչներին և զենքը վայր դնելու լիազորությամբ ապստամբների պատվիրակությանը սպասարկում էր անձրևից անհանգստացած աղավնիների երամ հիշեցնող, ճերմակազգեստ կույսերի աղմկոտ խումբը։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ժամանեց կեղտոտ, մազաթափ մի ջորի հեծած։ Նա չէր սափրվել և տառապում էր ավելի շատ թարախապալարների ցավից, քան իր բոլոր անուրջների կործանման գիտակցությունից, որովհետև մինչև վերջին կաթիլը խմել էր հույսը՝ ետևում թողնելով թե փառքը թե՛ փառքի կարոտը։ Նրա կամքով ոչ երաժշտություն կար ոչ շեփորականչ, ոչ տոնական զանգերի ղողանջ, ոչ «կեցցե» գոչյուններ, ոչ ուրախություն արտահայտող մի նման բան, որ խաթարեր զինադադարի սգո բնույթը։ Շրջիկ լուսանկարչին, որը հասցրեց նկարել գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային, ստիպեցին կոտրել սևանկարը, չթողնելով նույնիսկ որ լուսանկարը արտածվի։

Զինադադարի կնքման արարողությունը տևեց այնքան, որքան անհրաժեշտ էր բոլորի ստորագրությունները հավաքելու համար։ Պատվիրակները նստել էին կրկեսային քրքրված վրանի կենտրոնում դրված փայտե հասարակ սեղանի մոտ, իսկ նրանց շուրջ կանգնել էին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային հավատարիմ մնացած վերջին սպաները։ Նախքան ստորագրությունների հավաքումը հանրապետության նախագահի անձնական ներկայացուցիչը ցանկացավ ընթերցել անվերապահ հանձնման արձանագրությունը, բայց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան արգելեց։ «Ժամանակ չկորցնենք ձևականությունների վրա» — ասաց նա և պատրաստ էր առանց կարդալու ստորագրել թղթերը։ Այդ պահին նրա սպաներից մեկը խախտեց վրանի քուն բերող լռությունը։

— Գնդապետ,— ասաց նա,— շնորհ արեք առաջինը չստորագրել։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան համաձայնեց։ Այնքան խորն էր լռությունը, որ գրչածայրի ճռճռոցով հնարավոր էր կռահել ստորագրության յուրաքանչյուր տառը ա՛ա այդ լռության մեջ, երբ փաստաթուղթը մի լրիվ պտույտ գործեց սեղանի շուրջ, առաջին տողը դեռ մնացել էր ազատ։ Գնդա-

պետ Աուրելիանո Բուենդիան գրիչը ձեռքն առավ, որ լրացնի այդ դատարկությունը։

— Գնդապետ,— այս անգամ ասաց նրա սպաներից մեկ ուրիշը,— դուք դեռ խայտառակությունից փրկվելու հնարավորություն ունեք։

Դեմքի արտահայտությունը չփոխելով գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ստորագրեց արձանագրության առաջին օրինակը։ Նա դեռ չէր ստորագրել վերջին օրինակը, երբ վրանի դռան մոտ հայտնվեց ապստամբ զորքերի մի սպա՝ ձեռքում բռնած երկու սնդուկով բեռնված ջորու սանձը։ Նորեկը շոր ու զուսպ մարդու տպավորություն էր թողնում, թեև համարյա պատանի էր։ Նա Մակոնդոյի ապստամբների գանձապահն էր։ Որպեսզի ժամանակին տեղ հասնի, նա վեցօրյա ծանր ճամփա էր կտրել՝ ետևից քարշ տալով սովից սատկող ջորուն։ Անսահման զգուշությամբ նա սնդուկներն իջեցրեց ջորու մեջքից, բաց արեց ու մեկը մյուսի ետևից սեղանին շարեց յոթանասուներկու ոսկե աղյուս։ Դա մի ամբողջ հարստություն էր, որի մասին ոչ ոք չէր հիշում։ Վերջին տարում կենտրոնական հրամանատարությունը ցրիվ էր եկել, հեղափոխությունը վերածվել էր առաջնորդների արյունալի մրցակցության, և այս ընդհանուր խառնաշփոթության մեջ արդեն ոչ ոք ոչինչի համար պատասխանատու չէր։ Ապստամբների ոսկին, որ ձուլվել էր աղյուսների տեսքով, հետո ծածկվել կավով, առանց հսկողության էր մնացել։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան տվեց յոթանասուներկու ոսկե աղյուսները մտցնել արձանագրության մեջ և ստորագրեց իսկույն, ոչ մի քննարկում թույլ չտալով։ Ուժասպառ պատանին կանգնել էր դեմ-դիմաց և վճիտ ոսկուն տվող շաքարաջրի գույնի աչքերով նայում էր գնդապետին։

— Ուրիշ ի՞նչ կա,— հարցրեց նրան գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան։

Երիտասարդ սպան սեղմեց ատամները։

— Ստացական,— ասաց նա։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ինքն իր ձեռքով ստացական գրեց։ Հետո կույսերի մատուցած օշարակը խմեց, մի կտոր բիսկվիթ կերավ ու քաշվեց իր վրանը, որ խփել էին, եթե բան է, գնդապետը հանկարծ ցանկանար հանգստանալ։

Նա այնտեղ հանեց շապիկը, նստեց մահճակալի ծայրին և կեսօրվա ժամը երեքն անց տասնհինգ րոպեին ատրճանակով կրակեց այն օղակի մեջ, որ նրա կրծքին յոդով բժիշկն էր նկարել։ Ճիշտ այդ նույն ժամին, Մակոնդոյում, կաթի նորից ուշանալուց զարմացած Ուրսուլան մի կողմ քաշեց սալօջախին դրած կճուճի կափարիչը և սպիտակ հեղուկի երեսին անհամար որդեր նկատեց.

— Աուրելիանոյին սպանեցին,— ճչաց նա։

Հետո, ենթարկվելով մենությունից ծնված սովորությանը, նա հայացքը բակ գցեց և տեսավ տխուր, անձրևից թրջված, ավելի ծեր, քան երբ մեռնում էր, Խոսե Արկադիո Բուենդիային։ «Նրան սպանեցին դավաճանաբար,— ճշտեց նա,— և ոչ ոք չհոգաց որ փակեր նրա աչքերը»։

Գիշերն Ուրսուլան արցունքների արանքից նարնջի լույս արձակող սկավառակներ տեսավ, որոնք թափվող աստղերի նման կտրատում էին երկինքը, և վճռեց, որ դա մահվան նշան է։ Նա շագանակենու տակ, ամուսնու ծնկներին կպած դեռ հեկեկում էր, երբ բերեցին արյունից կաղնեփայտ դարձած թիկնոցի մեջ փաթաթված գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային։ Նրա բաց աչքերում կատաղություն էր բոցկլտում։

Նրան վտանգ չէր սպառնում։ Վերք-անցքն այնքան մաքուր էր և ուղիղ, որ բժիշկն առանց դժվարության յոդով թաթախված քուղը կրծքից ներս խոթեց և դուրս բերեց թիկունքից։ «Սա իմ գլուխգործոցն է,— մեծ բավականությամբ ասաց բժիշկը։— Սա միակ կետն է, որտեղով գնդակը կարող էր անցնել՝ առանց դիպչելու կենսական կենտրոններին»։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան իրեն տեսավ կարեկցանքով համակված իր իսկ հոգու փրկության համար հուսահատ սաղմոսներ երգող կույսերի շրջապատում և զղջաց, որ չի կրակել բերանի մեջ, ինչպես որոշել էր սկզբում, որպեսզի պարզապես ծիծաղի Պիլար Տերներայի գուշակության վրա։

— Եթե ես դեռ փոքր-ինչ իշխանություն ունենայի,— ասաց նա բժշկին,— կգնդակահարեի ձեզ առանց դատուդատաստանի։ Ոչ թե նրա համար, որ փրկել եք կյանքս, այլ նրա համար, որ ծաղրի առարկա դարձրիք։

Չկայացած մահը մի քանի ժամվա ընթացքում վերականգնեց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի խարխլված հե

զինակությունը։ Նույն մարդիկ, ովքեր հորինել էին այն առասպելը, թե նա պատերազմը ծախել է ոսկե աղյուսներով շարված տան համար, ինքնասպանության փորձը գնահատեցին որպես ազնիվ արարք և գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային հռչակեցին նահատակ։ Հետագայում, երբ նա հրաժարվեց հանրապետության նախագահի շնորհած Պատվո շքանշանից, ամենամոլի հակառակորդները նույնիսկ նրա դուռը եկան զինադադարի պայմաններից հրաժարվելու և նոր պատերազմ սկսելու խնդրանքով։ Տունը լցվեց ընծաներով, որ շտաբերն ուղարկում էին իրենց երբեմնի մեղքերը քավելու նպատակով։ Նախկին զինակիցների փոքր ինչ ուշացած այս օժանդակությունից հուզված գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան չէր ժխտում նրանց խնդրանքի բավարարման հնարավորությունը։ Եվ որոշ ժամանակ նա այնպես ոգեշնչվեց նոր պատերազմի գաղափարով, որ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը նույնիսկ մտածեց, թե արդյոք հարմար առիթը չի սպասում Աուրելիանոն։ Առիթը չուշացավ. հանրապետության նախագահը հրաժարվեց պատերազմի մասնակիցներին, թե լիբերալներին և թե պահպանողականներին, զինվորական թոշակ սահմանել՝ պատճառաբանելով, թե յուրաքանչյուրի գործը առանձին-առանձին պիտի քննարկվի հատուկ հանձնաժողովի կողմից, իսկ պառլամենտը չհաստատեց դրամական հատկացումների օրենքը։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան շանթ ու կայծակ էր արձակում. «Դա կամայականություն է։ Նրանք կծերանան ու կմեռնեն ավելի շուտ, քան թոշակը կհաստատվի»։ Նա առաջին անգամ լքեց ճոճաթոռը, որ Ուրսուլան էր գնել նրա համար, և ննջասենյակում ետ ու առաջ քայլելով հանրապետության նախագահին ուղղված մի հանդուգն ուղերձ թելադրեց։ Երբեք չհրապարակված այդ հեռագրում նա մեղադրում էր նախագահին Նեերլանդական զինադադարի պայմանները խախտելու մեջ և սպառնում էր կինաց մահու պատերազմ սկսել, եթե թոշակային հատկացումների հարցը չլուծվի մոտակա երկու շաբաթվա ընթացքում։ Նրա պահանջներն այնքան էին արդար, որ թույլ էին տալիս ակնկալելու նույնիսկ պահպանողական զինվորականների աջակցությունը։ Բայց պատասխանի փոխարեն կառա-

վարությունը ավելի ուժեղացրեց Բուենդիաների տան զինվորական պահակախումբը, որ նախատեսված էր, իբր գնդապետի ապահովության համար և արգելեց բոլոր տեսակի այցելությունները։ Համենայն դեպս, նման միջոցառումներ կիրառեցին նաև կառավարության համար վտանգավոր այլ ապստամբ հրամանատարների նկատմամբ։ Եվ այս ամենը կատարվեց այնքան ժամանակին, հանգուն ու հաջող, որ զինադադարից երկու ամիս անց, երբ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան վերջնականապես ոտքի կանգնեց, նրա բոլոր հավատարիմ օգնականները կամ արդեն մեռել էին կամ անցել էին սահմանը և կամ ծառայում էին կառավարությանը։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ննջասենյակից դուրս եկավ դեկտեմբերին և առաջին իսկ հայացքից գլխի ընկավ, որ անիմաստ է մտածել պատերազմի մասին։ Ուրսուլան իր տարիքի համար անհավատալի եռանդով կրկին նորոգեց տունը։ «Հիմա նրանք կիմանան, թե ով եմ ես,— ասաց նա այն օրը, երբ նրան հաղորդեցին, որ որդին կապրի։ — Ավելի ճոխ ու հյուրասեր տուն չպիտի լինի քան իմ այս խենթանոցը»։ Նա կարգադրեց լվանալ ու ներկել տունը փոխեց կահույքը, կարգի գցեց այգին, նոր ծաղիկներ ցանեց, բացեց բոլոր լուսամուտներն ու դռները, որպեսզի ամառվա կուրացուցիչ լույսը ննջասենյակները նույնիսկ թափանցի։ Հետո հայտարարեց բոլորին, որ ընտանիքը դուրս է գալիս երկարատև սգից և ինքն առաջինը հանեց իր հին սև շրջազգեստը ու հագնվեց ջահելի պես։ Տանը կրկին լսվեցին պիանոլայի ուրախ հնչյունները։ Ամարանտան հիշեց Պյետրո Կրեսպիին, նարդոսի բույրը և նրա թոշնած սրտի խորքում վերստին բոցկլտաց չարությունը։ Մի երեկոն, հյուրասենյակը հարդարելիս Ուրսուլան տանը հսկող զինվորներին խնդրեց օգնել իրեն։ Հրամանատարը՝ երիտասարդ մի սպա, չարգելեց։ Օր-օրի Ուրսուլան զինվորներին նորանոր հանձնարարություններ էր տալիս։ Նա նրանց սեղանի մոտ էր հրավիրում, հագուստ ու կոշիկ էր նվիրում, կարդալ-գրել սովորեցնում։ Ավելի ուշ, երբ կառավարությունը վերացրեց հսկողությունը, զինվորներից մեկը մնաց տանը և դեռ երկար տարիներ ծառայում էր Ուրսուլային։ Իսկ Ռեմեդիոս Գեղեց-

կուհու արհամարհանքից խելագարության դուռը հասած երիտասարդ սպային Նոր տարվա լուսաբացին աղջկա պատուհանի տակ մեռած գտան։

* * *

Կանցնեն շատ տարիներ և մահվան մահճում Աուրելիանո Երկրորդը կհիշի անձրևոտ հունիսյան այն օրը, երբ ինքը, ննջասենյակ մտավ տեսնելու իր առաջնեկին։ Թեև որդին վտիտ էր, լացկան և ոչնչով չէր հիշեցնում Բուենդիաներին, հայրը երկար չմտածեց, թե ինչ անուն տա նրան։

— Մենք կանվանենք նրան Խոսե Արկադիո,— ասաց նա։

Ֆերնանդա դել Կարպիոն, որ գեղեցիկ կին էր և որի հետ Աուրելիանո Երկրորդը մեկ տարի առաջ էր ամուսնացել, իսկույն համաձայնեց։ Այնինչ Ուրսուլան չկարողացավ թաքցնել տագնապի մշուշոտ զգացողությունը։ Ընտանիքի երկար պատմության ընթացքում անունների համառ կրկնությունը թույլ էր տալիս հանգել մի եզրակացության, որ Ուրսուլան վերջնական էր համարում։ Եթե բոլոր Աուրելիանոները մարդամոտ չէին և օժտված էին խորաթափանցությամբ, ապա բոլոր Խոսե Արկադիոներն աչքի էին ընկնում պոռթկուն նախաձեռնող բնավորությամբ և դատապարտված էին ողբերգական մահվան։ Այս դասակարգման մեջ չէին մտնում միայն Խոսե Արկադիո Երկրորդը և Աուրելիանո Երկրորդը։ Մանկության տարիներին նրանք այնքան էին նման իրար և այնքան էին անդադրում, որ նույնիսկ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը չէր զանազանում նրանց։ Կնունքի օրը Ամարանտան անվանակիր մի մի ապարանջան գցեց նրանց դաստակներին և տարբեր գույների ասեղնագործ անվանատառերով կոստյում հագցրեց, բայց երկվորյակները երբ դպրոց գնացին, սկսեցին փոխել հագուստը, ապարանջանները և նույնիսկ անունները։ Ուսուցիչ Մելքոր Էսկալոնան, որ Խոսե Արկադիո Երկրորդին վարժվել էր ճանաչել կանաչ շապիկով, դուրս ելավ իր ափերից, երբ նկատեց, որ կանաչ շապիկ հագածի թևին «Աուրելիանո Երկրորդ» մակագրությամբ ապարանջան է կապված, իսկ ճերմակ շապիկ հագածը մյուսը պնդում էր, թե Աուրելիանո Երկրորդը ինքն է, թեև նրա ապարանջանին գրված էր «Խոսե Արկադիո Երկրորդ»։ Այդ օրից սկսած ոչ ոք ճշտորեն չէր կա-

բողանում ասել, թե ով՝ ով է։ Նույնիսկ երբ արդեն հասակ էին առել և կյանքը տարբերել էր նրանց Ուրսուլան հաճախ էր հարց տալիս իրեն, թե զգեստափոխումների այն գլուխկոտրուկ խաղերից մեկում չե՞ն սխալվել, արդյոք, հենց իրենք՝ երկվորյակները, ընդմիշտ շփոթելով մեկմեկու։ Նրանք համաչափ աշխատող մեքենաների էին նման քանի դեռ չէին հասել պատանեկության հասակին։ Արթնանում էին միաժամանակ ճիշտ նույն րոպեին երկուսի մեջ էլ ցանկություն էր առաջանում լվացվելու։ Հիվանդանում էին միևնույն հիվանդությամբ և նույն երազներն էին տեսնում։ Տանը բոլորը կարծում էին թե տղաները պարզապես համաձայնեցնում են իրենց գործողությունները զվարճանալու համար և ոչ ոք չգիտեր ճշմարտությունը, մինչև այն օրը երբ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը նրանցից մեկին կիտրոնով ջուր տվեց ըմպելու էր նույն համն առել, երբ մյուսն ասաց թե կիտրոնաջրում շաքար էլ չի լցրել։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը որը իրոք մոռացել էր շաքար գցել բաժակը, պատմեց այս մասին Ուրսուլային։ «Նրանք բոլորն են այդպիսին,— պատասխանեց Ուրսուլան բոլորովին չզարմանալով։ — Ի ծնե խենթ են»։ Ժամանակն էլ ավելի խառնեց ամեն ինչ, Նա, որ զգեստափոխումներից հետո մնաց Աուրելիանո Երկրորդ անունով դարձավ հսկա ինչպես պապն էր Խոսե Արկադիո Բուենդիան, իսկ նա որին Խոսե Արկադիո Երկրորդ էին կոչում, նիհարավուն մեծացավ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի պես միակ ընդհանուր բանը որ պահպանվել էր երկվորյակների մեջ, ողջ ընտանիքին հատուկ միայնության դրոշմն էր։ Թերևս հասակների, անվանումների և բնավորությունների հենց այդ անհամապատասխանությունը դրդեց Ուրսուլային ենթադրելու թե երկվորյակները շփոթել են մեկմեկու։

Նրանց հիմնական տարբերությունն ի հայտ եկավ պատերազմի ամենաթեժ օրերին երբ Խոսե Արկադիո Երկրորդը գնդապետ Գերինելդո Մարկեսից թույլտվություն խնդրեց ներկա լինելու գնդակահարության արարողությանը Նրա ցանկությունը բավարարվեց, թեև դեմ էր Ուրսուլան։ Աուրելիանո Երկրորդը ընդհակառակը հենց միայն մահապատիժը տեսնելու մտքից՝ դողաց ողջ մարմնով։ Նա նախընտրեց մնալ տանը։ Երբ լրացավ նրա տասներկու տարին, հարցրեց

Ուզեցին, թե ի՞նչ կա փակված սենյակում։ «Թղթեր,— պատասխանեց տատը — Մելքիադեսի գրելն են և այն զարմանալի գրառումները, որ նա կատարում էր իր կյանքի վերջին տարիներին»։ Այս բացատրությունը, բավարարելու փոխարեն, ավելի գրգռեց Աուրելիանո Երկրորդի հետաքրքրասիրությունը։ Նա այնքան խնդրեց ու խոստացավ չփչացնել ոչինչ, որ Ուրսուլան, ի վերջո, բանալին նրան տվեց։

Ոչ ոք սենյակ չէր մտել այն օրից, ինչ այստեղից դուրս էին բերել Մելքիադեսի դին ու դռան վրա կողպեք կախել, որի ժանգոտած մասերն ասես, աճակցվել էին մեկմեկու։ Բայց երբ Աուրելիանո Երկրորդը բացեց պատուհանը, լույսն այնպես ներս ընկավ, ասես ամեն օր էր նա այսպես լուսավորում սենյակը։ Ոչ մի անկյունում փոշու հետք չկար, սարդոստայն չկար, սենյակը ավելի մաքուր ու կարգին տեսք ուներ, քան թաղման օրը։ Թանաքամանը լի էր թանաքով, ժանգից խուսափած մետաղյա իրերը պսպղում էին, քուրայում, որտեղ Խոսե Արկադիո Բուենդիան սնդիկ էր այրել, շարունակում էր կրակ վառվել։ Դարակներին շարված էին մարդկային արևահար մաշկի նման դեղնադարչնագույն հնությունից ծամված կազմերով գրքերը, այստեղ էին նաև ձեռագրերը։ Օդն այստեղ թվում էր նույնիսկ ավելի թարմ, քան մյուս սենյակներում, թեև փակված էր երկար տարիներ։ Ամեն ինչ իր տեղում էր։ Նույնիսկ մի քանի շաբաթ անց, երբ Ուրսուլան դույլով ջուր ու խոզանակ բերեց մաքրելու հատակը, զարմանքով տեսավ, որ անելիք չունի։ Աուրելիանո Երկրորդը գիրքը ինչ-որ գրքի մեջ էր խոթել։ Տղան չգիտեր, թե ինչպես է կոչվում գիրքը, որովհետև կազմը չկար, բայց այդ հանգամանքը չէր խանգարում նրան վայելելու հետաքրքրական պատմությունները այն կնոջ մասին, որը միայն բրինձ էր ուտում և ուտում էր յուրաքանչյուր բրնձահատիկը ոսկե քորոցներով բռնած, այն ձկնորսի մասին, որը հարևանից արճիճ խնդրեց ուռկանի համար և հետո, վարձահատույց լինելով, մի ձուկ տվեց նրան, իսկ ձկան փորում խոշոր գոհար կար, ուզածդ ցանկությունը կատարող լամպի մասին և թռչող գորգի մասին։ Ապշահար տղան Ուրսուլային հարցրեց, թե արդյոք ճշմարի՞տ են այս բոլոր պատմությունները, և տատը պատասխանեց, որ այո, ճշմարիտ են, որ տարիներ

առաջ գնչուները կախարդական լամպեր ու թռչող խսիրներ բերեցին Մակոնդո։

— Բանն այն է,— հառաչեց նա,— որ աշխարհն աստիճանաբար դեպի իր վերջն է գնում, և նման բաներ այլևս չեն հանդիպում։

Գիրքը կարդալուց հետո,— պատմությունների մի մասը ավարտ չուներ, որովհետև էջեր էին պակաս — Աուրելիանո Երկրորդը նպատակադրվեց վերծանել Մելքիադեսի ձեռագրերը։ Դա անհույս գործ էր։ Տառերը պարանին փռված սպիտակեղեն էին հիշեցնում և ավելի շատ նոտաների էին նման, քան գրի։ Մի շոգ կեսօր, երբ Աուրելիանո Երկրորդը ջանասիրաբար ուսումնասիրում էր ձեռագիրը, հանկարծ զգաց, որ սենյակում մարդ կա։ Պատուհանի լուսավոր քառակուսու մոտ ձեռքերը ծնկներին դրած նստել էր Մելքիադեսը։ Նա քառասուն տարեկան կլիներ։ Հագին նույն հին բաճկոնակն էր և ագռավի թևեր հիշեցնող լայնեզր գլխարկը, նրա գունատ քունքերից ինչպես շոգից հալված ճարպ, հոսում էր քրտինքը։ Գնչուն ճիշտ նույն տեսքն ուներ, ինչպես երեխա ժամանակ տեսել էին նրան Աուրելիանոն ու Խոսե Արկադիոն։ Աուրելիանո Երկրորդը իսկույն ճանաչեց նրան, որովհետև սերնդե սերունդ անցնող ժառանգական հիշողությունը պապից սկսելով անցել էր իրեն։

— Բարև ձեզ,— ասաց Աուրելիանո Երկրորդը։

— Բարև տղաս,— ասաց Մելքիադեսը։

Այդ օրվանից մի քանի տարի շարունակ նրանք հանդիպում էին ամառյա ամեն երեկո։ Մելքիադեսը տղային պատմում էր աշխարհի մասին, փորձում էր նրան հաղորդել իր հնագույն իմաստությունը, բայց չէր ուզում մեկնել ձեռագրերը։ «Ոչ ոք չպիտի իմանա, թե ինչ է գրված, քանի դեռ չի լրացել ձեռագրերի հարյուր տարին»,— բացատրեց նա։ Մի անգամ Ուրսուլան սենյակ մտավ ճիշտ այն պահին, երբ այնտեղ էր Մելքիադեսը, և սարսափած Աուրելիանո Երկրորդը մտածեց, որ ահա կխորտակվի իր մեկուսացված աշխարհը։ Բայց Ուրսուլան չնկատեց գնչուին։

— Այդ ո՞ւմ հետ ես զրուցում,— հարցրեց նա։

— Ոչ մեկի,— պատասխանեց Աուրելիանո Երկրորդը։

— Մեծ պապիդ ես նման,— ասաց Ուրսուլան.— Նա էլ էր միշտ ինքն իր հետ խոսում։

Մինչ այդ Խոսե Արկադիո Երկրորդը իրագործեց գնդակահարությանը ներկա լինելու իր երազանքը։ Մինչև կյանքի վերջը նա կհիշի վեց հրացանների համազարկի կապտավուն բռնկումը, լեռներում գլորվող արձագանքը, մահապարտի տխուր ժպիտն ու շփոթ հայացքը, կհիշի թե ինչպես էր նա շարունակում մնալ կանգնած, թեև շապիկն արդեն արյունոտ էր, ինչպես էր շարունակում ժպտալ, թեև սյունից արձակել էին արդեն ու կրով լի արկղն էին խոթում։ «Նա ողջ է,— մտածեց այնժամ Խոսե Արկադիո Երկրորդը.— Նրան թաղում են ողջ-ողջ»։ Այդ դեպքը տղայի մեջ այնպիսի տպավորություն թողեց, որ նա ատեց զինվորական ամեն ինչ ու պատերազմը, բայց ոչ մահապատժի, այլ գնդակահարվածներին ողջ-ողջ թաղելու սարսափելի սովորության համար։ Ոչ ոք չնկատեց, թե ինչպես Խոսե Արկադիո Երկրորդը սկսեց խփել եկեղեցու զանգերը և պատարագի օրերին օգնել պադրե Անտոնիո Իսաբելին՝ Անրանի հաջորդին։ Նա նաև մարտական աքլորների խնամքով էր զբաղվում։ Երբ այս բանը նկատվեց, գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը մի թունդ հայհոյեց Խոսե Արկադիո Երկրորդին՝ ասելով, թե նա զբաղվում է այնպիսի գործերով, ինչը խելքը գլխին ուժեղ լիբերալի զզվանքը կարող է առաջացնել։ «Գիտե՞ք ինչ,— պատասխանեց Խոսե Արկադիո Երկրորդը,— իմ կարծիքով ես պահպանողական եմ դարձել»։ Եվ նա համոզված էր, որ այդպիսին է իր ճակատագիրը։ Գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը Ուրսուլային հայտնեց իր դժգոհությունը։

— Ավելի լավ,— ծոռան վարմունքը քաջալերեց Ուրսուլան.— Ուր էր թե քահանա դառնար, որ աստծո աչքը վերջապես մեր տան վրա քաղցրանա։

Շուտով նա տեղեկացավ, որ պադրե Անտոնիո Իսաբելն իր սանին պատրաստում է առաջին հաղորդության։ Թեթևակիորեն խուզելով աքլորների վզերը, պադրե Անտոնիո Իսաբելը Խոսե Արկադիո Երկրորդին ուսուցանում էր քրիստոնեական կրոնի հիմունքները և մինչ նրանք թխսկանների ձվերն էին ստուգում, հստակ օրինակներով բացատրում էր, թե ինչպես պատահեց, որ արարման երկրորդ օրն աստ-

ված որոշեց ճահճին ձվերի մեջ աճեցնել։ Արդեն այդ ժամանակ պադրե Անտոնիո Իսաբելը ծերունական թուլամտության առաջին նշանները էր ցույց տալիս, ինչը տարիներ անց ստիպեց նրան ասելու, թե հավանաբար աստծո դեմ կռվում հաղթել է սատանան և այդ նա է հիմա բազմած երկնային գահին, որը սակայն չի հայտնում իր ով լինելը որպեսզի ծուղակը գցի միամիտներին։ Նման խիղախ ուսուցչի ղեկավարությամբ Խոսե Արկադիո Երկրորդը՝ սատանային խճճելու նպատակով մի քանի ամսում ոչ միայն աստվածաբանական խորամանկությունները յուրացրեց, այլև աքլորակռվի հմուտ մասնագետ դարձավ։ «Սրանց ուրիշ տեղ տար — հրամայեց նրան Ուրսուլան, երբ նա առաջին անգամ տուն բերեց իր ընտիր հոգեզավակներին։ — Հերիք չէ՞ր դրանց բերած դժբախտությունը մեր ցեղին»։ Խոսե Արկադիո Երկրորդը չլսեց և իր կռվարարներին Պիլար Տեռներայի տուն տարավ։ Պիլարը անհրաժեշտ բոլոր պայմանները ստեղծեց որպեսզի թոռանն իր մոտ պահի։ Աքլորամարտերում կիրառելով պադրե Անտոնիո Իսաբելի ուսուցանած հնարքները, Խոսե Արկադիո Երկրորդը շուտով սկսեց այնքան վաստակել, որ բավականացնում էր թե՛ թռչնանոցը համալրելու և թե՛ տղամարդկային իր կարիքները հոգալու համար։ Այդ տարիներում Խոսե Արկադիո Երկրորդին եղբոր հետ համեմատելով, Ուրսուլան դժվարանում էր հասկանալ, թե ինչպես բացարձակապես իրար նման երկվորյակներից այսքան տարբեր մարդիկ դուրս եկան։ Սակայն նա երկար չշարչարվեց այս խնդրի լուծման վրա, որովհետև շատ շուտով Աուրելիանո Երկրորդի մեջ էլ նկատվեց ծուլության ու սանձարձակության հակումը։ Քանի դեռ լինում էր Մելքիադեսի սենյակում, Աուրելիանո Բուենդիայի նման ինքնամփոփ, իր մտքերի մեջ խորասուզված մարդ էր։ Բայց Նեերլանդական զինադադարից քիչ առաջ, մի պատահական դիպված նրան դուրս բերեց խցից և երես առ երես դեմ արեց կյանքին։ Ակորդեոն խաղարկող վիճակախաղի տոմսեր վաճառող երիտասարդ կինը հանկարծ այնպես բարևեց Աուրելիանո Երկրորդին, ասես ամենամոտ ծանոթը լիներ։ Աուրելիանո Երկրորդը չզարմացավ. նրան հաճախ էին շփոթում եղբոր հետ։ Բայց չպարզեց սխալմունքը ոչ այն ժամանակ, երբ կինը փղձ-

կոցով փորձում էր մեղմացնել նրա սիրտը և ոչ էլ այն ժամանակ, երբ կինը նրան իր սենյակը տարավ: Առաջին իսկ հանդիպումից կինը ամուր կապվեց նրա հետ և սկսեց այնպես դասավորել ժամերը, որ ակորդեոնը Աուրելիանո Երկրորդը շահի: Երկու շաբաթ անց Աուրելիանո Երկրորդը պարզեց, որ կինը մեկ իր հետ է քնում, մեկ եղբոր՝ երկվորյակներին մի մարդ կարծելով, սակայն չփորձեց էլ ճշտել հարաբերությունները. ընդհակառակը՝ ամեն կերպ ջանում էր թաքցնել իրողությունը: Մելքիադեսի սենյակ նա այլևս չվերադարձավ: Հիմա նա առավոտից իրիկուն նստում էր բակում, լսողությամբ ակորդեոն նվագել էր սովորում, ականջի էտև դցելով Ուրսուլայի ինթինթոցը. սգի առիթով Ուրսուլան արգելել էր տանը երգել-նվագել և առհասարակ, ատում էր Ֆրանսիսկո Մարդին հիշեցնող թափառաշրջիկ երաժիշտների այդ գործիքը: Վերջիվերջո, Աուրելիանո Երկրորդը վարպետ ակորդեոնահար դարձավ և շարունակում էր մնալ այդպիսին նույնիսկ այն ժամանակ, երբ ամուսնացել էր արդեն, երեխաներ ուներ ու Մակոնդոյի պատվարժան մարդկանցից մեկն էր համարվում:

Գրեթե երկու ամիս նա եղբոր հետ կիսում էր ընդհանուր սիրուհու պատճառած վայելքը: Հետևում էր Խոսե Արկադիո Երկրորդին, քանդում էր նրա ծրագրերը և երբ համոզվում էր, որ այդ գիշեր եղբայրը չի այցելելու ընդհանուր սիրուհուն, ինքն էր գնում: Մի առավոտ նա զգաց, որ հիվանդ է: Իսկ երկու օր անց նա լողարանում հարձակվեց դեմքով դեպի պատը շրջված, օրտինքից թրջված և դառը արտասուք թափող եղբոր վրա: Աուրելիանո Երկրորդն հասկացավ ամեն ինչ. եղբայրը խոստովանեց, որ կինը վարակել է, ինչպես ինքը անվանեց, վէշ հիվանդությամբ, և որ կինը իրեն վռնդել է: Պատմեց, թե ինչպես է Պիլար Տերներան ջանում բուժել իրեն: Աուրելիանո Երկրորդը բոլորից ծածուկ մանգանի կալիումական տաք լուծույթով սկսեց լվացումներ անել, ընդունել միզամուղ դեղեր և երեքամսյա գաղտնի տառապանքներից հետո երկուսն էլ ապաքինվեցին: Խոսե Արկադիո Երկրորդը կնոջն այլևս չհանդիպեց: Աուրելիանո Երկրորդն աղաչանք-պաղատանքով ներում խնդրեց ու մնաց նրա հետ մինչև կյանքի վերջը:

Նրան անվանում էին Պետրա Կոտես։ Նա Մակոնդո էր եկել պատերազմի ժամանակ վիճակախաղի շահույթով ապրող պատահական ամուսնու հետ, որի մահից հետո ինքն էր շարունակում գործը։ Մաքրակենցաղ, չահել խառնածին էր նա, դեղին նշաձև աչքերով, որոնք դեմքին հովազի խստություն էին հաղորդում, բայց նա շռայլ հոգի ուներ ու ծնված էր սիրո համար։ Երբ Ուրսուլան իմացավ որ Խոսե Արկադիո Երկրորդը մարտական աքլորներ է բազմացնում, իսկ Աուրելիանո Երկրորդը սիրուհու տանը կազմակերպված խնջույքներում ակորդեոն է նվագում, քիչ մնաց մեռներ ամոթից։ Այս երկվորյակներն իրենց մեջ կարծես հավաքել էին ցեղի բոլոր արատները՝ չժառանգելով և ոչ մի առաքինություն։ Ուրսուլան վճռեց որ այլևս ոչ մի նորածին ցեղում չի կոչվի Աուրելիանո և Խոսե Արկադիո։ Սակայն երբ ծնվեց Աուրելիանո Երկրորդի առաջնեկը նա չհամարձակվեց դիմադրել հոր ցանկությանը։

— Համաձայն եմ, — ասաց Ուրսուլան, — միայն պայմանով որ ես եմ նրան դաստիարակելու։

Թեև արդեն լրացել էր Ուրսուլայի հարյուր տարին, և աչքերը գրեթե մթագնել էին, սակայն նա դեռևս պահպանել էր [illegible] բնավորությունը և սթափ մտածողությունը։ Նա համոզված էր իրենից լավ ոչ ոք չի կարող այնպես դաստիարակել, որ երեխան մեծանա առաքինի, այնպիսին որ կարողանա վերականգնել ընտանիքի հեղինակությունը, [illegible] անգամ չլսենա մարտական աքլորների, անբարոյական կանանց, պատերազմի և ցնորամիտ ձեռնարկումների մասին։ Ուրսուլայի կարծիքով, ահա այս [illegible] միջոցով էր պայմանավորված իր ընտանիքի անկումը։ [illegible] կձեռնարկի [illegible] հանդիսավորությամբ խոստա[illegible] [illegible] նա Պապ կդառ[illegible] [illegible] առաջացրել ցին ոչ միայն նրանք [illegible] այլև ամբողջ տանը, ուր այդ [illegible] համարվել էին Աուրելիանո Երկրորդի աղմկաշեր ընկերները։ Պատերազմը, որ վաղուց արդեն հիշողության այն ձեղ[illegible] [illegible] էր նետված, ուր տհաճ հուշերն են պահվում, մի [illegible] միայն լռացնել [illegible] [illegible] [illegible]

— Պապի կենացը,— բացականչեց Աուրելիանո Երկրորդը

Հյուրերը խմբովին կրկնեցին կենացը։ Հետո տանտերը ակորդեոն նվագեց, հրթիռներ արձակվեցին, իսկ ժողովրդի համար տոնական թմբկահարում էր պատվիրված։ Լուսաբացին շամպայնով հարբած հյուրերը վեց հորթ մորթեցին ու միսն ուղարկեցին փողոց՝ ամբոխին։ Տնեցիներից և ոչ մեկը չվշտացավ դրա համար։ Այն օրից ինչ Աուրելիանո Երկրորդը տան հոգսը իր ուսերին էր վերցրել, նման խնջույքները դարձել էին սովորական, եթե նույնիսկ դրանց համար չէին լինում նշելու արժանի այնպիսի առիթ, ինչպիսին Պապի ծնունդն էր։ Մի քանի տարի շարունակ առանց որևէ ջանք թափելու — պարզապես բախտն էր բանում — Աուրելիանո Երկրորդը որի անասուններն ու ընտանի թռչուններն աչքի էին ընկնում գերբնական պտղաբերությամբ, դարձել էր հովտի ամենահարուստ բնակիչներից մեկը։ Նրա մատակները երեք հորթ էին ծնում, հավերն օրական երկու անգամ էին ածում, իսկ խոզերը մի այնպիսի անզսպությամբ էին գիրանում, որ այլ բացատրություն չգտնելով մարդիկ կախարդության էին վերագրում եղածը։ «Ետ գցիր դրամը, — թեթևամիտ ծոռանս, համոզում էր Ուրսուլան — նման երջանկությունը չի կարող երկար տևել»։ Բայց Աուրելիանո Երկրորդը ուշք չէր դարձնում նրա խոսքերին։ Որքան շատ էր նա ընկերներին հյուրասիրում, շամպայնի շշեր բացելով, այնքան ավելի էր համոզվում, որ իրեն վիճակված այս ապշեցուցիչ հաջողության հետ ինքը ոչ մի կապ չունի, որ ամեն ինչ կախված էր հարճից՝ Պետրա Կոտեսից, որի սերը կենդանի բնությունն արթնացնելու հատկությամբ էր օժտված։ Նա հավատում էր այդ խորհրդավորությանն ու ջանում էր Պետրա Կոտեսին մշտապես պահել իր անասուններից ոչ հեռու, ամուսնանալուց ու երեխաներ ունենալուց հետո էլ Աուրելիանո Երկրորդը, Ֆերնանդայի համաձայնությամբ, շարունակում էր կապը սիրուհու հետ։ Նա ամրակազմ վիթխարի տղամարդ էր դարձել, ճիշտ պապերի պնչից թռած, բայց ի տարբերություն նրանց կենսասեր էր հմայքով և նրան չէր հերիքում ժամանակը, որ անասուններով զբաղվի։ Բավական էր, որ նա Պետրա Կոտեսին առած հայտնվեր բուծարանում, կամ ձին

Հեծած արտավայրերը հասներ և նրա խարանած ուղածը անասունը դառնում էր բեղունության անզուսպ համաճարակի զոհ։ Այս խենթացնող հարստությունը ինչպես և ամենայն լավ բան, որ իրենց երկար կյանքի ընթացքում տեսան Աուրելիանո Երկրորդն ու Պետրա Կոտեսը նրանց գլխին թափվեց անակնկալ։ Քանի դեռ չէր ավարտվել պատերազմը, Պետրա Կոտեսը ապրում էր վիճակախաղի եկամտով, և Աուրելիանո Երկրորդը երբեմն նման խաղեր էր ձեռնարկում, որպեսզի թափ տար Ուրսուլայի խնայատուփը։ Սիրեկանները թեթևամիտ էին և մի հոգս ունեին միայն՝ վաղ մտնել անկողին ու նույնիսկ եկեղեցու կողմից արգելված օրերին, զվարճանալ մինչև առավոտ։ «Այդ կինը քեզ կկործանի — [illegible] Ուրսուլան տեսնելով որ ծառը լուսնոտի նման տուն [illegible] վերադառնում։— Նա քեզ այն[illegible] [illegible] կկինհեն թույլ[illegible] [illegible] գոտիդ»։ [illegible] փոխա[illegible] [illegible] Արկադիո Երկրորդի համար անհասկանալի էին եղբոր կրքերը։ Նրա [illegible] Պետրա Կոտեսը մնացել էր որպես սովորա[illegible] անկողնում, նույնիսկ փոքր-ինչ ծույլ և բա[illegible] անհրաժեշտ հաճույքներից։ Աուրելիանո Երկրորդը [illegible] Ուրսուլայի [illegible] մտածում էր միայն, թե ինչ [illegible] որ [illegible] ունենա հոգալ Պետրա Կոտեսի հոգսերը և գիշերներից մի գիշեր մենակ նրա [illegible] գրկում։ Երբ [illegible] խաղաղ հաճույքներով [illegible] Աուրելիանո Բուենդիան [illegible] Աուրելիանո Երկրորդը մտա[illegible] [illegible] ամենաշռայլ[illegible] [illegible] Հեռանալով, [illegible] թերթերը հեղհեղուկ վերածվում ոսկե [illegible] մշակում էր միտքը ամեն ինչից [illegible] մարդու անհասկանալի համբերությամբ։ [illegible] Աուրելիանո Երկրորդին այնքան բարդ գործ [illegible] Պետրա Կոտեսի մասին հիշողություններն այնքան [illegible] երբ օր անց նա չքվեց արհեստանոցից։ [illegible] այդ օրերին նա սիրուհու ճաղարներ ավէց որ Պետրա

Կոտեսը վիճակախաղում խաղարկի դրանք։ Չորքոտանիները սկսեցին աճել ու բազմանալ այնպիսի արագությամբ, որ Պետրա Կոտեսը հազիվ էր հասցնում վաճառել տոմսերը։ Աուրելիանո Երկրորդը սկզբում չէր նկատում, որ ճագարների բազմացումը սպառնալից չափերի է հասնում։ Բայց երբ քաղաքում ճագարներ շահող վիճակախաղի մասին ոչ ոք այլևս չէր ուզում լսել, նա մի գիշեր արթնացավ ուժեղ աղմուկից, որ բակի նայող պատի մյուս կողմից էր լսվում։

«Մի վախենա,— ասաց Պետրա Կոտեսը,— ճագարներն են»։ Բայց երկուսն էլ այլևս աչք չփակեցին՝ չարչարվելով բակում դղրդացող ճագարների աղմուկից։ Առավոտյան Աուրելիանո Երկրորդը բացեց դուռը և տեսավ, որ ողջ բակը լցված է ճագարներով, նրանց մորթը լուսաբացի մեջ երկնագույն փայլով էր շողշողում։ Պետրա Կոտեսը քրքջաց խելագարի պես և չկարողացավ զսպել Աուրելիանո Երկրորդին ձեռ առնելու գայթակղությունը։

— Այս գիշեր ծնվածներն են սրանք,— ասաց նա։

— Սարսափելի է,— բացականչեց Աուրելիանո Երկրորդը։— Իսկ ինչո՞ւ չփորձել կովեր բազմացնել։

Բակը մաքրելու նպատակով Պետրա Կոտեսը շուտով ճագարները մի կովով փոխանակեց և երկու ամիս անց կովը երեք հորթ ծնեց։ Ահա այսպես սկսվեց ամեն ինչ։ Մի ակընթարթում Աուրելիանո Երկրորդը արոտավայրերի ու նախիրների տեր դարձավ և հազիվ էր հասցնում ընդարձակել ձիանոցներն ու խոզանոցները։ Այս ամենը երազի էր նման և զվարճացնում էր Աուրելիանո Երկրորդին,— նա այլ ելք չուներ, քան ուրախության հորդանքին ճամփա բանալը։ «Բազմացեք, կովե՛ր, կյանքը կարճ է» — բղավում էր նա։ Ուրսուլան վախ ուներ թե ծուռ մութ գործերի մեջ է ընկել— դուցե ավազա՞կ է դարձել կամ անասնագող— և ամեն անգամ, երբ տեսնում էր պարզապես հաճույքի համար գլուխը շամպայնի փրփուրով թրջող Աուրելիանո Երկրորդին, ոռնում էր նրա անիմաստ շռայլության պատճառած ցավից։ Ուրսուլայի կշտամբանքներն այնպես հոգնեցրին Աուրելիանո Երկրորդին, որ մի անգամ լուսաբացին, բարձր տրամադրությամբ տուն վերադառնալով, նա բացեց փողերի արկղը, ձեռքն առավ շրեշի տուփը, վրձինը և ձայնով մեկ Ֆրանսիսկո Մարդու հնագույն

Երգերը երգելով, ամբողջ տունը թե ներսից, թե դրսից ծածկվեց մեկ պեսաանոց թղթադրամներով։ Հինավուրց տունը, որ պիանոլան բերելու օրվանից անփոփոխ սպիտակ գույնով էին ներկում, մզկիթի տեսք ստացավ։ Մինչ Ուրսուլան և մնացած տնեցիները զայրանում էին ու զզվում, իսկ շռայլության այս փառաբանմանը մասնակցելու համար փողոց թափված ամբոխը ցնծության մեջ էր, Աուրելիանո Երկրորդը ամենևին ամենուր ճակատապատից մինչև խոհանոց, նույնիսկ լողարանը, և մնացած թղթադրամները բակ շպրտեց։

— Հիմա — ասաց նա ավարտելով գործը — ես հուսով եմ, որ այս տանն այլևս ոչ ոք իմ հետ չի խոսի փողի մասին։

Այդպես էլ եղավ։ Ուրսուլայի կարգադրությամբ ծեփի ու պատերից պոկեցին թղթադրամները և տունը կրկին սպիտակեցրին։ «Տեր աստված — աղոթեց Ուրսուլան,— մեզ նորից այնպես աղքատ դարձրու, ինչպես էինք այն ժամանակ, երբ այս քաղաքն էինք հիմնում, որպեսզի այն աշխարհում չհատուցենք այս վատնումի համար»։ Նրա աղոթքները բոլորովին այլ կերպ կատարվեցին։ Թղթադրամները պոկող բանվորներից մեկը անզգուշաբար դիպավ սուրբ Հովսեփի գիպսե արձանին, որ պատերազմի ավարտից քիչ առաջ անծանոթ [illegible] էին բերել Ֆերնանդայենց տուն։ Արձանը հատակին ընկավ փշուր-փշուր եղավ։ Միամեջ այդ գիպսե սուրբը լիքը լցված էր [illegible] Փորձեցին հիշել, թե ինչպես է արձանը հայտնվել տանը։ Երեք տղամարդ բերեցին — բացատրեց Ամարանտան։ — Եվ խնդրեցին, որ մեզ մոտ թողնենք մինչև կարճ անձրևը։ Եվ նրանց ասացի, որ [illegible] որ ոչ մեկին չխանգարի։ Նրանք [illegible] առանց անկյուն դրվեց և մինչև օրս [illegible] վերադառնալ այլևս [illegible]

[illegible] Ուրսուլան [illegible] մոմ էր [illegible] նրան թե թղթադրելով, որ չի թե սրբին, այլ [illegible] կիլոգրամ ոսկուն է աղոթում։ Անշացու[illegible] այդ [illegible] հեթանոսությունից նա ավելի [illegible] հավաքած դրամները տեղավորեց [illegible] մի ծածուկ տեղ մտածելով, որ վաղ [illegible] կհայտնվեն։ Շատ տարիներ անց պառավուհի [illegible] օրերին Ուրսուլան ավորությունս կպարձնի

միջամտել իրենց տանը հյուրընկալած եկվորների խոսակցությանը, հարցնելով միշտ նույնը՝ արդյոք նրա՞նք չեն խնդրել պահել գիպսե սուրբ Հովսեփին մինչև անձրևի կտրվելը:

Ուրսուլային անհանգստացնող առատությունը այդ օրերին սովորական երևույթ էր: Մակոնդոն բարգավաճում էր ինչպես հեքիաթում: Հնաբնակների կավից ու եղեգնից ծեփված խրճիթներն իրենց տեղը զիջեցին արևի դեմ փակած ծածկոցափեղկ և կեսօրվա շոգից պաշտպանող ցեմենտե հատակ ունեցող աղյուսաշար շինություններին: Ժամանակին Խոսե Արկադիո Բուենդիայի հիմնադրած ավանի մասին հիշեցնում էին միայն փոշոտված նշենիները, որոնց լինակված էր դաժան շատ փորձություններ տեսնել, և թափանցիկ ջրերով գետը, որի նախապատմական ձվերի չափ քարերը փշուր-փշուր եղան քարհատների խելահեղ մուրճերի տակ, երբ Խոսե Արկադիո Երկրորդը մտադրվեց հունը մաքրելով գետը նավարկելի դարձնել: Դա խելագարի ցնորամիտ մտահղացում էր, որ կարելի էր համեմատել միայն Խոսե Արկադիո Բուենդիայի ձեռնարկումների հետ, որովհետև անհամար քարերն ու սահանքները բացառում էին Մակոնդոյից ծով նավարկելու հնարավորությունը: Սակայն Խոսե Արկադիո Երկրորդն անպաստելի խելացնորության պոռթկումով չէր հրաժարվում իր մտադրությունից: Մինչ այդ նա աչքի չէր ընկել ավելորդ երևակայությամբ: Նա նույնիսկ կանանց հետ չէր հանդիպում, եթե չհաշվենք կարճատև արկածը Պետրա Կոտեսի հետ: Ուրսուլան իր այս ծոռանը Բուենդիա ցեղի ամենախեղճ շառավիղն էր համարում, որն ընդունակ չէր նույնիսկ աքլորամարտերում աչքի ընկնել: Մի անգամ, սակայն, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան պատմեց Խոսե Արկադիո Երկրորդին ծովից տասներկու կիլոմետր հեռավորության վրա ծանծաղուտում ընկած իսպանական գալիոնի մասին, այն գալիոնի, որի սևացած կմախքն, ընդորում, սեփական աչքերով տեսել էր պատերազմի տարիներին: Այս պատմությունը, որ շատերին վաղուց ի վեր հեքիաթ էր թվում, Խոսե Արկադիոյի համար հայտնագործություն էր: Նա աճուրդի հանեց իր աքլորները, ստացած գումարով բանվորներ վարձեց, գործիքներ գնեց ու ձեռք զարկեց աներևակայելի գործին. քարերն էր փշրում, ջրանցքներ էր փորում, ստորջրյա խութերն էր մաք-

րում և նույնիսկ հարթեցնում սահանքները։ «Ես այդ բոլորն անգիր գիտեմ — բղավում էր Ուրսուլան։ — Ժամանակը կարծես պտտվում է շրջանագծով և մենք հասանք այնտեղ, որտեղից սկսել ենք»։ Երբ գետը Խոսե Արկադիո Երկրորդի կարծիքով դարձավ նավարկելի, նա եղբորը մանրամասնորեն ծանոթացրեց իր ծրագրին, որի իրականացման համար Աուրելիանո Երկրորդը միջոցներ տրամադրեց։ Դրանից հետո Խոսե Արկադիո Երկրորդը երկար ժամանակով անհայտացավ։ Մակոնդոյում արդեն սկսել էին խոսել, թե նավ գնելու նրա ծրագիրը եղբորից փող կորզելու ու մսխելու խորամանկություն է եղել սոսկ, բայց հանկարծ լուր տարածվեց, որ տարօրինակ մի նավ է մոտենում քաղաքին։ Խոսե Արկադիո Բուենդիայի խելագար ձեռնարկումները վաղուց մոռացած մակոնդոցիները վազեցին գետափ և աչքերին չհավատալով նայում էին մոտեցող նավին, որ առաջինն էր ու պիտի վերջինը լիներ Մակոնդոյի պատմության մեջ։ Դա ընդամենը լաստ էր, որ ափից հաստ ճոպաններով քարշ էին տալիս քսան տղամարդ։ Քթամասում երջանկությունից փայլող աչքերով կանգնել էր Խոսե Արկադիո Երկրորդը և ղեկավարում էր այս դժվարին նավարկությունը։ Նա իր հետ թեթևաբարո ու սքանչելի ֆրանսուհիների մի ամբողջ փունջ էր բերել, արևի կիզիչ ճառագայթներից նրանք պաշտպանվել էին վառվռուն հովանոցներով, նրանց շքեղ ուսերին մետաքսյա շալեր էին փռված, դեմքները շպարված էին սպիտակ ու կարմիր ներկերով, մազերի մեջ թարմ ծաղիկներ էին խրված, ձեռքներին ոսկյա ապարանջաններ էին պսպղում, իսկ բերաններում գոհարաքար ատամներ։ Լաստը լողացող միակ փոխադրամիջոցն էր, որ Խոսե Արկադիո Երկրորդը կարողացավ հոսանքն ի վեր նավարկելով հասցնել Մակոնդո, այն էլ մի անգամ և այնուամենայնիվ, նա երբեք չխոստովանեց, որ իր մտահղացումը մնաց անկատար, ընդհակառակը բնության տարերքի դեմ մարդկային կամքի մեծագույն հաղթանակ նա հռչակեց իր այս հանդուգն քայլը։ Նա մինչև վերջին կոպեկը հաշիվ ներկայացրեց եղբորը և շատ շուտով կրկին տարվեց մարտական աքլորների հոգսերով։ Միակ բանը, որ մնաց ձախողված այս ձեռնարկումից, ֆրանսուհիների բերած նոր կյանքի շունչն էր, նրանց հրաշալի արվեստը փոխեց սիրո ավանդական

յլանակները, իսկ համարակության շահերը ստիպեցին հուշին համաստեցնել Կատարինոյի հնագույն յանդուկը և խուլ փողոցը դարձնել աղմկոտ տոնավաճառի նման մի բան՝ չինական լապտերներով ու երգեհոնների թախծոտ նվագով։ Հենց այդ ֆրանսուհիները դարձան նախաձեռնողը արյունոտ այն դիմակահանդեսի, որ երեք օր շարունակ Մակոնդոն պահեց խելագարության վիճակում, իսկ Աուրելիանո Երկրորդին հնարավորություն ընձեռեց ծանոթանալու Ֆերնանդա դել Կարպիոյի հետ։

Դիմակահանդեսի թագուհի էր հռչակված Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին։ Ուրսուլան, որին անհանգստացնում էր ծոռնուհու աներևակայելի գեղեցկությունը, չկարողացավ խանգարել ընտրությանը։ Մինչ այդ նա Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն թույլ չէր տալիս փողոց դուրս գալ, միայն Ամարանտայի հետ, երբ պետք էր լինում պատարագ լսելու գնալ, և այն էլ պայմանով, որ աղջիկը երեսին կքսի սև գլխածածկոցը։ Նույնիսկ ամենաանպարկեշտ տղամարդիկ, նրանք, ովքեր, ասենք, կարող էին քահանայի փարաջա հագնել ու սրբապիղծ պատարագներ երգել Կատարինոյի յանդուկում, նույնիսկ նրանք էին եկեղեցի գալիս, որպեսզի գոնե մի ակնթարթ տեսնեին Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն, որի հեքիաթային գեղեցկության մասին սուրբ երկյուղի վերածվող հիացմունքով խոսում էր ողջ հովիտը։ Շատ ժամանակ անցավ, մինչև որ նրանց վերջապես հաջողվեց տեսնել նրա դեմքը, և լավ կլիներ, որ դա չպատահեր, որովհետև նրանցից շատերն այդ օրից կորցրեցին քունն ու անդորրը։ Իսկ այն մարդը, ում շնորհիվ կատարվեց նրանց ցանկությունը, եկվոր մի կաբալերո էր, որն ընդմիշտ կորցրեց հանգստությունը, ապականության ու աղքատության ճահճուտն ընկավ և մի քանի տարի անց, ընկնելով երկաթուղագծերի վրա, կտոր կտոր եղավ գիշերային գնացքի անիվների տակ։ Առաջին իսկ պահից, երբ կանաչ թավշե կոստյումով և ասեղնագործ բաճկոնով կաբալերոն հայտնվեց եկեղեցում, բոլորը հասկացան, որ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու կախարդական հմայքներն են նրան այստեղ բերել հեռվից, հնարավոր է, նույնիսկ այլ երկրից։ Նա այնքան գեղեցիկ էր ու բարեկազմ, իրեն պահում էր մի այնպիսի խաղաղ արժանապատվությամբ, որ նրա կողքին Պյետրո Կրեսպին օլապակա պես կերևար,

ճակ կանանցից շատերը նախանձի ժպիտները դեմքներին շշնջացին, թե ուրան է հարկավոր թաքցնել գլխածածկոցի տակ։ Նա Մակոնդոյում ծանոթ չուներ։ Ինչպես հեքիաթային արքայազն, արծաթե ասպանդակներով ու թավշե թամբաստակով ձին հեծած նա ժամանում էր կիրակի օրերը, լուսաբացին և հեռանում էր պատարագից անմիջապես հետո։ Նրա ներկայությունը եկեղեցում նկատվեց հենց սկզբից. երբ ներս մտավ և բոլորը վճռեցին, որ կաբալերոյի և Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու միջև լուռ ու լարված մենամարտ սկսվեց, գաղտնի համաձայնագիր կնքվեց, ծագեց ճակատագրական մի մրցակցություն, որի ավարտը ոչ միայն սեր, այլև մահ է լինելու։ Վեցերորդ կիրակի օրը կաբալերոն հայտնվեց ձեռքին դեղին ծաղիկ բռնած։ Սովորականի պես առանց ծնկի գալու նա լսեց պատարագը, հետո, երբ ավարտվեց ժամերգությունը, կտրեց Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու ճանապարհը ու դեղին ծաղիկը նրան մեկնեց։ Աղջիկը ծաղիկը վերցրեց շատ անմիջական շարժումով, կարծես սպասում էր դրան, և մի ակնթարթ բարձրացրեց գլխածածկոցն ու ժպտաց օտարականին։ Ահա այն ամենը, ինչ նա արեց։ Բայց կաբալերոյի համար, և ոչ միայն նրա, բոլոր այն դժբախտ տղամարդկանց համար, ովքեր հեռու չէին աղջկանից, այդ ակնթարթը դարձավ անմոռանալի։

Կաբալերոն սկսեց Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու պատուհանի մոտ գալ նվագախմբով։ Երաժշտությունն ու երգը հաճախ հնչում էին մինչև առավոտ։ Աուրելիանո Երկրորդը — միակ մարդը տանը, որ համակրում էր կաբալերոյին — փորձեց սասանել նրա համառությունը։ «Իզուր ժամանակ մի վատնեք, — ասաց նա մի գիշեր։ — Այս տան կանայք ավանակից էլ կամակոր են»։ Նա անծանոթին առաջարկեց իր բարեկամությունը, հրավիրեց լողանալ շամպայնով, ջանաց բացատրել, որ Բուենդիա ցեղի կին տեսակը կայծքարե սիրտ կրելու անեծքով է պատժված, բայց այդպես էլ չկարողացավ համոզել։ Գիշերային անվերջանալի համերգներից ձանձրացած, դնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան կաբալերոյին սպառնաց՝ ատրճանակով ապաքինել նրա վիշտը։ Սակայն ոչ մի ուժ չէր կարող ստիպել սիրահարին հրաժարվել իր մտադրությունից, մինչև որ նա խոր հուսահատության գիրկն ընկավ։ Գեղեցիկ պերճաշուք երիտասարդը շատ շուտով դարձավ խղճուկ ու

քրչոտ մի արարած։ Թեև ոչ մեկին հայտնի չէր նրա ծննդավայրը, լուրեր էին պտտվում, թե նա իր հեռավոր հայրենիքում հրաժարվել է հարստությունից ու իշխանությունից։ Նա դարձավ կովարար հարբեցող լուսաբացը հիմա նա դիմավորում էր Կատարինոյի պանդոկում։ Նրա ողբերգության մեջ ամենատխուր պարագան այն էր, որ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին իրոք անտարբեր էր կաբալերոյի նկատմամբ նույնիսկ այն օրերին, երբ նա արքայազնի պես զգեստավորված հայտնըվում էր եկեղեցում։ Աղջիկը նրանից վերցրել էր դեղին ծաղիկը առանց կոտրատվելու, որովհետև նրան դուր էր եկել արտասովոր այդ արարքը և բարձրացրել էր գլխածածկոցը, որպեսզի կաբալերոյի դեմքը ավելի լավ տեսնի և ոչ թե իրենը ցույց տա։

Ճշմարիտն ասած Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին այս աշխարհից չէր։ Նա ապրեց քսան տարի, այդպես էլ չսովորելով ո՛չ կարդալ, ո՛չ գրել, ոչ դանակ պատառաքաղից օգտվել և տանը շրջում էր մերկ. նրա բնությանը հակառակ էին ամեն տեսակի պայմանականությունները։ Երբ պահակախմբի պետը իր սերը խոստովանեց նրան, աղջիկը մերժեց իսկույն, որովհետև շատ էր զարմացած երիտասարդ տղայի թեթևսոլիկությամբ։ «Այ քեզ ապուշ,— ասաց նա Ամարանտային։— Ասում է, որ մեռնում է ինձ համար, որ ես աղեոլորք եմ, թե նման մի բան»։ Իսկ երբ սպային, իրոք, մեռած գտան նրա պատուհանի տակ, Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին հաստատեց իր առաջին տպավորությունը։

— Տեսա՞ք,— նկատեց նա։— Ասում էի չէ՞, որ ապուշ է։

Թվում էր, թե գերբնական ինչ-որ ուժ օգնում էր նրան տեսնելու իրերի էությունը, մի կողմ շպրտելով դրանց արտաքին առերևույթը։ Համենայն դեպս այդպես էր մտածում գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան, որի համար Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին բոլորովին էլ տհաս չէր մտավորապես, ինչպես կարծում էին տնեցիները, այլ ընդհակառակը։ «Նայում ես նրան ու ասես չեն եղել պատերազմական քսան տարիները» — սիրում էր ասել նա։ Ուրսուլան նույնպես շնորհակալ էր աստծուն, որ նա իր ընտանիքին ուղարկեց նման բացառիկ մաքրության տեր արարած, սակայն ծոռնուհու գեղեցկությունը նրան անհանգստացնում էր և այդ գե-

գեղեցկությունը նրա համար առավելություն չէր, այլ արատ, անմեղության դաշտում սատանայի լարած ծուղակ։ Ահա թե ինչու էր Ուրսուլան մարդկանցից հեռու պահում Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն, ահա թե ինչու էր ուզում պաշտպանել նրան երկրային գայթակղություններից՝ չիմանալով սակայն, որ ծնունդից արդեն մոր արգանդում ընդմիշտ ապահովագրված էր ցանկացած վարակից։ Ուրսուլան չէր կարող թույլ տալ, որ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն դիմակահանդես կոչված վհուկային խրախճանքի թագուհի ընտրեն։ Բայց վագրի դիմակ հագնելու ցանկությամբ տոգորված Աուրելիանո Երկրորդը համոզեց պադրե Անտոնիո Իսաբելին իրենց տուն գալ ու բացատրել Ուրսուլային, որ դիմակահանդեսը հեթանոսական տոն չէ, այլ կաթոլիկ եկեղեցու կողմից օրհնված ժողովրդական սովորություն։ Քահանայի ներկայությունը պսակվեց հաջողությամբ, և Ուրսուլան սրտի դողը զսպելով տվեց թագադրության իր համաձայնությունը։

Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու [illegible] թագուհի [illegible] ժամվա ընթացքում տարածվեց [illegible] մեկ, հասավ ամենահեռավոր անկյունները, ուր մինչ այդ չէր թափանցել արտասովոր գեղեցկությամբ աղջկա հռչակը, և անհանգստություն առաջացրեց բոլոր նրանց մեջ, ում համար Բուենդիա ազգանունը դեռ խռովության խորհրդանիշ էր։ Նրանց տագնապն անհիմն էր։ Եթե այդ ժամանակ որևէ մեկին կարելի էր անվնաս համարել, ապա դա ծերացած ու հիասթափված գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան էր, որն աստիճանաբար կորցնում էր իր բոլոր կապերը ժողովրդի կյանքի հետ։ Արհեստանոցում փակված այդ ճգնավորի միակ հաղորդակցությունը աշխարհի հետ ոսկե ձկնիկների առևտուրն էր։ Խաղաղության առաջին օրերին նրա տունը պահպանող զինվորներից մեկը հովտի քաղաքներում ու գյուղերում վաճառելով դրանք, ետ էր գալիս ոսկեդրամներով և տեղեկություններով ծանրաբեռնված։ Նա պատմեց, որ պահպանողականների կառավարությունը լիբերալների օժանդակությամբ ցանկանում է վերափոխել օրացույցն այնպես, որ յուրաքանչյուր նախագահ իշխանության գլուխ մնա հարյուր տարի։ Պատմեց նաև, որ Սուրբ աթոռի հետ վերջապես համաձայնագիր է ստորագրվել, և Հռոմից այդ առթիվ ժա-

մանել է կարդինալը՝ գոհարազարդ թագով ոսկեձույլ գահով, և որ իւր լիբերալ նախարարները լուսանկարվել են նրա առաջ ծնկի եկած աջը համբուրելիս և որ մայրաքաղաք հյուրախաղերի ժամանած իսպանական խմբի աստղին էր իսկ զարդասենյակի, փախցրել են անծանոթ մի խումբ դիմակավորներ և մյուս առավոտ իբր կիրակի օրը նա բոլորովին մերկ պարել է նախագահի ամառային պալատում։ «Մի խոսիր ինձ հետ քաղաքականությունից,— պատասխանեց նրան գնդապետը։ — Մեր գործը ձկնիկներ վաճառելն է»։ Ուրսուլան ծիծաղեց, երբ լսեց, որ գնդապետը երկրի դրության մասին ոչինչ չի ցանկանում իմանալ և հարստանում է ոսկե ձկնիկների առևտրով։ Նրա հայվագյուտ գործարար ուղեղը չէր ըմբռնում թե ինչ իմաստ ունի գնդապետի առևտուրը։ ձկնիկները վաճառում էր ոսկեդրամներով, իսկ հետո այդ ոսկեդրամները վերածում էր ձկնիկների ու այդպես շարունակ, և որքան շատ էր վաճառում այնքան ավելի շատ պիտի աշխատեր որպեսզի չքանդվեր շղթան։ Ճշմարիտն ասած գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային ոչ թե առևտուրը, այլ աշխատանքն էր հետաքրքրում։ Շղթանակի մեջ թեփուկներ ագուցելիս աչքերի տեղում մանրահատիկ սուտակ ամրացնելիս խռիկները զիջելիս պոչերը մշակելիս հարկ էր լինում այնպես կենտրոնանալ որ պատերազմական հիշողությունների ու դրանց հետ կապված հիասթափությունների համար ոչ մի ազատ պահ չէր մնում։ Ոսկերչական արվեստի ճշգրտությունն ու նրբությունը այնպիսի համակ ուշադրություն էին պահանջում, որ շատ կարճ ժամանակում գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ծերացավ ավելի շատ քան պատերազմական բոլոր տարիներին սոտակյացությունից ծռվեց նրա թիկունքը մանր աշխատանքից տեսողությունը փչացավ, բայց արի ու տես, որ հոգեկան խաղաղության հասավ։ Վերջին անգամ գնդապետը պատերազմի հետ կապված հարցով զբաղվեց այն ժամանակ երբ պատերազմի մասնակիցների մի խումբ, որի կազմում թե լիբերալներ կային և թե պահպանողականներ, խնդրեցին օգնել իրենց կառավարության խոստացած կենսաթոշակը ստանալու գործում. կենսաթոշակի հաստատումը գլուխ մնացել էր մեռյալ կետում։ «Մոռացեք այդ մասին — ասաց նրանց գնդապետ

Աուրելիանո Բուենդիային. — Տեսնո՞ւմ էք ես հրաժարվեցի թոշակից, որպեսզի դրան սպասելով չչարչարվեմ մինչև կյանքիս վերջը»։ Սկզբնական շրջանում ամեն երեկո նրան այցելության էր գալիս գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը և երկուսով նստում էին փողոցում, տան դռան մոտ ու հիշողություններն էին քրքրում։ Սակայն Ամարանտան անկարող էր տանել այն հիշողությունները, որ արթնացնում էր հոգնած այդ մարդը, որի անխնա մեծացող ճաղատն արդեն հըրում էր նրան դեպի վաղաժամ ծերության անդունդը, և գընդապետ Գերինելդո Մարկեսն անարդար արհամարհանքից դրդված, սկսեց հաճախել դեպքից դեպք, իսկ հետո բոլորովին անհայտացավ. նա կաթվածահար եղավ։ Ինքնամփոփ, լուռ, ամբողջ տունը պաշարած նոր կյանքի հովերին անտարբեր գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան աստիճանաբար գիտակցեց, որ խաղաղ ծերության գաղտնիքը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ մենության հետ ազնիվ դաշինքի կնքում։ Թռուցիկ անքընության պես քնից արթնանում էր առավոտյան ժամը հինգին, խմում էր ամենօրյա մի բաժակ սև սուրճը և փակվում արհեստանոցում, իսկ ցերեկվա չորսին, աթոռակը ետևից քարշ տալով, անցնում էր միջնասրահով՝ բոլորովին ուշադրություն չդարձնելով վարդաթփերի հրդեհին, դեպի մայրամուտ թերվող արևալույսի ողողմանը, գոռոզ կեցվածքով Ամարանտային, որի անհատնում կարոտը իրիկնացող օրվա մեջ կաթսայում եռացող ջրի պղպջացող աղմուկ էր արձակում, և նստում էր փողոցում, դռան մոտ, քանի դեռ թույլ էին տալիս մոծակները։ Մի անգամ անցորդներից մեկը համարձակվեց խանգարել նրա մենությունը։

— Ի՞նչ էք անում, գնդապետ։

— Նստած եմ, — պատասխանեց նա, — սպասում եմ՝ տեսնեմ թե ինչպես են մոտովս տանելու դագաղս։

Եվ այսպես, որոշ շրջաններում ծագած այն անհանգստությունը, թե Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու թագադրման առթիվ Աուրելիանո Բուենդիայի անունը դարձյալ շրջանառության մեջ կմտնի, իրական ոչ մի հիմք չուներ։ Սակայն շատերն այլ կարծիքի էին։ Իրենց վրա կախված ողբերգությունից անտեղյակ Մակոնդոյի բնակիչներն աղմկալի խմբերով լցվեցին քաղաքային հրապարակ։ Դիմակահանդեսի խենթ ուրախությու

Նա հասել էր արդեն գագաթնակետին, և վագրի դիմակ հագնելու երազանքը վերջապես իրագործած Աուրելիանո Երկրորդն անվերջ մռնչոցից խռպոտած քայլում էր անթիվ անհամար բազմության մեջ, երբ հովիտի կողմից հայտնվեց ծպտյալների մի խումբ ոսկե պատգարակով նրանք բերում էին մի կնոջ, որից ավելի հմայիչ կին չէր կարող պատկերացնել և ոչ մի վառ երևակայություն։ Մակոնդոյի խաղաղ բնակիչները մի պահ հանեցին դիմակները, որ ավելի լավ տեսնեն զմրուխտե թագով և կնգումի պատմուճան հագած աննման էակին. սա կարծես իսկական միապետուհու իշխանությամբ էր օժտված և ոչ թե փայլքերից ու գույնզգույն թղթերից շինված կեղծ տիրակալությամբ։ Ամբոխի մեջ գտնվեցին խորաթափանց մարդիկ, որոնք անախորժ պատմության հոտ առան։ Սակայն Աուրելիանո Երկրորդը իսկույն և եթ վերջ տվեց շփոթմունքին. նա նորեկներին հռչակեց պատվավոր հյուրեր և Սողոմոնի իմաստությամբ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն ու ինքնակոչ թագուհուն նստեցրեց միևնույն պատվանդանին։ Մինչ կեսգիշեր բեդուինների շորեր հագած եկվորները մասնակցեցին համընդհանուր ուրախությանը և անկարգությանը նույնիսկ իրենց լուման ներդրեցին։ Նրանց սարքած հրավառությունը և ճկուն մարզահամարները բոլորին ստիպեցին հիշել վաղուց ի վեր մոռացված գնչուներին։ Բայց շուտով, ուրախության ամենաթեժ պահին, փխրուն հավասարակշռությունը փուլ եկավ։

— Կեցցե լիբերալների կուսակցությունը, — ճչաց մեկը։ — Կեցցե գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան։

Կրակոցների բոցերը մթնեցրին հրավառության երակների փայլը, սարսափի ճիչերը խլացրին երաժշտությունը, ցնծությունը տեղի տվեց խուճապին։ Շատ տարիներ անց ժողովրդի մեջ դեռ խոսում էին, որ ինքնակոչ թագուհու շքախումբը իրականում կանոնավոր զորքերի հեծելախումբ էր և որ բեդուինների շքեղ բուրնուսների տակ կարաբիններ էին թաքնված. կառավարությունը հատուկ զեկուցումով հերքեց այդ մեղադրանքը և խոստացավ մանրակրկիտ ուսումնասիրել արյունոտ իրադարձության մանրամասնությունները։ Սակայն ճշմարտությունն այդպես էլ չբացահայտվեց, և հաղթանակեց այն ենթադրությունը, թե թագուհու շքախումբն առանց որևէ

տուխթի, իր հրամանատարի հրահանգով միայն մարտակարգ ընդունեց և անխնա գնդակահարեց ամբոխին։ Երբ կարգուկանոն հաստատվեց, կեղծ բեդուիններից ոչ ոք չէր մնացել քաղաքում, իսկ հրապարակում պառկած էին սպանվածներ ու վիրավորներ՝ հինգ խեղկատակ, չորս կոլումբին տասնվեց խաղաքարտե թագավոր մի սատանա երեք երաժիշտ ֆրանսիացի երկու պեր և ճապոնական երեք կայսրուհի։ Իրարանցման և համընդհանուր խուճապի մեջ Խոսե Արկադիո Երկրորդին հաջողվեց անվտանգ մի տեղում թաքցնել Ռեմեդիոսին, իսկ Աուրելիանո Երկրորդը գրկած տուն հասցրեց պաստառավառ շրջազգեստով և կնգումե արյունոտած պատմուճանով խորհրդավոր թագուհուն։ Նրան կոչում էին Ֆերնանդա դել Կարպիո։ Նրան Երկրի հինգ հազար ամենագեղեցիկ կանանցից ամենագեղեցիկն էին համարել և բերել էին Մակոնդո խոստումով, թե կնոջ կդարձնեն Մադագասկարի թագուհի։ Ուրսուլան ընդունեց նրան հարազատ աղջկա նման։ Պատասխանելու փոխարեն ... կարեկցանքով համակվեց միամիտ աղջկա նկատմամբ։ Հրապարակի այդ կոտորածից կես տարի անց, երբ ապաքինվել էին վիրավորները և եղբայրական գերեզմանի վրա թառամել էին վերջին ծաղիկները, Աուրելիանո Երկրորդը Ֆերնանդա դել Կարպիոյին ուղեկցելու գնաց հեռավոր այն քաղաքը, ուր աղջիկն ապրում էր իր հոր հետ և նրան Մակոնդո բերելով մի աղմկալի հարսանիք սարքեց, որ տևեց ամբողջ քսան օր։

* * *

Երկու ամիս անց քիչ էր մնացել վերջ տրվեր նրանց ամուսնությանը, որովհետև Պետրա Կոտեսի առաջ իր մեղքը քավելու համար Աուրելիանո Երկրորդը կարգադրեց լուսանկարել սիրուհուն Մադագասկարի թագուհու հանդերձանքով։ Երբ Ֆերնանդան տեղեկացավ, հավաքեց իր օժիտը սնդուկում, հեռացավ Մակոնդոյից առանց որևէ մեկին հրաժեշտ տալու։ Աուրելիանո Երկրորդը հասավ նրա ետևից հովիտ տանող ճանապարհին։ Երկար ու նվաստացուցիչ աղերսներից, զղջալու խոստումներից հետո նրան հաջողվեց տուն ետ բերել կնոջը, իսկ սիրուհուն նա կրկին լքեց։

Իր ուժերին վստահ Պետրա Կոտեսն անհանգստության ոչ մի նշան ցույց չտվեց։ Չէ՞ որ ինքն էր նրան դարձրել տղա-

մարդ։ Իսկական կյանքից անտեղյակ, գլխում հազար ու մի քամի լցրած երեխա էր նա, երբ ինքը դուրս բերեց նրան Մելքիադեսի սենյակից ու վճռեց նրա բախտը։ Նա ծնվել էր ծաղկամիտ, մարդախույս, հակված էր ճգնավորության, իսկ ինքը ձևավորեց նրա նոր բոլորովին մեկ այլ՝ կենսուրախ մարդամոտ, անկեղծ բնավորությունը։ Ինքը ներշնչեց նրան կյանքի ուրախությունը, սեր արթնացրեց աղմկալի խնջույքների ու շռայլության նկատմամբ և ի վերջո թե՛ արտաքնապես և թե ներքնապես ինքը դարձրեց նրան այն տղամարդը, որին երազում էր աղջիկ տարիներից։ Հետո նա ամուսնացավ, վաղ թե ուշ այդ բանն անում են բոլոր որդիները։ Նա երկար ժամանակ չէր համարձակվում հայտնել սիրուհուն, թե մտադիր է ամուսնանալ։ Եվ այդ ընթացքում ճիշտ և ճիշտ երեխա էր նա, առանց առիթի հանդիմանում էր նրան, հորինում էր վիրավորանքներ՝ հուսալով, թե Պետրա Կոտեսն ինքը կխզի կապերը։ Մի անգամ, երբ Աուրելիանո Երկրորդը սիրուհու երեսին շպրտեց հերթական անհեթեթ մեղադրանքը, Պետրա Կոտեսը շրջանցեց թակարդը և առարկության ոչ մի տեղ չթողնելով ասաց.

— Բանն այն է, որ դու ուզում ես ամուսնանալ թագուհու հետ։

Ամոթահար Աուրելիանո Երկրորդը զայրացած մարդու դեր խաղաց, իրեն անհասկանալի ու անտեղի վիրավորանք ստացած մարդ հռչակեց և վերջ տվեց այցելություններին։ Պետրա Կոտեսը ոչ մի ակնթարթ չկորցրեց իր հոյակապ խաղաղությունը, որ նման էր հանգստացող գազանի խաղաղությանը։ Նա իրեն հասնող երաժշտությունը, շեփորների ձայնը, հարսանեկան խնջույքի աղմուկը լսում էր այնպես, ասես այդ բոլորը Աուրելիանո Երկրորդի հերթական խաղը լիներ։ Կարեկցողներին նա պատասխանում էր անխռով ժպիտով. «Մի անհանգստացեք,— ասում էր նա։— Թագուհիներն իմ դիմաց ձգված են կանգնում»։ Կորցրած սիրեկանի դիմանկարի առաջ կախարդված մոմեր վառելու առաջարկն արած հարևանուհուն, նա պատասխանեց վստահ և խորհրդավոր.

— Միակ մոմը, որի համար նա կվերադառնա, վառվում է առանց մարելու։

Ինչպես և նա էր ենթադրում, Աուրելիանո Երկրորդը հայտ-

երվեց մեղրամիսն ավարտվելուց անմիջապես հետո: Անբաժան ընկերներն էին հետը և թափառաշրջիկ մի լուսանկարիչ: Նա բերել էր արյունոտած կնգումե պատմուճանն ու այն շրջազգեստը, որ դիմակահանդեսին հագել էր Ֆեռնանդան: Ուրախ խնջույքի աղմուկի մեջ Աուրելիանո Երկրորդը ստիպեց Պետրա Կոտեսին հագնվել թագուհու վայել, հռչակեց նրան Մադագասկարի միակ ու ցմահ տիրուհի, կարգադրեց լուսանկարել և լուսանկարները բաժանեց բարեկամներին: Պետրա Կոտեսը ոչ միայն իսկույն համաձայնեց մտնել խաղի մեջ, այլև հոգու խորքում խղճաց սիրեկանին մտածելով, որ, ըստ երևույթին նա շատ է տառապել, եթե հաշտվելու այս արտակարգ միջոցն է հորինել: Երեկոյան յոթին թագուհու հանդերձանքն այդպես էլ վրայից չհանելով նա իր անկողնում ընդունեց Աուրելիանո Երկրորդին: Երկու ամսվա պսակված էլ չէր, բայց Պետրա Կոտեսն իսկույն նկատեց, որ ամուսնական մահճում գործերն այնքան էլ բարվոք չեն և իրագործվող վրեժխնդրության զգացումից նա քաղցր լավականություն ապրեց: Երկու օր անց, սակայն, երբ անհամբեր ներկայանալու համարձակությունը չունեցող Աուրելիանո Երկրորդը միջնորդ ուղարկեց՝ որոշելու բաժանման պայմանները, հայտնի Պետրա Կոտեսը հասկացավ, որ սպասածից ավելի շատ համբերություն է պահանջվելու իրենից, բավական արտաքին պատշաճությունը պահպանելու նպատակով սիրեկանը, ինչպես երևում էր, որոշել էր զոհողության դիմել: Այս անգամ էլ Պետրա Կոտեսը չկորցրեց ինքնատիրապետումը: Աուրելիանո Երկրորդի ցանկության նկատմամբ նրա անտրտունջ հնազանդությունը միայն հաստատեց խեղճ ու կարեկցանքի արժանի կնոջ նրա համբավը: Սիրած տղամարդուց նրա մոտ մնաց մի զույգ լաքած կոշիկ միայն. Աուրելիանո Երկրորդը, իր իսկ արտահայտությամբ, այդ կոշիկներով էր մտադրվել պառկել դագաղում: Պետրա Կոտեսը կոշիկները փաթաթեց փալասով, թաքցրեց սնդուկում և ըսկըսեց համբերատար առանց հուսահատվելու սպասել:

— Վաղ թե ուշ պիտի գա,— ասաց նա ինքն իրեն — թեկուզև այս կոշիկները հագնելու համար:

Նրան վիճակված չէր երկար սպասել: Անկեղծ ասած, Աուրելիանո Երկրորդը հարսանեկան առաջին գիշերը հասկա-

ցավ, որ Պետրա Կոտեսի մոտ կվերադառնա ավելի շուտ, քան կոշիկները հագնելու անհրաժեշտությունը կծագի։ Բանն այն էր, որ Ֆերնանդան այս աշխարհի կին չէր։ Նա ծնվել ու մեծացել էր ծովից հազար կիլոմետր այն կողմ մի մռայլ քաղաքում, որի քարե փողոցներում այն գիշերներին, երբ ուրվականներն են թափառում, դեռ հնարավոր էր լսել փոխարքաների ուրվականները տանող ուրվականային կառքերի անիվների աղմուկը։ Ամեն երեկո ժամը վեցին այդ քաղաքի երեսունմեկ զանգակատներից հնչում էին հուղարկավորման թախծալի ղողանջներ։ Գերեզմանաքարերի սալիկներով երեսպատված հինավուրց տան ներսը երբեք չէր թափանցում արեգակի լույսը։ Բակի նոճիների սաղարթներից այգու խոնավություն կաթեցնող բրաբիոնների կամարաշարից, ննջասենյակների գունաթափված վարագույրներից մահվան շունչ էր փչում։ Ընդհուպ մինչև օրիորդությունը, արտաքին աշխարհից Ֆերնանդային ոչինչ չէր հասնում, բացի դաշնամուրի թախծալի հնչյուններից, որ արձակվում էին հարևան տանը, ուր ինչ-որ մեկը տարիներ շարունակ, օրը-օրի վրա, կամավոր զրկում էր իրեն հետճաշյա քնի հաճույքից։

Փոշոտ լույսից ու ապակենկարներից կանաչադեղին գունավորված դեմքով հիվանդ մոր անկողնու մոտ նստած նա լսում էր միօրինակ, միշտ նույն, ձանձրույթ ծնող վարժությունները և մտածում, որ այդ երաժշտությունը հնչում է հեռավոր մի այլ երկրում, իսկ ինքն ահա մաշում է իրեն այստեղ թաղման պսակներ գործելով։ Հերթական նոպայից քրտինքի մեջ կորած մայրը պատմում էր նրան իրենց տոհմի փայլուն անցյալը։ Դեռ բոլորովին աղջնակ էր, երբ մի գիշեր տեսավ իրենց այգով դեպի ժամատուն քայլող սպիտակազգեստ մի կնոջ։ Ակնթարթային այդ տեսիլքը, աղջկան ավելի շատ հուզեց նրանով, որ նա տեղնուտեղը տեսավ իր և անծանոթուհու նմանությունը, կարծես այդ կինը ճիշտ ինքն էր, միայն թե քսան տարի անց։ «Նա քո նախատատն է, թագուհին,— բացատրեց նրան մայրը հազի միջից։ — Նա մեռավ, որովհետև այգում բրաբիոններ քաղելիս թունավորվեց զըրանց հոտից»։ Տարիներ անց, երբ Ֆերնանդան կրկին զգաց նախատատի ու իր նմանությունը, կասկած ընկավ սիրտը, թե,

իրո՞ք, մանկության օրերին տեսել է նրա հայտնությունը, բայց մայրը հանդիմանեց աղջկա անհավատությունը։

— Մեր հարստությունն ու հզորությունն անսահման են,— ասաց մայրը։ — Կգա օրը և դու կդառնաս թագուհի։

Ֆերնանդյան հավատաց նրա խոսքերին, թեև տանը, երկար, բարակ սփռոցով ծածկված արծաթե սպասքով դասավորված սեղանին նրան սովորաբար մատուցում էին միայն մեկ բաժակ ջրախառն շոկոլադ ու թխվածքաբլիթ։ Նա առասպելական թագավորության մասին երազում էր մինչև հարսանիքի օրը չնայած այն բանին, որ հայրը՝ դոն Ֆերնանդոն, դստեր օժիտը հայթայթելու համար ստիպված էր տունը գրավ դնել։ Այդ երազանքները միամտության և վեհության մոլուցքի ծնունդ չէին։ Պարզապես այդպես էին դաստիարակել աղջկան։ Այն օրից ինչ Ֆերնանդյան հիշում էր իրեն տանձանչյան կյանք [illegible]։ Իրեն լրացավ նրա [illegible] տարին [illegible] առաջին անգամ լսել էր կամ նից, որպեսզի կույսերի դպրոց մեկնի։ Նրան կառք նստեցրին թեև ճանապարհորդությունը պիտի ավարտվեր երկու թաղամաս այն կողմ։ Դասընկերուհիները զարմացան, որ նորեկը նստում է բոլորից առանձին բարձր թիկնակով աթոռին և իրենց հետ չի շփվում նույնիսկ ընդմիջումների ժամանակ «Նա ուրիշ է,— բացատրեցին միանձնուհիները — Նա թագուհի պիտի դառնա»։ Ընկերուհիները հավատացին, որովհետև արդեն այդ ժամանակ Ֆերնանդյան իրենց տեսած բոլոր աղջիկներից ամենագեղեցիկն էր ամենաազնիվը ու ամենահամեստը։ Անցավ ութ տարի և Ֆերնանդյան, որ սովորել էր բանաստեղծություններ գրել լատիներեն, կլավիկորդ նվագել, կաբալերոյի հետ բազեորսի իսկ արքեպիսկոպոսի հետ ապոլոգետիկայի[1] մասին զրուցել, պետական հարցերը օտարերկրյա թագավորների իսկ աստվածայինը՝ պապի հետ քննարկել վերադարձավ ծնողների մոտ և կրկին սկսեց թաղման պսակներ գործել Տունը բոլորովին դատարկ էր։ Մնացել էին միայն ամենաանհրաժեշտ կահույքը ճյուղավոր մոմակալները և արծաթե ճաշասպասքը մնացած ամեն

---

1 Ապոլոգետիկա—Թեոլոգիայի բաժին որի նպատակն է ապացուցել քրիստոնեական կրոնի կատարելությունն ու ճշմարտությունը։

ինչը ստիպված էին եղել աստիճանաբար վաճառել, չէ՞ որ անհրաժեշտ էր վճարել ուսման վարձը։ Մայրը մահացել էր տենդախտի նոպայից։ Ամբողջովին սև հագած, օսլայած, սեղմ օձիքով և ժամացույցի ոսկե շղթայիկը կրծքով մեկ գցած հայրը՝ դոն Ֆերնանդոն տան ծախսերի համար ամեն երկուշաբթի արծաթ դրամ էր տալիս նրան և քաղաք էր տանում մի շաբաթվա ընթացքում գործված պսակները։ Օրվա մեծ մասը նա փակվում էր իր առանձնասենյակում, իսկ երբ պատահում էր՝ քաղաք էր գնում միշտ վերադառնում էր մինչև երեկոյան վեցը որպեսզի հասցնի աղոթել դստեր հետ։ Ֆերնանդան ոչ մեկի հետ չմտերմացավ։ Երբեք չլսեց որ երկիրը արյունաքամ է լինում պատերազմներից։ Երբեք չդադարեց լսել դաշնամուրային ամենօրյա վարժությունները։ Նա արդեն սկսել էր կորցնել թագուհի դառնալու հույսը, երբ մի օր հանկարծ, շքադռանը մուրճով երկու անհամբեր թակոց զարկեցին։ Ֆերնանդան հարգալից շարժումով բաց արեց դուռը պատկառազդու մի զինվորականի առջև որի այտին սպի կար, իսկ կրծքին ոսկե մեդալ։ Եկվորը հոր հետ փակվեց առանձնասենյակում։ Երկու ժամ անց դոն Ֆերնանդոն եկավ աղջկա աշխատասենյակը։ «Պատրաստվիր,— ասաց նա,— դու պետք է երկար ճամփորդության մեկնես»։ Ահա այսպես Ֆերնանդային բերեցին Մակոնդո ուր կյանքը մի հարվածով կոպտորեն ու անխնա նրա գլխին թափեց այն իրականության ողջ ծանրությունը որ ծնողներն այդպես հնարամտորեն թաքցրել էին աղջկանից տարիներ շարունակ։ Տուն դառնալով նա իր սենյակը մտավ ու երկար լալիս էր ուշք չդարձնելով հոր աղերսանքներին ու բացատրություններին, որոնց նպատակը աղջկա աներևակայելի ծաղրի հարուցած վերքերը բուժելն էր։ Ֆերնանդան արդեն վճռել էր մինչև մահ այլևս դուրս չգալ ննջասենյակից, բայց անկարծ հայտնվեց Աուրելիանո Երկրորդը։ Դա մի անբացատրելի հաջողություն էր քանի որ զայրույթից խլացած խայտառակությունից կատաղած Ֆերնանդան այնպես էր խաբել նրան որ տղան երբեք չիմանար իր ով լինելը։ Անծանոթ աղջկան փնտրելու մեկնելիս, Աուրելիանո Երկրորդը ընդամենը երկու տեղեկությամբ էր զինված աղջկա լեռնցուն հատուկ խոսելա-

ձեր և պսակագործի նրա մասնագիտությունը։ Նա որոնում էր՝ ուժ ու եռանդ չխնայելով։ Նույն խելացնոր խիզախությամբ, որով Խոսե Արկադիո Բուենդիան կտրեց անցավ լեռնաշղթան Մակոնդոն հիմնելու համար, նույն կույր հպարտությամբ, որով գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան իր անօգուտ պատերազմներն էր վարում, նույն անմիտ համառությամբ, որով Ուրսուլան պայքարում էր հանուն իր տոհմի հարատևման, Աուրելիանո Երկրորդը ոչ մի պահ չընկճվելով, որոնում էր Ֆերնանդային։ Նա հարցնում էր, թե որտեղ են ոսկեներ վաճառում և նրան տնից-տուն էին տանում, որպեսզի ամենալավ ոսկին ընտրի։ Նա հարցնում էր թե որտեղ է ապրում աշխարհի ամենագեղեցիկ կինը և բոլոր մայրերը նրան իրենց աղջիկների մոտ էին ուղեկցում։ Նա թափառում էր անորոշության ձորերում, հիշողությունից ջնջված արգելոցներում, հիասթափության լաբիրինթոսում։ Նա անցավ դեղին անապատով, ուր արձագանքը կրկնում էր նրա մտքերը և կարոտը պատրանք էր ծնում։ Շատ շաբաթներ ապարդյուն որոնելուց հետո նա մի անծանոթ քաղաք ընկավ, ուր բոլոր զանգերը զարկում էին այնպես, ասես, հուղարկավորության էին կանչում։ Նա իսկույն ճանաչեց թե՛ հյուսիսային քամիներից աղ ներծծած պատերը թե՛ փոշեփուտ սև փայտերով խարխուլ պատշգամբները թե՛ մուտքի դռանը փակցված անձրևներից գրեթե ջնջված աշխարհի ամենատխուր՝ «Վաճառվում են թաղման ծաղկեպսակներ» մակագրությամբ ստվարաթղթե կտորը, թեև նախկինում ոչ տեսել էր դրանք և ոչ էլ լսել դրանց մասին։ Այդ պահից մինչև սառնաշունչ այն առավոտը, երբ մայրապետի հսկողությամբ Ֆերնանդան ընդմիշտ հեռացավ հայրական տնից, անցել էր այնքան քիչ ժամանակ, որ միանձնուհիները հազիվ հասցրեցին կարել օժիտը և սնդուկի մեջ տեղավորել մոմակալները, արծաթյա դանակ-պատառաքաղները, ոսկյա գիշերանոթը, երկու դար շարունակ կործանվող տոհմի անհամար ու անիմաստ այլևայլ բեկորները։ Դոն Ֆերնանդոն մերժեց աղջկան ուղեկցելու առաջարկը։ Նա խոստացավ Մակոնդո գալ ավելի ուշ, երբ պարտքերը մարի և, աղջկան իր օրհնությունը տալով, իսկույն փակվեց առանձնասենյակում, որտեղից նա սգո դրվագազարդով և տոհմանշանով

կարճլիկ նամակներ էր ուղարկում. այս նամակները հոր և աղջկա միջև առաջին անգամ հոգևոր շփման նման մի բան առաջացրեցին։ Մեկնելու օրը Ֆերնանդայի համար իսկական ծննդյան օր դարձավ, Աուրելիանո Երկրորդի համար այդ օրը միաժամանակ երջանկության թե սկիզբ էր, թե վախճան։

Ֆերնանդան իր հետ հրաշալի մի օրացույց էր բերել, որ զարդարված էր ոսկեզօծ ծաղիկներով, և որի մեջ մայրապետը մանուշակագույն թանաքով նշել էր ամուսնական կյանքից խուսափելու օրերը։ Հանելով ավագ՝ չարչարանաց շաբաթը, կիրակիները, յուրաքանչյուր ամսվա առաջին ուրբաթները, օրեր ու պարտադիր էին պատարագներին մասնակցելու պասերի ու ժուժկալության ուխտերի համար, ինչպես նաև ամսականի օրերը օրացույցում մնում էր քառասունմեկ պիտանի օր միայն, որոնք մանուշակագույն խաչերի խիտ անտառում ցրված էին այս ու այն կողմ։

Հարսանեկան հանդեսը երկարաձգելով Աուրելիանո Երկրորդը կասկած չուներ, որ ժամանակին ի վերջո, քարուքանդ կանի փշալարե այդ ցանկապատը։ Ահռելի քանակով շամպայնի ու բրենդիի դատարկ շշերը հավաքելուց, աղբահավաքին հանձնելուց հոգնած միևնույն ժամանակ հետաքրքրվելով թե այդ ինչու են նորապսակները տարբեր ժամերի ու տարբեր սենյակներում պառկում քնելու, իսկ շեփորներն ու երաժշտությունը չեն լռում երբեք և նույն թափով շարունակվում է անասունների մորթը, Ուրսուլան սեփական փորձը հիշելով, հարցրեց Ֆերնանդային, թե պատահաբար նա էլ չի՞ հագել ողջախոհության գոտի, ինչը վաղ թե ուշ ծաղրուծանակի առարկա կդառնա քաղաքում։ Բայց Ֆերնանդան խոստովանեց, որ հարսանիքից երկու շաբաթ անց միայն կկայանա ամուսնու հետ իր առաջին շփումը։ Երբ ժամկետը լրացավ նա իսկապես բացեց ննջասենյակի դուռը, մեղքերի թողության համար պատրաստվելով զոհել իրեն, և Աուրելիանո Երկրորդը տեսավ վախեցած եղնիկի աչքերով, բարձին փռված պղնձագույն, երկար մազերով աշխարհի ամենագեղեցիկ կնոջը։ Այս տեսարանով հմայված նա միանգամից չնկատեց էլ Ֆերնանդայի ճերմակ մինչև կրունկները հասնող շապիկը, որ երկար թևեր ուներ և փորամասում՝ նրբա-

րին շրջակարված մեծ ու կլոր անցքի Աուրելիանո Երկրորդը չկարողացավ զսպել ծիծաղը։

— Ավելի անպարկեշտ բան ես չեմ տեսել իմ օրում,— բղավեց նա և նրա քրքիջը լսվեց տան ամենահեռավոր անկյուններում — ես միանձնուհու եմ կին առել։

Մեկ ամիս անց, այդպես էլ չկարողանալով ստիպել կնոջը որ վրայից հանի ճերմակ շապիկը, նա գնաց Պետրա Կոտեսին թագուհու հանդերձանքով լուսանկարելու։ Ավելի ուշ, երբ նրան հաջողվեց տուն ետ բերել կնոջը, Ֆերնանդան հաշտության կրքի մեջ կատարեց ամուսնու ցանկությունը, սակայն չկարողացավ տալ այն հանգստությունը, ինչի մասին երազում էր Աուրելիանո Երկրորդը երեսուն երկու զանգակատուն ունեցող քաղաքը որոնելիս։ Միայն խոր հուսահատություն պատճառեց Ֆերնանդային։ Մի գիշեր, երբ դեռ [illegible] ծնվել անդրանիկ զավակը Ֆերնանդան հասկացավ, [illegible] Պետրա Կոտեսի գիրկն է վերա[illegible]։

— [illegible],— խոստովանեց նա և բացատրեց խոր հիասթափության ձայնով — Ես պարտավոր եմ այդպես վարվել, որպեսզի անասունները շարունակեն ծնել։ [illegible] որ ժամանակ տևեց, մինչև Ֆերնանդան [illegible] այդ տարօրինակ բացատրությանը, բայց երբ [illegible] Երկրորդին վերջապես հաջողվեց անհերքելի [illegible] փաստարկներով ապացուցել ասածը, կինը ամուսնուց պահանջեց միայն մի բան խոստում, որ նա իրեն [illegible] մեռնել սիրուհու անկողնում։ Եվ նրանք շարունակեցին ապրել երեքով, առանց մեկը մյուսին խանգարելու։ Աուրելիանո Երկրորդը պարտաճանաչ էր և սիրալիր երկուսի նկատմամբ, Պետրա Կոտեսը վայելում էր իր հաղթանակը, իսկ Ֆերնանդան ցույց էր տալիս թե չգիտե ճշմարտությունը։

Ամուսնու հետ հաշտվելով, Ֆերնանդան, սակայն ընդհանուր լեզու չկարողացավ գտնել մնացած Բուենդիաների հետ։ Իզուր էր խնդրում նրան Ուրսուլան մի կողմ շպրտել տնային ու բրդյա շորը որ հագնում էր Ֆերնանդան առավոտները, եթե գիշերը կատարած էր լինում ամուսնական պարտականությունները։ Տնային այդ շորը արդեն հարևա-

ների փափոցք պատճառ էր դարձել։ Ներսեսյան չկարողացավ նույնպես սովորել Ֆեռնանդային օգտվել լողարանից ու զուգարանից, իսկ ոսկյա գիշերանոթը վաճառել գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային՝ ձկնիկներ պատրաստելու համար։ Ամարանտային համբերությունից հանում էր Ֆեռնանդայի ալ ալ արտասանությունը և մեղմասություններ օգտագործելը սովորությունը։ Նա Ֆեռնանդայի հետ միշտ խոսում էր ինչ֊որ անհասկանալի մի լեզվով

— Դուկա նրանկացիցկա էսկա ովկա սեկափակականկա քակաքիկա հոկատիցկա էյկա էկա քիկաթիկա փակակում կա — բարբաջում էր նա

Մի օր, բացահայտ հեգնանքից զայրացած, Ֆեռնանդան հարցրեց, թե ինչ է նշանակում այդ անհեթեթությունը, և Ամարանտան պատասխանեց առանց որևէ մեղմասության

— Ես ասում եմ, որ դու նրանցից ես, ովքեր քամակը շփոթում են մեծ պասի հետ։

Այդ օրվանից նրանք այլևս ոչ մի բառ չփոխանակեցին։ Ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում գրություններ էին ուղարկում կամ դիմում միջնորդի օգնությանը։ Ամուսնու ընտանիքի այս բացահայտ թշնամությունը սակայն չխանգարեց, որ Ֆեռնանդան Բուենդիաներին ներարկի իր ազնվազույն գերդի սովորությունները։ Նա վերջ տվեց խոհանոցում ում խելքին երբ փչի կերակրվելու սովորությանը և պարտավորեցրեց բոլորին իր որոշակի ժամերին ճաշասենյակ գալ ու նստել ձյունաթույր սփռոցով ծածկված մեծ սեղանի շուրջ, որ զարդարված էր մոմակալներով ու արծաթեղենով։ Առօրյա կյանքում Ուրսուլայի կարծիքով ամենասովորական գործերից մեկի՝ կերակրվելու փոխակերպումը հանդիսավոր արարողության, անտանելի մի այնպիսի մթնոլորտ ստեղծեց տանը, որ նույնիսկ լռակյաց Խոսե Արկադիո Երկրորդը ապստամբեց։ Եվ այնուամենայնիվ նոր կարգուկանոնը հաղթանակեց, ինչպես նաև մյուս նորամուծությունը՝ ընթրիքից առաջ պարտադիր աղոթել։ Այս հանգամանքը գրավեց հարևանների ուշադրությունը և շուտով լուր տարածվեց, թե Բուենդիաները սեղանի շուրջ են հավաքվում ոչ բոլոր մահկանացուների նման, և որ նրանց ճաշկերույթը վեր է ածել ժամերգության։ Նույնիսկ Ուրսուլայի նախապաշարմունք-

ները, որ արդյունք էին ավելի շուտ ակնթարթային ոգեշնչման, քան սովորությունների, հակասության մեջ մտան ծնողներից ժառանգած, միշտապես որոշակի և յուրաքանչյուր դեպքի համար խստորեն արձանագրված Ֆերնանդայի նախապաշարմունքների հետ։ Քանի դեռ Ուրսուլան լավ էր տիրապետում իր բոլոր հինգ զգայարաններին, հին սովորություններից որոշ բաներ դեռ ուժի մեջ էին, սակայն երբ Ուրսուլան կուրացավ և տարիները ստիպեցին նրան հեռանալ գործերից, խստությունների պատը, որ տան շուրջ առաջին իսկ օրից սկսել էր կառուցել Ֆերնանդան, սեղմվեց օղակ կազմեց և հիմա ոչ ոք բացի Ֆերնանդայից, իրավունք չուներ վճռել ընտանիքի ճակատագիրը։ Խմորեղենի և նաբաթի գազանիկների խանութը, որ Ֆերնանդան գնահատեց որպես ամոթաբեր ձեռնարկ և վերջ տվեց։ Նախկինում առավոտից մինչև ուշ գիշեր կրնկի վրա բացված տան դռները հիմա սկսեցին փակել [illegible] քնի ժամանակ, [illegible] արեր, իր [illegible] Հետո նաև՝ ընդմիշտ։ Մակոնդոյի հիմնադրման օրվանից վերնասեմից կախված գիհի ճյուղն ու հացին փոխարինեց Հիսուսի սրտով որմնախորշը։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան նկատելով այս նորությունները, հասկացավ, թե դեպի ուր է գնում ընտանիքը։

— Մենք ազնվական ենք դառնում,— բողոքեց նա։ — Այսպես որ գնա, մենք պահպանողականների դեմ էլի դուրս կգանք պատերազմելու, միայն թե այս անգամ նրանց տեղը թագավոր կարգելու համար։ Ֆերնանդան նրբամտորեն ճգնում էր խուսափել հակադրվելուց։ Հոգու խորքում նա իհարկե [illegible] էր այն անկախությունից և դիմադրությունից, որ Աուրելիանո Բուենդիան ցուցաբերում էր խիստ կարգուկանոնի նկատմամբ։ Նրան գրեթե հուսահատեցնում էին առավոտյան ժամը հինգին գնդապետի սուրճ խմելու սովորանքը, արհեստանոցի թափթփվածությունը, պատառոտվելու չափ մաշված նրա [illegible] տեսքը, իրիկունները տան դռանը նստելու սովորությունը։ Սակայն Ֆերնանդան հարկադրված էր հաշտվել ընտանեկան մեխանիզմի այս թուլացած պտուտակի հետ, [illegible] քաջ գիտեր, որ տարիներից սանձահարված ու հուսաթափված վայրի գազան գնդապետը ծերունական զայրույթի պոռթկումով կարող է արմատից պոկել այն ամենը

ինչի վրա պահվում է տունը։ Երբ ամուսինը ցանկություն հայտնեց առաջնեկին կոչել նախապապի անունով, նա դրանը չհամարձակվեց առարկել, քանի որ ընտանիքում մի տարի էր ապրել։ Բայց երբ ծնվեց առաջին աղջիկը, Ֆերնանդան ուղղակի հայտարարեց, որ իր մոր պատվին անվանելու է նրան Ռենատա։ Ուրսուլան պահանջեց նորածնին Ռեմեդիոս կոչել։ Դաժան վիճաբանություններից հետո, որոնց ընթացքում Աուրելիանո Երկրորդը զվարճացող միջնորդի դեր էր խաղում, աղջկան անվանեցին Ռենատա, բայց հոր ընտանիքը և ողջ քաղաքը նրան կոչում էին Մեմե, որ կրճատված Ռեմեդիոսն էր։

Սկզբնական շրջանում Ֆերնանդան ծնողներից ոչինչ չէր պատմում, բայց հետո սկսեց ստեղծել հոր անիրական պատկերը։ Հաճախ էր հիշում հորը ճաշի ժամանակ, նկարագրում էր նրան որպես մի բացառիկ աշխարհի ունայնություններից հեռու մի մարդ, որն աստիճանաբար սուրբ դարձավ։ Աներոջ այսօրինակ մեծարումից զարմացած, Աուրելիանո Երկրորդը չէր կարողանում զսպել զայթակղությունը, կնոջից ծածուկ տարբեր տեսակի կատակներ էր բաց թողնում նրա հասցեին։ Ընտանիքի մնացած անդամները հետևում էին նրա օրինակին։ Նույնիսկ ընտանիքի խաղաղությունը կրքոտ պահպանող և տնեցիների ներքին երկպառակություններից ծածուկ տառապող Ուրսուլան մի անգամ բերանից թռցրեց, թե իր փոքրիկ թոռան համար ապահոված է սրբի գահը, որովհետև նա սրբի թոռ է և թագուհու ու անասնագողի որդի։ Չնայած ուրախ դավադիրների ծաղրին, Աուրելիանո Երկրորդի երեխաները վարժվել էին առասպելական էակ համարել պապին, որն իրենց բարեպաշտական ոտանավորներով նամակներ էր ուղարկում, իսկ ծննդյան տոներին՝ ընծաներով լեցուն մի այնպիսի մեծության արկղ, որ ամեն անգամ դժվարությամբ էին խցկում դռնից ներս։ Դոն Ֆերնանդոն թոռներին էր ուղարկում տոհմական կալվածքի վերջին բեկորները։ Մանկական սենյակում ղոհա էղան պատրաստեցին, վրան շարեցին բնական չափերով սրբերին, որոնց ապակյա աչքերը խինդնող-կենդանի տեսք էին տալիս, իսկ վարպետորեն կարած նրանց մահուդե զգեստներից լավը առայժմ չէր տեսել Մակոնդոն։

Հինավուրց և մաշված ազնվականների թաղման հրաշալիքները աստիճանաբար քշեցին Բուենդիաների լուսավոր տունը։ «Ընտանեկան ողջ գերեզմանատունն արդեն մեզ են ուղարկել — մի անգամ նկատեց Աուրելիանո Երկրորդը։— Վալկան ոսկորներն են մնացել և շիրմաքարերը»։ Թեև պաոլի ուղարկած արկղերում չկար որևէ բան, որով հնարավոր լիներ խաղալ, այնուամենայնիվ հնագույն է միշտ անսպասելի իրերի հայտնությունը բազմազանություն էր մտցնում երեխաների կյանքում։ Տասներորդ ծննդյան տոնին, երբ փոքրիկ Խոսե Արկադիոն արդեն պիտի ճեմարան գնար, սովորականից ավելի շուտ ժամանեց պապի հսկայական, ամուր մեխված, խոնավության դեմ բոլոր կարերը ձյութած արկղը. գոթական տառերով գրված էր ազնվածին տիկնոջ Դոնյա Ֆերնանդա դել Կարպիո դե Բուենդիայի հասցեն։ Մինչ ննջասենյակում Ֆերնանդան կարդում էր նամակը, երեխաները վրա հասան արկղը բացելու։ Ինչպես միշտ, նրանց օգնում էր Աուրելիանո Երկրորդը։ Նրանք քերեցին ձյութը, հանեցին մեխերը, թափեցին փայտաթեփի պաշտպանական շերտը և տակ հայտնաբերեցին երկար մի սնդուկ, որ փակված էր պղնձե պտուտակներով։ Բոլոր ութ պտուտակները հանելով Աուրելիանո Երկրորդը ճչաց և հազիվ հասցրեց մի կողմ հրել երեխաներին. բարձրացված ցինկե կափարիչի տակ նա տեսավ սև հագած և խաչելությունը կրծքին դոն Ֆերնանդոյին։

Ուրսուլայի ծնունդից ոչ շատ ուշ կառավարությունն անսպասելիորեն որոշում ընդունեց Նեերլանդյան համաձայնագրի ստորագրման հերթական տարեդարձի առթիվ տոնել գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի հոբելյանը։ Այս որոշումն այն աստիճան չէր համապատասխանում պաշտոնական ողջ քաղաքականությանը, որ գնդապետն առանց երկմտելու դեմ դուրս եկավ և հրաժարվեց մեծարումից։ «Ես առաջին անգամ եմ լսում «հոբելյան» բառը,— ասաց նա։— Բայց ինչ էլ որ նշանակի, դա բացահայտ ծաղր է»։ Ոսկերչի նեղ արհեստանոցը լցվեց տարբեր տեսակի մարդկանցով։ Կրկին հայտնվեցին — այս անգամ ավելի ծեր և առավել հանդիսավոր — սև սերթուկներով փաստաբանները, որոնք ժամանակին ագռավների նման պտտվում էին գնդապետի շուրջ։

Տեսնելով նրանց, նա հիշեց այն օրերը, երբ սրանք իր մտաեկան պատե, ազմը փակուղի մտցնելու: Նա զզվեց դրանց ներբողների լպիրշությունից, հրամայեց հանգիստ թողնել իրեն հայտարարելով, թե ինքը ազգի ազատության մարտիկ չէ, ինչպես հավաստիացնում են, այլ պարզապես առանց անցյալի մի սովորական արհեստավոր, որի միակ երազանքը մեռնելն է մոռացված ու աղքատ, իր այս ոսկե ձկնիկներով լեցուն սենյակում: Ամենից շատ նրան վշտացրեց այն լուրը, թե հանրապետության նախագահը մտադրվել է մասնակցել Մակոնդոյում կայանալիք հանդիսություններին և գնդապետին անձամբ հանձնել Պատվո շքանշանը: Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան կարգադրեց բառ առ բառ նախագահին հայտնել հետևյալը. ինքն անհամբերությամբ սպասելու է թեև ուշացած բայց հարմար այդ առիթին, որպեսզի գնդակը մխրճի նախագահի ճակատը և վարվելու է այդպես ոչ թե նրա չարաշահումները և կառավարության անօրինությունները պատժելու համար, այլ այն պարզ պատճառով, որ նա տարրական հարգանք չի տածում այլևս ոչ մի բանի հետ կապ չունեցող ծերուկի նկատմամբ: Նա իր սպառնալիքն արտասանեց այնպիսի կրքով, որ հանրապետության նախագահը վերջին պահին հրաժարվեց մեկնել և շքանշանն ուղարկեց իր անձնական ներկայացուցչի միջոցով: Տարբեր կողմերից պաշարված գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը տեղի տվեց աղերսներին ու պահանջներին և լքեց կաթվածահարի իր մահիճը հուսալով, թե կհամոզի հնագույն զինակցին: Երբ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան տեսավ ճոճը, որ բերում էին չորս հոգով և իր ընկերոջը, որ նստած էր ճոճում, մեծ բարձերի միջև չկասկածեց անգամ, որ երիտասարդական տարիներից իր հետ և՛ պարտություններ, և՛ հաղթանակներ կիսած գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը նման ծայրահեղ քայլ է դիմել միայն ու միայն իր համերաշխությունը ցույց տալու նպատակով: Բայց իմանալով այցելության իսկական պատճառը նա կարգադրեց արհեստանոցից դուրս բերել գնդապետ Գերինելդո Մարկեսի ճոճը:

— Զափազանց ուշ եմ գլխի ընկնում,— նկատեց նա,— որ մեծ բարեգործություն արած կլինեի, եթե թույլ տայի քեզ գնդակահարել:

Այսպիսով Հոբելյանը տնից առանց Բունդիաների իմանալու որևէ մեկի մասնակցության։ Դիմակահանդեսի շքախմբի հետ Հոբելյանի համընկնումը բացարձակապես պատահական էր, բայց ոչ մեկին չհաջողվեց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի գլխից հանել այն միտքը, թե կառավարությունն էր դասավորել այդպես, որպեսզի ավելի դյուրին լարձնել ծաղրը։ Իսկ արհեստանոցից նա լսում էր զինվորական երաժշտությունը, հրանոթային համազարկերը զանգերի զարկերը և փողոցը գնդապետի անունով կոչելու ուրախ տան դիմաց արտասանած ճառերից առանձին նախադասություններ։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի աչքերը թրջվեցին զայրույթի և անուժ կատաղության արցունքներից և առաջին անգամ իր պարտությունից հետո նա ափսոսաց, որ այլևս չունի երիտասարդական եռանդը [illegible]

[illegible]

— [illegible] — ասաց գնդապետ Աուրելիանո [illegible] — Ես [illegible]

— Բաց արա — Ուրսուլայի նույնը հնչեց հանգիստ, [illegible] — Ինչ-որ հայտնելու եմ, բոլորովին կապ չունի Հոբելյանի հետ։

Նա մի կողմ քաշեց սողնակը և միջանցքում տեսավ տասնյոթ տղամարդկանց, թե դիմագծերով, թե գույներով միմյանցից տարբեր, բայց մենավորության ընդհանուր տեսքով, որով նրանց կարելի էր ճանաչել աշխարհի ցանկացած մասում։ Գնդապետի որդիներն էին։ Նախապես չպայմանավորվելով, նույնիսկ միմյանց չճանաչելով, նրանք Հոբելյանի լուրն առած ժամանել էին ծովափի ամենահեռավոր անկյուններից։ Բոլորն էլ հպարտությամբ Աուրելիանո անունն էին կրում և մայրական ազգանունները։ Երեք օրվա ընթացքում

Նրանք հուրախություն Ուրսուլայի և ի դժգոհություն Ֆերնանդայի անցկացրեցին տանը, հասցրեցին ամեն ինչ տակնուվրա անել, ինչպես կարող էր անել միայն մի պատերազմը։ Հին թղթերի մեջ Ամարանտան փնտրեցյալ այն գրքույկը, որի մեջ Ուրսուլան ժամանակին նշել

էր նրանց ծննդյան և կնունքի տարեթվերը և յուրաքանչյուրի անվան դիմաց գրել հասցեն։ Այս ցուցակի օգնությամբ հնարավոր էր հիշողության մեջ վերականգնել պատերազմի բոլոր քսան տարիները։ Հնարավոր էր հետևել գնդապետի գիշերային բոլոր արշավանքներին, սկսած այն առավոտից, երբ նա քսանմեկ մարդուց կազմված ջոկատի գլուխն անցած դուրս եկավ Մակոնդոյից՝ տրվելով ապստամբության ցնորքին, վերջացրած արյունից կոշտացած թիկնոցով վերադարձի։ Աուրելիանո Երկրորդը առիթը բաց չթողեց աղմկալի խնջույքով տոնել ազգականների ժամանումը շամպայններով ու ակորդեոններով այդ տոնախմբությունը համարվեց հոբելյանի օրերին նախապատրաստված չարաբաստիկ դիմակահանդեսի ուշացած պատասխան։ Հյուրերը խեցեփշուր արեցին տան սպասքների կեսը, կոտրատեցին վարդերի թփերը, երբ վազում էին ցլիկի ետևից, գնդակահարեցին բոլոր հավերին, ստիպեցին Ամարանտային պարել Պյետրո Կրեսպիի թախծալի վալսերը, իսկ Ռեմեդիոսին, շալվար հագցնելով, համոզեցին ձողը մագլցել, որի ծայրին մրցանակ էր ամրացված, ճաշասենյակ բաց թողեցին ճարպով օծված խոզին, որը գետին տապալեց Ֆերնանդային։ Ոչ ոք սակայն, չբողոքեց այս աղետի համար, որովհետև տունը գլխիվայր շրջող այս երկրաշարժը բուժիչ էր։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային, որը սկզբում որդիներին դիմավորեց անվստահությամբ և նույնիսկ կասկածեց մեկ-երկուսի հարազատությունը, զվարճացրին նրանց այս խաղերը և մեկնելուց առաջ նա յուրաքանչյուրին մի-մի ոսկե ձկնիկ նվիրեց։ Իսկ անմարդամոտ Խոսե Արկադիո Երկրորդը զարմիկներին հրավիրեց աքլորակռվի և այդ հրավերքը քիչ մնաց ավարտվեր ողբերգությամբ, որովհետև Աուրելիանոներից շատերը քաջատեղյակ էին աքլորարույծների ամենատարբեր խորամանկություններին և իսկույն բացահայտեցին պադրե Անտոնիո Իսաբելի խարդախությունը։ Տեսնելով թե զվարճության և խնջույքների ինչ անսահման հնարավորություններ կարող է ընձեռել նման բազմաքանակ հարազատությունը, Աուրելիանո Երկրորդը վճռեց, որ բոլորն էլ պիտի մնան իր մոտ աշխատելու։ Առաջարկն ընդունեց միայն Աուրելիանո Վշտալին, մի հսկա խառնածին, որ պապի հզորությունն ու հետազո-

տողի ունակությունները էր ժառանգել։ Նա, հաջողության ետևից ընկած, արդեն շրջագայել էր աշխարհի կեսը և հիմա նրա համար, միևնույն էր, թե որտեղ կապրի։ Մնացածները, թեև դեռ ընտանիք չէին կազմել, համոզված էին, որ արդեն ընտրել են իրենց ուղին։ Բոլորն էլ հմուտ արհեստավորներ էին, լավ տանտերեր ու խաղաղասեր մարդիկ։ Չորեքշաբթի, մեծ պասի առաջին օրը, մինչ ծովափնյա իրենց բնակավայրերը մեկնելը, գնդապետի որդիները Ամարանտայի պահանջով հագան կիրակնօրյա շորերը և նրա հետ եկեղեցի գնացին։ Ավելի շուտ զվարճանալու համար, քան թե պարկեշտությունից, նրանք թույլ տվեցին, որ իրենց խոստովանահուց տանեն, որտեղ պադրե Անտոնիո Իսաբելը մոխրով յուրաքանչյուրի ճակատին խաչ[1] գծեց։ Երբ նրանք տուն դարձան, եղբայրներից ամենակրտսերը փորձեց մաքրել խաչը, բայց պարզվեց, որ դա անհնար է, ինչպես և անհնար էր ջնջել մնացածների խաչերը։ Ոչ ջուրը և օճառը, ոչ ավազն ու սպունգը, ոչ վերջապես պեմզան ու ժավելը չջնջեցին այդ խաչերը։ Մինչդեռ, Ամարանտան և մնացածները, որոնք նույնպես եղել էին եկեղեցում, հեշտությամբ մաքրեցին իրենց ճակատները։ «Ավելի լավ — ասաց Ուրսուլան հրաժեշտ տալիս։ Հիմա արդեն ձեզ ոչ ոք չի շփոթի»։ Նրանք մեկնեցին խմբովի՝ նվագախումբն առաջները գցած հրթիռ կրակելով երկինք և քաղաքում այնպիսի տպավորություն թողեցին, թե Բուենդիայի ցեղը դեռ երկար դարեր ապրելու սերմեր ունի։ Աուրելիանո Վշտալին քաղաքի արվարձանում կառուցեց սառույցի գործարան, ինչ և երազում էր խելացնոր գյուտարար Խոսե Արկադիո Բուենդիան։

Մակոնդոյում մեկ ամիս ապրելուց հետո, երբ նրան արդեն ճանաչել ու գնահատել էին բոլորը, Աուրելիանո Վշտալին մոր և չպսակված քրոջ (նա գնդապետի աղջիկը չէր) համար քաղաքում բնակարան որոնելիս, հետաքրքրվեց հրապարակի անկյունում տնկված կոպիտ ու հին մի շինությամբ, որը կարծես անբնակ էր։ Նա հարցրեց, թե ով է տանտերը, նրան պատասխանեցին, որ տունը ոչ մեկինն էլ

1 Պասի առաջին օրը, որը կաթոլիկներն անվանում են «մոխրոտ չորեքշաբթի», քահանան խոստովանողի ճակատին խաչ է նկարում։

չէ, Նախկինում հողով և պատերի կրով սնվող մի որբևայրի էր ապրում, որին վերջին տարիներին, մահից առաջ, միայն երկու անգամ էին տեսել փողոցում, երբ նա արհեստական փոքրիկ ծաղիկներով զարդարված գլխարկով և հնացած արծաթի գույն ունեցող կոշիկները հագին հրապարակով փոստային գրասենյակ էր գնում՝ եպիսկոպոսին նամակ ուղարկելու։ Նրան պատմեցին, որ այրու միակ ընկերուհին մի անողորմ սպասուհի էր, որը սպանում էր շուն, կատու և տուն մտած ուզածդ կենդանի, ու դրանց դիակները փողոց շըպրտում, որպեսզի ապականի ողջ քաղաքը նեխման գարշահոտությամբ։ Այն օրվանից, ինչ արեգակը մումիա էր դարձրել սպասուհու շպրտած վերջին դիակը, այնքան ժամանակ էր անցել, որ բոլորը համոզված էին՝ տանտիրուհին և սպասուհին մեռել էին պատերազմի ավարտից էլ առաջ, և եթե տունը դեռ կանգուն է, ապա շնորհիվ այն բանի, որ վաղուց ի վեր ոչ դաժան ձմեռ է եղել, ոչ փոթորիկ։ Ժանգը կերած ծխնիներով դռները, թվում էր, կախված էին սարդոստայններից, լուսամուտների շրջանակները ուռել էին խոնավությունից, վերնասրահի ցեմենտե հատակն ակոսած ճեղքերում խոտ էր բուսել, դաշտային ծաղիկներ մողեսներ էին վխտում հազար ու մի զեռուններ՝ ամեն ինչ այստեղ հաստատում էր, որ գոնե հիսուն տարի տանը մարդ չի ապրել։ Անհամբեր Աուրելիանո Վշտալուն բավական էր նույնիսկ այս ապացույցների մի մասը, որպեսզի համարձակվեր ներս մտնել։ Նա ուսով հրեց շքադուռը, և դրա փտած փայտը փուլ եկավ փոշու ու հողի անաղմուկ փլուզումով, այդ փոշին ու հողը թերմիտներն էին ներս բերել՝ տախտակների մեջ բնավորվելիս։ Աուրելիանո Վշտալին սպասեց շեմին, մինչև ցրվի փոշու ամպը, և երբ ցրվեց, նա հյուրասենյակի կենտրոնում տեսավ անցյալ դարի տարազ հագած մի քայքայված կնոջ, նրա մերկ գանգին մի քանի դեղնած խոտաբույս կար, խոշոր, դեռևս գեղեցիկ աչքերում մարել էին հույսի վերջին աստղերը, դեմքը կնճռապատ էր մենությունից չորացած

Հանդերձյալ աշխարհի այս տեսիլքից ցնցված Աուրելիանո Վշտալին դժվարությամբ ըմբռնեց, որ կինը հին ռազմական ատրճանակով նշան է բռնել իր վրա։

— Ներեցեք,— ասաց Աուրելիանո Վշտալին շշնջալով։

Կինը շարունակում էր անշարժ մնալ հնագույն կահկարասիով լցված սենյակի կենտրոնում, ուշադիր ուսումնասիրելով քառակուսի ուսերով ճակատին մոխրե խաչ կրող հսկային, և փոշու ամպի միջից հանկարծ այդ հսկան ներկայացավ նրան անցած ժամանակների մշուշի մեջ, երկփողանին ուսին, ճագարների շարանը ձեռքից կախ։

— Ո՛չ, Աստծու սիրուն, ո՛չ,— ճչաց նա խռպոտ ձայնով։— Դաժան բան է՝ հիմա հիշեցնել ինձ այդ ամենը։

— Ես ուզում էի վարձել տունը,— ասաց Աուրելիանո Վշտալին։

Այդ ժամանակ կինը կրկին բարձրացրեց ատրճանակը, չդողացող ձեռքով նշան բռնեց ուղիղ մոխրե խաչին և վճռականությամբ ձգեց հրահանը։

— Հեռացեք,— հրամայեց նա։

Երեկոյան ընթրիքի Աուրելիանո Վշտալին ընտանիքին պատմեց եղելությունը և նրա տեղեկությունից Ուրսուլան տրտմեց։ «Տեր աստված — ճչաց նա՝ գլուխը բռնելով— Նա դեռ ողջ է»։

Ժամանակը, պատերազմները, ամենօրյա անհաշիվ հոգսերը ստիպել էին նրան մոռանալ Ռեբեկային։ Միակ մարդը, որ վայրկյան իսկ չէր մոռացել Ռեբեկային, համառ ու պառաված Ամարանտան էր։ Նա մտածում էր Ռեբեկայի մասին առավոտները՝ մենավորի իր անկողնում արթնանալով սրտի սառցային ցրտից մտածում էր, երբ օճառում էր սմքած ստինքները և հյուծված փորը, երբ հագնում էր շրջազգեստը և սպիտակ, պառավներին սազական կտավից մարմնակալը և երբ փոխում էր դաժան քավության ձեռքի սև վիրակապը։ Մշտապես, քուն թե արթուն, ամենապայծառ թե ամենաընկճված պահերին, Ամարանտան մտածում էր Ռեբեկայի մասին. միայնությունը կարգի էր բերել նրա հիշողությունները՝ այրել էր նրա սրտում կյանքի կուտակած, թախիծ առաջացնող այլազան աղբը, մաքրել, արժեքավորել և անմահ էր դարձրել այլ, ամենադառնագույն հուշերը։ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին Ամարանտայից էր իմացել Ռեբեկայի գոյության մասին։ Ամեն անգամ, երբ նրանք անցնում էին հինավուրց տան կողքով, Ամարանտան ախոյան կնոջ

[illegible] կապված որևէ տհաճ կամ անամոթ դեպք էր պատմում ազգական, հուսալով, թե այդ կերպ կհարկադրի Ռեմեդիոսին իր հետ կիսել անհատնում չարությունը, որպեսզի այդ չարությունը ապրի նաև իր մահից հետո։ Սակայն նրա ջանքերն ապարդյուն անցան, որովհետև Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն անծանոթ էին կրքերը և հատկապես այլոց հուզող կրքերը։ Ուրսուլային համակել էին բոլորովին այլ զգացմունքներ։ Ռեբեկան նրան պատկերանում էր որպես բոլոր վատ բաներից ազատված հիշողություն. պատկերը փոքրիկ այն էակի, որին շխկրտացող ոսկորներով լեցուն պարկի հետ հանձնեցին Ուրսուլային, ավելի վատ էր, քան հիշողությունը խայտառակ այն արարքի, ինչը Ռեբեկային դարձրեց Բուենդիաների տոհմին անարժանի։ Աուրելիանո Երկրորդը վճռեց, որ հարկավոր է տուն բերել Ռեբեկային և հոգ տանել նրա մասին, սակայն Ռեբեկայի անհեթեթ համառության պատճառով նրա բարի մտադրությունը չիրականացավ։ Նա երկար էր տառապել՝ վաստակելով մենության արտոնություններ, և բոլորովին մտադիր չէր փոխել ձեռք բերած հանգիստ այն ծերության հետ, որ պիտի անցկացներ կեղծ վայելքներով, այլոց բարեգթության հարկի տակ։

Փետրվարին, երբ կրկին Մակոնդո եկան մոխրե խաչերով խարանված գնդապետ Աուրելիանո Երկրորդի տասնվեց որդիները, Աուրելիանո Վշտալին խնջույքի աղմուկի մեջ նրանց պատմեց Ռեբեկայի մասին, և նրանք մի քանի ժամում վերականգնեցին նրա տան երբեմնի արտաքին տեսքը. փոխեցին դռներն ու լուսամուտների շրջանակները, ներկեցին ճակատապատը և նորից ցեմենտապատեցին վերնասրահի հատակը, սակայն շինության ներսում իրենց գործունեությունը ծավալելու թույլտվություն չստացան։ Ռեբեկան նույնիսկ դուռը չմոտեցավ։ Սպասեց մինչև եղբայրներն ավարտեցին շուտափույթ նորոգումը, հաշվեց աշխատանքի վարձը և դեռևս ողջ սպասուհու՝ Արխենիդայի միջոցով ուղարկեց նրանց մի բուռ դրամներ. վերջին պատերազմից հետո այդ դրամները դուրս էին եկել շրջանառությունից, բայց Ռեբեկան դա չգիտեր։ Միայն այս անգամ բոլորն ըմբռնեցին, թե ինչ խորը անդունդ է բաժանում նրան աշխարհից, և հասկացան, որ անհնար է Ռեբեկային դուրս

հանել իր համառ ճշնավորությունից քանի դեռ նրա մեջ կյանքի մի կաթիլ կա

Գնդապետ Աուրելիանո Երկրորդի որդիների երկրորդ ժամանումից հետո նրանցից մեկն էլ՝ Աուրելիանո Ոսկեդեղինը լնակվեց Մակոնդոյում և սկսեց աշխատել Աուրելիանո Վշտալի հետ։ Աուրելիանո Ոսկեդեղինը գնդապետի առաջին որդիներից էր, որ տուն բերեցին կնքելու և Ուրսուլան ու Ամարանտան շատ լավ էին հիշում նրան, որովհետև նա մի ժամում ջարդուփշուր արեց ձեռքի տակ ընկած փխրուն իրերը ժամանակը լափավորել էր վեր ձգվելու նրա նախնական կազմը և հիմա նա միջին հասակի, ծաղկատար [illegible] երիտասարդ էր, որի մեջ սակայն չէր մարել կոտրա-[illegible] տարօրինակ ուժը նա այնքան ափսե կոտրեց,— կոտրեց նույնիսկ տանը [illegible] Ֆերնանդայի շառա-[illegible] [illegible] Աուրելիանո Ոսկե-դեղինը [illegible] վերջին կտոր-[illegible] վրա շուտով ճրգ-[illegible] ու կտորտածրներ հայտնվեցին։ Անբուժելի այդ [illegible], որ հատահատեցնում էր նույնիսկ Աուրելի-[illegible] կնիքեղինին, [illegible] էր նրա սիրալիր [illegible] մեղմությունը և տահությունն էր ներշնչում և [illegible] աշխատասիրությամբ։ Կարճ ժամանակում նա [illegible] ընդլայնեց սառցի արտադրությունը, որ գերազանցեց [illegible] շուկայի գնողունակությունը, և Աուրելիանո Վշտ-[illegible] ստիպված էր ելք որոնել, թե ինչպես սպառի ապրանքը [illegible] այլ բնակավայրերում։ Հենց այդ ժամանակ ծնվեց [illegible] մտահղացումը, որի իրագործումը վճռական դեր խաղաց [illegible] միայն գործարանի արտադրության ընդլայնման, այլև [illegible] աշխարհի հետ հաղորդակցվելու գործում։

— Հարկավոր է երկաթուղի դցել — ասաց Աուրելիանո Վշտալին։

Առաջին անգամ էր «երկաթուղի» բառը հնչում Մակոնդոյում։ Տեսնելով Աուրելիանո Վշտալիի գծագիրը, որ ժամանակին արևային պատերազմի ձեռնարկին կցված Խոսե Արկադիո Բուենդիայի գծագրի հարազատ ժառանգն էր, կարծես Ուրսուլան մեկ անգամ ևս համոզվեց, որ ժամանակը շարժվում է շրջանագծով։ Ի հակադրություն պապի ա-

կայն, Աուրելիանո Վշտալին ոչ քունը կորցրեց, ոչ ախորժակը և չշարչարեց ոչ մեկին մռայլ տրամադրության նոպաներով, ընդհակառակը, ձեռք զարկելով ամենաանհավանական նախագծումների, նա հաստատ համոզված էր, որ մոտ ապագայում կիրականացնի դրանք, հմտորեն կազմում էր արժեքի ու ժամկետի վերաբերող նախահաշիվները և մտահղացումը ի կատար ածում առանց կասկածների ու հուսահատության։ Աուրելիանո Երկրորդը բացարձակապես անհաղորդ էր անցյալի դառը փորձերի նկատմամբ և իր այս հատկությամբ էր նա նման մեծ պապին և ոչ թե գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային։ Նա Լրկաթուղու համար փող տրամադրեց նույն հեշտությամբ ինչպես ժամանակին չէր խնայել եղբոր՝ նավագնացության անհեթեթ ձեռնարկի համար։ Աուրելիանո Վըշտալին, թերթելով օրացույցը, մեկնեց չորեքշաբթի օրը և խոստացավ վերադառնալ անձրևային եղանակներից հետո։ Նրա մասին այլևս ոչինչ չլսեցին։ Աուրելիանո Ոսկեդեղինը շնչահեղձ լինելով գործարանային ավելցուկներից, սկսեց փորձեր կատարել՝ ջրի փոխարեն օգտագործելով մրգահյութեր և բոլորովին անսպասելի ու պատահաբար պաղպաղակի արտադրության հիմքը դրեց հուսալով, որ այս ճանապարհով բազմազանություն կմտցնի արտադրանքի մեջ. գործարանը նա արդեն իրենն էր համարում քանի որ եղբայրը կենդանության նշաններ ցույց չէր տալիս, թեև ավարտվել էին անձրևները, անցել էլ ամառը։ Բայց ձմեռնամուտին, օրվա ամենաշոգ ժամին, գետում սպիտակեղեն լվացող մի կին իրեն քաղաքի կենտրոնական փողոց գցեց ծայրահեղ հուզված վիճակում, վայրենի ճիչեր արձակելով։

— Այնտեղ հրեշավոր մի բան է շարժվում — վերջապես բացատրեց նա,— անիվավոր խոհանոցի նման է ու ետևից մի ամբողջ քաղաք է քարշ տալիս։

Հենց նույն պահին Մակոնդոն դողդողաց սարսափելի գիլ սուլոցից և ֆշշոց հիշեցնող ձայներից։ Շաբաթներ առաջ շատերն էին տեսել փայտակոճեր և ուղեգծեր ամրացնող բանվորների, բայց ոչ ոք ուշադրություն չէր դարձրել որովհետև կարծել էին, թե կրկին հայտնված գնչուների գործն է, նրանց հերթական աճպարարությունը հարյուրամյա հնություն ունեցող սուլիչների ու թմբուկների կանչերով գնչունե-

յլ գովաբանում էին Ծրուսաղեմի հանճարների ստեղծած սատանան գիտե թե ինչ հիմարավուն դեղահեղուկի հատկությունները։ Բայց երբ ուժգին սուլոցից և փնչոցից առաջացած շփոթմունքն անցավ, Մակոնդոյի բոլոր բնակիչները փողոց թափվեցին և տեսան շոգեքարշի վրայից ձեռքի թափահարումով ողջունող Աուրելիանո Վշտալիին, տեսան ծաղիկներով զարդարված գնացքը, որ նախատեսված ժամանակից ուշացել էր ութ ամսով։ Անմեղ տեսքով դեղնագույն այդ գնացքին վիճակված էր Մակոնդո բերել շատ ու շատ կասկածներ, աներկբայություններ, լավ ու վատ բաներ, փոփոխություններ աղետներ և թախիծ։

* * *

Անհաշիվ հրաշք հայտնագործություններից շլացած Մակոնդոյի բնակիչները պարզապես չէին հասցնում զարմանալ։ Նրանք չէին քնում գիշերը, նայում էին էլեկտրական աղոտ լամպերին, որոնք հոսանք էին ստանում Աուրելիանո Վշտալիի երկրորդ ուղևորությունից բերած մեքենայից, շատ ժամանակ պահանջվեց, մինչև նրանք վարժվեին դրա միալար դյում դյում ինչ։ Նրանց զայրացրեցին շարժվող նկարները, որ առյուծների երախի տեսքով տոմսարկղեր ունեցող թատրոնում ցուցադրում էր հաջողակ առևտրական դոն Բրունո Կրեսպին, զայրացրեցին, որովհետև մի կինոնկարում մեռած ու թաղված հերոսը, որի համար որ ողբացին բոլորը մեկ ուրիշում կրկին ողջ-առողջ էր և բացի դրանից պարզվեց, որ նա արաբ է։ Հերոսների հետ նրանց ճակատագրի անակնկալները բաժանելու համար երկու սենտավո վճարած հանդիսատեսներն, իրենց վիրավորված զգալով, տաշեղ դարձրեցին բոլոր աթոռները։ Դոն Բրունո Կրեսպիի խնդրանքով, ալկալդը մի հատուկ որոշումով բացատրեց, որ կինեմատոգրաֆն ընդամենը պատրանք առաջացնող սարք է և, ուրեմն, անիմաստ է հանդիսատեսների կատաղությունը։ Շատերը վճռեցին, թե գնչուների մի նոր հնարքի զոհ են դարձել և գերադասեցին այլևս չհաճախել կինո, մտածելով, որ իրենց սեփական դժբախտությունները էլ պակաս չեն և բոլորովին կարիք չկա լաց լինել հորինված անձանց սուտ ողբերգությունների վրա։ Նման մի

րամ էլ գրամաֆոնների հետ պատահեց։ Ֆրանսիացի զվարճասեր կանայք էին բերել դրանք, որ փոխարինեցին երգեհոնիկներին և լուրջ վնաս հասցրին տեղական նվագախմբին։ Սկզբնական շրջանում համընդհանուր հետաքրքրությունը նպաստեց արգելված փողոցի հաճախորդների քանակի ավելացմանը, և, նույնիսկ, պատմում էին, թե հարգելի որոշ տիկնայք տղամարդու շորեր էին հագնում՝ որպեսզի մոտիկից տեսնեն հանելուկային նորությունը, բայց նրանք այնքան երկար նայեցին և այնքան մոտիկից, որ շատ շուտով եկան հետևյալ եզրակացության. դա կախարդական աղաց չէ, ինչպես կարծում էին բոլորը և ինչպես ասում էին ֆրանսուհիները, այլ սովորական լարովի խաղալիք, և երաժշտությունն էլ համեմատության ոչ մի եզր չունի հուզիչ, մարդկային, կենդանի ճշմարտությամբ լեցուն նվագախմբի երաժշտության հետ։ Հիասթափությունն արտակարգ խորն էր, ու թեև գրամաֆոնները լայն տարածում գտան և հայտնվեցին համարյա բոլոր տներում, այնուամենայնիվ, դրանք մեծահասակների զվարճության համար չէին, այլ երեխաների՝ թող քրքրեն որքան սրտներն ուզում է։ Սակայն ամենահամառները, նույնիսկ, ցնցվեցին, երբ քաղաքի բնակիչներից մեկին բախտ վիճակվեց տեսնել երկաթուղային կայարանում տեղադրված հեռախոսային սարքը. դրա պտտվող երկար լծակն էր պատճառը, որ շատերը կարծեցին, թե հեռախոս կոչվածը գրամաֆոնի պարզունակ տարբերակն է։ Թվում էր, թե տեր Աստված որոշել էր ստուգել Մակոնդոյի բնակիչների զարմանալու ունակության հնարավորությունները և մշտական երերուն վիճակում պահում էր ցնծության ու հիասթափության, կասկածների ու խոստովանության արանքում մինչև վերջապես չմնաց որևէ մեկը, որ համոզված կարողանար ասել, թե որտեղ են իրականության սահմանները։ Իրականության ու երևակայության մի անըմբռնելի խառնաշփոթ էր առաջացել, որ շագանակենու տակ կապված Արկադիո Բուենդիայի խուճապահար ուրվականը օրը ցերեկով սկսեց թափառել տան մեջ։ Երկաթուղու պաշտոնական բացումից հետո, երբ յուրաքանչյուր չորեքշաբթի ժամը տասնմեկին կանոնավոր սկսեց ժամանել գնացքը և կառուցվեց կայարանի շենքը— մի փայտաշեն համեստ տաղավար

էր՝ սեղանով, հեռախոսով տոմսերի վաճառքի պատուհանով— Մակոնդոյի փողոցներում հայտնվեցին տղամարդիկ, կանայք որոնք իրենց սովորական զբաղմունքի տեր սովորական մարդ էին համարում սակայն շատ էին նման կրկեսային դերասանների։ Քաղաքում ուր բոլորն արդեն բազմիցս ճաշակել էին գնչուների ծուղակն ընկնելու տհաճությունը ոտրածախի այս թափառաշրջիկ աճպարարները, որոնք նույն հաճոյախոսությամբ թե սուլիչով կաթսա էին առաջարկում և թե սպասի յոթերորդ օրը հոգու փրկության համար մահկանացության կանոններ հաջողության հասնելու ոչ մի հավանականություն չունեին սակայն աշխուժանդերձ հնար [illegible] հիմնավորապես հար տանալ այն մարդկանց [illegible] հանդեպ նրանց [illegible] [illegible] [illegible] հաշվին իսկ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] կարճլիկ միստր [illegible] [illegible] [illegible] էր հագել, յանդասանններ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] յոչանակով աչնոց որի [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] անզգուշություն չդարձրեց, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] նույնն ողկույզը Աուրելիանո [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] էր պատահաբար, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] գրինգոն կոտրատված իսպաներենով [illegible] [illegible] [illegible] ուղտ համարներ [illegible] պատմում, և տուն էր հրավիրել, ինչպես հաճախ էր վարվում եկվորների [illegible] Միստր Հերբերտը [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] չեքել էր [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible], սակայն նրան չհաջողվեց [illegible] [illegible] և ոչ մի մակոնդոցու, որովհետև նրանց [illegible] [illegible] [illegible] մի քայլ եա էր [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Միստր Հերբերտը ստիպված [illegible] [illegible] [illegible] գնացքով մեկ շաբաթ անց։

[illegible] [illegible] [illegible] մարդիկ պես շերտավոր բանանի ողկույզներ [illegible] [illegible] ճաշասենյակ էին բերում ճաշի ժամին, միստր Հերբերտը առաջին բանանին ձեռք զցեց հենց այնպես [illegible] [illegible] [illegible] Բայց հետո էլի վերցրեց և հետո

էլի առանց խոսքն ընդհատելու նա բանանը բանանի ետևից էր ուտում, մանրամասն ծամելով, ճպճպացնելով բայց ոչ համազգամասեր մարդու նման։ Նրա դեմքին ավելի շատ գիտնականի սևեռուն արտահայտություն կար։ Առաջին ողկույզը մաքրազարդելով, նա երկրորդը խնդրեց։ Հետո իրենից անբաժան գործիքների արկղից ճշգրիտ չայթեր ամփոփող տուփը հանեց։ Գոհար գնող առևտրականի կասկածամտությամբ նա մանրազնին ուսումնասիրեց բանաններից մեկը, երկայնակի կտրեց հատուկ դանակով, կշռեց դեղատնային կշեռքով, անցկացրեց զինագործ վարպետների տրամաչափերի միջով։ Հետո արկղից դուրս բերելով այլ սարքեր նա չափեց օդի ջերմությունը խոնավությունն ու լույսի պայծառությունը։ Այս արարողությունն այնքան էր հետաքրքրական որ ոչ ոք չէր կարողանում հանգիստ նստել, սպասում էին, թե երբ է միստր Հերբերտը արտահայտելու իր վերջնական եզրակացությունը, որպեսզի պարզ դառնար նրա մտադրությունը։ Հետո միստր Հերբերտին տեսել էին քաղաքի արվարձանում թիթեռնացանցը և զամբյուղը ձեռքին նա թիթեռների ետևից էր լազում։ Իսկ հաջորդ չորեքշաբթի ժամանեց ինժեներների գյուղատնտեսների, օրագետների, քարտեզագրողների և հողաչափերի մի խումբ և այդ խումբը շաբաթներ շարունակ ուսումնասիրում էր այն հողերը, որտեղ միստր Հերբերտը թիթեռներ էր որսացել։

Ավելի ուշ դեղին գնացքի սոսից կցված վագոնով, որն արծաթազօծ էր, և եպիսկոպոսական թավիշով պատված բազմոցներ ուներ և կապույտ ապակեպատ տանիք ժամանեց սենյոր Ջեկ Բրաունը։ Մեկ այլ վագոնով ժամանեցին և Ջեկ Բրաունին շրջապատեցին սև հագած օրենսգետները հենց այն նույն փաստաբանները որոնք ժամանակին ամենուր ուղեկցում էին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային։ Այս հանգամանքը ժողովրդին այն միտքը ներշնչեց, թե գյուղատնտեսները օրագետները, քարտեզագրողներն ու հողաչափերը ինչպես և միստր Հերբերտն իր կապված աէրոստատներով ու խայտաբղետ թիթեռներով և սենյոր Բրաունն իր անիվավոր դամբարանով ու գերմանական կատաղի դամփռներով, ինչ-որ ձևով կապված են պատերազմի հետ։ Այսինքն, դատողությունների համար ժամանակը քիչ էր։ Մակոն-

գոյի կասկածամիտ բնակիչները դեռ նոր էին սկսել հարցեր տալ մեկմեկու, թե ի վերջո, գրողը տանի այս ինչ է կատարվում, երբ քաղաքն արդեն վերածվեց ցինկածածկ, փայտե պարաքներով ճամբարի, ուր բնակվել էին օտարերկրացիները, որոնք գալիս էին աշխարհի համարյա բոլոր ծայրերից ո՛չ միայն փակ ու բաց վագոններով, այլև վագոնների տանիքներին նստած: Որոշ ժամանակ անց, գրինգոները բերեցին [illegible] ու ընդշանվազ, մուսլինի շորեր հագած, շղարշե գլխարկներ [illegible] իրենց կանանց և երկաթգծի մյուս կողմում կառուցեցին մի այլ քաղաք. փողոցներում այստեղ արմավենիներ [illegible] պատուհաններին՝ ցանցեր, պատշգամբներում՝ սպիտակ սեղաններ, առաստաղից կախ լայն թևերով պտտվում էին հովհարները, իսկ ընդարձակ կանաչ մարգագետիններում ճեմում էին սիրամարգերն ու լորիկները: Ամբողջ այս թաղամասը էլեկտրիֆիկացված հսկայական հավանոցի նման շրջափակված էր մետաղյա բարձր ցանցով, որի վերին մասը ամառային ցուրտ օրերին, հատկապես առավոտյան ժամերին, սևանում էր նստած ծիծեռնակների թևերից: Դեռ ոչ ոք չգիտեր, թե Մակոնդոյում ինչ են որոնում օտարերկրացիները, իսկ նորեկները [illegible] [illegible] էին շատ ավելի, նրանց [illegible] [illegible] էր [illegible] [illegible] տեղ-[illegible] [illegible] և բացի դա, [illegible] չէր ու ոչ էլ [illegible] նախկինում միայն [illegible] նախախնա-[illegible] [illegible] [illegible] նրանց [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ջրերը [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] երկաթգծի այն [illegible] [illegible] [illegible] Արկադիոյի գերեզմանը [illegible] կանգնած աղյուսների վրա կառուցվեց երկաթբե-[illegible]

Եվ մի ամրոց, որպեսզի գետի ջրերին չխառնվեր հանգույ-[illegible] ավերներից արձակվող վառոդի հոտը: Այն օտարերկրացիների համար, ովքեր չէին բերել իրենց կանանց, [illegible] ֆրանսուհիների փողոցը վերածվեց իսկական քաղաքի, որն ավելի մեծ էր, քան մետաղական ցանցից այն կողմ եղածը ու մի գողեցիկ չորեքշաբթի ժամանած գնացքը

լեփ-լեցուն էր հասարակ կարգի պոնիկներով և բարեկիրթ ձիերի անասակներով, որոնք գիտեին գույթակղման բոլոր տեսակները— սկսած այն ամենից ինչ հայտնի էր անհիշելի ժամանակներից— որոնք ընդունակ էին գրգռել թարամածներին, հրահրել երկլոտներին, հագեցնել անհագներին ոգևորել համեստներին, պատժել ամբարտավաններին, վերադաստիարակել ճգնավորներին։ Արարական հին կրպակներին փոխարինած գաղութային ապրանքներով լեցուն խանութների լույսերից շողացող Թուրքերի փողոցը շարաթ գիշերները եռում էր արկած որոնողների բազմությամբ։ Նրանք խմբվում էին մոլեխաղերի սեղանների շուրջ հրաձգարանում այն նրրանցքում ուր բախտ էին գուշակում և երազներ մեկնում Ֆրիտանգոյով[1] և խմիչքների սեղանների մոտ։ Կիրակի առավոտներն այս սեղանիկները կզզիներ էին թվում սալարկած փողոցում փռված հարբածների իսկ ավելի հաճախ գիշերային տուրտուրփոցների ժամանակ կրակոցից բռունցքի դանակի կամ շշի հարվածներից սպանված մարդկանց մարմինների շրջապատում։ Արշավանքը Մակոնդոյի վրա այնքան բազմամարդ էր և այնպես անսպասելի, որ սկզբնական շրջանում անհնար էր շարժվել փողոցում ամենուր դեմ էիր առնում կահույքի սնդուկների, ամենատարբեր շինանյութերի այն ամենին, ինչը պատկանում էր նրանց, ովքեր առանց թույլատրության տուն էին կառուցում առաջին իսկ պատահած ազատ տարածության վրա։ Եվ կամ կարող էիր այսպիսի խայտառակ տեսարանի հանդիպել որևէ զույգ, օրը ցերեկով, բոլորի աչքի առաջ, կենակցում էր նշենիներից կախված ճոճի մեջ։ Միակ խաղաղ անկյունը ստեղծել էին անթիլյան նեգրերը նրանք քաղաքի ծայրամասում փայտե տներով մի ամբողջ փողոց էին հիմնել և իրիկունները, նստոտելով փոքրիկ պարտեզներում, իրենց անհասկանալի բարբառով թախծոտ սաղմոսներ էին երգում։ Այնպիսի փոփոխություններ էին կատարվել և այնքան կարճ ժամանակամիջոցում, որ միստր Հերբերտի այցելությունից ութ ամիս անց Մակոնդոյի հին բնակիչներն այլևս չէին ճանաչում իրենց քաղաքը։

---

[1] Ֆրիտանգո—տապակած մսով ազգային կերակուր։

— Այ թե շիլափլավ եփեցինք հա՜ — այդ օրերին հաճախ էր կրկնում գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան — և այս ամենը սկսվեց նրանից, որ ոմն գրինգոյի բանան տվեցինք։

Աուրելիանո Երկրորդն ընդհակառակը, հաճույքից փքվում էր տեսնելով օտարերկրացիների այս հոծ զանգվածը։ Եվ շուտով տունը լցվեց խայտաբղետ անծանոթներով, աշխարհի տարբեր ծայրերից հավաքված անուղղելի քեֆչիներով. հարկ եղավ բակում նոր ննջասենյակներ կառուցել, ընդարձակել ճաշասենյակը, հին սեղանը փոխարինել նորով՝ տասնվեց մարդու համար, գնեցին նոր ամաններ և ճա-[illegible], բայց նույնիսկ այս բոլորից հետո ստիպված էին ճաշել մի քանի հերթով։ Ֆերնանդային մնում էր միայն զսպել զզվանքը և արքայավայել հյուրասիրել ամենաանբարոյական [illegible] հյուրերին [illegible] հասցնում էին [illegible] միզում էին այգում [illegible] իրենց [illegible] փռում էին որ [illegible] և [illegible] էին [illegible] հաշվի չառնելով ոչ կանանց [illegible] և ոչ էլ [illegible] ծուռ [illegible]։ Ամարանտայի [illegible] էր [illegible] խառնիճաղանջ այս հասարակությունից, [illegible] որ նա ինչպես հին ժամանակներում [illegible] Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան [illegible] էր, թե շատերը արհեստանոց [illegible] ոչ թե համակրանքից կամ [illegible], այլ որովհետև [illegible] հետաքրքրական է նրա [illegible] պատմական մասունքին, թանգարանային բրածոյին, [illegible] փակվեց և հիմա ծայրահեղ դեպքերում էր [illegible] դռան մոտ նստելու։ Միայն Ուրսուլան էր ամեն դռան [illegible] ժամանման նախօրյակին մանկան հրճվանք ապրում և նույնիսկ այն ժամանակ, երբ սկսել էր հազիվ [illegible] տալ ոտքերը ու քայլել պատերը բռնելով. «Մեր ու [illegible], — հրահանգում էր նա չորս խոհարարուհիներին, որոնք [illegible] էին շտապ վերադառնալ Սանտա Սոֆիա դե լա Պիեդադի խաղաղ իշխանության տակ։ — Եփեք ինչ կարող եք, [illegible] գիտե թե ինչ կցանկանան օտարերկրացիները»։ Գնացքը [illegible] էր օրվա ամենաշոգ ժամին։ Ճաշին տունը բզզում էր շուկայի պես, քրտնած կենվորները որոնք նույնիսկ [illegible] էլ ճանաչում իրենց շռայլ հյուրընկալներին, վրա էին

պրծնում՝ սեղանի շուրջ հարմար տեղեր զբաղեցնելու, իսկ խոհարարուհիները ձեռ ու ոտ ընկած չխկչխկացնում էին ապուրի կաթսաները, մսով լեցուն տապակները, բանջարեղեն պարունակող չորացրած դդումները և բաժակ բաժակի ետևից օշարակ էին լցնում շերեփով։ Սարսափելի անկարգություն էր, և Ֆերնանդան հուսահատվում էր այն մտքից, թե ջասերը ճաշում են երկու անգամ և հաճախ, երբ ցրված ճաշվորը հյուրասեր տունը պանդոկի հետ շփոթելով հաշիվ էր պահանջում, նա ուզում էր հոգին հանգստացնել՝ շուկայական առևտրականի բառապաշարն օգնության կանչելով։ Միստր Հերբերտի այցելությունից անցել էր մեկ տարուց էլ ավելի, բայց մի բան էր պարզվել միայն. գրինգոները մտադիր էին բանաններ տնկել կախարդված այն հովտում, որտեղով անցել էին Խոսե Արկադիո Բուենդիան և նրա մարդիկ, երբ դեպի մեծ հայտնագործությունները տանող ուղին էին փնտրում։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի որդիներից երկուսը ևս եկան Մակոնդո՝ հետևելով քաղաքի վրա հրաբըխային լավայի նման թափվող աներևակայելի հուզքին և, որպես արդարացում իրենց գալստյան, ասացին այն ինչը, թերևս բացատրությունն էր բոլոր եկվորների։

— Մենք եկանք — հայտարարեցին նրանք,— որովհետև բոլորն էին գալիս։

Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին միակն էր, որ չէր վարակվել բանանի տենդով։ Աղջիկը ասես դուրս չէր գալիս պատանեկության հրաշք տարիքից և օրեցօր դառնում էր ավելի օտար տարբեր պայմանականությունների հանդեպ, ավելի էր հեռանում խորամանկ հնարքներից ու անվստահությունից, երջանկությունը գտնում էր հասարակ առարկաների իր աշխարհում։ Այդպես էլ գլուխ չընկնելով, թե ինչու են կանայք բարդացնում իրենց կյանքը մարմնակալներով ու ներքնազգեստներով, նա կոշտ կտավից իր համար մի լայն խալաթ կարեց, որ հագնում էր գլխի վրայից և այսպիսով, առանց մետաղյա լարերի լուծել էր միաժամանակ և՛ հագնված, և՛ մերկ մնալու խնդիրը նա համոզված էր, որ տնային պայմաններում միակ հարմար վիճակը մերկությունն է։ Նրան այնքան խնդրեցին փոքր-ինչ կարճացնել մինչև կրունկները հասնող շքեղ մազերը, հյուսել և զարդարել սանրերով, գունավոր ժա-

պավեններով, որ, վերջիվերջո, նա խուզեց տակից և կտրված մազերից սրբերի արձանիկների համար կեղծամներ սարքեց։ Պարզեցման ձգտող նրա բնազդի մեջ ամենատարօրինակն այն էր, որ որքան ազատվում էր նա նորաձևությունից՝ փնտրելով հարմարավետություն, որքան վճռական էր հաղթահարում պայմանականությունները՝ ենթարկվելով ազատ տարերքին, այնքան ավելի հուզիչ էր դառնում նրա աներևակայելի գեղեցկությունը, ավելի անմիջական՝ վերաբերմունքը տղամարդկանց նկատմամբ։ Երբ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի որդիներն առաջին անգամ եկան Մակոնդո, Ուրսուլան հիշեց, որ նրանց երակներում նույն արյունն է հոսում, ինչ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու, և դողաց վաղուց ի վեր մոռացված վախից։ «Տես հա,— զգուշացրեց նա ծոռնուհուն։

Ումից էլ երեխա բերես, մեկ է, խոզի պոչով է ծնվելու»։ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին մեծ տատի խորհուրդին գրեթե ուշադրություն չդարձնելով, շատ [illegible] տղամարդու շորեր հագավ, փռվեց ավազների վրա, որպեսզի մրցանակի համար ձողը մագլցի և քիչ մնաց ողբերգական վիճաբանության պատճառ դառնար տասնյոթ զարմիկների միջև, որոնք պարզապես խելագարվել էին այդ աներևակայելի տեսարանից։ Ահա թե ինչու Ուրսուլան նրանցից ոչ մեկին թույլ չէր տալիս գիշերել տանը, իսկ այն չորսը, որ մշտապես ապրում էին Մակոնդոյում, նրա կարգադրությամբ սենյակներ էին վարձել քաղաքի տարբեր ծայրերում։ Երբ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն պատմեցին այդ նախազգուշական միջոցառումների մասին, նա [illegible] ծիծաղից։ Այս երկրի վրա իր գոյության մինչև վերջին րոպեն այդպես էլ չիմացավ, որ ճակատագրի [illegible] իրեն տղամարդկային տանջանքի [illegible] [illegible] ամբողջ [illegible] Ուրսուլայի [illegible] [illegible] տարբերկրացիների մեջ [illegible] հանդեպ շփոթմունք էր առաջանում։ [illegible] կոշտ ու կոպիտ խալաթի տակ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին [illegible] ոչինչ չէր հագնում, և ոչ մեկը չգիտեր, [illegible] խուզել էր ձևով բացարձակապես կատարյալ իր գլուխը [illegible] հանկարծակի ցանկությունից, ինչպես նաև հանգամանք [illegible] չէր հասկանում այն անամոթությունը,

որով աղջիկը բաց էր անում սրունքները որպեսզի փոքր ինչ զովանա և այն հաճույքը որով նա ճաշից հետո լիզում էր մատները։ Բուենդիաներից և ոչ մեկը չգիտեր այն ինչ շատ շուտով գլխի ընկան օտարերկրացիները. Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուց անհանգստության շունչ էր արձակվում, տառապանքի հովեր դրանք զգացվում էին օդում՝ նրա հեռանալուց հետո էլ։ Սիրո տանջանքների մեջ թրծված, աշխարհի շատ երկրներում սեր ճաշակած տղամարդիկ պնդում էին որ երբեք չեն ապրել այնպիսի հուզում, ինչպիսին ծնում է Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու բնական հոտը։ Բեգոնիաներով վերնասրահում, հյուրասենյակում, տան ցանկացած անկյունում նրանք անսխալ կարող էին ցույց տալ այն տեղը, ուր եղել էր Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին և կարող էին նույնիսկ ասել, թե երբ է եղել։ Իրենից հետո նա օդում ընդգծված հետք էր թողնում և այդ հետքը անհնար էր շփոթել ուրիշ որևէ բանի հետ. տնեցիներից ոչ մեկը չէր զգում, որովհետև այդ հոտը վաղուց ի վեր խառնվել էր տան ամենօրյա հոտերին, իսկ օտարերկրացիները զանազանում էին անթարթորեն։ Ահա թե ինչու միայն նրանք կարող էին հասկանալ, թե ինչպես սիրուց մեռավ երիտասարդ սպան իսկ հեռավոր երկրներից հայտնված կաբալերոն հուսահատությունից գլուխը կորցրեց։ Չգիտակցելով, որ շրջապատված է տանապի տարերքով որ իր ներկայությունը տղամարդկանց մեջ առաջացնում է ներքին կործանման անտանելի զգացողություն Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին նրանց վերաբերվում էր առանց որևէ խորամանկության և վերջնականապես խելքից հանում իր միամիտ սիրալիրությամբ։ Երբ Ուրսուլան օտարերկրացիների աչքից ծոռնուհուն հեռու պահելու նպատակով, ստիպեց նրան Ամարանտայի հետ ճաշել խոհանոցում Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին, նույնիսկ ուրախացավ, որ ազատագրվեց կարգուկանոնին ենթարկվելու անհրաժեշտությունից։ Ճշմարիտն ասած նրա համար նշանակություն չուներ թե որտեղ սնվի ու երբ նա գերադասում էր ախորժակի քմայքներին հագուրդ տալ ոչ որոշակի ժամերի։ Երբեմն մի քան բերանի ցնելու համար նա անկողնուց ելնում էր գիշերվա ժամը երեքին, հետո քնում էր մինչև ուշ երեկո և այսպես օրվա ողջ կարգուկանոնը խառնելով, կարող էր ապրել ամիսներ շարունակ, մինչև

վերջապես որևէ պատահական դիպված վերադարձնում էր նրան տանը սահմանված կյանքին։ Բայց նույնիսկ այդ օրերին նա անկողնուց ելնում էր առավոտյան տասնմեկին երկու ժամով բոլորովին մերկ փակվում էր լողարանում և կարիճներ սպանելով, ատրճանակով ուշքի էր գալիս երկար ու խոր քնից հետո։ Հետո նա դդումից պատրաստված թասով ջուր էր լցնում վրան։ Դա մի երկար ու մանրամասն գործողություն էր, որ ուղեկցվում էր բազմաթիվ արարողություններով և նա ով չէր ճանաչում Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն, կարող էր ենթադրել, թե աղջիկն իր իսկ մարմնի գեղեցկություններն է վայելում։ Սակայն իրականում, այդ գաղտնի ծեսը զուրկ էր որևէ զգացմունքայնությունից Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու համար դա պարզապես ժամանակը սպանելու միջոց էր մինչև ուտելու ցանկություն առաջանալը։ Մի անգամ, երբ նա նոր էր սկսել լողանալ, օտարերկրացի մի պոկեց տանիքի կղմինդրներից մեկը, և նրա շունչը կտրվեց Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու մերկության ցնցող տեսքից։ Աղջիկը նկատեց օտարերկրացու հուսահատությամբ լեցուն աչքերը, որ խցկվել էին կղմինդրների արանքը բայց չամաչեց, միայն անհանգստացավ

Օգ [illegible] Կրնկինբ։

Ի [illegible] միայն նայել ձեզ,— թոթովեց օտարերկրացին։

[illegible] Միայն թե զգույշ եղեք, տանիքը [illegible] փտած է։

Օտարերկրացու դեմքը տաղտուկ ու տառապանք էր արտահայտում, [illegible] նա պայքարում է իր մեջ փոթորկվող [illegible] դեմ, [illegible] Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին կարծեց, թե տանիքի փլուզման [illegible] սարսափեցնում նրան և լցանկանալով [illegible] վտանգի մեջ, սովորականից [illegible] էր ջանում լողանալ։ Վրան ջուր լցնելով, աղջիկն ասաց, որ շատ վատ է, երբ տանիքը նման բարձիթողի վիճակում է և, հավանաբար, կարիճները ներս են խցկվում կղմինդրների վրա ծանրացած, անձրևներից փտած տերևների միջից։ Օտարերկրացին այս շատախոսությունը պատրաստակամությունը ծածկող շղարշ թվաց, և երբ Ռեմեդիոս Գե-

Գեղեցկուհին սկսեց օճառ քսել վրան, նա չդիմացավ բախտը փորձելու գայթակղությանը։

— Թույլ տվեք ինձ օճառել ձեզ,— շշնջաց նա։

— Շնորհակալ եմ ձեր բարի մտադրության համար,— պատասխանեց աղջիկը, բայց ինձ հերիք են իմ երկու ձեռքերը։

— Գոնե մեջքը,— աղերսեց օտարերկրացին։

— Ինչու՞,— զարմացավ աղջիկը։— Այդ ո՞վ է տեսել, որ մարդ մեջքը օճառով լվանա։

Մինչ նա սրբվում էր աչքերն արտասուքով լցված օտարերկրացին աղերսում էր աղջկան ամուսնանալ իր հետ։ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին անկեղծորեն պատասխանեց, որ երբեք չի ամուսնանա այնպիսի հիմարի հետ, որն ընդունակ է լողացող կնոջը տեսնելու համար կորցնել մի ժամ, վտանգելով նույնիսկ ուշանալ ճաշից։ Վերջում, երբ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին հագավ իր խալաթը, և օտարերկրացին սեփական աչքերով համոզվեց, որ նա իրոք, ինչպես և շատերն էին ենթադրում, մերկ մարմնի վրա է հագնում խալաթը, բացահայտված գաղտնիքի շիկացած երկաթով ընդմիշտ խարանված զգաց իրեն և այդ բոլոր կրելն անհնար էր։ Նա մի երկու կղմինդր էլ պոկեց, որպեսզի կարողանա լողարան մտնել։

— Շատ բարձր է,— վախեցած զգուշացրեց աղջիկը,— ջարդուփշուր կլինեք։

Փտած սալիկը ցած ընկավ լսելի փլուզման սարսափելի դղրդյունով, տղամարդը հազիվ հասցրեց ճիչ արձակել, ընկավ ցեմենտե հատակին, կոտրեց գանգը և տեղնուտեղը մեռավ։ Օտարերկրացիները, որ աղմուկի վրա դուրս թափվեցին ճաշասենյակից և շտապեցին դուրս բերել դիակը, զգացին, որ սպանվածի մաշկը Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու շշմեցուցիչ հոտն է արձակում։ Այդ հոտը ներթափանցել էր հանգուցյալի մարմինը և նրա գանգի կոտրվածքներից արյան փոխարեն ծորացող հեղուկը նույնիսկ հագեցած էր այդ խորհրդավոր բույրով։ Եվ բոլորը հասկացան, որ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու հոտը տղամարդկանց շարունակում է տանջել նույնիսկ այն աշխարհում, քանի դեռ հող չեն դարձել նրանց ոսկորները։ Սակայն այս սարսափելի դիպվածը ոչ ոք չկապեց Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու պատճառով կործանված առա-

չին երկու տղամարդկանց հետ։ Պահանջվեց էլի մեկ զոհ, որպեսզի օտարերկրացիները և Մակոնդոյի հնաբնակներից շատերն այլևս առասպել չհամարեին այն պատմությունները, որոնց համաձայն Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուց ոչ թե սիրո, այլ մահվան կործանարար շունչ էր փչում։ Մի քանի ամիս անց պատահեց դեպքը, այն օրը, երբ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին ընկերուհիների հետ գնաց բանանի այգիները տեսնելու։ Մակոնդոյի բնակիչների համար մի նոր զվարճալիք էր դարձել զբոսանքը բանանի ծառերի շարքամիջյան անծայր ու խոնավ միջանցքներում։ Լռությունն այստեղ բոլորովին այլ էր, այնպես մաքուր, կարծես բերել էին այնպիսի մի երկրից, ուր տեղ ոչ մի անգամ չէին օգտվել դրանից, և դրա համար էլ այն ձայն հանելու ընդունակ չէր։ Երբեմն չէիր լսում ընդամենը մեկուկես մետրի վրա ասածը, իսկ այգիների մյուս ծայրից ձայները քեզ էին հասնում առանց աղավաղման։ Մակոնդոյի աղջիկներին այս տարօրինակ հատկությունը խաղի էին վերածել, ծիծաղի ու վախի, կատակելու ու ահաբեկելու միջոց, իսկ իրիկունները զբոսանքը մտաբերում էին որպես անհեթեթ մի երազ։ Բանանի ծառուղիների լռությունը Մակոնդոյում առասպելի մի այնպիսի հռչակ էր վայելում, որ Ուրսուլան չհամարձակվեց արգելել Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու անմեղ զբոսանքը՝ սակայն պայմանով, որ աղջիկը հագնի այն ամենը, ինչ պետք է, և գլխարկ դնի։ Հենց աղջիկները այգի մտան, օդն իսկույն լցվեց մահվան հոտով։ Ոռոգման ջրանցքներ փորող տղամարդիկ իրենց զգացին ինչ-որ տարօրինակ կախարդանքի ազդեցության տակ, ինչ որ աներևույթ վտանգի սպառնալիքին դեմ հանդիման, և շատերը տեղի տվեցին հեկեկալու անհաղթահարելի ցանկությանը։ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին և նրա սարսափահար ընկերուհիները հազիվ հասցրեցին պատսպարվել մոտակա մի տանը՝ փախչելով նրանց վրա հարձակվելու պատրաստ կատաղած արուների ոհմակից։ Որոշ ժամանակ անց իրենց թաքստոցից աղջիկներին ազատեցին չորս Աուրելիանոները, որոնց մոխրե խաչերը սուրբ սարսափ էին ներշնչում ամենքին, կարծես դրանք անխոցելիության կնիք էին, բարձր դասի նշան։ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին ոչ մեկին չպատմեց, որ բանվորներից մեկը,

խառնաշփոթությունից օգտվելով, դողացող ձեռքով կառչել էր իր փորից, ինչպես արծիվն է ճանկով կախվում անդունդի եզրից։ Մի պայծառ բոցավառում ասես կուրացրեց աղջկան, նա շրջվեց տղամարդու կողմը և տեսավ նրա հուսահատական հայացքը, որ թափանցեց իր սիրտը ու վառեց այնտեղ խղճահարության կրակ։ Երեկոյան Թուրքերի փողոցում այդ բանվորը պատմում էր իր հանդգնության մասին, պարծենում էր իր երջանկությամբ, իսկ մի քանի րոպե անց ձիու սմբակը փշրեց նրա կուրծքը օտարերկրացիների ամբոխը, որ իսկույն խմբվեց մեռնողի շուրջ, ականատես եղավ, թե ինչպես է նա սեփական արյունից խեղդվելով ջղաձգվում հոգեվարքի մեջ։

Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու մահ սփռելու հատկությունը հիմա արդեն հաստատվեց չորս անառարկելի ապացույցներով։ Թեև պարծենկոտ որոշ տղամարդիկ սիրում էին կրկնել, թե գայթակղիչ նման կնոջ հետ մի գիշեր անցկացնելու համար արժե և կյանքը զոհել, սակայն իրականում, ոչ մեկը նրանցից ընդունակ չէր նման զոհողության։ Այնինչ, Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն տիրելու և նույնիսկ նրա հետ կապված վտանգներից անխոցելի մնալու համար բավական էր սիրո պես հին ու պարզ զգացումը միայն, մի բան, որ ոչ մեկի մտքով չէր անցնում։ Ուրսուլան այլևս չէր զբաղվում ծոռնուհով։ Մի ժամանակ, երբ նա դեռ հույս ուներ փրկել աղջկան, փորձում էր հետաքրքրել նրան տնային սովորական գործերով։ «Տղամարդկանց ավելին է պետք քան դու կարծում ես,— խորհրդավոր ասում էր նա։— Բացի նրանից, ինչ մտածում ես, հարկավոր է դեռ անվերջ եփել, ավլել, տառապել ամեն մանրուքի համար»։ Հոգու խորքում Ուրսուլան հասկանում էր, որ ծոռնուհուն ընտանեկան երջանկության նախապատրաստելով, խաբում է ինքն իրեն, որովհետև ավելի քան համոզված էր՝ աշխարհի երեսին դեռ չի ծնվել այն տղամարդը, որն իր կիրքը բավարարելուց հետո ընդունակ լինի թեկուզև մեկ օր տանել Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու սահման չճանաչող անփութությունը։ Վերջին Խոսե Արկադիոյի ծնունդը և նրան պապ դարձնելու մեծ ցանկությունը Ուրսուլային ստիպեցին հրաժարվել ծոռնուհուն դաստիարակելու հոգսերից։ Նա աղջկան թողեց բախտի

քմահաճույքին, հավատացած, որ վաղ թե ուշ բաշք կկատարվի, և այս աշխարհում, ուր ամեն ինչ կա, կգտնվի և այն տղամարդը որն օժտված կլինի բեռը կրելու համար անհրաժեշտ սառնասրտությամբ։ Ամարանտան Ուրսուլայից ավելի վաղ էր հրաժարվել Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն տնտեսական գործերի մեջ ներգրավելու իր փորձերից։ Դեռ հեռավոր այն երեկոներին, երբ իր ննջասենյակում նա հազիվ էր համոզում սանուհուն պտտել կարի մեքենայի բռնակը, Ամարանտան եզրահանգեց, որ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին պարզապես հիմար է, խեղճուկս։ «Ստիպված ենք լինելու քեզ վիճակախաղով շահել», — ասում էր Ամարանտան, զգալով աղջկա բացարձակ անտարբերությունը տղամարդկանց նկատմամբ։ Ավելի ուշ, երբ Ուրսուլան կարգադրեց ծոռնուհուն եկեղեցի գնալիս ծածկել դեմքը, Ամարանտան մտածեց, թե այդ խորհրդավորությունը շատ հրապուրիչ է և, ով գիտե, գուցե հայտնվի շուտով մեկը, որի հետաքրքրասիրությունը այնքան մեծ կլինի, որ նա համբերատարությամբ կսկսի որոնել գեղեցկուհու սրտի խոցելի տեղերը։ Բայց երբ աղջիկը առանց երկար մտածելու մերժեց ցանկացած արքայազնին շատ հարցերում գերազանցող թեկնածուին Ամարանտան ամենավերջին հույսն էլ կորցրեց։ Ինչ վերաբերում է Ֆերնանդային, ապա նա փորձ էլ չարեց հասկանալ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն։ Արքունական դիմակահանդեսում տեսնելով նրան թագուհու հանդերձանքով, Ֆերնանդան վճռեց որ արտասովոր էակ է նա։ Սակայն երբ նրան տանը տեսավ, որ նա ուտում է մատներով և ընդունակ չէ քիչ թե շատ խելացի պատասխանի մի բառ արտասանել, ափսոսանք հայտնեց որ Բուենդիաների տոհմում խելապակասներն այդքան երկար են ապրում։ Ու թեև գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան շարունակում էր հավատալ և կրկնել, որ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին իրականում մարդկային ամենաբանական էակն է իր տեսածներից, և ամեն րոպե ապացուցում էր դա մարդկանց ծաղրելու իր զարմանալի ընդունակությամբ, միևնույն է հարազատներն աղջկան թողեցին աստծո կամքին։ Եվ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին սկսեց թափառել մենության անապատում, ու, չտառապելով սակայն դրանից, աստիճանաբար հասունանում էր խաղաղ

քնի անվերջանալի լողանքների անկանոն սննդի ու հիշողության չամոքող խոր լռության մեջ։ Մարտյան մի օր, այգում կապված պարանին փռված սավանները հավաքող Ֆերնանդան օգնության կանչեց բոլոր կանանց։ Նրանք դեռ չէին սկսել գործը, երբ Ամարանտան նկատեց, որ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին անկարծ արտակարգ գունատվեց, կարծես նույնիսկ թափանցիկ դարձավ։

— Վատ ե՞ս զգում,— հարցրեց նա։

Սավանի մյուս ծայրը բռնած Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին պատասխանեց կարեկցանքի ժպիտով.

— Ընդհակառակը, երբեք ավելի լավ չեմ զգացել ինձ։

Դեռ նոր էր Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին արտասանել այս խոսքերը, երբ Ֆեռնանդան զգաց, թե ինչպես է քնքուշ լույսով ողողված քամին պոկում իր ձեռքից սավանները և տեսավ, թե ինչպես օդում ուղղվեցին դրանք իրենց ողջ լայնությամբ։ Իսկ Ամարանտան շրջազգեստի ժանյակների խորհրդավոր շրշյունը լսեց և այն պահին, երբ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին սկսեց համբառնալ, կառչեց սավանի ծայրից, որպեսզի չընկնի։ Արդեն գրեթե կուրացած Ուրսուլան միայն պահպանել էր սթափ մտածելու կարողությունը և կարողացավ ըմբռնել անդիմադրելի այդ քամու բնությունը — նա սավանները հանձնեց լամ լուսաշող շիթերի քմահաճույքին և նայում էր, թե ինչպես է շլացուցիչ ճերմակությամբ ծածանվող սավաններով շրջապատված Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին հրաժեշտ տալիս՝ թափահարելով ձեռքը։ Սավանները աչքից հեռու բարձրացան օդի այն շերտերից, ուր թռչում էին բզեզներն ու ծաղկում էին գեորգինները, հասան այն շերտին, որտեղ օրվա ժամը չորսը չէր արդեն, և ընդմիշտ անհետացան հեռավոր այն շերտերում, ուր չէին կարող հասնել նույնիսկ հիշողության ամենաբարձրաթռիչ թռչունները։

Օտարերկրացիները վճռեցին, որ աղջիկը ենթարկվեց, վերջապես, մեղուների թագուհի դառնալու իր անխուսափելի ճակատագրին, իսկ տնեցիներն ահա, փորձում են իրենց պատիվը փրկել համբարձման հեքիաթով։ Նախանձից տառապող Ֆերնանդան ժամանակի ընթացքում, ի վերջո ընդունեց հրաշքը և հետո երկար տարիներ ձանձրացնում էր

ատոան ավանները խրտաշարժելու ազդանշերով Մակոն[illegible] դույի հնաբնակներից շատերը հավաքում էին հրաշքին և նույնիսկ մոմեր վառեցին ու հոգու հանգստության աղոթք ներ կարդացին Հավանաբար մարդիկ դեռ երկար ժամանակ ոսկից ոչինչ չէին խոսի եթե շուտով զարմանքը տեղի չտար այն սարսափին որով համակվեց քաղաքը լսելով բոլոր Ա ռելիանոների բարբարոսական ոչնչացման լուրը։ Գնդա պետ Աուրելիանո Բուենդիան ինչ-ինչ չափով նախազգում էր որդիների ողբերգական վերջը թեև իր լցացողությունները էր համարում մարգարեություն Երբ Աուրելիանո Սեղոգա [illegible] և Աուրելիանո Արկայը— նրանք իր Մակոնդո եկան արերկրացիների հոսքի հետ— հայտարարեցին քաղաքում [illegible] իրենց ցանկությունը, հայրը փորձեց փոխել նրանց [illegible] նա գլխի չէր ընկնում թե ինչ պիտի անեն նրանք [illegible] քաղաքում որտեղ [illegible] խանգավիր է [illegible] քայլերը Բայց Աուրելիանո Երկրորդի հովանավո-րությամբ փոքրից Աուրելիանո Սեգունդոն և Աուրելիանո [illegible] տեղավորեցին իրենց ձեռնարկություններում [illegible] Աուրելիանո Բուենդիան [illegible] չհա [illegible] նրանց որոշումը [illegible] Մակոնդոյի [illegible] անգամ [illegible] ավ-[illegible] մնացել էր [illegible] քաղաքային շների սարսափեցնող շչակով,— նախկին [illegible] կանը չէր կարողանում մեղմել զայրույթը այդ գրին-գոյի առաջ խոնարհվող մարդկանց ստրկամտության դեմ [illegible] մարդկային ինչ-ինչ բողոքական հատկանիշներ էին փոխվել այն պահից, երբ նրանք հրացանի ուսներն առած, [illegible] անց, երեխաներին լքելով պատերազմելու էին գնում [illegible] ոլանդյան համաձայնագրից հետո Մակոնդոյում տեղա-կան իշխանությունը վարում էին տարրական նախաձեռ-նությունից զուրկ ալկալդները, դատավորները որոնք ձեռ-կանորեն ընտրվում էին քաղաքի խաղաղ և հոգնած պահպա-նողականներից «Սա [illegible] կառավարություն է,— [illegible] ում էր գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան՝ տեսնելով կողքից անցնող ոտաբոբիկ ոստիկաններին, որոնք զինված էին միայն փայտե մահակներով։— Մենք երկար կռվեցինք

նաև հանուն նրա, որ մեր տները չներկեին երկնագույն ներկով»։ Երբ սկսվեց բանանի տենդը, տեղական պաշտոնյաները փոխարինվեցին դաժան օտարերկրացիներով, որոնց սենյոր Բրաունը բնակեցրել էր էլեկտրիֆիկացված հավանոցում, որպեսզի նրանք բավականություն ստանային իրենց բարձր կոչման արտոնություններից և չտառապեին շոգից, մոծակներից ու բազմաթիվ այն անհարմարություններից ու զրկանքներից, որ բաժին էր ընկել Մակոնդոյի բնակիչներին։ Նախկին ոստիկանների տեղը գրավեցին մաչետներով զինված վարձու մարդասպանները։ Արհեստանոցում փակված Աուրելիանո Բուենդիան խորհում էր այս փոփոխությունների շուրջը և լռության երկար տարիների մեջ առաջին անգամ զգաց, որ պատերազմը մինչև վճռական ավարտին չհասցնելը իր մեծ սխալն էր։ Հենց այդ օրերին էր, որ վաղուց արդեն մոռացված գնդապետ Մագնիֆիկո Վիսբալի եղբայրը յոթ տարեկան թոռան հետ հրապարակի տաղավարներից մեկին էր մոտեցել ու օշարակ խմել։ Երեխան պատահաբար թափել էր օշարակի մնացորդը որտեղից որտեղ հայտնված ոստիկանության կապրալի համազգեստին, և այս բարբարոսը իր սուր մաչետով կտոր-կտոր էր արել տղային, մի հարվածով գլխատել էր թոռանը պաշտպանելու փորձ անող պապին։ Ողջ քաղաքը տեսավ ծերուկի անգլուխ մարմինը, երբ մի քանի տղամարդ դիակը տուն էին տանում, տեսան գլուխը, որ մազերից բռնել էր մի կին ու տեսան երեխայի մարմնի կտորներով լցուն արյունոտված պարկը։

Այս տեսարանը վերջ տվեց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի մեղքերի թողությանը։ Նրան կրկին համակեց այն զայրույթը, որ երիտասարդ տարիներին ապրել էր խզակոթերի հարվածներով սպանված այն կնոջ դիակի մոտ, որին կատաղած շուն էր կծել։ Նա նայեց փողոցում հավաքված հետաքրքրասերներին և իր անձի նկատմամբ անսահման արհամարհանքից ծնված նախկին որոտացող ձայնով նրանց վրա թափեց սրտում արդեն չտեղավորվող ատելության բեռը։

— Մոտ օրերս — ճչաց նա,— ես իմ տղաներին զենք կտամ, և նրանք կմաքրեն այս անիծյալ գրինգոների հաշիվը։

Հաջորդ ողջ շաբաթ ծովափով մեկ ճագարաոտի դուրս

Լկած որսորդների նմանվող մի խումբ ծպտված հանցագործներ հետապնդում էին գնդապետի տասնյակ որդիներին. Նրանք նշան էին բռնում ուղիղ մոխրե խաչերին։ Աուրելիանո Վշտալին մոր հետ տնից դուրս էկավ երեկոյան ժամը յոթին, և մթության միջից արձակված գնդակը դիպավ ուղիղ ճակատին։ Աուրելիանո Ոսկեգեղինին գտան գործարանում, իր հաճի մեջ, որտեղ նա սովորաբար քնում էր և նրա հոնքերի միջև ցցված էր մինչև դաստակը խրված սառույց կոտրելու լինգը։ Կինոյից հետո հարսնացուին տուն հասցնելով Աուրելիանո Աղոցաքաշը տուն էր վերադառնում պայծառ լուսավորված Թուրքերի փողոցով, ամբոխի մեջ այդպես էլ չհայտնաբերված մարդասպանը կրակել էր ատրճանակից և Աուրելիանո Աղոցաքաշը ընկել էր ուղիղ [illegible] յուղով կաթսայի մեջ։ Հինգ րոպե անց ինչ որ մեկը [illegible] դուռը, որտեղ Աուրելիանո Արկադիոն էլ առանձնացել [illegible] էր [illegible]։ Շտապիր, եղբայրներիդ են սպանում։ Միրուհին պատմեց հետո, որ երբ Աուրելիանո Արկադիոն վեր թռավ անկողնուց ու բացեց [illegible] մաուզերից արձակված կրակոցը փշրեց նրա գանգը։ [illegible] գիշեր, մինչ տանը նախապատրաստվում էին [illegible] հանգուցյալների վրա աղոթք կարդալ, Ֆերնանդան խենթ կնոջ նման վազվզում էր քաղաքում, որպեսզի գտնի ամուսնուն, որին Պետրա Կոտեսը թաքցրել էր զգեստապահարանում, կարծելով թե ոչնչացնում են բոլոր նրանց, ով իր գնդապետի ազգանունն էր կրում։ Պետրա Կոտեսը Աուրելիանո Երկրորդին բաց թողեց թաքստոցից չորրորդ օրը միայն, երբ ստացված հեռագրերից պարզ դարձավ, որ անհերևույթ թշնամու կատաղությունն ուղղված է միայն մոխրե խաչով խարանված եղբայրների դեմ։ Ամարանտան փնտրեց-գտավ զարմիկների տվյալներով լեցուն գրքույկը և ստացված յուրաքանչյուր հեռագրից հետո ջնջեց բոլորի անունները, բացի մեկից։ Ամենաավագի անունն էր դա. Թուխ մաշկով և բաց կանաչ աչքերով այդ տղային լավ էին հիշում տանը։ Նրան կոչում էին Աուրելիանո Միրահարված. նա հյուսն էր և ապրում էր լեռնաշղթայի ճյուղավորումներից մեկում ծվարած գյուղակում։ Երկու շաբաթ մահվան լուրին սպասելուց հետո Աուրելիանո Երկրորդը

սուրհանդակ ուղարկեց՝ զգուշացնելու Աուրելիանո Սիրահարվածին վերահաս վտանգի մասին, մտածելով, թե նա ոչինչից տեղյակ չի։ Սուրհանդակը ետ եկավ և հայտնեց, որ Աուրելիանո Սիրահարվածը անվտանգ տեղում է։ Կատարածի գիշերը նրա մոտ են եկել երկու անծանոթ, դատարկել են ատրճանակները, սակայն չեն կարողացել խփել մոխրե խաչին։ Աուրելիանո Սիրահարվածին հաջողվել է ցատկել պարսպի վրայից և թաքնվել լեռներում, ուր շնորհիվ բնափայտ վաճառող հնդիկների, որոնց հետ բարեկամություն էր հաստատել, նա գիտեր յուրաքանչյուր արահետ։ Նրա մասին այլևս ոչինչ չլսեցին։

Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի համար սև օրեր էին։ Հանրապետության նախագահը հեռագրով հայտնեց իր ցավակցությունը, խոստացավ մանրազնին հետաքննություն կատարել և փառաբանեց հանգուցյալներին։ Նախագահի հրամանով ալկալդը թաղման եկավ չորս պսակներով և ցանկանում էր դնել դրանք դագաղների վրա, սակայն գնդապետը նրան փողոց վռնդեց։ Թաղումից հետո նա գրեց և անձամբ փոստային գրասենյակ տարավ նախագահին հասցեագրված խիստ մի հեռագիր, որը սակայն մերժեցին ընդունել։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան հարստացրեց ուղերձի տեքստը ծայրահեղ կոպիտ արտահայտություններով, ծրարեց և ուղարկեց փոստով։ Ինչպես կնոջ մահից հետո և ինչպես բոլոր այն դեպքերում, երբ պատերազմի օրերին զոհվում էին նրա լավագույն բարեկամները, նա հիմա ոչ թե վիշտ, այլ կույր անսահման կատաղություն էր զգում և բարոյալքող անկարողություն։ Նա նույնիսկ հայտարարեց, թե պատրե Անտոնիո Իսաբելը մարդասպանների համախոհն է և միտումնավոր էր չջնջվող խաչերով խարանել իր որդիներին, որպեսզի թշնամիները անսխալ ճանաչեն նրանց։ Աստծո ծեր սպասավորը, որ փոքր ինչ թռցրել էր խելքը և ամբիոնից արտասանած քարոզներով վախեցնում էր ունկնդիրներին Սուրբ գրքի իր անհեթեթ մեկնություններով, Բուենդիաների տուն եկավ այն թասով, որի մեջ, սովորաբար, ճաշի առաջին օրվա համար մոխիրն էր բաց անում, և ցանկացավ այդ մոխրով ներկել ողջ ընտանիքին ու ապացուցել, թե ինչ հեշտությամբ է ջրով մաքրվում։

Սակայն դժբախտությունն այնքան խորն էր թափանցել նրանց հոգիները, որ նույնիսկ Ֆերնանդան չհամաձայնեց ենթարկվել փորձության և այլևս ոչ ոք չտեսավ, որ երբևիցե որևէ Բուենդիա խոստովանատանը ծունկ իջնի պասի առաջին օրը։

Ժամանակն անցնում էր, իսկ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան չէր կարողանում վերադարձնել կորսված խաղաղությունը։ Նա վերջ տվեց ոսկե ձկնիկներ պատրաստելուն, ուտում էր հազվադեպ և լունատիկի նման թափառում էր ամբողջ հատակին քարշ տալով թիկնոցը մաստակի պես ծամելով իր խուլ զայրույթը։ Երրորդ ամսվա վերջին նրա մազերը լրիվ ճերմակեցին։ Նախկինում ոլորած բեղածայրերը կախ ընկան անգույն շրթունքների վրա, բայց աչքերը կրկին դարձան այրող շիկացած ածխի պես այն աչքերը, որ սարսափեցրել էին բոլորին լույս աշխարհ գալիս, որոնց իսկ մի հայացքը ժամանակին աթոռներ էր շարժում։ Կատաղության տառապանքից այրվող գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան իզուր էր ճգնում ներսում նախազգացում արթնացնել, որոնց օգնությամբ էր նա երիտասարդ տարիներին քայլում վտանգի արահետներով և փառքի անապատ[illegible] ամենաչնչին իսկ եղավածություն դղդում չէր առաջացնում։ Մի անգամ նա Մելքիադեսի սենյակ մտավ, ճգնելով հայտնաբերել այն անցյալի հետքերը, որ նախորդել էին պատերազմին, սակայն գտավ միայն աղբ, կեղտ և հազար ու մի անպետք բան, որ կուտակվել էր լքյալ տարիների ընթացքում։ Վաղուց ի վեր չկարդացված գրքերի կազմերը և խոնավությունից լպած մագաղաթները ծածկվել էին անկենդան գժգույն բուսականությամբ, իսկ օդը, որ մի ժամանակ ամենամաքուրը, ամենալուսավորն էր ամբողջ տանը, բռնված էր փտող հիշողությունների անտանելի հոտով։ Մեկ ուրիշ անգամ, առավոտյան նա շաղանակենու տակ տեսավ լացող, գլուխը հանգուցյալ ամուսնու ծնկներին դրած Ուրսուլային։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան միակն էր ընտանիքում, որին չէր վիճակվել տեսնել կեսդարյա փոթորիկներից ու գեշ եղանակներից կքված հզոր ծերունուն։ «Բարևիր հորդ»— ասաց Ուրսուլան։ Նա

մի րոպեով կանգ առավ ծառի մոտ և մեկ անգամ ևս համոզվեց, որ նույնիսկ այս դատարկված տեղը իր ներսում ոչ մի զգացում չի ծնում։

— Դե՛ ի՞նչ է նա ասում այսօր,— հարցրեց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան։

— Նա թախծում է,— պատասխանեց Ուրսուլան։— Նրան թվում է, թե դու շուտով պիտի մեռնես։

— Ասա նրան,— ժպտաց գնդապետը,— որ մարդ մեռնում է ոչ թե այն ժամանակ, երբ պարտավոր է, այլ այն ժամանակ, երբ կարող է։

Հանգուցյալ հոր կանխատեսությունը սոսկ խառնշտորեց հպարտության վերջին ածխիկները, որոնք դեռ մարմրում էին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի սրտում, բայց նա դրանց կարճատև բռնկումը ընկալեց որպես նախկին ուժի հանկարծական արթնացում։ Եվ սկսեց հարցաքննել մորը, թե որտեղ էն թաղված գիպսե սուրբ Հովսեփի մեջ պահված ոսկիները։ «Երբեք դու այդ չես իմանա,— անցյալի դառը փորձը հիշելով ասաց Ուրսուլան։— Կհայտնվի տերը, նա էլ կիմանա»։ Ոչ ոք չէր կարողանում հասկանալ, թե միշտ անշահախնդրությամբ աչքի ընկած այդ մարդը ինչպես սկսեց ագահորեն երազել դրամի մասին, ոչ թե առօրյա ծախսերը հոգալու համար ինչ որ համեստ գումարների, այլ մի ամբողջ կարողության մասին, դրա չափերը լսելով նույնիսկ Աուրելիանո Երկրորդը քարացավ զարմանքից։ Կուսակցական նախկին ընկերները, ում դիմել էր գնդապետը օգնության խնդրանքով, խուսափում էին նրանից։ Ճիշտ այդ ժամանակին են վերաբերում նրա այս խոսքերը. «Լիբերալների և պահպանողականների միջև եղած միակ տարբերությունը հիմա այն է, որ լիբերալները վաղ պատարագի են գնում, իսկ պահպանողականները՝ ուշ պատարագի»։

Սակայն նա ցուցաբերեց այնպիսի համառություն, այնպես աղերսեց, այն աստիճան ոտնատակ տվեց արժանապատվության իր պատկերացումները, որ քիչ-քիչ լռելյայն ջանասիրությամբ ու անխիղճ համառությամբ թափանցեց ամենուր և ութ ամսվա ընթացքում կարողացավ ավելի շատ փող հավաքել, քան թաքցրել էր Ուրսուլան։ Հետո հիվանդ

գնդապետ Գերինելդո Մարկեսի մոտ գնաց, որպեսզի սա օգնի իրեն սկսելու նոր, համընդհանուր պատերազմ։

Կար մի ժամանակ, երբ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը իրոք միակ մարդն էր, որ կարող էր շարժման մեջ դնել ապստամբության ժանգոտած լծակները։ Թեև զամված էր կաթվածահարի ճոճաթոռին՝ Նեեռլանդյան համաձայնագրից հետո մինչ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան մոռացում էր փնտրում ոսկե ձկնիկների մեջ, գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը պահպանում էր կապը ապստամբ այն սպաների հետ, ովքեր մինչև կյանքի վերջ չդավաճանեցին իրեն։ Նրանց հետ նա անցկացրեց ամենօրյա նվաստացումներով խնդրագրերով, գնկուցագրերով «եկեք վաղը» «շուտով կպարզվի» «մենք պատշաճ ուշադրությամբ ուսումնասիրում ենք ձեր [illegible] [illegible] դա կար[illegible]ության, [illegible] պատերազմ էր պատերազմ ընդդեմ «Ձեր [illegible]», «Ձեր [illegible] ծառաների», որոնք ամեն ինչ էլ անում էին, այդպես էլ երբեք կենսաթոշակ չտվեցին պատերազմի մասնակիցներին։ Արյունոտ քսան տարի տևած այն մյուս պատերազմը [illegible] նախկիններին այնքան վնաս չհասցրեց, որքան անվերջ երկարաձգումների այս քայքայիչ պատերազմը։ Նույնիսկ Գերինելդո Մարկեսը ինքը, որ խուսափել էր երեք մահափորձից, վիրավորվել էր հինգ անգամ, անվնաս էր դուրս եկել բազմաթիվ ահեղ մարտերից, չդիմացավ մշտական սպասման ճնշմանը և ընդունեց վերջին ու վերջնական պարտությունը՝ ծերությունը։ Նա նստում էր իր ճոճում, նայում հատակին ընկած լույսի քառակուսիներին և մտածում Ամարանտայի մասին։ Իր զինակիցներին նա այլևս չէր տեսնում։ Մի անգամ միայն լրագրային լուսանկարում նա տեսավ պատերազմի մի խումբ մասնակիցների, որոնց կենտրոնում կանգնած էր հանրապետության հերթական նախագահը, որի անունը գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը չգիտեր։ Նախկին զինվորականների դեմ[illegible] գայրույթ էր դրոշմված, նախագահը նրանց իր [illegible] պատկերով նշաններ էր նվիրել, որ ամրացնեին դրանք դալ[illegible]ածալերին և վերադարձրել էր փոշոտ ու արյունոտ դրոշներից մեկը, որպեսզի նրանք դրանով իրենց դագաղները զարդարեին։ Մնացած մասնակիցները՝ ամենաարժանավոր-

Նրա հասարակության բարեգործական մութ-մութ անկյուններում նստած դեռևս կենսաթոշակ ստանալու հույսն էին փայփայում նրանց մի մասը: Լռացող կատաղությունից սնվելով շարունակում էր ապրել և գանգաղորեն փտում էր ծերության ու փառքի ընտիր թրիքի մեջ: Ահա թե ինչու երբ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան այտնվեց անխնա հրդեհ բորբոքելու, ոչ կենաց, այլ մահվան պատերազմի առաջարկով, պատերազմ, որ երկրի երեսից պիտի ջնջեր օտարերկրյա զավթիչների պաշտպանած մինչև վերջին հյուսվածքը փտած խայտառակ վարչակարգը գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը չկարողացավ զսպել ներսում ծնված խղճահարության ընդվզումը:

— Էհ Աուրելիանո,— հառաչեց նա,— ես գիտեի որ դու ծերացել ես, բայց այսօր միայն հասկացա որ ավելի ծեր ես, քան ցույց ես տալիս:

* * *

Վերջին տարիների խուճապի մեջ Ուրսուլան դեռ չէր հասցրել ազատ ժամանակ գտնել Խոսե Արկադիոյին պապի աթոռի համար նախապատրաստելու, երբ վրա հասավ տղայի թեմական դպրոց հաճախելու տարիքը և հարկ եղավ հապճեպ լրացնել բացը: Խոսե Արկադիոյի քույրը՝ Մեմեն, որի դաստիարակության հոգսը իրար մեջ կիսում էին խստաբարո Ֆերնանդան և տրտում Ամարանտան, գրեթե նույն ժամանակ հասավ վանականների դպրոց ընդունվելու տարիքին, դպրոց, ուր նրան գերազանց կլավիկորդահար պետք է դարձնեին: Ուրսուլային ծանր կասկածներ էին մաշում: Նրան թվում էր, թե այն եղանակները, ինչով նա փորձում էր կոփել պապության թեկնածուի ծույլ ոգին, բավարար գործուն չեն, սակայն նա չէր մեղադրում իրեն, իր ծերությունը, տեսողությունը վարագուրող սև սև ամպերը— դրանց միջից հիմա նա հազիվ էր զանազանում շրջապատող առարկաների ուրվագծերը— ողջ դժբախտությունը Ուրսուլան բացատրում էր ինչ որ մի երևույթով, որ դժվարանում էր բնորոշել, սակայն մշուշոտ պատկերացնում էր դա որպես ժամանակի որակի մշտական անկում: «Տարիները հիմա անցնում են բոլորովին ոչ այնպես, ինչպես առաջ»— բողոքում էր նա, զգալով որ

տարօրյա իրականությունը սպրդում է իր ձեռքերից։ Նախկինում մտածում էր Ուրսուլան, երեխաները շատ դանդաղ էին մեծանում։ Հապա հիշենք, թե որքան ժամանակ անցավ մինչ Խոսե Արկադիոն փախավ գնչուների հետ և քանի քանի գնալը պատահեց մինչ նրա վերադարձը արժե հիշել այն ամենը ինչ պատահեց տանը քանի դեռ Ամարանտան ու Արկադիոն չէին մոռացել հնդկացիների լեզուն և չէին սկսել խոսել իսպաներեն։ Քանի քանի օր ու գիշեր է խեղճ Խոսե Արկադիո Բուենդիան նստել իր շագանակենու տակ, և ինչքան էին ողբացել գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի մահը՝ մահամերձ վիճակում նրան տուն բերելուց առաջ, իսկ նա այդ ժամանակ հիսուն տարեկան էլ չկար, այնինչ որքան էր արդեն պատերազմել ու տառապել։ Առաջ ինքը, պատահում էր, ամբողջ օրը շրջում էր նաբաթե աքլորիկները վաճառելով և հասցնում էր նաև երեխաներին խնամել ու նրանց աչքերին նայելով հասկանալ, որ ժամանակն է փորկապի դեմ նրանց ղեկապի ձեթ տալ։ Իսկ հիմա, երբ բոլորովին ազատ է և առավոտից մինչև գիշեր զբաղված է Խոսե Արկադիոյով, ոչ մի գործ չի կարողանում հասցնել ավարտին, որովհետև ժամանակն է վթարվել։ Իսկ ճշմարտությունն այն էր, որ իր տարիքի հաշիվը վաղուց կորցրած Ուրսուլան դեռևս չէր ուզում հանձնվել ծերությանը։ Նա խցկվում էր ամենուր, խառնվում էր բոլոր գործերին, օտարերկրացիներին ձանձրացնում էր միևնույն հարցով՝ արդյոք նրա՞նք չեն իրենց տանը թողել գիպսե սուրբ Հովսեփին մինչև անձրևի կտրվելը։ Ոչ ոք ճըշտորեն չէր կարող ասել, թե որ օրվանից Ուրսուլան սկսեց վատ տեսնել։ Նույնիսկ կյանքի վերջին տարիներին, երբ նա այլևս չէր ելնում անկողնուց, բոլորը կարծում էին, թե նա պարզապես ուժասպառվել է, և ոչ մեկը չգիտեր, որ Ուրսուլան արդեն բոլորովին կույր է։ Ինքը՝ Ուրսուլան, կուրության առաջին նշանները զգաց Խոսե Արկադիոյի ծննդից քիչ առաջ։ Սկզբում դա համարեց ժամանակավոր թուլություն, ողնուղեղի արգանակ սկսեց խմել և աչքերի մեջ կաթեցրեց մեղր, բայց շուտով համոզվեց, որ անհուսալիորեն ընկղմվում է խավարի մեջ։ Նա այդպես էլ էլեկտրականության մասին որոշորոշ պատկերացում չունեցավ, քանի որ երբ Մակոնդոյում կախեցին էլեկտրական առաջին լապտերները, Ուր

տուլան արդեն ընդունակ էր դրանք սոսկ որպես աղոտ շողարձակում ընկալել։ Նա ոչ մեկին չհայտնեց, թե կուրանում է. չէ՞ որ դա իր անօգտակարության հրապարակային խոստովանությունը կլիներ։ Բոլորից ծածուկ Ուրսուլան սկսեց համառորեն ուսումնասիրել առարկաների միջև եղած հեռավորությունները և մարդկանց ձայները, որպեսզի երբ մթագնման սավերներն իրենից բոլորովին ծածկեն աշխարհը, շարունակի տեսնել հիշողության օգնությամբ։ Ավելի ուշ նրան անսպասելիորեն օգնության հասան բույրերը, որոնք մթության մեջ զանազանվում էին ավելի պարզորոշ, քան ուրվագծերն ու գույները, և վերջնականապես փրկեցին նրան խայտառակ մերկացումից։ Չնայած շրջապատող խավարին, Ուրսուլան կարող էր ասեղը թելել, մերակները լըցնել ու ժամանակին նկատել, որ եռում է կաթը։ Նա այնքան լավ էր հիշում, թե որ իրը որտեղ է գտնվում, որ երբեմն ինքն էլ էր մոռանում իր կուրությունը։ Մի անգամ Ֆերնանդան բղավոցը տունը գցեց, թե կորել է նշանի մատանին, և Ուրսուլան գտավ դա մանկական ննջասենյակում, մի ձողի վրա։ Ո՞րն էր գաղտնիքը. մինչ բոլորը անհոգ եռ ու առաջ էին անում տանը, Ուրսուլան անվնաս մնացած չորս զգայարաններով հետևում էր նրանց շարժումներին, որպեսզի ոչ ոք անակնկալի չբերի իրեն։ Շուտով նա հայտնագործեց, որ ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամ, ինքն էլ դա չնկատելով, ամեն աստծո օր շարժվում է ճիշտ նույն ճանապարհով, կրկնելով նույն գործողությունները և համարյա նույն ժամերին արտասանում է նույն բառերը։ Հետևաբար Բուէնդիաները կարող էին որևէ բան կորցնել միայն ու միայն սովորական կարգը խախտելու դեպքում։ Այդ իսկ պատճառով, լսելով Ֆերնանդայի ողբը, Ուրսուլան հիշեց, որ այդ օրը Ֆերնանդայի ձեռնարկած միակ անսովոր գործողությունը մանկական խսիրները արևի տակ [illegible]ն է եղել– մեկ օր առաջ գիշերը Մեմէն իր անկող[illegible] [illegible]յտաչքիլ էր տեսել։ Քանի որ սենյակը մաքրելու ժամանակ ներկա էին նաև երեխաները, Ուրսուլան մտածեց, որ Ֆերնանդան մատանին կարող էր դնել քույրերին անհասանելի տեղում՝ դարակի վրա։ Իսկ Ֆերնանդան, ընդհակառակը, փնտրում էր այնտեղ, ուր անց էր կացնում սովորական իր օրերը՝ առանց հասկանալու, որ հատկապես

ամենօրյա սովորություններն են դժվարացնում կորսված իրերի հայտնաբերմանը։

Խոսե Արկադիոյի կրթման և դաստիարակման գործը օգնում էր Ուրսուլային նկատել տան մեջ կատարվող նույնիսկ ամենաչնչին փոփոխությունները։ Բավական էր ասենք, լսեր թե Ամարանտան ննջասենյակում զգեստավորում է սրբերին և նա ձևացնում էր, թե տղային սովորեցնում է զանազանել գույները։

— Դե — ասում էր նա Խոսե Արկադիոյին — իսկ հիմա պատասխանիր ինձ ի՞նչ գույնի է հրեշտակապետ Ռաֆայելի շորը։

Այսպես երեխան տալիս էր այն տեղեկությունները, որ պիտի տային իր աչքերը, եթե տեսնեին, և տղայի դպրոց գնալուց առաջ Ուրսուլան արդեն սովորել էր շոշափելով իմանալ սրբերի զգեստների գույնը։ Երբեմն չնախատեսված դեպք էր պատահում։ Մի անգամ Ուրսուլան դիպավ բեգոնիաներով վերնասրահում ասեղնագործող Ամարանտային։

— Աստված սիրուն,— զարմացավ Ամարանտան — նայիր թե ուր ես գնում։

— Այդ դու ես նստել ոչ այնտեղ, ուր պիտի նստած լինեիր,— պատասխանեց Ուրսուլան

Ուրսուլան համոզված էր, որ ինքն է իրավացի և փոքր ինչ խորհրդածելով, անսպասելի հայտնագործություն արեց, ինչը մինչ այդ ոչ մեկի մտքով չէր անցել. տարվա եղանակների փոփոխության հետ մեկտեղ արեգակն աստիճանաբար, աննկատ փոխում էր իր դիրքը երկնքում, ուստի նրանք, ովքեր սովորություն ունեին նստելու վերնասրահում իրենք էլ չզգալով դա, նույնպես փոխում էին իրենց տեղերը։ Այդ օրվանից Ուրսուլային բավական էր միայն հիշել, թե ամսի քանիսն է, որպեսզի անսխալ որոշեր Ամարանտայի նստած տեղը։ Թեև Ուրսուլայի ձեռքերն օր օրի առավել նկատելի էին դողդողում, իսկ ոտքերն ասես լցվում էին արճճով, բայց դեռ երբեք նա այդքան արագաշարժ չէր եղել։ Նրա փոքրիկ մարմինը կարելի էր միաժամանակ տեսնել մի քանի տեղում։ Ուրսուլան գրեթե նույն ժիր կինն էր, ինչ այն տարիներին, երբ իր ուսերին էր առել տան բոլոր հոգսերը։ Բայց խոր ծերության լույսից զուրկ իր մենության մեջ նա ձեռք էր բերել

ընտանեկան ամենաչնչին իսկ պատահարներից արտակարգ խորաթափանցությամբ գլուխ հանելու մի այնպիսի ընդունակություն, որ առաջին անգամ բացահայտեց այն ճշմարտությունը, ինչը տեսնելու համար նախկինում նրան խանգարում էր մշտական զբաղվածությունը։ Այն ժամանակ երբ Խոսե Արկադիոյին նախապատրաստում էին հոգևոր դպրոցի համար, Ուրսուլան, սկսած Մակոնդոյի հիմնադրումից, արդեն հասցրել էր վերհիշել Բուենդիա ընտանիքի պատմությունը և ամբողջովին վերանայել իր կարծիքը ժառանգորդների վերաբերյալ։ Նա համոզվել էր որ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան կտրել էր կապերը ընտանիքի հետ ոչ թե պատերազմում դաժանանալով, ինչպես կարծում էր առաջ, այլ, որովհետև ոչ մեկին չէր սիրել ու կնոջը՝ Ռեմեդիոսին ու անհամար ու մի գիշերվա սիրուհիներին և ոչ էլ հատկապես, որդիներին։ Ուրսուլան գլխի էր ընկել, որ նա այդքան պատերազմներ էր մղել ոչ հանուն գաղափարների, ինչպես բոլորն էին կարծում, հրաժարվել էր ձեռք բերած հաղթանակներից ոչ հոգնությունից, ինչպես բոլորն էին մտածում, ամենաիսկական փառասիրության մեղքով էր նա թե հաղթանակներ տանում և թե՛ պարտություններ կրում։ Ուրսուլան եզրահանգել էր, որ այդ որդին, որի համար նա իր կյանքը կզոհաբերեր, ի ծնե զուրկ է եղել սիրելու ընդունակությունից։ Մի գիշեր, երբ Ուրսուլան դեռ որդուն կրծքի տակ էր պահում, պտուղը հանկարծ լաց եղավ։ Աղիողորմ և այնքան լսելի լաց էր որ կողքին պառկած Խոսե Արկադիո Բուենդիան զարթնեց և ուրախացավ ենթադրելով, թե զավակը որովայնախոս կծնվի։ Շատերն էլ ասում էին, թե պայծառատես է լինելու։ Իսկ ինքը՝ Ուրսուլան, ցնցվեց հանկարծական համոզմունքից թե այդ խուլ մռնչոցը խոզային պոչի առաջին նախանշանն է և աղոթում էր աստծուն, որ ոչնչանա պտուղն իր արգանդում։ Բայց ծերության հետ իմաստնանալով, նա հասկացավ և բազմիցս հետագայում կրկնեց. մոր փորում երեխայի լացը անսխալ հուշում է, որ երեխան անընդունակ է սիրելու և ոչ թե նշան է նրա որովայնախոսության և կամ մարգարեական ձիրքի։ Որդու վերաբերյալ այս վերագնահատումը նրա մեջ արթնացրեց այն ողջ խղճահարությունը որ խնայել էր ժամանակին։ Եվ ընդհակա-

ռակը Ամարանտան, որի հոգու չորությունը վախեցնում էր Ուրսուլային, որի թաքցրած վիշտը տխրեցնում էր, հիմա մորը թվում էր կանացի քնքշության մարմնացում, և կարեկցանքից ծնված խորաթափանցությամբ նա հասկացավ, որ Պյետրո Կրեսպիին Ամարանտան տառապանք պատճառեց ոչ վրեժխնդրության ծարավից, ինչպես բոլորն էին մտածում, իսկ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսի կյանքն այլանդակող նրա դանդաղ խոշտանգումը բոլորովին էլ չար, թույնոտ, անրուժելի վշտի արդյունք չէր, ինչպես բոլորն էին կարծում։ Իրականում թե մեկը, թե մյուսը անսահման սիրո և անհաղթահարելի սարսափի միջև կենաց-մահու պայքարի հետևանք էին, պայքար, որն ի վերջո ավարտվեց Ամարանտայի չարչարված սրտում անվերջ կեղեքող անմիտ սարսափի հաղթանակով։ Այդ օրերին Ուրսուլան սկսել էր հաճախ արտասանել Ռեբեկայի անունը, ուշացած զղջումից ուժգնացած սիրով և հանկարծակի հիացմունքով էր հիշողության մեջ վերականգնում նրա կերպարը, հասկանալով, որ միայն Ռեբեկան էր, որ չէր սնվել իր կաթով, այլ հող ու պատերի կիր էր կերել և որ իր երակներում Բուենդիաների արյունը չէր հոսում, այլ անհայտ ծնողների, որոնց ոսկորները դեռ գերեզմանում շարունակում էին չրխկրտալ, այդ Ռեբեկան անհամբեր սրտով, անհագ ծարավով այդ արգանդն էլ միակը, որն օժտված էր այն անզուսպ խիզախությամբ, ինչը Ուրսուլան երազում էր տեսնել իր սերնդի ժառանգների մեջ։

Ռեբեկա — մրմնջում էր նա շոշափելով պատերը,— որքա՜ն անարդար էինք մենք քո նկատմամբ։

Տնեցիները կարծում էին, թե Ուրսուլան պարզապես զառանցում է, հատկապես երբ նրա խելքին փչեց Գաբրիել հրեշտակապետի նման աջ ձեռքը առաջ պարզած քայլել։ Սակայն Ֆերնանդան նկատեց, որ այդ զառանցանքի խավարը երբեմն լուսավորվում է սթափության արեգակով, չէ՞ որ Ուրսուլան առանց երկար մտածելու կարող էր ասել, թե որքան փող է ծախսվել տանը անցած տարվա ընթացքում։ Նույն միտքը ծագեց Ամարանտայի գլխում, երբ մի օր խոհանոցում կճուճի մեջ կերակուրը խառնող մայրը, առանց գիտենալու, որ լսում են իրեն, հանկարծ ասաց, թե առաջին գնչուներից գնե-

ված և դեռ Խոսե Արկադիոյի փախուստից առաջ անհետացած եգիպտացորենի աղացը մինչև օրս գտնվում է Պիլար Տեռներայի տանը։ Համարյա հարյուրամյա տարիքին հասած Պիլար Տեռներան, որ դեռևս ամրակազմ ու աշխույժ էր չնայած աներևակայելի գիրությանը, ինչից վախենում էին երեխաները, ինչպես ժամանակին աղավնիներն էին նրա զրնգուն ծիծաղից վախենում, չզարմացավ Ուրսուլայի խոսքերի վրա, նա արդեն սկսել էր համոզվել, որ ծերերի զգոն իմաստությունը, հաճախ խաղաթղթերից էլ խորաթափանց է լինում։

Այսուհանդերձ, Ուրսուլան հուսալքվեց զգալով, որ Խոսե Արկադիոյին իր կոչմանը համապատասխան նախապատրաստելու համար ժամանակը չի բավականացնում։ Սկսեց սխալներ թույլ տալ՝ ճգնելով աչքերով տեսնել այն առարկաները, որ առավել պարզորոշ տեսնում էր բնազդի շնորհիվ։ Մի առավոտ նա տղայի գլխին լցրեց թանաքամանի պարունակությունը կարծելով, թե դա ծաղկաջուր է։ Ամեն ինչի մեջ խառնվելու համառ ցանկությամբ անվերջ վրիպելով նա սկսել էր զգալ, որ հաճախ է իրեն պատում թախիծը և ապարդյուն են հետզհետե թանձրացող խավարի սարդոստայնից ազատվելու ջանքերը։ Ահա այդ ժամանակ Ուրսուլան մտածեց, որ իր սխալները ոչ թե ծերության ու խավարի տարած հաղթանակի առաջին նշաններն են, այլ հետևանքը հենց ժամանակի խաթարման։ Նախկինում մտածում էր նա, քանի դեռ աստված չէր սկսել ամիսները տարիները հաշվելիս խարդախել, ինչպես թուրքը մեկ յարդ կտավ չափելիս, ամեն ինչ այլ կերպ էր։ Հիմա երեխաները ոչ միայն արագ են աճում, այլև իրենց մի տեսակ այլ մարդ են կարծում, քան առաջ էր։ Դեռ չէր հասցրել Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին համբառնալ հոգով ու մարմնով և անամոթ Ֆերնանդան տեղնուտեղը սկսեց փնթփնթալ սավանների համար։ Գերեզմանում դեռ չէին հասցրել սառչել տասնվեց Աուրելիանոների ոսկորները, երբ Աուրելիանո Երկրորդը էլի սկսեց տուն բերել հարբածների ու ակորդեոնահարների, ասես ոչ թե քրիստոնյաներ այլ շներ էին մեռել, և խենթերի այս տունը, որի վրա այդքան առողջություն ու նաբաթե գազանիկներ էին վատնվել, կառուցվել էր ասես մեղքերի որջ դարձնելու նպատակով։

Մինչ Խոսե Արկադիոյի սնդուկն էին դասավորում, Ուրսուլան
ցավը հուշերը խառնշտորելով հարցնում էր ինքն իրեն ավելի
լավ չէ՞ր գերեզման մտնել ու ծածկվել հողով։ Առանց երկյուղե-
լու, նա դիմեց և աստծուն. չլինի՞ տերը կարծում է, թե մարդ-եր-
կաթից է շինված և ընդունակ է այսքան վիշտ ու տառապանք
կրելու։ Սակայն հարցնելով ու դիմելով նա ավելի շատ խըռ-
ովեց և նրա ներսում անհաղթահարելի մի ցանկություն
[illegible] լեզվին եկածն ասել, ինչպես օտար երկրացիներն
[illegible] վարվում ապստամբել, վերջապես թեկուզ մի ակնթ-
[illegible], մի կարճ ակնթարթով, որ նա չըմոռեն տենչացել է
[illegible] և ամեն անգամ [illegible] հետաձգել անձնուրացությունը դարձ-
[illegible] իր գոյության հիմք, գոնե մի անգամ ամեն
[illegible] վրա թքելու կրքոտ ցանկություն ուներ նա, հնազանդութ-
[illegible] տարիներ [illegible] կուտակված հայհոյանքները
[illegible] դուրս թափելու [illegible]

[illegible]

[illegible] Ամարանտան կարծեց
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] մի [illegible] երկուսին Խոսե Արկա-
[illegible] հողեր գցրեց։ Ուրսուլան նրան միշտ պիտի հի-
[illegible] ինչպիսին պատկերացրել էր հրաժեշտ տալիս
[illegible] լուրջ ինչպես ինքն էր հորդորել, առանց ար-
[illegible] շողից շնչահեղձ լինելով պղնձյա կոճակներով և
[illegible] փողկապով կանաչ թավիշէ կոստյումի մեջ։ Խոսե
[illegible] հետո ճաշասենյակում մնաց ծաղկացրի սուր հո-
[illegible] գլխին Ուրսուլան ծաղկաշուր էր ցողում, որպեսզի
[illegible] մեջ հեշտ լիներ նրան գտնելը։ Քանի դեռ շարունակվում
[illegible] ինչուլքը, ուրախ զրույցի մեջ ըմպանիքը
[illegible] էր իր հուզմունքը և չափազանց [illegible]ությամբ
[illegible] պադրե Անտոնիո Իսաբելի կատակներին։
[illegible] երբ դուրս բերեցին արծաթե անկյունակալերով թավ-
[illegible] սնդուկը, բոլորին մի այնպիսի զգացում համակեց,

ասես դագաղ էին տնից հանում։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան հրաժարվեց ճանապարհ դնելուց։

— Մեզ միայն դա էր պակաս,— քթի տակ փնթփնթաց նա,— սրբազնագույն պապն էր պակաս։

Երեք ամիս անց Աուրելիանո Երկրորդը և Ֆերնանդան Ամեմեին կուսանոց տարան և վերադարձան կլավիկորդով, որը զբաղեցրեց պիանոլայի տեղը։ Ճիշտ այդ ժամանակ էր, որ Ամարանտան սկսեց իր համար պատանք գործել։ Բանանի տենդն արդեն հանդարտվել էր։ Մակոնդոյի տեղական բնակիչները հասկացել էին, որ օտարերկրացիներն իրենց ետին պլան են մղել, սակայն մի կերպ պահպանելով նախկին խեղճուկ եկամուտները, նրանք այնուամենայնիվ ուրախություն էին ապրում, կարծես թե երջանկություն էին ունեցել ճիշտ ժամանակին փրկվել նավաբեկությունից։ Բուենդիաների տանը շարունակվում էին հյուրասիրությունները, հրավերքները, և երբեմնի հանգիստ կյանքը վերականգնվեց մի քանի տարի անց միայն, երբ դադարեց գործել բանանի ընկերությունը։ Սակայն ավանդական հյուրասիրությունը հիմնովին փոխել էր էությունը, որովհետև հիմա իշխանությունն անցել էր Ֆերնանդայի ձեռքը։ Ուրսուլան արտաքսվել էր խավարի երկիր, Ամարանտան զբաղված էր պատանքով, և թագուհու գահի երբեմնի թեկնածուն իր ճաշակին համապատասխան սեղանակիցներ ընտրելու, նրանց խիստ կարգուկանոն թելադրելու բացարձակ ազատություն էր ստացել։ Հեշտ վաստակած կարողությունները հեշտությամբ էլ վատնող օտարերկրացիների գաղթականությունից ցնցված քաղաքում Բուենդիաների տունը, շնորհիվ Ֆերնանդայի դարձել էր իրենց դարն ապրած սովորությունների ամրոց։ Ֆերնանդան կարգին մարդ էր համարում միայն նրանց, ովքեր ընդհանուր ոչինչ չունեին բանանի ընկերության հետ։ Նույնիսկ Խոսե Արկադիո Երկրորդին նա չէր խնայում, որովհետև բանանի տենդի առաջին օրերի իրարանցման մեջ տարվել կրկին վաճառել էր իր մարտական աքաղաղներն ու որպես վերահսկիչ աշխատանքի անցել պլանտացիայում։

— Թող ոտք չդնի տան շեմին, քանի դեռ չի մաքրվել օտարերկրացիների վարակից,— ասել էր Ֆերնանդան։

Կյանքը տանն այնպես խստացավ, որ Աուրելիանո Երկ-

յորդի համար Պետրա Կոտեսի հարկը առավել հաճելի դարձավ։ Սկզբում կնոջ հոգսերի բեռը թեթևացնելու պատրվակ[illegible] նա այնտեղ տեղափոխեց իր խնջույքները։ Հետո, նույն [illegible]յն պատրվակով, թե անասունները կորցնում են իրենց [illegible]լողաբերությունը, տեղափոխեց գոմն ու ախոռը։ Եվ վեր[illegible]ջապես, պատճառաբանելով, թե սիրուհու տանը կով է այն[illegible]եղ տեղափոխեց փոքրիկ գրասենյակը, ուր վարում էր իր գործերը։ Երբ Ֆերնանդան զգաց, որ նմանվել է ամուսնուց բաժանված կնոջ, արդեն ուշ էր։ Աուրելիանո Երկրորդը գրեթե չէր ուտում տանը, միայն գիշերելու էր գալիս։ Դա նրա միակ տուրքն էր արտաքին պատշաճությանը, որն, իհարկե, ոչ մեկին չէր խաբում։ Մի անգամ նա սխալվեց, երբ լույսը բացվեց, նա Պետրա Կոտեսի անկողնում էր։ Հակառակ բոլոր սպասելիքներին, նա կնոջից ոչ միայն հանդիմանանք այլև նույնիսկ վիրավորանքի հոգոց չլսեց, սակայն նույն այդ օրը Ֆերնանդան սիրուհու տուն ուղարկեց երկու սնդուկ՝ ամուսնու շորերով։ Ուղարկեց օրը ցերեկով և կարգադրեց տանել փողոցի մեջտեղով, ամբողջ քաղաքին ի տես, ենթադրելով, թե մոլորված կողակիցը չդիմանալով խայտառակությանը, [illegible]ը ծռած իր փարախը կվերադառնա։ Բայց հերոսական այս քայլը մեկ անգամ ևս ապացուցեց, թե որքան վատ գիտեր Ֆերնանդան ամուսնու խառնվածքն ու Մակոնդոյի բարքերը, ով տեսնում էր սնդուկները, ասում էր, որ վերջապես կատարվեց այն, ինչ պիտի կատարվեր, որովհետև այդ պատ[illegible]թյան բոլոր մանրամասները վաղուց ի վեր հայտնի էին [illegible]ղաքում, իսկ Աուրելիանոն շնորհ ստացած ազատությունը [illegible]նեց երեքօրյա խնջույքով։ Ի դժբախտություն իր Ֆեր[illegible]նդան իր մուգ և երկարափեշ շրջազգեստով, գործածու[illegible]թյունից վաղուց դուրս եկած մեդալիոնով և անտեղի հպար[illegible]ությամբ ժամանակից շատ պառավածի տեսք էր ստացել, [illegible] բնական մետաքսից կարված վառվռուն շրջազգեստ[illegible]ով սիրուհին, որի աչքերը փայլում էին այն գիտակցու[illegible] թե վերականգնվել են իր ոտնահարված իրավունք[illegible] [illegible]վում էր երկրորդ երիտասարդությունն է ապրում։ Աուրելիանո Երկրորդը կրկին տրվեց Պետրա Կոտեսին, տրվեց [illegible] անհեթեթ կրակով, ինչպես այն օրերին, երբ Պետրա Կո[illegible] [illegible]կում էր նրա հետ, որովհետև ընդունում էր նրան

ել կվորյակ եղբոր տեղ, և ապրելով երկու եղբոր հետ, մտածում էր, թե աստված իրեն չտեսնված երջանկություն է պարգևել — մի տղամարդու, որն ընդունակ է սիրել երկուսի փոխարեն։ Վերածնված կիրքը անհագ էր. պատահում էր, նստում էին սեղանի մոտ և հանկարծ իրար նայելով, ոչ մի բառ չարտասանելով, ծածկում էին կաթսայի կափարիչը և շտապում էին ննջարան՝ մեռնելու քաղցից ու սիրուց։ Ոգեշնչված այն ամենից, ինչ տեսել էր զվարճասեր ֆրանսուհիների մոտ գիշերային ծածուկ այցելությունների ժամանակ, Աուրելիանո Երկրորդը Պետրա Կոտեսի համար արքեպիսկոպոսական ամպհովանիով մահճակալ գնեց, լուսամուտներին թավշե վարագույրներ կախեց, ննջարանի առաստաղն ու պատերը ծածկեց լեռնային բյուրեղապակու հսկայական հայելիներով։ Նա ավելի զվարճասեր ու խենթավուն դարձավ։ Ամեն օր, առավոտյան ժամը տասնմեկին, գնացքը նրա համար շամպայնով ու բրենդիով լեցուն արկղեր էր բերում։ Կայարանից արկղերը տանելիս, Աուրելիանո Երկրորդը գայթակղում, ետևն էր գցում հանդիպած ամեն մարդու. կարծես հանպատրաստի կումբիամբա[1] պարի մեջ էին մտնում — բոլորն անխտիր՝ ծանոթ, անծանոթ, տեղացի թե եկվոր։ Նա գայթակղեց նույնիսկ սենյոր Բրաունին, անհասկանալի լեզվով բացատրվող մարդախույս սենյոր Բրաունին, և մի քանի անգամ Պետրա Կոտեսի տանը անխղճորեն հարբեցրեց, իսկ մի օր այդ սենյորը ստիպեց իր կատաղի գերմանական գամփռներին պար գալ տեխասյան երգերի տակ, որ ինքն էր հազիվհազ մռմռում ակորդեոնի նվագակցությամբ։

— Բազմացեք, կովեր,— բղավում էր Աուրելիանո Երկրորդը ուրախության մեջ։— Բազմացեք՝ կյանքը կարճ է։

Դեռ երբեք նա ավելի լավ տեսք չէր ունեցել, քան այդ օրերին, դեռ երբեք նրան այդքան շատ չէին սիրել. երբեք նրա անասուններն այդպես անզուսպ չէին բազմացել։ Անհամար խնջույքների համար այնքան հորթ, խոզ ու հավ մորթվեց, որ բակի հողը արյունից դարձել էր սև ու լպրծուն։ Այստեղ էին անվերջ նետում ոսկորներն ու փորոտիքները, կերակուրների ավելցուկները, և հարկ էր լինում գրեթե ժամը

---

1 Կումբիամբա — Կոլումբիական ժողովրդական պար։

Մեկ այրել այդ ամենը որպեսզի տուրները[1] չկտցեն հյուրերի աչքերը։ Աուրելիանո Երկրորդը գիրացել էր, մուգ մանուշակագույն դեմքը ճապաղվել էր ու կրիայի մռութ էր հիշեցնում և այդ ամենը շնորհիվ հրեշավոր ախորժակի, որի հետ չէր կարող համեմատվել նույնիսկ շուրջերկրյա ճամփորդությունից վերադարձած Խոսե Արկադիոյի ախորժակը։ Աուրելիանո Երկրորդի աներևակայելի շատակերության պայծեցուցիչ շռայլության և հավասարը չունեցող հյուրասիրության համբավը դուրս էր եկել ճահճի սահմաններից և գրավել էր ամենանշանավոր որկրամոլների ուշադրությունը։ Ծովափի բոլոր անկյուններից Մակոնդո էին ժամանում հռչակավոր որկրամոլներ՝ մասնակցելու Պետրա Կոտեսի տանը կազմակերպվող շատակերության խելագար մրցումներին։ Աուրելիանո Երկրորդն անընդմեջ հաղթում էր բոլորին մինչև ճակատագրական այն շաբաթ օրը, երբ հայտնվեց Կամիլա Սագաստումեն մի կին, որ իր մարմնով տոտեմական արձան էր հիշեցնում և ողջ երկրում հայտնի էր «Փղուհի» արտահայտիչ մականունով։ Մենամարտը ձգվեց մինչև երեքշաբթի առավոտ։ Առաջին օրվա ընթացքում ոչնչացնելով մանիոկայով հրամցված հորթը, տապակած բանաններով յամսը և խմելով մեկուկես արկղ շամպայն, Աուրելիանո Երկրորդը լիովին համոզված էր, որ ինքն է հաղթելու։ Նա կարծում էր, որ իր մեջ ավելի շատ է ոգեշնչումն ու կենսալրությունը, քան անվրդով մրցակցուհու մեջ։ Փղուհու ուտելու ոճը, ինարկե, ավելի մասնագիտական էր, բայց հենց այդ պատճառով էլ նվազ հիացմունք էր պատճառում մրցությանը հետևող խայտաբղետ ամբոխին։ Հաղթանակի ծարավ Աուրելիանո Երկրորդը մինչ ամոթը կոտրած ատամներով էր պոկոտում միսը, Փղուհին վիրահատողի վարպետությամբ բաժան բաժան էր անում և ուտում էր անշտապ, նույնիսկ որոշակի բավականություն ստանալով։ Նա հսկա էր և գեր, բայց նաև օժտված էր նուրբ կանացիությամբ։ Փղուհին այնպիսի գեղեցիկ դեմք ուներ, այնպիսի նրբագեղ խնամված ձեռքեր և այնպիսի հմայք, որ երբ տուն մտավ Աուրելիանո Երկրորդը կիսաձայն խոստովանեց, թե կգերա

[1] Տուր—բազեի տարատեսակ։

գասեր նրա հետ անկողնում մրցել և ոչ թե սեղանի շուրջ։ Իսկ երբ նա տեսավ, թե ինչպես Փղուհին ոչ մի անգամ չխախտելով բարձր կարգի բարեկրթության կանոնները, հորթի մի ամբողջ զիստի հախից եկավ, բոլորովին լուրջ հայտարարեց որ նրբանկատ, հմայիչ և անհոգ այդ կնճիթավորը, որոշ իմաստով, իդեալական կին է։ Եվ նա չէր սխալվել։ Մակոնդո հասած այն լուրերը, թե Փղուհին արծիվ — սակրկուլ է, անհիմն էին։ Նա մաղաց չէր, հունական կրկեսի մորուքավոր կին չէր, ինչպես ասում էին, այլ երգեցողության դպրոցի դիրեկտոր։ Նա ուտել սովորել էր ընտանիքի պատվարժան մայր դառնալուց հետո, երբ փորձում էր երեխաներին ուտեցնելու զորեղ միջոցներ գտնել, բայց ոչ թե արհեստականորեն ախորժակ գրգռելու այլ հոգեկան բացարձակ հանգստություն ստեղծելու ճանապարհով։ Գործով ստուգված նրա տեսությունը հիմնված էր այն բանի վրա, որ եթե մաքուր է մարդու խիղճը ապա նա ընդունակ է անընդմեջ ուտել, քանի դեռ չի հոգնել։ Այսպիսով նա լքեց իր դպրոցն ու ընտանեկան օջախը ոչ թե սպորտային փառասիրությունից, այլ բարոյական կարգի պատճառներից դրդված որպեսզի մրցի մի մարդու հետ, որը երկրով մեկ հռչակվել է որպես անսկզբունք շատակեր։ Փղուհին հենց տեսավ Աուրելիանո Երկրորդին, իսկույն գլխի ընկավ, որ ախոյանին կդավաճանի ոչ թե ստամոքսը, այլ բնավորությունը։ Եվ, իրոք, առաջին գիշերվա վերջին Փղուհին պահպանել էր ողջ մարտունակությունը իսկ Աուրելիանո Երկրորդն իրեն թուլացած էր զգում որովհետև շատ էր ծիծաղել ու շատախոսել։ Նրանք քնեցին չորս ժամ։ Հետո յուրաքանչյուրը խմեց հիսուն նարնջի հյութ ութ լիտր սուրճ և 30 հում հավկիթ։ Երկրորդ առավոտը, խժռելով երկու խոզ բանանների մի ողկույզ և խմելով չորս արկղ շամպայն, Փղուհին ենթադրեց որ Աուրելիանո Երկրորդը իրենից անկախ հայտնագործել է մրցակցուհու ուտելաձևը, սակայն ի տարբերություն իր, հայտնագործել է բացարձակապես տարերայնորեն։ Եվ այսպես հակառակորդն ավելի վտանգավոր դուրս եկավ, քան ինքը ենթադրում էր։ Այնինչ երբ Պետրա Կոտեսը տապակած երկու հնդկահավ մատուցեց Աուրելիանո Երկրորդն արդեն կաթվածահարության դուռն էր հասել։

— Եթե այլևս չեք կարող ուտել պետք չէ,— առաջարկեց Փղուհին.— Թող լինի ոչ ոքի։

Նա մաքուր սրտով առաջարկեց, որովհետև անհնար էր շարունակել մրցությունը՝ քաջ գիտենալով որ յուրաքանչյուր պատառը հակառակորդին մոտեցնում է մահվան։ Սակայն Աուրելիանո Երկրորդը նրա խոսքերն ընկալեց որպես մի նոր հրավեր հարձակվեց հնդկահավի վրա և գերազանցելով իր անհրաժեշտ տարողունակությունը ուշաթափվեց։ Նա բերանքսիվայր ընկավ մսազերծված ոսկորներով լեցուն ափսեի վրա, նրա բերանից փրփուր թափվեց ինչպես կատաղած շան բերանից և հոգին ավանդողի խռխռոց արձակեց։ Այն խավարից ուր իսկույն ընկղմվեց Աուրելիանո Երկրորդին թվաց թե իրեն անդունդը շպրտեցին ինչ որ աշտարակի կատարից և գիտակցության մի վերջին պայծառ պահին նա պարզեց իր համար որ այդ երկար անկման վերջում մահն է սպասում։

— Տարեք ինձ Ֆերնանդայի մոտ,— դժվարությամբ հասցրեց ասել նա։

Նրան տուն տանող ընկերները վճռեցին, որ նա սիրուհու անկողնում չմեռնելու կնոջը տված խոստումն է կատարում։ Պետրա Կոտեսը մաքրեց լաքած կոշիկները որոնցով դագաղում պառկելու ցանկություն էր հայտնել սիրեկանը և արդեն մարդ էր որոնում, որ ուղարկի դրանք երբ հայտնեցին թե Աուրելիանո Երկրորդին այլևս վտանգ չի սպառնում։ Եվ իրոք մեկ շաբաթ անց նա ողջ առողջ էր, իսկ երկու շաբաթ անց մինչ այդ չտեսնված շլված խնջույքով նշեց իր հարությունը։ Նա շարունակում էր ապրել Պետրա Կոտեսի տանը բայց հիմա ամեն օր այցելում էր Ֆերնանդային երբեմն էլ մնում էր ընտանիքի հետ ճաշելու, կարծես ճակատագիրը ամեն ինչ տեղափոխ էր արել դարձնելով նրան սիրուհու ամուսին և կնոջ սիրեկան

Վերջապես Ֆերնանդան կարող էր մի փոքր հանգստանալ։ Նրա կնոջ մենության ձանձրալի օրերը դեղեցկացնում էին միայն կլավիկորդի հնչյունները հետճաշյա քնից հետո և երեխաների նամակները։ Ամիսը երկու անգամ ին... ինչպես խոսե Արկադիոյին և Մեմեին ճշմարտության ... տող չպարունակող մանրամասն նամակներ էր հղում։

Ֆերնանդան երեխաներից թաքցնում էր դժբախտությունը։ Խնամքով թաքցնում էր այս տան թախիծը տուն, որ թեև զարդարված էր արևի լույսերով ողողված բեգոնիաներով, թեև ընկղմված էր կեսօրվա տոթի մեջ, թեև հաճախ էին այստեղ փողոցից ծայր առնող տոնական ուրախություններ պայթում, միևնույն է, օրեցօր նմանվում էր հայրական մռայլ տանը։ Ֆերնանդան միայնակ թափառում էր երեք ողջ և մեկ մեռած ուրվականների միջև։ Խոսե Արկադիո Բուենդիայի ուրվականը սովորություն ուներ նստել հյուրասենյակի խավար անկյունում և լարված ուշադրությամբ լսել Ֆերնանդայի նվագը։ Նախկին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայից սոսկ ստվեր էր մնացել։ Այն օրից ինչ վերջին անգամ դուրս եկավ տնից՝ համոզելու գնդապետ Գերինելդո Մարկեսին մի նոր հուսահատական պատերազմ սկսել, Աուրելիանո Բուենդիան լքում էր արհեստանոցը միայն շագանակենու տակ պետքերը հոգալու համար։ Նա ոչ մեկին այլևս չէր ընդունում, բացի վարսավիրից, որը գալիս էր երեք շաբաթը մեկ անգամ։ Ուտում էր Ուրսուլայի օրվա մեջ մեկ անգամ բերածը ու թեև նախկին ջանասիրությամբ դեռ շարունակում էր ձկնիկների գործը, սակայն գիտեր, որ ոչ թե որպես զարդ, այլ որպես պատմական մասունք են հետաքրքրում մարդկանց իր ոսկե ձկնիկները և այլևս չէր վաճառում։ Հարսանիքի օրվանից իր ննջարանը զարդարող Ռեմեդիոսի տիկնիկներից նա մի անգամ բակում խարույկ սարքեց։ Զգոն Ուրսուլան գլխի ընկավ, թե ինչ է անում որդին, բայց արգելել չկարողացավ։

— Դու քարե սիրտ ունես — ասաց նա։

— Ինչ կապ ունի սիրտը,— պատասխանեց որդին — սենյակում ցեցեր են վխտում։

Ամարանտան դեռ գործում էր իր պատանքը։ Ֆերնանդան գլխի չէր ընկնում, թե ինչու է Ամարանտան ժամանակ առ ժամանակ նամակ գրում Մեմեին և նույնիսկ նվերներ ուղարկում, իսկ Խոսե Արկադիոյի մասին խոսել անգամ չի ուզում։ «Նրանք կմեռնեն ու այդպես էլ չեն իմանա, թե ինչու»,— պատասխանեց Ամարանտան, երբ Ֆերնանդան Ուրսուլայի միջոցով հարցրեց նրան այդ մասին։ Ամարանտայի պատասխանը Ֆերնանդան պահպանեց իր հոգում որպես անլուծելի հանելուկ։ Բարձրահասակ, սլացիկ,

յուրօգ Ամարանտան որ միշտ շքեղ փփփուրի պես ձյունա-
թույր շրջազգեստներ էր հագնում չնայած տարիքին և
նոր հիշողություններին պահպանել էր իր գերազանցությու-
նը գիտակցող մարդու տեսքը, թվում էր, ճակատին է կրում
մոխրե սեփական խաչը՝ կուսության խաչը։ Իրականում նա
կրում էր նման խաչ բայց ձեռքին, սև վիրակապի տակ որ
չէր հանում նույնիսկ գիշերը և հենց ինքն էլ լվանում էր
ու արդուկում։ Ամարանտան ամբողջ օրը վատնում էր պա-
տանքի վրա։ Թվում էր թե ցերեկով գործածը նա գիշերը
քանդում էր և այդպես էր վարվում ոչ թե փրկվելու մենու-
թյունից այլ ընդհակառակը՝ պահպանելու իր մենությունը։

Ամուսնու բացակայության օրերին Ֆերնանդային ամենից
շատ տանջում էր այն միտքը թե արձակուրդներին տուն դար
ձած Մեմեն չի տեսնի հորը։ Կաթվածը վերջ տվեց նրա վա-
խերին Մինչ Մեմեն կվերադառնար ծնողները պայմանա
վորվեցին այնպես իրենց պահել որ աղջիկը ոչ միայն հավա
տար որ հայրը օրինավոր ամուսին է այլև չզգար տանը բուն
դրած թախիծը Ամեն տարի Աուրելիանո Երկրորդը երկու
ամիս շարունակ օրինավոր ամուսնու դեր էր խաղում և տո-
նահանդեսներ սարքում որոնց ժամանակ հյուրերին պաղ
պաղակ ու թխվածք էին հյուրասիրում միանձնուհիների
ուրախ ու աշխույժ սանուհին կլավիկորդի իր նվագով զար
դարում էր այդ հավաքները։ Արդեն այդ օրերին նկատելի էր
որ նա շատ քիչ բան է ժառանգել մորից Մեմեն ավելի շատ
Ամարանտայի կրկնությունն էր տասներկու տասնչորս տա
րեկան աղջնակ Ամարանտայի մինչ այն տարիքը երբ Պիետ
րո Կրեսպիի նկատմամբ ծագած թաքուն կիրքը ընդմիշտ շե-
ղեց նրան իր ճիշտ ուղուց Բայց ի տարբերություն Ամարան
տայի և այլոց ընտանիքի բոլոր անդամներին բնորոշ մե
նության զգացումը Մեմեի մեջ դեռ չէր արտահայտվել Նրան
հաճելի էր շրջապատի ամեն ինչը Նա չէր դժգոհում նույնիսկ
իր ցերեկվա ժամը երկուսին հյուրասենյակ էր մտնում, որ
[illegible] երկաթյա համառությամբ կատարելագործի կլավի
կորդի իր նվագը Ակնհայտ էր որ նա սիրում էր այս տունը
ու ամբողջ տարին երազում էր աղմկալի այն ուրախության
ները որով դիմավորում էին իրեն քաղաքի ջահելները և որ
Մեմեին օտար չէին զվարճության ու հյուրասիրության հայ-

րական հակումները։ Այդ չարաբաստիկ ժառանգության առաջին նշանները հայտնաբերվեցին երրորդ արձակուրդի ժամանակ, երբ Մեմեն Մակոնդո ժամանեց չորս միանձնուհիների և վաթսունութ դասընկերուհիների ուղեկցությամբ, որոնց նա, առանց որևէ մեկին զգուշացնելու, մեկ շաբաթով տուն էր հրավիրել։

— Այ քեզ փորձանք,— հառաչեց Ֆերնանդան,— այս արարածը նույն խելառ հայրն է։

Հարկ եղավ հարևաններից մահճակալներ և ճոճեր խնդրել, ինը հերթ սահմանել ճաշասենյակում, լողարանից օգտվելու ժամկետացուցակ կազմել և քառասուն աթոռակ ճարել, որպեսզի կապույտ շրջազգեստներով և տղամարդու կոշիկներով աղջիկներն ամբողջ օրը հետ ու առաջ չանեին տանը։ Բայց մեկ է, ոչինչ չէր ստացվում. դեռ նոր էր աղմկալի խումբն ավարտում նախաճաշը, երբ վրա էր հասնում առաջին հերթին ճաշ մատուցելու ժամը, իսկ հետո նաև՝ ընթրիքի։ Ամբողջ շաբաթվա ընթացքում դպրոցականները միայն կարողացան բանանի այգիները գնալ։ Գիշերն ընկնելուն պես միանձնուհիներն ուժասպառ էին լինում, մինչև պառկեցնում էին բոլորին, բայց որքան էլ ճգնում էին, միևնույն է, բակում միշտ էլ մնացողներ էին լինում, որոնք դպրոցական ձանձրալի հիմներ էին երգում։ Մի անգամ աղջիկները քիչ մնաց վայր գցեին Ուրսուլային, որն իր ծառայությունն առաջարկելով, միշտ հայտնվում էր հատկապես այնտեղ, որտեղ ամենից շատ կարող էր խանգարել։ Մեկ ուրիշ անգամ միանձնուհիներն աղմուկ բարձրացրին՝ տեսնելով դպրոցականների ներկայությամբ շագանակենու տակ միզող գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային։ Իսկ Ամարանտայի մեղքով քիչ մնաց մի իսկական խուճապ ծագեր, երբ Ամարանտան աղ էր լցնում կերակրի մեջ, խոհանոց մտավ միանձնուհիներից մեկը և, հարցնելու ուրիշ չունենալով, հետաքրքրվեց, թե ինչ բան է այդ սպիտակ փոշին։

— Մկնդեղ է,— պատասխանեց նրան Ամարանտան։

Առաջին իրիկունը աղջիկները տառապեցին՝ փորձելով քնելուց առաջ զուգարան մտնել. արդեն ժամը մեկին մոտ էր, երբ վերջին աղջիկները ներս էին մտնում։ Ֆերնանդան յոթանասուներկու գիշերանոթ գնեց, բայց օգուտ չկար. գիշեր-

վա, որսարանքը հիմա պիտի առավոտը քաշեին։ Լուսարա-
նից սկսած զուգարանի մոտ գիշերանոթները ձեռքներին ող-
ջիների հերթ շարվեց սպասում էին, որ լվանան իրենց
ամանները։ Թեև մի քանիսը մրսեցին, իսկ մյուսների մաշկե-
րին հոծակների կծոցներից պզուկներ հայտնվեցին, այնուա-
մենայնիվ մեծամասնությունն արիաբար դիմացավ փորձու-
թյուններին և օրվա ամենաշոգ ժամերին նույնիսկ ոմանք
չէին վարանում վազվզել այգում։ Երբ նրանք վերջապես մեկնե-
ցին բոլոր ծաղիկները տրորված էին, կահույքը կոտրատ-
ված պատերը ծածկված էին մատիտանկարներով և գրութ-
յուններով, սակայն Ֆերնանդան այնքան էր ուրախացել
նրանց գնալուց որ չզայրացավ այդ ամենի վրա։ Մահճա-
կալներն ու աթոռակները վերադարձրեց հարևաններին, իսկ
յոթանասուներկու գիշերանոթներն իրար վրա դարսեց Մել-
կիադեսի սենյակում։ Լքված այս կացարանը, որի շուրջն էր
ժամանակին պտտվում Բուենդիաների տան հոգևոր կյանքը,
այդ օրվանից սկսեց կոչվել «գիշերանոթների սենյակ»։ Գն-
դապետ Աուրելիանո Բուենդիայի կարծիքով, անվանումը
շատ էլ սազական էր, որովհետև թեև ընտանիքը շարունա-
կում էր զարմանալ, որ Մելկիադեսի կացարանը անձեռնմխե-
լի է փոշու և կործանող ժամանակի առաջ, գնդապետին սեն-
յակը պարզապես աղբակույտ էր թվում։ Նրան ըստ երևույթին
էր էլ հետաքրքրում, թե ով է իրավացի, և սենյակին վիճակ-
ված բախտի մասին իմացավ սոսկ այն պատճառով, որ Ֆեր-
նանդան ամբողջ օրը գիշերանոթները ձեռքին վազ էր տալիս
իր կողքով ու խանգարում աշխատել։

Այդ օրերին էր, որ Խոսե Արկադիո Երկրորդը կրկին հայտ-
նվեց տանը։ Ոչ մեկին չբարևելով, նա քայլեց մինչև միջանց-
քի ծայրը և մտավ արհեստանոց, որտեղ թե ինչ հարցերի
շուրջ զրուցեց գնդապետի հետ, հայտնի չէ։ Ուրսուլան այլևս
Նկարող էր տեսնել նրան, սակայն լավ գիտեր Խոսե
Արկադիո Երկրորդի ճոքավոր, ծանր, վերակացուական կո-
շիկների տկտկոցը և զարմացավ, թե ինչ անհաղթահարելի
տարածություն է բաժանում նրան ընտանիքից, նույնիսկ երկ-
վորյակ եղբորից, որի հետ երեխա ժամանակ հագուստափո-
խության խորամանկ խաղեր էր խաղում, իսկ հիմա ընդհանուր
ոչ մի գիծ իսկ չունի Խոսե Արկադիո Երկրորդը բարձրահա-

տակ էր նիհարավուն գոռոզ կեցվածք ուներ, և մի տեսակ մռայլություն կար նրա թուխ մտախոհ ու արաբի տխրություն ունեցող դեմքին։ Նա ավելի շատ մորը՝ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադին էր նման, քան Բուենդիաներին, և պատահում էր, երբ Ուրսուլան խոսում էր ընտանիքի մասին, հաճախ մոռանում էր հիշատակել նրա անունը, թեև կշտամբում էր ինքն իրեն դրա համար։ Երբ նա զգաց, որ Խոսե Արկադիո Երկրորդը կրկին տանն է, և գնդապետը գործից կտրվելով ընդունում է նրան, Ուրսուլան խառնշտորեց հին հուշերն ու մեկ անգամ ևս համոզվեց, որ Խոսե Արկադիո Երկրորդը մանկության տարիներին տեղափոխ է եղել երկվորյակ եղբոր հետ և հենց ինքը և ոչ թե մյուսը պիտի կոչվի Աուրելիանո։ Ոչ ոք չգիտեր Խոսե Արկադիո Երկրորդի կյանքի մանրամասնությունները։ Հայտնի էր, որ մի ժամանակ որոշակի հասցե չուներ, որ աքլորներ էր բազմացնում Պիլար Տեռներայի տանը, ուր և գիշերում էր երբեմն, իսկ գրեթե բոլոր մյուս գիշերներն անց էր կացնում էկվոր ֆրանսուհիների ննջարաններում։ Նա լողում էր ալիքների քմահաճույքին հանձնված, առանց որևէ կապվածության ու փառասիրական ձգտումների, նա թափառող աստղ էր Ուրսուլայի երկնակամարում։

Ճշմարիտն ասած Խոսե Արկադիո Երկրորդը դադարել էր պատկանել իր ընտանիքին և կորցրել էր որևէ այլ ընտանիքի պատկանելու ընդունակությունը սկսած հեռավոր այն առավոտից, երբ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը նրան զորանոց տարավ ոչ թե գնդակահարություն ցույց տալու, այլ որպեսզի տղան ամբողջ կյանքում չմոռանա մահապարտի տխուր ու փոքր ինչ հեգնական ժպիտը։ Սա մանկական ոչ միայն ամենահին, այլև միակ հիշողությունն էր։ Չհաշված էլի մի բան՝ անդրջրհեղեղյան բաճկոնակով և ագռավի թևեր հիշեցնող լայնեզր գլխարկով լուսամուտի շողշողուն քառակուսու մոտ հազար ու մի հրաշալիքներից խոսող ծերունի կերպարը։ Բայց Խոսե Արկադիո Երկրորդը չգիտեր, թե որ ժամանակներին է առնչվում այս հիշողությունը։ Մշուշոտ, առանց դասը նստվածքի ոչինչ չսովորեցնող հիշողություն էր ի տարբերություն առաջինի, որն ըստ էության, վճռեց նրա ողջ կյանքի ուղղությունը և որը տարիքն առաջանալու հետ ավելի ու ավելի պարզորոշ էր հայտնվում ասես ժա-

...ակի ընթացքը տանում էր դեպի նա։ Ուրսուլան, ցանկա-
...յով դուրս բերել գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային իր
...ցից փորձեց դիմել Խոսե Արկադիո Երկրորդի օգնությանը։
«Համոզիր նրան թող կինո գնա,— խնդրեց նա։— Կինոնկար-
ները ճիշտ է, նրան դուր չեն գա, բայց հո թարմ օդ կշնչի»։
...այց շատ շուտով նա զգաց, որ Խոսե Արկադիո Երկրորդը
...ույնքան անտարբեր է իր աղերսներին, որքան ինքը՝ գնդա-
...պետը և երկուսն էլ ուժեղ կապվածության դեմ անխոցելի
միատեսակ զրահով են պատված։ Թեև Ուրսուլան գիտեր,
...ոչ ոք չգիտեր, թե ինչ էին զրուցում նրանք փակ դռան
ետևում, սակայն հասկանում էր, որ ընտանիքում այդ
երկուսն էին միայն, որ ներքին մտերմությամբ կապված են
իմյանց։

Անկեղծ ասած Խոսե Արկադիո Երկրորդը եթե ցանկանար
էլ չէր կարող կատարել Ուրսուլայի խնդիրքը։ Դպրոցական
...ղջիկների ներխուժումը բերնեբերան լցրել էր գնդապետի
համբերության բաժակը։ Նույն պատրվակով, թե ննջարանում
...իշխում են ցեցերը, թեև Ռեմեդիոսի ախորժալի տիկ-
նիկներն արդեն ոչնչացվել էին, նա ճոճ կապեց արհեստա-
նոցում և հիմա բակ էր դուրս գալիս միայն պետքերի համար։
Ուրսուլային չէր հաջողվում նրա հետ նույնիսկ ամենասովո-
րական խոսակցություն սկսել։ Որդու մոտ գալիս նա նախ-
օրոք գիտեր, որ Աուրելիանո Բուենդիան չի էլ նայի ուտելի-
քի ափսեին, կհրի դեպի սեղանի ծայրը և կշարունակի գոր-
ծը բոլորովին չմտահոգվելով, թե կերակրի երեսին յուղը
թաղանթ է կապում ու սառչում է միսը։ Այն օրվանից, ինչ
գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը հրաժարվեց օգնել օր ծերու-
թյան մտադրված պատերազմը սկսելու, նա ավելի ու ավելի
էր յաժանանում։ Մտել էր արհեստանոց, փակվել էր սողնա-
կով և վերջիվերջո ընտանիքը սկսել էր մտածել նրա մա-
սին այնպես, ասես նա չկար այլևս, մեռել էր։ Ոչ ոք չէր տե-
...որ գնդապետը մարդկային որևէ զգացմունք արտահայտի
մինչև այն օրը, երբ նա սանդղամուտք դուրս եկավ դիտելու
...մոտով անցնող թափառական կրկեսը։ Այդ օրը գնդա-
...ի համար նույնն էր, ինչ վերջին տարիների բոլոր օրերը։
...վառոյան ժամը հինգին նրան արթնացրեց բակի աղմ...
...ր սարքել էին գոգոշներն ու ծղրիդները։ Առաջվա պես

անձրև էր մաղում, որ սկսվել էր շաբաթ օրը, և եթե գնդապետը նույնիսկ չլսեր դրա համառ շրշյունն այգու ծառերի տերևների մեջ, միևնույն է, ոսկորներում բուն դրած ցրտից կզգար, որ անձրև է գալիս։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ինչպես միշտ բրդյա թիկնոցով էր և երկար, կոշտ գործվածքից ներքնավարտիքով, որ հագնում էր հարմարությանը հաշվի առնելով, թեև ինքն էր հնարել տեսքի համար դրան «գոթական ներքնավարտիք» անունը կպցրել։ Նա հագավ նեղլիկ տաբատը, բայց չկոճկեց և վերնաշապկի օձիքին չխրեց ամենօրյա ոսկյա քորոցը, որովհետև մտադրվել էր լողանալ։ Հետո թիկնոցը գլխին քաշեց, մատներով սղալեց կախված բեղածայրերը և բակ գնաց՝ պետքերը հոգալու։ Մինչ արևածագ բավական ժամանակ կար, և Խոսե Արկադիո Բուենդիան դեռ քնած էր անձրևներից փտած արմավենու տերևներով ծածկի տակ։ Գնդապետը, ինչպես միշտ, չտեսավ հորը, և երբ կոշիկին թափվող տաք մեզի շիթից արթնացած ուրվականն անհասկանալի մի դարձվածքով դիմեց որդուն, գնդապետը ոչինչ չլսեց։ Նա վճռեց, որ ավելի ուշ կլողանա ոչ թե ցրտի ու խոնավության պատճառով, այլ հողին կեղեքող հոկտեմբերյան մշուշի։ Երբ նա արհեստանոց էր վերադառնում, քթին դիպավ վառարանի ծխի հոտը։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադն էր վառել, և գնդապետը սպասեց խոհանոցում, մինչև սուրճը եռա, որ վերցնի հետը։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը, ինչպես ամեն առավոտ, հարցրեց, թե շաբաթվա ո՞ր օրն է, և նա պատասխանեց, թե երեքշաբթի է, հոկտեմբերի տասնմեկը։ Նայելով իր դիմաց կանգնած կնոջ հանդարտ, կրակի փայլերով ոսկեզօծված դեմքին, կին, որի իրական գոյությունը այդ պահին և, եթե կուզեք, երբեք էլ մինչև վերջ չէր հավատացել, նա հանկարծ հիշեց, որ մի անգամ, պատերազմի թեժ օրերին, էլի հոկտեմբերի տասնմեկին ինքն արթնացավ կենդանական-բնազդային այն համոզմունքով, թե կինը, ում հետ քնել էր գիշերը մեռած է։ Այդպես էլ կար։ Նա մտքում պահել էր ամսաթիվը, որովհետև այդ կինը դեպքից ժամ առաջ նույնպես հարցրել էր, թե շաբաթվա ո՞ր օրն է այսօր։ Բայց նույնիսկ հիշելով սա, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան դեռ չէր նըկատել, թե ինչ չափով են իրեն լքել նախազգացումները, և

մինչ կեռար սուրճը, նա զուտ հետաքրքրասիրությունից դրդված առանց թախիծի դիրքն ընկնելու վտանգի, շարունակեց մտածել այն կնոջ մասին, որի անունը երբեք չի իմացել և դեմքը երբեք չի տեսել, որովհետև նա իր ճոճը մտավ խավարի մեջ խարխափելով։ Ճիշտ նույն ճանապարհով են իր կյանքը մտել բազմաթիվ կանայք և այդ իսկ պատճառով էլ նա չհիշեց, որ առաջին զրկախառնումների խելացնորության մեջ հենց այդ կինը քիչ մնաց խեղդվեր սեփական արցունքներից և մահից մեկ ժամ առաջ երդվեց սիրել զնդապետին մինչև կյանքի վերջը Արհեստանոց մտնելով նա արդեն ոչ այդ կնոջ և ոչ էլ մյուսների մասին չէր մտածում նա վառեց լույսը որ հաշվի թիթեղյա տուփի մեջ պահվող ոսկե ձկնիկները։ Տասնյոթ հատ էին Այն օրից, ինչ նա որոշել էր չվաճառել այլևս ամեն օր պատրաստում էր երկու հատ և երբ բոլորում էր քսանհինգը, կրկին ձուլում էր հալոցում և ամեն ինչ սկսում նորից։ Նա ողջին, մտածելով աշխատեց ամ բողջ առավոտ, ու չնկատեց էլ որ ժամը տասին անձրևը ուժգնացավ ինչ-որ մեկն անցավ արհեստանոցի մոտով ու բղավեց՝ թե փակիր դուռը անձրևը կհեղեղի տունը, և այդպես ինքնամոռացության մեջ էլ մնաց, մինչև ուտելիքը ձեռքին հայտնվեց Ուրսուլան ու մարեց լույսը։

— Ի՞նչ անձրև է — ասաց Ուրսուլան։

— Հոկտեմբերն է,— պատասխանեց որդին։

Արտասանելով այս բառը նա հայացքը չկտրեց ոսկե ձկնիկից, քանի որ ուստակե աչքն էր հարմարեցնում Գործն ավարտելուց և ձկնիկը տուփը գցելուց հետո միայն նա ըս կսեց ուտել կերակուրը։ Հետո դանդաղ կերավ սոխի հետ խաշված միսը բրինձը և տապակած բանանի շերտիկները որ նույն ափսեի մեջ էին շարված։ Նրա ախորժակի վրա չէին ազդում արտաքին գործոնները։ Ուտելուց հետո ցանկացավ հանգստանալ։ Որոշ չափով գիտականորեն հիմնավորված նախապաշարումով նա երբեք չէր աշխատում չէր կարդում, չէր լողանում չէր կենակցում քանի դեռ չէր անցել այն երկու ժամը որ անհրաժեշտ էր մարսողության համար Նրա այս հավատն այնքան ամուր էր որ պատահել է հետաձգել էր ռազմական գործողությունների իրագործումը որպեսզի զինվորներին չենթարկի կաթվածահարության վտանգի։ Նա պառ-

կեց ճոճում՝ գրպանի դանակով փորփրեց ականջները և շուտով քնեց։ Նա երազ տեսավ, թե իբր ճերմակ պատերով մի տուն է մտնում ու իրեն ճնշում է այն զգացումը, թե ինքն այս տան շեմը ոտք դնող առաջին մարդ արարածն է։ Քնի մեջ հիշեց, որ այս նույն երազը տեսել է անցյալ գիշեր, էլի շատ ու շատ անգամ վերջին տարիների ընթացքում, և հասկացավ, որ բավական է արթնանալ՝ և ամեն ինչ կջնջվի հիշողությունից, որովհետև այս կրկնվող երազը մի հատկություն ունի՝ հիշվում է միայն նման երազում։ Եվ, իրոք, րոպե անց արհեստանոցի դուռը թակեց վարսավիրը և գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան բացեց աչքերը այնպիսի տպավորությամբ, թե ինքը մի քանի վայրկյան է ննջել և չի հասցրել որևէ երազ տեսնել։

— Այսօր պետք չէ,— ասաց նա վարսավիրին։— Ուրբաթ օրը կհանդիպենք։

Նրա դեմքին տեղ-տեղ ճերմակած երեք օրվա մազեր կային, բայց նա հարկ չհամարեց սափրվել. ուրբաթ օրը միևնույն է, պիտի կտրի գլխի մազերը, ուրեմն դրանք կարելի է համատեղել։ Ցերեկվա անառողջ քնից հետո նրա մարմինը ծածկվել էր լպրծուն քրտինքով, թևատակերին մրմռում էին թարախապալարների սպիները։ Անձրևը դադարել էր, բայց արևը դեռ դուրս չէր եկել։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան հնչեղ պկռտաց և քիմքին զգաց կերակուրի թթվահամը, իսկ դա օրգանիզմի հրամանն էր՝ հագնել թիկնոցն ու շտապել զուգարան։ Նա այնտեղ ավելի երկար մնաց, քան անհրաժեշտ էր. հետո սովորությունը հուշեց, որ աշխատել է պետք։ Զուգարանում հիշեց, որ այսօր երեքշաբթի է և Խոսե Արկադիո Երկրորդը արհեստանոց չի եկել, որովհետև բանանի ընկերությունը երեքշաբթի օրերին է վճարում իր բանվորներին։ Այս հիշողությունը, ինչպես վերջին տարիների բոլոր հիշողությունները, աննկատելիորեն հասցրեց նրան պատերազմի մասին խոհերին։ Նա հիշեց, որ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը մի անգամ խոստացավ ճերմակ աստղը ճակատին ձի ճարել, բայց հետագայում երբեք այլևս չանդրադարձավ դրան։ Հետո նա սկսեց խառ
նըշտորեն պատերազմական որոշ դրվագներ, բայց վերադարձը դեպի անցյալ նրա մեջ չարթնացրեց ոչ ուրախություն, ոչ

միշտ որովհետև հնարավորություն ունենալով խուսափել …րագմական մարերից նա վարժվել էր մտածել հան-գիստ չգրգռելով իր զգացմունքները։ Արհեստանոց վերա-դառնալու ճանապարհին նա զգաց, որ օդը չորացել է և փոխել լողանալ, սակայն լողարանը զբաղեցրել էր Ամարոն-ն։ Եվ նա սկսեց երկրորդ ձկնիկը պատրաստել։ Նա արդեն սարքել էր պոչիկը, երբ հանկարծ արեգակը հորիզոնից լույս-րծավ մի այնպիսի ուժով, որ թվաց թե շրջապատում ամեն ինչ ճռնչաց ինչպես հին ձկնորսանավակն է ճռնչում։ Երկ-րորդ անձրևներից լվացված օդը լցվեց թաղեղ մրջյուններով։ …։ Միայն գնդապետը զգաց, որ վաղուց ի վեր ազատ էր …, բայց հետաձգում էր, որպեսզի վերջացներ հաշիվը երկրորդ ձկնիկի հետ։ Հենց նա բակ դուրս եկավ, ժամը …անց տասն էր — լռությունը հասավ լրնձյա չեփոր-… ի հեռավոր ձայներ, մեծ թմբուկի հարվածներ, ցնծացող …խուների ճիչեր և պատանեկության օրերից հետո առաջին անգամ նա գիտակցաբար իրեն կարոտի թակարդը գցեց ու կրկին ապրեց այն հրաշալի օրը, երբ հայրն իրեն սառույց տեսնելու տարավ։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պիեդադը լսեց …նդային … մբերը և փողոց վազեց։

— Կրկեսն է, — ճչաց նա։

Եղբի շագանակենին գնալու փոխարեն գնդապետ Աու-րելիանո Բուենդիան նույնպես փողոց ելավ և խառնվեց սառ-…ղող թափորին ակնապիշ նայող հետաքրքրասերների բազ-մությանը։ Նա տեսավ փղին հեծած ոսկեհագուստ մի կնոջ։ …կապատանի թախծոտ ուղտ տեսավ։ Հոլանդական վա-րդանի վզից կախ, մի արջ տեսավ, որը գդալով չափ էր …կում կաթսային։ Ծաղրածուներ տեսավ թափորի վերջում …ձգված լարի վրա հազար ու մի ծամածռություններ …նում։ Եվ երբ բոլորն անցան ու փողոցում ոչ ոք չմնաց, …լույսով ողողված դատարկ տարածությունից, թռչող …թռչուններից և մի քանի ակնապիշներից, որոնք խրվել էին …ճնակայնության ճահիճը, գնդապետը կրկին դեմ առ դեմ …ի յեց իր խղճուկ մենությանը։ Մտածելով կրկեսի մա-սին, նա քայլեց դեպի շագանակենին և քանի դեռ միզում … սնում էր մտածել, բայց արդեն ոչինչ չէր կարողանում …։ Գլուխը ուսերի մեջ մտցնելով նա քարացավ՝ հակառակ

հպելով ծառի բնին։ Ընտանիքը իմացավ եղելության մասին հաջորդ օրը, առավոտյան ժամը տասնմեկին, երբ Սանտա-Սոֆիա դե լա Պյեդադը բակ դուրս եկավ աղբը թափելու և նկատեց, որ դեպի շագանակենին են թռչում աուրները։

* * *

Մեմեի վերջին արձակուրդի օրերը համընկան գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի մահվան հետ կապված սգի հետ։ Դռներն ու լուսամուտները ամուր կողպած տանը հիմա տոն ու խնդության մասին խոսք անգամ չէր կարող լինել։ Խոսում էին շշուկով, ճաշում էին լուռ, օրը երկու անգամ աղոթում էին, նույնիսկ հետճաշյա քնի շոգ ժամերին կլավիկորդով վարժանքը հնչում էր որպես թաղման երաժշտություն։ Չնայած գնդապետի նկատմամբ ունեցած իր թաքուն թշնամանքին, Ֆերնանդան ինքն էր այս խիստ սուգը սահմանել, որովհետև ցնցվել էր այն հանդիսավորությունից, որով կառավարությունը հարգել էր մեռած հակառակորդի հիշատակը։ Աուրելիանո Սեգունդոն, ինչպես միշտ, դստեր արձակուրդի օրերին գիշերում էր տանը և հավանաբար Ֆերնանդան իր ամուսնական իրավունքների վերականգնման համար որոշ քայլեր էր ձեռնարկել, որովհետև հաջորդ անգամ, մեկ տարի անց, երբ Մեմեն կրկին տուն եկավ, տեսավ նորածին քրոջը, որին, մոր ցանկության հակառակ, անվանել էին Ամարանտա Ուրսուլա։

Մեմեն ավարտեց իր ուսումը։ Կլավիկորդ նվագողի նրա վկայականը միաձայն հաստատվեց սգին վերջ տվող այն խնջույքում, որ հրավիրվել էր նրա ուսումնառությունն ավարտվելու կապակցությամբ և որի ընթացքում նա կատարեց տասնյոթերորդ դարի ժողովրդական մեղեդիներ։ Կատարողական արվեստից առավել Մեմեն հյուրերին հիացրեց իր արտասովոր երկվությամբ։ Թեթևամիտ և նույնիսկ փոքր-ինչ երեխայական բնավորությունը թվում էր նրան դարձնում է անընդունակ որևէ լուրջ գործի համար, այնինչ հենց նստում էր կլավիկորդի առաջ, բացարձակապես կերպարանափոխվում էր, անսպասելիորեն հասունանում։ Այդպես էր պատահում միշտ։ Ճշմարիտն ասած Մեմեն օժտված չէր երաժշտական մեծ ձիրքով, սակայն չուզենալով հակա-

ունքի մոր ցանկությանը. Նա ստիպել էր իրեն հասնել կատարյալ վարպետության։ Նույն հաջողությամբ նրան կարող էին ստիպել զբաղվել ուզածդ այլ գործով։ Արդեն մանկությունից նրան զզվեցրել էր Ֆերնանդայի խստությունը ուրիշների փոխարեն ամեն ինչ անձամբ վճռելու նրա սովորությունը, և Մեմեն պատրաստ էր ավելի մեծ զոհողության, միայն թե չբախվեր մոր անդրդվելիությանը։ Ավարտական հանդիսությանը աղջիկը այն զգացողությունն ուներ, ասես ոսկեթական գրերով և զարդանախշ մեծատառերով մագաղաթն ազատում է իրեն բոլոր այն պարտականություններից որ հանձն էր առել սեփական հանգստության համար միայն և ոչ թե՝ որովհետև լսող էր, և կարծում էր որ այսուհետև համառ Ֆերնանդան չի հիշելու այլևս կլավիկորդի, ինչպես միանձնուհիներն էին անվանում այդ թանգարանային բրածոյի մասին Առաջին տարիներին Մեմեին թվում էր, թե իր աշխատանքը սխալ էին որովհետև թեև քաղաքի կեսը գրեթե արդեն հասցրել էր քնել նրա նվագի տակ, և ընտանեկան հրավերքներում ու բարեգործական նպատակներով կայացած համերգներում, Ֆերնանդան, այնուամենայնիվ, շարունակում էր տուն կանչել յուրաքանչյուր եկվորի, եթե համարում էր որ նա ընդունակ է գնահատելու դստեր տաղանդը։ Միայն Ամարանտայի մահից հետո երբ ընտանիքը որոշ ժամանակավոր սուգի մեջ էր, Մեմեին հաջողվեց փակել կլավիկորդը և բանալին թաքցնել պահարաններից մեկում չերկյուղելով, որ մայրը կսկսի հետաքննել, թե ո՞ր տեղին և ում մեղքով կորավ բանալին։ Իսկ մինչ այդ աղջիկը տանում էր իր տաղանդի հրապարակավ ցուցադրումը նույնպիսի մի համբերատարությամբ ինչպես ժամանակին նվագել էր սովորում Նա դրանով վճարում էր իր ազատության գինը Ֆերնանդան այնքան գոհ էր դստեր հնազանդությունից այնքան հպարտ համընդհանուր հիացմունքից որ ստացած առարկության թույլ տվեց Մեմեին տուն հրավիրել ընկերուհիներին զբոսնել բանանի այգիներում Աուրելիանո Սեգունդոյի կամ վստահելի տիկնանց հետ կինո գնալ եթե ֆիլմը կինոնկարն արժանացել էր պադրե Անտոնիո Իսաբելի հավանությանը։ Զվարճության պահերին բացահայտվում էր Մեմեի իսկական հակումները Այն ինչ երջանկացնում

էր նրան, ամենևին կապ չուներ կարգուկանոնի հետ նրան դուր էին գալիս աղմկալի տոնակատարությունները, Նա ընկերուհիների հետ ժամերով նստում էր մի դռդռրիկ անկյունում ու հաճույքով բամբասում էին, թե ով ում է սիրահարված, ծխել էին սովորում, խոսում էին տղամարդկանցից, մի անգամ էլ երեք շիշ եղեգնի ռոմ խմեցին, որից հետո մերկացան և համեմատում ու չափում էին իրենց մարմինների տարբեր մասերը։ Մեմեն երբեք չի մոռանա այդ երեկոն մատուռակի արմատը ծամելով նա ճաշասենյակ մտավ, ուր բացարձակ լռության մեջ ընթրում էին Ֆերնանդան ու Ամարանտան նստեց իր աթոռին և ոչ ոք չնկատեց, որ աղջիկը հարբած է։ Դրանից առաջ Մեմեն երկու սարսափելի ժամ էր անցկացրել ընկերուհու ննջարանում ծիծաղել էր արտասվելու աստիճան և լաց եղել վախից, բայց երբ անցել էր ճգնաժամը, համակվել էր հանկարծակի խիզախությամբ, որ այնքան պակասում էր իրեն որպեսզի կարողանար փախչել կուսանոցից ու շատ թե քիչ պարկեշտ բառերով հայտարարեր մորը, թե հոգնայի փոխարեն այդ կլավիկորդն է պետք օգտագործել, մայր Սեղանի գլխին նստած հավի արգանակը որպես անմահական ջուր խմող Մեմեն Ֆերնանդային ու Ամարանտային հանկարծ տեսավ ճշմարտության անողոք լույսի տակ։ Նա հազիվ զսպեց իրեն, որ չնետի հարազատների երեսին նրանց կեղծ բարեպաշտությունը, աղքատամտությունը, մեծամտությունը։ Դեռ երկրորդ արձակուրդի ժամանակ Մեմեն հասկացավ, որ հայրը տուն է գալիս սոսկ պատշաճությունը պահպանելու համար, և շատ լավ ճանաչելով մորը, իսկ հետագայում նաև Պետրա Կոտեսի մասին պատկերացում կազմելով նա սրտանց հորն էր պաշտպանում։ Նա կգերադասեր, որ մայրը հոր սիրուհին լիներ։ Ալկոհոլի ազդեցության տակ Մեմեն հաճույքով մտածեց, թե ինչ ցնցող աղմուկ կպայթի հիմա, եթե ինքը բարձրաձայն արտահայտի իր մտքերը, և չարաճճի ու թաքուն այդ բավարարվածությունն այնքան էր մեծ, որ Ֆերնանդայի աչքից չվրիպեց։

— Ի՞նչ է պատահել,— հարցրեց նա։

— Ոչինչ,— պատասխանեց Մեմեն։— Պարզապես ես հիմա միայն հասկացա, թե երկուսիդ էլ որքան եմ սիրում։

Ամարանտային սարսափեցրեց այս բառերում բացահայտ հնչող ատելությունը։ Բայց Ֆերնանդան այնպես հուզվեց որ քիչ մնաց խելքը թռցնի, երբ սարսափելի ցավից կեսգիշերին արթնացած Մեմեն սկսեց փսխել։ Ֆերնանդան խմեցրեց մի ամբողջ սրվակ գերչակի ձեթ տվեց խմելու փորին թրջոց դրեց իսկ գլխին սառույց, և հինգ օր նրան չէր թողնում տնից կերակրում էր այն սննդակարգով, որ Նոր բժիշկն էր առաջարկել խենթավուն այդ ֆրանսիացին Մեմեին ավելի քան երկու ժամ քննելուց հետո եկավ մշուշոտ այն եզրահանգման թե սովորական կանացի հիվանդություն է։ Արիությունը լքեց Մեմեին։ Նա բոլորովին ընկճվեց։ Այդ խղճուկ վիճակում նրան մնում էր սոսկ սպասել։ Ուրսուլան լրիվ կուրացած բայց դեռևս աշխույժ և խորաթափանց Ուրսուլան բնազդաբար ճշգրիտ ախտորոշեց հիվանդությունը։ Իմ կարծիքով — ասաց նա ինքն իրեն — այդպիսի բանում նշանակում են հղիացողներին։ Տնղն ստեղն էլ սակայն նա վանեց այդ միտքը և նույնիսկ հանդիմանեց իրեն անլրջության համար։ Երբ Աուրելիանո Երկրորդը նկատեց Մեմեի ընկճված տրամադրությունը, խղճի խայթ զգաց և խոսք տվեց իրեն ավելի շատ ուշադրություն տրամադրել դստերը։ Այսպես հոր և դստեր միջև ընկերական հարաբերություններ հաստատվեցին որոնք Աուրելիանո Երկրորդին ժամանակավորապես ազատագրեցին հարբեցողների ուրախության դառը մենությունից, իսկ Մեմեին՝ Ֆերնանդայի սահաճ հովանավորությունից՝ կանխելով մոր և աղջկա գրեթե անխուսափելի թվացող բախումը։ Այդ օրերին Աուրելիանո Երկրորդը կարող էր հետաձգել ուզածդ տեսակցություն միայն թե երեկոն Մեմեի հետ անցկացներ կինո գնար կամ կրկես։ Նա աղջկան էր տրամադրում իր ազատ ժամերի մեծ մասը։ Վերջին տարիներին Աուրելիանո Երկրորդի բնավորությունը գիրության պատճառով սկսել էր փչանալ։ Նա զրկվել էր կոշիկների կապերը կապելու հնարավորությունից և առաջվա պես չէր հաջողում բավարարել իր ամենատարբեր ցանկությունները։ Դստեր հետ մտերմությունը Աուրելիանո Երկրորդին վերադարձրեց նախկին ուրախությունը, իսկ այն հաճույքը, որ նա ստանում էր Մեմեի ներկայությամբ հետզհետե հեռացնում էր նրան քեֆչիների խմբից։ Մեմեն պարզապես փթթում

էր, ինչպես ծառը գարնանը։ Նա գեղեցկուհի չէր, ինչպիսին չէր երբեք նաև Ամարանտան, բայց անաչառ էր և օժտված էր առաջին իսկ հայացքից դուր գալու ձիրքով։ Նրան հատուկ ժամանակակից ոգին վիրավորում էր հնաոճ չափավորության և անխնամ թաքցրած չորության տեր Ֆերնանդային, և դուր էր գալիս Աուրելիանո Երկրորդին։ Հայրն ամեն ինչում խրախուսում էր նրան։ Աուրելիանո Երկրորդն ինքը Մեմեին դուրս բերեց իր ննջարանից, որտեղ քնում էր աղջիկը մանկության օրերից և որտեղ սրբերի երկչոտ հայացքները նրա մանկական սարսափներն էին սնում. դստեր նոր սենյակը հայրը կահավորեց գահի նմանվող մահճակալով, արքունավարդի մեծ սեղանով և թավշյա ծանր վարագույրներով, չնկատելով նույնիսկ, որ ստեղծում է Պետրա Կոտեսի ննջարանի կրկնօրինակը։ Նա այնքան էր շռայլ, որ չէր էլ իմանում, թե որքան փող է տալիս Մեմեին. աղջիկն ինքն էր վերցնում նրա գրպանից։ Աուրելիանո Երկրորդը մատակարարում էր աղջկան կանանց անհրաժեշտ բոլոր այն բաները, որ հնարավոր էր գտնել բանանի ընկերության խանութներում։ Մեմեի ննջարանը լցվեց եղունգ փայլեցնող բարձիկներով, մազ գանգրացնող ունելիներով, ատամ մաքրող հեղուկներով, հայացքին քնքուշ տեսք տվող աչքի կաթիլներով և գեղեցկություն հաղորդող անթիվ-անհամար այլ նորույթներով ու միջոցներով. ամեն անգամ այս սենյակը մտնելիս, Ֆերնանդան զայրույթով մտածում էր, որ իր աղջկա արդուզարդի սեղանը երևի նույնն է, ինչ ֆրանսուհի անբարոյականներինը։ Այդ օրերին Ֆերնանդան գլխովին ընկղմված էր քմահաճ ու հիվանդոտ Ամարանտա Ուրսուլայի պատճառած հոգսերի և աներևույթ բժիշկների հետ սկսած հուզիչ նամակագրության մեջ։ Ահա թե ինչու, երբ նա նկատեց հոր և աղջկա մտերմությունը, բավարարվեց լոկ այն բանով, որ ու խնդրեց Աուրելիանո Երկրորդին Մեմեին Պետրա Կոտեսի տուն չտանելու խոսք տալ։ Այս նախազգուշական քայլն ավելորդ էր. որովհետև Պետրա Կոտեսին այնպես էր վշտացրել սիրեկանի և նրա դստեր մտերմությունը, որ լսել անգամ չէր ուզում Մեմեի մասին։ Աուրելիանո Երկրորդի սիրուհուն տանջում էր մինչ այդ անհայտ մի վախ. բնազդը կարծես հուշում էր, որ բավական է Մեմեն ցանկանա, և հեշտությամբ

կհանի նրան, ինչին չկարողացավ հասնել Ֆերնանդան. կզրկի իրեն սիրուց ինչը, թվում էր, տրված էր արդեն մինչև մահ։ Եվ, ահա, Աուրելիանո Երկրորդին վիճակվեց առաջին անգամ սիրուհու տանը չար հայացքներ որսալ և թունոտ խոսքեր լսել. Նա նույնիսկ անհանգստացավ որ թերևս հարկ լինի սնդուկներն առած կնոջ մոտ վերադառնալ։ Բայց գործը դրան չհասավ։ Դեռ ոչ ոք որևէ տղամարդու այնպես չէր ուսումնասիրել, ինչպես Պետրա Կոտեսը իր սիրեկանին. նա գիտեր որ սնդուկները կմնան այնտեղ ուր ուղարկված են եղել, որովհետև եթե Աուրելիանո Երկրորդին զզվեցնող մի բան կար աշխարհում ապա դա տարբեր շտկումներով և փոփոխություններով կյանքը բարդացնելու անհրաժեշտությունն էր։ Ահա թե ինչու, սնդուկները մնացին տեղում իսկ Պետրա Կոտեսը ձեռնամուխ եղավ ետ գրավել սիրեկանին միակ այն զենքով ինչով Մեմեն բնականաբար չէր կարող մրցել։ Պետրա Կոտեսն էլ էր դատարկ տեղը վատնում ուժերը. Մեմեն բնավ մտադիր չէր խառնվել հոր գործերին, իսկ եթե նույնիսկ խառնվեր ապա՝ հօգուտ Պետրա Կոտեսի։ Մեմեն որևէ մեկին անախորժություն պատճառելու ժամանակ էլ չուներ։ Ամեն օր ինչպես սովորեցրել էին միանձնուհիները, նա ինքն էր հավաքում ննջարանը ու հարդարում անկողինը։ Առավոտները վերնասրահում զբաղվում էր իր հագուստով, ասեղնագործում կամ կարում էր Ամարանտայի հին կարի մեքենայով։ Երբ բոլորը ճաշից հետո պառկում էին քնելու նա երկու ժամ կլավիկորդ էր նվագում մտածելով, որ այս ամենօրյա զոհողությամբ կչեզոքացնի Ֆեռնանդային։ Նույն նկատառումներով նա շարունակում էր համերգներ տալ եկեղեցական շուկաներում և դպրոցական տոներին, թեև հրավերները գնալով նվազում էին։ Երեկոյան նա հագնում էր իր հասարակ շրջազգեստներից մեկն ու քուղավոր բարձրակրունկ կոշիկները և եթե հոր հետ որևէ տեղ չէր գնում ապա մինչև ընթրիք այցելում էր ընկերուհիներին։ Սակայն Աուրելիանո Երկրորդը գրեթե միշտ գալիս էր դստերը կինո տանելու։

Մեմեի մտերմուհիներից էին երեք երիտասարդ ամերիկուհիները որ դուրս էին պրծել էլեկտրիֆիկացված ավանոցից ու բարեկամացել էին Մակոնդոյի աղջիկների

հետ։ Նրանցից մեկը Պատրիցիա Բրաունն էր։ Աուրելիանո Երկրորդի հյուրասիրությունից շոյված սենյոր Բրաունը Մեմեի առջև բացել էր իր տան դռները և հրավիրել էր մասնակցել շաբաթօրյա պարերեկույթների. այս պարերի ժամանակ էին միայն գրինգոները շփվում տեղացիների հետ։ Հրավերքի մասին տեղեկանալով, Ֆերնանդան մի պահ մոռացավ Ամարանտա Ուրսուլային, աներևույթ բժիշկներին և հոգեցունց մի մելոդրամա խաղաց «Դու միայն պատկերացրու,— ասաց նա Մեմեին,— թե ինչ կմտածի գնդապետն իր գերեզմանում»։ Ֆերնանդան նաև Ուրսուլայի օգնությանը դիմեց։ Սակայն բոլոր սպասելիքներին հակառակ կույր պառավը վճռեց, որ դատապարտելի ոչ մի բան չկա այդ երեկույթներին հաճախելու, և հասակակից ամերիկուհիների հետ Մեմեի մտերմության մեջ, եթե, իհարկե, Մեմեն պահպանի իր համոզմունքները և թույլ չտա, որ իրեն դարձնեն բողոքական։ Մեմեն շատ լավ հասկացավ մեծ տատի խոսքերի իմաստը և այդ օրից պարերի հաջորդ օրը սովորականից վաղ էր արթնանում և գնում էր պատարագ լսելու։ Ֆերնանդան դիմադրում էր, մինչև որ զինաթափ եղավ լսելով դստեր բերած լուրը, թե ամերիկացիները ցանկանում են լսել իր նվագը։ Գործիքը դուրս բերեցին և տարան սենյոր Բրաունի տուն, ուր երիտասարդ երաժիշտը վարձատրվեց ամենաանկեղծ ծափահարություններով և ջերմ շնորհավորանքներով, որից հետո նրան սկսեցին հրավիրել ոչ միայն պարերեկույթների, այլև ավազանում կիրակնօրյա լողանքների և շաբաթը մեկ՝ ճաշի։ Մեմեն սովորեց վարպետորեն լողալ, թենիս խաղալ և արքայախնձորի շերտիկներով խոզապուխտ ուտել։ Պարելով, լողալով, թենիս խաղալով, նա յուրացրեց անգլերենը։ Աուրելիանո Երկրորդը այնպես էր հիացած դստեր հաջողություններով, որ թափառական մի առևտրականից բազմաթիվ գունավոր նկարներով վեցհատորանոց անգլիական հանրագիտարան գնեց, և Մեմեն ազատ ժամերին կարդում էր դա։ Ընթերցանությունն աղջկան ազատում էր ընկերուհիների հետ սիրո շուրջ բամբասանքներից, նա ոչ թե պարտավորություն էր ստանձնել կարդալ, այլ պարզապես կորցրել էր ամբողջ քաղաքին հայտնի գաղտնիքները քննարկելու զբաղմունքի հետաքրքրությունը։ Իր հարբելու դեպքը հիմա այն-

ալիս էր հիշում ինչպես երեխայական չարաճճիությունն են հիշում, այնքան զվարճալի էր թվում այդ պատմությունը, որ հարմար գտավ և հորը պատմել։ Աուրելիանո Երկրորդին աղջկա արկածն էլ ավելի զվարճալի թվաց «Այ թե մայրդ կիմանա»,— կրկնում էր նա՝ ծիծաղից շնչահեղձ լինելով։ Նա միշտ այս խոսքերն էր ասում, երբ աղջիկն իր որևէ արարքն էր խոստովանում։ Նա խնդրեց, որ աղջիկը նույնպիսի անկեղծությամբ իր առաջին սիրո մասին պատմի և շուտով Մեմեն հայտնեց հորը, թե իրեն դուր է գալիս Մակոնդոյում ծնողների մոտ արձակուրդն անցկացնող մի շիկահեր ամերիկացի։ «Այ քեզ բան — ծիծաղեց Աուրելիանո Երկրորդը։— «Այ թե մայրդ կիմանա»։ Բայց ավելի ուշ Մեմեն հայտնեց նաև, որ ամերիկացին հայրենիք է վերադարձել և ոչ մի լուր չունի նրանից։ Մեմեի հասունացած ողեղը նպաստեց ընտանեկան խաղաղության ամրապնդմանը, և Աուրելիանո Երկրորդը հետզհետե վերսկսեց իր այցելությունները Պետրա Կոտեսի տուն։ Թեև տներն ու խնջույքներն այլևս այնպես չէին ուրախացնում նրա մարմինն ու հոգին ինչպես առաջ, այնուամենայնիվ նա առիթը բաց չէր թողնում զվարճանալու և պատյանից դուրս բերելու ակորդեոնը, որի ստեղներից մի քանիսն այժմ կապկպված էին կոշիկի քուղերով։ Տանը Ամարանտան պատանքն էր ասեղնագործում անվերջ, իսկ Ուրսուլան թույլ էր տվել, որ ծերությունն իրեն հասցնի խավարի այն խորքերը, որտեղից այլևս ոչինչ չէր տեսնում, բացի շագանակենու տակ նստած Խոսե Արկադիո Բուենդիայի ուրվականից։ Ֆերնանդան ամրապնդել էր իր իշխանությունը։ Ամեն ամիս որդուն ուղարկած նամակներում նա չէր թաքցնում ոչինչ, բացի աներևույթ բժիշկների հետ նամակագրական իր կապից։ Հեռակա բժիշկներն ախտորոշել էին Ֆերնանդայի հիվանդությունը որպես հաստ աղիքի բարորակ ուռուցք և նախապատրաստում էին հիվանդին հեռազդացողական վիրահատության

Կյանքի հարվածներից հոգնած Բուենդիաների ընտանիքում կարելի էր ասել արդեն երկար տարիների խաղաղություն էր ապահովվել, երբ Ամարանտայի վերահաս մահը նոր իրարանցում առաջացրեց։ Այդ մահը բոլորի համար էլ անսպասելի էր։ Ամարանտան արդեն ծեր էր և շրջապատին

բոլորովին օտար, այնուամենայնիվ, նրա պահվածքը, տեսքըն այնպիսի տպավորություն էին առաջացնում, թե առաջվա պես երկաթյա առողջություն ունի։ Այն օրից, ինչ Ամարանտան վերջնականապես մերժեց գնդապետ Գերինելդո Մարկեսին և փակվեց, որպեսզի մի կուշտ լաց լինի ու ոչ ոք չգիտեր թե ինչ է նա մտածում, Երբ Ամարանտան դուրս եկավ ննջարանից արտասուքի ողջ պաշարն արդեն սպառել էր։ Նա լաց չեղավ ոչ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու համբառնումից, ոչ բոլոր Աուրելիանոների կործանումից և ոչ էլ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի մահից հետո աշխարհում ամենքից շատ նա գնդապետին էր սիրում թեև այդ բանը հասկացավ դագաղակենու տակ եղբոր դիակը գտնելու պահին միայն։ Ամարանտան ինքը հագցրեց նրան զինվորական համազգեստը սանրեց սափրեց ոլորեց բեղածայրերն ավելի լավ քան գնդապետն էր անում իր փառքի օրերին։ Ոչ ոք Ամարանտայի գործողություններում չէր տեսնում սիրո արտահայտություն բոլորը մեկընդմիշտ վարժվել էին որ նա սպարգալես հմուտ է թաղման ծեսերում Ֆերնանդան զայրույթով ասում էր, թե Ամարանտան չի հասկանում կաթոլիկության կապը կյանքի հետ և տեսնում է միայն դրա կապը մահվան հետ կարծես կաթոլիկությունը ոչ թե կրոն էր այլ հուղարկավորման կանոնագիրք։ Բայց Ամարանտան որ իր հիշողությունների խոր թավուտներն էր խորասուզվել չէր լսում կաթոլիկ կրոնը պաշտպանող նրա ճառերը։ Նա ծերություն էր մուտք գործել կենդանի պահելով իր բոլոր վշտերը։ Պյետրո Կրեսպիի վալսերի հնչյունների տակ նա, ինչպես հեռավոր այն օրերին, ուզում էր լաց լինել, ասես ժամանակն ու դառը փորձը ոչինչ չէին սովորեցրել։ Թեև նա իր ձեռքով էր աղբանոց նետել նրաժշտական գլանները, պատճառաբանելով թե խոնավությունից փտել է սակայն թաքթել հիշողության մեջ սակայն դրանք շարունակում էին պտտվել՝ շարժում հաղորդելով մուրճիկներին։ Ե բեմն Ամարանտային տանջում էր այն գիտակցությունը, թե կյանքում տառապանքների մի ամբողջ հեղեղ է թողել, երբեմն էլ դա այնպիսի կատաղության էր հասցնում որ նա ասեղով մատներն էր ծակծկում սակայն ամենից շատ նրան չարչարում խենթացնում և վշտացնում էր բուրավետ ու

որդնած սիրո այն ծաղկանոցը, ինչը պիտի մնաներ իր հետ։ Ինչպես գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան չէր կարող չմտածել պատերազմի մասին, այնպես էլ Ամարանտան չէր կարող չմտածել Ռեբեկայի մասին։ Բայց եղբորը հաջողվել էր բթացնել իր հուշերը, իսկ ինքը՝ ավելի ու ավելի էր շիկացրել։ Երկար տարիների ընթացքում Ամարանտան աստծուց միայն մի բան էր խնդրում. Ռեբեկայից շուտ չմեռնի։ Ամեն անգամ անցնելով հակառակորդի տան մոտով և նկատելով նորանոր ավերումներ, Ամարանտան հրճվում էր այն մտքից, թե իր աղերսները տեղ են հասել։ Մի անգամ, վերնասրահում ասեղնագործելիս, նա հանկարծ մտածեց, որ ահա այսպես նույն տեղում, նույն դիրքով և նույն լուսավորության տակ նստած պիտի լինի ինքը, երբ հայտնեն Ռեբեկայի մահվան բոթը։ Այդ օրից Ամարանտան նստած սպասում էր, ինչպես նամակի են սպասում, և մի ժամանակ նույնիսկ կոճակներն էր պոկում ու կրկին կարում, որպեսզի պարապությունից սպասումը չդառնար ավելի երկար ու առավել մաշող։ Տանը ոչ ոք չգիտեր, որ Ամարանտան շքեղ պատանք է գործում Ռեբեկայի համար։ Երբ Աուրելիանո Վշտալին պատմեց, թե Ռեբեկան վեր է ածվել կնճռապատ մաշկով և մերկ գանգով հանդերձյալ աշխարհի տեսիլքի, Ամարանտան չզարմացավ, որովհետև նկարագրված ուրվականը ճշտորեն համապատասխանում էր վաղուց ի վեր իր երևակայության պատկերին։ Նա վճռեց, որ ինքը կարգի կբերի Ռեբեկայի դիակը, պարաֆինով կհարթեցնի դեմքը և սրբերի մազերից կեղծամ կսարքի նրա համար։ Գեղեցիկ դիակ կդարձնի, կփաթաթի կտավե պատանքով, կպառկեցնի դրսից թավշեպատ ներսից ալ կարմիր դագաղի մեջ և թաղման հոյակապ թափորի ուղեկցությամբ ճանապարհ կդնի դեպի որդերի թագավորություն։ Ատելությամբ համակված Ամարանտան իր անելիքներն այսպես էր ծրագրում, երբ անակնկալի եկավ այն մտքից, թե ինքը նույն կերպ պիտի վարվեր, եթե սիրեր Ռեբեկային։ Այս միտքը ցնցեց Ամարանտային, բայց նա չընկրկեց, շարունակեց մանրակրկիտ կատարելագործել մտահղացման մանրամասները և շուտով հողարկավորման ծեսերի ոչ միայն գիտակ, այլև իսկական վարպետ դարձավ։ Մի բան միայն հաշվի չէր առել նա իր

հրեշավոր ծրագրում, որ, չնայած աստծուն ուղղված աղերսներին, կարող էր Ռեբեկայից ավելի շուտ մեռնել։ Այդպես էլ եղավ։ Բայց վերջին պահին Ամարանտան իրեն խաբված չզգաց ընդհակառակը, ազատագրված զգաց ամեն տեսակի վշտերից որովհետև մահը ողորմած էր՝ մի քանի տարի առաջ էր զգուշացրել թե մոտ է ժամը։ Ամարանտան տեսել էր նրան մի շոգ կեսօր, Մեմեին կուսանոց ուղարկելուց ոչ շատ ուշ մահը նստել էր Ամարանտայի կողքին ու կարում էր։ Սարսափելի չէր պարզապես կապույտ շրջազգեստ հագած կին էր երկարամազ, փոքր-ինչ հնաոճ և ինչ ինչ բանով նման այն օրերի Պիլար Տերներային երբ նա տան գործերում օգնում էր Ուրսուլային։ Մի քանի անգամ վերնասրահում նստած էր նաև Ֆերնանդան, բայց նա չէր տեսնում մահը։ Իսկ մահն այնքան էր իրական, այնքան մարդակերպ, որ մի օր Ամարանտային խնդրեց նույնիսկ որ նա բարի լինի թելի ասեղը։ Մահը չէր հայտնել թե ե՞րբ ո՞ր ամսին ո՞ր օրն է մեռնելու Ամարանտան և թե ում ժամն է շուտ հասնելու՝ իրե՞նը Ռեբեկայի՞նը, միայն հրամայել էր եկող ապրիլի վեցերորդ օրվանից պատանքի պատրաստություն տեսնել։ Նա թույլատրել էր գործել Ամարանտայի ուզածով՝ գեղեցիկ պաճուճանքներով, սակայն զգուշացրել էր որ աշխատել է պետք նույն բարեխղճությամբ, ինչ բարեխղճությամբ գործել էր Ռեբեկայի համար և ասել էր վերջում թե Ամարանտան կմեռնի առանց չարչարվելու առանց կարոտի ու վախի այն օրվա գիշերը երբ պատրաստ լինի պատանքը։ Ջանալով հնարավորին չափ շատ ժամանակ ծախսել Ամարանտան ընտիր վուշից մանվածաթել պատվիրեց և սկսեց գործել։ Նա այնքան բծախնդրությամբ էր աշխատում, որ միայն գործելու վրա չորս տարի վատնեց։ Հետո ասեղնագործելուն անցավ Որքան քիչ ժամանակ էր մնում մինչև անխուսափելի ավարտը, այնքան պարզորոշ էր նա հասկանում, որ միայն հրաշքը կարող է առաջ գցել Ռեբեկայի մահը, սակայն մշտական սևեռուն աշխատանքը Ամարանտային հաղորդել էր մի հանդարտություն, որն օգնում էր նրան հաշտվել հույսերի կործանման մտքի հետ։ Հենց այդ օրերին Ամարանտան ըմբռնեց գնդապետ Աուրելյանո Բուենդիայի ստեղծած ոսկե ձկնիկների իմաստը։ Արտաքին աշխարհը նրա համար

խմա սահմանափակվում էր իր մարմնի մակերեսով, իսկ ներքինը անձեռնմխելի էր դարձել ցանկացած վշտի հանդեպ։ Նա ափսոսում էր, որ այս հայտնագործությունը չէր կատարել տարիներ առաջ, երբ դեռ կարող էր գտնել հիշողությունները և վերակառուցել տիեզերքը նոր լույսի տակ. առանց սարսուռի հիշել իրիկնային մթնշաղում Պյետրո Կրեսպիից որձակված նարդոսի հոտը, ոչ թե սիրուց կամ ատելությունից, այլ մենության ծանրությունը խորապես հասկանալով՝ Ռեբեկային դուրս բերել աղքատությունից։ Մեմեի խոսքերում մի երեկո զգացած ատելությունը հուզեց նրան ոչ թե այն պատճառով, որ ուղղված էր իր դեմ, այլ որովհետև Ամարանտան իրեն կրկնված զգաց մեկ ուրիշի պատանեկության մեջ, որն այնքան մաքուր էր թվում, որքան պիտի իրենը թվար, բայց որն այդուհանդերձ արդեն այլասերված էր չարությամբ։ Սակայն այն գիտակցությունը, որ ոչինչ շտկել այլևս հնարավոր չէ, Ամարանտային նույնիսկ չհուզեց այնքան, որքան նա հաշտվել իր ճակատագրի հետ։ Նրա միակ հոգսը պատանքն ավարտելն էր։ Ավելորդ հնարանքներով գործը հետաձգելու փոխարեն, ինչպես սկզբում էր վարվում, Ամարանտան շտապում էր։ Երբ ավարտին մի շաբաթ մնաց, նա հաշվարկեց, որ վերջին կարը կանի փետրվարի չորսի երեկոյան և առանց պատճառը հայտնելու, փորձեց ստիպել Մեմեին հետաձգելու ամսի հինգին նշանակված համերգը, սակայն աղջիկը ուշք չդարձրեց նրա խոսքին։ Եվ Ամարանտան կսեց քառասունութ ժամով ուշանալու միջոց փնտրել և նույնիսկ վճռեց, որ մահն ընդառաջում է իր ցանկությանը, այնպես, փետրվարի չորսի երեկոյան փոթորիկը չէր խափանի էլեկտրակայանը։ Հաջորդ օրը սակայն, առավոտյան ժամը ութին Ամարանտան այնուամենայնիվ, վերջին կարն արեց կանացի մատներով երբևիցե գործած ամենագեղեցիկ պատանքի վրա և հանգիստ առանց որևէ կեցվածքի հայտարարեց, թե մեռնելու է երեկոյան։ Նա զգուշացրեց իր մահվան մասին ոչ միայն ընտանիքին, այլև ամբողջ քաղաքին, մտածելով, որ իր ժլատ կյանքը հարկավոր է քավել մարդկանց համար մի վերջին բարի գործ կատարելով և մենահարմար ծառայությունը, որ նա հանձն առավ այդ նպատակով, հանգուցյալներին նամակ տանելն էր։

Այն լուրը, թե Ամարանտա Բուենդիան բարձրացնում է խարիսխը և փոստի հետ մեկնում է Հանդերձյալ աշխարհ, մինչև կեսօր տարածվեց Մակոնդոյով մեկ, իսկ ցերեկվա ժամը երեքին հյուրասենյակում դրված մեծ արկղն արդեն լեփ-լեցուն էր նամակներով։ Նրանք, ովքեր չցանկացան գրել, Ամարանտային հաղորդեցին իրենց բանավոր ուղերձները, և նա գրանցեց դրանք գրքույկում՝ հասցեատիրոջ ազգանվան և մահվան տարեթվի հետ։ «Չանհանգստանաք — ասում էր նա նամակագիրներին։— Տեղ հասնելուն պես կգտնեմ նրան ու կհանձնեմ նամակը»։ Այս ամենը կատակերգության էր նման։ Ամարանտան տագնապ չուներ, վշտի ոչ մի նշույլ, պարտքի հատուցման գիտակցությունից, նույնիսկ երիտասարդացած տեսք ուներ։ Ինչպես միշտ հպարտ ու ձիգ հասակով Ամարանտան իր տարիքից շատ ավելի ջահել կերևար, եթե սմքած-կախված չլինեին այտերը և չնկատվեին առջևի ատամների դատարկ տեղերը։ Նա ինքը կարգադրեց, որ նամակները ձյութած արկղը լցնեն և բացատրեց, թե ինչպես տեղավորեն գերեզմանում որպեսզի չփչանան խոնավությունից։ Առավոտյան կանչել էր ատաղձագործին, և մինչ նա դագաղի չափսերն էր վերցնում, Ամարանտան կանգնել էր այնպես անվրդով, ասես դագաղագործը մտադիր էր շրջազգեստ կարել։ Ամենավերջին ժամերին նա այնքան ուժ ու եռանդ դրսևորեց, որ Ֆերնանդայի մեջ կասկած ընկավ՝ ձեռ չի՞ առնում իրենց, արդյոք, Ամարանտան։

Քաջ ծանոթ բոլոր Բուենդիաների՝ առանց հիվանդության մեռնելու սովորությանը, Ուրսուլան հավատում էր, որ մահն իր ժամանման մասին տեղեկացրել է նախապես, բայց վախենում էր, թե նամակների առիթով առաջացած իրարանցումից և փոստը շուտափույթ տեղ հասցնելու ցանկությունից խենթացած մարդիկ ողջ-ողջ կթաղեն աղջկան։ Ահա թե ինչու ճչալով ու վիճելով, նա դուրս վռնդեց բոլորին, և ցերեկվա ժամը չորսին տունը վերջապես դատարկվեց։ Այդ ընթացքում Ամարանտան հասցրել էր բաժանել իր իրերը, հասարակ, հղկված տախտակներով դագաղի վրա թողնելով միայն մի ձեռք սպիտակեղեն և անկրունկ վելվետե կոշիկներ, որ պիտի հագցնեին իրեն մեռնելուց հետո։ Նա հոգ էր տարել նաև կոշիկների մասին, որովհետև հիշում էր, որ երբ մեռավ գնդա-

...Աուրելիանո Բուենդիան, ստիպված էին նոր կոչիկներ ... քանի որ նա միայն հողաթափեր ուներ։ Ժամը հինգը ... չկար, երբ Աուրելիանո Երկրորդը եկավ Մեմեին համերգ ...ունելու և զարմացավ, որ տանը թաղման նախապատրաստությունն է սկսված։ Եթե այդ ժամին կար մեկը, որ առողջ ... ուներ, ապա դա Ամարանտան էր։ Նա բացարձակապես ...վրդով էր և նույնիսկ իր կոշտուկները կտրելու ժամանակ ... գտել։ Աուրելիանո Երկրորդը և Մեմեն կատակելով հրա...ժեշտ տվեցին և խոստացան մի շաբաթ անց ի նշանավորումն Ամարանտայի հարության, խնջույք կազմակերպել։ Հրա...րված այն լուրով, թե Ամարանտան մեռածներին հասցեագրված նամակներ է հավաքում, ժամը հինգին հայտնվեց պաշտոնական Անտոնիո Իսաբելը, որ օծի մահամերձին, և ...իպված էր ավելի քան քսան րոպե սպասել, մինչ Ամարանտան դուրս կգար լողարանից։ Երբ նա պաշտոնի դիմաց կանգնեց բամբակյա շապիկով և թիկունքին թափված մազերով ծերացած քահանան մտածեց, որ իրեն ձեռ են առնում ... և ուղարկեց սուրբ ընծաները բերած մոնթին։ Սակայն ...ուեց նաև օգտվել դիպվածից խոստովանեցնել գրեթե ...սան տարի խոստովանությունից խուսափող Ամարանտային։ ...Ամանց վիրավորելու Ամարանտան հայտարարեց, որ ինքը ...ևոր որևէ օժանդակության կարիք չի զգում, որովհետև իր խիղճը մաքուր է։ Ֆերնանդային այս բանը զայրացրեց։ ...նգալով, որ կարող են իրեն լսել, նա բարձրաձայն հարցրեց, թե տեսնես այդ ինչ սարսափելի մեղք է գործել Ամարանտան, որ, վախենալով խայտառակությունից, գերադասում է առանց խոստովանության, սրբապիղծ մահով մեռնել։ Եվ ... ժամանակ Ամարանտան պառկեց ու ստիպեց Ուրսուլային հրապարակավ վկայել իր կուսությունը։

— Թող ոչ ոք զուր տեղը չզայթակղվի,— ճչաց նա, որ... գի Ֆերնանդան լսի։— Ամարանտա Բուենդիան հեռանում է այս աշխարհից այնպիսին, ինչպիսին եկել էր։

Այլևս նա ոտքի չելավ։ Հիվանդի պես թիկն տալով բարձին, նա հյուսեց իր երկար մազերը ու գցեց ականջների ետև. ...մահը հուշել էր նրան, որ այդ տեսքով պիտի պառկի դագա...։ Հետո Ուրսուլայից հայելի խնդրեց և համարյա քառասուն տարվա ընդմիջումից հետո կրկին տեսավ սարիքից

ու տառապանքից քայքայված իր դեմքը և զարմացավ, որ հենց այդպիսին էր ինքն իրեն պատկերացրել։ Ննջարան սողոսկած լռությունից Ուրսուլան հասկացավ, որ մթնշաղն է սկսվել։

— Հրաժեշտ տուր Ֆերնանդային,— խնդրեց Ուրսուլան։— Հաշտության րոպեն թանկ է բարեկամաբար ապրած մի ամբողջ կյանքից։

— Թերևս այդպես է, բայց իմաստ չունի,— պատասխանեց Ամարանտան։

Մեմեն դեռ չէր կարողացել ազատվել Ամարանտայի մասին մտքերից, երբ հանպատրաստից բեմահարթակի վրա կրկին վառվեցին լույսերը և սկսվեց համերգի երկրորդ բաժինը։ Նվագելու ընթացքում ինչ-որ մեկը նրա ականջին շշուկով հայտնեց եղելությունը, և համերգն ընդհատվեց։ Տուն մտնելով Աուրելիանո Երկրորդը հարկադրված էր ճեղքել մարդկանց պատնեշը, որպեսզի կարողանա առաջանալ ու տեսնել պառաված կույսի դիակը։ Նա տգեղ էր, գունատ, ձեռքին՝ սև վիրակապ և ամբողջովին փաթաթված էր շքեղ պատանքով։ Դագաղը հյուրասենյակում էր, նամակներով լեցուն արկղի կողքին։

Հոգեհանգստի իններորդ գիշերը Ուրսուլան պառկեց և այլևս ոտքի չելավ։ Նրան խնամում էր Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը։ Ուտելիք էր տանում ննջարան, ջուր՝ լվացվելու համար և պատմում այն ամենից, ինչ կատարվում էր Մակոնդոյում։ Աուրելիանո Երկրորդը հաճախ էր այցելության գալիս և ամենատարբեր հագուստներ էր բերում։ Հետո Ուրսուլան դրանք դարսում էր մահճակալի մոտ առաջին անհրաժեշտության իրերի կողքին, և շուտով ձեռքաչափ հեռավորության վրա ստեղծեց մի ամբողջ աշխարհ։ Նրան հաջողվել էր գրավել փոքրիկ Ամարանտա Ուրսուլային, որը շատ էր նման մեծ տատին, Ուրսուլան փոքրիկին կարդալ սովորեցրեց։ Նույնիսկ հիմա ոչ ոք չէր մտածում, թե Ուրսուլան բոլորովին կույր է, թեև հասկանում էին, որ վատ է տեսնում, սակայն նրա մտքի պայծառությունը, առանց այլոց օգնության ապրելու նրա ունակությունը ստիպում էր մտածել, որ նա, պարզապես, շատ է հոգնել հարյուր տարիների ծանրության տակ։ Ազատ ժամանակը, ներքին լռությունը, որ այդ

ոլերին վիճակված էր Ուրսուլային, նրան հնարավորություն էին տալիս հետևել տան անցուդարձին, և նա առաջինը նկատեց Մեմեի թաքուն տառապանքը։

— Մոտ արի,— ասաց Ուրսուլան աղջկան։— Իսկ հիմա, երբ մենք մենակ ենք, խոստովանիր պառավիս, թե ինչ է պատահել։

Շփոթմունքի ծիծաղով Մեմեն խուսափեց պատասխանից։ Ուրսուլան չպնդեց, բայց երբ Մեմեն սկսեց այլևս այցելության չգալ, կասկածն ավելի մեծացավ։ Ուրսուլան գիտեր, որ Մեմեն հիմա սովորականից ավելի վաղ է արթնանում և ոչ մի րոպե հանգիստ չի նստում, քանի դեռ չի եկել տնից դուրս գալու ժամը, գիտեր նաև, որ նա գիշերներն անվերջ շուռումուռ է գալիս անկողնում, որ նրան խանգարում է քնել ներս թռած թիթեռը։ Մի անգամ Ուրսուլան լսեց Մեմեի ասածը, որ գնում է հոր մոտ, և ապշեց Ֆերնանդայի բթության վրա, որը ոչինչ չկասկածեց։ Երբ քիչ անց հայտնվեց Աուրելիանո Երկրորդը և հարցրեց, թե ուր է Մեմեն։ Մեմեն թաքուն գործեր ուներ, անհետաձգելի պարտավորություններ, ծածուկ հոգսեր, այս ամենը ակնհայտ էր ավելի վաղ այն երեկոյից, երբ Ֆերնանդան ողջ տունը ոտքի հանեց՝ տեսնելով աղջկան կինոյում մի տղամարդու հետ համբուրվելիս։

Իր ապրումներով տարված Մեմեն կարծեց, թե Ուրսուլան է իրեն մատնել։ Իրականում մատնել էր ինքը։ Արդեն վաղուց էր նա իր ետևից քարշ տալիս հետքերի այն շղթան, որ կասկած կառաջացներ նույնիսկ կույրի սրտում, և եթե Ֆերնանդային այդքան երկար ժամանակ պետք եղավ դա նկատելու, ապա միայն հեռակա բժիշկների հետ շարունակվող կապն էր խանգարողը։ Այդուհանդերձ Ֆերնանդան ի վերջո նկատեց, որ աղջիկը մերթ լռում է երկար, մերթ անսպասելի ցնցվում, և տրամադրությունն էլ կտրուկ փոփոխվում է։ Ֆերնանդան ծածուկ, բայց և աշալուրջ հսկողություն սահմանեց։ Թույլատրում էր Մեմեին զբոսնել ընկերուհիների հետ, շաբաթ օրվա տոներին օգնում էր հագնվել և ոչ մի անգամ չէր տալիս անհամեստ հարցեր, որոնցից զգուշանար աղջիկը։ Ֆերնանդան արդեն բավականին ապացույցներ ուներ, որ Մեմեն այն չի անում, ինչ մտադիր է անել, և, այնուամենայնիվ, մայրը չէր արտահայտում իր կասկած-

նիրը սպասում էր վճռական հանցանշանին։ Մի երեկո Մեմեն հայտարարեց որ հոր հետ կինո է գնում։ Քիչ անց Ֆերնանդան Պետրա Կոտեսի տան կողմից լսեց տոնական հրթիռների կրակոցներ և Աուրելիանո Երկրորդի ակորդեոնի նվագը, որը հնարավոր չէր շփոթել ուրիշ ակորդեոնի հետ։ Ֆերնանդան հագնվեց, գնաց կինո և դահլիճի առաջին շարքերի կիսախավարի մեջ տեսավ աղջկան։ Ապշած այն բանից, որ հաստատվեցին կասկածները, Ֆերնանդան չհասցրեց մի կարգին տեսնել Մեմեին համբուրող տղամարդուն սակայն սուլոցների և ծիծաղի խլացնող պայթյունի մեջ որսաց նրա հուզված ձայնը։ «Ների՛ր ինձ, իմ սեր»,— լսեց նա, և տեղնուտեղը առանց մի բառ արտասանելու, Մեմեին դուրս բերեց դահլիճից խայտառակելով քարշ տվեց նրան Թուրքերի բազմամարդ փողոցով և փակեց ննջարանում։

Հաջորդ օրը ժամը վեցին հայտնվեց մի տղամարդ, և Ֆերնանդան ճանաչեց նրա ձայնը։ Այցելուն երիտասարդ էր և վշտացած, նրա մուգ տխուր աչքերը այդպես չէին ապշեցնի Ֆերնանդային, եթե նրան վիճակված լիներ տեսնելու գնչուներին տեսնելով այդ դեմքի երազային արտահայտությունը, ուզածդ կինը կհասկանար Մեմեին։ Քաթանե մաշված կոստյում էր հագել հյուրը և ճաքճքած մի քանի շերտ քսուքը վրան կոշիկներ, երևում էր տղան մեծ ջանք էր թափել կոշիկներին վայելուչ տեսք տալու համար, ձեռքին պահել էր գլխարկը, որ անցած շաբաթ օրն էր գնել։ Նա վախեցած էր ինչպես երբեք, բայց պահում էր իրեն արժանապատվությամբ, չկորցնելով ինքնատիրապետումը և դա փրկում էր նրան նվաստացումից։ Նրա մեջ զգացվում էր բնածին ազնվականություն միայն ծանր աշխատանքից աղտոտված եղունգներով ձեռքերն էին բացառություն կազմում։ Այնուամենայնիվ Ֆերնանդան հենց տեսավ այդ երիտասարդին, իսկույն հասկացավ որ գործ ունի արհեստավորի հետ։ Նկատեց, որ նա հագել է կիրակնօրյա միակ կոստյումը, և որ մարմինը շապիկի տակ ներծծված է բանանի ռենդի վարակով։ Ֆերնանդան թույլ չտվեց նրան բանալ բերանը։ Թույլ չտվեց նույնիսկ ներս մտնել, բաց դռնից՝ դուռը մի րոպե անց ստիպված էր փակել, որովհետև տունը լցվեց դեղին թիթեռներով։

Հեռացեք — ասաց նա։— Դուք անելիք չունեք այս [illegible] լոր տանը։

Նրան կոչում էին Մաուրիսիո Բաբիլոնիա։ Նա ծնվել, մեծացել էր Մակոնդոյում և աշխատում էր բանանի ընկերության արհեստանոցներում՝ որպես մեխանիկի օգնական։ Մեմեն նրա հետ ծանոթացել էր պատահաբար, երբ Պատրիսիա Բրաունի հետ այգիները մեկնելու նպատակով արհեստանոց էր գնացել՝ մեքենան վերցնելու։ Վարորդը հիվանդ էր, և մեքենան հանձնարարեցին վարել Մաուրիսիո Բաբիլոնիային և Մեմեին վերջապես հաջողվեց իրագործել իր վաղեմի ցանկությունը՝ նստել առաջնամասում և զննել կառավարման ողջ համակարգը։ Ի տարբերություն հաստիքային վարորդի, Մաուրիսիո Բաբիլոնիան բացատրում էր ամեն ինչ։ Դա պատահեց այն ժամանակ, երբ Մեմեն նոր էր սկսել [illegible] Բրաունի տուն հաճախել և երբ ավտոմեքենա վարելը դեռևս կանանց անվայել գործ էր համարվում։ Այդ իսկ պատճառով Մեմեն բավարարվեց տեսական բացատրություններով և մի քանի ամիս այլևս չհանդիպեց Մաուրիսիո Բաբիլոնիային։ Հետագայում նա հիշեց, որ այգիներում [illegible] ուշադրություն էր դարձրել նրա տղամարդկային գեղեցկությանը— դուր չէին եկել միայն կոպիտ ձեռքերը— [illegible] Պատրիցիա Բրաունի հետ քննարկել էր տհաճ տպավո[illegible]թյուն գործող նրա հանդուգն ինքնավստահությունը։ Մի շաբաթ օր Մեմեն հոր հետ կինո գնաց և կրկին տեսավ Մաուրիսիո Բաբիլոնիային քաթանե կոստյումը հագին։ Նա [illegible] էր ոչ շատ հեռու։ Աղջիկը նկատեց, որ կինոնկարը [illegible] է հետաքրքրում. պատեհ-անպատեհ շրջվում էր Մաուրիսիո Բաբիլոնիան ու նայում իրեն՝ բայց ոչ այնքան [illegible] որքան ցույց տալու համար, որ նայում է։ Մեմեն [illegible]թյուն զգաց այդ գռեհկությունից։ Կինոնկարի ավար[illegible] հետո Մաուրիսիո Բաբիլոնիան մոտեցավ, բարևեց Աուրելիանո Երկրորդին և հիմա միայն Մեմեն իմացավ, որ [illegible] ծանոթ են. Մաուրիսիո Բաբիլոնիան աշխատելիս է [illegible] Աուրելիանո Վշտալիի փոքրիկ էլեկտրակայանում և այդ [illegible]ճառով, նա Աուրելիանո Երկրորդին մոտեցավ ենթակա[illegible] հարգալից վերաբերմունքով։ Այս հայտնությունը [illegible] ազատեց այն ահաճությունից, որ առաջացնում էր

տղան իր մեծամտությամբ։ Նրանք դեռ չէին հանդիպել առանձին, դեռ բառ չէին փոխանակել բացի ողջույնի խոսքերից, երբ հանկարծ մի գիշեր Մեմեն երազ տեսավ, թե Մաուրիսիոն փրկում է իրեն խորտակվող նավից, և ինքը ոչ թե երախտապարտ է դրա համար, այլ չգիտես ինչու զզվում է։ Երազում այնպես էր ստացվել, թե իբր ինքն է նրա համար ցանկալի հնարավորություն ստեղծել, այնինչ Մեմեն ոչ միայն Մաուրիսիո Բաբիլոնիայից, այլև իրենով տարված ցանկացած տղամարդուց հակառակն էր տենչում։ Ահա թե ինչու, նա այնպես զայրացավ, որ արթնանալով չատեց Մաուրիսիո Բաբիլոնիային, այլ անհաղթահարելի ցանկություն զգաց տեսնել նրան։ Շաբաթն անցնելու հետ նրա անհանգստությունը աճում էր, շաբաթը դառնում անտանելի, և երբ կինոյում Մաուրիսիո Բաբիլոնիան բարևում էր, պահանջվում էր մեծ լարվածություն, որպեսզի ցույց չտա, թե սիրտն իր վանդակից ուր որ է դուրս է թռչելու։ Երջանկության և զայրույթի խառը զգացումներից կուրացած Մեմեն առաջինը մեկնեց ձեռքը, և Մաուրիսիո Բաբիլոնիան առաջին անգամ սեղմեց այդ ձեռքը։ Միայն մի ակնթարթ Մեմեն զղջաց պոռթկման համար, սակայն զղջումը տեղնուտեղն էլ վերածվեց դաժան բավարարվածության, երբ զգաց, որ տղայի ձեռքն էլ է սառույցի պես խոնավ ու պաղ։ Գիշերով Մեմեին պարզ դարձավ, որ ինքը բոլոր իսկ հանգիստ չի ունենա, եթե չապացուցի Մաուրիսիո Բաբիլոնիային, թե որքան սին էին նրա հույսերը։ Ողջ շաբաթն այսպես Մեմեն ուրիշ ոչ մի բանի շուրջ չէր կարողանում մտածել։ Անհաջողությամբ ավարտվեցին նրա բոլոր խորամանկությունները, որ նպատակ էին հետապնդում ստիպել Պատրիցիա Բրաունին իր հետ իբր մեքենայի համար արհեստանոց գնալ։ Վերջապես օգտվելով Մակոնդո ժամանած շիկահեր ամերիկացու սիրալիրությունից, Մեմեն քարշ տվեց նրան արհեստանոց, որ իբր տեսնեն նոր մակնիշի ավտոմեքենաները։ Հենց Մեմեն տեսավ Մաուրիսիո Բաբիլոնիային, վերջ տվեց ինքնախաբեությանը և հասկացավ, որ ինքը պարզապես մեռնում է նրա հետ առանձնանալու ցանկությունից։ Նրան բարկացրեց այն հանգամանքը, որ հենց առաջին րո-

[illegible] իր ինքը հայտնվեց դռան մոտ, այդ բանը Մաուրիսիո [illegible]լոնիան էլ հասկացավ։

— Ես եկել եմ նոր մեքենաները տեսնելու,— ասաց [illegible]։

— Դա պատրվակ չէ,— պատասխանեց նա։

[illegible] Մեմեին թվաց, թե նրա ինքնահավանության կրակը այրեց [illegible] և սկսեց Մաուրիսիո Բաբիլոնիային նվաստացնելու միջոցներ փնտրել։ Բայց տղան նրան ժամանակ չավեց։ «Մի [illegible] անհանգստացիր,— ասաց նա ձայնը ցածրացնելով։— Առ[illegible] [illegible] չէ, որ կինը տղամարդու համար կորցնում է [illegible] [illegible] Մեմեն իրեն այնքան անպաշտպան զգաց, որ [illegible] [illegible] չուզեց մեքենաները տեսնելը և աչք չի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] էր նրան [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Մաու[illegible] [illegible] Բաբիլոնիայի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] թիթեռների ու Մաուրիսիո Բաբիլոնիայի [illegible] [illegible] [illegible] թիթեռները նախկինում էլ էր [illegible] [illegible] [illegible] տեսնել արհեստանոցում, բայց ենթադրել էր [illegible] [illegible] [illegible] յուղից հրապուրված։ Մի անգամ Մեմեն [illegible] [illegible] [illegible] մեջ իր գլխավերևում լույս դրանց ճախ[illegible] [illegible] Այնպես, [illegible] Մաուրիսիո Բաբիլոնիան սկսեց հետա[illegible] [illegible] ինչպես բազմության մեջ միայն իրեն նկատելի [illegible], [illegible] այդ ժամանակ Մեմեն գլխի ընկավ, որ դե[illegible] թիթեռները ինչ-ինչ կապ ունեն նրա հետ։ Համերգներում [illegible] [illegible] եկեղեցում՝ պատարագների ժամանակ Մ[illegible] Բաբիլոնիան միշտ ամբոխի մեջ էր լինում, և նրան [illegible] համար Մեմեին բավական էր գտնել դեղին թիթեռ[illegible]։ Մի օր Աուրելիանո Երկրորդը փնթփնթաց անհեթեթ [illegible] [illegible] խանձրացնող ճախրանքը, և Մեմեն քիչ էր մնում [illegible] [illegible] գաղտնիքը, ինչպես խոստացել էր, բայց բնազդը [illegible] նրան, այս անգամ հայրը սովորականի պես չի ծիծա[illegible] [illegible] [illegible] «Այ, թե մայրդ կիմանա»։ Մի առավոտ, երբ [illegible] [illegible] ու Մեմեն վարդաթփերն էին խուզում, Ֆերնան[illegible] [illegible] անհարմ ճչաց ու մի կողմ քաշեց աղջկան, ճիշտ Մեմեի [illegible] տեղից էր երկինք համբարձվել Ռեմեդիոս Գե[illegible] [illegible] Ֆերնանդային վախեցրել էր անսպասելիորեն

[illegible] Մարկե

օղը բռնած թիթեռոցը, և մի պահ նրան թվաց, թե հրաշքը կրկնվելու է դարեր հետո։ Բայց թիթեռներն էին դրանք։ Նրանք հայտնվեցին այնքան անսպասելի, ասես ծնվեցին արեգակի լույսից, և աղջկա սիրտը մարեց։ Նույն այդ պահին այգի մտավ Մաուրիսիո Բաբիլոնիան, ձեռքին մի ծրար, որ ինչպես ինքն ասաց, Պատրիցիա Բրաունից էր։ Կամքի լարումով Մեմեն դեմքից ջնջեց շփոթմունքի կարմրությունը, խնդրեց ծրարը դնել վերնասրահում, ծաղկամանների պատվանդանին, որովհետև իր ձեռքերը հողոտ էին։ Ֆերնանդան դրեթե ուշադրություն չէր դարձրել այդ մարդու վրա, ամիսներ անց տնից վռնդելով, նույնիսկ չհիշեց, որ մի անգամ արդեն տեսել է նրան ու նկատել մաշկի հիվանդագին, դեղին գույնը միայն։

— Շատ սարօրինակ մարդ է,— ասաց Ֆերնանդան։— Դեմքից երևում է, որ երկար չի ապրի։

Մեմեն վճռեց, որ մայրը դեռևս չի մոռացել թիթեռներին։ Ավարտելով էտը, նա լվաց ձեռքերը, ծրարը ննջարան տարավ ու բաց արեց։ Չինական խաղալիք հիշեցնող, մեկը մյուսին հաջորդող հինգ տուփեր էին, իսկ ամենավերջինի մեջ հազիվ գրել իմացողի ձեռագրով գրված մի բացիկ էր ընկած. «Շաբաթ օրը կհանդիպենք կինոյում»։ Մեմեն սարսափեց այն մտքից, որ Ֆերնանդան կարող էր հետաքրքրվել ծրարի պարունակությամբ, ծրարը չէ՞ որ երկար ժամանակ ընկած էր վերնասրահում։ Մաուրիսիո Բաբիլոնիայի խիզախությունն ու հնարամտությունը դուր եկավ Մեմեին։ Սակայն նրա միամիտ համոզվածությունը, թե անպայման կկայանա ժամադրությունը, բարկացրեց աղջկան։ Մեմեն գիտեր, որ շաբաթ երեկոյան հայրը զբաղված է։ Սակայն շաբաթվա ընթացքում նա այնպիսի անհանգստություն ապրեց, որ ի վերջո համոզեց հորն իրեն կինո տանել, իսկ վերջում գալ՝ տուն ուղեկցելու։ Քանի դեռ վառվում էին դահլիճի ջահերը, նրա գլխավերևում պտտվում էր դեղին թիթեռը։ Հետո այսպես եղավ. լույսը մարեց, և նրա կողքին նստեց Մաուրիսիո Բաբիլոնիան։ Մեմեն մի այնպիսի զգացողություն ուներ, ասես անօգնական թփրտում էր սարսափելի ճահճուտում, և նրան փրկել, ինչպես երազում էր ասել, կարող էր միայն

մեքենայի յուղի հոտով, դահլիճի մթության մեջ հազիվ նշմարվող այս մարդը։

— Եթե չգայիք — ասաց նա — ինձ այլևս երբեք չէիք տեսնի։

Ծնկան վրա Մեմեն զգաց նրա ծանր ձեռքը և հասկացավ. այս պահից սկսած, երկուսով էլ այլևս անպաշտպան չեն։

— Դու ինձ զայրացնում ես քո խոսելաձևով,— ժպտաց նա։— Միշտ ասում ես հատկապես այն, ինչ պետք չէ որ ասես։

Մեմեն սիրահարվեց խելագարվելու չափ։ Կորցրեց քունը, ախորժակը և այնպես ընկղմվեց մենության մեջ, որ նույնիսկ հայրը դարձավ ավելորդ։ Որպեսզի խաբի Ֆերնանդային նա հորինեց տարբեր հրավերքների և գործերի ընդարձակ ու շփոթ մի ցուցակ, լքեց ընկերուհիներին և, ոտնակոխ անելով բոլոր տիպակի պայմանականությունները Մաուրիսիո Բաբիլոնիայի հետ հանդիպման էր ձգտում միևնույն է որտեղ և որ ժամին։ Սկզբում նրան դուր չէր գալիս տղայի կոպտությունը։ Երբ նրանք արհեստանոցի ետևի ամայությունում առաջին անգամ մենակ մնացին Մաուրիսիո Բաբիլոնիան անգթորեն մի այնպիսի անասնական վիճակի մեջ գցեց նրան որ Մեմեն բոլորովին ուժասպառ եղավ։ Ավելի ուշ Մեմեն հասկացավ որ դա նույնպես քնքշություն է, քնքշության տեսակ և արդեն հանգստությունը կորցրած, նա ապրում էր միայն իր սիրով տառապում էր կրքոտ մի ցանկությամբ կրկին ու կրկին ընկղմվել խելքահան անող մեքենայի յուղի և ժավելի մեջ։ Ամարանտայի մահից օրեր առաջ, Մեմեն հանկարծ մի կարճ ժամանակով սթափվեց ու թփրտաց ապագայի անորոշությունից Եվ այդ օրերին էր որ նա լսեց բախտ գուշակող մի կնոջ մասին և բոլորից ծածուկ նրա դուռը գնաց Պիլար Տերներան էր։ Տեսնելով Մեմեին, նա իսկույն հասկացավ թե այդ ինչ թաքուն ուժեր են աղջկան իր տուն բերել «Նստիր — ասաց Պիլար Տերներան — Բուենդիաների բախտը գուշակելու համար ինձ խաղաթղթեր պետք չեն»։ Մեմեն չգիտեր և չիմացավ էլ երբեք, որ հարյուրամյա պյութիան իր մեծ մայրն էր։ Լսելով Պիլար Տերներայի չափազանց անկեղծ բացատրությունը, նա չէր էլ հավատա դրան բախտագուշակը ներշնչում էր աղջկան որ տառապալից սիրո եռքը

կհանգստանա միայն անկողնում։ Նույն տեսակետին էր նաև Մաուրիսիո Բաբիլոնիան, բայց Մեմեն չէր ուզում հավատալ նրան հոգու խորքում մտածում էր թե նա այդպես է ասում, որովհետև տգետ է, ինչպես բոլոր արհեստավորները։ Նա այն ժամանակ մտածում էր, թե սիրո մի տեսակը ոչնչացնում է մյուսին, որովհետև այդպես է ստեղծված մարդը։ Հագեցնելով քաղցը, նա կորցնում է հետաքրքրությունը ուտելիքի նկատմամբ։ Պիլար Տերներան ոչ միայն ցրեց Մեմեի թյուր ըմբռնումները այլև առաջարկեց իր հին, պարաններով մահճակալը, որի վրա էր հղիացել Արկադիոյով, Մեմեի պապով, հետո նաև Աուրելիանո Խոսեով։ Դրանից բացի նա սովորեցրեց Մեմեին թե մանանեխի գոլորշիներով ինչպես խուսափի անցանկալի հղիությունից, և տվեց այն հեղուկների դեղատոմսերը, որոնց օգնությամբ, եթե բան է, փորձանք պատահի, կարելի է ազատվել ամեն ինչից, «նույնիսկ խղճի խայթից»։

Այս խոստովանությունից հետո Մեմեն իր մեջ այնքան արիություն զգաց ինչպես ընկերուհիների հետ հարբելու օրը։ Ամարանտայի մահը, սակայն, հարկադրեց նրան հետաձգել մտահղացման իրագործումը։ Քանի դեռ ինն օր ողբում էին հանգուցյալին, նա ոչ մի րոպե չէր բաժանվում Մաուրիսիո Բաբիլոնիայից, որն առավոտից իրիկուն տանը կուտակված բազմության մեջ էր։ Հետո սուգը սկսվեց պարտադիր մեկուսացումը և սիրահարները հարկադրված էին ժամանակավրապես բաժանվել Դրանք այնպիսի ներքին հուզումներով այնպիսի տառապանքներով ու զսպված պոռթկումներով օրեր էին, որ առաջին իսկ երեկոյան, երբ Մեմեն դուրս ելավ տնից ուղիղ Պիլար Տերներայի մոտ գնաց։ Նա տրվեց Մաուրիսիո Բաբիլոնիային առանց դիմադրության, առանց ամոթահարության ու կոտրատվելու, ցուցաբերեց այնպիսի կասկած չհարուցող ձիրք և այնպիսի իմաստուն նրբազգացողություն, որ կասկածամիտ տղամարդն այդ ամենը հեշտությամբ կշփոթեր ամենախսկական փորձառության հետ։ Ավելի քան երեք ամիս նրանք հանդիպում էին շաբաթական երկու անգամ՝ օգտվելով Աուրելիանո Երկրորդի ակամա հովանավորությունից անտեղյակ հայրը հաստա-

տում էր դստեր հորինած ստերը, ցանկանալով ազատել նրան մայրական լծից։

Այն երեկո, երբ Ֆերնանդան կինոյում անակնկալի բերեց Մեմեին և Մաուրիսիո Բաբիլոնիային, Աուրելիանո Երկրորդը խղճի խայթ զգաց և աղջկա ննջարան մտավ համոզված որ Մեմեն սիրտը բանալով ինչպես խոստացել էր, կթեթևացնի հոգին։ Սակայն Մեմեն մերժեց ամեն ինչ։ Նա այնքան ինքնավստահ էր այնպես էր կառչել իր մենությունից որ Աուրելիանո Երկրորդին թվաց թե իրենց միջև արդեն ոչ մի կապ չկա և երբեք էլ իրենք չեն եղել մտերիմ ու համախոհ և որ այդ ամենն անցյալի պատրանք է սոսկ։ Նա վճռեց խոսել Մաուրիսիո Բաբիլոնիայի հետ— նախկին գործատիրոջ հեղինակությունը գուցե հարկադրի՞ նրան հրաժարվել իր մտադրությունից— սակայն Պետրա Կոտեսը համոզեց սիրեկանին՝ չխառնվել կանացի գործերին և նա մնաց սավառնելու անվճռականության տարերքի մեջ, սփոփվելով այն մտքից, թե մեկուսացումը կբուժի դստեր տառապանքը։

Մեմէն վշտի ոչ մի նշան ցույց չէր տալիս նույնիսկ, ընդհակառակը Ուրսուլան հարևան սենյակից լսում էր թե ինչ խորն է քնում նա գիշերով, ցերեկը հանդարտ զբաղվում իր գործերով ժամանակին ուտում և մարսողությունն էլ ատեղն էր։ Մեմեի բանտարկության երկու ամսվա ընթացքում Ուրսուլային տարօրինակ էր թվում մի հանգամանք միայն ինչո՞ւ է նա լողարան գնում ոչ թե առավոտյան, ինչպես բոլորը այլ երեկոյան ժամը յոթին։ Մի անգամ Ուրսուլան ցանկացավ նույնիսկ խնդրել որ զգուշանա կարիճներից, սակայն Ուրսուլային մտերիմ համարող Մեմեն խուսափեց խոսակցությունից և մեծ տատը վճռեց աղջկան չձանձրացնել պառավական խրատներով։ Հենց ընկնում էր մթնշաղը, տունը լցվում էր դեղին թիթեռներով։ Ամեն երեկո լողարանից վերադառնալով, Մեմեն հանդիպում էր թիթեռներին սրսկելով ոչնչացնող Ֆերնանդային «Պարզապես փորձանք է — ասում էր Ֆերնանդան։— Ամբողջ կյանքումս ինձ ասել են, որ գիշերային թիթեռները դժբախտություն են բերում»։ Մի անգամ երբ Մեմեն դարձյալ լողարանում էր Ֆերնանդան պատահաբար նրա սենյակ մտավ և տեսավ, որ թիթեռների

առատությունից պարզապես օդ չկար շնչելու։ Դրանց վռնդելու նպատակով, ձեռքն առավ առաջին պատահած փալասը և քարացավ սարսափից. նրա ուղեղում անհեթեթորեն իրար կապվեցին դստեր ուշ ժամի լոգանքներն ու հատակին ցրիվ եկած մանանեխի սպեղանիները։ Այս անգամ Ֆերնանդան շտապեց հարմար դիպվածի։ Հենց հաջորդ օրը ճաշի հրավիրեց նոր ալկալդին, որը, ինչպես և ինքը, լեռնցի էր և խնդրեց գիշերային պահակություն սահմանել իրենց տան ետնաբակում. իրեն թվում էր իբր, թե գողերը հավ են թռցընում։ Մի քանի ժամ անց պահակը կրակեց Մաուրիսիո Բաբիլոնիայի վրա, երբ նա կղմինդրը բարձրացնելով փորձում էր լողարան իջնել, ուր կարիճների ու թիթեռների մեջ մերկ և սիրուց թրթռալով սպասում էր Մեմեն, ինչպես սպասել էր համարյա ամեն երեկո այս ամիսների ընթացքում։ Ողնաշարը մտած գնդակը Մաուրիսիո Բաբիլոնիային մինչև կյանքի վերջը գամեց անկողնուն։ Նա մեռավ ծեր հասակում, բոլորովին մենակ, ոչ մի անգամ չբողոքելով, չզայրանալով, ոչ մեկին չմատնելով մեռավ հիշողություններից ու հանգիստ չտվող դեղին թիթեռներից տառապելով մեռավ հավի գող անունը վրան։

* * *

Հորիզոնում արդեն նշմարվում էին այն իրադարձությունները, որոնց վիճակված էր մահացու հարված հասցնել ողջ Մակոնդոյին, երբ տուն բերեցին Մեմե Բուենդիայի որդուն։ Քաղաքն այնպիսի իրարանցման մեջ էր, որ ոչ ոք ընտանեկան անախորժություններով զբաղվելու տրամադրություն չուներ և այդ պատճառով օգտվելով բարենպաստ պայմաններից Ֆերնանդան որոշեց թաքցնել տղային։ Նա հարկադրված էր ընդունել թոռանը հանգամանքները բացառել էին մերժումը։ Կամքին հակառակ Ֆերնանդային վիճակված էր մինչև կյանքի վերջը հանդուրժել այդ երեխային, որովհետև անհրաժեշտ պահին չունեցավ այնքան քաջություն, որ իրագործի լողարանի ավազանում նրան խեղդելու թաքուն որոշումը։ Նա փակեց թոռանը գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի նախկին արհեստանոցում։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադին Ֆերնանդան հավատացրեց, թե մանկանը գտել է

գետակի ջրերն ընկած հյուսած զամբյուղից։ Ուրսուլան այդպես էլ անտեղյակ մնաց երեխայի գոյությանը, Փոքրիկ Ամարանտա Ուրսուլան, որ մի անգամ անակնկալ արհեստանոց մտավ, ուր Ֆերնանդան կերակրում էր մանկանը, նույնպես հավատաց գետից հանած զամբյուղի պատմությանը։ Մեմեի կյանքն այլանդակող կնոջ վայրենի արարքից վերջնականապես զզված Աուրելիանո Երկրորդը թոռան մասին իմացավ երեք տարի անց միայն, երբ Ֆերնանդայի անզգուշությունից օգտվելով, տղան դուրս էր պրծել իր գերությունից և հայտնվել էր վերնասրահում. տկլոր էր, խառնիխուռն մազերով և ավելի շատ հանրագիտարաններում նկարված մարդակերի էր նման, քան մարդու։

Ֆերնանդան իր անողոքելի ճակատագրից նման հիմարություն չէր սպասում։ Երեխայի հետ ասես կրկին տուն մտավ խայտառակությունը, որ ինչպես ինքն էր կարծում իրեն հաջողվել էր վռնդել ընդմիշտ։ Դեռ չէին հասցրել տանել վիրավոր Մաուրիսիո Բաբիլոնիային, Ֆերնանդան արդեն մանրամասնորեն կազմել էր անպատվության հետքերը ոչնչացնելու ծրագիրը։ Ամուսնու հետ չխորհրդակցելով, նա հաջորդ օրը հավաքեց իր իրերը, փոքրիկ ճամպրուկը խոթեց երեք ձեռք սպիտակեղեն՝ դստեր համար և գնացքի մեկնումից կես ժամ առաջ տնկվեց Մեմեի ննջասենյակում։

— Գնացինք, Ռենատա,— ասաց նա։

Ֆերնանդան ոչ մի բացատրություն չտվեց։ Իր հերթին էլ Մեմեն ոչ սպասում էր բացատրության և ոչ էլ ցանկանում։ Նա չգիտեր, թե ուր են գնում, նրա համար մեկ էր թեկուզև սպանդանոց գնային։ Այն պահից երբ ետնաբակից կրակոցի ձայն լսեց, և միաժամանակ Մաուրիսիո Բաբիլոնիայի ցավի ճիչը, Մեմեն ոչ մի բառ չէր արտասանել և այլևս չի արտասանի մինչև կյանքի վերջը։ Երբ մայրը կարգադրեց դուրս գալ ննջարանից, նա չլվացվեց չսանրվեց լուսնոտի տեսքով գնացք նստեց չնկատելով նույնիսկ իր գլխավերևում ճախրող դեղին թիթեռները։ Ֆերնանդան երբեք չիմացավ ու չփորձեց էլ պարզել՝ կամավո՞ր էր դստեր քար լռությունը, թե՞ աղջիկը պարզապես համրացել էր բախտի դաժան հարվածից։ Մեմեն գրեթե չէր նկատում, որ իրենք անցնում են մի ժամանակ կախարդված համարվող վայրերով։ Նա

չէր տեսնում երկաթգծի երկու կողմերում փռված բանանի անծայրածիր ու սավերախիտ այգիները: Չէր տեսնում գրինգոների ճերմակ տները, ցագից ու փոշուց չորացած պարտեզները և պատշգամբներում թուղթ խաղացող կարճ տաբատներով ու շերտավոր, կապտասպիտակավուն վերնաշապիկներով կանանց: Չէր տեսնում բանաններով բեռնված սայլերը փոշոտ ճամփաներով քարշ տվող եզներին: Չէր տեսնում աղջիկներին, որոնք ձկների պես խայտում էին թափանցիկ գետում իրենց հրաշալի ստինքներով հուզելով գնացքի ուղևորներին: չէր տեսնում կեղտոտ ու աղքատիկ բարաքները, որտեղ ապրում էին բանվորները: Այս բարաքների շուրջ թռչում էին Մաուրիսիո Բաբիլոնիայի դեղին թիթեռները, իսկ դռների մոտ իրենց գիշերանոթներին նստոտած էին նիհար կանաչագույն երեխաներ, նրանց կողքին կանգնած էին ընթացող գնացքի ետևից տարբեր անպարկեշտություններ ճչացող հղի կանայք: Թռուցիկ այս պատկերները, որ մի ժամանակ դպրոցից տուն վերադառնալիս Մեմեի համար տոն էին, հիմա սահում էին նրա սրտի վրայով, առանց կենդանության շունչ հաղորդելու մեռած հույզերին: Նա չնայեց լուսամուտին նույնիսկ երբ ավարտվեցին այգիները և գնացքը մտավ կակաչների դաշտ, ուր դեռ ցցված էր իսպանական գալիոնի ածխացած կմախքը, իսկ հետո հասավ թափանցիկ այն օդին, փրփրոտ ու աղտոտ այն ծովին, որտեղ համարյա հարյուր տարի առաջ փշրվեցին Խոսե Արկադիո Բուենդիայի երազանքները:

Ցերեկվա ժամը հինգին հասան հովտի վերջին կայարանին, և Ֆերնանդան վագոնից դուրս բերեց Մեմեին: Նրանք փոքրիկ չղջիկի նման մի կառք նստեցին, որին լծված ձին շնչահեղձ էր լինում ասթմայով տառապողի պես, և անցան մռայլ քաղաքով, անվերջանալի փողոցների վրա, ծովային աղից ճաքճքած հողի վրա թևածում էին այն նույն վարժությունները, որ պատանեկության տարիներին ամեն օր մեռյալ ժամին լսում էր Ֆերնանդան: Նրանք գետային շոգենավ նստեցին, որի երկաթե ժանգը կերած երեսվածքը վառարանի պես շոգ էր արտաշնչում, իսկ թաթերով ջուր բարձրացնող փայտե անիվը շպշպում էր հրշեջի պոմպի նման: Մեմեն փակվեց նավախցում: Օրը երկու անգամ Ֆերնանդան նրա

մահճակալի մոտ ուտելիքով ափսե էր դնում և երկու անգամ էլ ետ տանում բերածը. Մեմեն չէր ուտում ոչ թե այն պատճառով, որ վճռել էր սովամահ լինել, այլ որովհետև զզվում էր ուտելիքի հոտից ու նրա ստամոքսը չէր ընդունում նույնիսկ ջուրը։ Մեմեն դեռևս չգիտեր, որ մանանեխի ցուլորշիները չեն օգնել իրեն, չգիտեր նաև Ֆերնանդան, նա կիմանա այն օրը միայն, երբ, գրեթե մեկ տարի անց, տուն կբերեն թոռանը։ Տոթ խցում տառապելով երկաթյա միջնորմների մշտական երերումից ու անտանելի գարշահոտությունից, որ արձակում էր շոգենավի անիվով հատակից բարձրացած տիղմը, Մեմեն կորցրել էր օրերի հաշիվը։ Շատ ժամանակ էր անցել այն պահից, ինչ նրա հայացքի դիմաց հովհարի թևերի մեջ ոչնչացավ վերջին դեղին թիթեռը, և նա վերջապես գիտակցեց, որ Մաուրիսիո Բաբիլոնիան մեռած է։ Բայց Մեմեն չհրաժարվեց իր սիրուց։ Նա շարունակում էր մտածել նրա մասին և այն ժամանակ, երբ ջորիները հեծած անցնում էին պատրանքներով լեցուն անապատով, ուր աշխարհի ամենագեղեցիկ կնոջը գտնելու հույսով թափառելու էր ելել Աուրելիանո Երկրորդը, շարունակում էր մտածել հնդկական արահետներով լեռն ի վեր բարձրանալիս և քարե նեղ փողոցներով մռայլ այն քաղաքում, ուր հուղարկավորման զանգեր էին զարկում երեսուներկու եկեղեցիների զանգակատները։ Նրանք գիշերեցին հինավուրց, լքյալ տանը, ցեցերով լեցուն սենյակում՝ որպես անկողին օգտագործելով հատակին փռած տախտակները։ Պատուհաններից պոկելով վաղուց ի վեր փալաս դարձած վարագույրները, Ֆերնանդան դրանցով ծածկեց չոր տախտակները. յուրաքանչյուր շարժումից այդ վարագույրները փոշի էին դառնում։ Մեմեն գլխի էր ընկել, թե որտեղ են գտնվում, որովհետև անքուն պառկած նա սարսափով տեսավ կողքից անցնող սև շորերով կաբալերոյին, նրան, որին հեռավոր թաթախման մի երեկո իրենց տուն բերեցին կապարե սնդուկով։ Հաջորդ օրը պատարագից հետո Ֆերնանդան նրան մռայլ տեսքով մի շինություն տարավ, Մորից բազմիցս լսած պատմություններից Մեմեն իսկույն ճանաչեց կուսանոցը, ուր Ֆերնանդային նախապատրաստել էին դառնալ թագուհի, և հասկացավ, որ ավարտվեց իրենց ուղևորությունը։ Մինչ Ֆերնանդան գրասեն-

յակում խոսում էր ինչ-որ մեկի հետ, Մեմեն սպասում էր խապանական եպիսկոպոսների մեծադիր դիմանկարներով զարդարված ընդունարանում և դողում էր ցրտից որովհետև հագին դեռևս թեթև, սև ծաղիկներով շրջազգեստն էր ու անապատի սառույցներից ծռմռված ճտքավոր կոշիկները։ Նախշավոր ապակիներից թափանցած դեղին լույսի հոսքի տակ կանգնած, նա մտածում էր Մաուրիսիո Բաբիլոնիայի մասին, երբ գրասենյակից դուրս եկավ շատ գեղեցիկ միանձնուհին՝ ձեռքին Մեմեի սպիտակեղենով ճամպրուկը։ Հասնելով աղջկան, նա առանց կանգ առնելու պարզեց ձեռքն ու ասաց.

— Գնանք, Ռենատա։

Մեմեն բռնեց այդ ձեռքը և հնազանդորեն թույլ տվեց տանել իրեն։ Երբ Ֆերնանդան վերջին անգամ տեսավ աղջկան, Մեմեն միանձնուհու քայլքին համակերպվելով արդեն գտնվում էր կուսանոցի բակում, փակված երկաթյա վանդակի ներսում։ Մեմեն դեռևս մտածում էր Մաուրիսիո Բաբիլոնիայի մասին, նրա հոտի, դեղին թիթեռների մասին և պիտի մտածի ամեն օր, մինչև կյանքի վերջը, մինչև աշնանային այն օրը, երբ խոր ծերության հասած, ուրիշ անվան տակ և այդպես էլ ոչ մի բառ չարտասանած պիտի մեռնի Կրակովի մռայլ հիվանդանոցում։

Ֆերնանդան Մակոնդո վերադարձավ զինված ոստիկաններով լեցուն գնացքով։ Ուղևորության ընթացքում նրան զարմացնում էին ուղևորների լարված դեմքերը, քաղաքների ու գյուղերի փողոցներում վխտացող զինվորները, նշանակալի ինչ-որ բանի սպասման մթնոլորտը, բայց Ֆերնանդան գլխի չէր ընկնում, թե ինչն ինչոց է. արդեն Մակոնդոյում նրան պատմեցին, որ Խոսե Արկադիո Երկրորդը բանանի ընկերության բանվորներին հրահրում է գործադուլի։ «Մեզ միայն այդ էր պակաս,— ինքն իրեն ասաց Ֆերնանդան։— Անարխիստն էր մեզ պակաս»։ Գործադուլն սկսվեց երկու շաբաթ անց և չունեցավ այն հետևանքները, ինչից սարսափում էին բոլորը։ Բանվորները հրաժարվում էին հավաքել և բարձել բանանը կիրակի օրերին, նրանց պահանջը արդարացի էր և ինքը՝ պադրե Անտոնիո Իսաբելը, հավանություն տվեց դրան ասելով, որ աստծո սահմանած կարգն էլ է այդպես։ Այդ և

հետագա ամիսներին ծագած գործադուլների հաղթանակը անհայտությունից դուրս բերեց Խոսե Արկադիո Երկրորդին, որը ժողովրդի մեջ քաղաքը Ֆրանսիացի բոզերով ողողելու ընդունակությամբ էր հռչակված միայն։ Ճիշտ նույն հանկարծակի վճռականությամբ ինչ վճռականությամբ նա ժամանակին վաճառեց մարտական աքլորները, երբ մտադիր չէ ձեռնարկել իր անհեթեթ նավարկությունը, Խոսե Արկադիո Երկրորդը հրաժարվեց վերակացուի պաշտոնից և անցավ բանվորների կողմը։ Շատ շուտով նրան համարեցին հասարակական կարգի դեմ միջազգային դավադրության գործակալ։ Զարագուշակ լուրերով մռայլված մի գիշեր Խոսե Արկադիո Երկրորդը հրաշքով խուսափեց չորս կրակոցներից որ նրա վրա արձակել էր ընդհատակյա ժողովատեղից տուն տանող ճանապարհին դարանակալած անծանոթ մեկը։ Հետագա ամիսների մթնոլորտն այնքան էր լարված, որ նույնիսկ Ուրսուլան էր դա զգում լույսից զուրկ իր փոքրիկ աշխարհում և նրան թվում էր թե կրկին ճակատագրական այն օրերն է ապրում, երբ իր որդին՝ Աուրելիանոն, գրպանները լցնում էր դավադրության հոմեոպաթի գնդիկներով։ Նա ցանկանում էր զրուցել Խոսե Արկադիո Երկրորդի հետ, հաղորդել նրան իր կենսափորձը սակայն Աուրելիանո Երկրորդը նրան ասաց որ մահափորձի գիշերվանից ոչ ոք չգիտե եղբոր տեղը

— Ճիշտ և ճիշտ Աուրելիանոն է — ճչաց Ուրսուլան։— Աշխարհում ամեն ինչ կրկնվում է։

Ֆերնանդան հեռու էր այդ օրերի հուզումներից։ Ամուսնու հետ սարսափելի վեճից հետո,— Աուրելիանո Երկրորդը զայրացել էր որ կինը առանց իր համաձայնության է տնօրինել Մեմեի ճակատագիրը,— Ֆերնանդան ոչ մի շփում չուներ արտաքին աշխարհի հետ։ Աուրելիանո Երկրորդը սպառնաց ազատել դստերը կուսանոցից՝ եթե պետք է նույնիսկ ոստիկանության օգնությամբ, բայց Ֆերնանդան թղթեր ցույց տվեց որ վկայում էին Մեմեի ինքնակամ ցանկությունը։ Իրականում Մեմեն ստորագրել էր այդ թղթերը արդեն երկաթե վանդակի ներսում և արել էր դա այն նույն անտարբերությամբ, ինչ անտարբերությամբ թույլ էր տվել տանել իրեն տնից։ Հոգու խորքում Աուրելիանո Երկրորդը չհավատաց

կնոջ ներկայացրած ապացույցների իսկությանը, ինչպես և չէր հավատում թե Մաուրիսիո Բաբիլոնիան իրենց բակ էր մտել հավ թռցնելու, սակայն երկու բացատրությունն էլ օգնեցին նրան հանգստացնել իր խիղճը և առանց տառապելու վերադառնալ Պետրա Կոտեսի հարկի տակ ուր սպասում էին բուռն ուրախությունները և շռայլ խնջույքները։ Ողջ քաղաքը համակած տագնապին անհաղորդ և Ուրսուլայի սարսափազդու կանխագուշակումներին անտարբեր Ֆերնանդան իր մտահղացման մեխանիզմի վերջին մանեկներն էր սեղմում։ Նա ընդարձակ նամակ գրեց Խոսե Արկադիոյին որը շուտով հոգևոր աստիճան պիտի ստանար և հաղորդեց որ քույրը Ռենատան հիվանդացավ դեղնախտով ու ավանդեց հոգին։ Հետո Ամարանտա Ուրսուլային հանձնելով Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի խնամքին՝ վերսկսեց նամակագրական կապը անհայտ բժիշկների հետ, որ ընդհատվել էր Մեմեի պատճառով։ Նախ և առաջ նա հեռազգայողական վիրահատման վերջնական օրը նշանակեց։ Սակայն բժիշկները պատասխանեցին թե անզգուշություն կլիներ սկսել վիրահատությունը քանի դեռ Մակոնդոյում չեն հանդարտել խառնակությունները։ Անհամբերությամբ համակված և բոլորովին անտեղյակ Ֆերնանդան հաջորդ նամակով բացատրեց նրանց որ ոչ մի խառնակություն էլ չկա պարզապես իր խենթ տագրն է հրապուրվել արհմիութենական հիմարություններով, ինչպես մի ժամանակ՝ մարտական աքլորներով և նավագնացությամբ։ Նրանք դեռ համաձայնության չէին եկել, երբ մի շոգ լորեքշաբթի դուռը թակեց հյուսածկեն զամբյուղը ձեռքին միանձնուհին։ Դուռը բաց անող Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը կարծեց թե ընծա են բերել և ցանկացավ վերցնել միանձնուհու բեռը, որ ծածկված էր նուրբ ասեղնագործ անձեռոցիկով։ Պառավը, սակայն բողոքեց նրան հրամայված է զամբյուղը հույժ գաղտնի անձամբ հանձնել դոնյա Ֆերնանդա դել Կարպիո դե Բուենդիային։ Զամբյուղում պառկած էր Մեմեի որդին։ Ֆերնանդայի նախկին մայրապետը նամակով բացատրել էր որ տղան ծնվել է երկու ամիս առաջ և իրենք իրենց իրավունք են վերապահել ի պատիվ պապի, կնքել նորածնին Աուրելիանո անունով, քանի որ մայրը նույնիսկ շրթները չշարժեց, որպեսզի ար-

սահայտի իր կամքը։ Ֆերնանդայի ներսում ամեն ինչ ապըստամբեց ճակատագրի այս հեգնանքի դեմ, բայց նա կարողացավ ուժ գտնել թաքցնելու դա միանձնուհուց։

— Կասենք, որ գտել ենք գետն ընկած զամբյուղի մեջ — ժպտաց նա։

— Ոչ ոք չի հավատա,— նկատեց միանձնուհին։

— Եթե բոլորը հավատում են Սուրբ գրքի համանման պատմությանը,— առարկեց Ֆերնանդան,— չեմ հասկանում, թե ինչու պիտի չհավատան ինձ։

Ետդարձի գնացքին սպասող միանձնուհին մնաց ճաշելու և ոչ մի անգամ այլևս չհիշեց երեխայի մասին, ինչպես և հրահանգել էին նրան կուսանոցում, սակայն, միևնույն է, Ֆերնանդային ճնշում էր իր խայտառակության անցանկալի վկայի ներկայությունը և նա ափսոսում էր, որ հիմա հարգի չէ վատ լուրեր բերող սուրհանդակին կախելու միջնադարյան սովորությունը։ Եվ Ֆերնանդան որոշում ընդունեց՝ միանձնուհու մեկնելուն պես ավազանում խեղդել մանկանը, սակայն քաջություն չունենալով, գերադասեց համբերատար սպասել տեր աստծո ողորմածությանը։

Նոր Աուրելիանոյի մի տարին էր լրացել, երբ Մակոնդոն համակած լարվածությունը անակնկալորեն լիցքաթափվեց պայթյունով։ Ընդհատակ անցած Խոսե Արկադիո Երկրորդը և արհմիութենական մյուս առաջնորդները շաբաթվա վերջին հայտնվեցին քաղաքում և բանանի ընկերության ավանում ցույց կազմակերպեցին։ Ոստիկանությունը բավարարվեց միայն կարգ պահպանելով, Սակայն լույս երկուշաբթի գիշերն անկողիններից դուրս բերեցին արհմիութենական առաջնորդներին, ոտքերին հագցրեցին հինգ կիլոգրամանոց կապանքներ և ուղարկեցին գլխավոր քաղաքի բանտ։ Ձերբակալվածների մեջ էին նաև Խոսե Արկադիո Երկրորդը և Մակոնդո տարաքսված մեքսիկական հեղափոխության մասնակից, գնդապետ Լորենսո Գավիլանը, որը պնդում էր, թե ականատես է եղել իր խնամի Արտեմիո Կրուսի[1] հերոսական քաջագործություններին, Սակայն երեք ամիս էլ չանցած բոլորն էլ ազատվեցին բանտից, որովհետև կառավարությունն ու բա-

[1] Արտեմիո Կրուս— մեքսիկացի գրող Կարլոս Ֆուենտեսի «Արտեմիո Կրուսի մահը» վեպի հերոսը

Նանի ընկերությունը չկարողացան համաձայնության գալ, թե ով պիտի վճարի ձերբակալվածների սննդի համար։ Այս անգամ բանվորների դժգոհության պատճառը սննդամթերքի անորակությունն էր և աշխատանքային տաժանակիր պայմանները։ Բացի դրանից բանվորները բողոքում էին, որ իրենց վճարում էն ոչ թե դրամով, այլ բոնով որով ընկերության խանութներում վիրջինյան խոզապուխտ կարելի էր գնել միայն։ Խոսե Արկադիո Երկրորդին բանտ էին նետել վարձատրության այս կարգը մերկացնելու համար։ Նա բացատրել էր որ այդ կարգը նվազեցնում է ընկերության առևտրական նավատորմիղի ծախսերը, քանի որ ետդարձի ուղերթով մրգեր տանող նավերը խանութների համար բերում են ապրանքներ, իսկ եթե չլիներ այդ բեռը ստիպված պիտի լինեին Նոր Օռլեանից դատարկ նավարկել մինչև այն նավահանգիստները ուր բեռնվում էին բանանով։ Բանվորների մյուս պահանջները վերաբերում էին կենցաղային պայմաններին և բժշկական սպասարկմանը։ Ընկերության բժիշկները չէին քննում հիվանդներին, քույրը, անկախ այն բանից թե ինչ հիվանդությամբ է տառապում հայցվորը՝ ջերմախտով, սուսանակով փորկապությամբ յուրաքանչյուրի լեզվածայրին պղնձարջասպի գույնի դեղահաբ էր դնում։ Դա մի այնպիսի ընդհանուր բուժում էր, որ երեխաները մեկից ավելի անգամ էին հերթ կանգնում և հաբերը կուլ տալու փոխարեն տուն էին տանում՝ լոտոյի խաղաքարեր դարձնելու։ Բանվորներն ապրում էին խարխուլ ու սարսափելի նեղվածք բարաքներում։ Ինժեներները հարկ չէին համարել արտաքնոց սարքել. ավանում ծննդյան տոներին յուրաքանչյուր հիսուն հոգու համար մեկ շարժական զուգարան էին տնկել և հրապարակավ ցուցադրում էին թե ինչպես պետք է օգտվել այդ հարմարություններից, որպեսզի դրանք առավել երկար ծառայեն։ Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի ժամանակին պաշարող, իսկ այժմ բանանի ընկերության շահերը պաշտպանող սև սերթուկներով ծերացած փաստաբանները, կախարդանքի սահմաններին մոտեցող ճարպկությամբ հերքեցին բանվորների բոլոր մեղադրանքները։ Երբ բանվորները կազմեցին համընդհանուր միաձայն հավանության արժանացած դիմումը երկար ժամանակ պահանջվեց

մինչև կարողացան դա պաշտոնապես ներկայացնել բանանի ընկերություն։ Սենյոր Բրաունը հենց լսեց դիմումի մասին, ապակե տանիքով իր հրաշալի վագոնը կցեց գնացքին և ընկերության մյուս ղեկավարների հետ չքվեց Մակոնդոյից։ Նրանցից մեկին սակայն, հաջորդ օրը բանվորները բռնեցին հասարակաց տանը, ուր նա բոլորովին մերկ պառկած էր մի կնոջ հետ, որը համաձայնել էր գայթակղելով նրան ծուղակը գցել և ստիպեցին ստորագրել դիմումի օրինակը։ Սգավոր իրավագետները, այդուհանդերձ, դատարանում ապացուցեցին, որ այդ մարդը բանակի ընկերության հետ ոչ մի կապ չունի, և որպեսզի բերած փաստարկները կասկած չհարուցեին, հարկադրեցին իշխանություններին որպես ինքնակոչի բանտ նետել նրան։ Ավելի ուշ բանվորները որսացին երրորդ կարգի վագոնով ծպտված ուղևորություն կատարող սենյոր Բրաունին և ստիպեցին ստորագրել դիմումի մյուս օրինակը։ Հաջորդ օրը նա ատյանի առջև կանգնեց մազերը սև էին ներկված և խոսում էր անսխալ իսպաներենով։ Փաստաբանները ապացուցեցին որ նա Ալաբամա նահանգի Պրատվիլ քաղաքում ծնված բանանային ընկերության գլխավոր տնօրեն սենյոր Ջեկ Բրաունը չէ, այլ Մակոնդոյում ծնված, Դագոբերտո Ֆոնսեկ անունով դեղաբույսերի անմեղ մի վաճառական։ Շուտով սենյոր Բրաունին որսալու բանվորների մի նոր փորձից հետո իրավագետները հասարակական վայրերում փակցրեցին նրա մահվան վկայականի օրինակները՝ հաստատված հյուպատոսների և դեսպանատան խորհրդականների կողմից և այն տեղեկությամբ, որ հունիսի իննին, Չիկագոյում Ջեկ Բրաունին տրորել է հրշեջ մեքենան։ Հոգնելով կեղծ փաստաբանական այս ղառանցանքներից բանվորները խաչ քաշեցին տեղական իշխանությունների վրա և իրենց բողոքներով դիմեցին գերագույն ատյան։ Բայց այնտեղ էլ իրավաբանության աճպարարները ապացուցեցին բանվորների պահանջների անօրինականությունը՝ պատճառաբանելով որ բանանի ընկերությունը իր տրամադրության տակ չի ունեցել չունի և չի ունենա ոչ մի բանվոր նա պարզապես դեպքից դեպք ժամանակավորապես է միայն բանվորներ վարձել։ Այսպես ցրիվ եկան վիրջինյան խոզապուխտի հրաշագործ հաբերի և ամանորյա զուգարանների մասին

կեղծ հերյուրանքները և դատարանի վճռով սահմանվեց ու հանդիսավորությամբ հռչակվեց ամենուր որ բառիս իսկական իմաստով բանվորություն գոյություն չի ունեցել Մակոնդոյում։

Հզոր գործադուլ սկսվեց։ Աշխատանքն այգիներում դադարեց մրգերը փտում էին հարյուր քսան վագոնանոց գնացքներն անշարժ կանգնած էին երկաթգծի փակուղիներում։ Քաղաքներն ու գյուղերը լցվեցին գործադուլավորներով։ Թուրքերի փողոցում ծայր առավ անվերջանալի շաբաթ օր «Հոթել Հակոբ» հյուրանոցի բիլիարդասրահում օր ու գիշեր չէր պակասում հերթը։ Այն օրը, երբ հայտարարվեց թե բանակը հասարակական կարգը վերականգնելու հրաման է ստացել, Խոսե Արկադիո Երկրորդը գտնվում էր բիլիարդանոցում։ Թեև նա օժտված չէր պայծառատեսության ձիրքով բայց այս տեղեկությունն ընկալեց որպես մահվան նախանշան որին սպասում էր այն հեռավոր առավոտից երբ գնդապետ Գերինելդո Մարկեսը թույլատրեց նրան ներկա գտնվելու գնդակահարությանը։ Սակայն չար նախազգացումը չզրկեց նրան իրեն հատուկ զսպվածությունից։ Նա ձողով հարվածեց գնդիկին և արեց մտածված կարամբոլը։ Որոշ ժամանակ անց թմբուկների զարկերի շեփորի հաչոցը, փողոցի ճիչն ու իրարանցումը ասացին նրան՝ ահա եկավ վերջը ոչ միայն բիլիարդի, այլև լուռ ու միայնակ այն խաղի, որ հեռավոր լուսաբացի գնդակահարության օրվանից սկսած խաղում էիր ինքդ քեզ հետ։ Նա դուրս եկավ փողոց ու տեսավ նրանց։ Երեք գունդ էր ժամանել, թմբուկների զարկերի տակ նրանց համաչափ քայլքից ցնցվում էր հողը։ Շողացող կեսօրը ներծծվում էր այդ բազմագլուխ հրեշի գարշահոտությամբ։ Զինվորները կարճահասակ էին, ամրակազմ կոպիտ։ Նրանք ձիու քրտինքի ու արևի տակ կակղած անդարաց կաշվի հոտ էին արձակում այդ մարդկանց դեմքերին նկարված էր լուռ ու անհաղորդ լեռնցու անվախություն։ Թեև արդեն մի ամբողջ ժամ էր անցել, ինչ նրանք քայլում էին Խոսե Արկադիո Երկրորդի կողքով, բայց այնպես էր թվում, թե մի քանի վաշտից ավելի չեն. այնքան էին նրանք նման իրար, որ, ասես, միևնույն մոր զավակներ լինեին և բոլորն էլ դեմքի նույն բութ արտա-

հաջողությամբ կրում էին ծանր պայուսակները, տափաշշերը, սվինավոր հրացանների խայտառակությունը, կույր հնազանդության ժանտախտի աճուկը և պատվի զգացումը։ Իր խավարն ընկղմված մահճից Ուրսուլան լսեց նրանց ոտնաձայները և բարձրացրեց մատները խաչ արած ձեռքը։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը, որ արդուկում էր ասեղնագործ սփռոցը, այդպես խոնարհված էլ քարացավ մի պահ և մտածեց Խոսե Արկադիո Երկրորդի մասին, իսկ նա՝ որդին, կանգնած էր «Հոթել Հակոբ» հյուրանոցի շեմին և անվրդով նայում էր անցնող վերջին զինվորներին։

Ռազմական դրության օրենքներով զինվորներն իրենց վրա պիտի վերցնեին վեճի միջնորդի դերը, սակայն կողմերը հաշտեցնելու և ոչ մի քայլ չարվեց։ Ամբողջ Մակոնդոյում իրենց ուժը ցուցադրելուց հետո զինվորները հրացանները խաչմերուկ դրեցին, հավաքեցին բանանները, բարձեցին փակուղիներից դուրս բերած գնացքները։ Մինչ այժմ համբերատար սպասող բանվորները անտառները մտան և սուր մաչետներով զինված սկսեցին պայքարը գործադուլարեկների դեմ։ Նրանք այրում էին ընկերության առանձնատներն ու խանութները, քանդում էին երկաթգծերը, որպեսզի խանգարեն հիմա արդեն իրենց ուղին գնդացրային կրակով ճեղքող գնացքների երթևեկությունը, կտրատում էին հեռախոսային և հեռագրային լարերը։ Ջրանցքներում ջուրը ներկվեց արյունով։ Սենյոր Բրաունը, որ ողջ ու անվնաս նստած էր էլեկտրիֆիկացված հավանոցում՝ ընտանիքի, հայրենակիցների ընտանիքների հետ, զինվորների ուղեկցությամբ դուրս բերվեց Մակոնդոյից և տեղափոխվեց անվտանգ մի տեղ։ Իրադարձություններն արդեն սպառնում էին վերածվել անհավասար ու արյունալի քաղաքացիական կռվի, երբ իշխանությունները դիմեցին բանվորներին՝ Մակոնդոյում հավաքվելու կոչով։ Ուղերձում ասված էր, որ նահանգի քաղաքացիական ու զինվորական կառավարիչը կժամանի հաջորդ օրը և կքննի ընդհարման պատճառները։

Խոսե Արկադիո Երկրորդն ուրբաթ առավոտից դեպի կայարան ձգվող ամբոխի մեջ էր։ Նախօրեին նա մասնակցել էր արհմիութենական ղեկավարների խորհրդակցությանը, որտեղ

Նրան և ընդառաջ Գավրիլանին հանձնարարել իրեն խառնվել ժողովրդին և հանգամանքներին համապատասխան, ուղղություն տալ նրա գործողություններին։ Խոսե Արկադիո Երկրորդը իրեն լավ չէր զգում այն պահից ինչ հայտնի էր դարձել, որ կայարանի հրապարակը շրջափակված է գնդացիրներով, իսկ երկաթյա պարսպով բանանի ընկերության քաղաքամասը պաշտպանված է հրանոթներով։ Նա ամբողջ ժամանակ բերանում մի տեսակ դառնաղի համ էր զգում։ Մոտավորապես ցերեկվա ժամը տասներկուսին, ուշացող գնացքին սպասող ավելի քան երեք հազար մարդ՝ բանվորներ, կանայք ու երեխաներ, գրավեցին կայարանի դիմացի բաց տարածությունը և խռնվեցին շրջակա փողոցներում, որ զինվորները արգելափակել էին գնդացիրներով։ Առաջին պահերին այս ամենը նույնիսկ տոնական զբոսանքի էր նման։ Թուրքերի փողոցից այստեղ բերեցին ֆրիտանգայով լեցուն սեղաններն ու զովացուցիչ ջրերի կրպակները և այլևս անտանելի չէր ոչ սպասումը, ոչ կրակ—արևը, Ժամը երեքից քիչ առաջ լուր տարածվեց, թե պաշտոնական անձանց բերող գնացքը կժամանի հաջորդ օրը միայն։ Հոգնած ամբոխը հիասթափված հառաչեց։ Մի ոմն ավագ լեյտենանտ կայարանի տաղավարի տանիքը ելավ, որտեղից ժողովրդին էին նայում չորս գնդացիրների փողերը, և կարգադրեց բոլորին լռել։ Խոսե Արկադիո Երկրորդի կողքին կանգնած էր ոտաբոբիկ, հաստլիկ մի կին, մոտ չորս և յոթ տարեկան երկու երեխաների հետ։ Նա գրկեց կրտսերին և խնդրեց բոլորովին անծանոթ Խոսե Արկադիո Երկրորդին բարձրացնել մյուսին, որպեսզի տղան լավ լսի այն ամենը ինչ պիտի ասեն։ Խոսե Արկադիո Երկրորդը տղային նստեցրեց իր ուսերին։ Շատ տարիներ անց այդ տղան բոլորին կպատմի և ոչ ոք նրան չի հավատա, որ ինքը տեսել է, թե ինչպես ավագ լեյտենանտը խոսափողի մեջ կարդաց նահանգի քաղաքացիական ու զինվորական կառավարչի համար, չորրորդ հրամանագիրը, հրամանագիրը, որ ստորագրել էր գեներալ Կարլոս Կորտես Վարգասը և նրա քարտուղար մայոր Էնրիկե Գարսիա Իսարան, ութսուն բառանոց երեք կետերով գործադուլավորներին համարում էր ավազակախումբ և լիազորում էր զինվորներին կրակել նրանց վրա առանց փամփուշտ խնայելու։

Հրամանագիրը բողոքների խլացնող փոթորիկ առաջացրեց, բայց տաղավարի տանիքին կանգնած լեյտենանտին փոխարինած կապիտանը խոսափողը թափահարելով հասկացրեց, որ խոսել է ուզում։ Ամբոխը կրկին լռեց։

— Տիկնայք և պարոնայք,— ասաց կապիտանը ցածրաձայն դանդաղ և փոքր-ինչ հոգնած,— ցրվելու համար ձեզ տրամադրվում է հինգ րոպե։

Սուլոցները ծաղրուծանակը, ճիչերը խլացրեցին տրված ժամկետի սկիզբն ազդարարող շեփորի կանչը։ Ոչ մեկը չշարժվեց տեղից։

— Հինգ րոպեն անցավ,— ասաց կապիտանը նույն ձայնով։— Եվս մեկ րոպե և կսկսենք կրակել։

Սառը քրտինքի մեջ կորած Խոսե Արկադիո Երկրորդը ուսերից իջեցրեց տղային և հանձնեց մորը։ «Այս սրիկաները կարող են և կրակել»,— շշնջաց կինը։ Խոսե Արկադիո Երկրորդը չհասցրեց պատասխանել, որովհետև նույն պահին ճանաչեց գնդապետ Գավիլանի խռպոտ ձայնը, արձագանքի պես գնդապետը բարձրաձայն կրկնեց կնոջ խոսքերը։ Պահի լարվածությունից և ապշեցուցիչ խոր լռությունից արբած Խոսե Արկադիո Երկրորդը, որ նաև համոզված էր, թե մահվան սևեռուն հայացքի դեմ քարացած ամբոխին տեղից շարժելու ընդունակ ուժ անհնար է գտնել, ձգվեց ոտնաթաթերի վրա և առաջին անգամ կյանքում ձայնը բարձրացնելով բղավեց առջևում կանգնածների գլխավերևից

— Սրիկաներ։ Շանսատակ եղեք դուք ձեր մեկ րոպեի հետ։

Այն, ինչ պատահեց այս բառերը հնչելուն պես, Խոսե Արկադիո Երկրորդի մեջ ոչ թե սարսափ, այլ մի տեսակ անիրական զգացողություն առաջացրեց։ Կապիտանը հրամայեց կրակել և տասնյորս գնդացիրներ իսկույն եթ ճարճատեցին։ Բայց այս ամենը խաղ էր հիշեցնում։ Թվում էր, թե դատարկ փամփուշտներով են կրակում։ գնդացիրները խեղդվում էին խլացնող ճայթյուններից, մոլեգնած կրակ էին թքում, սակայն խիտ շարքերով ամբոխից ոչ մի ճիչ, նույնիսկ ոչ մի տնքոց չէր լսվում, ասես բոլորը մեկեն քար էին կտրել ու դարձել անխոցելի։ Եվ հանկարծ կայարանի կողմից եկած մահամերձի մի ճիչ ցրեց այդ տպավորությունը.

«Մա՜» ու հրաբխի գվվոցով, ջրհեղեղի ռմբոցով ստորգետնյա մի հզոր ցնցում կարծես պայթեց ամբոխի կենտրոնում ու ակնթարթորեն տարածվեց հրապարակով մեկ։ Խոսե Արկադիո Երկրորդը հազիվ էր հասցրել գրկել տղային, երբ խուճապահար փախչող ամբոխի կենտրոնախույս ուժը թռցրեց տարավ մորը երկրորդ երեխայի հետ։

Շատ տարիներ անց խելագար ծերունի համբավ ունեցող տղան պիտի անվերջ պատմեր, թե ինչպես Խոսե Արկադիո Երկրորդը բարձրացրեց իրեն գլխից էլ վեր և գրեթե օդում կախված սահեց ամբոխին համակած սարսափի մեջ լողալով, ինքը դարձավ դեպի հրապարակամերձ փողոցներից մեկը վազելու ուղղությամբ։ Վերևից տղան տեսավ, թե ինչպես մարդկանց հոսքը լցվեց փողոց և թե ինչպես նրանց վրա կրակեցին այստեղ դրված գնդացիրները։ Մի քանիսը միաժամանակ բղավեցին.

— Պառկել։ Պառկել։

Նրանք, ովքեր առաջին շարքերում էին, արդեն պառկել էին գնդացրային կրակահերթից հնձված։ Ողջ մնացածները, փոխանակ փռվելու գետնին, շրջվել ու ետ՝ դեպի հրապարակ էին վազում, եվ այդ ժամանակ խուճապը հրեշի պես խփեց իր պոչով և հոծ ալիքով շպրտեց նրանց մեկ այլ հանդիպակաց ալիքի վրա, որ առաջացրել էր հրեշի պոչի մյուս հարվածը դիմացի փողոցում, ուր նույնպես առանց դադարի կրակում էին գնդացիրները։ Մարդիկ փակուղն ընկան, ինչպես անասունները փարախում։ Նրանք քլթքլթում էին հսկայական ջրապտույտում, որն աստիճանաբար ձգվում էր դեպի էպիկենտրոն, որով և սրա եզրերը, ինչպես սոխը մաքրելիս, շրջան շրջան կտրատվում էին գնդացրային կրակի անկուշտ մկրատով։ Տղան տեսավ ձեռքերը խաչած մի կնոջ, որ ծնկի էր եկել գնդակների համար չգիտես ինչ խորհրդավորությամբ անձեռնմխելի դատարկ տարածության մեջ։ Հենց այդտեղ էլ Խոսե Արկադիո Երկրորդը գցեց երեխային, և նույն պահին վրա հասած մարդկային վիթխարի ալիքը ոտնատակ արեց թե՛ դատարկ տարածությունը, թե՛ ծնկի եկած կնոջը, թե՛ բարձր ու չոր երկնքի լույսը և թե ամբողջ այս ստոր աշխարհը, ուր Ուրսուլա Իգուարան նաբաթե այնքան գազանիկներ էր վաճառել։

Խոսե Արկադիո Երկրորդը ուշքի եկավ անթափանց խավարում։ Նա հասկացավ, որ պառկած է անվերջանալի ու անաղմուկ մի գնացքում և որ իր գլուխը կաղապարված է չորացած արյան կեղևով, ու ցավում են բոլոր ոսկորները։ Քնելու անզուսպ պահանջ ուներ։ Մտադրվելով քնել մի քանի ժամ սարսափներից ապահով այս թաքստոցում, Խոսե Արկադիո Երկրորդը շրջվեց ավելի քիչ ցավող կողքին և հիմա միայն նկատեց, որ պառկած է դիակների վրա։ Դիակներով լեփ-լեցուն էր վագոնը, միայն մեջտեղում էր ազատ միջանցք մնացել։ Կոտորածից երևի մի քանի ժամ էր անցել, քանի որ դիակները ճիշտ նույն ջերմությունն ունեին, ինչպես գիպսը աշնանը, ու գիպսի պես էլ քարացած փրփուր էին հիշեցնում, և նրանք, ովքեր զբաղվել էին այս գործով, ժամանակ էին ունեցել դասավորել դիակները շարքերով, ինչպես սովորաբար բանանի ողկույզներն են դարսում։ Ջանալով ազատվել այս մղձավանջից, Խոսե Արկադիո Երկրորդը վագոնից վագոն էր սողում և շրիշակների արանքից ներթափանցող լույսի տակ, երբ գնացքը անցնում էր քնած ավանների կողքով, տեսավ մեռած տղամարդկանց, մեռած կանանց, մեռած երեխաների, որոնց, որպես հոտած բանաններ, ծովը նետելու էին տանում։ Նա երկուսին միայն ճանաչեց՝ հրապարակում զովացուցիչ ջրեր վաճառող կնոջը և գնդապետ Գավիլանին, գնդապետի ձեռքին դեռևս փաթաթված էր մեքսիկական արծաթե ճարմանդով գոտին, որի օգնությամբ նա խուճապահար ամբոխի մեջ փորձում էր իր համար ճանապարհ բացել։ Հասնելով առաջին վագոն Խոսե Արկադիո Երկրորդը ցատկեց մթության մեջ և մնաց պառկած մի փոսում, քանի դեռ չէր անցել ողջ գնացքը։ Դա նրա տեսած ամենաերկար գնացքն էր՝ համարյա երկու հարյուր ապրանքատար վագոններով և երեք շոգեքարշով՝ երկուսը ծայրերում, երրորդը՝ մեջտեղում։ Գնացքը ոչ մի լույս չուներ, նույնիսկ ազդանշանային կարմիր ու կանաչ լապտերներ չկային։ Վագոնների տանիքներին, գնդացիրների կողքին նշմարվում էին զինվորների ուրվագծերը։

Կեսգիշերին տեղատարափ սկսվեց։ Խոսե Արկադիո Երկրորդը չգիտեր, թե որտեղ է, սակայն հասկանում էր, որ եթե քայլի գնացքի հակառակ ուղղությամբ, ապա կհասնի

Մինչդեռ, երբ ձին քայլելով մինչև ակոսները թրջված ու սարսափելի գլխացավից տառապելով, նա լուսաբացի կիսամշուշի մեջ նկատեց քաղաքի առաջին տները։ Սուրճի հոտով պայթակալված նա մտավ մի խոհանոց, որտեղ երեխան գրկին անծանոթ կինը կանգնած էր օջախի դիմաց։

— Բարև ձեզ,— ասաց նա բոլորովին ուժասպառված։— Ես Խոսե Արկադիո Երկրորդ Բուենդիան եմ։

Նա արտասանեց լրիվ անունը, տառ առ տառ՝ համոզվելու համար, որ ողջ է։ Եվ ճիշտ վարվեց, որովհետև տեսնելով դռան մոտ հայտնված մռայլ, ոսկրոտ, արյունոտ և մահվան կնիքը վրան անծանոթին, կինը ուրվական էր կարծել նրան։ Նա գիտեր Խոսե Արկադիո Երկրորդին։ Վերմակ բերեց, որպեսզի Խոսե Արկադիո Երկրորդը փաթաթվի դրանով, մինչև ինքը օջախի մոտ կչորացներ նրա շորերը, ջուր տաքացրեց, որպեսզի լվանա վերքերը — պարզվեց, որ միայն մաշկն է պլոկվել — և երեխայի մաքուր տակաշոր տվեց՝ որպես գլխի վիրակապ։ Հետո փոքր բաժակով դառը սուրճ հրամցրեց, որովհետև լսել էր, որ Բուենդիաները միայն դառն են խմում։

Խոսե Արկադիո Երկրորդը ոչ մի բառ չասաց, մինչև խմեց սուրճը։

— Այնտեղ, երևի, երեք հազար կլինեին,— շշնջաց նա։

— Ի՞նչ։

— Դիակներ,— բացատրեց նա։— Հավանաբար բոլորը, ովքեր հավաքվել էին կայարանում։

Կինը խղճահարությամբ նայեց նրան։ «Այստեղ ոչ ոք չի մեռել,— առարկեց նա։— Քո ազգականի, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի ժամանակներից հետո Մակոնդոյում ոչ մի բան չի կատարվել»։ Մինչ տուն հասնելը, Խոսե Արկադիո Երկրորդը ևս երեք խոհանոց մտավ, և ամեն տեղ էլ նրան նույնը ասացին. «Ոչ ոք չի մեռել»։ Նա անցավ կայարանամերձ հրապարակով, տեսավ իրար գլխի կուտակված վաճառասեղանները և չնկատեց կոտորածի ոչ մի հետք։ Չդադարող անձրևից փողոցները դատարկ էին, տները կողպված, ներսում նույնիսկ կենդանության շունչ չէր զգացվում։ Միակ բանը, որ քաղաքում մարդկանց գոյությունն էր մատնանշում, առավոտյան պատարագի կանչող զանգակատան ղողանջներն էին։ Խոսե Արկադիո Երկրորդը թակեց գնդապետ

Գավրիլանի և ան դուռը։ Հջի կինը ւյիս նախկինում էլ որ տեսել դուռը իսկույն ետ շրխկացրեց «Նա մեկնել է,— ասաց վախեցած ձայնով։— Հայրենիք է վերադարձել»։ Էլեկտրիֆիկացված ավանդույթի գլխավոր մուտքի մոտ ինչպես միշտ, տեղական երկու ոստիկան էին կանգնած՝ որոնք իրենց թիկնոցներով և մոմլաթե սաղավարտներով նման էին անձրևի տակ լողացող քարե արձանների։ Ծայրամասի նեղլիկ փողոցում անթիլյան նեգրերը խմբովին սաղմոս էին երգում։ Խոսե Արկադիո Երկրորդը, ցատկելով յակի ցանկապատի վրայից մտավ Բուենդիաների տան խոհանոց։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պիեդադը ասաց նրան կիսաշշուկով. «Զգույշ, որ Ֆերնանդան քեզ չտեսնի։ Նա արդեն արթնացել է»։ Ասես մի ծածուկ պայմանավորվածությամբ Սանտա Սոֆիա դե լա Պիեդադը որդուն «գիշերանոթների սենյակ» տարավ, անկողին լցեց Մելքիադեսի խարխուլ մահճակալի վրա իսկ ցերեկվա ժամը երկուսին երբ Ֆերնանդան պառկեց քնելու նաև ուտելիք բերեց։

Սկսված անձրևի պատճառով Աուրելիանո Երկրորդը գիշերել էր տանը և հիմա էլ, մինչև ցերեկվա երեքը նա դեռ սպասում էր երկնքի պարզվելուն։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պիեդադը բոլորից ծածուկ հայտնեց նրան եղբոր հայտնվելու մասին, և նա մտավ Մելքիադեսի սենյակ։ Աուրելիանո Երկրորդն էլ չհավատաց հրապարակում կայացած կոտորածի և դեպի ծովը սլացող դիակներով լեցուն գնացքի մղձավանջներին։ Երեկոյան Մակոնդոյում հրապարակվեց կառավարության արտակարգ հայտարարությունը ըստ որի բանվորները ենթարկվել են կայարանից հեռանալու հրամանին և խաղաղ շարքերով տներն են ցրվել։ Հայտարարության մեջ ի լուր ամենքի հայտնված էր որ բարձր հայրենասիրությամբ համակված արհմիութենական առաջնորդները իրենց պահանջներն ամփոփեցին երկու կետով՝ վերափոխել բժշկական սպասարկման գործը և բարաքների մոտերքում կառուցել արտաքնոցներ։ Ավելի ուշ Աուրելիանո Երկրորդն իմացավ, որ բանվորների հետ գործը հարթելուց հետո զինվորական իշխանությունները շտապել էին իսկույն տեղեկացնել այդ մասին Միստր Բրաունին, և նա ոչ միայն համաձայնել էր ռավարա րլ նոր պահանջները այլ ընկերության հաշվին նույնիսկ

առաջարկել էր երեք օրով ժողովրդական տոնախմբություն կազմակերպել՝ ի նշանավորումն հաշտության։ Սակայն երբ զինվորական իշխանությունները հարցրել էին նրան, թե երբ է հնարավոր նշանակել պայմանագրի ստորագրման օրը, նա նայել էր լուսամուտին՝ կայծակի բռնկումներով լուսավորվող երկնքին և բացարձակապես անորոշ շարժումով թափահարել էր ձեռքը։

— Այ, երբ փոխվի եղանակը,— ասել էր նա,— Անձրևների ժամանակ մենք դադարեցնում ենք ամեն տեսակի գործունեություն։

Երեք ամիս անձրև չկար, չորային եղանակ էր։ Բայց հենց միստր Բրաունը հայտարարեց իր որոշումը, բանանի գոտու ողջ երկայնությամբ թափվեց այն տեղատարափ անձրևը, որի տակ ընկավ Խոսե Արկադիո Երկրորդը Մակոնդո տանող ճանապարհին։ Անձրևը շարունակվեց ևս մեկ շաբաթ։ Պաշտոնական մեկնաբանությունը, որ կառավարության ձեռքի տակ եղած բոլոր միջոցներով հազար անգամ կրկնվեց բնակչության մեջ, ի վերջո հասավ ամենքին. սպանություն չի եղել, բավարարված բանվորներն իրենց ընտանիքներն են վերադարձել, իսկ բանանի ընկերությունը դադարեցրել է աշխատանքները մինչև անձրևների վերջը։ Թեև զորքը զորանոցներն էր քաշվել, ռազմական դրությունը պահպանվում էր դեռ, որովհետև անվերջանալի տեղատարափը կարող էր աղետ առաջ բերել։ Ցերեկը զինվորները շալվարի փողքերը մինչև ծնկները քշտած թափառում էին բուռն հեղեղ դարձած փողոցներում և երեխաների հետ նավակներ էին բաց թողնում։ Գիշերը, պարետային ժամից հետո, հրացանների խզակոթերով ջարդում էին դռները և անկողիններից դուրս բերելով կասկածելիներին, տանում էին այնտեղ, որտեղից վերադարձ չկար։ Դեռ շարունակվում էին հանցագործների, մարդասպանների, հրդեհողների և համար չորրորդ հրամանը խախտողների որոնումն ու ոչնչացումը, բայց զինվորականները հերքում էին դա նույնիսկ իրենց զոհերի հարազատների առաջ, երբ սրանք լցվելով կայազորի պետի գրասենյակ, փորձում էին որևէ տեղեկություն ստանալ ձերբակալվածներից։ «Ես համոզված եմ, որ դուք երազ եք տեսել,— պնդում էր կայազորի պետը։— Մակոնդոյում ոչինչ չի կատարվել, ոչինչ չի կա-

տարվում և ոչինչ չի կատարվելու։ Մակոնդոն երջանիկ քաղաք է»։ Այսպես ոչնչացվեցին արհմիութենական բոլոր ղեկավարները։

Ողջ էր մնացել միայն Խոսե Արկադիո Երկրորդը։ Մի գիշեր փետրվարին տան դռները ցնցվեցին հարվածներից՝ խփում էին հրացանի խզակոթերով. այդ թակոցը ոչ մի այլ թակոցի հետ հնարավոր չէր շփոթել։ Աուրելիանո Երկրորդը, որ տնից դուրս գալու համար դեռևս սպասում էր երկնքի պարզվելուն, բացեց դուռը և տեսավ անձրևից թրջված թիկնոցներով վեց զինվորի ու մի սպայի։ Ոչ մի բառ չասելով, նրանք խուզարկեցին տունը սենյակ առ սենյակ՝ հյուրասենյակից սկսած մինչև մառանի բոլոր պահարանները։ Ուրսուլան արթնացավ, երբ վառեցին նրա սենյակի լույսը, և քանի դեռ շարունակվում էր խուզարկությունը, պառկել էր շունչը պահած, սակայն մատներով խաչ էր արել և ամբողջ ժամանակ ուղղում էր այն կողմը, որտեղ լինում էին զինվորները։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պիեդադը հասցրել արթնացնել Մելքիադեսի սենյակում քնած Խոսե Արկադիո Երկրորդին, սակայն փախչելու համար արդեն շատ էր ուշ։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պիեդադը կրկին կողպեց դուռը, իսկ որդին հագավ վերնաշապիկն ու կոշիկները և սպասողական նստեց մահճակալին։ Այդ պահին զինվորները զննում էին ոսկերչական արհեստանոցը։ Սպան կարգադրեց բացել կախովի կողպեքը, լապտերի արագ պտույտով զննեց ներսը, տեսավ աշխատասեղանը, թթուների սրվակներով լեցուն ապակե պահարանը, գործիքները, որ դրված էին ճիշտ նույն տեղերում, ինչպես թողել էր դրանց տերը, և թվաց, թե գլխի ընկավ, որ այդ սենյակում ոչ ոք չի ապրում։ Այնուամենայնիվ նենգորեն հարցրեց Աուրելիանո Երկրորդին, թե ոսկերիչ չէ՞ արդյոք նա, և Աուրելիանո Երկրորդը բացատրեց, որ սա գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի արհեստանոցն է։ «Այդպես»,— ասաց սպան, վառեց լույսը և թամալեց մանրազնին խուզարկել սենյակը։ Տասնութ ոսկե ձկնիկ հայտնաբերվեց, որ մնացել էին թիթեղյա տուփի մեջ, սրվակների տակ։ Սպան թափեց դրանք սեղանին և մեկիկ-մեկիկ տնտղեց բոլորը, որից հետո նկատելի մեղմացավ։ «Եթե թույլ տաք, ես շատ կուզենայի մեկն ինձ վերցնել,— ասաց նա։— Ժամանակին սրանք խռովարարների համար տարբե-

րիչ նշաններ էին, սակայն հիմա մասունք են։ Նա շատ երիտասարդ էր, համարյա պատանի, բայց իրեն պահում էր վստահ, և հիմա միայն նկատվեց, որ նրա մեջ հրապուրիչ տրամադրող ինչ-որ բան էլ կար։ Աուրելիանո Երկրորդը նվիրեց նրան ոսկե մի ձկնիկ։ Երեխայի պես ուրախացավ սպան, ձկնիկը գրպանը խցկեց, իսկ մնացածները լցրեց տուփը և դրեց տեղը։

— Սա անգին նվեր է,— ասաց նա։— Գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան մեր ամենամեծերից է։

Մարդկայնության այս պոռթկումը, սակայն, չազդեց նրա մասնագիտական վարքի վրա։ Մելքիադեսի սենյակի դռան դիմաց Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը մի վերջին հնարքի դիմեց։ «Այստեղ համարյա հարյուր տարի ոչ ոք չի ապրում» — ասաց նա։ Սպան հարկադրեց բացել սենյակը, լապտերի շողով լուսավորեց ներսը, և Աուրելիանո Երկրորդն ու Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը տեսան Խոսե Արկադիո Երկրորդի արաբական աչքերն այն պահին, երբ շողն անցավ նրա գլխի վրայով, և հասկացան, որ սա վերջն է մի տագնապի ու սկիզբը մեկ ուրիշի, ինչից փրկություն արդեն չկա։ Սակայն սպան լապտերի շողը այս ու այն կողմ գցելով հետաքրքրության ոչ մի նշան ցույց չտվեց, քանի դեռ չէր հայտնաբերել պահարանում իրար վրա դարսված յոթանասուներկու գիշերանոթները։ Եվ նա վառեց լույսը։ Խոսե Արկադիո Երկրորդը ավելի քան հանդիսավոր ու մտախոհ նստած էր մահճակալի եզրին՝ ոտքի կանգնելու ու գնալու պատրաստ։ Նրա ետևում էին քրքրված գրքերով և մագաղաթի գալարներով դարակները, լիքը թանաքամաններով, դեռևս մաքուր, կոկիկ աշխատասեղանը։ Սենյակում ճիշտ այն նույն թարմ ու թափանցիկ օդն էր, փոշուն ու քայքայմանը չենթարկվող նույն այն մթնոլորտը, որ մանկությունից հիշում էր Աուրելիանո Երկրորդը, ինչը ընդունակ չէր նկատելու միայն գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան։ Սպայի ուշադրությունը սակայն սևեռված էր լոկ գիշերանոթների վրա։

— Քանի՞ մարդ է ապրում տանը,— հարցրեց նա։

— Հինգ։

Սպան շվարել էր։ Նրա հայացքը կանգ էր առել այնտեղ, ուր Աուրելիանո Երկրորդն ու Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը

շարունակում էին տեսնել խոսե Արկադիո Երկրորդին։ Հիմա խոսե Արկադիո Երկրորդն էլ էր նկատել, որ զինվորականը նայում ու լի տեսնում իրեն։ Հետո սպան մարեց լույսը ու դուռը փակեց։ Երբ նա խոսեց զինվորների հետ, Աուրելիանո Երկրորդը համոզվեց, որ երիտասարդ սպան Մելկիադեսի սենյակը տեսավ ճիշտ նույն աչքերով, ինչ աչքերով գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան էր տեսնում։

— Այստեղ, իրոք, գոնե մի հարյուր տարի ոչ ոք չի ապրել,— ասաց սպան զինվորներին։— Այստեղ երևի, նույնիսկ օձեր են վխտում։

Երբ դուռը փակվեց, խոսե Արկադիո Երկրորդը զգաց, որ իր պատերազմն ավարտվեց։ Շատ տարիներ առաջ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան պատմում էր նրան պատերազմի ձգող ուժի մասին և ջանում էր ապացուցել ասածը սեփական կենսափորձի անհամար օրինակներով։ Խոսե Արկադիո Երկրորդը հավատում էր նրան։ Սակայն այդ գիշեր, մինչ սպան առանց տեսնելու իրեն էր նայում, խոսե Արկադիո Երկրորդը հիշեց վերջին ամիսների լարվածությունը, զարհուրելի բանտերը, կայարանի խուճապը, դիակներով լեցուն գնացքը և հանգեց այն եզրակացության, որ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան պարզապես խարդախ էր կամ հիմար։ Նա չէր հասկանում, թե պատերազմում զգացածը արտահայտելու համար ինչ կարիք կար այդքան բառեր ծախսել, երբ բավական էր ընդամենը մեկը՝ վախը։ Մելկիադեսի սենյակում, ուր պաշտպանված էր ներս խուժած կախարդական լույսով, անձրևի աղմուկով, իր անտեսանելիության զգացողությամբ, նա այնպիսի խաղաղություն ձեռք բերեց, որ չէր ունեցել ապրած կյանքի և ոչ մի օր։ Միակ բանը, որ նրան դեռ հուզում էր, վտանգն էր, թե իրեն հնարավոր է թաղեն ողջ-ողջ։ Նա իր այդ վախը հայտնեց ուտելիք բերած Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադին, և մայրը խոստացավ անել հնարավոր ամեն ինչ՝ ապրել որքան կարելի է երկար, որպեսզի նման բան պատահի։ Եվ այսպես, ազատագրվելով բոլոր տեսակի վախերից, խոսե Արկադիո Երկրորդը սկսեց զբաղվել Մելկիադեսի մագաղաթների ուսումնասիրությամբ և որքան քիչ էր հասկանում դրանք, այնքան ավելի մեծ բավականությամբ էր շարունակում ուսումնասիրել։ Նա վարժվեց անձրևի աղմու

կին, ինչը երկու ամիս անց դարձավ լռության մի նոր տեսակ, և նրա մենությունը խախտվում էր միայն Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի հայտնությամբ: Նա խնդրեց մորը ուտելիքը դնել լուսամուտի գոգին, իսկ դուռը փակել կողպեքով: Ընտանիքի մյուս անդամները մոռացան Խոսե Արկադիո Երկրորդի մասին: Նույնիսկ Ֆերնանդան, որը համաձայնել էր տանը թողնել տագրոջը, երբ իմացել էր, թե ինչպես սպան նայել ու չէր տեսել նրան: Կես տարի անց, երբ զորքերը հեռացել էին Մակոնդոյից, Աուրելիանո Երկրորդը հանեց այդ կողպեքը՝ որպեսզի մինչև անձրևի կտրվելը որևէ մեկի հետ զրուցելու հնարավորություն ունենա: Հենց նա ներս մտավ, քթին զարկեց գիշերանոթներից արձակվող գարշահոտությունը: այդ անոթները շարված էին հատակին և ըստ նշանակության բազմիցս օգտագործված: Օդը թունավորող, սրախառնուք առաջացնող գոլորշիացումներին անտարբեր, ճաղատ Խոսե Արկադիո Երկրորդը շարունակում էր ընթերցել ու վերընթերցել խրթին մագաղաթները: Նրա գլխին հրեշտակի լուսապսակ էր իջել: Բացվող դռան ձայնի վրա նա փոքր ինչ բարձրացրեց աչքերը և իսկույն էլ իջեցրեց, բայց այդ ակնթարթն էլ բավական էր եղբոր համար, որ նրա հայացքում նկատեր նախապապի անուղղելի ճակատագրի կրկնությունը:

— Նրանք երեք հազարից էլ շատ էին,— ասաց Խոսե Արկադիո Երկրորդը:— Ես համոզված եմ, որ այնտեղ էին բոլոր նրանք, ովքեր հավաքվել էին կայարանում:

* * *

Անձրևը թափվեց չորս տարի, տասնմեկ ամիս և երկու օր: Երբեմն, կարծես թե մեղմանում էր, և այդ ժամանակ անձրևի կտրվելուն սպասող Մակոնդոյի բնակիչները հագնում էին իրենց տոնական շորերը, և նրանց դեմքերին ապաքինվողի երկչոտ ժպիտ էր հայտնվում, սակայն շուտով քաղաքացիները վարժվեցին այն բանին, որ յուրաքանչյուր այդպիսի մեղմացումից հետո տեղատարափը վերսկսվում է նոր ուժով: Ամպրոպի դղրդալի որոտները ճեղքում էին երկինքը, հյուսիսից Մակոնդոյի վրա հարձակվող մրրիկները թռցնում էին տանիքներր, կործանում պատերը, արմատահան էին անում այգիներում մնացած բանանի վերջին ծառերը: Բայց ինչպես

Անքնության օրերին, ինչը հիմա հաճախ էր հիշում Ուրսուլան, ինքը աղետն էր ուզում դեղամիջոցը իր իսկ առաջացրած ձանձրույթի: Աուրելիանո Երկրորդը պարապության դեմ ամենահամառ մարտիկներից էր: Միստր Բրաունի կանչով սկսված փոթորիկը փակեց նրան Ֆերնանդայի տանը, ուր նա այդ երեկո մտել էր մի չնչին առիթով: Ֆերնանդան ամուսնուն առաջարկեց պատի պահարանում դրած ծալված հովանոցը: «Պետք չէ — ասաց Աուրելիանո Երկրորդը — Ես կմնամ այստեղ մինչև անձրևը կտրվի»: Իհարկե, այդ խոսքը ենթադրվում չէր, որ հնարավոր լիներ խախտել, բայց Աուրելիանո Երկրորդը հաստատ վճռել էր կատարել խոստումը: Նրա շորերը Պետրա Կոտեսի տանն էին մնացել, և երեք օրը մեկ նա վրայից հանում էր եղած լաթերը ու միայն ներքնաշապիկով սպասում մինչև լվանան դրանք: Որպեսզի չձանձրանա, նա ձեռնարկեց վերացնել տան թերությունները: Նա ամրացրեց դռների ծխնիները, յուղեց կողպեքները, ձգեց սողնակները և շտկեց մղլակները: Մի քանի ամիս շարունակ նա թափառում էր տանը թևի տակ սեղմած գործիքների արկղը, որ երևի գնչուներն էին մոռացել դեռևս Խոսե Արկադիո Բուենդիայի ժամանակ, և ոչ ոք չիմացավ թե ինչու՝ աշխատանքի՞ց, անտանելի ձանձրույթի՞ց թե հարկադրական ժուժկալությունից նրա փորն աստիճանաբար փոքրացավ, ինչպես գինու տակառն է դատարկվում: Վիթխարի կրիայի երանելի մռութ հիշեցնող նրա դեմքը կորցրեց իր վառ կարմիր երանգը, հարթվեց երկրորդ կզակը և Աուրելիանո Երկրորդը վերջապես նիհարեց այնքան, որ սկսեց ինքը կապել քանդել կոշիկի քուղերը: Տեսնելով, թե ինչպիսի ջանասիրությամբ է նա ամրացնում դռան մղլակները և մասերի բաժանում պատի ժամացույցը, Ֆերնանդան մտածեց՝ չլինի՞ ամուսինն էլ նույն ցավն է բռնել, ինչ ոսկե ձկնիկներ պատրաստող գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային, պատանք գործող Ամարանտային, մագաղաթները վերծանող Խոսե Արկադիո Երկրորդին, հուշերն անվերջ քրքրող Ուրսուլային: Բայց դա այդպես չէր: Պարզապես անձրևն ամեն ինչ տակնուվրա էր արել, նույնիսկ անշունչ մեխանիզմները, և եթե երեք օրը մեկ չյուղեիր դրանք, ծաղկում էին, դիպակների թելերը ծածկվում էին ժանգով, իսկ խոնավացած սպիտակեղենի մեջ զաֆրա-

նագույն ջրիմուռներ էին առաջանում։ Օդն այնքան էր հագեցած խոնավությամբ, որ ձկները կարող էին տուն մտնել բաց դռնից, լողալ սենյակներում և դուրս գալ լուսամուտներից։ Մի առավոտ Ուրսուլան արթնացավ սարսափելի թուլությունից՝ մահվան նշան էր, և արդեն քիչ էր մնացել խնդրեր, որ իրեն պատգարակով պարզ Անտանիո Իսաբելի մոտ տանեն, երբ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը հանկարծ նկատեց պառավի մեջքին կպած տզրուկները։ Փքված գեռուններին այրեցին խանձողաններով և պոկեցին մեկիկ մեկիկ, որպեսզի դրանք Ուրսուլայի մարմնից լծծեին արյան վերջին կաթիլները։ Ջուրը տնից դուրս բերելու համար հարկ եղավ առուներ փորել, մաքրեցին սենյակները դոդոշներից ու խխունջներից և դրանից հետո միայն հնարավոր եղավ ավլել հատակները, մահճակալների տակից հավաքել աղյուսները և տան մեջ քայլել կոշիկներով։ Հազար ու մի մանր գործերով զբաղված Աուրելիանո Երկրորդը չէր նկատում ծերության շունչը։ Բայց մի երեկո, երբ անշարժ նստած ճոճաթոռին վաղ մթնշաղն էր դիտում ու առանց հուզմունքի Պետրա Կոտեսի մասին մտածում, նա հանկարծ զգաց, որ ծերանում է։ Թվում էր նրան ոչինչ չի խանգարում վերադառնալ Պետրա Կոտեսի քաղցր գիրկը, բայց անձրևը ջնջել էր բոլոր ցանկությունները և նրա մեջ ներարկել գերհագեցած մարդու անտարբեր հանդարտություն։ Աուրելիանոն ժպտաց այն մտքից, թե ինչեր էր անում նա մի ժամանակ երկարաձգվող այսպիսի անձրևային օրերին։ Նախ և առաջ նա Մակոնդո բերեց ցինկե թիթեղներ, և դա ավելի շուտ էր, քան բանանի ընկերության ստեղծվելը։ Նա ճարել էր այդ թիթեղները, որպեսզի դրանցով ծածկեր Պետրա Կոտեսի ննջասենյակի տանիքը և բավականություն ստանար այն զգացողությունից, որ նրա մեջ ծնում էր անձրևի աղմուկը։ Բայց երբեմնի այդ խենթությունների հուշերը նույնիսկ չէին հուզում Աուրելիանո Երկրորդին, կարծես վերջին անգամ զվարճանալիս նա վատնել էր զգայնության իր ողջ պաշարը, որպես պարգև ստանալով հրաշալի հատկություն՝ մնացած ուրախությունները առանց դառնության ու զղջման հիշելու ունակություն։ Առաջին հայացքից թվում էր, թե անձրևը վերջապես հանգիստ նստելու ու խորհելու հնարավորություն ընձեռեց, իսկ գործիքներով

լծյան արկղը նրա հոգում արթնացրեց ուշացած կարոտը օգտակար այն գործերի նկատմամբ, որոնցով նա կարող էր զբաղվել ու չէր զբաղվում, սակայն դա այնպես չէր: Աուրելիանո Երկրորդին համակած նստակեցության ու տան սերը կապ չուներ ու հիշողությունների և ոչ էլ դասը կենսափորձի հետ: Այդ սերն անձրևն էր ծնել, դուրս էր քաշել անցյալից, հեռավոր այն մանկությունից, երբ նա Մելքիադեսի սենյակում գորգ—ինքնաթիռների և ամբողջ անձնակազմով նավեր կուլ տվող կետերի մասին կախարդական հեքիաթներ էր կարդում: Օրերից մի օր Ֆերնանդայի հսկողությունից դուրս մնացած փոքրիկ Աուրելիանոն հայտնվեց վերնասրահում: Աուրելիանո Երկրորդը իսկույն ճանաչեց թոռանը: Նա խուզեց նրա մազերը, հագցրեց, վարժեցրեց չվախենալ մարդկանցից, և շուտով արդեն ոչ ոք չէր կասկածում, որ նա օրինական Աուրելիանո Բուենդիա է, օժտված տոհմին բնորոշ բոլոր նշաններով՝ ցցված ծնոտ, զարմացած հայացք և դեմքին՝ միայնության արտահայտություն: Այդ օրվանից Ֆերնանդան խաղաղվեց: Նա վաղուց էր փորձում սանձել իր հպարտությունը, բայց չգիտեր ինչպես դա անել, որովհետև որքան ավելի շատ էր մտածում ստեղծված վիճակից դուրս գալու հնարավոր ելքերի մասին, այնքան ավելի էին դրանք անհեթեթ թվում: Եթե իմանար, որ Աուրելիանո Երկրորդը այսպիսի բարեհոգի ներողամտությամբ պիտի ընդուներ թոռանը, ինչպես և վարվեց, նա չէր դիմի նման հնարքների ու հետաձգումների և դեռ անցյալ տարվանից վերջ կտար իր մարմինը կեղեքելուն: Կաթնատամներն արդեն փոխած Ամարանտա Ուրսուլայի համար զարմիկը մի կենդանի խաղալիք էր, որով նա զվարճանում էր անձրևային թախծալի օրերին: Մի անգամ Աուրելիանո Երկրորդը հիշեց, որ Մեմեի նախկին ննջարանում ընկած է բոլորի կողմից մոռացված անգլիական հանրագիտարանը: Նա երեխաներին սկսեց ցույց տալ նկարները, սկզբում կենդանիների պատկերները, հետո աշխարհագրական քարտեզները, հեռավոր երկրների բնանկարները, նշանավոր մարդկանց դիմանկարները: Աուրելիանո Երկրորդը անգլերենին ծանոթ չէր և դժվարությամբ գտնում էր միայն ամենահայտնի քաղաքները, ամենահանրածանոթ գործիչներին և այդ պատճառով հարկ էր լինում անուններ հորինել և առաս-

պելներ որպեսզի բավարարեր երեխաների անհագ հետա֊քրքրասիրությունը

Ֆերնանդան համոզված էր որ ամուսինն անձրևը կտրվե֊լուն պես կվերադառնա սիրուհու մոտ Առաջին ամիսներին նրան անհանգստացնում էր այն միտքը, թե Աուրելիանո Երկրորդը օրերից մի օր կփորձի իր ննջարանը մտնել և այդ ժամանակ ինքը ստիպված պիտի լինի գիմել ամոթալի բա֊ցատրության պիտի հայտնի ամուսնուն, որ Ամարանտա Ուրսուլային ծնելուց հետո ամուսնական կյանքի համար դարձել է անպիտան։ Այդ վախերն էլ հենց ամրապնդեցին հեռակա բժիշկների հետ Ֆերնանդայի նամակագրական կա֊պերը որ երբեմն-երբեմն խախտվում էին փոստի վատ աշխա֊տանքի պատճառով Ավելի ուշ երբ նամակագրությունը վերջնականապես ընդհատվեց նա լրջորեն մտածեց հաղնել վագրի այն դիմակը, որ ամուսինն էր հագել արյունալի դի֊մակահանդեսում և մի այլ անվան տակ գնալ բանանի ըն֊կերության բժիշկների մոտ Բայց ջրհեղեղի պատճառած նորանոր աղետների լուրերը տուն հասցնող մի կնոջից Ֆերնանդան տեղեկացավ որ ընկերությունն իր բուժարանը տեղափոխել է այնտեղ ուր անձրև չկա։ Եվ Ֆերնանդան դադարեց հուսալ։ Նա հանձնվեց ճակատագրին, սպասեց անձրևի կտրվելուն, փոստի կանոնավորվելուն և տնային միջոցներով էր փորձում բուժել իր թաքուն հիվանդություն֊ները, քանի որ գերադասում էր մեռնել, քան իրեն հանձնել Մակոնդոյում մնացած վերջին բժշկի ձեռքը դա մի կիսա֊խենթ ֆրանսիացի էր որ սնվում էր խոտերով, ասես ձի էր կամ ավանակ։ Ֆերնանդան մոտ-մոտ էր անում Ուրսուլային, հուսալով կորզել նրանից փրկիչ որևէ դեղատոմս։ Բայց իրերն իրենց անունով չկոչելու տարօրինակ սովորությունը ստիպում էր Ֆերնանդային պատճառը դարձնել հետևանք, ներքին երևույթները՝ արտաքին արյունահոսությունը՝ ջերմություն։ Հիվանդությունն այս տեսքով նրան նվազ ամոթալի էր թվում և Ուրսուլան բանիմացորեն եզրակացրեց, որ ցավը ստամոքսային բնույթի է և ոչ թե արգանդային և խորհուրդ տվեց կալոմել օգտագործել Չլիներ այդ հիվան֊դությունը, որի դեպքում հիվանդագին ամոթխածությամբ չտառապող ուզածդ կինը իր համար խայտառակ ոչինչ չէր

թենսի, և եթե չկորչեին նամակները Ֆերնանդան ուշադրություն չէր դարձնի տեղատարափի վրա, որովհետև, ի վերջո, նա ողջ կյանքն այնպես էր ապրել, ասես միշտ էլ հեղեղ էր թափվում երկնքից։ Նա չէր փոխել ճաշի ժամերը և չէր հրաժարվել իր և ոչ մի սովորությունից։ Սեղանի ոտքերի տակ աղյուսներ էին դնում, աթոռների տակ՝ տախտակներ, այլապես ճաշելիս կթրջեին ոտքերը, իսկ Ֆերնանդան առաջվա պես փռում էր հոլանդական կտավի սփռոցը, շարում էր չինական սպասքը և ընթրիքից առաջ մոմերն էր վառում, որովհետև, նրա խորին համոզմամբ ոչ մի տարերային աղետ չպիտի կարողանա խախտել վաղուց ի վեր սահմանված սովորույթները։ Տնեցիներից ոչ մեկը դուրս չէր գալիս փողոց։ Եթե Ֆերնանդան կարողանար, ընդմիշտ կփակեր բոլոր դռները անձրևից էլ շատ առաջ, քանի որ, նրա կարծիքով դռները հայտնագործել էին հենց փակելու համար, իսկ փողոցում կատարվող դեպքերով հետաքրքրվելը պոռնիկներին վայել զբաղմունք է։ Եվ այնուամենայնիվ նա առաջինը նետվեց պատուհանի մոտ, երբ հայտնի դարձավ, որ տան կողքով տանում են գնդապետ Գերինելդո Մարկեսի դագաղը, սակայն կիսաբաց պատուհանից երևացող տեսարանը այնքան վշտացրեց Ֆերնանդային, որ նա դեռ ամիսներ անց նզովում էր իրեն իր թուլության համար։

Ավելի խղճուկ թաղման թափոր անհնար էր երևակայել։ Դագաղը դրված էր եզներով լծված հասարակ սայլին, որ ծածկված էր բանանի տերևներով, բայց անձրևը, մեկ է, թափվում էր անդադար, անիվները մինչև կունդը խրվում էին ցեխի մեջ և ծածկը հրաշքով էր միայն պահվում։ Ջրի տրտմատալի առվակները ցած էին թափվում դագաղի երեսին փռված արդեն մինչև վերջին թելը թրջված դրոշի վրայով, վառոդի ծխով ու արյունով սպատած մարտական այն դրոշի, որն ատելություն էր առաջացնում ամենավաստակաշատ զինվորականների սրտերում։ Դագաղի վրա դրված էր պղնձյա և մետաքսյա ծոպերով այն թուրը, որ նա թողնում էր հյուրասենյակում, որպեսզի անզեն մտներ Ամարանտայի մոտ։ Դագաղի ետևից ցեխի մեջ խրվելով քայլում էին Նեերլանդյան համաձայնագրից հետո ողջ մնացած վերջին զինվորականները։ Նրանք քայլում էին մինչև ծնկները քշտած փողքերով,

ոմանք նույնիսկ ոտաբոբիկ, մի ձեռքով շաքարեղեգնից ձողն էին տանում մյուսով անձրևից գունաթափված թղթե ծաղիկներով պսակը։ Ասես ուրվականների թափոր կազմած այդ զինվորականները շարժվելով դեպի գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի անունը կրող փողոցով, միաժամանակ շրջեցին գլուխները նայեցին գնդապետի տան կողմը։ Հետո շարունակելով քայլքը հասան հրապարակ, որտեղ նրանք ստիպված եղան օգնություն խնդրել, որովհետև հուղարկավորման հանդպատրաստի դիակառքը խրվեց ցեխի մեջ։ Ուրսուլան խնդրեց Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադին, որ իրեն գրկի ու դռան մոտ հասցնի։ Նա այնպիսի ուշադրությամբ էր նայում թափորին իսկ բարի հրեշտակի պես առաջ մեկնած ձեռքով այնպես էր կրկնում փոսից փոս ընկնող սգակառքի շարժումները, որ ոչ ոք չէր կասկածում, թե պառավը չի տեսնում։

— Գնաս բարով, Գերինելդո, զավակս,— ճչաց Ուրսուլան։— Հաղորդիր մերոնց իմ օրհնությունը և ասա, որ կտեսնվենք՝ հենց երկինքը պարզվի։

Աուրելիանո Երկրորդը օգնեց մեծ տատին անկողին մտնել և իր համար սովորական աննրբանկատությամբ հարցրեց, թե ինչ էր ուզում ասել նա։

— Ճշմարտությունը,— պատասխանեց Ուրսուլան։— Ես կմեռնեմ երբ կտրվի այս անձրևը։

Փողոցներով վազող ցեխի հեղեղներն անհանգստացրին Աուրելիանո Երկրորդին։ Անասունների նկատմամբ ուշացած մի տագնապ համակեց նրան և նա ուսերին բրեզենտ գցելով գնաց Պետրա Կոտեսի տուն։ Բակում մինչև գոտկատեղը ջրի մեջ կանգնած Պետրա Կոտեսը փորձում էր տեղից շարժել սատկած ձիուն։ Աուրելիանո Երկրորդը ձեռքն առավ փայտե մի լծակ և օգնեց նրան։ Փքված վիթխարի ձիու մարմինը ճոճվեց զանգի նման և ընկավ հեղեղի բերանը։ Անձրևը սկսելու օրվանից Պետրա Կոտեսը զբաղված էր բակը լեշերից մաքրելով։ Առաջին շաբաթները նա գրություն էր ուղարկում Աուրելիանո Երկրորդին՝ խնդրելով շտապ որևէ բան ձեռնարկել, բայց վերջինս պատասխանում էր, որ շտապելու կարիք չկա, գործերն այնքան էլ վատ չեն և ինքն, իհարկե, որևէ բան կձեռնարկի հենց դադարի անձրևը։ Պետրա Կոտեսը հաղորդեց

Իւան որ արոտավայրերը ողողված են, անասունները փախչում են լեռները, ուր կեր չկա, ուր իրենք են կեր դառնում ավազակներին և սատկում համաճարակներից։ «Մի անհանգստացիր,— պատասխանեց նրան Աուրելիանո Երկրորդը։— Անասուն կլինի, միայն թե անձրևը դադարի»։ Պետրա Կոտեսի աչքերի առաջ անասունները տասնյակներով էին սատկում, և նա հազիվ էր հասցնում անդամահատել ցեխաջրերում խեղդվածներին։ Անօգնական նայում էր նա, թե ինչպես է հեղեղն անխնա ոչնչացնում մի ժամանակ Մակոնդոյում ամենամեծ և ամենահուսալի համարվող հարստությունը, որից հիմա միայն գարշահոտություն էր գալիս։ Երբ Աուրելիանո Երկրորդը վերջապես վճռեց աչքի անցկացնել հարստությունը, տպա նիհարած մի ջորի գտավ միայն և ձիու լեշը՝ ախոռի ավերակների մեջ։ Պետրա Կոտեսը սիրեկանին տեսնելով ո՛չ զարմանք արտահայտեց, ո՛չ ուրախություն, ո՛չ չարություն, հեգնական ժպտաց միայն։

— Բարի գալուստ,— ասաց Պետրա Կոտեսը։ Նա պառավել էր, ոսկրիկ նիհարել, նրա նշաձև, միայն անձրև տեսնելու վարժված վայրի գազանի աչքերը փայլում էին թախիծով ու հնազանդությամբ։ Աուրելիանո Երկրորդը նրա տանը մնաց երեք ամսից էլ երկար, բայց ոչ այն պատճառով, որ այստեղ հաճելի էր, քան հայրական տանը, պարզապես ավելի կարճ ժամկետում նա չկարողացավ ուժ գտնել ուսերին էրկին բրեզենտ գցելու համար։ «Ինչու շտապել,— ասում էր նա, ինչպես ասում էր Ուրսուլայի տանը։— Երկինքն ուր որ է կբացվի»։ Առաջին շաբաթվա ընթացքում նա վարժվում էր Պետրա Կոտեսի փոխված արտաքինին։ Ժամանակն ու անձրևը մեծ վնաս էին հասցրել սիրուհու գեղեցկությանը, բայց աստիճանաբար նա սկսեց նայել նախկին աչքերով, հիշել երբեմնի խենթությունները, իրենց սիրուց առաջացած անասունների պտղաբերությունը, և երկրորդ շաբաթվա մի գիշեր մասամբ ցանկությունից, մասամբ շահախնդրությունից դրդված, նա կնոջն արթնացրեց ոգևորող գուրգուրանքներով։ Բայց Պետրա Կոտեսը անտարբեր էր։ «Քնիր,— փնթփնթաց նա,— հիմարությունների ժամանակ չէ հիմա»։ Եվ Աուրելիանո Երկրորդը տեսավ ինքն իրեն առաստաղի հայելու մեջ, տեսավ Պետրա Կոտեսի ողնաշարը—երակներով փաթաթ-

ված կոճաշար էր — և նա կարդաց, որ կինը իրավացի է, բայց փոխվել էր ոչ թե ժամանակը, այլ իրենք էին ընքու, հիմարությունների համար դարձել անպիտան։

Աուրելիանո Երկրորդը տուն վերադարձավ իր սնդուկներով և վերադարձավ այն համոզմունքով, որ ոչ միայն Ուրսուլան, այլև Մակոնդոյի բոլոր բնակիչներն են սպասում անձրևի վերջին, որ մեռնեն։ Փողոցով անցնելիս նա տներում տեսնում էր քարացած, մեռած հայացքներով մարդկանց, որոնք ձեռքները կրծքներին խաչած, ամբողջ էությամբ զգում էին, թե ինչպես է հոսում ժամանակի հոծ, անկտրում, անկանոն հեղեղը. անիմաստ էր այդ ժամանակը բաժանել ամիսների, տարիների, օրերի և ժամերի, եթե հնարավոր չէր բացի անձրևին նայելուց զբաղվել մի այլ գործով։ Երեխաներն աղմկալի ուրախությամբ դիմավորեցին Աուրելիանո Երկրորդին, և նա հաճույքով սկսեց զվարճացնել նրանց խաղերով ու արդեն շնչահեղձ լինող ակորդեոնի նվագով։ Բայց Բուենդիա կրտսերներին ավելի շատ դուր էին գալիս հանրագիտարանի նկարները, և նրանք էլի հավաքվում էին Մեմեի ննջարանում, ուր Աուրելիանո Երկրորդի կրակոտ երևակայությունը դիրիժաբլը դարձնում էր ամպերի մեջ գիշերելու համար տեղ ունող թևավոր փիղ։ Հաջորդ էջին մի հեծյալ էր պատկերված, ու թեև հագուստը տարօրինակ էր, այնուամենայնիվ ինչ-որ ծանոթ բան կար նրա մեջ. ծայրեծայր ուսումնասիրելով նկարը, Աուրելիանո Երկրորդը եզրահանգեց, որ իր առջև գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի դիմանկարն է։ Նա նկարը ցույց տվեց Ֆերնանդային, և սա հաստատեց, որ նման է, բայց ոչ միայն գնդապետին, այլև ողջ ընտանիքին։ Իրականում նկարում պատկերվածը թաթար զինվոր էր։ Ահա այսպես Հռոդոսի մեծ արձանի և օձեր պարացնողի միջև էր ժամանակն անխռով կարճացնում Աուրելիանո Երկրորդը, մինչև կնոջ այն հայտարարությունը, թե տանը մնացել է ընդամենը վեց կիլոգրամ աղ դրած միս և մի պարկ բրինձ։

— Ի՞նչ ես ուզում ինձանից,— հարցրեց նա։

— Չգիտեմ,— պատասխանեց Ֆերնանդան։— Տղամարդը դու ես։

— Շատ բարի,— ասաց Աուրելիանո Երկրորդը,— որևէ բան կմտածենք, հենց դադարի անձրևը։

Նա առաջվա պես ավելի շատ հանրագիտարանով էր հետաքրքրվում, քան տնային հոգսերով, թեև ճաշին նրան տալիս էին մսի խղճուկ մի կտոր և մի կուց բրինձ։ «Հիմա ոչինչ հնարավոր չէ ձեռնարկել,— ասում էր նա — Հո անձրևն անվերջ չի՞ թափվելու»։ Որքան ավելի էր հետաձգում նա մառանը լրացնելու հոգսերը այնքան ավելի էր աճում Ֆերնանդայի զայրույթը մինչև վերջապես հազվադեպ հառաչանքներով ընդմիջվող նրա բողոքները իրար միանալով վերածվեցին բառերի անզուսպ հոծ մի հոսքի առավոտյան այդ ծայր առած աղմուկը կիթառի բաս լարերի միապաղաղ նվագ էր հիշեցնում որ հարուստ վառ երանգներ ձեռք բերելով, երեկոյան դեմ հասնում էր ամենաբարձր նոտաներին։ Աուրելիանո Երկրորդը սկզբում ուշադրություն չդարձրեց կատվային այդ համերգի վրա, բայց հաջորդ օրը նախաճաշից հետո նրան խլացրեց անձրևի աղմուկից էլ ավելի տհաճ ու բարձր բզզոցը Ֆերնանդան էր սենյակից սենյակ անցնում, բողոքելով, որ իրեն թագուհուն վայել դաստիարակություն են տվել, իսկ ինքն, ահա, այս խելագարանոցում սպասուհի է դարձել, կարիքի մեջ է ծույլ անաստված և շնացող ամուսնու պատճառով, մի մարդու, որն ընկած մահճակալին, ռեխը բաց արած սպասում է երկնից թափվող մանանային չմտածելով որ կինը մեջքը ծռած իր վրա է պահում թքած կպցրած այս տան ծանրությունը, տուն, որ առավոտից իրիկուն կինն է մաքրում հավաքում, նորոգում և երբ պառկում է քնելու՝ աչքերն այրվում են մրմուռից ասես ավազ են լցրել մեջը, և ոչ մեկը երբեք չի ասի՝ բարի օր, Ֆերնանդա ինչպե՞ս քնեցիր, Ֆերնանդա, ոչ մեկը չի հետաքրքրվի, թեկուզև քաղաքավարությունից թե ինչու է նա արթնանում աչքերի տակ կապույտ ուռուցքներով, ինչու է նա գունատ, թեև, իհարկե, նման բան չի էլ սպասում այս ընտանիքից, որի համար ինքը միշտ էլ ծիծաղի առարկա է եղել, փալաս, որով օջախից տաք ճաշամաններ են վերցնում, այս ընտանիքը տան անկյուններում միշտ էլ քչփչացել է իր մասին անվանել է կեղծ բարեպաշտ, անվանել է փարիսեցի անվանել է երկերեսանի իսկ Ամարանտան,— աստված հոգին լուսավորի — բոլորին լսելի հայտարարեց թե ինքը՝ Ֆերնանդան, նրանցից է, որոնք հետանցքը շփոթում են մեծ պասի հետ,—

ուրիշ ասված, սա ի՞նչ արտահայտություն է — և ինքը համբերել է հնազանդորեն ենթարկվել տիրոջ կամքին, սակայն այլևս ուժ չունի համբերելու մի անգամ անպետք եղած Արկադիա Երկրորդը ասաց, թե ընտանիքը կործանվեց, որովհետև տուն է մտել փեշավոր կաչակը։ Հապա պատկերացրեք փառաւոր փեշավոր կաչակն—Ներիր, տեր ասված, կաչակը, նրանցից, որոնց կառավարությունն ուղարկեց բանվորներին սպանելու և նա նկատի ուներ իրեն՝ Ֆերնանդային, դուքս Ալբայի սանուհուն, մի այնպիսի ազնվածնունդ տիկնոջ, որին նախանձում էին կառավարության նախագահների կանայք, դստրյուն մի ազնվականուհի որն իրավունք ունի ստորագրել իսպանական տասնմեկ անուններով միակ տրամածին տականքների այս աննշան քաղաքում որին չի շփոթեցնի ուտենվեց սպասքով ճաշասեղանը իսկ այդ կեղտոտ անառակը, իր ամուսինը քրքիջից մեռնելով ասաց, թե այդքան դանակ ու պատառաքաղ այդքան թեյի գդալ համար է ու թե մարդ-արարածին, այլ քառասնոտանիներին և, ախր, միայն ինքը գիտե թե երբ է պետք սպիտակ գինի հրամցնել և որ ձեռքով ու ինչ սկահակով և երբ՝ կարմիր գինի որ ձեռքով, ինչ սկահակով ու թե այդ գեղջուկ Ամարանտայի պես,— աստված հոգին լուսավորի — որը կարծում էր թե սպիտակ գինին ցերեկն են խմում կարմիրը՝ երեկոյան ինքը, Ֆերնանդան ծովափի ողջ երկարությամբ միակն է որ կարող է պարծենալ որ ոսկե գիշերանոթ է օգտագործում, իսկ այդ չար ֆրանկմասոն գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան,— աստված հոգին լուսավորի — հանդգնություն ունեցավ հարցնելու, թե այդ ինչով է ինքը նման արտոնություն ձեռք բերել, չլինի՞ թե քրիզանթեմներ են դուրս գալիս քեզանից,— այսպես, հենց այս բառերով էլ ասաց, պատկերացրեք — իսկ Ռենատան իր սեփական դուստրը, ննջարանում լկտիաբար հետևից իր մեծ ոլորքին և հետո պատմեց բոլորին որ գիշերանոթը, լրիվ ոսկուց է տոհմանշանով բայց ներսում սովորական քաք է, ամենասովորական և նույնիսկ սովորականից էլ վատը կաչակոյի քաք էր,— պատկերացնում եք, սեփական դուստրը հարազատը,— ինչ ճիշտ է ճիշտ է, ինքը երբեք էլ իր ակնկալություններում չի խաբվել ընտանիքի անդամներից բայց համենայն դեպս ամուսնու կողմից աննշան

Հարգանք պահանջելու իրավունք ունի, որովհետև ինչ էլ անեք, նա աստծո և մարդկանց առջև իր ամուսինն է, իր տերը, պաշտպանը, որը կամավոր ու կամովին առաջ է մտել պատասխանատվության տակ՝ դուրս բերելով իրեն հայրական տնից, ուր ինքն ապրում էր անհոգ ու անկարիք, ուր նա թաղման պսակներ էր գործում սոսկ ժամանակ անցկացնելու համար, չէ՞ որ սեփական ստորագրությամբ և մատանիով կնքված կնքահոր նամակն ապացուցում էր, որ սանուհու ձեռքերը ստեղծված են կլավիկորդ նվագելու և ոչ թե երկրային գործերի համար և, այսուհանդերձ անզգա կոճղը, ամուսինը, իրեն հանելով հայրական տնից բերեց այստեղ դժոխային այս բովարանը, որտեղ այնքան շոգ է որ անհնար է շնչել, և դեռ չէր հասցրել պահպանել պասի օրերին սահմանված ժուժկալությունը երբ նա, վերցնելով սնդուկներն ու փլացած ակորդեոնը, տեղափոխվեց հարճի տուն, որպեսզի ապրի այդ խղճուկ պոռնիկի հետ որի հետույքին հենց նայես,— թող այդպես լինի, բառն ինքն իրեն դուրս թռավ — բավական է նայես դրա հետույքին, և նա կսկսի խաղացնել կարծես ջահել մատակ լինի, և իսկույն գլխի կընկնես թե ինչ թռչուն է նա, ինչ անասուն, բոլորովին տարբեր իրենից Ֆերնանդայից, որը թե՛ տանը, թե՛ պալատում, թե խաղանոցում, թե՛ սեղանի շուրջ և անկողնում միշտ նույն ազնվածին տիկինն է, աստվածավախ օրինապահ, ճակատագրին հլու, ինքն, իհարկե, չի համաձայնի հազար ու մի կեղտոտ բաներ, այդ բաները կարելի է անել նրա հետ, նա, անշուշտ ֆրանսուհիների պես պատրաստ է ամեն ինչի, նույնիսկ հազար անգամ վատն է նրանցից, որովհետև ֆրանսուհիները գոնե ազնվորեն կարմիր լապտերներ են կախում իրենց դռների վրա, այդ էր պակաս, որ նա նման խաղություններ իր հետ էլ աներ, իր՝ Ֆերնանդայի հետ, Դոնյա Ռենատա Արգոտեի և դոն Ֆերնանդո դել Կարպիոյի միակ ու սիրելի դստեր հետ, հատկապես վերջինիս, այդ սուրբ մարդու իսկական քրիստոնյայի, Սուրբ դամբարան չքանշանի ասպետի դստեր հետ, որի ծնողներն աստծո հատուկ ողորմածությամբ գերեզմանում չեն փտում, նրանց մաշկը մահից հետո էլ մնում է մաքուր և հարթ, ինչպես հարսնացուի, ատլասե շրջազգեստ, իսկ աչքերը կենդանի են ու թափանցիկ ինչպես զմրուխտը

— Այդ մեկն արդեն չեղավ,— ընդհատեց նրան Աուրելիանո Երկրորդը։— Երբ նրան բերեցին, լավ էլ հոտած էր։

Նա ամբողջ օրը համբերատար լսել էր և վերջապես քնեցրել Ֆերնանդային անձկության մեջ։ Ֆերնանդան ոչինչ չպատասխանեց, միայն ցածրացրեց ձայնը։ Այդ երեկո, ընթրիքի ժամին նրա բզզոցը խլացրեց անձրևի աղմուկը։ Աուրելիանո Երկրորդը նստած էր սեղանի մոտ գլուխը կախ. կերավ շատ քիչ և իսկույն էլ իր ննջարանը գնաց։ Հաջորդ օրը նախաճաշին Ֆերնանդան ողջ մարմնով ցնցվում էր, նկատելի էր, որ անքուն գիշեր էր անցկացրել, բայց անցած վիրավորանքների հիշողությունները կարծես դադարել էին չարչարելուց։ Սակայն, երբ Աուրելիանո Երկրորդը հարցրեց, թե չէ՞ր կարող արդյոք Ֆերնանդան խաշած ձու տալ ուտելու, նա չսահմանափակվեց միայն ձվերը դեռ անցած շաբաթ վերջանալու տեղեկությունը հայտնելով. խիստ մեղադրական մի ճառ սկսեց այն տղամարդկանց դեմ, որոնք օրն անց են կացնում իրենց կեղտոտ պորտին նայելով, իսկ հետո լկտիություն են ունենում պահանջելու, որ իրենց արտույտի լյարդ հրամցնեն։ Աուրելիանո Երկրորդը սովորականի պես գլխին հավաքեց երեխաներին և սկսեց նրանց հետ հանրագիտարանի նկարները դիտել, բայց Ֆերնանդան ձևացրեց, թե մտադիր է Մեմեի ննջարանը մաքրել, այնինչ, իրականում, մի բան էր ուզում միայն. թող նա լսի իր խոսքերը, թող իմանա, որ միայն ամոթի վերջին կաթիլը կորցրածն է ընդունակ ներշնչելու անմեղ արարածներին, թե իբր հանրագիտարանում գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի դիմանկարն է պատկերված։ Ցերեկը, մեռյալ ժամին, երբ քնած էին երեխաները, Աուրելիանո Երկրորդը նստեց վերնասրահում, բայց Ֆերնանդան այստեղ էլ գտավ նրան. նա ծաղրում էր ամուսնուն, ձեռք էր առնում, պտտվում էր նրա շուրջ բոռի անտանելի բզզոցով և պնդում, պնդում, թե քանի դեռ տանը չեն մնացել միայն քարերը, իր հրաշալի ամուսնյակը պիտի նստի պարսկական շահի նման և պիտի նայի անձրևին, որովհետև նա ծույլ է, հացկատակ, ոչնչություն, փալաս, սովորել է ապրել կանանց հաշվին և կարծում է, թե Հովնանի կնոջ հետ է ամուսնացել, որին կարելի է խաբել կետձկան հեքիաթով։ Աուրելիանո Երկրորդը Ֆերնանդային լսեց ավելի քան երկու

ժամ առանց հուզվելու, կարծես խուլ լիներ։ Նա շընգհատեց կնոջը մինչ ուշ երեկո և վերջապես կորցրեց համբերությունը։ Կնոջ խոսքերը թմբկահարում էին նրա ուղեղը։

— Ձայնդ կտրիր, ի սեր աստծո — խնդրեց նա։

Ի պատասխան Ֆերնանդան բարձրացրեց ձայնը։ «Ձեն կտրի — ասաց նա։— Ում սրտով չէ իմ խոսքերը, թող հեռանա այստեղից»։ Եվ այդ ժամանակ Աուրելիանո Երկրորդը դուրս ելավ իր ափերից։ Նա դանդաղ ոտքի կանգնեց ասես մտադիր էր ձգվել, և սառնարյուն կատաղությամբ պատվանդաններից պոկելով բեգոնիաների ձարխտերի ոուսամբարների ծաղկամանները, մեկը մյուսի ետևից հատակին շպրտեց, ջարդուփշուր արեց։ Ֆերնանդան սարսափեց մինչ այդ նա որոշակի պատկերացում չուներ, թե ինչ հրեշավոր ուժ էր թաքնված իր գրգռված շաղակրատանքի մեջ բայց արդեն շատ ուշ էր հաշտության մասին ուղիներ գտնելու համար։ Անակնկալ ու անզուսպ ազատության զգացողությունից արբած Աուրելիանո Երկրորդը ջարդեց ապակյա դարակը դուրս բերեց ու հպատակին շպրտեց ափսեները բաժակները գավաթները։ Իրեն չկորցնելով նա լուրջ կենտրոնացած տեսքով և այն նույն մանրակրկիտությամբ ինչ մանրակրկիտությամբ ժամանակին տունը պատել էր թղթադրամներով պատին զարկեց բոհեմյան բյուրեղապակին, ձեռքանախշ ծաղկամանները վարդերով լեցուն նավակներում պառկած կույսեր պատկերող նկարները ոսկեզօծ շրջանակներով հայելիները և այն ամենը ինչ կարելի էր փշրել բոլոր սենյակներում՝ սկսած հյուրասենյակից, վերջացրած մառանով։ Վերջին իրը, որ նրա ձեռքն ընկավ, խոհանոցում դրված կավե մեծ կճուճն էր։ Ռումբի պայթյունի պես թնդալով բակում հազար ու մի կտոր եղավ կճուճը։ Հետո Աուրելիանո Երկրորդը լվաց ձեռքերը վրան գցեց բրեզենտը և կեսգիշերին միայն տուն դարձավ՝ հետը բերելով ապխտած միս, պարկերով բրինձ եգիպտացորեն, երկարակնճիթ բզեզներ և թանանի մի քանի խզճուկ ողկույզ։ Այդ օրվանից տանը մթերքի պակաս չզգացվեց։

Ամարանտա Ուրսուլան և փոքրիկ Աուրելիանոն անձրևային օրերն ու տարիները կհիշեն որպես իրենց կյանքի ամենալավ շրջան։ Չնայած Ֆերնանդայի արգելքին նրանք բակում չլմփացնում էին ջրափոսերի մեջ, մողեսներ էին որսում,

քառատում դրանց կերակուր թունավորելու խաղն էին խաղում՝ ճաշամանի մեջ, Սանտա Սոֆիա դե լա Պիեդադից թաքուն, թիթեռների թևերի ալրափոշին ցանելով։ Նրանց ամենասիրելի խաղալիքն Ուրսուլան էր։ Նրանք վարվում էին պառավի հետ այնպես, ասես նա մի հին տիկնիկ լիներ անկյունից անկյուն էին քարշ տալիս, գունզգույն շորեր հագցնում, դեմքին մուր էին քսում և մի անգամ քիչ մնաց աչքերը ծակեին էտի մկրատով, ինչպես գորտերին էին ծակում։ Նրանց ուրախությանը հատկապես սահման չէր լինում, երբ պառավը սկսում էր զառանցել։ Անձրևային երրորդ տարում Ուրսուլայի ուղեղում, հավանաբար ինչ-ինչ տեղաշարժեր եղան, նա հետզհետե կորցնում էր իրականության զգացողությունը, ներկան շփոթում էր իր կյանքի հեռավոր ժամանակաշրջանների հետ և երեք օր անընդմեջ լալիս էր՝ ողբալով ավելի քան հարյուր տարի առաջ թաղված մեծ տատի՝ Պետրոնիլա Իգուարանի մահը։ Նրա գլխում ամեն ինչ խառնըվել էր։ Նա փոքրիկ Աուրելիանոյին գնդապետ որդու տեղ էր ընդունում նրա այն տարիքում, երբ տարան սառույց տեսնելու, իսկ ուսանող Խոսե Արկադիոյին շփոթում էր գնչուների հետ փախած իր առաջնեկի հետ։ Ուրսուլան այնքան էր պատմել ընտանիքի մասին, որ երեխաները չարաճճիորեն տարիներ առաջ մեռած և տարբեր ժամանակներում ապրած ազգականներին էին նրան հյուր բերում։ Նրա մազերը մոխրոտ էին, աչքերը կապած էին կարմիր թաշկինակով, բայց նա երջանիկ էր, որ իր մահճակալին նստած շրջապատված է հարազատներով, որոնց ամենայն մանրամասնությամբ, կարծես իրոք տեսնելով, նկարագրում էին Ամարանտա Ուրսուլան և Աուրելիանոն։ Ուրսուլան զրուցում էր ազգականների հետ իր իսկ ծնունդից առաջ կատարված անցուդարձից, աշխուժորեն հետաքրքրվում էր նորություններով և նրա հետ միասին ազգականները ողբում էին բոլոր նրանց մահը, ովքեր մեռել էին երևակայական զրուցակիցների մահից շատ հետո։ Երեխաները ուշադրություն դարձրեցին այն բանի վրա, որ Ուրսուլան համառորեն փորձում է հիշել, թե ով է պատերազմի օրերին սուրբ Հովսեփին բերող մարդը, որը խնդրեց պահել արձանը մինչև անձրևի կտրվելը։ Աուրելիանո Երկրորդը հիշեց գանձի մասին, որ պահված էր միայն Ուրսուլային հայտ-

նի թաքստոցում, բայց նրա բոլոր խորամանկություններն ու հարցաքննությունները զուր անցան՝ դատանցանքի լաբիրինթոսում մոլորված Ուրսուլան, այնուամենայնիվ, բավականաչափ բանականություն ուներ դեռ, որպեսզի չբացահայտեր գաղտնիքը, նա հաստատապես վճռել էր թաքստոցի տեղը հայտնել նրան, ով կապացուցեր, որ ինքն է պահած ոսկու օրինական տերը։ Ուրսուլան այնքան էր խորամանկ և այնքան աննկուն, որ երբ Աուրելիանո Երկրորդը փորձեց իր նախկին հարբեցող ընկերներից մեկին ներկայացնել որպես գանձի տեր, նա մերկացրեց ինքնակոչին դաժան հարցաքննությամբ, որի ընթացքում պառավը բազմաթիվ աներևույթ թակարդներ էր լարել։

Համոզված, որ Ուրսուլան գաղտնիքն իր հետ գերեզման կտանի Աուրելիանո Երկրորդը հողափորներ վարձեց, իբր մտադիր է բակում և ետնաբակում ջրասար առուներ գցել, և ինքն իր ձեռքով ամբողջ հողը ծակծկեց երկաթյա ձողով, հետախուզեց հազար ու մի տեսակ մետաղախուզիչներով, բայց երեք ամսվա տառապալից որոնումներից հետո ոսկի հիշեցնող ոչինչ չգտավ։ Եվ այդ ժամանակ մտածելով, թե խաղաթղթերը հողափորներից ավելի լավ են տեսնում, նա դիմեց Պիլար Տերներային, բայց սա բացատրեց, որ խաղաթղթերը ճշմարտությունը կասեն միայն այն դեպքում, երբ Ուրսուլան իր ձեռքով կիսի կապուկը։ Եվ այնուամենայնիվ, նա հաստատեց գանձի գոյությունը և նույնիսկ հայտնեց, որ յոթ հազար երկու հարյուր տասնչորս ոսկե դրամներով լեցուն պղնձյա լարով կապված պարուսինե երեք պարկերը թաղված են հարյուր քսաներկու մետր շառավիղ ունեցող շրջանագծում, որի կենտրոնը Ուրսուլայի մահճակալն է։ Սակայն Պիլար Տերներան զգուշացրեց, որ գանձը չի գտնվի, քանի դեռ չի կտրվել անձրևը և կտրվելուց հետո էլ դեռ երեք անգամ հունիս ամիսը պիտի գա ու պիտի չորանան ճահիճները այդ ամսվա արևի տակ։ Հարստությունը և տեղեկությունների մշուշոտ մանրամասնությունը Աուրելիանո Երկրորդին հիշեցրին ուրվականների մասին պատմությունները և նա տեղնուտեղը դադարեց շարունակել որոնումները, թեև օգոստոս ամիսն էր և մինչ նշված ժամկետը ամենաքիչը երեք տարի կար։ Նրան չափազանց զարմացրեց և նույնիսկ մտատանջության մեջ

ցեց այն հանգամանքը, որ Ուրսուլայի մահճակալից մինչև ետնաբակի ցանկապատն ընկած տարածությունն ուղիղ հարյուր քսաներկու մետր էր։ Տեսնելով, թե ինչպես է Աուրելիանո Երկրորդը չափում սենյակները և լսելով նրա կարգադրությունը՝ խորացնել առուները ևս մեկ մետրով, Ֆերնանդան վախեցավ ամուսնու համար, մտածեց, թե նա եղբոր նման թռցրել է խելքը։ Մեծ պապի նման որոնման տենդով բռնված Աուրելիանո Երկրորդը հալեց ճարպի իր վերջին պաշարները, և նրա նախկին նմանությունը երկվորյակ եղբոր հետ կրկին ջրի երես ելավ։ Նա նմանվեց Խոսե Արկադիո Երկրորդին ոչ միայն նիհարությամբ և իրանի ուղիղ գծերով, այլև ցրված հայացքով ու վերացած տեսքով։ Երեխաների հետ նա այլևս չէր զբաղվում, Ոտից գլուխ ցեխի մեջ կորած, նա ուտում էր երբ պատահի, խոհանոցի մի որևէ անկյունում, և հազիվ էր պատասխանում Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի պատահական հարցերին։ Տեսնելով, որ Աուրելիանո Երկրորդն աշխատում է այնպիսի մի եռանդով, որ նա երբեք չէր ունեցել, Ֆերնանդան աշխատասիրությունը համարեց ամուսնուն համակած կիրք, անձնազոհությունը՝ շահասիրությունը և հաստատակամությունը՝ կամակորությունը։ Հիմա Ֆերնանդային տանջում էր խղճի խայթը, երբ նա հիշում էր ամուսնու երեսին շպրտած իր թունոտ խոսքերը, որ նպատակ ունեին դուրս բերել նրան անտարբերության վիճակից։ Բայց Աուրելիանո Երկրորդը հաշտվելու ժամանակ չուներ։ Մինչև կոկորդը խրված մեռած ճյուղերով ու նեխած ծաղիկներով ճահճուտի մեջ, նա բակն ու ետնաբակը փորելուց հետո անցել էր այգի և այնքան էր խորացել արևելյան վերնասրահի հիմքի տակ, որ մի գիշեր տան բնակիչները արթնացան ստորերկրյա ցնցումներից ու ճայթյունից։ Նրանք կարծեցին երկրաշարժ է, բայց պարզվեց, որ տան երեք սենյակներում հատակն է փուլ եկել, իսկ վերնասրահի ճակատին մինչև Ֆերնանդայի ննջարանը հասնող մի հսկայական ճեղք էր առաջացել։ Աուրելիանո Երկրորդը, սակայն, չդադարեցրեց որոնումները։ Թեև վերջին հույսը մարել էր, և նրան մնում էր կառչել գուշակությանը, այնուամենայնիվ, նա ամրացրեց թուլացած հիմքը, ճեղքը լցրեց կրի լուծույթով և շարունակեց որոնումներն արդեն արևմտյան մասում։ Այստեղ, ահա, վրա հասավ հաջորդ

տարվա հունիս ամսվա երկրորդ շաբաթը, որի հետ և անձրևը, վերջապես, սկսեց մեղմանալ։ Ամպերը ցրվեցին և ուր որ էլ պիտի պարզվեր երկինքը։ Այդպես էլ եղավ։ Ուրբաթ օրը, ցերեկվա ժամը երկուսին հիմար ու բարի արևը լուսավորեց աշխարհը և այդ արևը կարմիր էր ու անհարթ, ինչպես աղյուսը և գրեթե ջրի պես թարմ էր, Եվ այդ օրից անձրև չտեղաց ամբողջ տասը տարի։

Մակոնդոն ավերակ էր դարձել։ Փողոցների տղմում ճահիճներ էին փռված, այս ու այնտեղ ցեխի մեջ ցցված էին կահույքի կտորտանքներ, գույնզգույն հիրիկներով պատուված կենդանիների կմախքներ. այս ծաղիկները վերջին հիշատակն էին օտարերկրացի հորդաների, որոնք հողալքեցին Մակոնդոյից այնքան հապշտապ, ինչպես և էկել էին Բանանի տենդի ժամանակ։ Անհավանական արագությամբ կառուցված տները դատարկվել էին։ Բանանի ընկերությունը սարել-ցր էր ողջ ունեցվածքը, մետաղյա ցանկապատի ներսում միայն աղբակույտեր էին մնացել։ Ջրվասուն պատշգամբներով փայտյա տնակները լքվել էին, ասես դրանց քշել-տարել էր այն փոթորիկն ավետող քամին, որին մի քանի տարի անց վիճակված էր երկրի երեսից ջնջել Մակոնդոն։ Այդ անկուշտ քամուց հետո մարդկանց երբեմնի գոյությունը վկայող միակ բանը զառ մանուշակներով պատատված Պատրիցիա Բրաունի ձեռնոցն էր, որ մնացել էր ավտոմեքենայի մեջ։ Քաղաքի հիմնադրման օրերին Խոսե Արկադիո Բուենդիայի հետազոտած կախարդված հողերը, որոնց վրա հետագայում բարգավաճեց բանանի ընկերությունը, հիմա վեր էին ածվել ցից-ցից կոճղեր ունեցող ճահճի և հեռվում մերկացող հորիզոնում դեռ երկար տարիներ անաղմուկ ծով էր փրփրում։ Աուրելիանո Երկրորդը ցնցվեց, երբ առաջին կիրակի օրը չոր շոր հագնելով փողոց դուրս ելավ՝ քաղաքին նայելու։ Նրանք, ովքեր ողջ էին մնացել — Մակոնդոյի հին բնակիչներն էին — նստոտած էին փողոցներում և վայելում էին արեգակի առաջին շողերը։ Նրանց մաշկը դեռ պահպանել էր ջրիմուռներին յուրահատուկ կանաչավուն երանգը, այդ մաշկից դեռևս դուրս չէր եկել անձրևային տարիներին ներծծված խորդանոցի հոտը, բայց դեմքները ժպտում էին այն գիտակցությունից, որ քաղաքը, ուր ծնվել էին իրենք, կրկին իրենց է պատկանում

Թուրքերի հոյակապ փողոցը կրկին նույնն էր, ինչ այն տարիներին, երբ անկրունկ կոշիկներով ու մետաղյա հաստ ականջօղերով թափառական արաբները հազարամյա ուղևորությունից հետո, վերջապես, ապահով հանգրվան գտան այստեղ։ Անձրևի ընթացքում գարակներում դարսված ապրանքները բաժան բաժան էին եղել, փակի տակ եղածները բորբոսնել էին, վաճառասեղանները թերմիտներն էին քայքայել, իսկ պատերը՝ խոնավությունը, բայց արդեն երրորդ սերնդի արաբները նստած էին նույն տեղերում նույն կեցվածքով, ինչպես և իրենց նախորդները՝ հայրերը, պապերը․ լուռ էին, անվրդով, ժամանակին ու տարերքին չենթարկվող նույն աշխույժն էին, դուցե նույն մեռածը, ինչպիսին էին անքնության համաճարակից և կամ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի վարած երեսուներկու պատերազմից հետո։

Եվ արաբների տոկունությունը, որ պահպանվել էր կմախք քացած խաղասեղանների ու վաճառասեղանների, ջարդուփշուր եղած հրաձգարանների և երազահանների ապագա գուշակողների ավերված նրբանցքում, այնպես ապշեցրեց Աուրելիանո Երկրորդին, որ նա իրեն հատուկ ուղղամտությամբ հարցրեց, թե այդ ինչ խորհրդավոր ուժեր են փրկել ձեզ փոթորկից, այդ ի՞նչ կերպ եք, գրողը տանի, հնար գտել խեղդվելուց ազատվել։ Նա այս հարցը կրկնում էր դռնից դուռ անցնելով և ամենուր տեսնում էր միևնույն խուսափողական ժպիտը, երազկոտ հայացքը, լսում միևնույն պատասխանը

— Մենք լող էինք տալիս։

Պարզվեց, որ քաղաքի մնացած բնակիչներից միայն Պետրա Կոտեսն ուներ արաբի սիրտ։ Նրա աչքերի առաջ փուլ եկան անասնանոցներն ու ախոռները, բայց նա չընկճվեց և պահեց տան կարգուկանոնը։ Վերջին տարում նա շարունակ փորձում էր ետ կանչել Աուրելիանո Երկրորդին, գրություն գրության ետևից էր ուղարկում, բայց սիրեկանը պատասխանում էր, թե իրեն անհայտ է վերադարձի օրը, բայց երբ էլ դա կատարվի, մեկ է, գալու է ոսկով լի պարկով ու այդ ոսկիներով ողողելու է Պետրա Կոտեսի ննջարանը։ Եվ Պետրա Կոտեսը սկսեց քրքրել իր սրտի գաղտնարանները, որպեսզի գտնի ճակատագրին դիմանալու ուժ գտնի ու գտավ այնտեղ չարություն, արդար, սառը մի չարություն և երդվեց վերա-

կանգնել սիրեկանի վառված ու անձրևի ոչնչացրած ողջ արստությունը։ Այս վճիռն այնքան էր անսասան, որ երբ ութ ամիս անց վերջին գրությունը ստացած Աուրելիանո Երկրորդը նրա տուն եկավ, կանաչած, գզգզված, փոս ընկած աչքերով ու քոսոտած մաշկով Պետրա Կոտեսը թղթի կտորների վրա համարներ էր գրում, որ դրանք դարձնի վիճակախաղի տոմսեր։ Աուրելիանո Երկրորդը ցնցված էր և լուռ կանգնել էր նրա դիմաց. նա այնքան էր նիհար ու այնքան էր քաշվող, որ Պետրա Կոտեսին նույնիսկ թվաց, թե ոչ թե ողջ կյանքը իր հետ ապրած սիրեկանին այլ նրա երկվորյակ եղբորն է տեսնում։

— Ցնորվե՞լ ես, ինչ է,— ասաց Աուրելիանո Երկրորդը։— Այդ ի՞նչ ես ուզում խաղարկել, ոսկորնե՞ր։

Եվ այդ ժամանակ Պետրա Կոտեսը առաջարկեց մտնել ննջարան, որտեղ Աուրելիանո Երկրորդը մի ջորի տեսավ։ Տանտիրուհու նման նիհար էր ջորին կաշին ու ոսկորն էր մնացել, բայց վճռական էր ու կենսունակ, ինչպես և Պետրա Կոտեսը։ Տանտիրուհին սնել էր նրան իր չարությամբ և երբ ոչ խոտ էր մնացել, ոչ եգիպտացորեն, ոչ արմատիք, նա ջորուն ննջարան էր բերել ու կերակրել նրան կտավե սավաններով, պարսկական գորգերով թավշե վերմակներով ու վարագույրներով և մետաքսե ծոպեր ունեցող ոսկեհյուս թելերով ասեղնագործած արքեպիսկոպոսական անկողնու ծածկոցով։

* * *

Ուրսուլան շատ ջանք թափեց որպեսզի կատարի իր խոստումը և մեռնի անձրևը կտրվելուն պես։ Անձրևի ժամանակ նրա ուղեղի պայծառացման հազվադեպ պահերը հաճախակի դարձան օգոստոս ամսից, երբ սկսեց փչել չոր քամին, որը չորացրեց վարդենիները, քարացրեց բոլոր ճահիճները և այրող փոշով ընդմիշտ ծածկեց Մակոնդոյի ժանգոտած ցինկե տանիքները և հարյուրամյա նշենիները։ Ուրսուլան լաց եղավ իր իսկ նկատմամբ ծագած անսահման խղճահարությունից, երբ իմացավ, որ ավելի քան երեք տարի երեխաների համար խաղալիք է ծառայել։ Նա դեմքից մաքրեց կեղ ը վրայից շպրտեց գույնզգույն [illegible]ալանները չորացրած

մաղեսներն ու ղողոշները, համրիչն ու ապարանջանները և Ամարանտայի մահից հետո առաջին անգամ անկողնուց ելավ ինքնուրույն առանց որևէ մեկի օգնության՝ ընտանիքի կյանքում կրկին իր մասնակցությունն ունենալու վճռականությամբ։ Անսանձ սիրտը նրան ուղղություն էր տալիս խավարում, նա ով նկատում էր պառավի անվստահ շարժումները և կամ անպասելիորեն դիպչում էր առաջ մեկնած նրա հրեշտակապետական աջին, խղճում էր նրան բայց մտքով անգամ չէր անցնում, թե Ուրսուլան պարզապես կույր է։ Տեսողության բացակայությունը, սակայն, չխանգարեց Ուրսուլային նկատել որ իր իսկ խնամած ծաղկաթմբերը ավերվել են անձրևից ու Աուրելիանո Երկրորդի որոնման աշխատանքներից պատերն ու հատակները ճեղքերով են պատած, կահույքը մաշվել է ու գունաթափվել, դռները դուրս են ընկել ծղխնիներից իսկ ընտանիքում հայտնվել է հնազանդության ու թախծի մի նոր, անծանոթ ոգի։ Դատարկ ննջարաններում թափառելիս Ուրսուլան լսում էր փայտը սղոցող մրջյունների չընդհատվող դժժոցը, ցեցերի շրշյունը սպիտակեղենի պահարաններում և ավերիչ աղմուկը հսկայական ու շեկ այն մրջյունների, որոնք բազմացել էին անձրևային տարիներին ու հիմա քայքայում էին տան հիմքը։ Մի անգամ նա բաց արեց սպիտակեղենի և հագուստի սնդուկը և ստիպված էր օգնության կանչել Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադին, որովհետև անհամար բազմությամբ դուրս պրծան գրեթե ամեն ինչ կերած փայտաճճիները։ «Անհնար է ապրել այսպիսի տանը — ասաց նա։— Վերջիվերջո այս գեռունները մեզ էլ կուլ կտան»։ Այդ օրվանից Ուրսուլան հանգիստ չուներ։ Ոտքի ելնելով լուսադեմին նա օգնության էր կանչում բոլորին, ում կարող էր, նույնիսկ երեխաներին։ Արևի տակ չորանալու փռեց փրկված վերջին շորերն ու սպիտակեղենը, որ դեռ կարելի էր օգտագործել, ամենատարբեր թույներով փախուստի մատնեց փայտաճճիներին քերեց դռներին ու պատուհանների շրջանակներում փորված թերմիտների բները և չմարած կրով իրենց իսկ որջերում խեղդեց մրջյուններին։ Ամեն ինչ վերականգնելու տենդով համակված, նա հասավ տան ամենամոռացված անկյունները։ Ստիպեց մաքրել աղբից և սարդոստայնից այն սենյակը ուր Խոսե Արկադիո Բուենդիան մաշեց

իր ուղեղը փիլիսոփայական քարը որոնելով, կարգի բերեց ոսկերչական արհեստանոցը, որտեղ զինվորներն ամեն ինչ տակնուվրա էին արել և, վերջապես պահանջեց Մելքիադեսի սենյակի բանալին։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը, որ որդուն խոստացել էր ոչ մեկին ներս չթողնել, քանի դեռ վրա չէր հասել սահը, հազար ու մի խորամանկությունով փորձում էր մոռացության տալ Ուրսուլայի մտադրությունը։ Բայց պառավը համառում էր, նա վճռել էր վերջ տալ բոլոր միջատներին, հաղթահարելով հարսի լարած արգելքները նա երեք օր անց հասավ իր նպատակին։ Մելքիադեսի սենյակը բացվեց, ներսից սարսափելի գարշահոտություն փչեց, և որպեսզի չընկնի Ուրսուլան կառչեց դռանը, սակայն երկու վայրկյան անց նա հիշեց, որ այս սենյակում են պահվում Մեմեի ընկերուհիների համար գնած յոթանասուներկու գիշերանոթները և որ անձրևային մի գիշեր Խոսե Արկադիո Երկրորդին գտնելու նպատակով զինվորները քրքրեցին ողջ տունը և այդպես էլ չգտան նրան։

— Տեր իմ աստված, — բացականչեց նա այնպես, կարծես տեսավ ամեն ինչ։ — Ինչքան ուժ եմ վատնել, որպեսզի քեզ կարգ ու կանոնի վարժեցնեմ, իսկ դու այստեղ ապրում ես խոզի պես։

Խոսե Արկադիո Երկրորդը շարունակում էր վերծանել մագաղաթը։ Ողջ դեմքը ծածկող խճճված մազերի բաշի միջից երևում էին միայն կանաչավուն փառով պատած նրա ատամները և անշարժ աչքերը։ Ճանաչելով մեծ տատի ձայնը, նա գլուխը շրջեց դեպի դուռը, փորձեց ժպտալ և ինքն էլ դա չհիշելով կրկնեց ժամանակին Ուրսուլայի ասած խոսքերը։

— Հապա ի՞նչ էիր կարծում, — փնթփնթաց նա։ — Ժամանակն անցնում է։

— Իհարկե, — համաձայնեց Ուրսուլան, — բայց և այնպես։

Նա հիշեց, որ իրեն հենց այսպես պատասխանեց մահապարտի խցիկում փակված գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան և կրկին ցնցվեց այն մտքից, թե ժամանակը չի անցնում, ինչպես, ի վերջո, սկսել էր ինքը մտածել, այլ նորից ու նորից վերադառնում է, կարծես պտույտ է գործում։ Բայց այդ

միտքն էլ Ուրսուլային թևաթափ չարեց։ Նա նախատեց Խոսե Արկադիո Երկրորդին ինչպես երեխայի կնախատեր, հարկադրեց լվացվել, սափրվել մորուքը և պահանջեց օգնել իրեն կարգի բերելու տունը։ Իր սենյակից դուրս գալու անհրաժեշտության միտքը սարսափեցրեց ինքնակամ ճգնավորին։ Նա բղավեց, թե չկա մի այնպիսի ուժ որը ստիպի իրեն լքել սենյակը որովհետև նա չի ուզում տեսնել դիակներով լեցուն երկու հարյուր վագոններով գնացքը որն ամեն երեկո Մակոնդոյից մեկնում է դեպի ծով։ «Այնտեղ նրանք էին, բոլորը, ովքեր հավաքվել էին կայարանում։ Երեք հազար չորս հարյուր ութ հոգի»։ Ուրսուլան հասկացավ, որ Խոսե Արկադիո Երկրորդը ապրում է իրեն վիճակված խավարից էլ անթափանց մի խավարում փակ ու մեկուսացված աշխարհում, ինչպիսին նրա մեծ պապի աշխարհն էր։ Նա հանգիստ թողեց Խոսե Արկադիո Երկրորդին բայց կարգադրեց հանել նրա դռանը կախված կողպեքը ամեն օր մաքրել սենյակը բացի մեկից դուրս շպրտել բոլոր գիշերանոթները և ճգնավորին պահել մաքրության մեջ ինչպես մեծ պապին էին պահում շագանակենու տակ։ Սկզբում Ֆերնանդան Ուրսուլային համակած գործունեության ծարավն ընդունեց որպես թուլամտության նոպա և հազիվ էր զսպում զայրույթը։ Բայց շուտով նամակ ստացվեց Հռոմից։ Խոսե Արկադիոն հայտնում էր ուխտ ընդունելուց առաջ Մակոնդո այցելելու իր մտադրությունը և այս բարի լուրը Ֆերնանդային այնպես ուրախացրեց որ նա առավոտից իրիկուն ինքն էր կարգի բերում տունը, օրը չորս անգամ ջրում ծաղիկները որպեսզի պապենական տունը որդու վրա վատ տպավորություն չթողնի։ Նա կրկին վերսկսեց նամակագրությունը հեռակա բժիշկների հետ և ավելի շուտ քան Ուրսուլան կիմանար Աուրելիանո Երկրորդի կործանարար պոռթկման մասին, վերնասրահում շարեց ձարխոտների սուսամբարների ու բեգոնիաների նոր ծաղկամաններ։ Հետո Ֆերնանդան վաճառեց արծաթյա ճաշի սպասքը գնեց կավե ճաշամաններ անագե պնակներ ու շերեփներ, դանակ-պատառաքաղներ և պատամեջ պահարանները, որ սովոր էին իրենց խորքերում հնդկական ընկերությունների արտադրած հախճապակի ու բոհեմյան բյուրեղապակի պահել, խղճուկ տեսք ստացան, Ուրսուլային, սակայն, այս ամե-

նը չբավարարեց։ «Բացեք լուսամուտներն ու դռները,— բղավում էր նա։— Միս տապակեք ու ձուկ, գնեք ամենամեծ կրիաները և թող տուն գան օտարերկրացիները, թող նրանք իրենց անկողինները գցեն բոլոր պատշգամբներում ու միջին ուղիղ վարդերի վրա, թող նստեն սեղաններին ու խժռեն որքան կարող են թող զկռտան, թող կոշիկներով սենյակները մտնեն կեղտոտեն ամենուր և թող վարվեն մեզ հետ ինչպես ուզում են, որովհետև մենք միայն այդ կերպ կփրկվենք կործանումից» Բայց Ուրսուլան անհնարինն էր ցանկանում։ Նա չափազանց ծեր էր չափից ավելի էր ապրել աշխարհում և այլևս ուժ չուներ կրկնելու նաբաթե գազանիկների հրաշքը, իսկ ժառանգները չունեին նրա կենսունակությունը։ Եվ Ֆերնանդայի կարգադրությամբ դռները փակ մնացին Սնդուկները կրկին Պետրա Կոտեսի տուն տեղափոխված Աուրելիանո Երկրորդի միջոցները բավականացնում էին միայն սովից չմեռնելու համար։ Ջորին խաղարկելուց շահած դրամով Աուրելիանո Երկրորդը և Պետրա Կոտեսը նոր անասուններ գնեցին և վիճակախաղի մի խղճուկ ձեռնարկություն հիմնեցին։ Աուրելիանո Երկրորդը տնից տուն էր մտնում առաջարկում այն տոմսերը, որ ինքն էր իր ձեռքով նկարազարդում՝ գույնզգույն թանաքների օգնությամբ ջանալով թղթի պատառիկներին հրապուրիչ ու վստահություն ներշնչող տեսք տալ։ Հավանաբար, նա նույնիսկ չէր էլ նկատում, որ շատերը գնում էին տոմսերը երախտագիտության զգացումից իսկ մեծամասնությունը՝ կարեկցանքից ելնելով Սակայն ամենակարեկից գնորդները նույնիսկ տոմսի հետ քսան սենտավոյով խոզ կամ երեսուներկու սենտավոյով հորթ ձեռք բերելու հույս էին նաև ձեռք բերում Այդ հույսը այնպես էր բորբոքում նրանց որ երեքշաբթի իրիկունները Պետրա Կոտեսի բակում մեծ բազմություն էր հավաքվում բոլորն էլ սպասելով այն պահին, երբ ընտրված որևէ մանչուկ պարկի միջից դուրս կբերի երջանիկ համարը։ Հավաքները շուտով վերածվեցին տոնավաճառի և հենց մութն ընկնում էր բակում սեղաններ էին դնում և շատ բախտավորներ տեղնուտեղը զոհում էին շահած անասունը պայմանով սակայն, որ որևէ մեկը երաժիշտներ հրավիրի և օղիով հյուրասիրի այսպիսով Աուրելիանո Երկրորդն իր կամքից

անկախ կրկին ձեռքն առավ ակորդեոնը և սկսեց մասնակցել շատակերների համեստ մրցույթներին։ Նախկին խնջույքները կապկող այդ խղճուկ երեկոները օգնեցին Աուրելիանո Երկրորդին հասկանալ, թե ինչ չափով է պակասել իր ուժը և սպառվել աղբյուրի պես հորդող իր հնարամտությունը։ Այո նա փոխվել էր։ Նրա հարյուր քսան կիլոգրամ քաշը, որն ուներ Փղուհուն մարտահրավեր նետելու օրը, նվազել հասել էր յոթանասունութի, կրիայի տափակ մռութի նման նրա բարեհոգի, հարբեցողությունից փքված դեմքը ձգվել էր և հիմա ավելի շատ իգուանի մռութ էր հիշեցնում։ Այդ դեմքից չէր հեռանում տրտմության ու հոգնության անորոշ արտահայտությունը։ Պետրա Կոտեսը, սակայն, դեռ երբեք նրան չէր սիրել այնքան ուժեղ, գուցեև այն պատճառով, որ խղճահարությունը սիրո տեղ էր ընդունել։ խղճահարությունը Աուրելիանո Երկրորդն էր ներշնչում և իրենց աղքատ վիճակը։ Նրանց հին, երերուն մահճակալը, որ սիրո խենթությունների պատվանդան էր, հիմա դարձել էր գաղտնի զրույցների ապաստարան։ Նրանց յուրաքանչյուր շարժումը կրկնող հայելիները հանվեցին առաստաղից վաճառվեցին և դրանց արժեքով վիճակախաղի համար անասուններ գնվեցին։ Կիրք բորբոքող նուրբ կտավե սավանները և թավշե վերմակները ջորին էր կերել, ու հիմա նախկին սիրեկանները մինչև ուշ գիշեր անքնությամբ տառապող ծերերի անմեղությամբ աչք չէին փակում, և այն ժամանակը, որի ընթացքում տարիներ առաջ առանց խնայելու իրենց ուժերն էին մսխում, այժմ օգտագործում էին օրվա արդյունքներն ամփոփելու և սենտավոները հաշվելու վրա։ Երբեմն նրանք փողը բաժան-բաժան անելով նստում էին մինչև աքլորականչ, դրամները կույտից-կույտ այնպես վերաբաշխելով, որ մի կույտը Ֆերնանդային բավականացներ, մյուսով՝ Ամարանտա Ուրսուլային կոշիկ կարողանային առնել, երրորդը՝ տային Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադին, որը վաղուց ի վեր նոր շոր չէր հագել, մյուսը՝ պահեին Ուրսուլայի դագաղի համար, եթե բան է մեռներ պառավը, էլի մի կույտ՝ երեք ամիսը մեկ գինը բարձրացող սուրճի համար օրեցօր քաղցրությունը կորցնող շաքարի համար, անձրևներից դեռ լրիվ չչորացած վառելափայտի համար վիճակախաղի տոմսերի թղթի ու թանաքի համար և էլի լրա-

ցուցիչ մի կույտ, որպեսզի կարողանային վճարել ապրիլյան վիճակախաղի վերադարձվող տոմսերի արժեքը անցած անգամ, երբ վաճառվել էին գրեթե բոլոր տոմսերը, խաղարկվող հորթուկի վրա սիբիրյան խոցի նշաններ հայտնվեցին, և հրաշքով միայն հաջողվեց փրկել կենդանու մորթին։ Հավագույն բաժինը Աուրելիանո Երկրորդը և Պետրա Կոտեսը միշտ էլ հատկացնում էին Ֆերնանդային ու այդպես էին վարվում ոչ թե խղճի խայթից և կամ գթասրտությունից, այլ որովհետև Ֆերնանդայի բարեկեցությունը նրանց համար առավել թանկ էր, քան իրենցը։ Ճիշտն ասած, իրենք էլ դա չգիտակցելով, նրանք Ֆերնանդային իրենց աղջիկն էին համարում։ Պատահել է, որ նրանք երեք օր սոված են միայն սիմինդրի խաշիլով, որպեսզի Ֆերնանդայի համար հոլանդական կտավից սփռոց գնեն։

Սակայն որքան էլ աշխատում էին, որքան էլ շահում ու հնարամտություններ գործադրում միևնույն է նրանց պահապան հրեշտակները լսպասելով դրամը հաշվելու ու բաժան բաժան անելու ժամին քնում էին հոգնությունից։ Դրամը չէր բավականացնում, և անքնությունից տառապելով, նրանք հարցնում էին իրար, թե այս ինչ է կատարվել աշխարհում, ինչու առաջվա պես չեն բազմանում անասունները, ինչու է դրամը արժեքազրկվում հենց ձեռքի մեջ, ինչու մարդիկ, որոնք բոլորովին վերջերս կումբիամբա[1] պարելիս անհոգաբար թղթադրամների կապուկներ էին վառում այժմ բղավում են, թե իրենց թալանում են օրը ցերեկով, երբ ընդամենը քսան սենտավո վճարով հրավիրում ես մասնակցելու վիճակախաղի, որտեղ վեց հավ է խաղարկվում։ Աուրելիանո Երկրորդը մտածում էր, թեև չէր խոսում այդ մասին, որ պատճառը ոչ թե շրջապատում, այլ Պետրա Կոտեսի խորհրդավոր սրտի թաքուն անկյուններում պիտի փնտրել, որ այնտեղ ջրհեղեղի ժամանակ ինչ-որ բան շարժվել է տեղից՝ անասուններին դարձնելով անպտուղ, իսկ դրամը՝ ջուր։ Այս գաղտնիքով հետաքրքրված նա սկսեց քրքրել սիրուհու զգացմունքները, բայց իր շահը փնտրելով անսպասելիորեն սիրո տեր դարձավ, և շահախնդրությունից Պետրա Կոտեսի

1 Կումբիամբա պարելիս տղամարդիկ ձեռքներին վառվող մոմեր են պահում։

մեջ չանալով կիրք արթնացնել, սիրահարվեց անհուսալիորեն։ Պետրա Կոտեսն էլ իր հերթին ավելի ու ավելի ուժեղ էր սիրում Աուրելիանո Երկրորդին, զգալով նրա անճող քնքշությունը և իր աշնան թեժ օրերին, մանկական միամտությամբ սկսել էր հավատալ այն ասացվածքին, թե «ուր աղքատություն է, այնտեղ էլ սերն է»։ Հիմա նրանք ամոթով, ափսոսանքով էին հիշում հարստության ափերից դուրս թափվող խելացնոր իրենց խնջույքները, մոլեգին ցոփությունները և տրտնջում էին, թե չափազանց թանկ գնով, վերջապես, հասան մենության դրախտին։ Երկար տարիներ անպտուղ կենակցումից հետո կրքոտ այս սիրահարները հիմա հաճույք էին ստանում այն հայտնագործությունից, թե սեղանի շուրջ իրար կարելի է սիրել ոչ պակաս, քան անկողնում և չնայած ուժասպառ էին ու ծեր, հասան այնպիսի երջանկության, որ շարունակում էին սիրաբանել ճագարների ու գզվռտվել շների նման։

Վիճակախաղի շահույթը չէր մեծանում։ Սկզբնական շրջանում Աուրելիանո Երկրորդը շաբաթական երեք օր փակվում էր անասնավաճառի իր հին գրասենյակում և բավական նման կարմիր կով, կանաչ գոճի, կապույտ հավեր նկարելով,— նայած թե ինչ էր խաղարկվելու,— վիճակախաղի տոմսեր էր նկարում ու տպագիր տառերով գրում Պետրա Կոտեսի հորինած ձեռնարկության անվանումը «Աստվածային նախախնամության վիճակախաղ»։ Բայց որոշ ժամանակ անց, հարկադրված լինելով շաբաթվա ընթացքում երկու հազարից ավելի տոմս նկարել նա, ի վերջո, այնպես հոգնեց որ ստիպված էր ձեռնարկության անվանումով և կենդանիների նկարներով ու համարներով կաուչուկե կնիքներ պատվիրել։ Այդ օրվանից կնիքներով բազմագույն բարձիկները թանաքոտելն էր նրա գործը։ Կյանքի վերջին տարիներին Աուրելիանո Երկրորդի մտքով անցավ տոմսակների համարները փոխարինել հանելուկներով և շահումը կիսել նրանց միջև, ովքեր կլուծեին հանելուկը, սակայն այս եղանակը չափազանց բարդ էր և, բացի դա ամենատարբեր կասկածների լայն հնարավորություն էր ընձեռում, ուստի երկրորդ փորձից հետո հանելուկներից ստիպված էին հրաժարվել։

Վաղ առավոտից մինչև ուշ երեկո Աուրելիանո Երկրորդը

զբաղվում էր լիճակախաղի հեղինակությունը ամրապնդելով, և երեխաներին այցելելու ժամանակ գրեթե չէր մնում։ Ֆերնանդան Ամարանտա Ուրսուլային տեղավորեց մասնավոր մի դպրոցում, ուր ամեն տարի միայն վեց աղջիկ էին ընդունում, սակայն արգելեց փոքրիկ Աուրելիանոյին քաղաքային դպրոց հաճախել։ Տղային տանը ազատորեն շարժվելու հնարավորություն տալով նա արդեն մեծ զիջում էր անում։ Եվ բացի դրանից, այն ժամանակ դպրոց ընդունում էին միայն կաթոլիկ ծեսով պսակված ամուսինների օրինածին երեխաներին, իսկ Աուրելիանոյի ծննդյան վկայականում, որ ծծակի հետ կապված էր նրա զամբյուղից, գրված էր, որ նա ընկեցիկ է։ Այսպիսով Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի և Ուրսուլայի քնքուշ հսկողության տակ Աուրելիանոն շարունակում էր ապրել տանը և, լսելով պառավների բացատրությունները, աստիճանաբար յուրացնում էր տան պատերով սահմանափակված նեղ աշխարհը։ Միրալիր ինքնասեր տղա էր օժտված անհագ մեծահասակներին համբերությունից հանող հետաքրքրասիրությամբ, բայց ի տարբերություն գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի, նրա հայացքը թափանցող ու ամենատես չէր, փոքրիկ Աուրելիանոն նայում էր փոքր-ինչ ցրված հայացքով և անվերջ թարթում էր աչքերը։ Քանի դեռ Ամարանտա Ուրսուլան սովորում էր դպրոցում, Աուրելիանոն ճիճուներ էր որսում և այգում տանջում էր միջատներին։ Մի անգամ, երբ նա տուփը կարիճ էր խցկում, որ հետո Ուրսուլայի անկողինը գցի, Ֆերնանդան բռնեցրեց նրան և փակեց Մեմեի նախկին ննջասենյակում, որտեղ էլ, չձանձրանալու համար, նա սկսեց թերթել հանրագիտարանի էջերը։ Հենց այստեղ էլ գտավ նրան եղինջի փունջը ձեռքին սենյակից անցնող, պատերը թարմ ջրով ցողող Ուրսուլան ու հարցրեց, թե ով է նա, թեև մի քանի անգամ արդեն հանդիպել էր տղային։

— Ես Աուրելիանո Բուենդիան եմ — ասաց տղան

— Ճիշտ է — պատասխանեց պառավը։— Եվ արդեն ժամանակն է, որ սկսես ուսումնասիրել ոսկերչական գործը։

Նա փոքրիկին կրկին իր որդու տեղը դրեց, որովհետև քիչ առաջ էր դադարել փչելուց տեղատարափին փոխարինելու եկած շոգ քամին, որ որոշ ժամանակով պայծառացրել էր

նրա ուղեղը։ Նրա գիտակցությունն էլ մթագնեց։ Ննջարան մտնելով, նա ամեն անգամ տեսնում էր իր հարազատներին. Պետրոնիլա Իգուարանին՝ շքեղ կրինոլինը հագին փաթաթված ուլունքակար շալով, որ վրան էր գցում միայն ազնվական ընտանիքներն այցելելիս, կաթվածահար Տրանկիլինա Մարիա Մինիատա Ալակոկե Բուենդիա տատին՝ ճոճաթոռի մեջ ձեռքին սիրամարգի փետուր այնտեղ էին նաև Ուրսուլայի մեծ պապը՝ Աուրելիանո Արկադիո Բուենդիան՝ փոխարքայի գվարդիական հուսարի համազգեստով, հայրը, Աուրելիանո Իգուարանը, որի հորինած աղոթքներից բոռերի թրթուրները սատկում ու ընկնում էին կովերի վրայից, աստվածավախ մայրը, խոզի պոչով ծնված հորեղբոր որդին, Խոսե Արկադիո Բուենդիան, հանգուցյալ որդիները՝ բոլորը նստոտած էին պատերի տակ շարված աթոռներին, ասես ոչ թե հյուր, այլ հոգեհանգստի էին եկել։ Նրանց հետ Ուրսուլան աշխույժ զրույցի էր բռնվում՝ քննարկելով այն դեպքերն ու իրադարձությունները, որոնք իրար հետ կապված չէին ոչ ժամանակով, ոչ տեղով և երբ դպրոցից վերադարձած Ամարանտա Ուրսուլան ու հանրագիտարանից զզված Աուրելիանոն ննջարան էին մտնում, տեսնում էին անկողնում նստած, ինքն իր հետ բարձրաձայն խոսող, հիշողությունների լաբիրինթոսում խճճված մեծ տատին։ Մի անգամ նա հանկարծ սարսափահար բղավեց՝ «Հրդեհ», և ոտքի հանեց ողջ տունը չորս տարեկանում տեսած ախոռի հրդեհն էր հիշել։ Նա այնպես էր խառնել անցյալն ու ներկան որ նույնիսկ մահից առաջ մեկ-երկու պայծառության պահերին, ոչ ոք համոզված չգիտեր, թե ինչի մասին է խոսում՝ տվյալ պահին զգացածի՞ թե հիշողության։ Ուրսուլան հետզհետե սմքում էր, վերածվելով կենդանի դիակի և, ի վերջո, այնքան չորացավ, որ իր գոյության վերջին ամիսներին գիշերային շապիկի մեջ կորած կնճռոտված սալորի լրի էր նմանվում, իսկ նրա մշտապես առաջ մեկնված ձեռքը կապիկի թաթ էր հիշեցնում։ Նա մի քանի օրով մնում էր անշարժ և Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը ցնցում էր նրան որպեսզի ճշտի՝ մեռա՞ծ է, իրոք հետո նստեցնում էր ծնկներին ու գդալով շաքարաջուր խմեցնում։ Ուրսուլան ասես նորածին պառավ լիներ։ Ամարանտա Ուրսուլան և Աուրելիանոն գրկում էին նրան, դնում էին զոհասեղանին, որպեսզի

համոզվեին, որ նա փոքր-ինչ ավելի մեծ է մանուկ Քրիստոսից, իսկ մի երեկո նրանք Ուրսուլային թաքցրեցին մառանի պահարանում, ուր պառավին կարող էին ուտել առնետները։ Ծաղկազարդի կիրակի օրը, երբ Ֆերնանդան պատարագ էր լսում, նրանք ննջարան մտան և բռնեցին Ուրսուլայի գլխից ու ոտքերից

— Խեղճ մեծ տատ — ասաց Ամարանտա Ուրսուլան,— նա մեռավ ծերությունից։

Ուրսուլան թփրտաց։

— Ես ողջ եմ — առարկեց նա։

— Տեսնո՞ւմ ես,— ասաց Ամարանտա Ուրսուլան՝ խեղդելով ծիծաղը,— նույնիսկ չի շնչում։

— Ես խոսում եմ,— ճչաց Ուրսուլան։

— Նույնիսկ չի խոսում,— ասաց Աուրելիանոն — Նա մեռավ ծղրիդի նման։

Եվ Ուրսուլան անձնատուր եղավ։— «Աստված իմ — կամացուկ բացականչեց նա։— Սա հենց մահն է, որ կա»։ Նա մի անկապ, երկար աղոթք ձգեց, որ շարունակվեց երկու օր, իսկ վերջում, երեքշաբթի օրը վերածվեց աստծուն հղված խոսքերի և ժառանգներին ուղղված խորհուրդների մի անկանոն խառնուրդի ոչնչացրեք շեկ մրջյուններին. որովհետև տունը կավերվի, թող երբեք չմարի Ռեմեդիոսի նկարի մոտ դրված կանթեղը, թող ոչ մի Բուենդիա կին չառնի իր ազգականուհուն, այլապես խոզի պոչով երեխաներ լույս աշխարհ կգան։ Աուրելիանո Երկրորդը փորձեց օգտվել զառանցական այս վիճակից, իմանալ ոսկու թաքստոցի տեղը, բայց նրա բոլոր ջանքերն իզուր էին։ «Երբ տերը վերադառնա — ասաց Ուրսուլան,— աստված ինքը ցույց կտա նրան թաքստոցի տեղը»։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը համոզված էր, որ Ուրսուլան ուր որ է պիտի մեռնի, որովհետև այդ օրերին բնության մեջ անհասկանալի երևույթներ էին նկատվում. վարդերը օշինդրի բույր էին արձակում՝ չորացրած դդումի մեջ պահված լոբու հատիկները թափվելով հատակին ծովաստղի երկրաչափական ճիշտ պատկերը նկարեցին, իսկ մի գիշեր երկնակամարով նարնջագույն ու լուսաշող սկավառակների ամբողջ շարան սլացավ։

Նա մեռավ չարչարանաց շաբաթվա հինգշաբթի վաղ

առավոտյան։ Վերջին անգամ, դեռ քանանի ընկերության ժամանակ, երբ հարազատների օգնությամբ փորձում էր ճշտել իր տարիքը, Ուրսուլան կանգ առավ հարյուրի և հարյուր քսանի արանքում։ Նրան թաղեցին մի փոքրիկ Աուրելիանոյի զամբյուղից փոքր-ինչ խոշոր դագաղով։ Թաղման արարողությանը քիչ մարդ կար։ Դա մասամբ բացատրվում էր նրանով որ շատերն արդեն մոռացել էին Ուրսուլային, մասամբ էլ մոլեգնած շոգն էր պատճառը այդ կեսօր այնպես կիզիչ էր արևը, որ թռչունները կողմնորոշումը կորցնելով արճիճե կոտորակի նման զարկվում էին պատերին և կամ պատռելով պատուհանների մետաղյա ցանցերը, խցկվում, սատկում էին ննջարաններում։

Տանտիրուհիները ուժասպառ էին լինում մեռած թռչունները հավաքելով հատկապես շատ էին սատկում մեռյալ ժամերին իսկ տղամարդիկ լեփ-լեցուն սայլերը գետն էին հասցնում ու ջուրն էին գցում դրանց։ Զատիկի օրը հարյուրամյա պադրե Անտոնիո Իսաբելը եկեղեցու բեմից հայտարարեց, թե թռչուններին ժանտամահ է անում Թափառական հրեան, որին անցած գիշեր սուրբ հայրն ինքն իր սեփական աչքերով է տեսել։ Նա նկարագրեց նրան որպես այծի և հերետիկոսուհու վիժվածք, դժոխքի ծնունդ, որի շունչն է հենց օդը շիկացնում, որի հայտնությամբ կանայք այլանդակներ են ծնելու։ Այս հայտնությունը ոչ ոք լրջորեն չընդունեց, քանի որ ողջ քաղաքը գիտեր ծեր քահանայի խելագարության մասին։ Բայց չորեքշաբթի վաղ առավոտյան մի կին հարևաններին արթնացրեց աղեկտուր ճիչով նա երկոտանի անծանոթ կենդանու երկատված սմբակի հետք էր նկատել։ Այդ հետքերը պարզորոշ էին, որոշակի, և բոլոր նրանք, ովքեր տեսան դրանք, այլևս կասկած չունեին որ իրոք գործ ունեն քահանայի նկարագրած հրեշավոր արարածի հետ։ Յուրաքանչյուր բակում թակարդ լարեցին։ Եվ որոշ ժամանակ անց հանելուկային եկվորը բռնվեց։ Ուրսուլայի մահից երկու շաբաթ անց, Պետրա Կոտեսին և Աուրելիանո Երկրորդին արթնացրեց գիշերվա կեսին հարևան բակից եկող ջահել ցլիկի մնչոցին շատ նման աղիողորմ մի լաց։ Երբ նրանք դուրս եկան տեսնելու, թե ինչ է պատահել, տղամարդկանց մի խումբ հրէշին արդեն պոկում էր փոսի մեջ խրված և տերևներով քողարկված սրա-

ծայր ցցերից։ Հոտն այլևս չէր մնում։ Ցլի քաշ ուներ նա, թեև խոշոր չէր մարմնով. նրա վերքերից կանաչ, մածուցիկ արյուն էր հոսում։ Իրանը պատած էր կոշտ, շնաճանճերով վխտացող բրդով ու կեղևներով, բայց ի տարբերություն քահանայի տեսած դժոխքի ծնունդի, սրա մարմնի անդամները մարդկային էին։ Ավելի ճիշտ՝ սպանվածը ոչ թե մարդ, այլ վտիտ հրեշտակ էր հիշեցնում։ Նա մաքուր և բարակ ձեռքեր ուներ, խոշոր, մռայլ աչքեր, իսկ սպիավոր ու կոշտուկապատ թիակների վրա հետքեր էին մնացել հզոր թևերի, որ, հավանաբար, փայտահատի կացինն էր կտրատել։ Դիակը ի ցույց ամենքի գլխիվայր կախեցին հրապարակի նշենիներից մեկից, իսկ երբ սկսեց նեխել, այրեցին խարույկի վրա, որովհետև անհնար էր ճշտել՝ անասո՞ւն էր, որին կարելի էր գետը նետել, թե՞ հող մտնելու արժանի քրիստոնյա։ Այդպես էլ չիմացան՝ իրո՞ք նրա մեղքով էին սատկում թռչունները, բայց ոչ մի այլանդակ չծնվեց, ինչպես քահանան էր գուշակել, և շոգն էլ չմեղմացավ։

Տարվա վերջին մեռավ Ռեբեկան։ Նրա հավատարիմ սպասուհին՝ Արխենիդան, դիմեց իշխանություններին, որ օգնեն կոտրելու այն ննջարանի դուռը, որտեղ երեք օր առաջ փակվել էր իր տիրուհին։ Դուռը ջարդեցին. բոլորովին մազաթափ գլխով Ռեբեկան պառկած էր իր մահճակալին՝ կծկված ինչպես մանր ծովախեցգետին, ատամներով սեղմած բթամատը։ Աուրելիանո Երկրորդն իր վրա վերցրեց թաղման հոգսը և հուսալով վաճառել՝ փորձեց նորոգել տունը, սակայն ավերման ոգին չափից ավելի էր թափանցել այդ շինության մեջ. պատերին հենց ներկ էիր քսում, ծեփն իսկույն թափվում էր, և կրային լուծույթի ամենահաստ շերտն էլ չէր կարողանում խանգարել մոլախոտերին՝ աճել հատակի տախտակների արանքից, իսկ հենասյուներին՝ փտել բաղեղների հոտավետ գրկում։

Ահա այսպես էր ընթանում կյանքը Մակոնդոյում անձրևը դադարելուց հետո։ Ալարկոտ, դանդաղաշարժ մարդիկ չէին կարողանում ընդդիմանալ ամենակուլ մոռացությանը. կամաց-կամաց ու անխնա մոռացությունը կլանում էր բոլոր հուշերը, և երբ Ներլանդյան համաձայնագրի տարեդարձի օրը Մակոնդո ժամանեցին հանրապետության նախագահի

ներկայացուցիչները, որպեսզի ինչ գնով էլ լինի հանձնեն այն շքանշանը որից բազմիցս հրաժարվել էր գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան ամբողջ մի երեկո նրանք փնտրում էին որևէ մեկին ով կարող էր հուշել թե որտեղ են բնակվում հերոսի ժառանգները։ Աուրելիանո Երկրորդը քիչ էր մնացել ընդուներ շքանշանը գայթակղվելով այն մտքից թե մաքուր ոսկուց է ձուլված, բայց Պետրա Կոտեսը դեմ էր, և նա հրաժարվեց իր մտադրությունից թեև նախագահի ներկայացուցիչներն արդեն նվագախումբ էին վարձել և հանդիսավոր արարողության համար ճառ էին պատրաստել։ Ճիշտ այդ օրերին Մակոնդո վերադարձան գնչուները Մելքիադեսի գիտության վերջին պահապանները և տեսան ավերված քաղաքն ու աշխարհից օտարացած նրա բնակիչներին նվ մագնիսական չորսուները ձեռքներին, նրանք էլի տնից տուն անցան ցուցադրելով Բաբելոնյան իմաստունների հայտնագործությունը հսկայական կիզապակիով կրկին հավաքեցին արևի ճառագայթները և դարակներից դեպի մագնիսները ձգվող տաշտերին կաթսաներին բերանները բաց նայող մարդկանց պակաս չէր զգացվում և ոչ էլ այն հետաքրքրասերների որոնք հիսուն սենտավո էին վճարում, որ տեսնեն թե ինչպես է գնչուհին բերանից դուրս բերում արհեստական ծնոտը և էլի տեղը դնում։ Ամայի կայարանում այժմ միայն մեկ րոպեով էր կանգ առնում ոչինչ և ոչ մեկին չտեղափոխող մի քանի վագոններ քաշող շոգեքարշը ահա այն ամենը, ինչ մնացել էր նախկին երթևեկությունից ուղևորներով լեցուն գնացքից որի պոչից միստր Բրաունը ապակե տանիքով ու եպիսկոպոսական բազկաթոռներով իր վագոնն էր կցրել, մրգերով լի վագոնաշարերից, որոնք մեկը մյուսի ետևից ամբողջ երեկոյի ընթացքում մոտենում էին կայարանին։ Թռչունների ժանտամահի և Թափառական հրեայի զոհաբերման լուրը ստուգելու համար Մակոնդո ժամանած աստիճանավորները հարգարժան պադրեին հանդիպեցին երեխաների հետ պահմտոցի խաղալիս և քահանայի տեղեկությունները ծերունական պատրանքների ծնունդ համարելով, խելապականների ապաստարան ուղարկեցին նրան։ Մի քանի օր անց քաղաք ժամանեց պադրե Աուգուստո Անխելը՝ նորաթուխ մի անձնվեր, որն անհաշտ էր, հանդգնության չափ համարձակ նա ինքն էր օրվա մեջ մի

քանի անգամ զանգահարում բոլոր զանգերը, որպեսզի արթնացներ հավատացյալների հոգիները և տնից-տուն անցնելով հորդորում էր բնակիչներին՝ պատարագի գնալ։ Մի տարի էլ չանցած պադրե Աուգուստո Անխելը ստիպված էր ընդունել իր պարտությունը։ Նա ուժ չուներ այլևս դիմադրելու փոշով շիկացած օդում սավառնող ամենաթափանց ու ամեն ինչ ցնցող ծուլության ոգուն, խոր քնին, որի մեջ էր ընկնում սուրբ հայրը անտանելի շոգ մեռյալ ժամերին և մսե կոլոլակներին, որ ամեն աստծո օր տալիս էին նրան ճաշին։

Ուրսուլայի մահից հետո տունը կրկին ամայացավ, և այդ վիճակն այլևս չի փոխելու նույնիսկ վճռական ու ուժեղ Ամարանտա Ուրսուլան, երբ տարիներ անց, առանց նախապաշարումների, կենսուրախ ժամանակակից երկու ոտքերով հողին ամուր կանգնած հասուն այդ կինը բաց կանի դռներն ու լուսամուտները, որպեսզի վախեցնի ավերման ոգուն, կվերականգնի այգին, կոչնչացնի օրը ցերեկով միջանցքներում լկտիաբար թափառող շեկ մրջյուններին ու կփորձի Բուենդիաների տուն վերադարձնել հյուրասիրության ոգուն։ Ֆերնանդային համակած մեկուսացման կիրքը Ուրսուլայի բուռն հարյուրամյակի դիմաց վեր էր խոյացել ամբարտակի պես։ Ֆերնանդան ոչ միայն հրաժարվեց դռները բացել, երբ պասարեց կիզիչ քամին, այլև կարգադրեց փայտե խաչերով փակել լուսամուտները, որպեսզի թաղի իրեն ողջ-ողջ, ինչպես ծնողներն էին սովորեցրել։ Աներևույթ բժիշկների հետ նամակագրությունն ավարտվեց ահա այս կերպ. անվերջ հետաձգումներից հետո Ֆերնանդան վերջապես նշանակված օր ու ժամին գլխով դեպի հյուսիս և միայն սպիտակ սավանով ծածկված պառկեց անկողնում։ Գիշերվա մեկին նա զգաց, որ իր դեմքին սառցային ինչ-ինչ հեղուկով թրջված անձեռոցիկ փռեցին։ Երբ նա արթնացավ, արևը դրսում էր, իսկ իր փորի վրա աղեղնաձև մի կոպիտ սպի կար, որ սկսվում էր աճուկներից և հասնում մինչև լանջոսկրը։ Դեռ չէր անցել հետվիրահատական հանգստի ժամկետը, երբ Ֆերնանդան աներևույթ բժիշկներից տհաճ մի նամակ ստացավ։ Նամակով հայտնվում էր, որ նրան մանրազննին վեցժամյա քննության են ենթարկել, բայց օրգանիզմում ներքին խախտման և ոչ մի երևույթ չեն հայտնաբերել և, ուրեմն, հիվանդի կող-

մից բազմիցս ու մանրամասն նկարագրած հիվանդության նախանշանները մտացածին են անհիմն Իրերն իրենց անունով չկոչելու Ֆերնանդայի կործանարար սովորությունը կրկին իր գործն արեց որովհետև միակ բանը որ նկատել էին հեռակա վիրահատողները, արգանդի իջեցումն էր իսկ այդ արատը կարելի էր ուղղել առանց վիրահատման՝ կալանդի օգնությամբ։ Հիասթափված Ֆերնանդան փորձեց ավելի ճշգրիտ բացատրություններ ստանալ սակայն աներևույթ նամակագիրներն այլևս չպատասխանեցին։ Անհասկանալի «կալանդ» բառի ծանրությունից ճնշված Ֆերնանդան վճռեց մի կողմ շպրտել ամոթը, հարցնել ֆրանսիացի բժշկին թե ինչ բան է դա և հենց այդ ժամանակ նա իմացավ որ երեք ամիս առաջ ֆրանսիացին կախվել է իր խորդանոցում և հասարակության կամքին հակառակ թաղվել գերեզմանատանը, գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի նախկին զինակիցներից մեկի ջանքերով։ Ֆերնանդան ստիպված դիմեց որդուն՝ Խոսե Արկադիոյին և սա Հռոմից օգտագործման ծանոթագրությամբ մի քանի կալանդ ուղարկեց։ Ֆերնանդան սկզբում անգիր արեց ծանոթագրությունը, հետո զուգարանը գցեց, որպեսզի ծածուկ պահի բոլորից իր հիվանդությունը։ Դա ավելորդ զգուշավորություն էր քանի որ տան վերջին բնակիչները Ֆերնանդայի վրա ոչ մի ուշադրություն չէին դարձնում։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադն իր մենավոր ծերության մեջ էր ընկղմվել, ընտանիքի համար խղճուկ ճաշեր էր եփում, իսկ մնացած ժամերին խնամում էր Խոսե Արկադիո Երկրորդին։ Որոշ չափով Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու սիրունությունը ժառանգած Ամարանտա Ուրսուլան այն ժամերը, որ առաջ վատնում էր Ուրսուլային չարչարելու, հիմա ծախսում էր դասերը պատրաստելու վրա։ Աուրելիանո Երկրորդի դուստրն արտակարգ խելքի և ջանասիրության նշաններ էր ցույց տալիս, և այս հատկանիշները հոր հոգում արթնացնում էին այն հույսերը, որ ժամանակին Մեմեի հետ էր կապված Նա խոստացավ Ամարանտա Ուրսուլային Բրյուսել ուղարկել սովորելու, ինչպես ընդունված էր բանանի ընկերության տարիներից ի վեր և այս երազանքը ստիպեց նրան կրկին հերկել հեղեղի ավերած հողերը։ Աուրելիանո Երկրորդին տանը հազվադեպ էին տեսնում նա գալիս էր միայն

Ամարանտա Ուրսուլայի սիրույն, քանի որ Ֆերնանդայի համար տարիների ընթացքում խորթացել էր, իսկ փոքրիկ Աուրելիանոն հասունանալով ավելի ու ավելի էր ամփոփվում իր մենության մեջ։ Աուրելիանո Երկրորդը հավատում էր, որ ծնրությունը կմեղմի Ֆերնանդայի սիրտը, և նա թույլ կտա ապօրինի թոռանը քաղաք դուրս գալ, որտեղ, ինչարկե, ոչ մեկի մտքով չի էլ անցնի քրքրել նրա ծննդյան պատմությունը։ Բայց Աուրելիանոյին, հավանաբար, դուր էր եկել ճգնավորությունը և նա ոչ մի ցանկություն չուներ ճանաչել տան շեմից այն կողմ սկսվող աշխարհը։ Երբ Ուրսուլան ստիպեց բաց անել Մելքիադեսի սենյակը, Աուրելիանոն սկսեց թափառել այդ դռան մոտերքում, ծիկրակում էր ճեղքերից, և անհայտ է, թե որ օրվանից նա և Խոսե Արկադիո Երկրորդը փոխադարձաբար համակրելով իրար, բարեկամացան։ Աուրելիանո Երկրորդը նկատեց նրանց մտերմությունը շաբաթներ անց, երբ տղան խոսեց կայարանում տեղի ունեցած արյունոտ կոտորածի մասին։ Մի օր սեղանի շուրջ ինչ-որ մեկը ափսոսանք հայտնեց, որ բանանի ընկերությունը լքեց Մակոնդոն, երբ այդ պահից քաղաքը սկսեց անկում ապրել, և այստեղ փոքրիկ Աուրելիանոն վեճի բռնվեց ու նրա բառերում մտքերն արտահայտելու ունակ, հասուն մարդն էր զգացվում։ Համընդհանուր ճանաչում գտած տեսակետին հակադրված նրա տեսակետը այսպիսին էր. Մակոնդոն ծաղկող մեծ ապագա ունեցող քաղաք էր, քանի դեռ նրան ճիշտ ուղուց չհանեց, չայլասերեց, չթալանեց բանանի ընկերությունը, որի ինժեներների ձեռքի գործն էր, ի վերջո, ջրհեղեղը։ Տղան խոսում էր այնքան մտածված, որ Ֆերնանդային թվում էր, թե Հիսուսի սրբապիղծ կապկումն է իրենց առջև նստած։ Նա ճշգրիտ ու համոզիչ մանրամասնություններով պատմեց, թե ինչպես զինվորները գնդացիրներից կրակ բացեցին ամբոխի վրա,— ավելի քան երեք հազար մարդ կար հավաքված կայարանում,— ինչպես դիակները բարձեցին երկու հարյուր վագոններով գնացքը ու ծովը նետեցին։ Շատերի պես պաշտոնական հաղորդագրությանը հավատացող Ֆերնանդան ցնցվել էր այն մտքից, թե թոռը գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի անարխիստական հակումներն է ժառանգել, և հրամայեց լռել նրան։ Ընդհակառակը, Աուրելիանո Երկրորդը հաստատեց

երկվորյակ եղբոր պատմածի հավաստիությունը։ Եվ իրոք, Խոսե Արկադիո Երկրորդը, որին բոլորը խելագար էին համարում, այդ ժամանակ տան բոլոր բնակիչներից ավելի խելացին էր։ Նա փոքրիկ Աուրելիանոյին սովորեցրեց կարդալ-գրել, հետաքրքրեց մագաղաթների առեղծվածով և ներշնչեց նրան իր անձնական կարծիքը բանանի ընկերության վերաբերյալ. այդ կարծիքն այնքան էր տարբերվում պատմիչների ընդունած և դասագրքերում լուսաբանված կեղծ մեկնակերպից, որ տարիներ անց, երբ Աուրելիանոն կյանք կմտնի, բոլորը նրա պատմածները հորինվածք կհամարեն։ Մեկուսացված սենյակում, ուր չէր թափանցում ոչ կիզիչ քամին, ոչ փոշին, ոչ շոգը, նրանք երկուսով հիշում էին ագռավի թևերի նման լայնեզր գլխարկով հնավոր այն ծերունու ուրվականը, որն իրենց ծննդյան օրից էլ շատ տարիներ առաջ նստում էր այստեղ թիկունքով դեպի լուսամուտը, և պատմում էր աշխարհի մասին։ Նրանք երկուսով միաժամանակ նկատեցին, որ այդ սենյակում միշտ մարտ ամիսն է, իսկ օրը՝ երկուշաբթի։ Նրանք զգացին Խոսե Արկադիո Բուենդիային խելագար համարող ընտանիքի սխալը. ընդհակառակը, նա, այդ մեծ պապը միակն էր տան բնակիչներից, որ օժտված էր պայծառ ուղեղով. միակն էր, որ հասել էր այն ճշմարտության, թե ժամանակը նույնպես իր շարժման ընթացքում արգելքների է զարնվում ու վթարվում է. ահա թե ինչու ժամանակի մի պատառ կարող է պոկվել ու խցանվել որևէ մի սենյակում՝ որպես առաջ սուրացող հոսանքի անշարժ մի մասնիկ։ Բացի դրանից Խոսե Արկադիո Երկրորդին հաջողվեց դասակարգել մագաղաթե ծածկագրերի նշանները և կազմել դրանց ցուցակը։ Նա համոզվեց, որ դրանք համապատասխանում են քառասունյոթից մինչև հիսուներեք տառ ունեցող այբուբենին, ըստ որում, նրանք, որ հատ-հատ են գրված, նման են սարդի մամուկի, իսկ տող կազմողները՝ լարից կախված չորացող սպիտակեղենի։ Աուրելիանոն հիշեց, որ նման մի բան տեսել է անգլիական հանրագիտարանում և շտապեց համեմատել դրանք։ Աղյուսակներն իրոք, համընկնում էին։

Դեռևս հանելուկներով վիճակախաղ հորինելու օրերին Աուրելիանո Երկրորդը առավոտները կոկորդում ցավ էր զգում,

ասես այնտեղ զսպված արցունքներ էին խցանվել։ Պետրա Կոտեսը վճռեց, որ դա վատ եղանակներից է, ու ամեն առավոտ վրձինով մեղր ու բողկի հյութ էր քսում նրա քիմքին։ Երբ ուռուցքը կոկորդում այնքան մեծացավ, որ դժվարացավ շնչելը, Աուրելիանո Երկրորդը Պիլար Տերներայի մոտ գնաց ու հարցրեց, թե նա չունի՞ արդյոք որևէ դեղամիջոց։ Բայց ընդհատակյա անառականոցի տիրուհին, հարյուրամյա այգեկինը, առաջվա նման բժշկությունը նախապաշարմունք էր համարում, ուստի և դիմեց խաղաթղթերի օգնությանը։ Փոսիկի թագավորը դուրս եկավ, որին կոկորդից խոցել էր ագռավի զինվորը, և պառավը եզրակացրեց, որ Ֆերնանդան ամուսնուն տուն է փորձում վերադարձնել հնացած այնպիսի եղանակով, որպիսին Աուրելիանո Երկրորդի դիմանկարը քորոցով խոցոտելն է, բայց որովհետև անփորձ է հմայության արվեստում, ներքին ուռուցք է առաջացրել։ Աուրելիանո Երկրորդը չէր հիշում, թե ինքը լուսանկար ունենա, բացի հարսանեկաններից, որոնք խնամքով պահվում էին ընտանեկան ալբոմում, այդ իսկ պատճառով նա Ֆերնանդայից ծածուկ խուզարկեց ողջ տունը և սնդուկի խորքերում հայտնաբերեց անսովոր կերպով փաթեթավորված վեց կալանդ։ Մտածելով, թե դեղեցիկ ու ռետինե այդ ռանները կապ ունեն կախարդության հետ, նա դրանցից մեկը թաքցրեց գրպանում և տարավ Պիլար Տերներայի տուն։ Պառավը չիմացավ դրա ինչ լինելը և կարգադրեց բերել բոլորը, և համենայն դեպս, այրեց խարույկի վրա, որ սարքել էր իր բակում։ Որպեսզի վերանար Ֆերնանդայի պատճառած ցավը, նա խորհուրդ տվեց Աուրելիանո Երկրորդին միզել թխսկան հավի վրա և թրջված թռչունին ողջ-ողջ թաղել շագանակենու տակ։ Աուրելիանո Երկրորդը կատարեց այս ամենը հաջողության հասնելու անկեղծ հավատով և չոր տերևներով դեռ նոր էր հասցրել ծածկել փոսը, երբ թվաց, թե շնչելը հեշտացավ։ Կալանդների անհետացումը Ֆերնանդան համարեց աներևույթ բժիշկների վրեժխնդրության արդյունք և շապիկի ներսում գրպան կարելով, այնտեղ պահեց նոր կալանդներ, որ ուղարկել էր որդին։

Հավին թաղելուց վեց ամիս հետո Աուրելիանո Երկրորդը կեսգիշերին զարթնեց սաստիկ հազից և զգաց, որ ներսից

իրեն պատառոտում են հսկայական խեցգետնի երկաթյա ճանկերը։ Եվ հենց այդ պահին նրան պարզ դարձավ, որ ինչքան էլ կախարդված գոտիներ այրի, ինչքան էլ իր մեզով թրջի հմայված հավերին, միևնույն է, իրեն վիճակված է մեռնել, և դա է միակ ճիշտ, տխուր իրողությունը։ Նա ոչ մեկին չհայտնեց իր մտքերը, Վախենալով, թե մահն ավելի շուտ վրա կհասնի, քան կհաջողվի իրեն Ամարանտա Ուրսուլային Բրյուսել ուղարկել, նա աշխատում էր ինչպես երբեք կյանքում և մեկի փոխարեն երեք վիճակախաղ էր կազմակերպում շաբաթվա ընթացքում։ Անկողնուց ելնում էր մթնով, վազվզում էր քաղաքում, լինում էր ամենահեռավոր ու աղքատիկ թաղամասերում, ուր մեռնողին հատուկ դեմքի թախծոտ արտահայտությամբ նա փորձում էր վաճառել իր տոմսակները։ «Ահա Աստվածային Նախախնամությունը,— կանչում էր նա։— Բաց մի թողեք նրան նա հարյուր տարին մեկ է հայտնվում»։ Նա սրտառուչ ճիգեր էր թափում, որ ուրախ երևա, սիրալիր, զրուցասեր, բայց նրա քրտնած, գունատ դեմքին դրոշմված էր մոտալուտ մահը։ Երբեմն նա ամայի, օտար աչքից հեռու տեղ էր հասնում, նստում էր թեկուզև մի ակընթարթով հանգստանալու ներսը պատառոտող երկաթյա ճանկերի սպառնալից մրմուռից։ Իսկ կեսգիշերին կրկին թափառում էր ուրախ թաղամասում, խոշոր շահումի հնարավորությամբ գայթակղելով միայնակ կանանց։ «Այս համարն ահա, չի շահել արդեն չորս ամիս,— ասում էր նա ցույց տալով տոմսակները։— Բաց մի թողեք, ախր կյանքն ավելի կարճ է, քան դուք կարծում էք»։ Ի վերջո, մարդիկ նրա նկատմամբ կորցրեցին հարգանքը, նրան սկսեցին ծաղրել և կյանքի վերջին ամիսներին այլևս ոչ թե դոն Աուրելիանո էին կոչում, այլ առանց քաշվելու հորջորջում էին «Դոն Աստվածային Նախախնամություն»։ Ձայնը թուլանում էր հետզհետե, խլանում և վերջապես վերածվեց շան խռխռոցի, սակայն նա դեռ կարողանում էր հետաքրքրել մարդկանց՝ Պետրա Կոտեսի բակում շահումները հանձնելիս, Ձայնը կորցնելու հետ սաստկանում էր ցավը սպառնալով շուտով անտանելի դառնալ և նրա համար ավելի ու ավելի որոշակի էր դառնում այն ցավալի իրողությունը, որ խաղարկվող խոզերով ու այծերով դժվար թե կարողանա դստերը Բրյուսել ուղարկել։ Եվ նրա

ուղեղում հեքիաթային վիճակախաղ կազմակերպելու լուսավոր միտք ծագեց (հարկավոր է խաղարկել ջրհեղեղի ավերած հողերը, մարդիկ իրենց միջոցներով չէ՞ որ կարող են ծաղկեցնել դրանք)։ Այդ միտքը բոլորին այնքան գայթակղեցուցիչ թվաց, որ ինքը՝ ալկալդը, հանձն առավ հատուկ հրամանով հայտարարել վիճակախաղի մասին։ Տոմսակները վաճառվում էին հարյուրական պեսոյով, տոմսակներ էին ձեռք բերում բաժնեգրոնքով՝ ստեղծելով ընկերություններ, և շաբաթ չանցած վաճառվել էր բոլորը։ Երեկոյան, խաղարկումից հետո, նրանք, ում ժպտացել էր բախտը, շքեղ տոն սարքեցին, որ հեռավոր նմանություն ուներ անցած տարիների խնջույքների հետ, և Աուրելիանո Երկրորդն ակորդեոնով վերջին անգամ նվագեց Ֆրանսիսկո Մարդի երգերի մեղեդիները, սակայն երգել չկարողացավ։

Երկու ամիս անց Ամարանտա Ուրսուլան մեկնեց Բրյուսել։ Աուրելիանո Երկրորդը դստերը հանձնեց ոչ միայն արտասովոր վիճակախաղի ողջ շահույթը, այլև այն ամենը, ինչ կարողացել էր կուտակել վերջին ամիսներին, ինչպես նաև փոքրիկ մի գումար, որ ստացել էր պիանոլայի, կլավիկորդի և հնացած կահկարասիի վաճառքից։ Նրա հաշվարկով այդ փողերը պիտի բավականացնեին ուսման բոլոր տարիներին, անհայտ էր միայն մի բան. կբավականացնի՞ հետ վերադարձի ճանապարհածախսի համար։ Մինչև հոգու խորքը զայրացած այն մտքից, թե Բրյուսելը մեղսաշատ Փարիզի մոտերքում է, Ֆերնանդան համառորեն դիմադրում էր դստեր մեկնելուն, բայց նրան հանգստացրեց պադրե Անխելի երաշխավորական նամակը՝ հասցեագրված պատանի կաթոլիկուհիների գիշերօթիկին, որ տնօրինում էին միանձնուհիները և որտեղ Ամարանտա Ուրսուլան խոստացավ բնակվել ուսումնառության բոլոր տարիներին։ Բացի դրանից, քահանան գտավ Տոլեդո մեկնող մի խումբ միանձնուհիների, որոնք հանձն առան աղջկան իրենց հետ տանել, իսկ Տոլեդոյում մինչև Բրյուսել գնացող վստահելի ուղեկիցներ ճարել։ Քանի դեռ այս կապակցությամբ նամակագրություն էր պահպանվում, Աուրելիանո Երկրորդը Պետրա Կոտեսի օգնությամբ զբաղված էր Ամարանտա Ուրսուլայի իրերը կապկպելով։ Այն երեկո, երբ բոլոր իրերը դասավորված էին ժամանակին Ֆերնանդայի օժիտը

պարունակող սնդուկում ամեն ինչ այնպես լավ էր կարգադրված, որ ապագա ուսանողուհին անգիր գիտեր արդեն թե ինչ շրջազգեստով և կոշիկներով պիտի կտրի Ատլանտյանը, բե որտեղ է դրված պղնձյա կոճակներով երկնագույն մահուդից վերարկուն և սեկե մաշիկները, որոնցով նա պիտի ափ դուրս գար։ Նա շատ լավ գիտեր թե ինչպես պետք է քայլի, որպեսզի կամրջակից նավ անցնելիս ջուրը չընկնի, գիտեր, որ ոչ մի քայլ չպետք է հեռանա միանձնուհիներից, գիտեր, որ իր նավախցից պիտի դուրս գա միայն ուտելու համար և որ բաց ծովում ոչ մի դեպքում չպիտի պատասխանի տրված հարցերին։ Նա հետը վերցրել է ծովային հիվանդության դեմ դեղակաթիլներ և մի տետր, որի մեջ պադրե Անխելը փոթորիկը կանխող վեց աղոթք էր գրել։ Ֆերնանդան դրամը պահելու համար բրեզենտից գոտի էր կարել և ցույց էր տվել, թե ինչպես պետք է կապել, որ հնարավոր լինի չհանել հագից նույնիսկ քնելիս։ Նա փորձեց դստերը նվիրել ժավելով լվացած ու սպիրտով հականեխած իր ոսկյա գիշերանոթը, բայց Ամարանտա Ուրսուլան հրաժարվեց ընծայից ասելով, թե վախենում է, որ ապագա ընկերուհիները ձեռ առնեն իրեն։ Կանցնեն ամիսներ և Աուրելիանո Երկրորդը մահվան մահճում կհիշի աղջկան այնպիսի տեսքով, ինչպես տեսել էր վերջին անգամ. Ամարանտա Ուրսուլան ապարդյուն փորձում էր իջեցնել երկրորդ կարգի վագոնի փոշոտ ապակին, որպեսզի լսեր Ֆերնանդայի եզրափակիչ հրահանգները։ Նա հագել էր բաց վարդագույն մետաքսե շրջազգեստ՝ աջ ուսին արհեստական զառմանուշակներով փնջակալ, ցածր կրունկներով սեկե մաշիկներ և սատինե կլոր կապերով մետաքսյա գուլպաներ։ Նա բարձրահասակ չէր, երկար արձակված մազերով էր, աշխույժ հայացքով, որ Ուրսուլային էր հիշեցնում, երբ նա այս տարիքին էր, և անարցունք, բայց և անժպիտ հրաժեշտ տալու նրա հմտությունը մեծ մորից ժառանգած հոգու ամրություն էր վկայում։ Գնացքի շարժման հետ մեծացնելով արագությունը Աուրելիանո Երկրորդը քայլում էր վագոնի կողքով և ձեռքով պահում էր Ֆերնանդային, որ չսայթաքի։ Նա տեսավ, թե ինչպես դուստրը մատների ծայրերով իրեն օդային համբույր ուղարկեց և հազիվ հասցրեց որպես պատասխան թափահարել ձեռքը։ Ամուսինները անշարժ եր-

կար մնացին կանգնած կիզիչ արևի տակ՝ նայելով, թե ինչպես է հորիզոնում գնացքը վերածվում սև կետի։ Հարսանիքի օրվանից ի վեր նրանք առաջին անգամ էին կանգնել իրար ձեռք բռնած։

Օգոստոսի իններին, երբ դեռ Բրյուսելից չէր եկել առաջին նամակը, Խոսե Արկադիո Երկրորդը Աուրելիանոյի հետ զրուցում էր Մելքիադեսի սենյակում և հանկարծ, ոչ այս, ոչ այն, ասաց.

— Մեկընդմիշտ հիշիր. նրանք երեք հազարից էլ ավելի էին, և բոլորին էլ ծովը նետեցին։

Հետո բերանքսիվայր ընկավ մագաղաթների վրա ու մեռավ աչքերը բաց։ Ճիշտ նույն պահին Ֆերնանդայի անկողնում ավարտվեց նրա երկվորյակ եղբոր տառապալից պայքարը՝ կոկորդը պատառոտող քաղցկեղի երկաթյա ճանկերի դեմ։ Դրանից մեկ շաբաթ առաջ առանց ձայնի, առանց շնչառության, մի կաշի, մի ոսկոր Աուրելիանո Երկրորդը տուն էր վերադարձել՝ հետը բերելով սնդուկները, մաշված ակորդեոնը, և վերադարձել էր կնոջ կողքին մեռնելու խոստումը կատարելու համար։ Պետրա Կոտեսը օգնել էր նրան սպիտակեղենը հավաքելու և հրաժեշտ էր տվել առանց մի կաթիլ արտասուք թափելու, բայց մոռացել էր սնդուկ խցկել նաև լաքած կոշիկները, որոնցով Աուրելիանո Երկրորդն ուզում էր պառկել դագաղում։ Ահա թե ինչու, երբ նա տեղեկացավ, որ մեռնում է Աուրելիանո Երկրորդը, սև շոր հագավ, կոշիկները փաթաթեց լրագրով և դիակին մոտենալու թույլտվություն խնդրեց Ֆերնանդայից։ Ֆերնանդան արգելեց նրան մտնել տան շեմից։

— Ձեզ իմ տեղը դրեք,— աղերսեց Պետրա Կոտեսը։— Տեսեք, թե որքան եմ ես սիրել նրան, որ նման նվաստացման եմ դիմում։

— Չկա մի այնպիսի նվաստացում, որին արժանի չլինի անօրինական կենակցուհին,— պատասխանեց Ֆերնանդան։— Ավելի լավ է սպասիր, մինչև կմեռնի որևէ մեկը, ում հետ նույնպես քնել ես, և հենց նրան էլ կհագցնես այդ կոշիկները։

Հավատարիմ իր ուխտին, Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը խոհանոցային դանակով կտրեց Խոսե Արկադիո Երկրորդի գլուխը, որպեսզի վստահ լինի, որ որդուն ողջ-ողջ չեն թաղե-

լուս եղբայրների դիակները դրեցին միանման դագաղներում, և բոլորը հանկարծ նկատեցին, որ մահվան մեջ նրանք կրկին նմանվել են իրար, ինչպես պատանեկության տարիներին։ Աուրելիանո Երկրորդի նախկին բաժակակիցները ընկերոջ դագաղի վրա մի պսակ դրեցին՝ պարուրված մուգ կարմիր ժապավենով, որի վրա մակագրված էր «Բազմացեք, կովեր, կյանքը կարճ է»։ Ֆերնանդային զայրացրեց նման սրբապղծությունը և նա հրամայեց աղբահորը գցել պսակը։ Վերջին արարողությունների իրարանցման մեջ դագաղները տնից դուրս բերող վշտացած հարբեցողները շփոթեցին երկվորյակներին և Աուրելիանո Երկրորդին թաղեցին Խոսե Արկադիո Երկրորդի, իսկ Խոսե Արկադիո Երկրորդին՝ եղբոր գերեզմանում։

* * *

Դեռ երկար տարիներ Աուրելիանոն անցկացրեց Մելքիադեսի սենյակում։ Նա անգիր սովորեց բոլոր ֆանտաստիկ առասպելները, որ գրված էին քրքրված մի գրքում, ճգնավոր Հերման Կաթվածահարի ուսմունքի համառոտ շարադրանքը, դիվաբանական գրառումները, փիլիսոփայական քարի որոնման նշումները, Նոստրադամուսի «Դարերը», նրա հետազոտությունները ժանտախտի վերաբերյալ և այսպիսով, պատանեկության շեմը ոտք դնելիս նա իր ժամանակի մասին ոչ մի պատկերացում չուներ, սակայն զինված էր միջնադարյան ամենատարբեր գիտական իմացություններով։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պիեդադը որ ժամին էլ սենյակ մտներ, կտեսներ Աուրելիանոյին ընթերցանության մեջ խորասուզված։ Առավոտ կանուխ նա մի բաժակ դառը սուրճ էր բերում, կեսօրին՝ խաշած բրինձ ու տապակած բանան, այն ամենը, ինչով սնվում էր տունը Աուրելիանո Երկրորդի մահից հետո։ Նա խուզում էր Աուրելիանոյի մազերը, ոչնչացնում էր միջատներին, կարկատում էր մաշված շորերն ու սպիտակեղենը, որ պահել էր նրա համար մոռացված սնդուկում, իսկ երբ տղայի քթի տակ մազեր բուսնեցին, բերեց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի ածելին ու սափրվելու բաժակը։ Մեմեի որդին գնդապետին ավելի էր նման, քան նրա հարազատ զավակները, նույնիսկ ավելին, քան Աուրելիանո Խոսեն, նմանությունը հատկապես ցայտուն էին դարձնում պատանու դուրս

ցցված այտոսկրերը ու բերանի վճռական և միևնույն ժամանակ ամբարտավան գիծը։ Իր ժամանակին, երբ Մելկիադեսն սենյակում Աուրելիանո Երկրորդն էր նստում, Ուրսուլային թվում էր, թե նա խոսում է ինքն իր հետ. ճիշտ նույն կերպ հիմա Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը մտածում էր Աուրելիանոյի վերաբերյալ։ Իրականում Աուրելիանոն խոսում էր Մելկիադեսի հետ։ Երկվորյակ եղբայրների մահից ոչ շատ ուշ, մի շոգ կեսօր, նա պատուհանի լուսավորության տակ տեսավ ագռավի թևերի պես փռված լայնեզր գլխարկով մռայլ մի ծերունու, որը կարծես Աուրելիանոյի հիշողության մեջ պահպանված,— դեռ իր ծնունդից էլ առաջ — մշուշոտ մի կերպարի մարմնացումը լիներ։ Այդ օրերին Աուրելիանոն արդեն ավարտել էր մագաղաթների այբուբենի դասակարգումը։ Այդ էր պատճառը, որ նա առանց երկմտելու պատասխանեց Մելկիադեսի այն հարցին, թե գիտե՞ արդյոք տղան՝ որ լեզվով են գրված մագաղաթները։

— Սանսկրիտով։

Մելկիադեսն ասաց, որ ինքը շուտով այլևս չի այցելի իր սենյակը և խաղաղությամբ կհեռանա վերջնական մահվան գիրկը, որովհետև համոզված է, որ մինչև կլրանա մագաղաթների հարյուրամյակը, Աուրելիանոն կհասցնի ուսումնասիրել սանսկրիտը և կվերծանի գրությունը։ Աուրելիանոն Մելկիադեսից տեղեկացավ, որ դեպի գետը տանող նրբանցքում, որ բանանի ընկերության տարիներին մարդկանց ապագան էին գուշակում և երազներ էին մեկնում, կատալոնացի մի գիտուն այր գրքի կրպակ ունի և այդ կրպակում կա Sanscrit primer.[1] և հարկավոր է շտապել ձեռք բերել այդ ձեռնարկը, որովհետև վեց տարի հետո այն կեր կդառնա ցեցերին։ Իր երկար կյանքի ընթացքում Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադն առաջին անգամ թույլ տվեց իրեն զգացմունք արտահայտել, և դա ծայրահեղ ապշանքի զգացումն էր, որ համակեց նրան, երբ Աուրելիանոն խնդրեց կրպակից բերել երկրորդ շարքի դարակի աջ անկյունում, «Ազատագրված Երուսաղեմի» և Միլտոնի պոեմների միջև դրված գիրքը։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը կարդալ չգիտեր, այդ պատճառով անգիր արեց այս բոլոր տեղեկությունները և անհրաժեշտ գումարը ճարելու համար վաճառեց

1 Սանսկրիտյան ձեռնարկ

արհեստանոցում պահված ոսկե տասնյոթ ձկնիկներից մեկը. տունը խուզարկելուց հետո միայն նա և Աուրելիանոն գիտեին, թե որտեղ են թաքցրած ձկնիկները։

Աուրելիանոն հաղթահարում էր սանսկրիտը, իսկ Մելկիադեսը հայտնվում էր ավելի հազվադեպ ու դառնում ավելի հեռավոր՝ հետզհետե լուծվելով կեսօրվա շլացուցիչ լույսի մեջ։ Վերջին այցելությանը նա այլևս չէր երևում, և Աուրելիանոն միայն զգում էր նրա ներկայությունը ու հազիվ լսում ծերունու դժվարըմբռնելի շշուկը. «Ես մեռել եմ տենդից՝ Սինգապուրի ճահիճներում»։ Այդ օրից անարգելք սենյակ էին մտնում փոշին, շոգը, թերմիտները, շեկ մրջյունները և ցեցերը, որոնց վիճակված էր հող ու մոխիր դարձնել թե գրքերն ու մագաղաթները և թե դրանցում ամփոփված իմաստությունները։

Տանը սննդամթերքի պակաս չէր զգացվում։ Աուրելիանո Երկրորդի մահվան հաջորդ օրը նրա ընկերը,— անհարգալից մակագրությամբ պսակը բերողներից մեկը,— Ֆերնանդային հայտնեց, թե ինքը պարտք է մնացել հանգուցյալին և այդ օրից ամեն չորեքշաբթի տուն էին բերում հյուսած զամբյուղով լի մթերքներ։ Զամբյուղի պարունակությունը լիուլի բավականացնում էր մի ամբողջ շաբաթ։ Տանը ոչ ոք չգիտեր, որ այդ ամենը ուղարկում է Պետրա Կոտեսը։ Նրա կարծիքով, կանոնավոր ողորմածությունը ամենահարմար միջոցն էր նվաստացնելու նրան, ով նվաստացրել էր իրեն։ Պետրա Կոտեսի հոգում կուտակված չարությունը ցրվեց ավելի շուտ, քան նա սպասում էր, և այդուհանդերձ Աուրելիանո Երկրորդի* նախկին սիրուհին սկզբում հպարտությունից, հետո նաև կարեկցանքից շարունակում էր ուտելիք մատակարարել Ֆերնանդային։ Ավելի ուշ, երբ նա այլևս տոմսակներ վաճառելու ուժ չուներ, իսկ մարդիկ կորցրել էին հետաքրքրությունը վիճակախաղի նկատմամբ, լինում էին դեպքեր, երբ Պետրա Կոտեսը մնում էր քաղցած, բայց կերակրում էր Ֆերնանդային և շարունակեց կատարել իր վրա վերցրած պարտավորությունը մինչ մրցակցուհու մահը։

Տան բնակիչների կրճատումով կարծես պիտի թեթևանար Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի առօրյա հոգսերի բեռը, որ ավելի քան հիսուն տարի նրա ուսերին էր ծանրացել։ Ոչ ոք

դժգոհության բառ իսկ չէր լսել այդ լռակյաց, անմարդամոտ կնոջից, որը Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու հրեշտակային բարությունն էր պարգևել ընտանիքին և Խոսե Արկադիո Երկրորդի հանելուկային ամբարտավանությունը, միայնակ ու լռումունջ կյանքը նվիրաբերել էր մանուկներին՝ հաշիվ թե հիշելով, որ նրանք իր երեխաներն ու թոռներն են. Հարազատ որդու պես նա խնամում էր նաև Աուրելիանոյին և չգիտեր, որ այդ տղան իրեն ծոռ է գալիս։ Մինչ ուրիշ տանը նրան թույլ չէին տա մառանի հատակին փռել խսիրը ու քնել այնտեղ, առնետների գիշերային անվերջանալի գզվռտոցի մեջ։ Նա ոչ մեկին չէր պատմել, որ մի գիշեր արթնացավ այն երկյուղի զգացումից, թե խավարի միջից մեկն իրեն է նայում. դա իժ էր, որ քսվելով նրա փորին, ցած էր սողացել։ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը գիտեր, որ եթե պատմեր դեպքը Ուրսուլային, պառավն իր անկողինն էլ չէր խնայի, բայց այդ օրերին ոչ ոք ոչինչ չէր նկատում և ուշադրություն գրավելու համար անհրաժեշտ էր ճչալ վերնասրահում, որովհետև ուժաթափ անող հացթուխի գործը, պատերազմի խժդժությունները, երեխաների խնամքը մտերիմի մասին մտածելու ժամանակ չէին թողնում։ Միակ մարդը, որ հիշում էր Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադին, Պետրա Կոտեսն էր, որին նա երես առ երես չէր տեսել։ Պետրա Կոտեսը միշտ, նույնիսկ ամենածանր օրերին, երբ Աուրելիանո Երկրորդի հետ գիշերները վիճակախաղի խղճուկ շահույթն էին հաշվում, հոգում էր, որպեսզի Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը պատշաճ շրջազգեստ ունենար և կոշիկներ, որոնցով անհարմար չէր լինի փողոց դուրս գալ։ Տանը հայտնվելու առաջին իսկ օրից Ֆերնանդան Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադին ու առանց հիմքի, հավերժական սպասուհի ճանաչեց ու թեև նրան բազմիցս կրկնեցին, թե ով է նա, միևնույն է, Ֆերնանդան այդ ամենն անհեթեթություն համարելով, դժվարությամբ յուրացնում և իսկույն էլ մոռանում էր, որ իր դիմաց կանգնած է ամուսնու մայրը, իր սկեսուրը։ Հավանաբար, Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադին չէր էլ ճնշում իր ստորադաս վիճակը։ Ընդհակառակը, նա կարծես հաճույքով էր լուռ ու անվերջ թափառում սենյակից սենյակ, աչքի անցկացնում բոլոր անկյունները և մաքրում, կարգի բերում հսկայական տունը,

որտեղ նա ապրում էր նորահարսության օրերից, թեև այ տանը հատկապես բանանի ընկերության ժամանակաշրջանում ավելի շատ զորանոցի էր նման քան ընտանեկան օջախի: Ուրսուլայի մահից հետո սակայն Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը, չնայած իր գերմարդկային շարժունակության ու աշխատասիրության սկսեց թուլանալ, հանձնվել: Եվ ոչ միայն այն պատճառով որ ծերացել էր, ուժասպառվել, այլ որովհետև ժամ ժամի վրա տունն էր ավերվում: Պատերը ծածկվել էին նուրբ մամուռով բակում խոտ էր աճել մոլախոտերի ճնշման տակ վերնասրահի ցեմենտե հատակը ճաքճքել էր ապակու պես և ճեղքերից դուրս էին եկել նույն այն դեղին ծաղիկներից, որ ուղիղ հարյուր տարի առաջ Ուրսուլան տեսել էր Մելկիադեսի դնովի ծնոտն ամփոփող լաժակի մեջ: Բնության մոլեգնած հզորության դեմ պայքարելու ուժ և ժամանակ չունենալով Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը օրն անց էր կացնում ննջարաններում, որտեղից վռնդում էր մողեսներին, որոնք գիշերով էլի ետ էին գալիս: Մի առավոտ նա նկատեց, որ շեկ մրջյունները լքելով արդեն քայքայված տան հիմքը, լցվել էին այգի ու խուժում էին վերնասրահ, որտեղ չորացած բեգոնիաները հողագույն էին դարձել: Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը սկզբում փորձեց ոչնչացնել դրանց ցախավելով հետո գործի դրվեցին միջատասպան հեղուկները և, վերջապես, չմարած կիրը, բայց ամեն ջանք ապարդյուն էր հաջորդ օրը շեկ մրջյունները հարձակվեցին կրկին, այս անգամ ավելի համառ ու անհամար բազմությամբ: Երեխաներին նամակներ գրելով տարված Ֆերնանդան չէր գիտակցում, որ սարսափելի արագությամբ ավերվում է տունը և Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը ստիպված էր դիմագրել մեն մենակ նա կռվում էր մոլախոտերի դեմ կանխում էր դրանց մուտքը խոհանոց պատերից վեր էր անում սարդոստայնները, որոնք մի քանի ժամ հետո հայտնվում էին նորից քերում քանդում էր մրջյունների բները: Բայց երբ տեսավ որ փոշին ու սարդոստայնը թափանցել են նույնիսկ Մելկիադեսի սենյակ, թեև ինքը օրը երեք անգամ մաքրում էր և չնայած իր կատաղի բոլոր ջանքերին սենյակն ավելի ու ավելի է ստանում աղտոտ ու խղճուկ այն տեսքը որ մարգարեաբար երկու մարդ էին տե-

սել միայն՝ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան և երիտասարդ սպան նա իրեն պարտված ճանաչեց։ Եվ այդ ժամանակ նա հագավ կիրակնօրյա մաշված շրջազգեստը, Ուրսուլայի հին կոշիկները, Ամարանտա Ուրսուլայի նվիրած հասարակ զուլպաները և կապոց արեց դեռ պահպանված երկու-երեք ձեռք սպիտակեղենը։

— Ես այլևս չեմ կարող,— ասաց նա Աուրելիանոյին։— Այս տունը չափազանց մեծ է իմ խեղճ ոսկորների համար։

Աուրելիանոն հարցրեց, թե ուր է նա գնում, և Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը անորոշ թափ տվեց ձեռքը, ասես ոչ մի պատկերացում չուներ ապագա ճակատագրից։ Այնուամենայնիվ նա ասաց, որ մտադիր է կյանքի վերջին տարիներն անցկացնել Ռիոաչայում բնակվող մորաքրոջ աղջկա տանը։ Բայց այս բառերն անհամոզիչ հնչեցին։ Ծնողներին կորցնելուց հետո Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը Մակոնդոյում ոչ մեկի հետ կապ չէր պահպանել, ոչ մի տեղից նամակ ու ծանրոց չէր ստացել և երբեք չէր ասել, թե որևէ տեղ ազգականներ ունի։ Նա մտադիր էր ճանապարհ ընկնել իր խնայողությամբ, որն ընդամենը մեկ պեսո և քսան սենտավո էր, բայց Աուրելիանոն նրան տասնչորս ոսկե ձկնիկ ավեց։ Լուսամուտից Աուրելիանոն տեսավ, թե ինչպես տարիների ծանրության տակ կքված, ոտքերը քարշ տալով Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը կապոցը ձեռքին անցավ բակի միջով, տեսավ, թե ինչպես նա ձեռքը ցանկապատի դռնակի անցքը մտցրեց որպեսզի իր ետևից սողնակը գցի։ Այլևս նա երբեք չտեսավ նրան ու ոչինչ չլսեց Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի մասին։

Իմանալով Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի հեռանալու լուրը Ֆերնանդան առանց լռելու փնթփնթաց ողջ օրը։ Նա բաց արեց բոլոր սնդուկները, պահարանները, ճամպրուկները, մեկը մյուսի ետևից տնտղեց բոլոր իրերը և համոզվեց, որ սկեսուրը ոչինչ չի վերցրել իր հետ։ Հետո այրեց մատները, երբ կյանքում առաջին անգամ փորձեց վառարանը վառել, ու խնդրեց Աուրելիանոյին բարի լինել, ցույց տալ, թե ինչպես են սուրճ եփում։ Ժամանակի ընթացքում պատանին իր վրա վերցրեց խոհանոցային հոգսերը։ Անկողնուց ելնելով Ֆերնանդան նախաճաշիկը սեղանի վրա էր գտնում և, արթ-

տրագ ուտելով ննջարան էր մտնում ու կրկին դուրս գալիս արդէն ճաշի ժամին, որպեսզի վերցներ վառարանի դեռևս տաք ածուխների վրա թողած կերակուրը, ճաշասենյակ տաներ և ուտեր այնտեղ, կտավե սփռոցով ծածկված տասնհինգ դատարկ աթոռներով շրջապատված սեղանի գլխին։ Թեև երկուսով էին տանը սակայն յուրաքանչյուրը շարունակում էր ապրել իր ինքնամփոփ, մենավոր կյանքով։ Նրանք կարգի էին գցում միայն իրենց ննջարանները մնացած բոլոր սենյակներն աստիճանաբար ծածկվում էին սարդոստայնով։ Հենց այդ օրերին Ֆերնանդան այնպիսի տպավորություն ունեցավ թե տանը ոգիներ են ապրում։ Իրերը, հատկապես ամենաանհրաժեշտները ասես ոտավոր էին դարձել։ Ֆերնանդան ժամերով փնտրում էր մկրատը՝ հաստատ համոզված, որ մահճակալին է դրել և միայն ամբողջ անկողինը քրքրելուց հետո էր գտնում կորցրածը խոհանոցի դարակի վրա, թեև նրա կարծիքով ինքը արդեն մի չորս օր չէր մտել խոհանոց կամ հանկարծ արկղից կորչում էին պատառաքաղները իսկ հաջորդ օրը դրանցից վեցը հայտնաբերվում էին զոհասեղանի վրա, երեքը ցցված էին լինում լվացարանում։ Իրերն ասես պահմտոցի էին խաղում, և այդ խաղը Ֆերնանդային համբերությունից հանում էր հատկապես այն ժամանակ երբ նստում էր նամակ գրելու։ Թանաքամանը, որ քիչ առաջ աջ կողմում էր դրված, ձախ կողմն էր տեղափոխվում, ճնշածծանն առհասարակ լքվեց սեղանից և երեք օր անց հայտնաբերվեց բարձի տակ, խսսե Արկադիոյին ուղղված նամակի էջերը Ամարանտա Ուրսուլային հասցեագրված ծրարում էին հայտնվում, և Ֆերնանդան մահու չափ վախենում էր, որ կշփոթի ծրարները, ինչպես և լինում էր հաճախ։ Մի անգամ գրիչը կորավ։ Տասնհինգ օր անց գրիչը բերեց փոստատարը. նա ասաց, որ գտել է իր գրպանում և տնից տուն ընկած երկար փնտրել է տիրոջը։ Սկզբում Ֆերնանդան կարծում էր, թե այս անհայտացումները, ինչպես և կալանդների չքվելը, աներևույթ բժիշկների ձեռքի գործն է և նույնիսկ նամակ էր սկսել գրել նրանց, խնդրելով հանգիստ թողնել իրեն, բայց անհետաձգելի գործերն ընդհատել էին, իսկ երբ նա սենյակ էր վերադարձել, անավարտ նամակը նույնպես անհետացել էր, ու Ֆերնանդան ինքն էլ մոռացել

էր իր մտադրությունը։ Մի որոշ ժամանակ նա կասկածի տակ էր առել նաև Աուրելիանոյին։ Նա հետևում էր պատանուն, նրա ճանապարհին գցում էր ամենատարբեր իրեր՝ հուսալով թե կրոնացնի տղային, բայց շուտով համոզվեց, որ Աուրելիանոն Մելքիադեսի սենյակից դուրս է գալիս միայն զուգարան ու խոհանոց գնալու համար և որ նա բացարձակապես զուրկ է կատակելու շնորհքից։ Ահա այս կերպ Ֆերնանդան եզրակացրեց, որ ոգիներ են վխտում տանը և վճռեց յուրաքանչյուր իրը կապել իրեն հատկացված տեղում։ Երկար թելերով նա մկրատը կապեց մահճակալի գլխից, գրիչների տուփը և ճնշածծանը՝ սեղանի ոտքից, իսկ թանաքամանը սոսնձեց սեղանածածկին քիչ աջ այն տեղից, որտեղ սովորաբար թղթերն էր դարսում։ Սակայն նա արդյունքի չհասավ. բավական էր սկսեր կարել, և երկու-երեք ժամ հետո ձեռքն այլևս չէր հասնում մկրատին, կարծես ոգիները կարճացնում էին մկրատին կապված թելը։ Նույնը կատարվում էր ճնշածծանին կապված թելի և նույնիսկ Ֆերնանդայի ձեռքի հետ՝ նամակ գրելիս նա հանկարծ զգում էր, որ ձեռքն այլևս չի հասնում թանաքամանին։ Ոչ Ամարանտա Ուրսուլան իր Բրյուսելում, ոչ Խոսե Արկադիոն իր Հռոմում չգիտեին այս ամենի մասին։ Նա գրում էր նրանց, թե երջանիկ է ինքը, և իրոք երջանիկ էր այն պատճառով, որ ազատագրված էր ամեն տեսակի պարտականություններից, կարծես կրկին հայրական տուն էր վերադարձել, ուր գործ չուներ առօրյա մանրուքների հետ, որովհետև այդ մանր-մունր հարցերը լուծված էին նախապես՝ երևակայությամբ։ Անվերջանալի նամակագրությունը հասցրեց այն բանին, որ Ֆերնանդան կորցրեց ժամանակի զգացողությունը, ինչը հատկապես նկատելի դարձավ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադի հեռանալուց հետո։ Նա օրերի, ամիսների, տարիների հաշիվը պահում էր կապված երեխաների վերադարձի հետ։ Բայց երբ սկզբում որդին, հետո նաև դուստրը հետաձգեցին իրենց վերադարձը, հաշիվը խառնվեց, ժամկետները խճճվեցին, օրերն այլևս չէին զանազանվում մեկը մյուսից, օրերի զգացողությունն էլ չկար։ Այդ հետաձգումները համբերությունից չէին հանում Ֆերնանդային, ընդհակառակը՝ նա մեծ բավականություն էր ապրում։ Նույնիսկ երբ Խոսե Արկադիոն հայտնեց, թե բարձրագույն

սատվածաբանության դասընթացն ավարտելուց հետո մտադիր է նաև դիվանագիտություն ուսումնասիրել, նա չվշտացավ, թեև տարիներ առաջ որդին գրել էր, որ օրերի հարց է իր ձեռնադրումը։ Նա գիտեր, թե որքան բարձր ու զառիվեր է դեպի սուրբ Պետրոսի աթոռը տանող ոլորասանդուղքը։ Նրան ուղղակի հրճվանք էին պատճառում ուրիշների համար ամենասովորական համարվող լուրերը, ըստ որոնց Խոսե Արկադիոն, ասենք, տեսել էր պապին։ Երբ դուստրը գրեց, թե ինքը Բրյուսելում հնարավորություն ունի սահմանված ժամկետից էլ երկար շարունակելու ուսումը, քանի որ գերազանց առաջադիմությամբ արժանացել է այդ արտոնությանը, ինչը չէր նախատեսել հայրը, Ֆերնանդան նույնիսկ ուրախացավ։

Երեք տարի էր անցել այն օրից ինչ Սանտա Սոֆիա դե լա Պյեդադը Աուրելիանոյի համար սանսկրիտի քերականությունն էր բերել, և հիմա միայն նրան հաջողվեց թարգմանել մագաղաթի առաջին էջը։ Նա աներևակայելի ջանք էր գործադրել և, այդուհանդերձ, առաջին քայլն էր գցել այն ճանապարհի վրա, որի երկարությունն անհնար էր չափել, քանի որ իսպաներեն թարգմանությունն առայժմ իմաստ չուներ․ ծածկագրված տողավոր էր։ Աուրելիանոն ելակետային տվյալներ չուներ որպեսզի վերծանման բանալի ընտրեր, և հիշելով Մելկիադեսի խոսքերը կատալոնցի գրավաճառի կրպակի մասին, որտեղ մագաղաթների խոր իմաստը բացահայտող գրքեր կան, նա վճռեց թույլտվություն խնդրել Ֆերնանդայից և դուրս գալ որոնումների։ Գլխապտույտ արագությամբ աճող աղբակույտերով լցված սենյակում, ուր գրեթե ազատ տարածություն չկար, Աուրելիանոն այդ խոսակցության համար բառեր էր ընտրում, նախատեսում էր հարմարագույն պայմաններ, բայց երբ խոհանոցում հանդիպում էր Ֆերնանդային հանդիպման այլ հնարավորություն նա չուներ, նախապես մշակված խնդիրքը խցանվում էր կոկորդում, և կորչում էր ձայնը։ Նա սկսեց հետևել Ֆերնանդային։ Ականջ էր դնում նրա ոտնաձայներին լսում էր թե ինչպես է նա մոտենում դռանը որպեսզի փոստատարից վերցնի երեխաների նամակներն ու հանձնի իրենը մինչև ուշ գիշեր որսում էր թղթի վրա վազող գրչածայրի մոլեռանդ ճռճռոցը, հետո վերջապես անջատիչի չխկոցն էր լսվում, ու Ֆերնանդան

սկսում էր աղոթք մրմնջալ։ Ահա այս պահից էր քնում Աուրե-
լիանոն՝ հավատացած, որ հաջորդ օրը բախտն իրեն կժպտա։ Նա այնքան էր համոզված իր հաջողությանը, որ մի առավոտ խուզեց մինչև ուսերը հասնող մազերը, փրչոտ մորուքը, հագավ նեղ շալվարը չգիտես ումից ժառանգություն ստացած, կոճկավոր օձիքով վերնաշապիկը, խոհանոց մտավ, որ սպասի Ֆերնանդային։ Բայց նրա առջև հայտնվեց ոչ թե հպարտ կեցվածքով այն կինը, որին նա հանդիպում էր ամեն առավոտ այլ կնգումի դեղնած պատմուճանով և ոսկեզօծված ստվարաթղթից թագը գլխին՝ գերբնական գեղեցկությամբ մի պառավ, որի տեսքն այնքան էր թախծալի, ասես նա մինչև ննջարանից դուրս գալը երկար ժամեր լաց էր եղել։ Ֆերնանդան վերջերս հաճախ էր հագնում թագուհու՝ ցեցը կերած հանդերձանքը, սկսած այն օրից, երբ այդ ամենը նա հայտնաբերել էր Աուրելիանո Երկրորդի ճամպրուկում։ Ով տեսներ, թե ինչպես է Ֆերնանդան հիանում իրենով հայելու դիմաց, անկասկած նրան խելագար կհամարեր։ Բայց նա չէր խելագարվել. պարզապես թագուհու հանդերձանքը նրա համար դարձել էր հիշողությունն արթնացնելու միջոց։ Առաջին անգամ հագնելով, Ֆերնանդան զգաց սրտի կծկումը, աչքերը լցվեցին արտասուքով և նա հիշեց այն զինվորականի ճտքավոր կոշիկներին քսված ներկի հոտը, որ եկել էր իրեն թագուհի դարձնելու. Խորտակված պատրանքների կարոտից նվաղեց նրա սիրտը։ Նա իրեն այնքան ծեր զգաց, այնքան մաշված, այնքան հեռու իր կյանքի լավագույն ժամերից, որ կարոտեց նույնիսկ սև համարած օրերին և հիմա միայն հասկացավ, թե որքան են իրեն պակասում վերնասրահում քամու տարածած տուսամբարի բույրը, մթնշաղում վարդենիներից արձակված ծխի քուլաները և նույնիսկ անասունների նման կոպիտ օտարերկրացիները։ Նրա սիրտը, որ վաղուց պաղած մոխրի կույտ էր, հաջողությամբ էր դիմադրում առօրյա հոգսերի ամենածանր հարվածներին, սակայն ցրիվ եկավ կարոտի առաջին իսկ ճնշումից։ Անցնող տարիների հետ վշտի մեջ ուրախություն գտնելու պահանջը վեր էր ածվել արատի։ Մենությունը նրան մարդկայնացրել էր։ Սակայն այդ առավոտ, երբ նա խոհանոց մտավ և հանդիպեց սուրճ մատուցող, խեղճ ու ոսկրոտ պատանուն, որի աչքերը պաղում էին արտասվոտ

կրակով Ֆերնանդան ինքն իր աչքին ծիծաղելի երևաց։ Նա ոչ միայն արգելեց Աուրելիանոյին դուրս գալ տնից, այլև թաքցրեց դռների բանալիներն այն նրբին գրպանում, որտեղ կալանդներն էր պահում։ Դա ավելորդ զգուշավորություն էր, որովհետև Աուրելիանոն ցանկության դեպքում կարող էր աննկատ թե՛ դուրս ծլկել տնից և թե՛ ետ դառնալ։ Սակայն ճգնավորության երկար տարիների ընթացքում մշակված անվստահությունը և հնազանդվելու սովորությունը խեղդեցին պատանու սրտում խռովության սերմերը։ Նա իր խուցը վերադարձավ և շարունակեց մագաղաթի ուսումնասիրությունը, մինչև ուշ գիշեր լսելով Ֆերնանդայի հառաչանքները։ Մի առավոտ նա սովորականի պես խոհանոց մտավ, որ վառի օջախը և սառած մոխրի վրա տեսավ Ֆերնանդայի համար թողած նախորդ օրվա կերակուրը։ Նա ննջարան շտապեց և տեսավ անկողնու վրա պառկած Ֆերնանդային՝ ծածկված կնգումի պատմուճանով, գեղեցիկ, ինչպես երբեք չէր եղել, և մարմարյա մաշկով։ Ճիշտ նույն տեսքն ուներ նա չորս ամիս անց, երբ Մակոնդո վերադարձավ Խոսե Արկադիոն։

Մորն այդքան նման զավակ անհնար էր պատկերացնել։ Խոսե Արկադիոն սև դիպակից կոստյում էր հագել, ամուր և կլոր օձիքով վերնաշապիկ, իսկ փողկապի փոխարեն կապել էր մետաքսե նեղ ժապավեն։ Սև փայլուն, հարթ մազերը գլխի մեջտեղում բաժանվել էին ուղիղ բարակ բաժուկով և արհեստական սրբերի կեղծամին բնորոշ տեսք ունեին, իսկ կապտավուն սովերները, որ մնացել էին մոմի պես սպիտակ մաքուր սափրված դեմքին ու կզակին, թվում էր խղճի խայթի արտահայտություն էին։ Նա գունատ, փափչիկ, կանաչ երակներով ձեռքեր ուներ, որոնք անբանի ձեռքեր էին, ձախ ձեռքի ցուցամատին կլոր ծիածանաքարով ոսկե խոշոր մատանի կար։ Դուռը բաց անելով Աուրելիանոն առաջին իսկ հայացքից գլխի ընկավ, որ իր առջև հեռվից եկած մարդ է կանգնած։ Նրանից այն ծաղկաջրի հոտն էր գալիս, որով Ուրսուլան ցողում էր Խոսե Արկադիոյի գլուխը՝ որպեսզի գտնի նրան իր կուրության խավարի մեջ։ Անհասկանալի է թե ինչու, բայց այսքան տարիների բացակայությունից հետո Խոսե Արկադիոն առաջվա պես ծերացած երեխայի տեսք ուներ՝ թախծոտ էր ու մենավոր։ Նա քայլեց ուղիղ

դեպի մոր ննջարան, որտեղ Աուրելիանոն, որպեսզի քայքայումից պահպանի գիրքը, Մելքիադեսի դեղատոմսով արդեն չորս ամիս սնդիկ էր եռացնում պապի պապի պապին պատկանող հալոցի մեջ։ Խոսե Արկադիոն ոչ մի հարց չտվեց։ Նա համբուրեց մեռած Ֆերնանդայի ճակատը և նրա ներքին գրպանից դուրս բերեց լօգտագործված երեք կալանդ ու զգեստապահարանի բանալին։ Այս կտրուկ վստահ շարժումները չէին համապատասխանում նրա թախծալի տեսքին։ Պահարանից հանելով մետաքսով փաթաթված ճանդանի հոտ արձակող ու սրտմակնիքը վրան արկղիկը նա բացեց շատ լավ և տեսավ պահված նամակը, որի մեջ Ֆերնանդան բացել էր սիրտը ու պատմել էր որդուն այն ամենը, ինչ թաքցրել էր կենդանության օրոք։ Խոսե Արկադիոն մոր նամակը կարդաց ոտքի վրա նկատելի հետաքրքրասիրությամբ, բայց առանց հուզմունքի։ Նա կանգ առավ երրորդ էջը ընթերցելիս և ուշադրությամբ նայեց Աուրելիանոյին, ասես նոր էր ծանոթանում նրա հետ։

— Եվ այսպես,— ասաց նա այնպիսի մի ձայնով, որի մեջ կարծես ածելի կար,— դո՞ւ ես, ուրեմն, ընկեցիկը։

— Ես Աուրելիանո Բուենդիան եմ։

— Չքվիր սենյակդ,— ասաց Խոսե Արկադիոն։

Աուրելիանոն իր խուցը մտավ և դուրս չեկավ այնտեղից նույնիսկ դիտելու Ֆերնանդայի խղճուկ հուղարկավորությունը։ Երբեմն նա խոհանոցի կիսաբաց դռան արանքից տեսնում էր, թե ինչպես է Խոսե Արկադիոն ծանր շնչելով թափառում տան մեջ, իսկ ուշ գիշերով ամայի ննջասենյակներից լսվում էին նրա ոտնաձայները։ Նրա ձայնը Աուրելիանոն չլսեց ամիսներ շարունակ և ոչ թե միայն այն պատճառով, որ Խոսե Արկադիոն նրան իր հետ խոսելու պատվին չէր արժանացնում, այլ որովհետև ինքը նույնպես զրուցելու ոչ ցանկություն ուներ և ոչ էլ ժամանակ՝ մագաղաթներից բացի ուրիշ որևէ բանի մասին մտածելու։ Ֆերնանդայի մահից հետո նա թաքստոցից հանել էր նախավերջին ոսկե ձկնիկը և կատալոնցի գրավաճառի մոտ էր գնացել անհրաժեշտ գրքերը ճարելու։ Այն ամենը, ինչ տեսավ ճանապարհին, չհետաքրքրեց նրան երևի այն պատճառով, որ նա չուներ հիշողություններ, որոնց հետ համեմատեր տեսածը ամայի փողոցներում։

ալ լուծ տները ճիշտ նույն տեսքն ունեին, ինչ նկատել էր նա իր երևակայության մեջ այն օրերին, երբ հոգին կտար հաճույքով միայն թե թույլ տային իրեն փողոց դուրս գալ։ Նա ինքն իրեն տվեց այն թույլտվությունը, որ մերժել էր Ֆերնանդան և տնից ելավ մեկ անգամ մի նպատակով և կարճ ժամանակով միայն, ահա թե ինչու նա առանց շունչ քաշելու վազեց տասնմեկ թաղամասերով, հասավ այն փակուղին, ուր նախկինում երազներ էին մեկնում և խենթացած սրտով մտավ խավար ու ավերված այն սենյակը, որտեղ շարժվելու տեղ չկար։ Թվում էր, դա գրքի կրպակ չէ, այլ անկանոն կույտերով դարակներին ու նաև հատակին, դարակների նեղ արանքում թափված հին գրքերի եղբայրական գերեզմանոց հասարակ գրքերի ծանրության տակ կռացած երկար սեղանի մոտ նստած կրպակի տերը մանուշակագույն անճոռնի տառերով անսկիզբ ու անվերջ ինչ-որ բան էր գրում աշակերտական տետրից պոկված թերթերի վրա։ Նրա արծաթավուն, գեղեցիկ մազերը փափուշիկ թութակի պես կախվել էին ճակատին։ Աշխույժ և նեղ կապույտ աչքերում աշխարհի բոլոր գրքերն ընթերցած մարդու բարությունն էր շողում Նա քրտնած էր նստած էր շապիկ-վարտիքով և աչքերն էլ չբարձրացրեց, որ նայի եկվորին։ Աուրելիանոն առանց որևէ դժվարության այդ հեքիաթային անկարգության միջից գտավ իրեն անհրաժեշտ հինգ գրքերը, որ գրված էին ճիշտ Մելքիադեսի հուշած տեղերում։ Առանց բառ իսկ արտասանելու նա կատալոնացուն մեկնեց ընտրած հատորները և ոսկե ձկնիկը։ Կրպակի տերը սկսեց թերթել գրքերը, և նրա կոպերը բացվեցին խեցու փեղկերի նման։

«Հավանաբար դու խելագար ես»,— պատասխանեց նա իր հարազատ լեզվով, ուսերը թոթվեց և Աուրելիանոյին վերադարձրեց թե գրքերը և թե ոսկե ձկնիկը։

— Վերցրու, — ասաց նա արդեն իսպաներեն։— Վերջին մարդը, որ կարդացել է այս գրքերը, կարծեմ Կույր Իսահակն է եղել, այդ պատճառով էլ լավ մտածիր թե ինչ ես անում։

Խոսե Արկադիոն նորոգեց Մեմեի ննջասենյակը, կարգադրեց լվանալ ու կարկատել թավշյա վարագույրները և փոխարքայական անկողնու կամկայե ամպհովանին, կարգի բերեց լողարանը, որի ցեմենտե ավազանի պատերը ծածկ-

վել էին սև ու անհարթ ինչ-որ փառով։ Նա իր տիրույթը սահմանափակեց ննջարանով և լողարանով, ուր լցրեց հազար ու մի անպետք իրեր՝ տարաշխարհիկ աղտոտ խաղալիքներ, էժանագին օծանելիքներ և կեղծ թանկարժեք քարեր։ Տան մյուս սենյակներից նրա ուշադրությունը գրավեցին տնային զոհասեղանին շարված սրբերի արձանիկները միայն, որոնք, չգիտես ինչու, դուր չեկան Խոսե Արկադիոյին։ Մի երեկո նա հավաքեց բոլոր այդ արձանիկները, բակ տարավ և այրեց խարույկի վրա։ Սովորաբար նա արթնանում էր ցերեկվա ժամը տասներկուսին։ Փաթաթվում էր ոսկյա հրեշների ասեղնագործ պատկերներով մաշված խալաթի մեջ, ոտքերը ոսկե փոմփոններով հողաթափերն էր մտցնում, գնում էր լողարան և սկսում էր ամենօրյա այն արարողությունը, որն իր հանդիսավոր դանդաղկոտությամբ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու լողանալն էր հիշեցնում։ Ավազան սուզվելուց առաջ, նա երեք սրվակներից բուրավետ աղեր էր ջուրը լցնում։ Նա Ռեմեդիոս Գեղեցկուհու նման չէր օգտագործում դդումե անոթը. ընկղմվում էր ախորժալի ավազանի մեջ, թիկունքին ընկած պառկում էր երկու ժամ, վայելելով թե ջրի թարմությունը և թե Ամարանտայի հետ կապված հիշողությունները։ Վերադարձից մի քանի օր հետո նա վրայից հանեց այս կողմերի համար չափից ավելի տաք դիպակով կոստյումը, նեղ տաբատը որ պարեր ուսումնասիրելիս Պյետրո Կրեսպիի հագած տաբատն էր հիշեցնում և բնական մետաքսից կարված, անվանատառերով ասեղնագործած վերնաշապիկը։ Շաբաթական երկու անգամ ավազանում նա լվանում էր այս հագուստը և մինչև չորանալը մնում էր խալաթով, որովհետև ուրիշ զգեստ չուներ։ Խոսե Արկադիոն տանը չէր ճաշում։ Նա փողոց էր ելնում երբ մեղմանում էր կեսօրվա շոգը, վերադառնում էր ուշ գիշերով և կրկին թափառում էր սենյակներում՝ ծանր շնչելով ու Ամարանտայի մասին մտածելով։ Նա իր հարազատ տանը երկու հիշողություն էր միայն պահպանել Ամարանտային և գիշերալամպի թարթող լույսի տակ երևացող սրբերի սարսափելի աչքերը։ Հռոմում, օգոստոսյան խորհրդավոր գիշերներին նրա անուրջներում հաճախ էր հայտնվում Ամարանտան. մարմարյա ավազանից նա ամեն անգամ դուրս էր գալիս ժանեկավոր ներքնաշորերով ձե։

քին՝ վիրակապ, դեմքին վտարանդիի թախիծ։ Ի տարբերություն Աուրելիանո Խոսեի, որը ջանում էր Ամարանտայի կերպարը խեղդել պատերազմական արյունոտ ճահճում, հոգևոր կոչման հեքիաթներով մորը խաբող Խոսե Արկադիոն ձգտում էր կենդանի պահել նրան իր զգացմունքների խորքերում։ Ոչ նրա ու Ֆերնանդայի մտքով չէր էլ անցնում, որ իրենց նամակագրությունը հորինվածքների փոխանակություն է միայն։ Հռոմում, շատ շուտով Խոսե Արկադիոն հեռացավ հոգևոր դպրոցից, բայց շարունակում էր պահպանել աստվածաբանությամբ և իրավագիտությամբ զբաղվելու առասպելը, առասպելի չքնաղ հեքիաթային ժառանգությունից, որի շուրջ անվերջ խոսում էին մոր զառանցական նամակները այդ ժառանգությունը նրան պիտի դուրս քաշեր աղքատությունից, Տրաստևերում գտնվող կեղտոտ այն տնակից, որի ձեղնահարկում էր նա բնակություն հաստատել երկու ընկերների հետ։ Ստանալով Ֆերնանդայի վերջին մահվան նախազգացումով համակված նամակը նա ճամպրուկում դասավորեց կեղծ շքեղության քենչերը կտրեց-անցավ օվկիանոսը՝ խավար նավամբարում թաքնված, որտեղ ինչպես սպանդանոցում իրար գլխի հավաքված վտարանդիները սառը մակարոնով էին սնվում և որդնած պանրով։ Դեռ չընթերցած Ֆերնանդայի կտակը, որն իրենից դժբախտությունների մանրամասն ու ուշացած թվարկում էր ներկայացնում, նա մաշված կահույքի և մոլախոտերով ծածկված վերնասրահի տեսքից արդեն գլխի էր ընկել, որ ծուղակն է ընկել, որտեղից անհնար է այլևս դուրս պրծնել, որ երբեք այլևս չի տեսնելու հռոմյան գարունների ալմաստե լույսը, չի շնչելու հնությամբ ներծծված դրանց բույրը։ Ասթմայի տանջալի նոպաներից առաջացած անքնության ժամերին թափառելով մռայլ տանը, ուր Ուրսուլայի նկատմամբ նրան վախ էին ներշնչել, Խոսե Արկադիոն կրկին ու կրկին չափում էր իր դժբախտության խորությունը։ Վախենալով խավարում կորցնել Խոսե Արկադիոյին, Ուրսուլան վարժեցրել էր նրան նստել ննջասենյակի անկյունում և ասել էր բազմիցս, որ դա միակ տեղն է, ուր չեն հասնում մեռելները, որոնք հայտնվում էին իրիկնամուտին և մինչև առավոտ թափառում էին տանը։ «Եթե դու որևէ վատ բան անես — սպառնում էր Ուրսուլան,—

սրբերն ինձ իսկույն լուր կտան»։ Մանկության տարիներին նա այդ անկյունում սարսափով լեցուն շատ իրիկուններ էր անցկացրել՝ անշարժ նստած աթոռակին, սրբերի սառցային, անողոք հայացքների վախից քրտնելով մինչև կգար քնելու ժամը։ Լրացուցիչ այս տանջանքի անհրաժեշտությունը չկար, որովհետև այդ ժամանակ խոսե Արկադիոյին արդեն վախեցնում էր շրջապատի ամեն ինչը, և նա պատրաստ էր սարսափել այն ամենից ինչ կարող էր կատարվել կյանքում՝ արյուն փչացնող փողոցային կանանցից խոզի ոտքով մանուկներ ծնող տնային կանանցից մեկին մահ, մյուսին խղճի անվերջանալի խայթոց պատճառող մարտական աքաղաղներից, հրազենից որին հենց դիպար՝ կդատապարտվես քսանամյա պատերազմի, հիասթափությամբ և խելագարությամբ ավարտվող թեթևամիտ ձեռնարկումներից և, վերջապես, այն ամենից ինչ անսահման իր բարությամբ աստված արարել էր իսկ սատանան պղծել։ Առավոտները նա արթնանում էր մղձավանջներից տառապած, բայց արևի լույսը և ավազանում իրեն շողացնող Ամարանտայի քնքուշ ձեռքերը վանում էին գիշերվա սարսափները։ Արևով ողողված այգում սույնիսկ Ուրսուլան էր ուրիշ. նա տղային չէր վախեցնում սարսափազդու պատմություններով, մաքրում էր նրա ատամները լոսած ածուխով՝ թող ժպիտը շողա պապի ժպիտի պես, կտրում փայլեցնում էր նրա եղունգները՝ թող աշխարհի տարբեր ծայրերից Հռոմ հավաքված ուխտավորները ապշեն պապի ձեռքերի մաքրությամբ, ցողում էր ծաղկաջրով՝ թող նա պապից վատ չբուրի։ Նրան վիճակված էր տեսնել պապին, երբ սա Կաստելգանդոլֆոի պալատի պատշգամբից յոթ լեզվով ճառ էր արտասանել ուխտավորների առաջ և իրոք նկատել էր քահանայապետի՝ կարծես ժավելով լվացված ձեռքերի ճերմակությունը, նրա ամառային հանդերձանքի շշմեցուցիչ փայլը և զգացել էր ընտիր օծանելիքի նուրբ հոտը։

Մոտ մեկ տարի էր անցել այն օրից ինչ խոսե Արկադիոն հայրական տուն էր վերադարձել և երբ նա վաճառեց-մսխեց թե արծաթյա մոմակալները և թե տոհմանիշ կրող գիշերանոթը — անկեղծ ասած այդ անոթի վրա ոսկուց էր միայն տոհմանիշը — նրա միակ զբաղմունքը իրենց տանը քաղաքի

տղաների հետ խաղալը դարձավ։ Մեռյալ ժամին նա թույլատրում էր տղաներին ցատկոտել, այգում երգել, վերնասրահում գլուխկոնծի տալ, բազկաթոռների ու բազմոցների վրա, իսկ ինքը մի խմբից մյուսին անցնելով, նրբակիրթ նիստուկացի կանոններն էր սովորեցնում նրանց։ Այդ ժամանակ նա արդեն մի կողմ էր շպրտել նեղ տաբատն ու մետաքսե վերնաշապիկը և արաբների կրպակից գնած սովորական կոստյում էր հագնում, սակայն դեռևս շարունակում էր պահպանել թախծոտ արժանապատվությունը և պապական շարժուձևերը։ Երեխաները վարժվեցին տանը այնքան արագ, որքան իրենց ժամանակին Մեմեի դասընկերուհիները։ Մինչև ուշ երեկո նրանք երգում էին, պարում, շատախոսում. տունը նմանվել էր կարգուկանոն չունեցող գիշերօթիկ դպրոցի։ Աուրելիանոն սկզբում ուշադրություն չէր դարձնում այս ներխուժմանը, բայց հյուրերը շուտով հասան նաև Մելքիադեսի սենյակ։ Մի առավոտ երկու տղաներ բացեցին դուռը և վախեցան մագաղաթներով ծանրաբեռնված սեղանի մոտ նստած փրչոտ մարդու տեսքից։ Տղաները չհամարձակվեցին ներս մտնել, բայց այդ օրից հետաքրքրվեցին անծանոթով։ Նրանք փսփսում էին դռան տակ, ծիկրակում էին ճեղքերից, օդանցքից հազար ու մի աղբ էին ներս գցում, իսկ մի օր դրսից գամեցին թե՛ դուռը, թե՛ լուսամուտը, և Աուրելիանոն ամբողջ կեսօր չարչարվեց, մինչև ազատվեց կալանքից։ Անպատիժ մնալուց ոգևորված տղաները համարձակություն ստացան և հարմար պահ ընտրելով, երբ Աուրելիանոն խոհանոցում էր, չորս հոգով սենյակ խուժեցին՝ մագաղաթները ոչնչացնելու մտադրությամբ։ Սակայն դեռ նոր էին ձեռքներն առել դեղնած գալարները, երբ հրեշտակային ուժը կտրեց նրանց գետնից և պահեց օդում, մինչև վերադարձավ Աուրելիանոն ու խլեց մագաղաթները։ Այդ օրից նրան այլևս չանհանգստացրին։

Տղաներից չորսը, որոնք դեռ կարճ շալվարներ էին հագնում, թեև պատանեկության տարիքին էին հասել, հետևում էին Խոսե Արկադիոյի արտաքինին։ Առավոտյան գալիս էին բոլորից վաղ և սափրում էին նրան, մերսում էին մարմինը տաք սրբիչներով, կտրում ու փայլեցնում էին նրա ոտքի և ձեռքի եղունգները, ցողում էին ծաղկաջրով։ Երբեմն նրանք

ավազան էին մտնում, օճառում էին Խոսե Արկադիոյին ոտից գլուխ, մինչ նա թիկունքին ընկած մտածում էր Ամարանտայի մասին։ Հետո չորացնում էին նրան ցամքոցով, դիմափոշի էին քսում վրան, հագցնում էին։ Տղաներից մեկը, որը խարտյաշ գանգուր մազեր ուներ և ճագարի աչքերի պես վարդագույն, ապակյա աչքեր, սովորաբար մնում էր գիշերելու։ Նա այնպես էր կապված Խոսե Արկադիոյի հետ, որ չէր հեռանում նրանից աստմաթիկ անքնության ժամերին էլ, և նրանք երկուսով էին թափառում մութ սենյակներում։ Մի գիշեր Ուրսուլայի ննջասենյակում նրանք տարօրինակ ոսկեփայլ նկատեցին, որ արձակվում էր ցեմենտե հատակի ճեղքերից, ասես ստորերկրյա մի արեգակ ննջասենյակի հատակը դարձրել էր լուսավոր նախշապակի։ Գաղտնիքը պարզելու համար նույնիսկ լապտեր վառելու հարկ չեղավ։ Նրանք պարզապես բարձրացրեցին այն անկյան ճաքճքած սալիկները, որտեղ ժամանակին Ուրսուլայի մահճակալն էր դրված և որտեղից ամենապայծառ շողերն էին արձակվում, սալիկների տակ էր այն թաքստոցը, որ այնպես տառապալից ու համառորեն փնտրում էր Աուրելիանո Երկրորդը։ Այստեղ էին պղնձյա լարով բերանները կապված բրեզենտե երեք պարկերը և այդ պարկերի մեջ էին խավարում շիկացած ածխի պես շողացող յոթ հազար երկու հարյուր տասնյոթ դոբլոնները։

Գանձի հայտնաբերումը ասես բոցավառված կրակ էր գիշերվա խավարում։ Սակայն աղքատության տարիներին փայփայած երազանքն իրականացնելու և Հռոմ վերադառնալու փոխարեն, Խոսե Արկադիոն գլխին անսպասելիորեն թափված հարստությամբ տունը վերածեց դեկադենտական դրախտի։ Նա նորացրեց ննջարանի թավշե վարագույրներն ու ամպհովանին, լողարանի հատակը պատեց սալիկներով, իսկ պատերը՝ հախճապակյա սալիկով, ճաշասենյակի պահարանը լցրեց շաքարած մրգերով, ապուխտներով և թթուներով, փակ մառանը կրկին բացվեց և իր ընդերքն ընդունեց գինիներ ու լիկյորներ. խմիչքները բերում էին արկղերով, որոնց վրա գրված էր լինում Խոսե Արկադիոյի անունը, և նա անձամբ ինքն էր ստանում դրանք երկաթուղային կայարանում։ Մի գիշեր նա իր չորս սիրելիների հետ մինչև լուսաբաց տևող խնջույք կազմակերպեց։ Առավոտյա վեցին նրանք մերկ

դուրս եկան ննջասենյակից, դատարկեցին ավազանը և լցրեցին շամպայնով: Տղաները բուրմունք արձակող պղպջակներով ավազանը մտան և հրճվում էին ոսկեգույն երկնքում խայտող թռչունների նման: Նրանց այս աղմկալի ուրախությունից քիչ հեռու, թիկունքին պառկել էր Խոսե Արկադիոն: Նա լողում էր՝ խորասուզված իր մտքերի մեջ, բաց աչքերով անրջում Ամարանտային, իսկ տղաները շուտով հոգնեցին և ամբողջ խմբով վազեցին ննջարան, պատառոտեցին ցամքոց դարձրեցին թավշե վարագույրները, ու վազվզոցի, իրարանցման մեջ ջարդուփշուր արեցին թանկարժեք հայելին: Հետո բոլորը միասին անկողին մտան ու կտորեցին ամպհովանին: Երբ Խոսե Արկադիոն եկավ, նրանք գունդուկծիկ քնած էին խորտակված նավի բեկորների վրա: Կատաղելով ոչ այնքան աչքի առաջ փռված ավերածության տեսքից որքան իր իսկ նկատմամբ ունեցած խղճահարությունից ու զզվանքից, որ առաջացրել է քայքայիչ գինարբուքի դատարկությունը, Խոսե Արկադիոն ձեռքն առավ մազազգեստի, պտուղը սպանելու ու ապաշխարանքի համար նախատեսված գործիքների հետ նկուղում պահված ճիպոտը և խելագարի նման ոռնալով, անխնա ճիպոտահարելով դուրս վռնդեց տղաներին: Նա մնաց մենակ, ուժասպառ շնչահեղձ լինելով ասթմայի նոպայից, որ շարունակվեց մի քանի օր: Երբ հազն անցավ, Խոսե Արկադիոն մահամերձի տեսք ուներ: Այլևս չդիմանալով շնչահեղձությանը նա երրորդ օրվա վերջում Աուրելիանոյի սենյակ մտավ և խնդրեց օգնել իրեն՝ մոտակա դեղատնից ինհալացիայի համար դեղափոշի բերել: Աուրելիանոն երկրորդ անգամ էր փողոց դուրս գալիս: Նա ընդամենը երկու թաղամաս անցավ վազքով և նկատեց փոշոտ ցուցափեղկերով նեղլիկ մի դեղատուն, որի ներսում լատինական անվանումներով հախճապակյա անոթներ էին շարված: Նեղոսյան օձի խորհրդավոր գեղեցկությամբ մի աղջիկ տվեց այն դեղը, որի անվանումը Խոսե Արկադիոն գրել էր թղթի պատառիկի վրա: Այս անգամ էլ լապտերիկի թույլ ու դեղին լուսավորության տակ եռացող ամայի փողոցների տեսքը Աուրելիանոյի մեջ հետաքրքրասիրություն չառաջացրեց: Խոսե Արկադիոն արդեն սկսել էր մտածել, թե Աուրելիանոն փախավ, երբ նա հայտնվեց ծանր շնչելով և ոտքերը հազիվ քարշ տալով: Երկար

նստելուց նրա ոտքերը ասես թամբակ էին դարձել։ Աուրելիանոն մի այնպիսի ակնհայտ անտարբերությամբ էր վերաբերվում շրջապատող աշխարհին, որ երբ օրեր անց մոր ուխտը խախտած Խոսե Արկադիոն թույլատրեց նրան փողոց դուրս գալ ցանկացած պահին, նա պատասխանեց.

— Ես անելիք չունեմ փողոցում։

Նա շարունակեց նստել իր խցում, հետզհետե վերծանելով մագաղաթները, թեև դրի իմաստը նրան դեռևս չէր հաջողվում մեկնել։ Խոսե Արկադիոն ճգնավորին խողապուխտ էր բերում, բերանում գարնան համ հաղորդող շաքարած ծաղիկներ, իսկ երկու անգամ նույնիսկ գավաթով ընտիր գինի բերեց։ Խոսե Արկադիոյին չէին գրավում մագաղաթները, բայց նա հազվագյուտ իմացությամբ օժտված ու լքված ազգականի նկատմամբ համակվեց հետաքրքրասիրությամբ։ Պարզվեց, որ Աուրելիանոն գիտե անգլերեն և մագաղաթների ուսումնասիրության արանքում, որպես զվարճանքի սիրավեպ ընթերցել է հանրագիտարանի բոլոր վեց հատորները։ Սկզբում Խոսե Արկադիոն կարծում էր, թե հանրագիտարանի շնորհիվ է Աուրելիանոն խոսում Հռոմից այնպես, կարծես ապրել է այնտեղ մի քանի տարի, բայց շուտով պարզվեց, որ նրա զրուցակիցը գիտե նաև այնպիսի բաներ, ինչը գրված չի հանրագիտարանում, օրինակ՝ ապրանքների գները։ «Ամեն ինչ հնարավոր է իմանալ»,— պատասխանում էր Աուրելիանոն յուրաքանչյուր անգամ երբ Խոսե Արկադիոն հարցնում էր թե որտեղից գիտե նա այդ տեղեկությունները։ Իր հերթին Աուրելիանոն ապշած էր այն տարբերությամբ, որ գոյություն ուներ արդեն մոտիկից իրեն ծանոթ Խոսե Արկադիոյի և հնավից տեսած, սենյակներում թափառող ազգականի միջև։ Բանից պարզվեց, որ նա ընդունակ է ծիծաղելու, ժամանակ առ ժամանակ իրեն թույլ է տալիս տխրել տան երբեմնի փառքի համար և խոր հառաչել Մելկիադեսի սենյակում տիրող ավերմունքի տեսքից։ Արյունակից ճգնավորների այս մերձեցումը դեռ հեռու էր բարեկամությունից, բայց դա զարդարում էր թե անջատող և թե միացնող նրանց խոր մենությունները։ Խոսե Արկադիոն արդեն կարող էր դիմել Աուրելիանոյին և նրա օգնությամբ վճռել ընտանեկան անհետաձգելի այն խնդիրները, որոնց ըսրդությունը հուսահա-

տությամբ էր հասցնում։ Ինչ վերաբերում է Աուրելիանոյին, ապա նրան թույլ էր տրված նստել և կարդալ վերնասրահում, ստանալ Ամարանտա Ուրսուլայի նամակները, որ ստացվում էին նախկին կանոնավորությամբ և օգտվել լողարանից, որտեղ նա երբեք չէր եղել։

Մի շոգ առավոտ նրանց արթնացրեց դռան հապճեպ թակոցը։ Անծանոթ մի ծերունի էր թակողը, որի խոշոր, կանաչ աչքերը աղոտ լույս էին գցել նրա դեմքին, իսկ ճակատին մոխրե խաչ էր դրոշմված։ Պատառոտված հագուստը մաշված կոշիկները, հին պարկը, որ ևկվորը որպես միակ ունեցվածք ուսին էր առել, աղքատի տեսք էին տալիս նրան, սակայն նա իրեն պահում էր արժանապատվությամբ, մի բան, որ չէր համապատասխանում արտաքինին։ Նույնիսկ հյուրասենյակի կիսախավարում առաջին իսկ հայացքից կարելի էր հասկանալ, որ այդ մարդու մեջ կյանքը պահպանող թաքուն ուժը ոչ թե ինքնապաշտպանության բնազդն է, այլ վախի սովորույթը։ Դա Աուրելիանո Սիրահարվածն էր՝ միակ ողջ մնացածը գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի տասնյոթ որդիներից։ Նա տենչում էր հանգստանալ տանջալի ու պատահականություններով լեցուն թափառական կյանքից։ Նա հայտնեց իր անունը և աղաչեց ներս թողնել տուն, սակայն Խոսե Արկադիոն և Աուրելիանոն այս ազգականի մասին ոչինչ չգիտեին։ Թափառաշրջիկի տեղ ընդունելով, նրան ծերուկին փողոց հրեցին։ Եվ դռան մոտ կանգնած նրանք տեսան այն ողբերգության ավարտը, որ սկսվել էր Արկադիոյի ծնունդից էլ առաջ։ Փողոցի մյուս կողմի նշենիների տակ հայտնվեցին ոստիկանության երկու գործակալ, որոնք տարիներ շարունակ հետապնդում էին Աուրելիանո Սիրահարվածին գնում էին նրա հետքերով ինչպես որսի շներ երկու կրակոց արձակվեց և Աուրելիանո Սիրահարվածը բերանքսիվայր ընկավ գետին։ Գնդակները դիպել էին ուղիղ նրա ճակատի խաչին։

Տղաներին տնից վռնդելու օրից Խոսե Արկադիոն ապրում էր անդրատլանտյան նավին սպասելով նա սիտի Նեապոլ մեկներ մինչև Ծննդյան տոները Այդ մասին նա տեղյակ էր պահել Աուրելիանոյին և նույնիսկ մտադրվել էր նրա համար առևտրական որևէ գործ լացել, որովհետև Ֆերնանդայի մա-

Դից հետո մթերքներով ղամբյուղ այլևս չէին բերում։ Բայց այս վերջին երազանքն էլ չիրականացավ։ Սեպտեմբերյան մի առավոտ, երբ Խոսե Արկադիոն Աուրելիանոյի հետ խոհանոցում սուրճ խմելուց հետո իր ամենօրյա լոգանքն էր ընդունում, լողարանի կղմինդրե տանիքի անցքերից ներս ցատկեցին այն չորս պատանիները, որոնց նա վռնդել էր տնից։ Չթողնելով որ ուշքի գա, նրանք ավազանը նետվեցին ու ձգելով Խոսե Արկադիոյի մազերից, ջրի տակ այնքան պահեցին նրա գլուխը, մինչև այլևս պղպջակներ լբարձրացան և պապական աթոռի ժառանգորդի մեռած գունատ մարմինը սուզվեց բուրավետ ավազանի հատակը։ Հետո նրանք իրենց հետ տարան ոսկով լի պարկերը, որոնց թաքստոցի տեղը հայտնի էր միայն իրենց և մեկ էլ իրենց զոհին։ Ամբողջ գործողությունը կատարվեց շատ արագ, կազմակերպված և ռաժանորեն։

Իր խցում նստած Աուրելիանոն ոչինչ չիմացավ։ Երեկոյան միայն խոհանոց գալով նա զգաց Խոսե Արկադիոյի պակասությունը ու սկսեց փնտրել տան սենյակներում և վերջապես գտավ նրան լողարանում։ Բուրավետ ավազանի հայելային մակերեսի վրա լողում էր հսկայական ու փքված Խոսե Արկադիոն՝ մտածելով դեռևս Ամարանտայի մասին։ Միայն հիմա հասկացավ Աուրելիանոն, որ հասցրել էր սիրել նրան,

* * *

Սանկոնդոյի կողմը փչող քամիների թևին ընկած դեկտեմբերի առաջին օրերին հայտնվեց Ամարանտա Ուրսուլան։ Նա իր ետևից քարշ էր տալիս ամուսնուն, ձեռքին բռնած նրա վզի շուրջ փաթաթված մետաքսե վզափոկը։ Անսպասելի էր նրա վերադարձը առանց նախազգուշացման նրա հագին փղոսկրի գույնի շրջազգեստ կար, պարանոցից ադամանդաշար էր կախված, որ հասնում էր մինչև ծնկները, մատներին զմրուխտի ու տոպազի քարերով մատանիներ էին փայլում, հարթ, կլոր խուզած մազերը ծիծեռնակի սուր թևերով ցցվել էին նրա ականջների վրա։

Նրա հետ կես տարի առաջ պսակված տղամարդը արտաքինից ծովայինի նմանվող հասուն, բարեկազմ ֆլամանդացի

էր։ Հյուրասենյակի դուռը բացվելուն պես Ամարանտա Ուրսուլան համոզվեց, որ իր վերադարձը շատ է ձգձգվել և տունը ավերվել է ավելի մեծ չափով, քան ինքը կանխատեսել էր։

— Աստված իմ,— բացականչեց նա ավելի շատ ուրախ, քան վշտացած։ — Իսկույն երևում է, որ տանը կին չկա։

Նրա ուղեբեռը չտեղավորվեց վերնասրահում։ Բրյուսել տարած Ֆերնանդայի հին սնդուկից բացի նա իր հետ բերել էր երկու զգեստապահարան, չորս մեծ ճամպրուկ, մի պարկ հովանոցներ, գլխարկների ութ արկղ, հսկա դեղձանիկներով հսկայական վանդակ և հեծանիվ, որ քանդված վիճակում պահվում էր հատուկ պատյանում և որը թավջութակի պես կարող էիր ձեռքդ առնել։ Նա երկար ուղևորությունից հետո մի օր էլ չհանգստացավ։ Հագավ ամուսնու քաթանե մաշված կոմբինեզոնը, որ բերել էին ավտովարորդի մնացած հանդերձանքի հետ, և ձեռք զարկեց տան հերթական նորոգմանը։ Վռնդեց արդեն վերնասրահը գրաված չեկ մրջյուններին, կյանքի կոչեց վարդենու թփերը, արմատահան արեց մոլախոտերը, կրկին հողին հանձնեց ձարխոտերի, սուսամբարների և բեգոնիաների սերմերը։ Նրա գլխավորությամբ հյուսները, փականագործները և պատշարները լցրեցին հատակի ճեղքերը, փոխեցին դռներն ու լուսամուտները, նորոգեցին կահույքը, դրսից ու ներսից սպիտակեցրին պատերը, և երեք ամիս անց արդեն տանը երիտասարդության ուրախության մթնոլորտ էր տիրում՝ հիշեցնելով պիանոլայի ժամանակաշրջանը։ Այս տունը Ամարանտա Ուրսուլայի նմանին դեռ չէին տեսել. նա ուզածդ ժամին և ամեն պարագայում հրաշալի տրամադրություն ուներ և միշտ պատրաստ էր երգել, պարել, աղբարկղ գցել հնացած իրերն ու սովորությունները։ Նա դուրս շպրտեց հուղարկավորման պիտույքների մնացորդները, տան անկյուններում կուտակված փալաս-փուլուսը և միայն Ուրսուլայի նկատմամբ տածած հարգանքը ստիպեց պատին կախված թողնել Ռեմեդիոսի նկարը։ «Տեսեք, թե ինչ հրաշք է,— ճչում էր Ամարանտան ծիծաղից մեռնելով։— Տասնչորս տարեկան նախատատ, տեսե՞լ եք»։ Պաշտպաններից մեկը սկսեց պատմել, թե տունը լցված է ուրվականներով, և դրանց կարելի է փախցնել միայն թաքցրած

դանձերը գտնելով, բայց Ամարանտա Ուրսուլան քրքիջի երկու պոռթկումի արանքում հայտարարեց, որ հավատ չի ընծայում տղամարդկանց նախապաշարումներին։ Նա այնքան անմիջական էր, այնքան ինքնուրույն, այնքան ժամանակակից, որ նրան տեսնելով Աուրելիանոն չգիտեր թե որտեղ թաքցնի իր ձեռքերն ու ոտքերը։ «Այ քեզ բան,— ուրախացած ճչաց Ամարանտա Ուրսուլան լայն բացելով գիրկը։— Տեսեք, թե ինչպես է մեծացել իմ պաշտելի մարդակերը»։ Աուրելիանոն դեռ չէր հասցրել պատասխանել, երբ նա արդեն ձայնասկավառակն էր հարմարեցնում նվագարկիչի վրա, Աուրելիանոյին ժամանակակից պարեր սովորեցնելու մտադրությամբ։ Նա ստիպեց Աուրելիանոյին փոխել գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայից ժառանգած աղտոտ շալվարը, նվիրեց գունավոր վերնաշապիկներ, շքեղ կոշիկներ և հորդորեց փողոց դուրս գալ։

Աշխույժ, փոքրամարմին և անսանձ ինչպես Ուրսուլան, նա իր գեղեցկությամբ չէր զիջում Ռեմեդիոս Գեղեցկուհուն և օժտված էր նորաձևությունը կանխատեսելու հազվագյուտ տաղանդով։ Փոստով ստացված նորաձևության վերջին ամսագրերն ամեն անգամ հաստատում էին նրա իրավացիությունը։ Ամարանտայի անդրշրհեղեղյան կարի մեքենայով նա ինքն էր կարում իր հորինած նորաձև զգեստները։ Նա բաժանորդագրվել էր Եվրոպայում լույս տեսնող նորաձևության բոլոր ամսագրերին, արվեստին, երաժշտությանը վերաբերող բոլոր հրատարակություններին, բայց բավական էր բաց անել ամսագիրը կամ գիրքը, իսկույն տեսնում էր, որ աշխարհում ամեն ինչ ընթանում է այնպես, ինչպես ինքն է պատկերացրել։ Անհասկանալի էր, թե ինչու էր նման խելացի, օժտված կինը վերադարձել մեռած, փոշեծածկ, անասելի շոգ այս քաղաքը, և դեռ ավելին՝ վերադարձել էր ամուսնու հետ, որի կարողությունը լիովին կբավականացներ աշխարհի ուզած ծայրում ապրելու համար։ Այդ տղամարդն այնքան էր սիրում կնոջը, որ թույլ էր տալիս քարշ տալ իրեն մետաքսե վզափոկով։ Օրերն անցնում էին, և ավելի ու ավելի ակնհայտ էր դառնում, որ Ամարանտա Ուրսուլան մտադիր է մնալ այստեղ ընդմիշտ։ Նրա բոլոր ծրագրերը երկարատև ժամկետների համար էին նախատեսված, իսկ ձգտումները հանգում էին

Մակոնդոյում հարմարավետ կյանք և խաղաղ ծերություն ապահովելու։ Դեղձանիկներով վանդակը ապացույց էր որ նրա վճիռը վաղուց էր խմորվել։ Մոր մի նամակից թռչունների կործանման նկարագրությունը հիշելով, Ամարանտա Ուրսուլան մի քանի ամիս մնաց Սևիլյայում, որպեսզի սպասեր Կանարյան կղզիներից ուղևորված նավի ժամանմանը։ Նա քսանհինգ զույգ ցեղական դեղձանիկ գնեց, որպեսզի կրկին բնակեցնի Մակոնդոյի երկինքը։ Անհաջողության մատնված նրա բոլոր ձեռնարկումներից ամենաձախողվածը սա եղավ։ Երբ թռչունները ճուտեր հանեցին Ամարանտա Ուրսուլան մեկը մյուսի ետևից դրանց բաց թողեց, բայց ազատություն ստացած բոլոր դեղձանիկները հեռացան քաղաքից։ Իզուր էր նա փորձում հրապուրել դրանց տան դեռևս առաջին վերակառուցման ժամանակ Ուրսուլայի պատվերով շինված վանդակներով։ Իզուր էր նա նշենիների ճյուղերի վրա խծուծից բներ հյուսում, շաղ տալիս տանիքներին դեղձանիկների սերմերը, ջանում երգացնել վանդակում մնացածներին, որպեսզի դրանց ձայները համոզեն փախածներին ետ դառնալ։ Ազատություն ստացած դեղձանիկները, միևնույն է, սուրալով վեր էին խոյանում և քաղաքի գլխին մի շրջան էին գործում միայն՝ Կանարյան կղզիների ուղղությունը որոշելու համար։

Մի տարի էր անցել Ամարանտա Ուրսուլայի վերադարձից և այս ընթացքում նրան չհաջողվեց ոչ մտերմանալ Մակոնդոյի բնակիչների հետ, ոչ որևէ տոնակատարություն կազմակերպել, բայց դժբախտություններից անվերջ հետապնդվող մարդկային այս համայնքը կյանքի կոչելու հույսը նա դեռ չէր կորցրել։ Նրա ամուսինը՝ Գաստոնը, ջանում էր չհակառակել կնոջը թեև, դեռևս Մակոնդո ժամանելու օրն էր նա հասկացել, որ հայրենիքի ցնորական կարոտն է Ամարանտա Ուրսուլային ստիպել վերադառնալ։ Համոզված թե իրականությունը կցրի այդ ցնորքը, նա նույնիսկ չէր հավաքում իր հեծանիվը և օրեր շարունակ պատշարների վեր առած սարդոստայններն էր ոնտղում՝ սարդի գեղեցիկ ձվիկներ հավաքելու ցանկությամբ բռնված։ Հետո եղունգով բաց էր անում ձվիկը և խոշորացույցով դիտում էր դուրս փախչող մանրիկ սարդաճտերին։ Հետո նա մտածեց որ Ամարանտա Ուրսուլան շարունակում էր տան բարենորոգումները ինքնահաստատման նպատակով

և հավաքելով իր հրաշալի հեծանիվը, որի առջևի անիվը փոքր ինչ մեծ էր ետևի անիվից, սկսեց զբաղվել տեղական միջատների որսով մուրաբաների դատարկ տուփերով նա չորացրած միջատներն ուղարկում էր Լյեժի համալսարան, բնագիտության պատմության հնագույն պրոֆեսորին, որի ղեկավարությամբ ինքը մի ժամանակ լրջորեն զբաղվում էր միջատաբանությամբ, թեև նրա կոչումը միշտ էլ օդաչուի մասնագիտությունն էր եղել։ Հեծանիվով ուղևորվելուց առաջ Գաստոնը մարմնամարզիկի տրիկո էր հագնում, պարկապզուկ փչողի գուլպաներ և խուզարկուի գլխարկ։ Ոտքով զբոսնելիս հագնում էր քաթանե մաքուր կոստյում, սպիտակ կոշիկներ, կապում էր մետաքսե փողկապ, դնում էր ծղոտե գլխարկ, ձեռքն էր առնում մի փայտիկ։ Նա սպիտակավուն աչքեր ուներ, ու այդ աչքերը առավել էին ընդգծում ծովայինի նրա տեսքը, իսկ բեղը շեկ էր սկյուռիկի մորթու պես։ Թեև կնոջից մեծ էր մոտ տասնհինգ տարով, սակայն պատանեկան սովորությունները, կնոջը ծառայելու պատրաստակամությունը և տղամարդկային ընտիր արժանիքներն աննկատ էին դարձնում այդ տարբերությունը։ Նա, ով տեսել էր զուսպ շարժումներով, վզափոկով, կրկեսային հեծանիվով քառասնամյա այդ տղամարդուն, չէր կարող ենթադրել, թե նա իր երիտասարդ կնոջ հետ անմերժելի սիրո պայմանագիր է կնքել, և որ նրանք փոխադարձաբար բավարարություն էին տալիս մեկմեկու երբ և որտեղ էլ որ առաջանար ցանկությունը Նրանք այդպես էին վարվում ծանոթության առաջին իսկ օրից և Գաստոնը, որի կիրքը ժամանակի հետ ու կյանքի արտակարգ հանգամանքների բերումով ավելի ու ավելի էր խորանում ու հարստանում, ոչ միայն անսպառ երևակայությամբ և սիրո գիտության մեջ մեծ իմացությունների տեր մոլեգին սիրեկան էր, այլ միակ տղամարդն էր աշխարհում, որը համարձակվեց իջեցնել ինքնաթիռը մանուշակներով ծածկված մարգագետնում՝ կործանումից հազիվ փրկելով թե՛ իրեն և թե՛ հարսնացուին միայն այն բանի համար, որ հագուրդ տա հատկապես այդ ծաղկած մարգագետնում կենակցելու իրենց ցանկությանը։

Նրանք ծանոթացել էին հարսանիքից երեք տարի առաջ. Մի անգամ Գաստոնը մարզական կրկնաթև ինքնաթիռով

պտույտներ էր գործում այն դպրոցի գլխավերևում, որտեղ սովորում էր Ամարանտա Ուրսուլան և որպեսզի չդիպչի դրոշաձողին, կտրուկ մի կողմ էր շրջվել։ Պարուսինից և ալյումինից պատրաստված այդ պարզունակ ինքնաթիռը, պոչով կառչած հաղորդալարին կախվեց օդում։ Այդ օրվանից Գաստոնը ուշադրություն չդարձնելով սախտավանդներին մեջ դրված իր ոտքին, ամեն շաբաթ գալիս էր Ամարանտա Ուրսուլային տեսնելու և, օգտվելով դպրոցի ոչ խիստ կարգականոնից, ինչի մասին տեղյակ չէր Ֆերնանդան, աղջկան հետը մարզական ակումբ էր տանում։ Նրանք առաջին անգամ հասկացան, որ սիրում են իրար, հինգ հարյուր մետր բարձրության վրա երկրային մարմինների չափսերի փոքրացման հետ նրանք զգում էին որ իրենց փոխըմբռնումը դառնում է ավելի ու ավելի ամբողջական, Ամարանտա Ուրսուլան պատմեց նրան աշխարհի ամենագեղեցիկ քաղաքի՝ Մակոնդոյի մասին, սուսամբարով բուրող հսկայական տան մասին, որտեղ մինչև խոր ծերություն կուզենար ապրել ինքը հավատարիմ ամուսնու, երկու չարաճճի տղաների հետ որոնց պիտի Ռոդրիգո ու Գոնսալո կոչել և ոչ թե Աուրելիանո ու Խոսե Արկադիո, և դստեր հետ, որին Վիրջինիա կանվանեն և ոչ մի դեպքում՝ Ռեմեդիոս։ Մի այնպիսի կրքոտ համառությամբ էր նա իր հիշողության մեջ արթնացնում հարազատ քաղաքի պատկերը, որ Գաստոնին պարզ դարձավ Ամարանտա Ուրսուլան չի համաձայնի դառնալ իր կինը եթե ինքը նրա հետ չմեկնի Մակոնդո։ Նա չառարկեց ճիշտ նույն կերպ, ինչպես հետո հաճույքով վզափոկը կրեց, որովհետև այս ամենը անցողիկ քմահաճույքներ էր համարում և ժամանակից շուտ չէր ուզում հակառակվել։ Սակայն Ամարանտա Ուրսուլան ամուսնու հետ Մակոնդոյում երկու տարի ապրելուց հետո մնաց նույն երջանիկը, ինչպիսին որ էր ժամանման օրը, և Գաստոնը սկսեց անհանգստության նշաններ ցույց տալ։ Նա արդեն չորացրել էր բոլոր այն միջատները, որ հնարավոր էր չորացնել Մակոնդոյում, տեղացու նման սովորել էր խոսել իսպաներեն և վճռել էր փոստով ստացված բոլոր ամսագրերի խաչբառերը։ Շոգ եղանակը մեկնումն արագացնելու պատրվակ չէր կարող լինել, որովհետև բնությունից նա օժտված էր գաղութներում ապրելու համար լյարդով այդ

կյարդն առանց որևէ տրտունջի թե մայլ ժամերի շոգն էր տանում և թե հոսած ջրերին էր դիմանում: Տեղական խոհանոցը նրա ճաշակով էր և մի անգամ նա նույնիսկ իգուանի ութսուն ձվից եզձու կերավ: Իսկ Ամարանտա Ուրսուլայի համար գնացքի արկղերով ձուկ և ոստրե էր բերում, պահածո միս և մրգահյութեր, որովհետև նա այլ տեսակի սնունդ չէր կարողանում ընդունել: Ամարանտա Ուրսուլան շարունակում էր հագնել եվրոպական նորաձևությամբ ու իր ամսագրեր էր ստանում, թեև գրեթե դուրս չէր գալիս տնից և այցելությունների չէր գնում, իսկ Գաստոնն աշխարհագրական այս լայնություններում չէր համարձակվում ըստ արժանվույն գնահատել կարճ փեշը, թեք դրված ֆետրե գլխարկը և կամ յոթ թելանոց ապարանջանը: Ամարանտա Ուրսուլայի գաղտնիքը հավանաբար այն էր, որ նա մշտապես զբաղմունք էր գտնում իր համար և ինքն էր վճռում իր իսկ ստեղծած կենցաղային խնդիրները: Ինքը սխալվում էր, ինքն էլ հաջորդ օրը շտկում սխալը, և այս ամենը այնպիսի կործանարար ջանասիրությամբ, որ Ֆերնանդան եթե ողջ լիներ, անպայման կմտածեր դատարկաբանությամբ զբաղվելու ժառանգական արատի մասին: Կենսուրախությունը շատրվանում էր նրա մեջ, և ամեն անգամ, երբ նոր ձայնասկավառակներ էին ստացվում, նա պահում էր ամուսնուն հյուրասենյակում և մինչև ուշ գիշեր սիրեցյալ ամուսինները նորագույն պարեր էին սովորում նկարներով կից պարերի նկարագրությունը ուղարկում էին նախկին դասընկերուհիները: Պարերի դասերը սովորաբար ավարտվում էին սիրո վայելքով ամուսինները վիեննական ճոճաթոռին էին պառկում և կամ չոր հատակին: Լիակատար երջանկության համար Ամարանտա Ուրսուլային միայն երեխան էր պակասում, սակայն նա սրբորեն էր պահպանում առաջին հինգ տարին ժառանգ չունենալու պայմանը, որ կապել էին ամուսինները պսակվելիս:

Առավոտները Գաստոնը, սովորաբար Աուրելիանոյի հետ զրուցելու նպատակով Մելկիադեսի սենյակ էր մտնում: Նրան հաճելի էր հիշել իր հայրենիքի ամենամենավոր անկյունները, որոնց մասին Աուրելիանոն գիտեր մանրամասնորեն, ասես երկար տարիներ ապրել էր այդ վայրերում: «Ամեն ինչ հնարավոր է իմանալ»,— նույն այս պատասխանը տվեց

Աուրելիանոն երբ Գաստոնը խոսեց Արկադիոյի նման հարցրեց, թե որտեղից գիտե նա այդ ամենը։ Բացի սանսկրիտից Աուրելիանոն ուսումնասիրել էր անգլերենն ու ֆրանսերենը, որոշ գիտելիքներ ուներ լատիներենից և հունարենից։ Հիմա, երբ նա ամեն երեկո դուրս էր գալիս տնից, և Ամարանտա Ուրսուլան շաբաթը մեկ մանր ծախսերի համար դրամ էր տալիս, Մելքիադեսի սենյակը դարձել էր կատալոնացի կրպակի մասնաճյուղի պես մի բան։ Աուրելիանոն ագահորեն կարդում էր նստելով մինչև ուշ գիշեր, սակայն լսելով նրա դատողությունները ընթերցածի վերաբերյալ, Գաստոնը մտածում էր, որ գիրք կարդալով Աուրելիանոն չի ձգտում ավելացնել իր գիտելիքները, այլ իրեն արդեն հայտնի ճշմարտությունների հաստատումն է փնտրում միայն։ Աշխարհում ամենից շատ նրան հետաքրքրում էին մագաղաթները, և դրանց էր նա նվիրում առավոտվա իր ամենաարդյունավետ ժամերը։ Ե՛վ Գաստոնը, և՛ Ամարանտա Ուրսուլան հաճույքով նրան իրենց ընտանեկան շրջանը կառնեին, սակայն նա մնում էր մեկուսի, պարուրված ժամանակի հետ ավելի ու ավելի խտացող ամպի խորհրդավորությամբ։ Նրա հետ մտերմանալու Գաստոնի բոլոր փորձերն ապարդյուն անցան, և ֆլամանդացին ստիպված եղավ ժամանակը սպանելու այլ հնարավորություններ փնտրել։ Ահա այս ժամանակ նրա ուղեղում ծագեց օդային փոստի ծառայություն հիմնելու միտքը։

Գաղափարը նոր չէր։ Օդային փոստի մասին նա մտածել էր Ամարանտա Ուրսուլայի հետ ծանոթանալուց առաջ, բայց այն ժամանակ Գաստոնը ցանկանում էր կապ ստեղծել Բելգիական Կոնգոյի հետ, որտեղ նրա ընտանիքը արմավենու յուղի արտադրության համար ներդրումներ ուներ։ Ամուսնությունը և Մակոնդոյում մի քանի ամսով ապրելու միջոցով կնոջը սիրաշահելու որոշումը ստիպեցին Գաստոնին հետաձգել մտահղացման իրականացումը։ Սակայն երբ Ամարանտա Ուրսուլան սկսեց զբաղվել քաղաքի բարեկարգման ընկերություն ստեղծելու խնդրով և միայն ծիծաղում էր վերադարձի շուրջ խոսակցության փորձերի վրա, Գաստոնը հասկացավ, որ Մակոնդոյում ըստ երևույթին բնակվելու են երկար և նամակներ գրեց Բրյուսելի իր նախկին գործընկերներին։

Միևնույն չէ՞, թե երկրագնդի որ մասում են ուղիներ բացում, Չինի՞, Աֆրիկա, թող լինի Կարիբյան ծով: Մինչ թանկացում էին, Գաստոնը երբեմնի կախարդված հիմա ամայի հողերում վայրէջքի հրապարակ մաքրեց ուսումնասիրեց գերիշխող քամիների ուղղությունը, ընտրեց թռիչքի ամենահարմար ուղեգծերը, և այս ընթացքում բոլորովին չէր կարծում, թե միստր Հերբերտին հիշեցնող իր գործունեությունը Մակոնդոյի բնակիչների սրտում կասկած էր ծնել: Նրանք մտածում էին, թե Գաստոնը օդային փոստ առնելու պատրվակով ցանկանում է բանաններ տնկել: Ոգևորված իր մտահղացմամբ, ինչը կարող էր նաև հրաշալի արդարացում լինել Մակոնդոյում մշտապես բնակվելու որոշման համար, Ֆլամանդացին մի քանի անգամ եղավ մայրաքաղաքում, իշխանությունների մոտ, թույլտվություն ստացավ և պայմանագրեր ստորագրեց: Միաժամանակ Բրյուսելի գործընկերների հետ պահպանում էր նամակագրությունը, որ աներևույթ բժիշկների հետ Ֆերնանդայի նամակագրությունն էր հիշեցնում: Վերջապես հաջողվեց համոզել նրանց առաջին օդանավն ուղարկել ծովով՝ մինչև Մակոնդոյին ամենամոտ նավահանգիստը, որտեղից արդեն հմուտ մեխանիկի հավաքած ինքնաթիռը կհասներ քաղաք: Առաջին չափումներից և եղանակն ուսումնասիրելուց մի տարի անց գործընկերների խոստումներով ոգևորված Գաստոնը սովորություն էր դարձրել փողոցում զբոսնելիս նայել երկնքին և ականջ դնել ծովից փչող քամուն՝ չի՞ լսվում, արդյոք, օդանավի բզզոցը:

Թեև Ամարանտա Ուրսուլան չէր նկատում դա, բայց իր վերադարձն արմատական փոփոխություններ էր մտցրել Աուրելիանոյի կյանքում: Խոսե Արկադիոյի մահից հետո նա դարձել էր կատալոնացի գրավաճառի մշտական այցելու: Ստացված ազատությունը և պարապության ժամերը նրա մեջ որոշ հետաքրքրասիրություն առաջացրեցին քաղաքի նկատմամբ, և նա առանց որևէ զարմանքի, սկսեց ուսումնասիրել Մակոնդոն: Թափառում էր փոշոտ, դատարկ փողոցներով ավելի շուտ գիտական և ոչ թե մարդկային հետաքրքրությամբ հետազոտում էր ավերակ տները, լուսամուտների ժանգոտած ջրդից մնացող թռչունների պատառոտած մետաղյա ցանցերը տնտղում էր հիշողությունների ծանրությունից ճնշվա

մարդկանց։ Երևակայության օգնությամբ նա ջանում էր վերականգնել քաղաքի և բանանի ընկերության երբեմնի փայլն ու շուքը ցամաքած լողավազանը հիմա լեփ-լեցուն էր տղամարդկանց, կանանց կոշիկներով, իսկ ավերված ու մոլախոտերով ծածկված տնակների փլատակների մեջ Աուրելիանոն գտավ գերմանական դամփռի կմախքը, որ պողպատյա շղթայով կապված էր դեռ օղակին, և մի հեռախոս, որ զնգում էր, զնգում։ Աուրելիանոն վերցրեց խոսափողը, հեռավոր ու տագնապահար անգլիախոս կնոջ ձայն լսեց, բայց չպատասխանեց որ այո, գործադուլն ավարտվել է, որ երեք հազար դիակներ ծովն են շպրտվել, որ բանանի ընկերությունը հեռացել է և Մակոնդոյում վերջապես խաղաղություն է իշխում։ Ջրոսանքները Աուրելիանոյին հասցրեցին հասարակաց տների ընդարձակ թաղամասը, ուր ժամանակին կումբիամբան թեժացնելու նպատակով կապուկներով թղթադրամներ էին այրվում, իսկ հիմա այս վայրը քաղաքի ամենախղճուկ ու տխուր փողոցների կծիկ էր դարձել, տեղ-տեղ էին միայն կարմիր լապտերներ վառվում, բայց փտած գրասանգների մնացորդներով զարդարված պարասրահները դատարկ էին և նիհար ու գեր այրիները այդ ֆրանսիական նախատատերն ու բաբելոնական մայրիշխանուհիները դեռ նստած էին իրենց տեղերում։ Բացառությամբ մի ծերունու, Աուրելիանոն չգտավ մեկին, որը հիշեր Բուենդիաներին և կամ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային, անթիլյան ամենահին նեգրերից էր այդ ծերուկը, որ առաջվա նման իր տան ծաղկանոցում իրիկնային թախծոտ սաղմոսներ էր երգում։ Բամբակի պես ճերմակ էին նրա գանգուրները, և նեգրն ամբողջովին անանկարի էր նմանվել։ Աուրելիանոն զրուցում էր ծերունու հետ խճճված մի ժարգոնով, որ յուրացրել էր երկու երեք շաբաթում և երբեմն համաձայնում էր կիսել նրա ընթրիքը՝ աքլորների գլխներից եփած կերակուրը պատրաստում էր նեգրի ծոռնուհին՝ խոշոր, ամրակազմ մի աղջիկ, որը զամբիկի կողեր ուներ, ստինքները նման էին դդումների, իսկ կլոր, կանոնավոր գլխի վրա կտրված խիտ ու կոշտ մազերը միջնադարյան զինվորի սաղավարտ էին հիշեցնում։ Նրան կոչում էին Կախարդուհի։ Այդ ժամանակ Աուրելիանոն գոյության միջոցներ էր հայթայթում՝ վաճառելով ճաշի

սպասք, մոմակալներ և այլ մանր-մունր իրեր, որ գտնվում էր տանը։ Երբ առանց փողի էր մնում մի բան, որ հաճախ էր պատահում, շուկայի մսավաճառներից աղբանոց նետվելիք դատապարտված աքաղաղների գլուխներ էր խնդրում, տանում էր Կախարդուհուն և սա դանդաղով ու անանուխով եփում էր դրանք։ Ծերունի նեգրի մահից հետո Աուրելիանոն այլևս նրանից ոտն չէր այցելում, բայց երեկոները հանդիպում էր Կախարդուհուն հրապարակի նշենիների տակ, որտեղ նեգրուհին ցածրաձայն սուլոցով գայթակղում էր ուշացած անցորդներին։ Աուրելիանոն հաճախ զրուցում էր նրա հետ լոզք-կողքի նեգրական ժարգոնով, շատախոսում աքաղաղի գլուխներով եփած կերակուրի և աղքատության բնույթի այլ ճաշատեսակների մասին ու պիտի շարունակեր նույն կերպ վարվել էլի շատ օրեր, եթե Կախարդուհին չակնարկեր, որ նրա ներկայությունը հաճախորդներ է փախցնում։ Աուրելիանոն չէր պառկել նրա հետ, թեև երբեմն գայթակղվել էր այդ մտքով, թեև Կախարդուհին այդ բանը իրենց հանդիպումների բնական ավարտը պիտի համարեր։ Այսպիսով Աուրելիանոն դեռևս կույս էր, երբ Մակոնդո վերադարձավ Ամարանտա Ուրսուլան և քույրական համբույրով թունավորեց նրան։ Ամարանտա Ուրսուլայի հետ յուրաքանչյուր հանդիպումին, հատկապես այն պահերին, երբ նա նորագույն պարեր էր ուսուցանում, Աուրելիանոն զգում էր իր անպաշտպան, խեղճ վիճակը, նրան թվում էր, թե իր ոսկորները կակղում են սպունգի պես։ Դա այն զգացողությունն էր, որ ապրել էր մեծ պապը մառանում, ուր Պիլար Տեռներան իբր նրա բախտն էր գուշակում։ Փորձելով խեղդել տանջանքները, Աուրելիանոն գլխովին խրվեց մագաղաթների մեջ և սկսեց խուսափել իր գիշերները սուր հոտերով թունավորող Ամարանտա Ուրսուլայի անմեղ քնքշություններից, բայց որքան խուսափում էր, այնքան առավել անհամբերությամբ ու անհանգստությամբ էր տենչում կրկին լսել նրա զնգզնգուն ծիծաղը, երջանիկ կատվիկի նրա ճչոցները, նրա երգերը և մեռնում էր սիրուց ամեն ժամ ու տան բոլոր, նույնիսկ ամենաանհարմար անկյուններում։ Մի գիշեր հարևան սենյակում, ոսկերչական նախկին արհեստանոցում, նրա մահճակալից ընդամենը տասը քայլի վրա անկուշտ ամուսինները պառ-

կիցին սեղանին կոտրեցին ապակեպատ պահարանը, բայց շարունակեցին իրենց գործը աղաթթվի լճակի մեջ։ Աուրելիանոն ողջ գիշերն աչք չփակեց, իսկ հաջորդ օրը տենդի մեջ էր և խեղդվում էր անզսպելի հեծկլտոցից։ Այդ օրը նրան անվերջանալի թվաց և երբ վաղուց սպասված գիշերը իջավ նա նշենիների ստվերի տակ էր։ Սպասելով Կախարդուհուն ու խոցոտվելով անվստահության սառցե ասեղներով, նա քրտնած բռունցքում սեղմել էր այն մեկուկես պեսոն որ Ամարանտա Ուրսուլայից էր խնդրել ոչ թե միայն այն պատճառով, որ ինքը չուներ այլ որպեսզի նրան էլ մասնակից դարձներ իր անկմանը նրան էլ ստորացներ ու կեղտոտեր իր այլասերությամբ Կախարդուհին նրան վառված մոմերով լուսավորված մի խուց հասցրեց, ծալովի մահճակալի մոտ, որի բաթանն ամբողջովին լցոտված էր արատավոր սիրո հետքերով և բացեց չարացած ու անհոգի քածի իր խղճալի մարմինը։ Ինչպես վախեցած երեխայից, նա մտադիր էր արագորեն գլուխն ազատել Աուրելիանոյից, սակայն շատ շուտով հասկացավ որ գործ ունի մի տղամարդու հետ, որի հրեշավոր հզորությունը երկրաշարժի նման ցնցեց նրա ներսը։

Նրանք սիրեկաններ դարձան։ Առավոտները Աուրելիանոն մագաղաթների վերծանումով էր զբաղվում իսկ մնացյալ ժամերին գնում էր Կախարդուհու քնեցնող լռության խուցը։ Շաբաթներ անց միայն Աուրելիանոն նկատեց իր սիրուհու կոնքի օղակը որ պատրաստված էր ասես թավջութակի լարից այդ օղակն ամուր էր պողպատի պես և ծայրեր չուներ որովհետև Կախարդուհին դրանով էր ծնվել ու մեծացել։ Գրեթե միշտ, սիրային գործերի ընդմիջման պահերին, նրանք մերկ նստում էին մահճակալին և ուտում էին, ինչ լինում էր տանը, և նրանց վերևում ցերեկային աստղերի պես շողշողում էին ժանգը կերած ցինկե տանիքի անցքերը։ Կախարդուհին առաջին անգամ էր մշտական տղամարդ ունենում, սեփական յար, ինչպես ինքն էր ծիծաղից թուլանալով ասում․ բանը հասավ նրան, որ նրա սրտում նույնիսկ որոշակի հույսեր ծնվեցին, բայց Աուրելիանոն տեղնուտեղը բացեց Ամարանտա Ուրսուլայի նկատմամբ ունեցած կրքի իր գաղտնիքը, կիրք, որից նա այլ կնոջ գրկում այդպես էլ

չկարողացավ բուժվել, ընդհակառակը, սիրո հորիզոնները ընդարձակելու փորձի հետ տառապանքը գնալով ավելի ու ավելի էր անտանելի դառնում։ Այս խոստովանությունից հետո Կախարդուհին շարունակում էր ընդունել նրան նույն ջերմությամբ, բայց հիմա պարտադիր էր վճարը, և երբ Աուրելիանոն փող չէր ունենում, ավելացնում էր նրա հաշիվը, որ պահում էր դռան ետևի պատին ոչ թե թվերով, այլ մեծնամատի եղունգով խազած գծերով։ Մութն ընկնելուն պես Կախարդուհին դուրս էր գալիս տնից հրապարակի մութ անկյուններում շրջելու և այդ ժամանակ Աուրելիանոն տուն էր գնում, վերնասրահում հարևանցիորեն, օտարի նման ողջունում էր Ամարանտա Ուրսուլային ու Գաստոնին,— նրանք այդ ժամին սովորաբար ընթրիքի պատրաստություն էին անում,— և կրկին փակվում էր իր սենյակում, որտեղ նա ոչ կարդալ էր կարողանում, ոչ գրել, ոչ նույնիսկ մտածել. մինչև առավոտ լսվող ծիծաղը, փսփսոցը սիրախաղի քաշկռտուքը և վայելքի հոգեվարքը նրա մեջ տառապալից հուզումներ էին առաջացնում։ Այսպիսին էր նրա կյանքը երկու տարի շարունակ, մինչև այն օրերը, երբ Գաստոնը սկսեց սպասել ինքնաթիռի ժամանմանը, և երբ Աուրելիանոն մի անգամ գրքի կրպակ մտնելով, ծեր կատալոնցու մոտ հանդիպեց չորս երիտասարդ գրուցասերների, որոնք տարված էին միջին դարերում ուտիճի ոչնչացման եղանակների շուրջ վիճաբանությամբ։ Իմանալով Աուրելիանոյի սերը դեպի այն գրքերը, որ կարդացել էր միայն Բեդա Պատվարժանը,[1] կատալոնցին ոչ առանց հայրական հպարտությամբ համոզեց պատանուն միջամտել գիտական այդ բանավեճին և սա չուշացրեց բացատրել, որ ուտիճը թևավոր ամենահին միջատն է երկրի երեսին և որ դեռևս Հին կտակարանում է հիշված հողաթափերով դրանց ոչնչացնելու եղանակը, բայց միջատների տվյալ կարգի դեմ գործադրած ոչնչացման բոլոր միջոցներն անզոր են եղել բուրը սկսած վրան բորակ ցանած լոլիկի շերտիկներից վերջացրած շաքարախառը ալյուրով, դիտության հայտնի ուտիճների հազար վեց հարյուր ընտասիքներն ամե-

---

1 Բեդա Պատվարժան (մոտ 673—735 թթ.)—անգլոսաքսոնացի կա-նական պատմաբան

նահրին, համառ ու անխնա հետապնդման առարկան են եղել, մարդկային ողջ պատմության ընթացքում մարդիկ ուրիշ ոչ մի կենդանի արարածի, նույնիսկ իրենց սեփական ցեղի, այդպես չեն հետապնդել ինչպես ուտիճներին և, անկեղծ ասած, ուտիճներին ոչնչացնելու ձգտումը հարկ է դասել մարդկանց հատուկ այն բնազդների շարքը ինչպիսին բազ-մանալու բնազդն է և եթե ուտիճներին այնուամենայնիվ, հաջողվել է խուսափել լրիվ ոչնչացումից, ապա սոսկ այն պատճառով, որ նրանք թաքնվում էին մութ անկյուններում, և այս հանգամանքը նրանց ի ծնե մթությունից վախեցող մարդկանց համար, դարձնում էր անհասանելի։ Ցերեկվա պայծառ լույսի տակ սակայն նրանք կրկին դառնում են խոցելի հետևաբար, ուտիճների ոչնչացման միակ հուսալի եղանակը թե միջնադարում, թե այսօր և թե հավիտյանս հավիտենից արևի շլացուցիչ լույսն է

Ճակատագրապաշտությամբ և հանրագիտակ իմաստու-թյամբ լեցուն այս ելույթը սկիզբ դարձավ նրանց սերտ բարեկամության։ Աուրելիանոն հիմա ամեն երեկո հանդի-պում էր չորս վիճաբանողների՝ Ալվարոյի, Գերմանի, Ալֆոն-սոյի և Գաբրիելի, իր կյանքում ունեցած առաջին և վերջին ընկերների հետ։ Միայն գրքերով ստեղծված աշխարհում ապրող ճգնավորի համար հայտնություն էին այս աղմկալի հավաքները, որ սկսվում էին կրպակում երեկոյան ժամը վե-ցին և ավարտվում պոռնկատներում՝ լուսադեմին Մինչ այդ նրա մտքով չէր էլ անցել, որ գրականությունը մարդկանց ձեռ առնելու նպատակով հորինված ամենալավ զվարճությունն է, բայց գիշերային մի զբոսանքի ժամանակ Ալվարոն համոզեց, որ դա այդպես է Ավելի ուշ Աուրելիանոն հաս-կացավ, որ հանդուգն դատողություններով Ալվարոն ընդօրի-նակում է կատալոնցուն, որի համար ոչինչ չարժեին իմա-ցությունները եթե դրանց օգնությամբ հնարավոր չէր հնարել, ասենք լոբլոբու բովելու մի նոր եղանակ։

Այդ երեկո, երբ Աուրելիանոն կարդաց գիտական իր զեկուցումը ուտիճների վերաբերյալ, բանավեճն ավարտվեց քաղցից իրենց վաճառող աղջիկների մոտ անդրշիրիմյան մի բոզանոցում, որ գտնվում էր Մակոնդոյի արվարձանում։ Ծպտերես ու կեղծ բարեպաշտ տիրուհին դուռը բացուխուփ

անելու մոլուցքով էր բռնված։ Թվում էր, թե նրա մշտական ժպիտն արդյունք է այն հաճախորդների դյուրահավատության, ովքեր լրջորեն էին ընդունում իրենց երեւակայության մեջ միայն գոյություն ունեցածը՝ որովհետև այս տանը ամեն ինչ ներառյալ նաև շրջափեղկի իրերը, անիրական էր կահույքը փուլ էր գալիս դիպչելիս այգում թղթե ծաղիկներ էին տնկված պատերից կախված էին բանանի ընկերության ստեղծումից առաջ հրատարակված օրացույցներ և շրջանակներ՝ չհրատարակված ամսագրերից կտրված վիմատիպ նկարներով։ Ամենախսկական հորինվածք էին նաև տիրուհու կանչով մոտակա տներից վազ տվող դեռատի պոռնկուհիները Նրանք ներս էին մտնում առանց բարև տալու՝ հագներին շրջազգեստներ, որոնց վրա հինգ տարի առաջ ծաղկանախշեր կային հանում էին դրանք նույն անհոգությամբ ինչպես և քիչ առաջ հագել էին, իսկ կրքի բռնկման մեջ բացականչում էին «Տես տես ոնց է առաստաղը փուլ գալիս»։ Ստանալով մեկ պեսո և հիսուն սենտավո նրանք տեղնուտեղը պանիր ու հաց էին գնում առաջվանից ավելի լայն ժպտացող տիրուհուց նա շատ լավ գիտեր, որ պանիր—հացը նույնպես անիրական է, ինչպես այդ տան ամեն ինչը։ Աուրելիանոյի համար որի աշխարհն այդ օրերին սկսվում էր Մելքիադեսի մագաղաթներից և ավարտվում է Կախարդուհու անկողնով, անդրշիրիմյան բոզանոցը դարձավ երկչոտության դեմ պայքարելու կտրուկ դեղամիջոց։ Առաջին շրջանում նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում ավարտել գործը, որովհետև տիրուհին ամենապատասխանատու պահերին սենյակ մտնելու, գործող անձանց սեռական արժանիքների վերաբերյալ ամենատարբեր գնահատություններ շռայլելու սովորություն ուներ։ Հետզհետե, սակայն պատանին վարժվեց կենցաղային այդ մանրուքներին։

Թեև Աուրելիանոն միևնույն կապվածությունն էր զգում չորս ընկերներից յուրաքանչյուրի նկատմամբ և հաճախ էր նրանց որպես մեկ մարդ ընդունում, այնուհանդերձ Գաբրիելը բոլորից մոտ էր նրան։ Այդ մտերմությունը սկիզբ առավ մի երեկո, այն բանից հետո երբ Աուրելիանոն պատահարար խոսեց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի մասին և Գաբրիելը՝ միակ մարդը Մակոնդոյում, հավատաց, որ ընկերը ոչինչ չի

Հորինում։ Սովորաբար խոսակցություններին չմիջամտող բողանոցի տիրուհին նույնիսկ փորձված բամբասողի մոլուցքով հաստատեց, թե գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան — նա իրոք մի անգամ լսել էր գնդապետի մասին,— որպես լիբերալներին կոտորելու պատրվակ, հորինվել է կառավարության կողմից։ Գաբրիելը, ընդհակառակը, չկասկածեց գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի գոյությանը, որովհետև նա իր մեծ պապի, գնդապետ Գերինելդո Մարկեսի մարտական ու անբաժան ընկերն էր եղել։ Մակոնդոցիների հիշողության մթագնումները հատկապես սրվում էին, երբ խոսք էր բացվում բանվորների գնդակահարությունից։ Ամեն անգամ, երբ Աուրելիանոն շոշափում էր այդ նյութը, ոչ միայն տիրուհին, այլև ավելի տարեցները հերքում էին կայարանում զինվորներով շրջապատված բանվորների, դիակներով լեփ-լեցուն երկու հարյուր վագոնանոց գնացքի պատմությունը և նույնիսկ պնդում էին ժամանակին դատաքննությամբ պայգած ու դասագրքերը խցկած այն եղրակացությունը, թե առհասարակ գոյություն չի ունեցել բանանի ընկերություն։ Այսպիսով, Աուրելիանոն և Գաբրիելը կապված էին ասես հանցակցությամբ, որ հիմնված էր այլոց համար անընդունելի, իրենց համար իրական փաստերի վրա. այդ փաստերը հսկայական ազդեցություն ունեցան ընկերների վրա, ետ քաշվող ալիքի նման տարան նրանց վաղուց կործանված այն աշխարհը, որից միայն կարոտ էր մնացել։ Գաբրիելը քնում էր այնտեղ, ուր հասնում էր քնելու ժամը։ Աուրելիանոն մի քանի անգամ նրան տեղ էր տվել ոսկերչական արհեստանոցում, սակայն Գաբրիելը ողջ գիշերը չէր փակել աչքերը, որովհետև նրան խանգարում էին մինչև լուսաբաց սենյակներում թափառող մեռելները։ Ավելի ուշ Աուրելիանոն ընկերոջը հանձնեց Կախարդուհուն, և երբ սա ազատ էր լինում, Գաբրիելին ներս էր առնում բոլոր ցանկացողների համար մատչելի իր խուցը և եղունգի խազով պահում էր հաշիվը դռան ետևի պատի այն փոքրիկ տարածության վրա, որ մնացել էր Աուրելիանոյից հետո։

Զնայած անկանոն կյանքին, ընկերները կատալոնցու հորդորանքով փորձում էին նաև մի ինչ-որ մնայուն գործ կատարել։

Մինչև լուսաբաց նստելու, դրամատիկ երեսունյոթերորդ իրավիճակը փնտրելու իրենց ընդունակության համար նրանք պարտական էին անտիկ գրականության նախկին ուսուցչի փորձին նրա հազվագյուտ գրքերի պաշարին։ Եվ դա մի քաղաքում, որտեղ արդեն ոչ ոք ոչ ցանկություն և ոչ էլ հնարավորություն ուներ խորանալու տարրական դպրոցի գիտելիքներից այն կողմ։ Ընկերության հայտնությամբ գերված մինչ այդ անհոգի Ֆերնանդայի մեղքով արգելված աշխարհի թովչանքներով հմայված Աուրելիանոն մի կողմ գցեց մագաղաթներն այն պահին, երբ արդեն ընթերցվում էին մարգարեական ոտանավորները։ Բայց հետագայում նա համոզվեց, որ ժամանակը բավական է ամեն ինչի համար նույնիսկ բոզանոցից հրաժարվելու հարկ չկար, կրկին Մելքիադեսի սենյակը վերադարձավ և նոր եռանդով անցավ գործի՝ հաստատ որոշելով չդադարեցնել ուսումնասիրությունը մինչև չհայտնաբերի ծածկագրի բոլոր բանալիները։ Գաստոնը ինքնաթիռի հայտնվելուն էր սպասում և Ամարանտա Ուրսուլան իրեն այնքան մենակ էր զգում, որ մի գեղեցիկ առավոտ հասավ Աուրելիանոյի սենյակ։

— Ինչպե՞ս են գործերդ, մարդակեր,— ասաց նա — էլի՞ մտար քարանձավդ։

Ամարանտա Ուրսուլան հմայիչ էր իր նոր շրջազգեստով, ձկնիկների ողներից իր իսկ պատրաստած երկար մանյակով։ Հավատալով ամուսնու հավատարմությանը նա հանել էր Գաստոնի վզափոկը և Մակոնդո վերադառնալու օրից, թվում էր առաջին անգամ էր ազատ րոպե գտել։ Աուրելիանոն չէր տեսել նրան, չէր լսել նրա ձայնը, և դրանց անհրաժեշտությունը չկար էլ, բայց գիտեր, որ նա եկել է։ Երբ Ամարանտա Ուրսուլան արմունկներով հենվեց սեղանին այդպես մոտ, անպաշտպան Աուրելիանոն զգաց, թե իր խորքերում ինչպես ոռնացին բոլոր ոսկորները, և նա հուսահատորեն գլուխը մագաղաթների մեջ խոթեց։ Հաղթահարելով հուզմունքը, նա ջղաձգորեն կառչեց ինչ-որ տեղ չքված իր ձայնից, իրեն լքող կյանքից, պոլիպի վերածված հիշողությունից և սկսեց պատմել Ամարանտա Ուրսուլային սանսկրիտի առանձնահատուկ նշանակության մասին, գիտության հնարավորությունների մասին, որոնց շնորհիվ ժամանակի շերտի միջով կարող ես

տեսնել գալիքը ճիշտ այնպես, ինչպես հակառակ երեսով լույսի դեմ պահած թղթի վրա գրված տառերն են տեսնում. պատմեց մարգարեության վերծանման անհրաժեշտության մասին — որպեսզի շշնջացնենք մեկմեկու,— Նոստրադամուսի «Դարերի» և սուրբ Միլյանի գուշակած Կանտաբրիի կործանման մասին։ Չընդհատելով դասախոսությունը և ի ծնե իր մեջ բնած մղումին հլու, Աուրելիանոն քիչ անց ափով ծածկեց Ամարանտա Ուրսուլայի ձեռքը՝ մտածելով, թե այդ վճռական գործողությունը վերջ կտա իր հոգեկան հուզումներին։ Բայց Ամարանտա Ուրսուլան անմեղ քնքշությամբ ինչպես մանուկ հասակում բռնեց նրա մատը և պահեց այնքան ժամանակ, քանի դեռ Աուրելիանոն պատասխանում էր իր տված հարցերին։ Այդպես նստած էին նրանք միացված սառույցի նման պաղ ցուցամատով, որը ոչ այս, ոչ այն ուղղությամբ հոգեհոսանք չէր հաղորդում։ Հետո Ամարանտա Ուրսուլան հանկարծ սթափվեց ակնթարթային իր քարացումից և ձեռքով խփեց ճակատին. «Մրջյունները»,— բացականչեց նա։ Տեղնուտեղը մոռանալով մագաղաթների մասին նա պարային քայլքով շտապեց դեպի դուռը և այնտեղից մատների ծայրով ճիշտ այնպիսի օդային համբույր ուղարկեց Աուրելիանոյին, ինչպիսին հղել էր հորը՝ Բրյուսել ուղևորվելիս։

— Դու ինձ հետո կբացատրես,— ասաց նա։— Բոլորովին մոռացել էի, որ այսօր պիտի կիր լցնեմ մրջնանոցների վրա։

Նա շարունակում էր այցելել նրան, երբ տան այդ կողմերում գործ էր ունենում, և մինչ ամուսինը երկնքին էր նայում, մի քանի րոպեով մնում էր Աուրելիանոյի սենյակում։ Տեղի ունեցած փոփոխությունը սխալ ընկալելով, Աուրելիանոն սկսել էր կրկին տանը ճաշել, ինչից նա հրաժարվել էր Ամարանտա Ուրսուլայի վերադարձից հետո։ Գաստոնի սրտով էր նրա ընկերակցությունը։ Երբեմն ժամից ավել ձգվող ճաշասեղանի շուրջ սկսված խոսակցություններում նա դժգոհում էր իր գործընկերներից։ Հավանաբար նրանք խաբում են իրեն. վաղուց արդեն հայտնել են, թե ծովով ուղարկել են ինքնաթիռը, իսկ նավը դեռ չի ժամանել և ծովային գործակալության համոզմամբ երբեք էլ չի ժամանի, որովհետև նման նավ գրանցված չէ Կարիբյան ծովի նավահանգիստների

նավացուցակում։ Բայց գործընկերներն առաջվա նման պնդում էին, թե առաքումը իրագործվել է վաղուց և նույնիսկ Գաստոնի կողմից խաբեության հնարավորություն են ակնարկում։ Փոխադարձ անվստահությունը վերջապես այն աստիճան սրվեց, որ Գաստոնը վերջ տվեց նամակագրությանը և մտածում էր, թե ամեն ինչ տեղում պարզելու համար ավելի նպատակահարմար չէ՞ անձամբ Բրյուսել մեկնել և վերադառնալ այնտեղից ինքնաթիռով։ Սակայն նրա ծրագիրը հօդս ցնդեց, երբ Ամարանտա Ուրսուլյան հաստատեց ոչ մի դեպքում Մակոնդոյից չհեռանալու իր վաղեմի որոշումը, որ չէր խախտելու, եթե նույնիսկ հարկ լիներ բաժանվել ամուսնուց։ Սկզբնական շրջանում Աուրելիանոն բաժանում էր համընդհանուր այն կարծիքը, թե Գաստոնը պարզապես հեծանիվ հեծած հիմար է, և նրա նկատմամբ խղճահարության մշուշոտ զգացում էր տածում։ Ավելի ուշ, հասարակաց տներում տղամարդկանց բնության վերաբերյալ առավել խոր գիտելիքներ ձեռք բերելով նա ֆլամանդացու ամուսնական հնազանդությունը սկսեց բացատրել նրա կատաղի կրքով։ Բայց ավելի մոտիկից ծանոթանալով, նա նկատեց Գաստոնի իսկական բնավորության ու ցուցադրական հնազանդության միջև եղած հակասությունը և կասկած ունեցավ, թե նրա բոլոր արարքները, նույնիսկ ինքնաթիռին սպասելը, պարզապես վարպետորեն խաղացված կատակերգություն են։ Եվ նա սկսեց մտածել, որ Գաստոնը այնքան էլ հիմար չէ, որքան կարծում են բոլորը, ընդհակառակը հսկայական հաստատակամությամբ, արտակարգ խորամանկությամբ և անհատնում համբերության տեր մի մարդ է որը նպատակ է դրել խեղճացնել կնոջը՝ հոգնատանջ անելով նրան իր անվերջ զիջումներով, գեթ մի անգամ «ոչ» ասելու անընդունակությամբ, կեղծ հնազանդությամբ։ Նա հնարավորություն էր ընձեռել Ամարանտա Ուրսուլային խճճվել իր իսկ հյուսած սարդոստայնում մինչև այն օրը երբ կինն ինքը վերջապես կհոգնի մշտական պատրանքների ծնած ձանձրույթից և ինքն իր ձեռքով կկապկպի Եվրոպա վերադարձի ճամպրուկները։ Աուրելիանոյի հոգում խղճահարությունը Գաստոնի նկատմամբ վերածվեց այրող ատելության։ Գաստոնի գործելակերպը նրան այնքան արատավոր թվաց և միևնույն ժամանակ այնքան նպատակասլաց, որ նա

Ամարանտա Ուրսուլային նախազգուշացնելու համարձակությանը դիմեց։ Ամարանտա Ուրսուլան սակայն ծիծաղեց նրա կասկածամտության վրա, ոչ մի կերպ ցույց չտալով, թե որքան անվստահության և խանդի ինչ ծանր բեռ է կրում իր սրտում։ Նրա մտքով չէր էլ անցնում, թե Աուրելիանոն իր նկատմամբ այնքան էլ եղբոր վերաբերմունք չունի, մինչև այն օրը, երբ դեղձի պահածոյի տուփը բացելիս կտրեց մատը։ Աուրելիանոն վրա պրծավ նրա արյունը ծծելու մի այնպիսի ագահությամբ ու հավատարմությամբ, որ Ամարանտա Ուրսուլայի մարմինը դող ընկավ։

— Աուրելիանո,— բռնազբոսիկ ծիծաղեց նա,— Դու չափից ավելի չար ես, դու չես կարող լավ վիշապ լինել։

Եվ այստեղ Աուրելիանոն պոռթկաց։ Անօգնական համբույրներով ծածկելով վիրավոր ձեռքը, նա բաց արեց իր սրտի ամենաթաքուն անկյունները։ Պատմեց Ամարանտա Ուրսուլային, թե ինչպես էր ելնում գիշերով, հեկեկում հուսահատությունից՝ գլուխը խոթած նրա ներքնաշորերի մեջ, որ չորանալու համար կախված էին լոգարանում։ Պատմեց, թե ինչպիսի կարոտով էր աղաչում Կախարդուհուն ճչալ կատվի պես և հեծկլտոցի միջից մրմնջալ իր ականջին «Գաստոն, Գաստոն, Գաստոն», և թե ինչ ճարպկություն բանեցնելով էր թռցնում նրա օծանելիքների սրվակները, որպեսզի քաղցից իրենց վաճառող աղջիկների պարանոցից զգար Ամարանտա Ուրսուլայի հոտը։ Աուրելիանոյի կրքոտ այս զեղումներից վախեցած Ամարանտա Ուրսուլան հետզհետե սեղմեց մատները, և նրա ափը փակվեց ոստրեի խեցու նման, դարձավ զմրուխտներից, տոպազներից և քարի պես ամուր, անհաղորդ ոսկորներից կազմված մի գունդ։

— Անասուն,— թքելու պես ասաց նա։— Առաջին իսկ շոգենավով ես Բելգիա կմեկնեմ։

Մի անգամ Ալվարոն կատալոնցու կրպակ մտավ՝ բարձրաձայն փառաբանելով իր վերջին հայտնագործությունը՝ կենդանաբանական բողանոցը, որ կոչվում էր «Ոսկե մանչուկ», և իրենից ներկայացնում էր մի հսկայական սրահ բաց երկնքի տակ, ուր ազատորեն ճեմում էին ժամանակը կախարդական ճիչերով հայտնող ավելի քան երկու հարյուր ջրացու... Պարերի հրապարակը ցանցերով շրջափակող արգելանոցնե...

րում, ամազոնյան վիթխարի քամելիաների տակ ապրում էին խայտաբղետ ձկնկուլներ, կայմաններ խոզերի պես բոված տասներկու բոժոժներով օձեր, իսկ արհեստական փոքրիկ օվկիանոսում լող էր տալիս ոսկեզօծ մի կրիա։ Օդն այնտեղ այնքան անարատ էր, ասես հենց նոր էին արարել, իսկ արյան նման կարմիր ծաղիկների և հնացած ձայնասկավառակների մեջ հուսահատությամբ սողացող խառնածին գեղեցկուհիները տեղյակ էին սիրո բոլոր այն հնարքներին, որ ազամարդը մոռացել էր բերել իր հետ երկրային դրախտից։ Հենց նույն գիշեր ընկերներին այցելեցին պատրանքների այդ ջերմոցը և մուսաքի զգանը, լիանաներից հյուսված ճոճաթոռին նստած փառահեղ, լակկյաց պառավը հինգ այցելուների մեջ նկատելով ոսկրոտ, թախծադեմ թաթարական այտոսկրերով և մենության ծաղկով խարանված ազամարդուն զգաց, որ ժամանակը էլի իր շրջապտույտն է անում։

Ախ, — շշնջաց նա, — Աուրելիանո։

Նրա դիմաց կանգնած էր կրկին այն գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան, որին տեսել էր ճրագի լույսի տակ բոլոր ամսակի պատերազմներից շատ առաջ, անհայտացող փառքից ու վտարանդիության հիասթափություններից շատ առաջ, հեռավոր այն առավոտ, երբ նա մտավ իր ննջասենյակը, որպեսզի արձակի առաջին հրամանը կյանքում՝ սիրիր ինձ։ Պառավը Պիլար Տերներան էր։ Ապրելով հարյուր քառասունհինգ տարի, նա հրաժարվել էր տարիքը հաշվելու կործանարար սովորությունից և սկսել էր ապրել խուլ փողոցի մեկուսի կյանքով հիշողությունների անշարժ ժամանակի մեջ, որտեղ ապագան գուշակված էր անսխալ ու սահմանված էր մեկընդմիշտ։ Նա հեռու էր քաշվել նույնիսկ այն ապագայից, որ հիմնված էր խաղաթղթերի անհուսալի գուշակությունների վրա։

Աուրելիանոն ապաստան գտավ մինչ այդ իրեն անհայտ նախատատի քնքշության և կարեկցության մեջ։ Հյուսած ճոճաթոռում օրորվելով Պիլար Տերներան իր հիշողության մեջ վերակենդանացնում էր Բուենդիա տոհմի և հողին հավասարեցված Մակոնդոյի երբեմնի հզորությունն ու անկումը։ Ու մինչ նա պատմում էր այդ ամենը Աուրելիանոյին, Ալվարոն իր բրբիջով վախեցնում է կայմաններին, Ալֆոնսոն

արյունալի մի պատմություն էր հորինում՝ թե ինչպես անցած շաբաթ ջրցողները կոտրեցին իրենց լավ չդրակորված չորս հաճախորդների աչքերը, իսկ Գաբրիելը հասցրեց լինել այդ խառնածինի սենյակում, որն իր գգվանքների դիմաց որպես վճար ոչ թե դրամ էր վերցնում, այլ խնդրում էր նամակ գրել Օրինոկոյի մյուս կողմում բանտարկված մաքսանենգ ամուսնուն, որին սահմանապահները լուծողական խմեցնելով նստեցրել էին գիշերանոթին և հետո այդ անոթը լցվել էր ադամանդներով։ Այդ իսկական, իրական պոռնկատունը, մայրական հոգատարություն ցուցաբերող իր տիրուհով, ճիշտ այն աշխարհն էր, որ անրջել էր Աուրելիանոն ճգնավորության երկար տարիների ընթացքում։ Այստեղ այնպես լավ էր, որ երբ Ամարանտա Ուրսուլան փշրեց նրա երազները նա ուրիշ որևէ այլ ապաստանի մասին չմտածեց։ Նա տենչում էր թեթևացնել հոգին բառերով ցանկանում էր որ որևէ մեկը թուլացնի կուրծքը ձգող կապի հանգույցները, սակայն կարողացավ միայն առատ, տաք ու ուժ վերականգնող արցունքներով փղձկալ Պիլար Տերներայի փեշերի մեջ։ Մատների ծայրով հարդարելով նրա մազերը, Պիլար Տերներան սպասում էր տղայի հանգստանալուն, և թեև Աուրելիանոն չխոստովանեց, որ սերն է իրեն տանջողը, նա իսկույն ճանաչեց տղամարդու պատմության մեջ այդ ամենահին լացը։

— Հերիք է, պստիկ,— քնքշորեն արտասանեց Պիլար Տերներան։— Իսկ հիմա ասա ինձ, թե ով է նա։

Հենց Աուրելիանոն հայտնեց անունը, Պիլար Տերներան բռնվեց կրծքային այն կենսուրախ ծիծաղով, ինչը տարիների հետ վեր էր ածվել աղավնիների խռպոտ ղունղունոցի։ Բուենդիա տոհմի ներկայացուցչի սրտում չէր կարող լինել իրեն անհայտ գաղտնիք։ Չէ՞ որ խաղաթղթերը և կենսափորձը բացահայտել էին իրեն, որ այդ ընտանիքի պատմությունը անխուսափելի կրկնությունների շղթա է, պտտվող անիվ, որը կշարունակեր պտտվել հավերժորեն, եթե օրըստօրե ավելի ու ավելի չմաշվեր դրա սռնին։

— Մի անհանգստացիր,— ժպտաց Պիլար Տերներան։— Որտեղ էլ որ լինի, նա հիմա քեզ է սպասում։

Չորս անց կեսին Ամարանտա Ուրսուլան դուրս եկավ լողարանից։ Աուրելիանոն տեսավ, թե ինչպես նա խալաթո

կողպված ու գլխին ցամքոցը փաթաթած անցավ իր սենյակի մոտով, Գողտուկ, հարբածի պես ճոճվելով նա հետևեց նրան ու ամուսնական ննջասենյակ մտավ այն պահին, երբ Ամարանտա Ուրսուլան հանում էր խալաթը․ սարսափած կինը կրկին կոճկեց խալաթը և անձայն մատնացույց արեց Աուրելիանոյին հարևան սենյակը, որի դուռը կիսաբաց էր և որտեղ ինչպես գիտեր Աուրելիանոն, Գաստոնը զբաղված էր նամակագրությամբ։

— Հեռացիր,— միայն շրթներով ասաց Ամարանտա Ուրսուլան։

Աուրելիանոն ժպտաց երկու ձեռքերով բռնեց նրա կողքերից, բարձրացրեց նրան ինչպես բեգոնիայով ծաղկաման և դեմքով դեպի առաստաղը նետեց մահճակալի վրա։ Մի կոպիտ պոռթկումով, ավելի արագ քան Ամարանտա Ուրսուլան կհասցներ խանգարել, նա խլխլեց կնոջ շապիկը և նրա առջև բացվեց անդունդի պես գլխապտույտ առաջացնող քիչ առաջ լողացված մարմնի մերկությունը․ այդ մարմնի վրա չկար ոչ մի պուտ, ոչ մի հատիկ մազ և ոչ մի թաքնված խալ, որ գիշերվա խավարում իր երևակայության մեջ պատկերացրած չլիներ Աուրելիանոն։ Ամարանտա Ուրսուլան պաշտպանվում էր բացարձակ անկեղծությամբ ու վայրի էգի ճարպկությամբ բուրավետ, հարթ ու ճկուն մարմնի գալարումներով նա փորձում էր ծնկներով խփել Աուրելիանոյի ամորձիներին և, միաժամանակ եղունգները նրա դեմքն էր խրել, սակայն ոչ Աուրելիանոն և ոչ Ամարանտա Ուրսուլան տնքոց էլ չէին արձակում, ինչը չէր կարելի բաց լուսամուտից խաղաղ ապրիլյան իրիկունը վայելող մարդու հանգիստ շնչառություն համարել։ Դա կատաղի, կենաց մահու պայքար էր, բայց կողքից նայողի համար այդպես չէր թվա որովհետև այնքան դանդաղ զգուշավոր ու հանդիսավոր էին հարձակումներն ու խուսափումները որ այդ ընթացքում կարող էին էլի մեկ անգամ բացվել ծխածաղիկները, իսկ հարևան սենյակում նստած Գաստոնը կարող էր մոռանալ օդաչուի իր երազանքները տպավորությունն այնպիսին էր ասես երկու գժված սիրեկաններ ջանում են հաշտվել թափանցիկ ջրավազանի խորքերում Իր անողոք և ձևապաշտական դիմադրության ամենաթեժ պահին Ամարանտա Ուրսուլան հանկարծ

գիտակցեց, որ իրենց բացարձակ լռությունն անբնական է և որ այդ լռությունը, քիչ հեռվում նստած ամուսնու համար առավել կասկածելի կարող է թվալ, քան այն աղմուկը, որից իրենք ջանում են խուսափել։ Եվ նա առանց շրթները բացելու սկսեց ծիծաղել. պայքարից չէր հրաժարվել, բայց պաշտպանվում էր արդեն սուտ կծոցներով և մարմինն ազատում էր ու առաջվա մոլեգնությամբ, մինչև վերջապես երկուսով էլ զգացին, որ իրենք միաժամանակ թե՛ թշնամիներ են, և թե՛ հանցակիցներ և, որ պաշտպանությունը լի վերածվել սովորական շինծուության, իսկ հարձակումը՝ գուրգուրանքի։ Հետո Ամարանտա Ուրսուլան, ասես կատակի համար, ասես նոր հնարքի պատրաստվելով, մի ակնթարթ միայն դադարեցրեց պաշտպանությունը, իսկ երբ սարսափած այն մտքից, թե ինքը թույլ տվեց, ուզում էր վերսկսել դիմադրությունը, արդեն ուշ էր։ Նա հազիվ հասցրեց պարզել ձեռքը, շոշափելով դտավ ցամքոցը և ատամների մեջ առավ, որպեսզի ազատություն չտա իր ներսը ծվատող կատվային, ականջ ծակող ճչոցներին։

* * *

Պիլար Տերներան մեռավ լույս տոնի գիշերը, լիանաներից հյուսված ճոճաթոռին նստած, պահպանելով իր դրախտի դուռը։ Հարգելով հանգուցյալի վերջին ցանկությունը, նրան թաղեցին ոչ թե դագաղով, այլ հենց ճոճաթոռով, որը պատաններով պարերի հրապարակի կենտրոնում փորված հսկայական փոսը իջեցրեցին ութ տղամարդ։ Արցունքներից գունաթափված, սև հագած խառնածինները կատարեցին կախարդանքի իրենց ծեսը և վրաներից հանելով ականջօղերը, կրծքազարդերն ու մատանիները գերեզմանափոսը նետեցին. գերեզմանը ծածկեցին քարե մի սալով, որի վրա հանգուցյալի ոչ անունն էր գրված, ոչ էլ ծննդյան-մահվան տարեթվերը, իսկ սալի վրա վեր խոյացավ ամազոնյան քամելիաների մի ամբողջ բլուր։ Հետո խառնածինները թունավորեցին բոլոր կենդանիներին ու թռչուններին աղյուսներով ու սվաղով զմռսեցին դռները, պատուհանները և ցրվեցին տարբեր կողմեր՝ հետները տանելով իրենց փայտե սնդուկները դրանց ներսում փորագրված սրբապատկերների արտատիպեր էին

սոսնձված, ամսագրերից պոկված գունավոր նկարներ և լուսանկարները կարճատև, անհավանական ու աններևակայելի փեսացուների, որոնք պճնված էին գոհարներով, խժռում էին մեկ-մեկու հանիրալների նման և կամ ստվարաթղթե թագերով թագադրված մի-մի արքա հուշակված թափառում էին ծովերում։

Սա վերջն էր։ Պիլար Տերներայի գերեզմանոցում, պոռնիկուհիների էժանագին զարդերի հետ միասին, փտում էին անցյալի մնացորդները, այն ամենը, ինչ մնացել էր դեռ Մակոնդոյում կատալոնցու կրպակը աճուրդի հանելուց հետո։ Կատալոնցին վաճառելով ողջ ունեցվածքը և իսկական ու երկար գարուն տենչալով, միջերկրական ծովի ափերը, իր հայրենի գյուղը վերադարձավ։ Նրա այդ քայլին ոչ ոք չէր սպասում։ Փրկվելով անհամար պատերազմներից մեկից, նա հայտնվել էր Մակոնդոյում բանանի ընկերության ծաղկման տարիներին և ավելի լավ գործ չէր կարողացել հորինել, քան սկզբնատիպ գրքերի և բոլոր լեզուներով առաջին հրատարակությունների կրպակ հիմնելը. պատահական հաճախորդները, որ ներս էին մտնում ժամանակ սպանելու, մինչև հասներ իրենց հերթը դիմացի տուն՝ երազներ մեկնողի մոտ գնալու համար, այդ գրքերը թերթում էին որոշ զգուշավորությամբ ասես աղբարկղից էին քիչ առաջ վերցրել։ Ժամանակի մեծ մասը կատալոնցին անց էր կացնում կրպակին կից սենյակում, որտեղ աշակերտական տետրերից պոկված թերթերը լցնում էր փքուն տառերով, և ոչ ոք ստույգ չգիտեր, թե ինչ է նա գրի առնում։ Այն օրերին, երբ նրա հետ ծանոթացավ Աուրելիանոն, ծերունին արդեն մի երկու արկղ իրար վրա թափված գրոտած էջեր էր կուտակել, և դրանք Մելքիադեսի մագաղաթների հետ ինչ-ինչ նմանություն ունեին։ Մինչև իր մեկնումը նա հասցրել էր և երրորդ արկղը լցնել, և այս հանգամանքը հիմք էր տալիս ենթադրելու, որ կատալոնցին Մակոնդոյում ապրելու տարիներին ուրիշ ոչ մի այլ գործով չէր զբաղվում։ Նա կապ էր պահպանում միայն չորս ընկերների հետ դպրոցում սովորելու տարիներին տղաները կատալոնցուց գրքեր էին վերցնում գրավ դնելով հոլ, թղթից պատրաստված օձեր և այսկերպ նրանք ծանոթացան Սենեկային և Օվիդիուսին։ Դասականներին կատալոնցին վերաբերվում էր առանց

ձևականությունների, ասես ժամանակին նրանց հետ ապրել էր միևնույն սենյակում, և գիտեր այնպիսի մանրամասներ, որ թվում էր, ոչ մեկին հայտնի չէ։ Սուրբ Ավգուստինը, օրինակ, փարաջայի տակից իբր հագնում էր բրդյա անթև բաճկոնակ, որը չէր հանել վրայից տասնչորս տարի, իսկ գրքաց Արնոլդո դե Վիլանովան, իբր, դեռ մանկությունից կորցրել էր առնությունը որովհետև նրան խայթել էր կարիճը։ Տպագիր խոսքի նկատմամբ կատալոնցու ջերմ սերը խոր պատկառանքի և տնավարի անհարգալիցության խառնուրդ էր։ Այս երկվությունն արտահայտվում էր նաև նրա՝ իր իսկ գրածի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքում։ Ալֆոնսոն, որ մտադիր էր իսպաներեն թարգմանել ծերունի ձեռագիրը հատկապես այդ նպատակով ուսումնասիրեց կատալոնյան լեզուն, բայց մի անգամ գրպանը խաթելով այդ էջերից, — նրա գրպանները միշտ լիքն էին լինում լրագրային կտրածոներով և արտասովոր մասնագիտությունների ձեռնարկներով — չգիտես որ գիշեր կորցրեց բոլորը քաղցից իրենց վաճառող աղջիկների պոռնկատանը։ Կորստի լուրն առնելով կատալոնցին աղմկելու փոխարեն (ինչպես սպասում էր Ալֆոնսոն, ծիծաղից թուլանալով ասաց որ գրականության համար ամենաբնական բախտն է վիճակվել իր գրառումներին բայց և այնպես ոչ մի կերպ չհաջողվեց համոզել ծերունին՝ հետը հայրենի գյուղ չտանել ձեռագրերով լեցուն երեք արկղերը։ Իրկաթուղային հսկիչներին որոնք պահանջում էին բագաժ տալ արկղերը, նա շշպռեց դեռ Կարթագենում հարցի հայհոյանքներով և չհաղաղվեց մինչև թույլ չտվեցին պահել դրանք իր մոտ՝ վագոնում։ «Աշխարհի վերջը կգա այն օրը, երբ մարդիկ գրքերն ապրանքատար վագոններ բարձած՝ կսկսեն երթևեկել առաջին կարգի վագոնով»,— հայտարարեց նա և մինչև գնացքի շարժվելն այլևս ոչ մի բառ չարտասանեց։ Իրերի վերջնական հավաքման վրա ծախսվեց մի ամբողջ շաբաթ։ Դա սև շաբաթ էր կատալոնցու համար. որքան մոտենում էր մեկնումի ժամը, այնքան ընկնում էր ծերունու տրամադրությունը, նա մոռանում էր, թե ինչ էր մտադրվել անել, իսկ իրերը անսպասելիորեն հայտնվում էին ոչ այնտեղ, որտեղ դրված էին եղել,— դրանց տեղափոխ էին անում ժամանակին Ֆերնանդային չարչարող ոգիները։

— Collons[1],— հայհոյում էր նա,— ես քո լոնդոնյան սինոդի քսանյոթերորդ կանոնը.

Հերմանն ու Աուրելիանոն նրան իրենց հովանավորության տակ առան։ Որպես երեխայի հոգացին նրա մասին, գրպաններում դասավորեցին ուղետոմսերն ու գաղթի փաստաթղթերը, ամրացրին գրպաններն անգլիական քորոցներով, մանրամասնորեն գրի առան այն ամենը, ինչ պիտի աներ նա Մակոնդոյից Բարսելոն ուղևորության ընթացքում և չնայած այս բոլորին կատալոնցին այնուամենայնիվ, ինքն էլ դա չնկատելով, ունեցած դրամի կեսը շալվարի հետ աղբաջուրը նետեց։ Մեկնելու նախօրյակին, երբ արկղերն արդեն փակված էին, իսկ հագուստը դարսված էր այն ճամպրուկի մեջ, որով նա Մակոնդո էր ժամանել, ծերունին բացեց խեցու փեղկերի պես իր կոպերը, օրհնանք հիշեցնող ձեռքի շարժումով ցույց տվեց այն գրքերի կույտը, որոնց օգնությամբ էր դիմանում հայրենիքից այսքան հեռու, և ասաց իր բարեկամներին.

— Այս աղբը ձեզ եմ թողնում։

Երեք ամիս անց նրանից մի մեծ ծրար ստացվեց, որի մեջ փակված էին նավարկության ընթացքում կուտակված քսանինը նամակ և հիսուն լուսանկար։ Թեև նշված չէին ամսաթվերը, դժվար չէր գլխի ընկնել այդ ուղերձների հորինման հաջորդականությունը։ Առաջին նամակներում, իրեն հատուկ հումորով նա նկարագրում էր ուղևորության անակնկալները. նա մեծ ցանկություն ուներ ծովը նետել նավի հսկիչին, որը թույլ չէր տալիս նավախցիկում պահել արկղերը։ Պատմում էր ոմն սենյորի ցնցող հիմարությունից. այս սենյորը սարսափում էր տասներեք թվից ոչ թե այն պատճառով, որ սնոտիապաշտ էր, այլ որովհետև այդ թիվը նրան թվում էր ոչ կատարյալ։ Պատմում էր այն գրազի մասին, որ ինքն էր շահել հենց առաջին ընթրիքի ժամանակ, որոշելով, թե նավում եղած խմելու ջուրը ճակնդեղի հոտ արձակող Լերիդայի աղբյուրների համն ունի. այդ հոտը աղբյուրները ներծծում են գիշերը շրջակա բանջարանոցներից։ Սակայն հետզհետե օրը օրի վրա ծովային ուղևորության կյանքը նրան ավելի ու ավելի քիչ էր հետաքրքրում, իսկ Մակոնդոյում կուտակած,

1 Կատալոնյան հայհոյանք

Նույնիսկ ամենավերջին ու սովորական դիպվածի հիշողությունը կարոտ էր ծնում, և ինչքան հեռանում էր նավը, այնքան վշտալի էր դառնում նրա հիշողությունը։ Կարոտի թանձրացման այդ ընթացքը նկատելի էր և լուսանկարներում։ Առաջին լուսանկարներում նա իր սպիտակ վերնաշապիկով և արծաթյա գանգուրներով երջանիկ տեսք ուներ. նրա ետևում Կարիբյան ծովն էր, որ հոկտեմբերին սովորաբար ծածկված է լինում փրփրալիքներով։ Վերջին լուսանկարներում նա արդեն մուգ վերարկու էր հագել և կապել մետաքսե վզնոց, գունատ էր ու անտարբեր հայացքով կանգնած էր աշնանային օվկիանոսներում թափառող գիշերային մղձավանջների անանուն նավի տախտակամածի կենտրոնում։ Առաջին ամիսներին նա այնքան հաճախ էր գրում, որ ընկերներին թվում էր, թե նա մոտերքում է, նույնիսկ, ավելի մոտ, քան մինչ այդ երբ ապրում էր Մակոնդոյում, և նրանց դառնությունը, որ առաջացրել էր ծերունու մեկնումը, գրեթե անցավ։ Սկզբում նա տեղեկացնում էր որ ամեն ինչ առաջվա պես է, որ հարազատ տանը դեռ պահպանված է ծովային վարդագույն խեցին, որ հացի կտորին դրված ապխտած ծովատառեխը նույն համն ունի, իսկ գյուղի աղբյուրները երեկոյան շարունակում են էլի անուշ բուրել։ Ընկերների առջև էլի աշակերտական տետրերից պոկված էջերն էին՝ ծածկված մանուշակագույն ու ծուռտիկ խզբզոցով, յուրաքանչյուրին առանձին թերթիկ էր հասցեագրված։ Կամաց կամաց սակայն թեև կատալոնցին չէր նկատում դա ապաքինվողի առույգությամբ առլեցուն այդ նամակները վեր էին ածվում հիասթափության հովվերգության։ Ձմեռվա երեկոներին մինչ բուխարիկում կեռար կաթսայով կերակուրը ծերուկը կարոտում էր գրքերի կրպակին կից իր տաքուկ սենյակը նշենիների փոշոտ տերևների մեջ զրնգացող արեգակը մեռյալ ժամը ճեղքող շոգեքարշի սուլոցը կարոտում էր ճիշտ այնպես, ինչպես Մակոնդոյում ապրելիս կարոտում էր բուխարիկում եռացող կաթսայով կերակուրը սուրճի հատիկներ վաճառողի կանչերը և գարնանը ետ դարձող կռունկների երամները։ Մեկը մյուսի մեջ արտացոլվող դեմ դիմաց կանգնած հայելիների նման այս երկու կարոտների տառապանքից նա կորցրեց անիրականության իր հրաշալի զգացողությունը և հասավ այն

վիճակին, որ խորհուրդ տվեց ընկերներին հեռանալ Մակոնդոյից, մոռանալ ամեն բան, ինչ սովորեցրել էր ինքը աշխարհի և մարդկային սրտի մասին, թքել Հորացիոսի վրա և ամենուր, որտեղ էլ նրանք լինեն, միշտ հիշեն, որ անցյալը կեղծիք է, որ հիշողության համար վերադարձի ճամփա չկա, որ յուրաքանչյուր անցած գարուն կորած է և որ ամենախենթ ու ամուր սերը սոսկ վաղանցիկ երևույթ է։

Ալվարոն առաջինը կատարեց Մակոնդոն լքելու խորհուրդը։ Նա վաճառեց ինչ ուներ, նույնիսկ բակում շղթայակապ նստած ամերիկյան հովազը, որ վախեցնում էր անցորդներին, և իր համար ձեռք բերեց գնացքի մշտական, մեկնման վայրի նշում չունեցող տոմս։ Բացականչական նշաններով լեցուն և միջնակա հանգրվաններից ուղարկված փոստային բացիկներում Ալվարոն նկարագրում էր վագոնի լուսամուտից երևացող ակնթարթային պատկերները, և թվում էր, թե նա պատառոտում է հպանցիկության երկար մի պոեմ և տեղն ու տեղն էլ այդ պատառիկները մոռացության անդունդ է նետում. Լուիզիանայի բամբակի դաշտերում աշխատող ուրվական նեգրերին էր նկարագրում, Կենտուկիի կապույտ խոտերում արածող թևավոր նժույգները, Արիզոնի արևամուտի շողերով լուսավորված սիրահարներին կարմիր հագած աղջկան, որը ջրաներկով Միչիգան լճի շրջակայքն էր նկարում և վրձինով ողջունեց Ալվարոյին,— ձեռքի այդ թափահարումը հրաժեշտ չէր այլ հույս, որովհետև աղջիկը չգիտեր, որ մոտից անցնող գնացքը չի վերադառնալու։ Հետո հեռացան Ալֆոնսոն և Գերմանը մեկնեցին շաբաթ օրը երկուշաբթի վերադառնալու մտադրությամբ, և նրանց մասին այլևս ոչ ոք ոչինչ չլսեց։ Կատալոնացու մեկնումից մեկ տարի անց Մակոնդոյում մնացել էր միայն Գաբրիելը. տատանվելով անվճռականության, նա շարունակում էր օգտվել Կախարդուհու վտանգավոր բարեգործությունից և պատասխանում էր ֆրանսիական ամսագրերից մեկի կազմակերպած մրցույթի հարցերին. առաջին մրցանակ շահողը Փարիզ մեկնելու իրավունք էր ստանալու։ Աուրելիանոն որ ստանում էր այդ ամսագիրը, օգնեց Գաբրիելին լրացնելու հարցաթերթիկները. երբեմն նա իր տանն էր դա անում, իսկ ավելի հաճախ հախճապակյա անոթներով և կատվախոտի հոտով Մակոնդոյում մնացած

միակ դեղատանը, ուր ապրում էր Մերսէդեսը՝ Գաբրիելի զարմի հարսնացուն։ Միայն այս դեղատունն էր մնացել այն քաղաքի անցյալից որի կործանումը չէր հասնում իր ավարտին, որովհետև անցյալն ավերվում էր անվերջ, ինքն իրեն կլանելով, պատրաստ վերջանալու ամեն ակնթարթ, բայց այդպես էլ երբեք վերջ չէր տալիս վերջանալուն։ Մակոնդոն այն աստիճան էր ավերվել, որ երբ Գաբրիելը մրցույթում շահեց մրցանակը և երկու ձեռք սպիտակեղենով, մի զույգ կոշիկով ու Ռաբլեի լիակատար ժողովածուով Փարիզ պիտի մեկներ, ստիպված էր ձեռքով նշան անել մեքենավարին, որ սա կանգնեցնի գնացքը Մակոնդոյի կայարանում։ Թուրքերի հինավուրց փողոցը լքյալ անկյուն էր դարձել, ուր վերջին արաբները անտրտունջ սպասում էին մահին՝ հազարամյա սովորությամբ շարունակելով նստել իրենց կրպակների դիմաց, թեև գիազանալի վերջին մետրերը վաճառվել էին տարիներ առաջ և մռայլ ցուցափեղկերում մնացել էին միայն գլխատված խրտվիլակները։ Բանանի ընկերության քաղաքամասը, որի մասին, հավանաբար, ցեղային անհանդուրժողականության և աղ դրած վարունգների երկրում, Ալաբամա նահանգի Պրատվիլ քաղաքում, Պատրիցիա Բրաունը փորձում էր պատմել իր թոռներին, հիմա խոտածածկ հարթություն էր դարձել։ Պադրե Անխելին փոխարինած ծեր քահանան, որի անունը ոչ ոք չփորձեց էլ իմանալ, ճոճի մեջ ընկած, տառապելով հոդատապից ու կասկածների ծնունդ անքնությունից, սպասում էր աստծո ողորմածությանը, իսկ նրա հարևանությամբ մողեսներն ու առնետները պայքարում էին տաճարը տիրելու իրավունքի համար։ Նույնիսկ թռչուններից լքված այդ քաղաքում, ուր մշտական շոգից և փոշուց դժվար էր շնչելը, միակ երջանիկ մարդ արարածը և ամենաերջանիկները ամբողջ աշխարհում Աուրելիանոն և Ամարանտա Ուրսուլան էին՝ իրենց մենությամբ և սիրով սիրո մենությամբ համակված այս տանը որտեղ թերմիտների բարձրացրած աղմուկից աչք փակել չէր լինում։

Գաստոնը Բրյուսել վերադարձավ Սպասումից հոգնելով, նա մի գեղեցիկ օր ճամպրուկում դասավորեց անհրաժեշտ իրերն ու ողջ նամակագրությունը մեկնեց Մակոնդոյից՝ հուսալով, թե ինքնաթիռով կվերադառնա ավելի շուտ, քան

իր արտոնաթղթերը կհասցնեն հանձնել իշխանություններին՝ առավել շքեղ նախագիծ առաջարկած գերմանական օդագնացության ընկերությանը։ Միրո առաջին երեկոյից հետո Աուրելիանոն և Ամարանտա Ուրսուլան սկսեցին օգտվել Գաստոնի հազվադեպ բացակայություններից, բայց վտանգի շնչով ներծծված և գրեթե միշտ Գաստոնի անակնկալ վերադարձով ընդհատվող այդ հանդիպումների ընթացքում նրանք հարկադրված էին սանձել իրենց պոռթկումները։ Մենակ մնալով, սիրահարները տրվեցին երկար զսպված խելահեղությանը։ Խելացնոր, կործանարար այդ կիրքը նրանց պահում էր մշտական գրգռվածության վիճակում և ստիպում էր, որ սարսափից դողային գերեզմանում թաղված Ֆերնանդայի ոսկորները։ Ամարանտա Ուրսուլայի ճիչերը, հոգեվարքի նրա երգերը լսվում էին թե ցերեկվա ժամը երկուսին՝ ճաշասենյակում, և թե գիշերվա երկուսին՝ նկուղում։ «Գժվել կարելի է,— ծիծաղում էր նա,— երբ հիշում եմ, թե որքան ժամանակ ենք իզուր կորցրել»։ Նա տեսնում էր, թե ինչպես են մրջյուններն ավերում այգին հագեցնում իրենց վայրենի քաղցը տան փայտամասերով, տեսնում էր, թե ինչպես է դրանց կենդանական լավան հոսում վերնասրահում։ Կրքի շշմածությունից նա փոքր-ինչ սթափվեց, երբ մրջյունները հայտնվեցին նաև ննջարանում։ Աուրելիանոն մոռացավ մագաղաթները, տնից բոլորովին դուրս չէր գալիս և հազվադեպ էր պատասխանում կատալոնացու նամակներին։ Սիրահարները կորցրել էին իրականության, ժամանակի զգացողությունը դուրս էին մնացել առօրյա սովորույթների ռիթմից։ Փակում էին դռներն ու լուսամուտները և որպեսզի ավելորդ րոպե չկորցնեն հանվելու վրա, տան մեջ քայլում էին այն տեսքով, ինչ միշտ էլ երազում էր Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին, մերկ թավալ էին գալիս բակի ջրափոսերում, իսկ մի անգամ սիրով զբաղվելիս քիչ մնաց խեղդվեին ջրավազանում։ Կարճ մի ժամանակահատվածում նրանք տանը ավելի մեծ չափի ավերմունք պատճառեցին, քան մրջյունները. ջարդոտեցին հյուրասենյակի կահույքը, պատառոտեցին գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիայի ռազմերթային անուրախ սիրո արկածները տեսած ճոճը, հատակին թափեցին ներքնակների պարունակությունը, որպեսզի ջնջահեղձ լինեն բամբակե մրրիկներում։ Թեև

Աուրելիանոն որպես սիրեկան իր մոլեգնությամբ չէր զիջում մեկնած ախոյանին, այնուհանդերձ, կործանումների այդ դրախտը ղեկավարում էր անհոգ զգացմունքների և ցնորամիտ հնարքների տեր Ամարանտա Ուրսուլան։ Նա կարծես իր սիրո մեջ էր կենտրոնացրել այն ողջ անզուսպ ավյունը, որ նախապապը վատնում էր նաբաթե գազանիկներ պատրաստելու վրա։ Մինչ Ամարանտա Ուրսուլան երգում էր հաճույքից և մեռնում էր ծիծաղից, Աուրելիանոն ավելի ու ավելի էր մտախոհ ու լռակյաց դառնում, որովհետև նրա սերը ընկղմված էր իր մեջ, նրա սերը մոխրացնող սեր էր։

Սթափության պահերին Ամարանտա Ուրսուլան պատասխանում էր Գաստոնի նամակներին։ Ամուսինը հիմա օտար և հեռավոր մեկն էր թվում, և Ամարանտա Ուրսուլան բոլորովին չէր պատկերացնում նրա վերադարձի հնարավորությունը։ Առաջին նամակներից մեկում Գաստոնը տեղեկացրել էր, որ գործընկերներն, իրոք, առաքել էին ինքնաթիռը, սակայն Բրյուսելի ծովային գործակալությունը թյուրիմացաբար, Տանգանիկա է ուղարկել, որտեղ այդ թանկարժեք բեռը հանձնվել է Մակոնդո ցեղին։ Այս խառնաշփոթությունն անհամար բարդություններ էր առաջացրել, և երկու տարին, թերևս, հազիվ բավականացներ ինքնաթիռը ետ ստանալու համար։ Ահա թե ինչու, Ամարանտա Ուրսուլան բացառում էր ամուսնու անժամանակ վերադարձի հավանականությունը։ Աուրելիանոյին նույնպես արտաքին աշխարհի հետ կապում էին միայն կատալոնցու նամակները և այն տեղեկությունները, որ նա գեղատան լռակյաց տիրուհու՝ Մերսեդեսի միջոցով ստանում էր Գաբրիելից։ Փարիզում մնալու նպատակով Գաբրիելը ստացել էր ետդարձի ճանապարհածախսը և հիմա վաճառում էր հին լրագրեր ու դատարկ շշեր, որ փողոց էին նետում Դոֆին փողոցում գտնվող մռայլ հյուրանոցի հավաքարարները։ Աուրելիանոն առանց որևէ ճիգի կարող էր պատկերացնել ընկերոջ վիճակը. Նա հագնում էր բարձրօձիք սվիտեր, որ հանում էր վրայից միայն գարնանը, երբ Մոնպառնասի դարավանդները լցվում են սիրահար զույգերով, և որպեսզի խաբի քաղցին, ցերեկով քնում է, իսկ գիշերները գրում խաշած ծաղկակաղամբի հոտ ունեցող այն սենյակում, որտեղ

իր մահկանացուն էր կնքել Ռոկամադուրը[1]։ Տեղեկությունները Գաբրիելից, սակայն, հետզհետե դարձան այնքան մշուշոտ, իսկ կատալոնցու նամակները այնքան անկանոն ու վշտալի, որ Աուրելիանոն ընկերոջ և ծերունու մասին վարժվեց մտածել այնպես, ինչպես Ամարանտա Ուրսուլան էր մտածում ամուսնու մասին, և սիրահարները հայտնվեցին անմարդաբնակ մի աշխարհում, որտեղ առօրյա և հավերժ իրական միակ բանը սերն էր։

Զգիտակցված երջանկության այդ թագավորությունը խուժած Գաստոնի վերադարձի լուրը հնչեց կրակոցի նման։ Աուրելիանոն և Ամարանտա Ուրսուլան բացելով աչքերը քննեցին իրենց հոգիները, ձեռքները սրտներին դրած նայեցին մեկմեկու և հասկացան իրենք մի այնպիսի ամբողջություն են, որ մահն անջատումից գերադասելի է դարձել։ Ամարանտա Ուրսուլան ամուսնուն հակասական ճշմարտություններով լեցուն նամակ գրեց նա հավաստիացնում էր Գաստոնին իր սերը և ցանկությունը կրկին տեսնել նրան, բայց և խոստովանում էր որ ճակատագրի կամքով չի կարող այլևս ապրել առանց Աուրելիանոյի։ Նրանց վախին հակառակ, Գաստոնը պատասխանեց հանգիստ, գրեթե հայրական նամակով, որի երկու էջը նվիրված էր կրքի փոփոխականության դեմ նախազգուշացումներին, իսկ եզրափակիչ մասը բովանդակում էր ոչ երկիմաստ ցանկություն՝ լինել այնքան երջանիկ, որքան ինքն է եղել կարճատև ամուսնության ընթացքում։ Գաստոնի վարքագիծն անսպասելի էր Ամարանտա Ուրսուլայի համար նա վճռեց որ ինքն է ամուսնուն նման քայլի դիմելու ցանկալի առիթ տվել։ Եվ նա իրեն նվաստացած զգաց։ Կես տարի անց նա ավելի զայրացավ, երբ Գաստոնը Լեոպոլդվիլից որտեղ նրան վերջապես հաջողվել էր ետ ստանալ ինքնաթիռը, նամակ ուղարկեց, որով խնդրում էր ուղարկել իր հեծանիվը, քանզի դա Մակոնդոյում թողած միակ թանկ բանն էր։ Աուրելիանոն համբերատար սփոփում էր վշտացած Ամարանտային ջանում էր ցույց տալ նրան որ ինքը կարող է հրաշալի ամուսին լինել ոչ միայն երջանկության, այլև դժբախտության մեջ. առօրյա հոգսերը, որ նրանց գլխին

1 Ռոկամադուր — Արգենտինացի ժամանակակից գրող Խուլիո Կորտասարի «Դասախաղ» վեպի հերոսը։

թափվեցին, երբ վերջացան Գաստոնի փողերը, կապեցին նրանց ընկերության մի այնպիսի զգացումով, ինչը թեև զուրկ էր կուրացնող, ամեն բան կլանող կրքից, սակայն հնարավորություն էր տալիս սիրել մեկմեկու և վայելել երջանկությունը ճիշտ նույն կերպ, ինչպես բուռն ցանկասիրության ամենաթեժ պահերին։ Այն ժամանակ, երբ մեռավ Պիլար Տեռներան, նրանք երեխայի էին սպասում։

Հղիության օրերին Ամարանտա Ուրսուլան ճգնում էր բարելավել ձկների ողերից պատրաստված մանյակների արտադրությունը, սակայն գնող չկար, բացի Մերսեդեսից։ Կյանքում առաջին անգամ Աուրելիանոն զգաց, որ իր ընդունակությունները լեզուների նկատմամբ, հանրագիտական իմացությունները, հեռավոր իրադարձություններին ու վայրերին վերաբերող ամենաչնչին մանրուքները հիշելու հազվագյուտ իր ձիրքը այնքան են անօգտակար, որքան տոհմական զարդերով լեցուն կնոջ այն տուփը, որի արժեքը այդ օրերին, հավանաբար, հավասար էր Մակոնդոյի վերջին բնակիչների մոտ պահված դրամի ողջ պաշարին։ Նրանք հրաշքով էին պահպանում իրենց գոյությունը։ Ամարանտա Ուրսուլան ոչ ուրախ տրամադրությունն էր կորցնում և ոչ էլ սիրային գործերի իր տաղանդը, բայց սովորություն էր դարձրել ուտելուց հետո նստել վերնասրահում, ասես հետճաշյա մեռյալ ժամի նմանողությամբ մի նոր՝ անքուն և երազներով հագեցած ժամ էր սահմանել։ Աուրելիանոն նրան մենակ չէր թողնում։ Երբեմն նրանք նստում էին դեմ-դիմաց մինչև մութն ընկնելը, նայում էին իրար, տրվում էին հանգստին, և անգործության վայելքի մեջ նրանց սերը նույնքան կրակոտ էր որքան նախկինում՝ աղմկալի մենամարտերում։ Անվստահությունը ապագայի նկատմամբ նրանց սրտերը դեպի անցյալն էր դարձրել։ Նրանք իրենց հիշում էին անվերջանալի անձրևի կորուսյալ դրախտում, հիշում էին, թե ինչպես էին չլմփացնում բակի անձրևափոսերում մողեսներ էին սպանում ու կախում Ուրսուլայից, ինչպես էին խաղում իբր թաղում էին նրան ողջ-ողջ, և այս հուշերը բացահայտում էին ճշմարտությունը. իրենք միշտ էլ, սկսած այն օրից, ինչ հիշում են իրենց, երջանիկ են եղել միասին։ Ամարանտա Ուրսուլան հիշեց այն երեկոն, երբ ինքը մտավ ոսկերչական

արհեստանոց և Ֆերնանդան ասաց իրեն, թե փոքրիկ Աուրելիանոն անտեր երեխա է, որին գտել են գետում լող տվող զամբյուղի մեջ։ Այս բացատրությունը ճիշտ է, վստահություն չներշնչեց նրանց, սակայն նրանք ավելի ստույգ բացատրության համար տեղեկություններ չունեին։ Բոլոր հնարավորությունները քննելուց հետո նրանք համոզվեցին միայն մի բանում. Ֆերնանդան չէր կարող Աուրելիանոյի մայրը լինել։ Ամարանտա Ուրսուլան հակված էր ենթադրելու, թե նա Պետրա Կոտեսի զավակն է, բայց հոր հարցի մասին նա միայն նողկալի թամբասանքներ էր հիշում և այդ պատճառով նման ենթադրությունը նրանց հոգում զզվանք էր առաջացնում։

Տառապելով այն համոզմունքից, թե ինքն իր կնոջ եղբայրն է, Աուրելիանոն քահանայի մոտ գնաց, որպեսզի մգլած, ցեցը կերած հնադարանում արժանահավատ որևէ հետք գտնի իր ծագման վերաբերյալ։ Ամենահին չափաբերական մատյաններում նա նշումներ հայտնաբերեց Ամարանտա Բուենդիայի մասին, որին պադրե Նիկանոր Ռեյնը կնքել էր այն օրերին, երբ փորձում էր շոկոլադի օգնությամբ ապացուցել աստծո գոյությունը։ Մի պահ Աուրելիանոյի սրտում հույս ծագեց, թե ինքը, հնարավոր է, մեկն է այն տասնյոթ Աուրելիանոներից, որոնց կնքման նշումները արձանագրված էին չորս տարբեր մատյաններում, սակայն իր տարիքին բոլորովին չէին համապատասխանում այդ տարեթվերը։ Տեսնելով, թե ինչպես է հուզմունքից դողացող Աուրելիանոն գլուխը կորցնում արյան լաբիրինթոսում, հոդատապից տառապող իր ճոճն ընկած քահանան կարեկցանքով հարցրեց նրա անունը։

— Ես Աուրելիանո Բուենդիան եմ։

— Ուրեմն մի տանջիր քեզ իզուր,— համոզմունքով բացականչեց քահանան։— Շատ տարիներ առաջ այստեղ այդպիսի անունով փողոց կար, իսկ այդ տարիներին մարդիկ իրենց զավակներին փողոցների անունով կոչելու սովորություն ունեին

Աուրելիանոն ցնցվեց զայրույթից։

— Ա՜,— ասաց նա։— Դուք էլ նշանակում է, չեք հավատում։

— Ինչի՞ն։

— Որ գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիան քաղաքացիական երեսուներկու պատերազմ է սկսել և բոլորն էլ տանուլ տվել,— պատասխանեց Աուրելիանոն։— Որ զինվորները շրջապատել ու գնդակահարել են երեք հազար բանվորների, իսկ հետո դիակները երկու հարյուր վագոնանոց գնացքով տարել ու ծովն են թափել։

Քահանան կարեկցանքով լի հայացքը հառեց Աուրելիանոյի վրա։

— Էհ, որդյակ իմ,— հառաչեց նա։— Ինձ կբավականացներ նույնիսկ այն հավատը, թե ես և դու, այս պահին, ահա, կանք, գոյություն ունենք։

Եվ այսպես, Աուրելիանոն և Ամարանտա Ուրսուլան ընդունեցին զամբյուղի վարկածը ոչ այն պատճառով, որ հավատացին դրա ճշմարտացիությանը, այլ որովհետև այդ վարկածը փրկում էր նրանց կեղեքող վախերից։ Օր օրի զարգացող հղիության հետ նրանք ավելի ու ավելի էին դառնում մի հոգի-մի մարմին, ավելի ու ավելի էին ընտելանում մենությանը մի տան մեջ, որի վերջնական ավերման համար քամու թեթև շունչն էլ էր բավական։ Հիմա նրանք սահմանափակել էին իրենց ամենաանհրաժեշտ տարածությամբ միայն, որ սկսվում էր Ֆերնանդայի ննջարանից, ուր նրանց առաջ նշմարվում էին արդեն նստակյաց սիրո ուրախությունները, և վերջանում վերնասրահում, որտեղ Ամարանտա Ուրսուլան, մինչ Աուրելիանոն կատալոնացուն իր հազվադեպ նամակներն էր գրում, նորածնի համար փոփոլներ ու խաթախներ էր գործում։ Տան մնացած մասերը տեղի տվեցին ավերման համառ զարկերին։ Ոսկերչական արհեստանոցը, Մելքիադեսի սենյակը, Սանտա Սոֆիա դե լա Պիեդադի նախնադարյան, լուռ թագավորությունը թաղվեցին անանցանելի ցեխահեղեղ հիշեցնող շինության խորքերում։ Բոլոր կողմերից անկուշտ բնության պաշարման մեջ ընկած Աուրելիանոն և Ամարանտա Ուրսուլան շարունակում էին բեգոնիաներ ու սուսամբարներ աճեցնել և պահպանում էին իրենց աշխարհը չմարած կրի սահմանազատման գծերով, փորելով վերջին խրամատները մարդ-մրջյուն այն պատերազմում, որ սկիզբ էր առել անհիշելի ժամանակներից։ Հիմա Ամարանտա Ուրսուլան չուներ այն տեսքը, որ ուներ,

Երբ տուն վերադարձավ դեղված ամուսնու և իր հույսերը չարդարացրած դեղձանիկներով լիքը վանդակի հետ։ Մազերը գերաճել էին, մնացել անխնամ, դեմքին սև պուտեր էին հայտնվել, ոտքերը ուռել էին և հղիությունը այլանդակել էր նրա նուրբ մարմինը, բայց նա դեռևս պահպանել էր հոգու նախկին առույգությունը։ «Սատանան տանի,— ծիծաղում էր նա։— Ո՞վ կարող էր ենթադրել, որ մենք, ի վերջո, պիտի ապրենք մարդակերների նման»։ Աշխարհի հետ եղած վերջին կապը կտրվեց հղիության վեցերորդ ամսում, երբ նամակ ստանալով նրանք տեսան, որ դա կատալոնցին չի ուղարկել։ Նամակն ուղարկված էր Բարսելոնից, բայց ծրարի հասցեն գրված էր այն կապույտ թանաքով և գրուրընթեռնելի ձեռագրով, ինչը բնորոշ է միայն պաշտոնական ծանուցագրերին։ Ծրարն անմեղ, անդեմ տեսք ուներ, ինչպիսին թշնամու հրամցրած ընծան է ունենում։ Թույլ չտալով բանալ, Աուրելիանոն թռցրեց ծրարը Ամարանտա Ուրսուլայի ձեռքից։

— Չեմ կարդալու,— ասաց նա։— Չեմ ուզում իմանալ, թե ինչ է այնտեղ գրված։

Ինչպես և նա կանխազգում էր, կատալոնցին այլևս չգրեց։ Օտար մարդկանց ձեռքերով գրված նամակը, որ այդպես էլ երբէք չբացվեց, մնաց այն դարակում, որտեղ Ֆերնանդան մի անգամ մոռացել էր իր նշանի մատանին, մնաց, որ դառնա ցեցի կեր և նրան դանդաղ լափում էր իր մեջ ամփոփված բոթի կրակը։ Իսկ սիրահար ճգնավորները լողում էին կյանքի վերջը իր հետ տանող, կործանարար, անխուսափելի ժամանակի հոսանքին հակառակ ուղղությամբ. այդ ժամանակն արդեն մաշվել էր սիրահարներին հիասթափության և մոռացման անապատը քշելու ապարդյուն փորձերից։ Գիտակցելով այս վտանգը, Աուրելիանոն և Ամարանտա Ուրսուլան վերջին բոլոր ամիսներն ապրեցին ձեռք-ձեռքի տված հավատարիմ սիրո մեջ աճեցնելով խնկահեղ կրքով պտղավորված որդուն։ Գիշերները, երբ իրար գրկած նրանք սպասում էին մահճակալին, սարսափելի չէին ոչ լուսնի լույսի տակ բարձրացված մրջյունների աղմուկը, ոչ ցեցերի խլրտոցը, ոչ էլ հարևան սենյակներում աճող մոլախոտերի անվերջ շրշյունը։ Նրանք հաճախ էին արթնանում մեռելների գզվռտոցից։ Նրանք լսում էին, թե

ինչպես է Ուրսուլան իր տոհմը պահպանելու համար կռիվ տալիս աստծո սահմանած օրենքների դեմ, ինչպես է Խոսե Արկադիո Բուենդիան փնտրում մեծ հայտնագործությունների անպտուղ ճշմարտությունը, ինչպես է Ֆերնանդան հիասթափության նման աղոթք կարդում, ինչպես են պատերազմներն ու ոսկե ձկնիկներն անասնական վիճակի հասցնում գնդապետ Աուրելիանո Բուենդիային, ինչպես է ուրախ խնջույքներում մենությունից կործանվում Աուրելիանո Երկրորդը լսելով այս ամենը ու գլխի ընկնելով որ սևեռուն գաղափարները հաղթում են մահին, նրանք կրկին երջանկանում էին, որովհետև համոզված էին՝ ուրվական դարձած էլ պիտի շարունակեն սիրել իրար և էլի շատ երկար այն բանից հետո, երբ ապագա կենդանի արարածների ուրիշ այլ տեսակներ միջատներից կխլեն այս խղճուկ դրախտը, որ հիմա մարդկանցից միջատներն են խլում։

Մի կիրակի օր, երեկոյան վեցին Ամարանտա Ուրսուլան երկունքի ցավեր զգաց։ Ժպտերես մանկաբարձուհին, որ սպասարկում էր քաղցից իրենց վաճառող աղջիկներին, Ամարանտա Ուրսուլային պառկեցրեց ճաշասեղանին, հեծավ նրա փորին, և ասես կատաղի քառատրոփի մեջ ընկած վեր-վեր թռչելով այնքան տանջեց ծննդկանին, մինչև կանացի ճիչերը փոխարինվեցին արական սեռի մի հրաշալի մանկան լացով։ Ամարանտա Ուրսուլան աչքերը շղարշված արցունքների միջից նկատեց, որ նա իսկական Բուենդիա է, որ Խոսե Արկադիո անունը կրող Բուենդիաների նման խոշորամարմին է, ամրակազմ ու քմահաճ, Աուրելիանոների նման բաց, պայծառատես աչքեր ունի և որ նրան է վիճակված տոհմը նորից սկսելու, կործանարար արատները և մենության խարանը ջնջելու պատիվը, որովհետև հարյուրամյա պատմության ընթացքում այս մանուկը միակ Բուենդիան էր, որ սիրո ծնունդ էր։

— Իսկական մարդակեր է — ասաց Ամարանտա Ուրսուլան։— Կկոչենք նրան Ռոդրիգես։

— Ոչ,— առարկեց ամուսինը։— Մենք կանվանենք նրան Աուրելիանո և նա կշահի երեսուներկու պատերազմ։

Աուրելիանոյի պահած լամպի լուսավորության տակ մանկաբարձուհին կտրեց երեխայի պորտալարը և լաթով մաք-

րեց նորածնի մարմինը պատած կապույտ փառը։ Այն պահին միայն, երբ մանկանը փորի վրա շրջեցին, տեսան, որ նա ունի մի բան, ինչը չունեն մնացած մարդիկ, և կռանալով սկսեցին տնտղել։ Խոզի պոչիկ էր։ Աուրելիանոն և Ամարանտա Ուրսուլան չանհանգստացան։ Նրանք տեղյակ չէին, որ Բուենդիա ցեղում եղել է նման դեպք և չէին հիշում Ուրսուլայի սարսափազդու նախազգուշացումները, մանկաբարձուհին էլ վերջնականապես հանգստացրեց նրանց հայտարարելով, թե այդ պոչիկը, հավանաբար, հնարավոր կլինի կտրել, երբ ընկնեն տղայի կաթնատամները։ Իսկ հետո արդեն դրա մասին մտածելու ժամանակ չեղավ, որովհետև արյունահոսություն սկսվեց արյունը առվի պես էր հոսում, և նրանք ոչ մի կերպ չկարողացան դեմն առնել։ Փորձելով օգնել ծննդկանին, նրանք սարդոստայն և մոխիր դրեցին, բայց սա նույնն էր, ինչ մատով շատրվանը ցանկանալիր փակել։ Սկզբում Ամարանտա Ուրսուլան ճգնում էր պահպանել առույգությունը։ Բռնում էր Աուրելիանոյի ձեռքը, աղաչում էր չհուզվել. չէ՞ որ ինքը և իր նմանները հենց լրա համար են ստեղծված, որ մեռնեն իրենց կամքին հակառակ, և քրքջում էր մանկաբարձուհու ջանքերի վրա։ Բայց աստիճանաբար թե՛ հույսն էր լքում Աուրելիանոյին թե՛ Ամարանտա Ուրսուլան էր մթնում կարծես նրա միջից փախչում էր լույսը, և, ի վերջո, նա ընկղմվեց խոր քնի մեջ։

Երկուշաբթի օրը լուսադեմին տուն բերեցին մի կնոջ որն արյունահոսությունը դադարեցնելու աղոթքներ սկսեց կարդալ. այդ աղոթքները մեծ հաջողությամբ կիրառվել էին թե՛ անասունների և թե՛ մարդկանց վրա, բայց Ամարանտա Ուրսուլայի կրակոտ արյունը սիրո հետ կապ չունեցող ցանկացած հնարքի նկատմամբ անզգա էր, անհաղորդ։ Հուսահատությամբ լեցուն քսանչորս ժամ հետո, երեկոյան, նրանք նկատեցին, որ Ամարանտա Ուրսուլան մեռած է. արյան առվակը կտրվել էր ինքն իրեն, կիսադեմը սրվել էր, տանջանքի արտահայտությունը չքվել էր դեմքը ողողած ալեբաստրի փայլի մեջ, շրթունքներին կրկին ժպիտ էր հայտնըվել։

Եվ հիմա միայն Աուրելիանոն զգաց, թե որքան շատ է սիրում իր ընկերներին, որքան կարոտ է նրանց [illegible]

և ինչեր չէր տա՝ այս պահին նրանց կողքին հայտնվելու համար։ Նա երեխային դրեց զամբյուղը, որ մայրն էր նախապես պատրաստել, հանգուցյալի դեմքը ծածկեց լերմակով և դուրս եկավ ամայի քաղաք՝ գտնելու դեպի անցյալը տանող արահետները։ Նա թակեց դեղատան դուռը և նկատեց, որ դեղատան տեղում հիմա հյուսնի արհեստանոց է։ Լամպը ձեռքին դուռը բացած պառավը կարեկցեց նրան սխալի համար և համառորեն պնդում էր, որ ոչ, այստեղ երբեք չի եղել դեղատուն և որ ինքը կարմիր պարանոցով, քնատ աչքերով ու Մերսեդես անունով կին չի տեսել ծնված օրից ի վեր։ Ճակատը հպած կատալոնցու կրպակի դռանը Աուրելիանոն լաց եղավ անձայն, գիտակցելով, որ ուշացած սուրբ է սա կատալոնցու մահը իր ժամանակին չողբալու որովհետև տարված էր սիրո հմայքով։ Նա ցավեցրեց բռունցքները «Ոսկե մանչուկի» պատերին զարկելով ու ան վերջ Պիլար Տերներային էր կանչում, ուշադրություն չէր դարձնում երկնքում շողացող նարնջագույն սկավառակների վրա, որոնց մանկական հրապուրանքով շատ անգամ էր հե տևել ջրցուլներով վխտացող բակից։ Հասարակաց տների ավերված թաղամասում անվնաս մնացած միակ սրահում ակորդեոնիստների խումբը եպիսկոպոսի զարմիկ և Ֆրանսիսկո Մարդու գաղտնիքների ժառանգորդ Ռաֆայել Էսկալոնի երգերն էր նվագում։ Սրահի տնօրենը, որի մի ձեռքը սմքած էր կարծես այրված լիներ,— նա համարձակվել էր մոր վրա բարձրացնել այդ ձեռքը,— Աուրելիանոյին առաջարկեց խմել իր հետ։ Աուրելիանոն իր կողմից երկրորդ շիշը բաց արեց։ Սրահի տնօրենը ձեռքի հետ պատահած դժբախտության մասին պատմեց, իսկ Աուրելիանոն իր չորացած, կարծես այրված սրտի. այդ սրտով էր նա համարձակվել սիրել քրոջը։ Վերջիվերջո նրանք արտասվեցին, և Աուրելիանոն զգաց որ նսկիծը փոքր ինչ մեղմացավ։ Սակայն Մակոնդոյի պատմության վերջին առավոտվա լույսերի մեջ մենակ մնալով նա կանգնեց հրապարակի կենտրոնում, պարզեց ձեռքերը և ողջ աշխարհն արթնացնելու մտադրությամբ բղավեց իր հոգու ամենախորքից

— Բոլոր բարեկամները շան որդիներ են։

Կախարդուհին դուրս բերեց նրան արցունքների և

թախծունքի լճակից։ Իր խուցը հասցրեց, մաքրեց ոտքից գլուխ և առեց մի թաս արգանակ խմելու մտածելով, թե այլ կերպ կփոխի նրան, Կախարդուհին ածուխով ջնջեց սիրո անհամար օրերի չմարած հաշիվը և հիշողության մեջ իրեն ստիպեց կենդանացնել իր ամենատխուր տխրությունները, ամենավշտալի վշտերը, որպեսզի Աուրելիանոն մենակ լացի։ Կարճատև ու մղձավանջային քնից հետո Աուրելիանոն ուշքի եկավ, Առաջին բանը, որ զգաց, ահավոր գլխացավն էր, և նա բացեց աչքերը ու հիշեց նորածնին։

Երեխան զամբյուղում չէր։ Մի պահ Աուրելիանոյի սրտում ուրախություն բռնկվեց. Նա մտածեց, թե Ամարանտա Ուրսուլան արթնացել է մահից, որպեսզի կերակրի որդուն։ Բայց հանգուցյալը քարերի կույտի պես պառկած էր վերմակի տակ։ Աուրելիանոն մտաբերեց, որ երբ տուն եկավ, ննջարանի դուռը բաց էր նա սուսամբարների առավոտյան բույրով թըրթըռացող վերնասրահը մտավ, հետո ճաշասենյակը, որտեղ դեռ մնացել էին ծննդաբերության հետքերը. մեծ կաթսան, արյունոտ սավանները, մոխրով լի կավե թասերը, մանկան ոլորված պորտալարը, որ ընկած էր սեղանին փռված տակառի վրա՝ քուղի և մկրատի կողքին։ Աուրելիանոն ենթադրեց, թե հավանաբար մանկաբարձուհին է վերադարձել երեխային տանելու, և այս ենթադրությունը մտքերը ժողովելու համար մի կարճատև հնարավորություն ընձեռեց։ Ընկնելով այն ճոճաթոռին, որին նստում էր Ռեբեկան ասեղնագործելիս, Ամարանտան՝ գնդապետ Ջերինելդո Մարկեսի հետ շաշկի խաղալիս, Ամարանտա Ուրսուլան՝ մանկան համար շորեր կարելիս, նա այդ պահին, հանկարծակի պայծառացման այդ պահին, հասկացավ, որ իր հոգին չի կարող դիմանալ հսկայական անցյալի այս ծանրությանը։ Իր և այլոց կարոտների մահացու նիզակներից խոցոտված, նա ապշահար նայում էր մեռած վարդենիները խեղդող լկտի սարդոստայնին, ամենուր բուսած մոլախոտերին և փետրվարյան առավոտվա պայծառ օդին։ Եվ հանկարծ նա տեսավ երեխային, նրա տրորված, չոր մորթը, որ այգու քարադարս արահետով ջանասիրաբար իրենց բներն էին քարշ տալիս աշխարհի բոլոր ծայրերից հավաքված մրջյունները։ Աուրելիանոն քար կտրեց։ Բայց ոչ ապշանքից ու սարսափից, այլ որովհետև այդ գերբնական

ակնթարթում նրա ուղեղում բացահայտվեց Մելքիադեսի ծածկագրի վերջին բանալին և նա տեսավ թե ժամանակով և թե տարածությամբ մարդկային աշխարհին համապատասխանող մագաղաթների բնաբանը. «Առաջինը տոհմում՝ կապվելու է ծառից, վերջին ծնվածին՝ մրջյուններն են խժռելու»։

Երբեք իր կյանքում Աուրելիանոն այնպես խելամիտ չէր վարվել որքան այդ առավոտ՝ նա մոռացավ իր մեռելներին և իր կսկիծը, բոլոր դռներն ու պատուհանները կրկին փակեց Ֆերնանդայի փայտե խաչերով, որպեսզի աշխարհիկ և ոչ մի գայթակղություն չխանգարի իրեն Նա արդեն գիտեր որ Մելքիադեսի մագաղաթներում իր ճակատագիրն էլ է գրված։ Նա մագաղաթները գտավ նախապատմական բուսականության, գոլորշիացող ջրափոսերի և այս սենյակում մարդ արարածի գոյության ամեն մի հետք ոչնչացնող լուսատու միջատների աշխարման մեջ. Նա չկարողացավ հաղթահարել անհամբերությունը և, մագաղաթները լույս աշխարհ դուրս բերելու փոխարեն, հենց այստեղ, ոտքի վրա սկսեց վերծանել ծածկագիրը։ Նա կարդում էր առանց որևէ ճիգի, կարծես կեսօրվա կուրացուցիչ պայծառ լուսավորության տակ կարդում էր իսպաներեն։ Բուենդիա տոհմի պատմությունը Մելքիադեսը շարադրել էր առօրյա բոլոր մանրամասնություններով, սակայն կըրահման ուժով, հարյուր տարի առաջ ընկած։ Գնչուի գրառումները սանսկրիտով էին, իր մայրենի լեզվով, նա զույգ տողերի համար Օգոստոս կայսեր անձնական, իսկ կենտերի համար՝ լակեդեմոնացիների ռազմական ծածկագրերն էր կիրառել։ Մելքիադեսի վերջին զգուշավորությունը, ինչը Աուրելիանոն սկսել էր հասկանալ, երբ խենթ սիրո հորձանուտն ընկավ, սա էր. ծերունին մարդկանց հասկանալի ժամանակագրությամբ չէր դասավորել իրադարձությունները, այլ կենտրոնացրել էր հարյուրամյա պատմության ամենօրյա դիպվածների ամբողջ ղանգվածն այնպես, որ դրանք գոյակցեին մեն-միակ ակնթարթում։ Ապշած այս հայտնագործությունից, Աուրելիանոն բարձրաձայն ու իրար ետևից կարդաց երաժշտության վերածված պապի այն կոնդակները, որ Մելքիադեսը մի ժամանակ փորձում էր կարդալ Արկադիոյի համար. իրականում դրանք Արկադիոյի գնդակահարության կանխագուշակումն էին։ Հաջորդ տողերում Աուրելիանոն հայտ-

նաքերեց աշխարհի ամենագեղեցիկ կնոջ ծննդյան կանխատեսությունը այդ գեղեցկուհին հոգով և մարմնով երկինք պիտի համբառներ տեղեկացավ հոր մահից հետո ծնված երկվորյակ եղբայրների մասին, որոնք չկարողացան վերծանել մագաղաթները ոչ թե այն պատճառով, որ ընդունակ ու ջանասեր չէին, այլ որովհետև անժամանակ էին նրանց փորձերը։ Իր ծագումը իմանալու ցանկությունից այրվելով, Աուրելիանոն բաց թողեց մի քանի էջ։ Այդ պահին թույլ, նոր նոր սկսվող քամի փչեց, որ լցված էր անցյալի ձայներով՝ թոշնած խորդենիների շրշյունով և խեղդող կարոտին նախորդած հիասթափության հառաչանքներով։ Աուրելիանոն ոչինչ չնկատեց, որովհետև իր էության առաջին նշաններն էր արդեն հայտնաբերել վավաշոտ պապի մեջ, որը թեթևամտություն էր ունեցել պատրանքներով հղի անապատը մտնել գտնելու այն գեղեցկուհուն, որին չպիտի երջանկացներ։ Ճանաչելով պապին, Աուրելիանոն առաջացավ իր ծագման գաղտնի արահետներով և հասավ արարման այն ակնթարթին, երբ կարիճներով ու թիթեռներով լի կիսախավար լողարանում մեն արհեստավոր բողոքի զգացումից տրվող մի կնոջ հետ հագուրդ էր տալիս կրքին։ Աուրելիանոն այնպես էր հրապուրվել ընթերցանությամբ, որ քամու երկրորդ պոռթկումն էլ չնկատեց, պտտահողմի նման այդ հզոր պոռթկումը ծղխնիներից պոկեց դռներն ու լուսամուտները, վերնահարկի արևելյան մասից թռցրեց տանիքը և տակնուվրա արեց տան հիմքը։ Այդ ընթացքում Աուրելիանոն տեղեկացավ, որ Ամարանտա Ուրսուլան իր մորաքույրն է և ոչ թե քույրը և որ Ֆրենսիս Դրեյկը Ռիոաչան պաշարեց որպեսզի իրենք հնարավորություն ստանան փնտրել մեկմեկու արյան խճճված լաբիրինթոսում մինչև այն օրը, քանի դեռ լույս աշխարհ չեն բերել առասպելական մի հրեշի, որին և վիճակված է վերջ տալ տոհմին։ Մակոնդոն արդեն փոշու և աղբի Լաթառ էր դարձել, որ պտտվում էր աստվածաշնչյան մրրիկի մոլեգնությամբ երբ Աուրելիանոն տասնմեկ էջ բաց թողնելով որպեսզի ժամանակ չկորցնի իրեն հայտնի իրադարձությունների վրա սկսեց ներկա պահին վերաբերող տողերը վերծանել գուշակելով իր ճակատագիրը, նա կարծես խոսող հայելուն էր նայում։ Նա էլի բաց թողեց մի քա-

նի էջ, որպեսզի առաջ ընկնելով պարզի իր մահվան տարեթիվն ու հանգամանքները։ Բայց դեռ վերջին տողին չհասած նա հասկացավ, որ իրեն վիճակված չէ դուրս գալ այս սենյակից որովհետև ըստ մագաղաթների մարգարեության փոթորիկը պիտի հողին հավասարեցնի ու ջնջի մարդկանց հիշողությունից Թափանցիկ (և կամ ցնորական) քաղաքը, և որ մագաղաթներում գրի առած ամեն ինչը երբեք և ոչ մի դեպքում չի կրկնվելու այլևս, քանզի մարդկային այն տոհմերը որոնք դատապարտված են հարյուր տարվա մենության, երկրորդ անգամ չեն հայտնվում երկրի երեսին։

ԳԱԲՐԻԵԼ ԳԱՐՍԻԱ ՄԱՐԿԵՍԸ ԵՎ ՆՐԱ «ՀԱՐՅՈՒՐ ՏԱՐՎԱ ՄԵՆՈՒԹՅՈՒՆ» ՎԵՊԸ

Եվ այսպես, կայացավ հայ ընթերցողի հանդիպումը համաշխարհային գրականության վերջին տասնամյակի թերևս ամենաուշագրավ հայտնության՝ կոլումբիացի գրող Գաբրիել Գարսիա Մարկեսի «Հարյուր տարվա մենություն» վեպի հետ, որի փառավոր հաղթարշավը երկրագնդի ամենատարբեր անկյուններում հավաստում է այն իրողությունը, թե 20-րդ դարի պիտակը կրող ևս մեկ գիրք համամարդկային մշակույթի գանձարանում գրանցվելու իրավունք ստացավ։ Վեպի շուրջ դեռ չեն մարել կրքերը, նորին մեծության գրականագիտությունը մինչև վերջ դեռ չի հասցրել «հաշվել նրա ոսկորները» վեպի յուրացումը, իմաստավորումը շարունակվում է չըթուլացող թափով և ահա այս հանգամանքը հայ ընթերցողի, հայ գրական մտքի հանդիպումը «Հարյուր տարվա մենության» հետ դարձնում է ոչ ուշացած, ավելին՝ մղելով հանդիպման առավել ճանաչողական նշանակությունը։ Մասնակցությունն այս վեպի հերոսների կյանքին անխուսափելի է և անհրաժեշտ, որովհետև մենք գործ ունենք ապրող գրքի հետ, իսկ ապրող գրքերի կյանքը՝ մեր կյանքն է։

Իսկական գրականության շարժիչ ուժը կարոտն է, Սերը և այդ զգացողությունները ուրիշին հաղորդելու անզուսպ պահանջը։ Իսկական գրողը իրականության ընդօրինակում չի կատարում։ Իրականությունը նրա ներսում է այնքանով, որքանով նա ընդունակ է ընկալելու իրականությունը։ Գրողի կյանքի ամեն օրը, ամեն պահը չէ, որ տպավորություններ է կուտակում, գրողի ամեն տարիք չէ, որ տպավորություններ ընկալելու նույն սրությամբ է օժտված։ Մանկության մի քանի տարին մեկի համար գուցե այնքան խիտ է բնակեցված տպավորություններով, որ կբավականացնի ողջ կյանքում։

Գաբրիել Գարսիա Մարկեսի խոստովանությամբ, ութ տարեկանից հետո նրա կյանքում հետաքրքրական ոչինչ չի կատարվել։ Հատկանշական է, որ նա եթե փոքր-ինչ չափազանցելով կապարե պատ է դնում մանկության այս ժամանակագլխին, ապա ոչ նման և ոչ էլ առավել թափանցիկ պատ չի բըղգում իր ծնունդը նախորդող ժամանակաշրջանից բաժանող սահմանագծին։

Կոլումբիայի հյուսիս-արևմուտքում, գավառական Արակատակա քաղաքում, դարասկզբին բնակություն է հաստատում գնդապետ Նիկոլաս Մարկեսի ընտանիքը։ 1899—1903 թվականների «Հազարօրյա» պատերազմում լիբերալների դրոշի ներքո մարտնչած գնդապետը կարճ ժամանակամիջոցում դառնում է քաղաքի ամենահեղինակավոր մարդը։ Նրա ընտանիքում սրբորեն էին պահպանվում գավառական կյանքի սովորությունները, որոնք շուտով սակայն պիտի խարխլվեին Մագդալենա գետի ավազանը ներխուժած «Յունայթեդ Ֆրուտ» ընկերության գիշատիչ գործունեությունից։ Դա իսկական արշավանք էր, որին վիճակված էր տակնուվրա անել ոչ միայն քաղաքի տեսքն ու կենցաղը, այլև մարդկանց հոգին, բարոյականությունը։

«Մակոնդոյի միամիտ բնակիչները,— իր ծննդյան տարեթվից չաս

առաջ ընկնելով այդ օրերի պատկերը վեպում այսպես է նկարագրում Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը — դեռ նոր էին սկսել հարցեր տալ մեկմեկու, թե, ի վերջո, գրողը տանի, այս ինչ է կատարվում, երբ քաղաքն արդեն վերածվեց ցինկածածկ ու փայտե բարաքներով ճամբարի, ուր բնակվել էին օտարերկրացիները, որոնք գալիս էին աշխարհի համարյա բոլոր ծայրերից ու միայն փակ ու բաց վագոններով, այլև վագոնների տանիքներին նստած... Արշավանքը Մակոնդոյի վրա այնքան բազմամարդ էր և այնպես անսպասելի, որ սկզբնական շրջանում անհնար էր շարժվել փողոցում, ամենուր դեմ էիր առնում կահույքի, սնդուկների ամենատարբեր շինանյութերի, այն ամենին, ինչը պատկանում էր նրանց, ովքեր առանց թույլատրության տուն էին կառուցում առաջին իսկ պատահած ազատ տարածության վրա...»։

Նոր ժամանակների ապականիչ քամին թափանցում էր նաև փակ դռներից, լուսամուտներից ներս, նահապետական կղզյակները փշրվում էին բանանային տենդի պղտոր ալիքների տակ։ Գաբրիել Գարսիա անունով եկվոր մի հեռագրիչ սիրահարվում է գնդապետ Նիկոլաս Մարկեսի դստերը և, ի սարսափ ծնողների, արժանանում փոխադարձ սիրո։ Նրանց միությունն արգելելու բոլոր ջանքերն ապարդյուն են անցնում։ Գնդապետը բավարարվում է նորապսակներին քաղաքից արտաքսելով միայն, և Մեմե Բուենդիայի ու Մաուրիսիո Բաբիլոնիայի այս նախատիպերը մեկնում են Ռիոաչա՝ այնտեղ վայելելու արգելված սերը։ Որոշ ժամանակ անց իմանալով դստեր հղիության մասին, ծնողները ետ են բերում նրան և այստեղ՝ Արակատակայում 1928 թվականին ծնվում է Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը։ Մայրը վերադառնում է ամուսնու մոտ, իսկ տղան մնում է պապի տանը, որտեղ ապրում է ութ տարի, մինչև գնդապետ Նիկոլաս Մարկեսի մահը։

Բանանային տենդն անցել էր արդեն, այգիները չորացել էին, քաղաքն ամայացել էր, Արակատակայի սակավաթիվ բնակիչների համար սկսվել էր անցյալով ապրելու յուրօրինակ մի գոյաձև, որ սնվում էր թե իրականությանը համապատասխանող հուշերով և թե հնարովի պատմություններով, որոնց հավաստիությունը, սակայն, ոչ ոք չէր վիճարկում։ Կիսառասպելային այս մթնոլորտն էր տիրում զարմանալի մարդկանցով, ընտանեկան հիշողություններով, ավանդություններով ու ուրվականներով լեցուն Մարկեսների տանը, որտեղ մեծանում էր զգայուն Գաբրիելը։

«Այդ տանը,— հիշում է նա,— մի դատարկ սենյակ կար, որտեղ ապրել էր Պետրա մորաքույրը։ Մի ուրիշ սենյակ էլ կար, որտեղ մեռել էր քեռի Լասարոն։ Երեկոյան ժամը վեցին ինձ նստեցնում էին մի անկյունում և ասում. «Չհամարձակվես շարժվել տեղից, այլապես իրենց սենյակներից դուրս կգան մորաքույր Պետրան և քեռի Լասարոն»։ Եվ ես հնազանդվում էի... Մեր տան ամեն անկյունում մեռելներ ու հիշողություններ էին թաքնված.. Դա մի հրաշալի ու սարսափելի աշխարհ էր»։

«Հրաշալի ու սարսափելի» այդ աշխարհում իրական ու շոշափելի էին ամենաանհավանական դեպքերն ու երևույթները՝ մահը կանխազգացած Գաբրիելի մորաքույրներից մեկը երկար տարիներ պատանք էր գործում, և երբ պատանքը պատրաստ էր նա իսկապես մեռավ։ Գնդապետ Նիկոլաս

Մարկեսը մինչև մահ զգում էր իր հունից քաշը եկող մեռելների ներկայությունը,— ցաՀել օրերին նա մարդ էր ապանել։

«Զգիտես ինչու, հիշում է գրողը,— մեր տունը դարձել էր քաղաքում կատարվող բոլոր հրաշքների բացատրման խորհրդատեղի։ Ամեն անգամ երբ անհասկանալի որևէ բան էր պատահում, դիմում էին մերոնց»։

Մի անգամ Մարկեսների տուն է գալիս հարևանուհին և ցույց է տալիս տարօրինակ պալարով մի ձու։ Գաբրիելի մորաքույրը, նա, որ պատանք էր գործում (Ամարանտայի նախատիպը), տնտղելով ձուն ասում է առանր ավելորդ հուզմունքի. «Արքայածի ձու է սա, օջախ վառեք բակում և այրեք իսկույն»։ Այդպես էլ վարվում են։

«Ինձ հիացնում էր այն բնականությունը, որով նա վճռում էր նման խնդիրները. Ես կարծում եմ, որ հենց այդ բնականությունն լինձ տվեց «Հարյուր տարվա մենություն» վեպի բանալին, մի վեպ, որի մեջ ամենա անհավանական իրադարձությունները պատմվում են ճիշտ նույնպիսի հան գստությամբ, ինչպիսի հանգստությամբ մորաքույրս հրահանգեց օջախում այրել բոլորին անծանոթ արքայածի ձուն»։

Բայց այս «բանալու» անհրաժեշտությունը գիտակցվեց ավելի ուշ, քան կծնվեր վեպի մտահղացումը։

1945 թվականին մայրը խնդրում է տասնյոթամյա որդուն իր հետ մեկնել Արակատակա՝ վաճառելու Մարկեսների տունը։ Պատանու երևակայությունը բորբոքվում է կորած մանկության աշխարհի հետ հանդիպումից։ Մեռած, քարացած քաղաք էր փոշոտ, շոգ նեղլիկ փողոցներով, խարխլված պատերով։ Ժամանակը, թվում էր այլևս մուտք չէր գործում այս քաղաքը, որտեղ շարժման միակ իշխող ձևը փլուզումն էր խոսմը։ Մայր և որդի դեղատուն են մտնում։ «Ո՞նց ես, խնամի»,— հարցնում է մայրը դեղատան մի անկյունում ասեղնագործող կնոջը։ Կինը բարձրացնում է աչքերը, ճանաչում է եկվորին և նրանք գրկախառնվում են, երկար լալիս։

«Այդ պահին, ահա, ցլխումս միտք ծագեց գրել այդ զվարճալի ողջ նախապատմությունը»։

Նա նույնիսկ սկսում է գրել, բայց շատ շուտով գլխի է ընկնում, որ առայժմ ուժերից վեր գործ է ձեռնարկել։

«Ես ինքս էլ չէի հավատում իմ պատմածին։ Ես դեռ չէի տիրապետում գրական տեխնիկային, չունեի պատումին հավաստիություն հաղորդող լեզու։ Նրա խոստովանությամբ անհաջող այդ փորձից միայն մի պարբերություն էր առաջվել, և դա «Հարյուր տարվա մենություն» վեպի առաջին պարբերությունն է։

«Ամենամեծ դժվարությունը վեպի լեզվի հարցն էր։ Էլի քսան տարի ապրելուց և աշակերտական չորս գիրք գրելուց հետո միայն ես պիտի հասկանայի, որ լեզվի հարցի լուծումն է ամենակարևորը։ Անհրաժեշտ էր պատմել այնպես ինչպես պատմում էին իմ պապերը այսինքն անկիրք, բացարձակ հանգստությամբ, ինչը չպիտի խախտվեր, եթե, նույնիսկ, աշխարհը շուռ գար»։

Գրական անհրաժեշտ այդ վար լեռությունը նա ձեռք է բերում լրագրական աշխատանքում։ Չորս տարի աշխատելով Բարանկիլյա քաղաքում, նա 1954 թվականին տեղափոխվում է Բոգոտա և թղթակցում «Էլ էսպեկտադոր»

լրագրին, իսկ մեկ տարի անց, որպես նույն լրագրի թղթակից մեկնում է Եվրոպա։ Հենց այդ տարի էլ լույս է տեսնում նրա «Թափված տերևներ» վիպակը, որը, սակայն, հաջողություն չի ունենում ոչ քննադատների և ոչ էլ ընթերցողների շրջանում։ Ուշադրություն են գրավում պարբերականներում տպագրված նրա փոքրածավալ ստեղծագործությունները, հատկապես «Շաբաթ օրվան հաջորդող օրը» պատմվածքը։

Փարիզում Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը լուր է ստանում, որ դիկտատոր Ռոխաս Պինիլյան փակել է լիբերալական տրամադրություններով համակված «Էլ Էսպեկտադոր» լրագիրը։ Խմբագրությունն իր եվրոպական թղթակցին տունդարձի ճանապարհածախս է ուղարկում, սակայն երիտասարդ գրողը վճռում է այդ դրամով որքան հնարավոր է մնալ Փարիզում։ Նրա երևակայության մեջ արդեն ձևավորվել էր «Չարաբաստիկ ժամ» վեպի մտահղացումը։ Լատինական թաղամասում էժանագին մի սենյակ վարձելով Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը նստում է գրամեքենայի առջև և աշխատանքով տարված չի էլ նկատում թե ինչպես են անցնում օրերը, ինչպես է մաշվում դրամապանակը։ Այդ օրերի արձագանքը հետագայում պիտի տեղ գտնի «Հարյուր տարվա մենություն» վեպում։

«Փարիզում մնալու նպատակով Գաբրիելը տոմսի փոխարեն ստացել էր տունդարձի ճանապարհածախսը և հիմա վաճառում էր հին լրագրեր ու դատարկ շշեր, որ դուրս էին նետում Դոֆին փողոցում գտնվող մռայլ հյուրանոցի հավաքարարները... Նա հագնում էր բարձրօձիք սվիտեր, որ հանում էր վրայից միայն գարնանը, երբ Մոնպառնասի զառավանդները լցվում էին սիրահար զույգերով, և որպեսզի խաբի քաղցին, ցերեկով քնում էր իսկ գիշերները գրում խաշած ծաղկակաղամբի հոտ ունեցող այն սենյակում, որտեղ իր մահկանացուն է կնքել Ռոկամադուրը»։

«Չարաբաստիկ ժամ» վեպի համար հիմք է վերցված իրական մի պատմություն. կոլումբիական քաղաքներից մեկի պատերին անհայտ չարամիտները գիշերով անստորագիր զրպարտագրեր են փակցնում։ Տարբեր մարդկանց անձնական կյանքը քրքրող այդ թռուցիկներն ատելություն, թշնամություն են սերմանում քաղաքացիների միջև, դառնում տհաճ միջադեպերի, նույնիսկ սպանությունների պատճառ։ Սյուժետային այս իրավիճակը թանկ էր գրողին, որովհետև դրանով նա հնարավորություն ուներ ցուցադրելու ժամանակակից Կոլումբիան, որ բռնության ճնշման տակ նույնպես քայքայվում էր ներքին թշնամանքից ու ատելությունից։

Վեպը գրելու ընթացքում, սակայն, գրողից անկախ առաջին պլան է մղվում ծեր մի գնդապետ, որին նախապես աննշան դեր էր հատկացված։ Խոստացված թոշակին սպասող այս գնդապետի ճակատագիրն այնպես է զբաղեցնում հեղինակի ուշադրությունը, որ նա մի կողմ դնելով անավարտ վեպի ձեռագիրը, ձեռնամուխ է լինում «Գնդապետին ոչ ոք չէր գրում» վիպակի ստեղծմանը։ 1956 թվականին արդեն պատրաստ էր վիպակը, բայց մինչ հրապարակվելը, Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը համբերություն և ուժ գտավ իր ներսում ձեռագիրն արտագրել տասնմեկ անգամ։

1961 թվականից Մարկեսը բնակություն է հաստատում Մեքսիկայում և նույն թվականին էլ ավարտում «Չարաբաստիկ ժամը»։

Մենության մշտական թեման «Չարաբաստիկ ժամում» ստանում է իր

նոր, դեռևս անգերազանցելի բացահայտումը։ Ամբողջ բոլորքի ու նրա բնակիչների անհուսալի մենությունը գրողն ուղղակիորեն կապել էր բռնության հետ։ Վեպը հաջողություն չի ունենում։ Աննկատ է մնում նաև 1962 թվականին լույս տեսած «Մեծ Մոր հուղարկավորությունը» պատմվածքների ժողովածուն, թեև այդ գրքում էր զետեղված համանուն պատմվածքը, որը գրելիս գրողն առաջին անգամ ոտք էր դրել ժողովրդական երևակայության ծնունդ ֆանտաստիկայի և իրականության, առօրեականի և առասպելականի զուգորդման ճանապարհին։ Այդ ճանապարհը պիտի դառնար ապագա վեպի հիմնական սկզբունքը։

Մակոնդացի տիրուհին՝ Մեծ Մայրը, կերտված է հեքիաթային ֆոգա-հու հիպերբոլիկ գծերով։ Նրա թաղմանը ժամանում է ինքը՝ Հռոմի պապը, հուղարկավորության թափորի մեջ են իրական և բանաստեղծական կերպարներ։ Այս հայտնագործությունը ժամանակին ըստ արժանվույն չգնահատեցին ո՛չ ընթերցողները և ո՛չ էլ ինքը Մարկեսը։

Երկար տարիներ գրողը տառապում է անբավարարվածության զգացողություններից։ Այլևս չգրելու որոշումը թվում էր վերջնական է ու անխախտ։ 1965 թվականի հունվարին ներքին, լարված, երկարատև աշխատանքը, որն արտաքինից էր միայն «ստեղծագործական ճգնաժամ» հիշեցնում, տվեց իր արդյունքը։ «Վեպն ինձ այնքան պատրաստ թվաց,— հիշում է Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը,— որ ես կարող էի մեքենագրուհուն բառ առ բառ թելադրել առաջին գլուխը»։

Նա այդ պահին վաղուց էր սպասել։ Առանց վայրկյան իսկ կորցնելու, նա հրաժարվում է բոլոր պայմանագրերից ու պարտավորություններից, ընտանիքի հոգսն ամբողջությամբ կնոջն է հանձնում ու փակվում է առանձնասենյակում։ Կամավոր այս մեկուսացումը տևում է տասնութ ամիս։

1967 թվականին «Հարյուր տարվա մենությունը» լույս է տեսնում Բուենոս Այրեսում և վաճառվում բառացիորեն մի քանի օրում։ Նույն բախտն էր վիճակված երկրորդ, երրորդ, հետագա բոլոր հրատարակություններին։ Երեք և կես տարվա ընթացքում վեպի ընդհանուր տպաքանակը, միայն Լատինական Ամերիկայում, անցնում է կես միլիոն օրինակից։ Նման դեպք լատինաամերիկյան գրականությունը դեռ չէր տեսել։

Լատինաամերիկյան գրականություն ասելով չպիտի կարծել, թե անվանումը սոսկ աշխարհագրական իմաստ ունի, կամ լեզվի ընդհանրությունն է դարձել համախմբող մագնիս, թեև, իհարկե, և աշխարհագրությունը նշանակություն ունի, և լեզուն՝ իսպաներենը։

«Մեր պրոբլեմները նույնն են,— գրել է կուբացի նշանավոր գրող Ալեխո Կարպենտյերը,— նույնն է լեզուն, նույնն են նպատակները։ Մենք ընդհանուր անցյալ ունենք, ընդհանուր արմատներ»։ Ըմբռնել այն ամենը, ինչ արդեն մի քանի տասնամյակ կատարվում է լատինաամերիկյան գրականության մեջ, անհնար է, առանց ծանոթանալու այդ «ընդհանուր անցյալին», ընդհանուր արմատներին։

Միլիոնավոր հնդկացիներ ոչնչացվեցին Լատինական Ամերիկա մայրցամաքը իսպանացիների և պորտուգալացիների կողմից գաղութացվելու տարիներին։ Բնիկներն անխղճորեն կոտորվում էին, իսկ նրանց ստեղծած մշակույթն ավերվում։

«Միջազգային մասշտաբով աշխատանքի բաժանումը — գրել է ուրուգվայցի գրող Էդուարդո Գալեանոն,— կատարվել է այնպես, որ որոշ երկրներ մասնագիտացել են ձեռք բերելու, մյուսները՝ կորցնելու մեջ։ Մեր երկիրը, երկրագնդի այն մասը, որ կոչվում է Լատինական Ամերիկա, ամենից վաղ է ծանոթ այս իրավիճակին. նրան վիճակվել է մասնագիտանալ կորցնելու մեջ, սկսած այն ժամանակից, երբ Վերածնության շրջանի եվրոպացիները կտրեցին անցան օվկիանոսն ու մեր կոկորդը խրեցին իրենց ատամները»

Բայց եթե երկրագնդի այլ մասերում «եվրոպական ատամները» կամ լրիվ արյունաքամ արեցին ոչնչացրեցին բնիկներին (Հյուսիսային Ամերիկա, Ավստրալիա), կամ ծնկի բերելով ստրկացրեցին (Ասիա, Աֆրիկա), ապա այստեղ՝ Լատինական Ամերիկայում, առաջացրեցին նոր, հետաքըրքրական երևույթ. բնիկների և եկվորների միությունը նոր ազգերի ստեղծման սկիզբ դրեց ամբողջ մայրցամաքը դարձնելով եվրոպական ու հնդկական որոշ ժամանակ անց նաև աֆրիկյան մշակույթների խառնարան։ Մշակութային փոխներգործությունը կատարվում էր ոչ միայն մայրցամաքում, այլև Եվրոպայում — հնդկական, աֆրիկյան մշակույթի գանձերը ոսկու և հարստության հետ տեղափոխվում էին Եվրոպա, զարդարում եվրոպական թանգարանները, պալատները։ Մայրցամաքում եվրոպականի և հնդկականի փոխներգործությունը սկզբում դանդաղ էր ընթանում և առաջին անգամ ի հայտ եկավ կրոնական արվեստում։ Արդեն 16-րդ դարի կեսերին լայն տարածում է ստանում հնդկուհու արտաքինով թխադեմ Մարիամ Աստվածածնի պատկերը։ Եկեղեցական ճարտարապետության մեջ 17-րդ դարում արդեն ձևավորվել էր լատինաամերիկյան ոճը, որը ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ եվրոպական բարոկկոյի փոխակերպումը հնդկական պլաստիկայի ազդեցության տակ։

Իսպանա և պորտուգալալեզու գրականությունը գաղութացման առաջին դարերում, չկտրելով կապը Եվրոպայից դժվարությամբ էր արմատ գցում ամերիկյան հողում։ Նոր իրականությունը յուրացվում էր ճիշտ է, սակայն չէր դառնում ստեղծագործության նյութ։ Պոեզիան 16-18 դարերում շարունակում էր կիրառել իսպանական և պորտուգալական գրականության էսթետիկական փորձը։ Վեպի ժանրն, առհասարակ, արգելված էր, արգելքի վերացումից հետո էլ ընդհուպ մինչ մեր դարի սկիզբը լատինաամերիկյան վեպը շրջապատող աշխարհն ընկալում էր եվրոպական քաղաքակրթության դիրքերից

Մեծ բեկում առաջացավ լատինաամերիկյան արձակում 20-րդ դարի առաջին քառորդում, երբ ասես գերագույն մի հրահանգով մայրցամաքի բոլոր անկյուններում ստեղծագործող գրողները, խուսափելով մեկ արած բըռնկումներից, սկսեցին գրել նրանց մասին, ովքեր ներքևում են։ Հենց այդպես էլ կոչվում էր («Նրանք, ովքեր ներքևում են») մեքսիկացի Մարիանո Ասուելայի վեպը, որ լույս տեսավ 1916 թվականին։ Սոցիալական վեպի այդ աննախընթաց ալիքը փոթորկեցին կոլումբիացի Խոսե Էուստասիո Ռիվերան, էկվադորցի Խորխե Իկասան, վենեսուելացի Ռոմուլո Գալյեգոսը, պերուացի Սիրո Ալեգրիան, բրազիլացիներ Ժոզե Լոյս Ռեգու, Ռաքել դը Քեյրոշը և շատ ուրիշներ։

Համաշխարհային երկրորդ պատերազմից հետո, Լատինական Ամերիկայում բացվում է պատմության մի նոր էջ։ Գաղութային կարգի տապալումը մի շարք երկրների տնտեսական բուռն վերելքը, ազգային-ազատագրական շարժումների պոռթկումը, որ Կուբայում պսակվեց հաղթանակով,— այս ամենը նպաստեցին մայրցամաքի հոգևոր կյանքի առաջընթացին։

«Մեր պատմության մեջ մենք առաջին անգամ դարձանք ամբողջ մարդկության ժամանակակիցը»— շատ պատկերավոր ասել է մեքսիկացի բանաստեղծ և փիլիսոփա Օկտավիո Պասը։

Սկսվում է Լատինական Ամերիկայի հոգևոր հայտնագործման ժամանակաշրջանը, որ հետաքրքիր է ու գրավիչ հենց իր բարդությամբ, հանգույցներով, խճճվածությամբ։

«Մեր իրականության մեջ — հայտարարում է ուրուգվայցի գրականագետ Անխել Ռաման,— առկա են բոլոր ժամանակաշրջանները, սկսած նախնադարյանից՝ ֆեոդալական ցեղային, կապիտալիստական արդի, գերժամանակակից ինդուստրիալ և, բարեբախտաբար, նաև հեղափոխական»։

Ուշադրություն դարձրեք, որ մեջբերումների բոլոր հեղինակները խոսում են ոչ թե իրենց երկրի, այլ ամբողջ մայրցամաքի անունից, երբ օգտագործում էլ են «երկիր» բառը, ապա միայն մայրցամաքի իմաստով։

«Մենք բոլորս — կարծես որպես ամփոփիչ խոսք ասում է Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը,— գրում ենք առաջին մեծ վեպը Լատինական Ամերիկայի մարդու մասին»։

Որոշ իմաստով լատինաամերիկյան գրականության մեջ ամփոփիչ խոսք է նաև «Հարյուր տարվա մենություն» վեպը, որի հազարաթել կապը մայրցամաքում ստեղծված մյուս վեպերի հետ բացահայտ է և մանավանդ օրգանական։ Այլ կերպ չէր էլ կարող լինել։ Նման վեպերը չեն ստեղծվում դատարկ տարածության վրա։

«Հարյուր տարվա մենություն» վեպը առաջիններից մեկը ողջունելով, պերուացի գրող Վարգաս Լյոսան իր «Ամադիսը Ամերիկայում» հոդվածում, 16-րդ դարի ասպետական վեպը լատինաամերիկյան ժամանակակից գրականության համար օրինակ է հռչակում։ Գարսիա Մարկեսն այդ առիթով գրել է.

« Միջնադարյան բորբոքված երևակայությամբ ստեղծված ասպետական վեպերի հեղինակները կարողացել են հորինել այնպիսի աշխարհ, որը Ներսում հնարավոր էր ամեն ինչ։ Նրանց համար կարևոր էր միայն պատումի օրինաչափությունը և եթե, ասենք, նրանց պետք էր ասպետին գլխատել չորս անգամ, ապա չորս անգամ էլ գլխատում էին։ Առակաբանության այս ապշեցուցիչ ընդունակությունն այնպես էր թափանցել ժամանակակից ընթերցողի գիտակցության մեջ, որ հենց դրա շնորհիվ իրագործվեց Ամերիկայի նվաճումը»։

Երևակայության ազատ ճախրանքի կոչ է սա, որին շտապել է առաջինը հետևել ինքը Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը։ Ասում եմ՝ հետևել, որովհետև այս միտքն անպայման ծնվել է գրավոր ձևակերպումից շատ առաջ, վեպի ստեղծումից էլ առաջ։

Հիշողության մեջ ակամա վերակենդանանում են Ֆյոդոր Դոստոևսկու

«Գրողի օրագրի» այն էջերը, որ նվիրված են Հանճարեղ Սերվանտեսի «Դոն Կիխոտին»։ Նա քննարկում է վեպի այն կտորը, որտեղ Դոն Կիխոտը մի պահ հանկարծ մտատանջության մեջ է ընկնում, հիշելով ասպետական գրքերը, որոնք ձեռք բերելու համար նա չէր ափսոսացել վաճառելու իր փոքրիկ կալվածքի հողակտորները։ Այդ գրքերի հերոսները՝ ազնիվ, արիասիրտ ասպետները, հաճախ էին հանդիպում թշնամական բանակների, որոնք ոչ այլ ինչ էին, եթե ոչ մութ ուժերի, չար կախարդների լարած որոգայթներ՝ ընդդեմ մեծ նպատակը տանող ասպետական ճանապարհին։ Սովորաբար ասպետը դուրս գալով նման բանակի դեմ մերկացնում էր սուրը, օգնություն էր կանչում իր սիրո տարփալի անունը և մեն մենակ մխրճվում թշնամական շարքերը, ոչնչացնում էր բոլորին։ Ասպետական կրքերին տաջաառեղյալ Դոն Կիխոտը հանկարծ սկսում է կասկածել նրան անհնարին է թվում այս կոտորածը։ Որքան էլ որ ասպետն ուժեղ լինի և կռվում հմուտ, անհնար է ոչնչացնել հազարներին մի ճակատամարտում։ Որպեսզի սպանես մեկին՝ որոշ ժամանակ է պետք, որպեսզի սպանես հազարին՝ ահռելի ժամանակ է պետք և որքան էլ թափահարես սուրդ, միևնույն է, մի քանի ժամում մեն մենակ նման գործը չես իրագործի։ Բայց արի ու տես, որ ճշմարտացի այդ գրքերում գրված է, թե գործը հենց մեկ ճակատամարտում է ավարտվում։ Ի՞նչ է դուրս գալիս. սո՞ւտ է ճշմարտացի գիրքը։ Դոն Կիխոտը վճռում է այդ բարդ խնդիրը այսպես՝ եթե կախարդական, սատանայական են ասպետների դեմ լարված ուժերը, ապա կախարդական, սատանայական պիտի լինեն նաև նրանց բանակները։ «Ես կարծում եմ,— բացատրում է նա Սանչոյին,— որ այդ բանակները կազմված չէին մեզ նման մարդկանցից։ Կախարդությամբ ստեղծված այդ արարածները պիտի որ թըթուրի, որդի, սարդի պես լինեն։ Եվ եթե այդպիսին լինեն, ապա ասպետի ամուր և սուր թուրը մեկ հարվածով հեշտությամբ կկտրի շատերին։ «Այսպիսով — շարունակում է Դոն Կիխոտը,— հասկանալի է, որ գործին արտակարգ արագություն կհաղորդվի, և ասպետը, իրոք, մի քանի ժամում կկարողանա ոչնչացնել ամբողջական բանակներ»։

«Ռեալիզմը բավարարված է,— բացականչում է Դոստոևսկին,— ճշմարտությունը փրկված է և արդեն առանց կասկածանքի կարելի է հավատալ առաջինին, գլխավոր երազանքին»։

Ճշմարտությունը փրկելու համար նա հորինում է ավելի անհեթեթ, ավելի ֆանտաստիկ երազանք, բայց որի շնորհիվ, իրոք, հավատալի է դառնում առաջինը, գլխավորը։ Սերվանտեսի հայտնագործած, Դոստոևսկու քննարկած հենց այս երևույթն է ստեղծագործության սկզբունք դարձնում Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը՝ հմուտ աճպարարի պես վեպի էջերը լցնելով անսպասելի հրաշքներով, որոնց չհավատալ պարզապես չես կարող։ Ինչպե՞ս կարող էր չհամբառնալ Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին, երբ «գրեթե կուրացած Ուրսուլան կարողացավ ըմբռնել անդիմադրելի քամու բնույթը — նա սավանները հանձնեց քամու լուսաշող շիթերի թմահաճույքին և նայում էր, թե ինչպես է շլացուցիչ ճերմակությամբ ծածանվող սավաններով շրջապատված Ռեմեդիոս Գեղեցկուհին հրաժեշտ տալիս, թափահարելով ձեռքը,— սավաններն աղջկա հետ բարձրացան օդի այն շերտերից, ուր թռչում էին բզեզներն ու ծաղկում էին գեորգինները, հասան այն շերտ…

որտեղ օրվա ժամը չորսը չէր արդեն և ընդմիշտ անհետացան հեռավոր այն չերտերում, որ չէին կարող հասնել նույնիսկ հիշողության ամենաբարձրաթռիչ թռչունները»։ Ինքնասպանության փորձից հետո ինչպե՞ս կարող էր ողջ մնալ գնդապետ Աուրելյանո Բուենդիան, երբ նա կրակել էր այն օղակի մեջ, որ նրա կրծքին յոդով բժիշկն էր նկարել.. «Վերք-անցքն այնքան մաքուր էր և ուղիղ, որ բժիշկն առանց դժվարության յոդով թաթախված քուղը կրծքից ներս խոթեց և դուրս բերեց թիկունքից։ «Սա իմ գլուխգործոցն է, — մեծ բավականությամբ ասաց բժիշկը։— Սա միակ կետն է, որտեղով գնդակը կարող էր անցնել՝ առանց դիպչելու կենսական կենտրոններին»։ Եվ քանի որ օրինակը հարմար է, հարկ է նշել վեպի մի այլ առանձնահատկությունը՝ ծիծաղի ներկայությունը գրեթե բոլոր էջերում։ Հեղինակի առողջ ծիծաղը, ժողովրդական հումորը, ասես խփում է աղբյուրի պես, չի ընդհատվում նույնիսկ այն ժամանակ, երբ թվում է ճար չկա այլևս և լաց լինել է պետք։ Եթե նրա մեծ նախորդները Սերվանտեսը և Ռաբլեն պարոդիայի էին ենթարկում թե իրենց ժամանակակից կյանքը, և թե գրականությունը, ապա Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը չի խնայում ոչ միայն նրանց այլև իրեն։ Ծիծաղ միայն ծիծաղ. Նա քիչ նման է այն աճպարարներին, որոնք հերթական ամեն համարից հետո հանդիսատեսի առաջ բաց են անում ֆոկուսի գաղտնիքը։ Եվ տարօրինակ մի օրինաչափությամբ նման վերաբերմունքը ավելի է լրջացնում ստեղծագործությունը, դարձնում մտքերի, զգացմունքների, հույսերի մարգարեությունների խճճված մի լաբիրինթոս, որտեղից դուրս գալ միանշանակ ձեռքբերումով, նշանակում է պարզապես չմտնել լաբիրինթոս։ Անկաշկանդ երևակայության և անսպառ ծիծաղի շղարշի տակից, Բուենդիա ընտանիքի վեց սերնդի և Մակոնդո քաղաքի հարյուրամյա պատմության միջոցով ընթերցողի առջև բացվում է ոչ միայն Կոլումբիայի, ամբողջ մայրցամաքի, այլև մարդկության տարեգրությունը։ Ասես ուրախ դիմակահանդեսի եկած վեպի անկրկնելի ու բազմաթիվ կերպարները թե նորություն են և թե միաժամանակ հիշեցնում են գրական պատմական, կյանքային մարդկանց, որոնք այնքան են կենդանի, մսուարյուն, թրթռուն, որ նրանց մեջ զգում ճանաչում ես քեզ, և քեզ շրջապատողներին։ Պատահական չէ, որ վեպը կարդալուց հետո շատերն են ունենում այն զգացողությունը, թե վեպ է գրվել իր ծննդավայրի, իր քաղաքի, իր գյուղի մասին։

Պաբլո Ներուդան այս գիրքն անվանել է լավագույնը իսպանալեզու գրականության մեջ «Դոն Կիխոտից» հետո։ Նրա իրավացիությանը ցույց կտա ժամանակը, իսկ այժմ վստահորեն կարելի է ասել, որ գեղարվեստական վիթխարի հարստություն է պարգևել մեր կոլումբիացի գրողը, որն իր ստեղծագործական դիրքորոշումը ձևակերպել է այսպես.

«Ես համոզված եմ, որ վաղ թե ուշ աշխարհը կդառնա սոցիալիստական, ցանկանում եմ, որ այդպես լինի և որքան շուտ, այնքան լավ։ Բայց ես նաև համոզված եմ, որ այս անխուսափելի ընթացքն արագելու գործոններից մեկը լավ գրական թյունն է... Մի խոսքով ես համոզված եմ, ու գրողի հեղափոխական պարտքը լավ գրելն է»։

ՌՈՒԲԵՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ԳԱԲՐԻԵԼ ԳԱՐՍԻԱ ՄԱՐԿԵՍ

Հարյուր տարվա մենություն

Վեպ

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИА МАРКЕС

Сто лет одиночества

Роман

(На армянском языке)

Издательство «Советакан грох»

Ереван — 1979

Խմբագիր Ա. Ս. Հովսեփյան

Նկարիչ՝ Ռ. Ս. Զալինյան

Գեղ. խմբագիր Վ. Ս. Հարությունյան

Տեխ. խմբագիր Ա. Ց. Կովկասյան

Վերստուգող սրբագրիչ՝ Հ. Ն. Զորյան

ИБ № 853

Հանձնված է շարվածքի 28.12.78 թ.: Ստորագրված է տպագրության 12.3.79 թ.: Ֆորմատ $84 \times 108^1/_{32}$ Թուղթ տպագրական № 1: Տառատեսակ «Գրքի սովորական»: Տպագրություն բարձր: 23,52 պայմ. տպ. մամ., Հրատ. 21,0 մամ.: Տպաքանակ 30 000: Պատվեր 3531: Գինը՝ 2 ռ. 20 կ.: «Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան 9, Տերյան 91:

Издательство «Советакан грох» Ереван-9 ул Теряна, 91

ՀՍՍՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի պետական կոմիտեի № 1 տպարան Երևան, Ալավերդյան փող. № 65

Типография №1 Госкомитета Арм ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Ереван ул. Алавердяна, 65.